Birla Central Library

PILANI (Jaipur State)

Class No: 58125

Book No: A 216 R G

Accession No: 15 312

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the authority of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda

General Editor:

B. BHATTACHARYYA, M. A., Ph. D.

No. XLVI

श्रीमदभिनन्दविरचितं

रामचरितम्।

RAMACARITA

OF

ABHINANDA

Critically edited with an introduction

 $\mathbf{B}\mathbf{Y}$

K. S. RAMASWAMI ŚASTRI ŚIROMANI,

S'rauta Pandit, Oriental Institute, Baroda.

1930

ORIENTAL INSTITUTE
BARODA

Printed by R. R. Bakhale, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's Home, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay.

AND

Published on behalf of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda by Benoytosh Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

J

Price Rs. 7-8-0.

PREFACE.

The Rāmacarita composed by the Bengal author Abhinanda in the mediæval period is now presented to the public for the first time in original Sanskrit as No. XLVI of the Gaekwad's Oriental Series. The object of the publication of this poem is two-fold: first, to enrich the classical Sanskrit literature with a famous, popular and masterly production of a well-known poet; and secondly, to show the extraordinary patronage extended by the Buddhist kings of the Pāla dynasty of Bengal towards the orthodox Hindu poets. One Rāmacarita by Sandhyākaranandin, with Rāmapāla a later king of the Pāla dynasty as the hero of the poem, is already well-known, and this is the second Rāmacarita composed by Abhinanda the court-poet of king Devapāla alias Hārvarsa Yuvarāja. The value of the publication of Abhinanda's work cannot be overrated because of a large number of references to the author and the extensive quotations from the Rāmacarita in the later Alankāra works right from the times of Mahima, Mammata and Bhoja to comparatively recent times.

The edition of the Rāmacarita is based on the following five MSS:--

- 1. A. A transcript prepared from a Ms. copy preserved in the Government Oriental MSS. Library, Madras. The Madras copy also is a transcript, prepared from a Ms. in Oriya script obtained on loan from M. R. Ry. Harihararâjaguru of Chochinajagannāthapuram, in the Ganjam District Madras. This Ms. contains Sargas 1-40 by Abhinanda, the 40th Sarga being incomplete. The Ms. contains many good readings and is in a good condition.
- 2. B. A Ms. obtained by the Curator of the Madras MSS. Library from Bombay. The readings of this MS. were found noted down in the transcript A. The Bombay Ms contained Sargas 1-36 only as stated by the said Curator in one of his letters.
- 3. C. A Ms. preserved in the Library of the Oriental Institute, Baroda. This Ms. contains as usual Sargas 1-36, but it has, in addition, another recension of the last four Sargas (37-40) attributed to one Bhimakavi. It abounds in

many errors and omissions, especially in the last four Sargas.

- 4. D. A Ms. obtained on loan from the Bikaner Palace Library This Ms. also contains Sargas 1-36 as in B, and is fairly correct and well preserved.
- 5. E. A transcript prepared from a Ms. preserved in the Jain Bhandars at Patan. This copy was discovered in the office of the Translation Branch of the Vidyādhikāri office at Baroda and presented to the Oriental Institute by the translation assistant Mr. Manjulal Majumdar, M.A., LL.B, when 10 formes were already printed. It contained only the first 28 Sargas. It was practically useless for collation purposes as the readings were similar to C from which obviously the transcript was prepared.

Our grateful acknowledgments are due in the first instance to Sir Manubhai N. Mehta, Kt., c.s.i., Prime Minister of the Bikaner State for taking an interest in this work and for helping us materially by granting a loan of the Bikaner Palace Library Ms. of the Ramacarita, which we had no chance of obtaining otherwise. We are also much indebted to the Curator of the Government Oriental MSS Library, Madras for kindly supplying a transcript collated with the Bombay Ms. of the work; and to Mr. M. A. Joshi of the Oriental Institute for the help rendered to us in collation and in the preparation of the press-copy and the index appended to this volume.

Baroda
The 6th September 1929.

K. S. RAMASWAMI SASTRI.

INTRODUCTION.

I. THE AUTHOR.

Abhinanda, the author of this lengthy but charming piece of composition in the form of a Mahakavya entitled the Râmacarita Testimony of was known to the later writers under several names showing later writers. his popularity in the learned circles. He was known as Abhinanda, Abhinandana, Gaudābhinanda, : Sātānanda, Aryavilasa and Vilasa. As this author possessed rare gifts of composition and a vigorous style he became famous as a poet even in his life-time, and consequently the later writers locked upon him as a poet equal in merits to Kalidasa, Bana and Vakpatiraja. They showed their respects to him by quoting his verses in their compositions, and classed him amongst the best The later works referring to Abbinanda may be divided in poets of India. three distinct classes:

- I. Anthologies.
- II. Creative poems and Alankara works.
- III. Scholastic works and stray compositions.

I

The compilers of the following Anthologies quote profusely from the works of Abhinanda to whom they occasionally attribute the names of Abhinandana and Gaudabhinanda.

- 1. Karindravacanasamuccaya is a Sanskrit Anthology edited¹ by the celebrated Orientalist Dr. F. W. Thomas in 1912. The edition is based on one single Ms. of the work discovered by Mahāmahopādhyāya Pandit Haraprasāda Śāstrī from Nepal. Both the discoverer and the editor of the work are of opinion that the nature and the writing of the Ms. cannot warrant any date later than 1200 A. D.² In this work no less than five verses are quoted from the works of Abhinanda, though none can be traced in the Râmacarita, the present work.
- 2. Saduktikarnamṛta is another Anthology, only a fraction of which has up till now been published by the late Mm. Rāmāvatāra Sarmā Sāhityācārya of Patna. Srīdharadāsa its author was the son of Vaṭudāsa a contemporary of King Lakṣmaṇasena of the Sena Dynasty of Bengal and, therefore, belonged to the twelfth century. As the work was compiled in Bengal most of the verses quoted therein were the compositions of authors who flourished in

^{1.} No. 1309. Bibliotheca Indica, New Series.

^{2.} P. 5. The introduction of the Kavindravacana-Samuceaya.

^{3.} No. 1343. Bibliotheca Indica, New Series.

Bengal. Quite a large number of verses (numbering 22) is quoted in this anthology under the name of Abhinanda, though out of a total of 22, only two are traceable in the Ramacarita.

- 3. Saktimuktavali is the third work of this kind compiled by Arohaka Bhagadatta Jahhana who was a contemporary of King Kṛṣṇa (1247 A. D.) of Deccan, the grandson of king Singhana! (1210 A. D.). In this work three verses are attributed to Abhinandana, and at least two among them are found in the present work!
- 4. Another anthology which mentions Abhinanda and his verses, is the Śārngadhara-Paddhati. This work was compiled by Śārngadhara, the grandson of Rāghavadeva who was one of the preceptors of King Hammira of the Chauhan Dynasty who ruled over the country called Śākambhari. Probably he is the hero of the Hammira-mahākāvya of Nayacandra Sāri where his date of ascension to the throne is mentioned as Vikrama Samvat 1339 i. e. 1383 A. D. The time of the compilation of this anthology, therefore, may fall in the first half of the 14th. century. At least four verses here are attributed to Abhinanda or Gaūdābhinanda by Śārngadhara but none among them can be traced in the Rāmacarita. Besides the above, there are several other anthologies such as the Padyāvali and the Subhāsitahārāvali where Abhinanda is referred to. These references lose much of their value as they generally do not quote from original authors but reproduce the same verses found in earlier anthologies.

From the extensive quotations from Abhinanda found in the four earliest anthologies it is obvious that Abhinanda was famous throughout India at the time of their composition, because their authors belonged to the different parts of the country such as, Bengal, the Deccan and the Central India. These references also lead us to conclude that there were some other works and stray verses composed by Abhinanda from which the compilers of the anthologies quoted the verses attributed to Abhinanda but not traceable in the Ramacarita.

^{1.} दिक्सरागमुखसानिधापित. etc.

Saduktikarnamṛta II, 748. Râmacarita 2, 84.

मुर्ध्ना जांबवतोऽभिवाद्य चरणो S. K. v. 100. R. C. 15. 67.

^{2.} P. VII. Bhandarkar's Report during the years 1887-1891.

एिककेष निजवृत्त्मध्यगा, S. M. 141 a. R. C. 2, 99. लोचनैन कुमुदं स्म पीयते. S. M. 141 a. R. C. 2, 98.

^{4.} P. 21. Introduction of the Kavindravacana-Samuccaya.

^{5.} Some may even postulate another poet of the same name, as the author is sometimes mentioned as Abhinandana and Gaudabhinanda. This matter will be discussed more fully in the sequel.

II.

Besides the anthologies, Abhinanda is also mentioned in some early Kavya and Alankara works where the author is praised for his singular abilities of a high class poet, famous even in his own days. The Udayasundari Katha, a Champu Kavya by Soddhala may be regarded as the earliest among them. This work has been published in the Gaekwad's Oriental Series as No. XI and the date of Soddhala has been fixed there as the first half of the 11th century. Soddhala in this work mentions Abhinanda in several places and characterises him as one of the best poets and as equal in many respects to the well-known authors like Kalidasa, Bana and Vakpatiraja.

The Kirtikaumudi of Someśvaradeva is the next work which mentions Abhinanda and describes his merits in the most flattering terms. This Someśvaradeva was a family priest of kings Bhimadeva and Lavanaprasāda and was patronised by the two ministers Vastupāla and Tejahpāla. He composed two works, namely, the Kirtikaumudi and the Surathotsava, both of which have been published. The editor is of opinion that the author flourished in the middle of the 13th century A.D. While stating the poetical attainments of Yaśovira, Someśvara compares the compositions of Mágha, Abhinanda and Kálidaśa and characterises them to be far inferior to those of Yaśovira, without, however, realizing the absurdity of his remarks.

Among the authors of Alankara works Ksemendra mentions one Abhinanda in his Suvrttatilaka and mentions Abhinanda's fondness for Anustubh metre in his compositions. Regarding the time of Ksemendra it may be remembered that he was a pupil of Abhinavagupta who flourished in cir. 1000 A. D.

III.

Ujjvaladatta in his *Unadisatravrtti* in several instances quotes some of the verses of Abhinanda to support the validity of his derivation of words, and mentions him by name. In this work there are no less than four slokas

^{1.} pp. 3, 1; 27, 4; 154, 14; 157, 4.

^{2.} वागीश्वरं हुन्त मंजेऽभिनन्द-मर्थेश्वरं वाक्पितराजमीडे । रसेश्वरं स्तौमि च कालिदासं बाणन्तु सर्वेश्वरमानताऽस्मि ।। P. 157-4.

^{3.} See page IX of the introduction of the Kîrti-Kaumudî.

^{4.} न माघः श्लाध्यते केश्चिमाभिनन्दोऽभिनन्दाते । निष्कलः कालिदासोऽपि यज्ञाविरस्य संनिधौ ॥ Kêrtê-Kaumudê p. 3.

^{5.} अनुष्टुप्सततासकता साभिनन्दस्य निस्ति । विद्याधरस्य वदने गुलिकेव प्रभावभू : ।। Suvṛtta tilaka-Kbvyamālā 2nd गुच्छक p. 53,

attributed to 'Abhinanda' out of which three are actually traced in the Râmacarita.

Sarvananda, the Vandyaghatiya and a Bengali commentator on the Amarakosa, whose work has been published in the *Trivandrum Sanskrit Series*, as No. 38 has also referred to this Abbinanda twice² in his work, and quotes two verses which are traceable in the present work³. Sarvananda flourished in the middle of the 12th century and belonged to a Banerjee family of Bengal⁴.

Rāyamukuta is another Bengali author who has referred to Abhinanda in his commentary on the Amarakośa. Three verses are quoted by him under the name of Abhinanda and one of them at least is found in the Râmacarita. In this connection we need not point out that Ujjvaladatta and Rāyamukuta belonged to the middle of the 13th and the 15th centuries respectively.

Further, there are many stray poetical compositions in the anthologies in which many excellent poets including Abhinanda are eulogized. In the Saktimuktavali and the S'arngadhara-Paddhati, for instance, there is a verse referring to Amara, Acala, Abhinanda and Kālidāsa. Here it is said that there are only four persons who can be considered as poets; all others who attempted to direct their skill at poetry behaved like the (imitating) monkeys. This may be taken as an exaggerated statement because there is little truth in it. Very little is indeed known about the first two poets Amara and Acala, but the skill of Abhinanda in selecting apt and simple words in his composition as represented in the Ramacarita verily proves the correctness of the author's contention.

By these references in later works it is obvious that Abhinanda commanded wide popularity in the five centuries from the 11th, to the 15th., during which the Râmacarita was regarded as a repository of excellent sayings which were quoted profusely by later writers.

^{1.} तृटी विन्ध्यस्याद्भरभजत जटायोः प्रथमजः Uṇâdivṛtti.—Anfrecht's edi. 1.2 तृटीमब्धेः पद्भ्यामभजत जटायोः प्रथमजः ॥ Râmacarita 13. 86. आवर्तमाना बृट्यो दिवापि रजनाविव ॥ Uṇâdivṛtti 1-48. Râmacarita 10. 2. समाद्धे काञ्चिमकुञ्चयत्कचान् ॥ Uṇâdivṛtti 1V. 117. Râmacarita 18-85.

^{2.} pp. 28, 45.

^{3.} Chap. 16, 61; 28, 103.

^{4.} See the introduction of the T.S.S. edition.

^{5.} साधूदिनं काकलिभिः कुलीनाः । Râyamakuța ad. 1, 1, 7, 2, Râmacarita 23, 23

^{6.} कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च।
अन्ये कवयः कपयः चापलमात्रं परं द्धति ॥
\$दीनगृद्ध-176. Sükti-muktávali. Bhandarkar, op. cit. p. XIII.

It has already been pointed out that Abhinanda has been mentioned in later works by several names, and it is, therefore, necessary to discuss whether all these names refer to one person or several others as well. In the anthologies some verses are attributed to one Abhinandana, some to Gauda Abhinanda besides the Abhinanda of the Râmacarita. Besides these, there are two other works entitled the Kâdambarîkathâsâra¹ and the Yogavâsisthasâra² said to be of Abhinanda's authorship. It is also possible that there were other works composed by Abhinanda, as can be inferred from the verses attributed to him in the early anthologies but not traceable in the Râmacarita.

Some³ scholars think that the two poems, Kâdambarikathâsâra and the Râmacarita were composed by two different authors with the same name but belonging to two different families. The author of the Kâdambarikathâsâra characterises himself as the son of Jayantabhaṭṭa, grandson of Kalyáṇasvámin, who was the son of Śaktisvámin. The grandfather of Śaktisvámin was Śakti who originally belonged to Gauda or Bengal but migrated later to the village known as Dârvàbhisára in Kashmir and permanently resided in that country after getting himself married there. Among the forefathers of Abhinanda, Jayantabhaṭṭa and Śaktisvāmin are known to us as historical persons, the former as the author of the Nyâyamañjari and the latter as the minister of King Lalitālitya Muktáptḍa of the Karkoṭaka dynasty of Kashmir. The author of the Râmacarita, on the other hand, does not give many details about his pedigree except to mention that he was the son of Śatánanda. With regard to the identity of Śatánanda or his native country nothing definite is up till now known.

On the strength of these materials we have to consider the observations of Dr. Bühler made so early as 1873 in the second volume of the *Indian Antiquary*, to establish the identity of these two authors as premature and unreliable. It is, however, to be pointed out that the later writers equally quoted a large number of verses from both the works referred to above without making any distinction whatsoever. Abhinavagupta and Ksemendra refer to the Kadambarikathasara in their Dhvanilocana and Suvettatilaka. The

- 1. Published in the N. S. Press Kavyamala No. 11.
- 2. Published in the N. S. Press in Sam. 1944 with the Atmasukha's Commentary.
- 3. Dr. F. W. Thomas, Aufrecht, and the editor of the Kâdambari-Kathûsâra in the N.S. Press.
- 4. Vide the initial 12 verses of the Kadambari-Kathasara.
- तथा तूर्ण कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः।
 हारवर्षप्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुन ।। R. C. p. 39.
- 6. 3rd Udyota.
- 7. 1-16.

information supplied by Ksemen ira regarding the fondness of Abhinanda for the Anustubh metre is equally applicable to both the authors.

Bhojadeva quoted many verses from both the Kâdambarikathâsâra and the Râmacarita. About 50 ślokas of the Râmacarita are found quoted in his S'rngâraprakâsa and the Sarasvatikanthâbharana and only a few verses are to be found from the other work. But Soddhala, Ujivaladatta and Rāyamukuta quote verses under the name of Abhinanda only from the Râmacarita and not from the Kâdambarikathâsârâ. We can be sure, therefore, that these works of two Abhinandas were well-known to the later writers, though they do not produce sufficient evidence to disprove their identity.

It is thus necessary to examine whether the two authors represent one and the same person or they are entirely different. There are at least four reasons which favour the identification. These are as follows:—

- 1. Ksemendra informs us that the Anustubh is the favourite metre of Abhinanda. But it is used by both of them very often in their works. Excepting some verses in the end of every chapter the whole of the Kâdambarikathâsâra is composed in the same metre. Similarly, in the Râmacarita we find at least 9 chapters written in that metre.
- 2. The fact that one is quoted as Gauda Abhinanda cannot be regarded as the surest indication to distinguish the one from the other Abhinanda, because both the authors can be styled as Gaudas as they really belonged to that country. It has already been shown that the forefathers of Abhinanda of the Kadambarikathasara really belonged to the Gauda country though they afterwards made Kashmir their home. The surname Gauda as given to this Abhinanda is therefore quite appropriate. Abhinanda of the Ramacarita on the other hand, also belonged to Gauda or Bengal, because he stayed in the court of a Bengali King as will be shown in the sequel. It is, therefore, obvious that the surname Gauda is also quite appropriate in the case of the author of the Ramacarita also. It is, however, difficult with the present materials to say whether he originally belonged to the Gauda country or not.
- 3. It is generally expected that the two authors should show two different styles of writing if they are different. On the basis of the style as can be met with in these two works, identity of the two authors cannot be shaken, because the style in both is equally simple, charming, expressive and clear. But the Ramacarita may be considered as more descriptive and original than the other. This also does not go against the identity because to a close observer this appears to be simply the result of mature thinking and style, as, obviously, because of its incompleteness the Ramacarita may be regarded as the last and the most mature work of the author.

4. The dates of these two authors also strengthen the proposed identification. Both of them are equally quoted by the authors belonging to a period from 1000 A. D. to 1400 A. D. and, therefore, both the authors may be ascribed to a period not later than 1000 A.D.

The four points mentioned above may, indeed, favour the contention that the two Abhinandas represent one and the same author. But there are yet two very weighty reasons which entirely disprove their identity. These are stated below:—

- (1) Abhinanda mentions in the beginning of the seventh chapter of the Râmacarita that he is the son of Śatānanda, but the Abhinanda of the Kâdambarìkathâsâra calls himself the son of Jayantabhaṭṭa. This discrepancy is such that it can sufficiently throw overboard the suggestion that the two authors are the same.
- (2) It is also difficult to believe that Abhinanda of the Kādambari-hathāsāra who is so proud of his pedigree, would be entirely silent in the Rāmacarita and would introduce his father as a mere non-entity, and with a different name as Śatānanda.

On the strength of these grounds the identity of the two authors cannot be established, though, obviously, there are many points common to them, which may be accounted for by their being connected with the same country which is Bengal.

It has already been said that the author of the Ramacarita, is the son His father. of one Satananda, whose identity has been for many years a puzzling problem. Dr. F. W. Thomas has suggested that he may be the same Satananda who is well-known in the Alankara literature by his other name Rudrata!. Rudrata himself in one of his Bandhas suggests his name as Satananda and his father's name as Vamukabhatta?. It is generally held that Rudrata, as his name suggests, was a Kashmirian writer. If this view is correct we have to consider Abhinanda as a second Kashmirian poet of that name who had come over to Bengal and was subsequently patronized by a king of that country because of his poetic skill.

There was, however, another Satananda who was himself a poet and probably belonged to Bengal. He may also quite conceivably represent Satananda the father of Abhinanda the author of the Ramacarita. Two anthologies compiled in Bengal, namely, the Saduktikarnamṛta and the Kavindravacanasamuccaya, quote quite a large number of verses under the name of one Satananda.

^{1.} Introduction of the Kavindravaca -Samuccaya. p. 20.

^{2.} PP. 52, 53 of the Kavyálankara.

There are two more points which lead us to conclude that this S'atânanda was a Bengali and was different from Rudrata-Satânanda of Kashmir. Firstly, none of the eighteen verses quoted under the name of Satānanda in the anthologies is to be found in the Kāvyālankāra of Rudrata. Secondly, the anthologies which originated only in Bengal and quoted the Bengali authors in general refer to Satānanda, whose works are no longer extant. It can thus be suggested that the father of Abhinanda may quite conceivably represent the poet Satānanda of Bengal and not his namesake the author of the Kāvyālankāra. The fact that most of his verses in the Bengal anthologies are either followed or preceded by the verses of Abhinanda lends an additional support to this view.

Abhinanda is also known by his other names Âryāvilâsa and Vilása. There are two verses in the Ramacarita where Abhinanda His other names. calls himself by these two names2. Though these two verses do not form part of the text yet they must be taken as the compositions of the author as will be shown in the sequel. Very probably Abhinanda was a worshipper of Âryá or Deví, as his name Âryāvilāsa suggests inst like the name Kalidasa. This idea is again confirmed when we consider the 16th chapter of the Râmacarita where many verses are found in the praise of the Devî (though a lengthy panegyric is not warranted by the context). on the same line as that of the Tantriks of early ages. Moreover this name Arvavilasa is not altogether unknown to us. The anthologies knew one Âryávilâsa, under whose name many verses are quoted in the Saduktikarnamrta. Thus Aryavilasa appears to have flourished probably in Bengal before the time of the compilation of this anthology which is a product of Bengal. The two fasciculi of the work which have been issued by the Asiatic Society contain a verse of Aryavilasa which may be considered as of value in this connection. In this verse3, Visnu is praised as being one half of the highest God while the other half has been represented by the form of S'iva. It is remarkable that in the Ramacarita the same idea has been twice

^{1.} See Introduction of the Kavindravacana Samuccaya p. 109.

श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द्र राजा विलासकृतिपङ्काजिनीविवस्वात् । सर्वाभिरामग्रुणपत्ररथवज्ञकनीडद्रुमो विजयते युवराजदेवः ॥ p. 253. जयति जगन्ति भ्रमन्ती कीर्त्या सह हारवर्षनृपशाशिनः । शिरासि कृता कृतविधै : कृतिरियमार्याविलासस्य ॥ p. 331.

^{3.} धात्रा सीहृदसीमाविस्मितमुखं भेद्श्रमापासनात्सानन्दं मुनिभिस्सिनिर्गृति सुरैरेकत्र सेषासुखात् ।
पार्वत्या स्वपदापकृष्टिकुटिलश्रूभङ्गमालोकितः पांयाद्दो भगवश्रिराचरगुरुदेंहार्धहारी हरिः ॥
आर्याचिकासस्य । Fas. 1. p. 45.

expressed through the mouths of Jāmbavān and Mandodari. The idea expressed in those two places is that the original form of God is composed of the two halves known separately as Siva and Viṣṇu. This sameness of expression also confirms the contention that Âryāvilāsa was only another name of Abhinanda—the author of the :present work.

Bengal must have been the place of our author's residence and of birth. One of the reasons for considering him as a Bengali His native place, is that his verses are quoted extensively by the authors who Further, he praises the goddess flourished in Bengal. Devi or S'akti on the lines of the Tantriks of Bengal in the 16th chapter of the Ramacarita which also confirms that the author was a Bengali because Bengal was in the mediaeval times the home of Tantrism both Buddhist and Hindu². But the question of fixing his native place largely depends on the circumstance that the author was patronized most lavishly by Devapala alias Hâravarsa, one of the kings of the Pâla Dynasty as will be shown in the sequel. S'atananda the father of Abhinanda also probably belonged to Bengal as he is quoted only in those anthologies which were composed in that country. But it cannot for a moment be denied that Abhinanda's fame was not confined only to Bengal: but on the contrary he was well-known in the whole of India as is evident from a large number of quotations and references in the works of eminent writers such as Mahimabhatta and Mammata of Kashmir, Bhoja of Dhara, Soddhala and others of Deccan and Guzarat.

The plot of the Râmacarita itself shows that our author is quite a pious
Hindu and believer in the Pauranika form of religion. The
His sect. descriptions of several incarnations of Visnu, the birth of
Brahma from his navel, and the begging of Siva inspite of
his friendship with Kubera the Lord of Wealth, also makes the author a firm
believer in the Pauranika religion. He was not even a sectarian: because
he believes that Siva and Visnu represent the two halves of the same God who

^{1.} धुनं विनाऽम्रनेदानीमधेनाधेन्दुशेखरः । दिवि सीदाति शून्यायां धात्रेकसुहृदा धृतः ॥ 9. 52. अर्धे पुंसः पुराणस्य देवै। हरिहरावुभी । एकं तत्र प्रपन्नस्य प्रदेषः कस्तवापरे ॥ 24, 112.

^{2.} In this connection it may be pointed out that only one among the five MSS on which the present edition is based gives the panegyric of the Devî. Thus there is room for doubting its authenticity and considering the portion as an interpolation. But Sarvânanda Vandyaghatîya of 1159 A.D. in his commentary on the Amarakos'a quotes one of these verses under the name of Abhinanda. This shows that the panegyric is a genuine composition of Abhinanda.

is one, thus suggesting that it is not wise to worship one and hate the other . Probably he realised the baneful effects of sectarian schisms and wanted to unify the two contending parties. Further, from his work it appears that he was a strict follower of the Atmavada of the Upanisads as explained by the Advaita school of philosophy2. He believed in the Vivarta3 of Brahman as the root cause of the universe which though seen outwardly, is thoroughly unreal, and stated that Avidya4 is the chief cause for considering the phenomenal world as real though it is really not so. He also advocated that the Dvaita was not correct and that the goal of man is to identify the Jiva with the Brahmans, and that he should visualize nothing except Brahman in the whole universe. Sometimes also he gave prominence to Karma though he really believed in the Karmasannyásas as advocated in the Bhagaradgita. There is, however, a great similarity between the Buddhist philosophy of Madhyamaka and Yogacara and the Hindu Advaitism as recorded in this work, but we experience no difficulty in calling our author a Hindu and not a Buddhist. In the 9th. the 31st chapters of the present work the author opens up his mind on philosophical conceptions through the agency of Vanaras and Vibhisana.

Regarding the king who extended his patronage to Abhinanda the text of the Râmacarita has very little to say. But His Patron. most of the 36 cantos which are undoubtedly Abhinanda's own contain, besides the subject matter of the poem, certain additional verses written obviously in praise of his patron king and to describe as well the merits of his own composition.

The nature and the style of the verses are such as to preclude the possibility of their being regarded as interpolations or copyist's additions. On the contrary, the style of the verses and the intimate connection between Abhinanda and his patron as expressed in them, lead us to hold that they were surely composed by the author himself. All manuscripts coming from

अर्थे पुंसः पुराणस्य देवी हरिहराबुभी । एकं तब प्रपन्नस्य प्रदेषः करतवापरे ॥
 यो हरिः स हरो देवः यो हरः स पितामहः । नामच्चयविभिन्नयमेकैव त्रिदशत्रयी ॥
 य एतां वोत्ति स बुधः यो नमस्यित सोऽनधः । योऽभ्यस्यित स तत्रैव लीयते लीतविक्रियः ॥ 24, 112-113, 114.

^{2.} तत्त्वमेकं यदारमेति जगदेतत्प्रचक्षते । ततोन्यः कस्तवानीतो यस्तात विषयः श्रुचाम् ॥ 31, 115.

^{3.} बालान्प्रति विवर्तोऽयं त्रह्मणः सर्कलं जगत् ।अविवर्तिनमानन्दमास्थिताः कृतिनः पुनः ॥ 31, 116,

^{4.} अविद्यायोनयो भावाः सर्वेऽमी बुद्धदा इव । 31-108. अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयं नास्ति सत्यमिहाण्वि । 31,99.

^{5.} समाधाय क्षणं पश्य प्रत्यगात्मानमात्माने । 31, 124. मज्ज मज्जिस ।र्के द्वैतग्रहक्षारााज्यवीचिषु । 31, 113.

^{6.} सखे सन्ध्यस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयी भव । नेष्यते यदि संसारचकावर्तभ्रमश्रमः ॥ 31-136

^{7.} See 31, 100-105.

different parts of India made use of in collating the text contain the additional verses in question, with slight changes in their arrangement. In these verses Abhinanda mentions as his patron one Háravarsa and Yuvarája of the Pâla Dynasty, about whom we know practically next to nothing, very probably because the chronology and the succession list of the kings of the Pâla Dynasty are far from being of a definite character. A clue can, however be obtained from at least seven verses recorded in the Râmacarita about the character, position and the identity of king Hāravarsa.

These verses show that the patron of Abhinanda was Hâravarşa also known as Yuvarâja who belonged to the Pâla Dynasty. It is not at all difficult to imagine that this Pâla Dynasty refers to the famous Pâla Dynasty of Bengal history, even though the surname Pâla may be found occasionally in the names of the other kings of different dynasties, such as, Mahendrapāla of the Gurjara Pratibâra Dynasty. Sir V. A. Smith, is, however, of opinion that the word Pâlânvaya refers to the famous Pâla Dynasty of Bengal alone?

One may raise the question as to how the rulers of the Pála Dynasty of Bengal with a definite partiality to the Buddhist creed could patronize a Hindu poet like Abhinanda. The rulers of the Pâla Dynasty usually call themselves as "Paramasaugata" in their inscriptions and they are the accredited benefactors of purely Buddhist monasteries such as Nalanda, Vikramâsîla and Odantapuri. It is, therefore, an anomaly to think of a Pâla king being the patron of a Hindu poet. The answer to this is not far to seek. The testimony of Mahámahopâdhyáya Haraprasâd Śástri, the editor of the Râmacarita of Sandhyâkara Nandin, is that the Pâlas were tolerent to Hindu religion though they actually

^{1.} एते निकामरसिकस्य जयान्ते पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः।
येर्द्वादशांकेकिरणोत्करदुर्निवारः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः I, VII.
पालान्वयाम्बुजवैनेकविरोचनाय तस्म नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय।
कोटिपदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमृतिः येनामरत्वपद्वीं गंमितोऽभिनन्दः ॥ III, VIII, XIV, XXXVI.
नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम्। स्वकोशः कविकीशानामाविभीवाय संभूतः ॥ V, VIII, X, XII.

इयामःसितासितिनरायतपक्ष्मलाक्षः क्षामोद्रः किटनकान्तभुजान्तरालः । सर्वाङ्गपल्लावितयौवनलाञ्छनश्रीः श्रीहारवर्ष इव कुत्र पतिः पृथिव्याः ॥ VI. येनाद्य रामचरितं चरिताद्भुतेन स्वेनाधरीकृतमतीव महीतलेऽस्मिन् । तेनैव पालकुलचन्द्रमसा तदित्यमृत्यापितं जगित पश्यत चिच्चमेतत् ॥ X दीपः सतां स खद्ध पालकुलपदीपः श्रीहारवर्ष इति येन कविप्रियेण । सद्यः प्रसाद्भरद्त्यमहापिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाक्ष्रसरोऽभिनन्दे ॥ XI सुद्दविपुलगात्रः शत्रुकीटान्तकारी सत्तमुपचितायां सन्निविद्यो दशायाम् । जगदमलमुद्दनाशेषदोषान्यकारं जनयाति सुवराजः पालबंशप्रविदाः ॥ XXVI

^{2.} Vide: Early history of India, P. 413.

^{3.} Vide E. I. Vol. IV. P. 249 and I. A. Vol XXI P. 258.

professed Buddhism¹. The grant made by Dharmapála² to a Visnu temple and the Davapàla²s grant³ to a Brahmin of the Aśvalāyana Śakha and the Aupamanyava Gotra, also go to show that the Palas were tolerent towards the Hindu religion.

It is well-known that there are two lists of the Pala kings: one comes from the Tibetan sources while the other is reconstructed with the help of inscriptional evidence. According to the Tibetan list the reign of Gopala begins from 660 A.D. He is followed by 18 kings one after another and the last in that chain reigned in the year 1139 A.D4. The inscriptional evidence. on the other hand, does not agree with the Tibetan account either with regard to the names of the kings or the duration of their reign. Sir V. A. Smith, R. D. Banerice and Mm. H. P. Sastri and in fact, all who possess a scientific bent of mind are inclined to take the inscriptional evidence as more reliable than the information afforded by the Tibetan authorities. According to the Khalimpur and the Monghyr grants of Dharmapala and Devapala respectively, the first king of the Pala Dynasty is Gopala, the second is his son Dharmanala while the third is Devapala his grandson. Dharmapala was a contemporary of king Indrávudha who was ruling in Kanauj in 783 A. D.5 Relying on this piece of evidence we can place the reign of Gopala in the first half of the 8th century, and that of Dharmapala in the second half of the same century. The Pala Dynasty continued upto the end of the 12th century, and, thereafter, was reduced to insignificance on the rise of the Sena kings and at the advent of the Muhammadans. The long chain of Pala kings was noted for patronage towards the fondness of literature and their great poets and philosophers of the time belonging to the different religious sects. But amongst the known kings of the Pala Dynasty no one is known to have borne the title of Hâravarsa the patron of our poet Abhinanda the author of the Râmacarita. The title of Yuvarāja was, however, given to some of the Pala Princes but this appears to signify nothing else than a mere heir-apparent to the throne. But from what we can gather from the account of Abhinanda, Haravarsa the Yuvarâja seems to have been a ruling prince, and not a mere heir-apparent. This is also confirmed by the authority of Soddhala the author of the Udayasundarikatha. In this work,7

^{1.} See Introduction to the Ramacarita of Sandhyākara Nandin. M. A. S. B.

^{2.} Vide E. I. Vol. IV. 3. I. A. Vol. XXI. p. 258.

^{4.} Vide, M. M. S. C. Vidyábhûşana's History of Indian Logic. p. 517.

^{5.} Vide P. 50 Pâlas of Bengal M. A. S. B. Vol. 5.

^{6.} Vide E. I. Vol. IV p. 249 and I. A. Vol. XXI p. 258,

^{7.} No. XI, G. O. Sories.

it is mentioned that Yuvarāja the patron of the poet Abhinanda was a ruling prince 1.

Soddhala flourished in the court of the three royal brothers Cchittarája, Nāgārjuna and Mumminirāja of Końkaņa² and from the inscription dated 1026 A. D.³ of Cchittarāja we can assign him to the early part of the 11th. century. That Hāravarṣa the Yuvarāja was a ruling prince can also be ascertained from at least seven passages taken at random from the Rāmacarita of Abhinanda:—

- 1. नमो नृपतिचन्द्राय प्रथ्वीपालाय थेन सा । विकालमलिना दिक्ष दर्शिता कविपद्धतिः ॥ 1V.
- 2. एषोऽस्म्यहं निजवचस्यु विरादिदानीं निस्साध्वसः कविसहस्रसमागमेऽपि । श्रीहारचर्षनरलोकपंतः पुरस्ताद्विस्तारिविष्णुवनमालिविचारितेषु ॥ X.
- थया कथाऽपि कलया यस्य तस्य सुभाषितैः । गृह्मते हारचर्षस्य मनोऽय नृपतेः परम् ॥ XIII.
- 4. नारचर्यमावहित कस्य चराचरेऽस्मिन् **श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः** प्रभावः । येनानिशं लिलतकोमलकान्यमूर्तैः मुष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥ XVII. XX.
- 5. आचन्द्रसूर्ये निद्धे जगत्मु व्यासस्य यद्भजनमेजयेन । एषोऽभिनन्दस्य महाप्रवन्धः **शोणीभुजा भीमपराक्रमेण** ॥ XVIII XXI.
- 6. हालेनोत्तमपूजया कविवृषा श्रीपालिता लालितः स्वाति कामि कालिदासकृतयो नीताः शकारातिना । श्रीहर्षो विततार गद्यक्रवये बाणाय वाणीफलं सद्यस्सिक्वययाऽभिनन्दमपि च श्रीहारवर्षोऽप्रहीत् ॥ XXXIII.
- 7. **शकभूप**रिपोरनन्तरं कवयः कुल पवित्रसङ्कथाः । **युवराज** इवायमीक्षितो **नृपातिः** काव्यकलाकुत्तूहला ॥ XXII.

These passages show that Hāravarsa, the Yuvarāja was a ruling prince who patronized Abhinanda in the capacity of a sovereign. In the present work this prince is also said to be extraordinarily powerful in battlefields and is described to have carried his victorious arms into the territories of his contemporaries and extirpated all his enemies. This fact may be proved by the following verses, contained in the Ramacarita.

एते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः **श्रीहास्वर्षयुवराज**महीतलेन्दो । यान्सप्रतापभुवनेऽपि सदाऽभिमृत्य रात्री दिवा च **रिपुराजरमा** रमन्ते ॥ VII. सुदृढविपुलगात्रः **रात्रुकीटान्तकारी** etc. XXVI.

1. सृष्टं तदत्र **युवराजनरेश्वरेण** यद्दुष्करं किर्मापं येन गिरः श्रियरच । प्रत्यायनं **र**फुटमकारि निजे कवीन्द्रमेकासने समुपवेशयताऽभिनन्दम् ॥

Udayasundarî Kathâ p. 2-3.

- 2. See introduction of the Udayasundari Kathâ.
- 3. Vide I. A. part. V. p. 277.

ते मेघमुक्तमिप न स्तुवते सुधांश्चं तेषां मनो न रमते मकरश्वजेऽपि । सर्वारिवीरिविजयप्रसृतप्रशस्तिः श्रीहारवर्षजगतीपितरीक्षितो यैः ॥ XXVI प्रतिवृपसुरमौलिरत्वराजीशविशविस्प्रसर्वापिताङ्गिपूजः ।

कृतसदशनुतिर्महाकवीन्द्रैः जयित विरं **युवराजमेदिनीन्द्रः** ॥ XXIX निर्मत्सरः कविरिष प्रभुरप्यवामः कान्तोऽप्यरूढसुभगत्वमदप्रमीलः ।

अत्युग्रशोर्यरभसोऽप्यकठोखादी पृथ्वीपतिर्जयित विक्रमशीलजन्मा ॥ XXIX त्यागस्य पात्रमियमत्पतरा त्रिलोकी को विक्रमस्य कणिकामिप संसहेत । शास्त्राणि कानि मुबहुन्यपि हारवर्षक्षोणीपतेरतिपदुप्रतिभागुणस्य ॥ XXXI.

Now let us take up the question of the time of Abhinanda and Haravarsa and make an attempt to identify the latter. testimony of Soddhala, as has been shown already, leads His date and the us to believe that Abhinanda and his patron king Yuvaraja probable identification of were already famous in 1900 A. D. He actually compares Abhinanda with such famous authors as Bâna and Kâlidása his patron. who preceded him1. On the other hand, on the authority we have to assign Haravarsa to a period later than that of Abhinanda. of Dharmapâla the second king of the Pâla Dynasty². As Dharmapâla ruled upto the first quarter of the 3th. century, this fixes the earliest limit for the time of Abhinanda and Hâravarsa, while the latest limit of their time is fixed by Soddhala (circa 1000 A. D.). During this time we find only four names of kings in the Pâla Dynasty renowned for their valour and patronage to Sanskrit learning. These are: 1 Devapala, 2 Vigrahapala, 3 Naravanapāla and 4 Mahîpûla I. Two Yuvarajas also make their appearance during this period, namely, Tribhuvanapâla, first son of Dharmapála and Râjyapála, son of Devapala. These two latter were undoubtedly heirs-apparent but history does not tell whether they ever got an opportunity to rule.

Regarding Abhinanda, it has already been pointed out that he is referred to by Soddhala the author of the Udayasundarîkathâ who nourished early in the 11th. century. Bhojadeva in his Sarasvatî kanthâbharana and S'rngaraprakâśa quotes extensively from the Râmacarita; so also Mahima and Mammaṭabhaṭṭa in their works, the Vyaktiviveka and the Kâvyaprakâśa. On the strength of these quotations one may be tempted to hold that Abhinanda was the Court-poet of Mahîpâla I, mentioned above who flourished between 972-1030 A. D. But this can be disproved by the fact that Soddhala in his chronology of famous poets of ancient India beginning from Vālmîki down to his own time places Abhinanda

^{1.} Udayasundari Katha pp. 2, 3, 157.

श्रीधमिपालकुलैकरवकाननेन्दू राजा विलासकृतिपङ्काजिनीविवस्वान् । सर्वाभिरामगुणपत्रस्थवजैकनीडदुमो विजयते युवराजदेवः ॥ Râmacarita p. 253.

before Rājasekhara¹. Rājasekhara was a teacher of king Mahendrapāla of Kanauj and, therefore, must have flourished in the beginning of the 10th century.² If Abhinanda is regarded, under the circumstances, as a contemporary of Mahipāla there will remain hardly any margin for his composition becoming famous so as to be classed with that of Válmīki, Kálidāsa, Bāṇa and others. According to Sodḍhala, therefore, Abhinanda must have flourished in the court of king Hāravarṣa-Yuvarāja before the 10th century. In this way it is possible to shorten the outer limit for the time of Abhinanda as 900 A. D. Between 800 and 900 A. D., in the Pāla Dynasty of Bengal there were only two kings famous for their literary activities and renowned for their valour. These two are Dharmapāla and his son Devapāla, the two most famous and powerful kings of the Pāla Dynasty. From the verses cited before³, we find ample evidence of high esteem in which king Dharmapāla was held in the eyes of Abhinanda.

- 2. Vide Smith. Early History of India, P. 394.
- 3. श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द् राजा etc. and also, वन्यः सुतः स खल रामपराक्रमस्य येनाय रामचिरतार्पितसम्मदेन । सयः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवावप्रसरोऽभिनन्दे ॥ Ramacarita p. 72.

There are other striking verses in the Ramacarita in which mention has been made of the father of his patron king Hāravarṣa¹. Here Hāravarṣa is described as the son of Vikramaśîla. Who this Vikramaśîla is, is again a formidable question. Or is it a mere epithet? Be that as it may, the word Vikramaśîla very forcibly reminds us of the famous Vikramaśîla monastery of the Buddhists which was founded by Dharmapâla². Is it then very impossible to identify this Vikramaśîla with king Dharmapâla the founder of the Vikramaśîla monastery? On the contrary, this seems to be quite likely as it is confirmed by the colophon of the Sragdhardstotratikâ³ noticed by late S. C. Vidyābbūṣaṇa. Dharmapála had two sons in Tribhuvanapāla and Devapāla. In the Khalimpur Grant Tribhuvanapāla is mentioned as Yuvarāja but in the Monghyr Grant Devapāla succeeds his father. In the second half of the 9th century Devapâla attained great fame and popularity as a ruler.

Looking to the mass of evidence given above we have no other alternative than to identify Hâravarṣa or Yuvarâja the patron king of Abhinanda with Devapála sou of Dharmapála otherwise known as Vikramaśila.

Another confirmatory evidence in support of the proposed identification is obtained by comparing a statement in the Monghyr Grant of Devapala with another made by Abhinanda in his Râmacarita. In the Monghyr Grant we find the following remarkable verse describing Devapala:—

यः पूर्वे बिलना कृतः कृतयुगे येनागमङ्गार्गवस्त्रेतायां प्रहतः प्रियप्रणायेना कर्णेन यो द्वापरे । विच्छित्रः किलना शकीद्विषि गते कालेन लोकान्तरं येन त्यागपथः स एव हि पुनः विस्पष्टमुन्मीलितः ॥

Here Devapāta is warmly praised for reviving the path of liberality which was opened up by Bali in the Kṛtayuga and continued by Bhārgava in Tretā, Karṇa in Dvāpara and Śakadviṭ Vikramāditya in the Kali age but was obliterated after the death of the last named king.

The same idea is expressed in several stanzas in the Ramacarita describing Haravarsa's liberality:—

- 1. न त्यागशक्तिमधिगच्छिति किङ्चदर्थी नास्त्येव विक्रमगुणस्य समः सपत्नः । अर्था विश्तिन्त पथि यस्य धियश्च शास्त्रमेकः स विस्मयकरः परचक्रभीमः ॥ XXV.
- किमिन्दुना चन्दनवारिणा वा किमब्जकन्दैरिभनन्द्वत्सलः ।
 विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥ pp. 39, 63, 80. पृथ्वीपितिजैयित विक्रमशीलजन्मा p. 262.
- 2. See Smith op. cit. P. 414.
- 3. इति श्रीम**द्धिक्रमशीलदेव**महाविहारीयराजगुरुपण्डितभिञ्जश्रीजिनरक्षितकृता बालार्कस्तुतिटीका समाप्ता ॥
- P. 519. History of Indian Logic 4, Vide Indian Antiquary, Vol. XXI, P. 258.

- 2. कवीनां किं दत्तेर्रृपपशुभिरन्यैरवसरे परं पृथ्वीपालः **क्षणमपि स कर्णो वितरत् ।** अनात्तं तत्त्वज्ञेरपि मुविपुलार्थव्ययभिया प्रतिष्ठां येनोचैः जगति गमितं रामचरितम् ॥ III.
- 3. तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोल्लासिनः शोभते इलाध्ये वस्तुनि यत्र तल पृथिवीपालस्य कौत्हलम् । रुवा सर्वदिशो मनोरथपथातीतार्द्धिभः पुस्तकैः सत्काव्याभिरतेन रामचरितं थेन प्रतिष्रिपितम् ॥ XXVIII.
- 4. त्यागस्य पाद्यमियमल्पतरा त्रिलोकी etc.
- 5. एकः स पालितलकश्चिरमस्तु सम्राट् कोटिव्ययो न गणितः प्रतिपाठकालम् । येनास्य रामचरितस्य समं सदस्यैरेकैकसंक्तिपरिभावनगद्गदेन ॥ XXIV

These verses are so remarkably similar that on the strength of this alone the identity of Devapala and Haravarsa may be established.

The question may be raised as to how a king of the Pâla Dynasty instead of bearing a name ending in Pâla should prefer to be called by the name of Hâravarsa which appears to be quite foreign to the Pâla tradition. The reason for this is not difficult to discover. It is well-known that Dharmapâla married a Râstrakûta princess known by the name of Rannādevt. The Râstrakûta princes were very fond of adopting names ending in "Varsa" and it is very probable that king Devapâla during his stay in his maternal uncle's householt was known by the name of Hâravarsa while his elder brother Tribhuvanapâla was Yuvarâja in the court of his father Dharmapâla.

II. THE POEM.

Bhāmaha and Daṇḍin, two early writers on poetical science have defined the nature of the Mahākāvya or the classical poem in their Mahākāvya. respective treatises². These definitions are drawn from the general characteristics of well-known poems of Kālidāsa, Bhāravî, Pravarasena and many others, who had previously composed lengthy classical poems. Other famous poems of the authors such as Māgha, Ratnākara, Bilhana and Maṅkhaka also come under the same category. It is generally believed that the poems which are composed in accordance with the rules laid down in the Alaṅkāra Śāstia are slightly inferior to the early poems on which the rules of definition were based. There is, of course, some truth in this assertion as the later poets were somewhat handicapped by the rules in making use of their free thinking, which is essential in all forms of creative poetry. The higher class of poets, therefore, do not always conform

^{1.} Indian Antiquary Vol. XXI. P. 257,

Kâvyâlankára. 1, 19 21.
 Kâvyâdars'a 1, 14-19.

to the rules, but in their composition they bring into play their fertile imagination, and skill in expression of emotion which may be appreciated by the public.

To the latter class belongs our poet Abhinanda, the author of the Râmacarita, though he has not been so uncharitable as to go against the rules laid down by critics altogether. On the contrary, on many occasions he follows the definition without sacrificing his independence as a poet and, therefore, the Râmacarita may justly be termed as a Mahakavya.

The very beginning of the Râmacarita marks out Abhinanda as an independent thinker, and no respector of lifeless conventions. He introduces his hero, Rāma not as a child, but as a grown up man in a state of great mental anxiety awaiting the arrival of Sugriva whom he thought to be an ungrateful friend and, who was to be sent to Lankā in search of his sweetheart at the close of the rainy season. This beginning, to say the least, is extremely dramatic and bespeaks the poet's great originality in the handling of his subject, because this is a situation which fires the imagination of the reader and he is immediately drawn towards the poem and his interests are well kindled. This shows moreover the poet's fondness for the Vipralambha Śrngára.

According to Dandin's definition of a Mahākāvya, the Rāmacarita begins with the Vastunirdeśa instead of the two others Âśis and Namaskriyâ. Besides this, the descriptions of the city, ocean, mountain, seasons, rise of the sun and the moon etc., are all to be met with in this poem in their appropriate places as required by the definition, and thus the poem deserves to be called a full-fledged Mahākāvya. The poems of Bhāravî, Mágha and others have the Ankas as Śrī, Laksmī, etc., at the end of each chapter indicating that the cantos are of their own composition. The Rāmacarita does not, however, contain any Anka of this kind; the practice obtained here is to insert the word 'Abhinanda' itself either in the form of a verb or noun in each canto especially when he becomes much enthusiastic over his fluency of expression and the excellent arrangement of his words, and forgets himself.

From very ancient times there is a keen controversy amongst the critics of Sanskrit literature regarding the comparative Style. merits of the two styles: Vaidarbhi and Gaudi. Some differentiate these two from one another and consider the Vaidarbhi as superior, while others do not recognise this difference and consider them to be on the same level. Bhamaha, one of the earliest writers on Rhetorics refers to this controversy as already existing in his time and associates himself with the latter view. But Dandin in his Kavyadarsa

^{1.} Kâvyâlankâra 1, 31-33,

mentions the two as separate and distinct styles and shows, by illustrations of his own, the inferiority of the Gaudt style to that of the Vaidarbhi. The other writers in this field who came later, strictly followed the view of Dandin though they, in the course of time, added some more styles in addition to the two originally mentioned. Ten Gunas are enumerated by Dandin, as the life of the Vaidarbhi style and he states that a style which is generally devoid of many Gunas is adopted by the Gaudas. According to Dandin, the Gaudas are always fond of using in their compositions the compound words, heavy letters, unnecessary repetition of words and exaggerated descriptions. We have already shown that Abhinanda belonged to the Gauda country, and it is very likely that we should expect in his composition a style which is denounced by Dandin as inferior to the Vaidarbhi.

But contrary to our expectations as also contrary to the definition of Dandin the Râmacarita is found to be written in a very simple, charming and bold style, which is in exact conformity to the Vaidarbhi style as defined by Dandin. Though, occasionally, some long compounds are met with in the Râmacarita they do not lose, however, the Prasâla, Mâdhurya, Saukumârya, and Audârya which are stated to be the life of the Vaidarbhi style.

Another special feature of Abhinanda's composition is that the arrangement of words is extremely melodious and quite appropriate to the context. The author cared more for the simplicity of expression than the various kinds of Alankāras. This fact is well observed by Soddhala who states that Abhinanda is a master of Sabda (word), Vākpati Rāja and Kālidàsa are respectively of Artha and Rasa, while Bāṇa is the master of all the qualities necessary for a poet. In general description, the style of writing and the presentation of the subject the Rāmacarita resembles more the Buddhacarita and the Saundarananda of A'svaghosa among the classical poems than the other poems of Bhāravi, Māgha and Kālidāsa. The author excells other poets in conversational language which is so forcible, easy and direct, as to make it appear that Śanskrit was a spoken language in his days. This remarkable quality on the part of the poet is responsible for a large number of lengthy conversations introduced in the body of the book by the author.

The general plot of the poem is the same as that found in the Râmâyaṇa of Vālmîki. The Râmacarita begins from the Main differences middle of the story which corresponds to the middle of the in plot from the Kiṣkindhākāṇḍa, and ends with the Yuddhakāṇḍa. Râmâyaṇa. Though the descriptions closely follow the story of Râmâyaṇa there are many instances where the author deliberately differs from the original story in order to add artistic beauty to

^{1.} I. 40-102.

^{2.} बागीश्वरं हन्त भजेऽभिनन्दमर्थेश्वरं वाक्पितराजमीडे । रसेश्वरं नीमि च कालिदासं बाणन्तु सर्वेश्वरमानतोऽस्मि ॥ Udayasundarikatha. P. 157.

the poem, and to glorify the hero to a far greater extent than was anticipated by Valmiki himself. Some examples will fully bear out the above statement.

In the Ramacarita Sugriva himself comes to help Rāma with his army after a great deal of delay so as to tax Râma's patience to the utmost limit. Lakṣmaṇa is not sent out to Kiṣkindhâ to fetch him as is the case in the Râmâyaṇa. In both the stories we find Surgîva fully devoted to Râma who respects him both as a friend and a king and is very kind to him. But in the Râmacarita Râma refuses to have his help in finding out the whereabouts of Sîtâ in case he is not willing to serve him, and asks him to return to Kiskindhâ with his army.

In the Râmâyana Râma's position is so precarious that it cannot be by any means saved except through the help of Sugrîva, though in the Râmacarita Râma treats him more or less as a servant. In the Râmacarita while sending Hanumân to Lankâ, Rāma sends with him as tokens a ring, the Nûpura and the Stanottarîya and asks him to remember his pedigree beginning from Dilîpa to Daśaratha as described by Kâlidâsa in his Raghuvaṃśa in order to communicate it to Sîtâ. But Râmâyana states only the ring as the token and not the others.

In the Ramacarita the party that goes in search of Sitā to the South recognises Rāma as the incarnation of Viṣṇu himself and, accordingly, recite a panegyric in his honour. This is not found in the Ramayana. In the Ramacarita Angada etc., the chiefs of the army first send other members of the army in search of Sitā and when they return without success they themselves go out in search. While searching in the forests of the Vindhya mountain, they feel thirsty and they are surprised to find a demon sleeping in the entrance of a cave where they wanted to enter to quench their thirst. In the original Ramayana this portion of the story is entirely different.

When, however, they enter the cave Hanuman is taken by surprise by a female monkey-prostitute making indecent proposals to him which he scornfully refused. Thereupon, she appears again, this time in the form of a beautiful lady and entreats him again, but Hanuman remains adamant. Meanwhile Svayamprabha the mistress of the cave appears before him and the other lady disappears. This episode is an entirely new introduction in the Ramacarita.

The reason given by Svayamprabha for her permanent residence in the cave is also different from what appears in the Râmâyana. She states here that Maya the owner of the cave brought Hemā her friend to this cave and lived together as husband and wife. Later on, it so happened that Hema was obliged to go up to heaven to visit her father there; Indra the lord of heaven finding this opportunity caught hold of her and did not allow her to go

to Maya again. As Hemâ really loved Maya she sent her companion Svayamprabhâ to inform Maya of her condition. When Svayamprabhā reached the cave she found him dead and learnt that the separation from Hemâ was the cause of his death. Svayamprabhâ had no heart to communicate this news to Hemâ lest she also might die on hearing this news. She resolve!, therefore, to stay in the self-same cave till her death and to perform the penance in that lonely dwelling.

According to the Râmâyana, Maya is a carpenter of demons and is much attached to Hemá a dancing girl of Indra. Indra becomes annoyed and kills him for this crime. Brahmâ thereupon presents Hemā the fiancêe of Maya-a cave full of wealth and belonging to Maya. Svayamprabhâ stays in that cave for the simple reason that she was a companion of Hemâ.

Angada is mentioned in the Kâmacarita as very loyal to Sugrîva though Târa his grand father advised him not to show any respect to him after reminding him of the old enmity between Vâlî and Sugrîva. But the Râmayana represents him otherwise; it is stated in the Râmâyana that owing to the influence of Hanumân, Angada did not venture to betray Sugrîva completely.

Angada is represented in the Râmacârita as quite able to cross the sea and to return back after finding out the residence of Sîtâ in case others are not prepared to do so. Jâmbavân pleads here in favour of Hanumân and asks Angada not to interfere in the matter as he was the Commander-in-chief. But in the Râmâyana Angada though a chief, is represented to express his inability to cross over to Lankâ. While crossing the sea Hanumân meets Saramā first, and then the Mandara mountain. But in the Râmâyana Mandâra precedes Saramâ.

After the departure of Vibhîşana from Lankâ in order to join Râma, Mandolarî in the Râmacarita gives a long lecture to Râvana on political affairs. This is not met with in the Râmâya za.

In the Râmacarita Vibhîşana consults one of his brothers, Kubera, on the matter of joining Râma's army, and does so on his advice. But in the Râmâyana the case is otherwise. The Râmacarita represents Vibhîşana encouraging and explaining to Sugrîva a number of high philosophical doctrines when the latter was weeping for the loss of Râma and his army due to the serpent noose (Nāgapāśa) of Indrajit. But in the Râmâyana the condition is different; here we find Sugrîva also encouraging Vibhîşana who was weeping for the loss of the kigdom over the same situation.

The Râmacarita mentions the different colours of the four creepers that are to be brought to give back life to the whole army devastated and killed by the Brahmâstra of Indrajit. Mṛtasañjîvinî is white, Śandhânî is golden

in colour; Śalyanirharini is black and Savarnakrt is of Babhru colour. This is not mentioned in the Ramayana.

It is not very difficult to discover why the author of the Râmacarita deliberately changed, distorted, elaborated or shortened the original story contained in the Râmâyana. This he did, not in a spirit of defiance but with the most laudable object, namely, to improve upon the story of the Râmâyana and to add an artistic touch to the portions which were quite bland in the original Râmâyana, as also to show the characters of the different persons dealt with in the poem in their appropriate settings.

It is very likely that the original work of Abhinanda ended abruptly with the 36th chapter of the Râmacarita, and that the two Incomplete in recensions of the last four cantos printed here as supplethe 36th chapter, ments to the poem were composed by some other poets in later times. The Ms. materials obtained from the different parts of India for the purpose of collation also confirms this belief as most of them contain only the first 36 cantos of the work.

The MSS. A and C, however, contain, besides the first sargas, two versions of the last four cantos, (37-40) one attributed to the author Abhinanda and the other to Bhimakavi. It is probable that Abhinanda did not compose the last four sargas and we are led to this belief owing to the following circumstances: Firstly, our suspicion is roused by the fact of the work having two recensions for the last portion, one composed by Bhimakavi who asserts that the Ramacarita was left incomplete by the author and that it was his turn to complete the poem. Secondly, in both the supplements there is a complete absence of the verses composed in the praise either of the poet or of the patron king Háravarsa, though they frequently make their appearance in the earlier sargas. Thirdly, there are two verses at the end of the 36th chapter which also indicate that Abhinanda had closed his poem with the 36th canto. In the first verse it is stated that this work of Aryavilasa (Abhinanda) which is respected by the learned persons should become supreme and famous throughout the country along with the glory of king Haravarsa. The second verse is actually a benedictory stanza which is often to be observed at the end of a work of this kind. In this verse the author suggests the remainder of the story while saluting and paying his homage to the army of monkeys and God Siva whom he characterizes as ultimately responsible for the violent death of Ravana.

Under the circumstances, it is quite plain that the first supplement to the Râmacarita comprising sargas 37 to 40 were composed First Suppleby some other author though the colophons show the author ment. as Abhinanda himself. The abrupt difference of style noticeable in this supplement from that of the previous cantos, and the omission of supplement in several MSS also prove that the

supplement was not from the pen of Abhinanda himself. As the edition of this portion is based on one single Ms the text is not free from numerous imperfections. The 40th sarga in this supplement is, however, praiseworthy this being the best amongst the last four sargas though unfortunately it is incomplete.

The second supplement is attributed to one Bhîmakavi in the colophons of all the four Sargas and the verse occuring at the end of Second Supple- every chapter praising the poet's own style also proves the ment. same fact. This Bhîmakavi belonged to the Kâyastha family and was the son of one Mahani Śri Devapāla!. excepting the one bolonging to the MSS collection of the Oriental Institute, Baroda, contains this version of this supplement. It is possible, therefore, that the author Bhîma may have quite conceivably belonged to Guzarat. Though the original place of the Kâyastha community is Bengal'and North India, the members of that community must have migrated to Gujarat as early as the 10th. century; and this is proved by the fact that the other Kâyastha poet Soddhala, the author of the Udayasundarikatha, who flourished in the courts of Konkana kings was born in Gujarat. This supplement has used a much inferior style as compared to the original poem of Abhinanda or even the first supplement referred to before, though the author seems to be ever too proud of his style as evidenced by his declarations in the last verse at the end of all the four cantos contained in the supplement.

^{1.} Vide Colophon of the fourth Sarga.

विषयानुक्रमणिका ॥

सर्गः।

विषयः।

- I. रामलक्ष्मणसंवादः ।
- II. सन्ध्यातमश्चन्द्रोदयादीनां वर्णनम् ।
- III. मन्त्रविनिश्चयः । प्रातस्सन्ध्यावर्णनम् ।
- 1V. वनस्थलीविभातसश्रीकतारामिचत्तोत्साहसीतास्मरणवैक्कच्यमन्यूत्पीडितलक्ष्मणाभिसान्त्वनशकुनप्राशस्त्य-ससैन्यसुश्रीवाभिगमादीनां वर्णनम् ॥
- V. रामसुत्रीवसंवादः ।
- VI. सुग्रीवकृतप्रकृष्टयूथप्रधानवर्णनम् ।
- VII. प्रतिदिशं स्रवङ्गयूथसंप्रेषणम् ।
- VIII. हनूमत्याभेज्ञानार्पणम् । दिलीपान्वयवर्णनम् ।
 - IX. कपीनां स्वैरालापवर्णनम् ।
 - X. बिलदर्शनम् ।
 - XI. दुर्दमाङ्गदयुद्धम् । दुर्दमस्याङ्गदेन हननम् ।
- XII. मयमायाविप्रलम्भः । स्वयंप्रभादर्शनम् ।
- XIII. बिलात्रिर्गमः । सम्पातेर्दर्शनम् ।
- XIV. संपातिकृतसूर्यरथवर्णनम् । तथा तत्कृतसीतास्थानानेवेदनम् ।
- XV. अङ्गदेन समुद्रलङ्क्तने वानराणां शक्तिप्रक्ष्तः। वारिधिलङ्क्तनायाङ्गदे स्वयं प्रवृत्ते जाम्बवता तान्निषेधपुरस्सरं हतुमतः प्रोत्साहनम् ।
- XVI. हनुमता समुद्रलङ्गनम् । हनुमत्कृतसरमापराजयः । तत्कृतसरमास्तृतिः ।
- XVII. लङ्कावर्णनम् । हनुमतः सुवेलशृङ्गस्थितिः ॥
- XVIII. सायङ्कालनिशारम्भचन्द्रोदयादीनां वर्णनम् । दशाननापानकेलिवर्णनम् ।
 - XIX. सीताम्वेषणम् । हनुमता कारास्थदेवाङ्गनाप्रलापश्रवणम् । अशोकवनस्थसीतादर्शनम् । तस्या वर्णनम् । संतारावणसंवादः ।
 - XX. हनुमता सीतायै रामसन्वेशनिवेदनपूर्वकमभिज्ञानार्पणम् । अशोकवनभञ्जनम् । हनुमङ्गहणम् ।
 - XXI. रावणसभावर्णनम् । हनुमङ्कोनक्षुञ्घराक्षसस्थितिः । रावणहनुमत्सल्लापः ।
- XXII. लङ्कादाहः ।
- 🗙 🗙 🛮 📉 रावणचिन्ता । इन्द्रजिदादिभिः तस्य प्रोत्साहनम् । बिभीषणकृतसन्ध्युपदेशः । तद्विवासनम् ।
- XXIV. रावणान्तःपुरस्थितिवर्णनम् । मन्दोदरीभृतरावणोपदेशः ।
- XXV. युद्धार्थं वानरसेनानिर्गमः । समुद्रवर्णनम् ।
- XXV[, चन्द्रोदये रामस्य विरहव्यथा । विभीषणसमागमः । सेतुनिर्मितिः । समुद्रसङ्गनम् ।

xxxii

सर्गः ।

विषयः ।

XXVII. शुक्रसारणाभ्यां रावणाय रामसेनाप्रशंसनम् । सीतायै भिथ्यारामाशिरोदर्शनम् । रावणेन सेनापतीनां निमन्त्रणम् । रावणस्य जनन्या माल्यवता च कृत उपदेशः । चतुर्षु द्वारेषु प्रहस्तादीनां नियोजनम् । तथा रामेणापि नीलादीनां तत्रैव नियोगः । दौरयेनाङ्गदप्रेषणम् ।

XXVIII. अङ्गदरावणसंवादः ।

XXIX. वानरराक्षसयुद्धवर्णनम् ।

XXX. नागपाशबन्धनम् ।

XXXI. इन्द्रजित्कृतविभीषणादिनिन्दा । सुग्रीवेण पतितो रामलक्ष्मणौ विलोक्य विलपनम् । विभीषणेन युक्त्या तत्त्वोपदेशेन च तत्समाश्रासन्म् । गरुडेन नागपाशिवमोचनम् ।

XXXII. धूम्राक्षाकम्पनवज्रदंष्ट्रप्रहस्तप्रमुखमहायोधवधः ।

XXXIII. अमारयैर्युद्धाद्विरमोपदेशः । रावणेन तदवगणनेन स्वयं युद्धोपक्रमः । लक्ष्मणस्य शक्त्या भेदनम् । रामेण रावणपराजयः ।

XXXIV. कुम्भकर्णवधः ।

XXXV. राजकुमारचतुष्ट्यीकदनम् । इन्द्रजिता मायाविष्टेन सर्वेषां हननम् । सुषेणजांववद्विभीषणप्रेषित-हनुमता समाहतौषधिवलेन सर्वेषां पुनरुजीवनम् ।

XXXVI. क्रम्भनिकम्भवधः ।

परिशिष्टम् । १।

XXXVII. इन्द्रजिन्निधनम् ।

XXXVIII. रावणस्य सीताहननोद्यमः । मन्दोदयी तस्य निरोधः । सपरनीकस्य रावणस्य शोकप्रखापः । राष्ट्रणेन सैम्यसन्नाहकरणम् ।

XXXIX. रामरावणयुद्धवर्णनम् । मातिलनेन्द्ररथानयनम् । रावणवधः ।

 ${
m XL.}$ संसैन्थेन रामेण सीतासमीपगमनम् । सीताचारित्रपरीक्षणम् । देवैः समागत्य सीताचारित्रग्रुद्धिकथनम् ।

परिशिष्टम् । २।

XXXVII. मकराक्षवधः ।

XXXVIII. इन्द्रजिद्युद्धवर्णनम् ।

·XXXIX. इन्द्रजिद्वधः

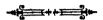
XL. रावणवधः । रामराज्याभिषेचनम् ।

अभिनन्द्विरचितम्

रामचरितम्॥

प्रथमः सर्गः ।

अथ माल्यवतः प्रस्थे काक्रतस्थस्य वियोगिनः। दुर्निवाराश्रुसंवेगो जगाम जलदागमः ॥ १ ॥ शशाम दृष्टिर्मेघानाम्रत्सङ्गे तस्य भूभृतः । विरराम न रामस्य धारासन्ततिरश्रुणः ॥ २ ॥ इतस्ततः परिणतिं भेजे बर्हिणकूजितम् । हा पिये राजपुत्रीति न रामपरिदेवितम् ॥ ३ ॥ काप्यभिख्या विरजसोः सूर्याचन्द्रमसोरभूत्। दाज्ञरथ्योस्तथैवासीदयोगोपहता रुचिः ॥ ४ ॥ निर्मलेन्दु नभो रेजे विकचाब्जं बभौ सरः। परं पर्यश्रवदनी मम्ळतुर्श्वातरावुभौ ॥ ५ ॥ स्मर्तव्यक्किकाजाळं जज्ञे क्रुटजकाननम् । आसीत्त्रथैव तु मनो रामस्योत्कलिकाकुलम् ॥ ६ ॥ भपेदे पुनरुद्धेदः श्रचिनौ कच्छकेतकैः। उपितरायाः सदृशं नारेभे रविसुनुना ॥ ७ ॥ आकृष्टमाळतीगन्धः सिषेवे राघवं मरुत् । आनीतमैथिलीवार्तस्तमार्ते न तु मारुतिः ॥ ८ ॥

रामाय पूरापगमन्यक्तोद्देशाश्वकाशिरे । औस्तेऽस्मासु न सीतेति श्वंसन्त्य इव निम्नगाः॥ ९ ॥

यदार्द्रविरहो³ रामः प्रापितः प्राणसंशयम् । नूनं तेनानुतापेन जग्धुँजीलदराजयः ॥ १० ॥

द्यौर्धक्तमेघावरणा सवितकोंन्मुखं मुहुः । ययाचे सारसरुतैर्विचारिमव राघवम् ॥ ११ ॥

दिशो दद्दशिरे तेन स्तेनं तं परिमार्गता । मार्गदानापराधिन्यो गता दूरं भयादिव ॥ १२ ॥

तंस्याक्वतिविशेषस्य विशेषात्कष्टमीदृशम् । कच्छाः काश्रच्छलादृहुरितीव पल्लितागमम् ।। १३ ।।

पञ्यन्त्या इव कष्टां तामवस्थां मैथिलीपतेः। शुष्कपङ्करचयन्याजाद्विदद्रे हृदयं भ्रुवः ॥ १४ ॥

दृष्टिविच्छेदजातेन तानवेनासमाप्तिना । प्रवेदिरे जळघरास्तस्य सब्रह्मचारिताम् ॥ १५ ॥

ययौ विरदृसंवर्तः पश्चिनीराजहंसयोः । अपारदुःखार्णवयोर्न सीतारामभद्रयोः ॥ १६ ॥

भान्तनिर्भरक्षीत्कारधाराः शिखरिणो बग्धः । रामस्य विश्वदालापशुश्रुषानिश्वता इव ॥ १७ ॥

तस्य चक्रुश्रमत्कारं व्यतीतसमया अपि । स्मिताभँग्रुकुळोद्भेदाः कदम्बवनराजयः ॥ १८ ॥

अदृश्यन्त पुर्सतेन खेलाः खञ्जनपङ्क्तयः। अस्मर्थन्त च निश्वस्य प्रियानयनविभ्रमाः॥ १९॥

अब्रवीद्थ काल्डइस्तत्काल्प्रतिपत्तये । प्रणम्य लक्ष्मणो रामं रामाविरहनिस्सहम् ॥ २० ॥

^{9.} A. अस्त्य । २. C. हि । ३. C. हे । ४. Bc. ग्छ । ५. A. अ । ६. A. सा । ७. A. स्मृतादि B. स्मितादि । ८. A. न ।

जातं विभातममलं पश्य पाष्टण्णिशा गता । उत्साहकमलस्यायं विकासावसरस्तव ॥ २१ ॥

उच्छ्रयं तीरतरवो रवेरूर्जमभीषवः । मदं गोपतयो गृह्णन्त्यभियोगं जिगीषवः ॥ २२ ॥

प्रसीद दीयतां कर्णः क्रुजिद्धः क्रुररैरमी । प्रार्थयन्तीव सञ्चारं तटाः कर्दमदुर्गताः ॥ २३ ॥

भ्रुवि भास्वदभीषूणां^र त्वदिषूणाश्च शत्रुषु । अयं संपतितुं कालः स^न दुष्कालोऽतिवाहितः ॥ २४ ॥

सुदूरोन्नतपर्यन्तास्तीर्यन्ते सङ्क्रमैरिव । अनल्पगाधाः सरितः तरुभिः पूरपातितैः ॥ २५ ॥

आविष्कृतविश्चद्धिभ्यां नद्यः सुमहिला इव । कुलाभ्यामिव कूलाभ्यामापत्स्विप चकासित ॥ २६ ॥

जळजानां सुमनसां वयसां जळसेविनाम् । अद्य प्रतिजळाधारं सामग्च्यमँवळोक्यते ॥ २७ ॥

युयुत्सारभसोत्खातसरित्खातकरोधसः । ककुबन्तो मदकलाः कलयन्ति जगन्त्यधः ॥ २८ ॥

विक्वेश कुरु विक्वासमावर्तन्ते न ते घनाः । अमी क्यामलयन्त्याशाः शुकाः शालिवनोन्म्रखाः ॥ २९ ॥

मृगाः सम्प्रति शालेयं सम्प्तं सम्पतन्त्यमी । साकेतमधितिष्ठन्तमधिनस्त्वामिवोन्मुखाः ॥ ३०॥

कार्यदिग्रुह्यतां काऽपि किमार्य स्थीयते वृथा । एवमेवायमस्माकमिष्ठोऽपि किम्रुपेष्यति ।। ३१ ॥

विजयाय भवासीनो मय्यर्पितवपुर्भरः । मूच्छीनुर्वस्तनव्यस्तः भैस्तरस्त्यज्यतामयम् ॥ ३२ ॥

^{9.} A. C. सम्पातम् । २. B. रहणाम् । ३. C. सु । ४. B. C. मि । ५. C. सङ्घराः । ६. A. न्तिवन्दि । ७. A. षो । ८. A. न्तच । ९. A. स्र ।

प्रतीष्टोपैत्यकासाल्रद्वाप्रजलिन्दवः । सार्यन्तां क्षणम्रुष्ट्रय स्थगितांसतटा जटाः ॥ ३३ ॥

म्रहूर्त क्रियतामार्य कपोल्लविरही करः । व्युषितो वल्कल्रम्रन्थिरंसौंदुन्मोच्यतामयम् ॥ ३४ ॥

इतो वितत्य दीयन्तामिषवः क्रिक्सयन्त्रणौः निर्म्वक्तार्द्रेजरचैछमादत्तामायतं घतुः ॥ ३५ ॥

इतोऽवतीर्यतां प्रस्थादस्वास्थ्यामिदग्रुज्झ्यताम् । जहीषुभिर्दश्रप्रीवं दश्चदिग्वेधशोधितैः ॥ ३६ ॥

ऋजुरादीयतां पन्थाः कार्यकन्था गरीयसी । उत्सार्यतामिदं दूरं तमः किंकार्यतामयम् ॥ ३७ ॥

आयीयाः शिवमेवास्ति शत्रुनिंहत एव ते । अछं दत्त्वाऽवसादाँय त्रैलोक्यशरणं वपुः ॥ ३८ ॥

राक्षसापश्रदः कोऽसौ त्वयि सज्यश्वरासने । अनेन ते⁵वसादेन दूरमारोपितः पुनः ॥ ३९ ॥

अश्रुवेगैः प्रमीळाभिर्विलापैरिखळः स ते । आँमृष्टदेइयात्रस्य मासः पौष्ठपदो गतः ॥ ४० ॥

क्रियतामधुनोत्साहश्चिन्त्यतां निधनं द्विष: । कः स्ववाहुसहायानां महतामात्मनिग्रहः ॥ ४१ ॥

भद्रं भाद्रपदच्छेदच्छिन्नाभ्राजिनरज्जवे । तुभ्यं पुरुषनार्गाय निर्विघनरसेऽधुना ॥ ४२ ॥

पसीद कुरु भूयोऽपि देईयात्रां यथा तथा । अनुळुङ्कितविज्ञप्तिर्ळक्ष्मणोऽवरजेषु ते ॥ ४३ ॥

अगाधं धेर्यमार्यस्य त्रिषु लोकेषु गीयते । जनमात्रोचितः कोयमाकल्पकैपरिग्रहः ॥ ४४ ॥

१. A. तिष्ठो । २. A. रङ्गा । ३. B. पश्चिणः । ४. C. ई. । ५. B. विषा । ६. C. तव । ७. A. B. अष्ट । ८. A. था । ९. A. लोक । १०. A. कुलक ।

अरोपश्चिमितोदग्रजामदग्न्याग्नितेजसः । प्रतीच्छति श्वरासारं तवार्य रुषितस्य कः ॥ ४५ ॥

स्वकृत्यभारसन्त्र्यासी यावदित्यं विषीदसि । तावदन्तकदंष्टाणामरातिरतिथिर्न ते ॥ ४६ ॥

आततायी स विज्ञातो जीवत्यार्येति च श्रुतम् । प्राप्तो यात्रासहः काळः काळक्षेपस्य को गुणः ॥ ४७॥

न ज्ञायते परं व्यक्तमरेर्मायाविनः पदम् । तन्मार्गणश्च सुहृदा सुधीवेण पतिश्रुतम् ॥ ४८ ॥

दिङ्ग्रुखाहूतविख्यातकपियूथः कपीश्वरः । क्षणान्नूनमसावार्यपादंगुले पतिष्यति ॥ ४९ ॥

श्चालिपिङ्गमहीपृष्ठस्पर्धयेव भविष्यति । रंहस्विहरिसङ्गातसंपातकपिळं नभः॥ ५०॥

तेषामारोषॅरुचिरैरचिरान्मुखमण्डळैः । द्रेक्ष्यते तरुणादित्यशतच्छर्कमिवाम्बरम् ॥ ५१ ॥

अहो दीप्तिरहो कान्तिँरहो शीलमहो बलम् । अहो शक्तिरहो भक्तिरहो प्रज्ञा हन्मतः ॥ ५२ ॥

भगरुभेनाप्रमत्तेन तेनाभ्यन्तरमन्त्रिणा । नृनमस्मत्कृते स्वप्तुं सुग्रीवाय न दीयते ॥ ५३ ॥

स च प्रत्युपकाराय त्वरयत्येर्नमादृतः । भ्रुवं बुद्धिवंयोवृद्धः सचिवो जाम्बवानपि ॥ ५४ ॥ तदेवं हेतुना केन वानरेन्द्रो विलम्बते ।

नासौ कृतन्नस्य भवेद्धणवद्भृत्यसङ्ग्रहः॥ ५५ ॥

आगन्तव्यं ध्रुवं तेन मार्गिताऽऽर्या प्रवृत्तिना । प्रपन्नपरकृत्यानामत्युष्णों हि समुद्यमः ॥ ५६ ॥

^{9.} A. पाधरि । २. A. स्त्र । ३. B. न्तरेनूनमसावार्थ । ४. B. मरो । ५ A. भ । ६. C. च्छत्र । ७. A. कीर्ति । ८. A. वमारुतिः । ९. B. एवंबुद्धिर्व । १०. B. मुत्फुळी ।

त्वत्त्रसादाप्तसंभोगसुखसंभीिकतेन वा । न तेनामूर्दद्यारे दिश्वः मोषितकािककाः ॥ ५७ ॥

कियचिरं पुनरसौ तस्य न श्रुतिमेण्यति । क्रीडातटाकहंसानां निनादो मदमूर्छितः ॥ ५८ ॥

उक्तैः किमथ भूयोभिरद्य क्वो वाऽऽगमिष्यति । पर्युत्सुकितकिष्किन्धः सत्यसन्धो हरीक्वरः ॥ ५९ ॥

व्यतिरेकेऽपि यत्कार्यं तदप्यार्य प्रधार्यताम् । गृद्यतां कार्यसिद्धिनस्तिद्विकम्बतिरस्कृता ॥ ६० ॥

यस्तथोपकृतः पूर्वमार्येणाऽऽर्याकृतेऽधुना । स ज्ञीतलः स्यादथवा परचित्तानि वेत्ति कः ॥ ६१ ॥

स प्रतिश्वतमर्थं नः स्कीतो विस्मृतवानिव । गत्वाऽऽञ्ज स्मार्यतामार्य कार्यतप्तस्य का क्षमा ॥ ६२ ॥

तमहं बोधयिष्यामि दण्डगर्भाभिरुक्तिभिः । साम संमीळयत्येव सुखसक्ताँन्प्रमादिनः ॥ ६३ ॥

पसीद जीयतां मोहः कोऽहमित्यवधीयताम् । द्रुतमुत्तीर्ण एवास्ते व्यसनाब्धिः कियानयम् ।। ६४ ।।

स्नुनतैरिति सौिमित्रेः पीतः पीयूषवर्षिभिः। तमन्तर्वेदनावेगं जिगायेव रघूद्वहः॥ ६५॥

उन्मीलयामास दशौ दिशः किंचिदलोकते । उन्ननाम र्चं तल्पान्तान्मोचयन्पक्ष्मला जटाः ॥ ६६ ॥

सत्वरप्रह्नसौमित्रिचीरोत्सारितरेणुनि । शुचिनि कचिदासन्ने निषसाद शिलातले ॥ ६७ ॥

उपविष्टस्तदा रामो न रेजे सीतया विना । ध्वजो निर्वेजयन्तीकः पौरन्दर इवोच्छितः ॥ ६८ ॥

^{9,} B, नदो । २. B. प्रत्युत्सुकि । ३. A. संसिद्धि । ४. A. सुप्ता । ५. A. द्विलोकयन् । ६, B, स ।

अनुपविष्टमनुजं दनुजारिमिवाद्रिजित् । प्रत्यभाषत वात्सल्यगद्भद्यानि पदानि सः ॥ ६९ ॥

एबेहि नियसंछाप ह्लादयाछिङ्गितेनै माम् । रुद्धं रुद्धमुपैत्यश्च त्वामपीक्षे न छक्ष्मण ॥ ७० ॥

हा वत्स भवतोऽपीयमवस्थाऽक्षेर्षुं वर्तते । घ्रियतां रामहतकः क्षेत्रायन्नेकबान्धवम् ॥ ७१ ॥

नास्ति वत्स चिकित्साऽस्य व्याधेर्विधुरजन्मनः । यस्य यापनया क्षीणमिदन्ते सान्त्वनामृतम् ॥ ७२ ॥

नैकदुर्वारघोराधिघट्टनाचिलता अपि । तवाश्वासनया वत्स न गच्छन्ति ममासवः ॥ ७३ ॥

पितुर्नः प्रियमित्रस्य छूनपक्षस्य मृद्दिषा । संस्मरत्नोत्सहे वत्स मर्भच्छेदं जटायुषः ॥ ७४ ॥

तातस्य तातमित्रस्य वत्सवत्सळयोस्तयोः । अहमेवं गतः पापो निधनाय निमित्तताम् ॥ ७५ ॥

प्रियापहारजः शाम्येत्सम्यगुन्मूलिते रिपौ । मन्युर्देहावधिरयं तातमित्रविपत्तिभूः ॥ ७६ ॥

नभस्तलात्खगपतौ पति छिन्नपश्चतौ । कोऽपरस्तां मम सुहृन्मा भैषीरित्यभाषत ॥ ७७ ॥

स्याद्वत्स रामहतकात्स्त्रीवः कः पुरुषोऽपरः । एकपत्नीमनुगतामरातेर्यो न रक्षति ॥ ७८ ॥

तया तेषु तपस्विन्या सीदतोरावयोरिप । दण्डकारण्यकष्टेषु मुखं न विधुरीकृतम् ॥ ७९ ॥

विदेहराजस्य सुता स्तुषा दशरथस्य सा । इतरामस्य जायेति भ्रमर्ति स्म वने वने ॥ ८० ॥ स्वमप्यपुष्णता कायमपि जायामरक्षता। मया समः श्रुतः कोऽपि जातः क्षीबो रघोः कुछे ॥ ८१ ॥ त्वं केवलं न सुभ्राता तथा विलपता मुद्दैः । तिर्यञ्चोऽपि मयाऽमध्मिन्वने लक्ष्मण रोदिताः ॥ ८२ ॥ दिश्च सन्नद्धमेघासु मम घोराधिसाक्षिणाम् । अवहिम्भारिनभान्नगानामश्रुनिम्नगाः ॥ ८३ ॥ आरादाकर्णितस्त्रिग्धनवाब्दनिनदैरपि । मत्कारुण्यादरण्येऽपि नातृत्यत कलापिभिः ॥ ८४ ॥ सत्यमेष्यति सुग्रीवः सत्यं जीवति जानकी । त्वद्वचो न विपर्येति भ्रातब्रीह पुनःपुनः ॥ ८५ ॥ त्वद्रावयशीकरैरेभिर्निरुद्धवहिरुद्धमः । ममान्तर्लेढि मर्माणि सीताविरहमुर्मुरः ॥ ८६ ॥ तस्मादपि दहत्युचैरयं मामपरः शिखी । यद्वनौकिस निर्वेरे मुक्तो वालिनि मार्गणः ॥ ८७ ॥ गुर्वी पुनश्च छैज्जेयमुत्तमणैरिवाधना । मार्गितन्यो यदस्माभिः प्रवगः प्रत्युपिक्रयाम् ॥ ८८ ॥ नास्ति पत्युपकाराञ्चा तत्र नश्चपले कपौँ। येनातिल्रघुनोर्नुङ्गो लङ्कितः सत्यपादपः॥ ८९ ॥ उत्तिष्ठं वत्स गच्छावंः साधयामोऽन्यतीऽधुना । नवैश्वर्यसुखव्यग्रः सुग्रीवो नागमिष्यति ॥ ९० ॥ तपस्वी रमतामेवं चिराहारैः समागतः । स पीडचमानः प्रणयाद्विरैसः किं करिष्यति ॥ ९१ ॥ किञ्च वत्स दशासाम्याज्ञाताः स्मः ^१ सुहृदः पुरा । तस्याधना त विस्तीर्णविभवान्धस्य के वयम् ॥ ९२ ॥

^{9.} A. मया । २. A. मुहुस्तस्मि । ३. A. पुरश्चले । ४. BC. पश्चौ । ५. C. नातु । ६. A. आगच्छ । ७. B. म । ८. A. बॉय । ९. B. योवि । १०. A. स्म ।

ग्रहीतसाधुवर्त्मापि सद्यः सम्प्राप्य सम्पदम् । पतिति स्विछितोऽतीर्वै प्रमत्तः पहते पथि ।। ९३ ।।

स वत्स विरलो जन्तुर्विपत्कालप्रतिश्रुतम् । सद्यः सम्पन्मदो^र यस्य न विलुम्पति चेतसि ॥ ९४ ॥

अस्तुँ साधुरसाधुर्वा न विचार्यः स मेऽधुना । वत्स नोत्सहते चेतस्तत्र दोग्धुमुपिकयाम् ॥ ९५ ॥

असावनागतः श्रेयानागच्छन्वत्स वार्यताम् । प्रवेशयन्ति सुहृदं न धीराः स्वार्थसङ्कृटे ॥ ९६ ॥

कर्तन्योपकृतिः सद्भिर्यत्र तत्र विपद्गते । अविमृत्य कृतोऽस्माभिः स पुनः कृपणः पणः ॥ ९७ ॥

किं क्षिप्तमचलपान्तादन्तःसुप्तशिवाशतम् । निर्देर्शेपुरुषेणेव कङ्कालं दुन्दुभेर्मया ॥ ९८ ॥

कस्यार्थस्य कृते विद्धाः सप्त सालास्तपस्विनः । स मा प्रत्येतु वैधेयः किं न साधितमन्यतः ॥ ९९ ॥

अक्षात्रं क्षत्रिययुवा को नु राम इव क्षिपेत् । विश्वाखं वालिनि व्यग्ने सुग्रीवस्य पशोः कृते ॥ १०० ॥

न परित्यज्यते मार्गस्ताविन्नर्वाच्यकर्दमः । यावत्पिद्दितंकष्टार्यं कार्यायात्मा न दीयते ॥ १०१ ॥

इष्वेकया मया विद्धो बालिशेन वलीम्रुखः । अनुद्धाराः शरास्तेन रोपिता मयि वाड्ययाः ॥ १०२ ॥

अनवाप्तविपत्पारः स्मरिष्यामि कियन्ति वा । वत्स कालोचितं शाधि न रामः किश्चिदीक्षते ॥ १०३ ॥

अवलम्बस्व मां भ्रातः सीतास्मरणनिस्सहम् । दूरं पुनः प्रभवता मनो मोहेन लुप्यते ॥ १०४॥

९ Bc. थींच। २ A. न्मषी। ३ A. स्ति। ४ B. वे.।५ C. स्यहित.। ६ A काछाया।

सनाथोभयपार्श्वस्य त्वया वत्स तया च मे । वनेषु च सैतः कष्टमजनिष्ट न किश्चन ॥ १०५ ॥

हा भीरु हा त्रियतमे हा मद्दिरहकातरे। कासीत्यर्थोक्तिनिस्संज्ञो जगाम स महीतल्रम्।। १०६॥

मातः केकिय तुष्टासि भ्रङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् । वदक्रित्यपतत्तस्य लक्ष्मणश्चरणाञ्जयोः ॥ १०७ ॥

ततस्तौ साश्चनयनौ मृगैर्विधुरवीक्षितौ । निपेततुर्दिव इव भ्रष्टौ विधुरवी क्षितौ ॥ १०८ ॥

इति निपतितयोस्तयोर्द्वयोः दश्ररथनन्दनयोर्महीतले । दश्वभिरपि दिगङ्गनामुखै रधृतिवशादिव तत्यजे रुचिः ॥ १०९ ॥

पते निकामरसिकस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः । यैद्वीदशार्ककिरणोत्करदुर्निवारः

सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासैः ॥ ११० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाब्ये रामल्र्श्स्मणस्वादो नाम प्रथमः सर्गः समाप्तः ।

९ A. वस । २ A. के. । ३ C. reads this `Sloka after the Colophon and adds:—

चेतः केतकगर्भपत्रविशदं वाचः सुधाबंधवः कीर्तिः कार्तिकमासमांसलशिहाज्योत्स्नावदातद्युतिः । भाश्चर्ये क्षितिरक्षणक्षणविधौ श्रीवस्तुपालस्य सत्कृष्णत्वं चरितैरपास्तदुरितैलेंकेषु भेजे भुजः ॥

द्वितीयः सर्गः

तामनीक्षितचैरीमधीरतामात्मनोऽथै विनियम्य लक्ष्मणः। सान्त्वनार्थमिति वाचमब्रवीत्तीव्रमन्युरयमूढमग्रजम् ॥ १ ॥ कार्यमार्य परिशिष्टमुच्यतां मुच्यतामिदमयोगजं तमः । राजत्रद्यमदिवाकरोदयस्मेरमाशु मुखपङ्कुःजं तव ॥ २ ॥ आसितुं समय एष नावयोमोंहमित्थमवलम्बितुं न च । उत्सहस्व नन् हृष्यतां चिरादिष्वधीनमधुनाऽभिक्राह्वितम्।। ३ ॥ केवलं पलभूजो न तस्य नस्तस्करस्य निलयेऽस्ति निञ्चयः। अभ्युपेत रविनन्दनः क्षणादन्धकारमिदमप्यपेष्यति ॥ ४ ॥ औरसानपि सतानरीनिव घन्ति कारणवशान्महीभ्रजः। निग्रहादनुजिवद्विषः कपेः किं पृथग्जन इवानुतप्यसे ।। ५ ॥ कीडतां मृगवनेषु धन्विनां जीवँकोटिकदनेऽपि का क्षतिः। खिद्यसे किमनिशं प्रयोजनादेकवानरवधः कुतः कृतः ॥ ६ ॥ तस्य च प्रवयसो जटायुषः स्वर्गिणः किमधनाऽनुशोच्यते । येन जर्जरकलेबरन्ययात्क्रीतमिन्दुकिरणोज्ज्वलं यज्ञः ॥ ७ ॥ एतदेकर्मतिवाह्यतामहः श्वो न स प्रवगराट्ट प्रतीक्ष्यते । तत्त्रसीट परितो विचीयतामात्मनैव सनगार्णवाऽवनि :।। ८ ।। तंत्कबन्धशबरीहनूमतामावयोरजनि सङ्गतं यथा । इष्टशंसि वनशैलपान्थयोः किं तथा अन्यदपि नापतेत्पुनः ॥ ९ ॥ यत्र यत्र तव सिद्धिरग्रतः कः करिष्यति न ते समीहितम् । उज्ज्वले कृतविदां न केवलं तेन वर्त्भनि दुरात्मना स्थितम् ॥ १० ॥

संभवत्यभिमरः पुरेऽथवा तस्य तीव्रमयशः किम्रच्यते । दःखम्रत्वनति कण्टकावलीरङ्गसन्धिषु नवः किलेक्वरः ॥ ११ ॥ सैंप्रति प्रथममार्य गृह्यतां तत्प्रवृत्तिम्रुपलब्धुमुद्यमः । मर्पणीयपरिलम्बद्रूषणः सोऽधुनाप्यकपटो घटेत चेतु ॥ १२ ॥ म्रश्च मोहमवतीर्यतामितः सेव्यतामियमनाविस्रा नदी । एष गच्छति जवाज्जपारुणो वारुणीमरुणसार्थिर्दिशम् ॥ १३ ॥ उन्मिमील रघुनन्दनिश्चरात्तिशम्य वचनं चमत्कृतः। अप्ययोगविधुरा न शेरते संग्रुखीनविधयस्तथाविधाः ॥ १४ ॥ मुक्तमोहमवलोक्य लक्ष्मणस्तं मृगाङ्क्रमिव मेघनिर्गतम् । आददेऽथ शशिकान्तभूधरस्यन्दविन्दुँशिशिरां सरस्वतीम् ॥ १५ ॥ एष पश्य पतितो नभस्तलादस्तशैलगहनेषु नश्यति । सन्ध्यया चरमदिक्प्रगल्भया भग्नसान्द्रकरपञ्जरः खगः ॥ १६ ॥ श्वक्यमर्चित्रमृत्रुचपाणिभिः पाशपाणिनगरीनिवासिभिः । सानुरोध इव दूरबन्धुरो वन्धुजीवकुसुमारुणो रविः॥ १७॥ एष मुक्तकरपाटवो रविर्नाटयत्यनुगुणत्वमप्पर्तो । आपदि प्रकृतिरुज्झिता वरं नाश्रयस्य विसद्दग्विचेष्टितम् ॥ १८ ॥ बिम्बमुलरुचिरा रवेरमी रेचयन्ति गगनं गभस्तयः। पूरयन्ति च महीं महीरुहाँमायताः प्रतिशरीरयष्ट्यः ॥ १९ ॥ अग्रतः शिखरेशाखिसंहर्तेईछाययोपचितयाऽपसारितः । पृष्ठतोऽतिँनिभृतं महीभृतामातपः कटकमाञ्ज नोज्झति ।। २० ।। स्वीकरोति शनकैरनोकहच्छायमद्रिशिखरस्थलीरपि । हीयते निजवपुष्यपि क्रमादातपस्य ममता तपस्विनः ॥ २१ ॥ अप्पतेर्दिशि विचेष्टते रविर्व्याकुलाः शकुनयः स्वनन्त्यमी । ध्वान्तर्दृष्टिविषद्र्शनाद्दिने दुर्निवारनिधने निमीलति ॥ २२ ॥

कीर्यते कृतरवैः खगव्रजैरेष तल्लतटचैत्यपादपः । सायमध्वनिकटे निरर्गलः सज्जनालय इव प्रवासिभिः ॥ २३ ॥

यान्ति खिन्नजनसेन्यताममी सौम्य सोर्मिश्चैचिवालुकाचयाः । प्रान्तेसुप्तकलहंसपङ्कःयः स्वैरनीरमरुतो नदीतटाः ॥ २४ ॥

धिक् तटान्तवसतीन्सितच्छदान् पत्र्यतः कमलपैण्डवैशसम् । स्तौमि तं दिवसमार्य केवलं योऽस्तमेति सममब्जवन्धुना ॥ २५ ॥

दन्तमूलनिहितैकसल्लकीपल्लवोऽलसविलोकितानुगः । एष मुक्तगिरिकन्दरक्शनैर्वारि वारणपतिः प्रतिष्ठते ॥ २६ ॥

र्वैालयन्ति करिणः स्ववासितावारि सैरिभसमूहरेचितम् । मालतीवनविकासवासिता वान्ति पल्वलतटान्तवायवः ॥ २७॥

सन्त्यजन्ति मसृणं सरस्सरित्तल्लमूलसलिलानि सैरिभाः। संभजन्ति सहसा भयंद्रुतैरीक्षिताः कुररसारसैरिभाः॥ २८॥ संग्रुखीनघनपत्रबन्धनात्पत्र्य पङ्कुजवनादनार्रंतम्।

समुखानयनपत्रवन्यनात्पत्रय पङ्काणवनादनारतम् । पीतकोञ्चमकरन्दसश्चयाः सश्चरन्ति मधुपाः कुमुद्रतीम् ।। २९ ।।

नोपनीतमुखमुद्रमम्बुजं मुक्तमुद्रमथँ नैव कैरवम् । एतदीक्षितपरस्परं पुनः पत्रियुग्ममपर्निद्रवैशसम् ॥ ३०॥

रोधसः पुलिनमञ्जिनीं ततः तामतीत्य भजते कुमुद्रतीम् । तत्र तप्त इव गाहते पयः सायमार्द्राविरहो विहङ्गमः ॥ ३१ ॥

^१स्त्रीकृतं न निलनेनिमीलितं न स्फुटं कुमुदकुड्मलस्मितम् । एतदीक्षितपरस्परं परं मृदमम्भिस विहङ्गमद्वयम् ॥

व्योम्नि कीर्ण इव काञ्चनद्रवः सन्ध्ययैष रविरिक्मिभिन्नया । सान्द्रतां दधति काञ्चनद्रवस्तोकमेचकतमस्सितच्छदाः ॥ ३२ ॥

जर्जरं त्यजित वासरष्ठवं न प्रसारयित मन्थरान्करान् । एत्यदृष्टभवलम्ब्य केवलं व्योमवारिनिधिशेषैमंग्रुमान् ॥ ३३ ॥

१ A. सोर्मिसौम्य । २ B. प्रीत । ३ B. ख. । ४ Bc. omit this s'loka. । ५ Bc. भयदूति । ६ BC. ग. । ७ B. धु । ८ C. रत्न । ९ A. त्त । १० B. C. omit this s'loka. । ११ A. पार. ।

श्रावितागममिव द्विजारवैध्वन्तिमोमिति जगत्प्रतीच्छति । त्रातुमुष्मरहितः क्षमोऽधुना न स्वमण्डलमपि प्रभाकरः ॥ ३४ ॥ दृश्यतामुद्यति स्म यादृशस्तादृशस्तरणिरस्तमीयते । उत्सवन्यसनयोः प्रभविधिर्विक्रियास महतामनीश्वरः ॥ ३५ ॥ स्फीतमञ्जूङ्कलमीक्ष्यतामितस्त्रह्ममुहसितहंससारसम् । निश्वलाच्छपरिमण्डलोदकप्रान्तमन्थरमृणौलकण्टकम् ॥ ३६ ॥ शीलयन्त्यचलमेखलास्वमी शीतलासु रुखो निरुद्यमाः। पूर्वशप्पकवलानुवर्तिनः स्तोकचश्रलप्रखाः सुखासिकाम् ॥ ३७ ॥ दीधितीः परिचिताः परित्यज्ञत्यिजनीरपि च नानुरुध्यते । सन्ध्यया वरुणदिग्वधूमनुप्रापितः कमपि रागमंज्ञुमान् ॥ ३८ ॥ द्यौ रवीन्दुरहितापि निर्मला भूग्टक्षसिललापि शीतला। अन्तरालमवलम्बय शोभते वासरक्षणदयोः क्षणं जगत् ॥ ३९ ॥ निर्झरोऽयमियमापगा सरः पल्वलं च विमलं विभात्यदः । यत्र चित्तमिह पर्युपास्यतां तत्र तत्रभवती पितुर्पेसः ॥ ४० ॥ इत्युभौ व्यवहितान्तरव्यथौ तौ समाप्य समयोचितं विधिम् । सत्कृतिं दधतुरानने मिथः पार्थनां किमपि रामलक्ष्मणौ ॥ ४१ ॥ यत्र वाति न कुमुद्रतीमरुत्कौमुदी बत न यत्र वीक्ष्यते । तं निरूपितसमॅन्तमञ्जसा भेजतुः परिसरं रघट्टहो ॥ ४२ ॥ दृष्टिपाणितलपात्रोधितामुद्धतस्थगितकण्टकावटाम् । अस्तुणान्नवतृणेन मेदिनीं रामभद्रशयनाय लक्ष्मणः ॥ ४३ ॥ निर्णिनेज सहसा सुषुप्सतः पादपद्मयुगमग्रजन्मनः । स्वैांशुकोद्धतजलं कराब्जयोः कौशलाच समवाहयत्पुनः ॥ ४४ ॥ अर्ध्वंजर्जरितराजलक्षणं लक्ष्मणश्चरणमग्रजन्मनः । आममर्श चिरमैर्श्व वर्तयन् केवलोपकरणेन पाणिना ॥ ४५ ॥

स्वैरमग्रकरजेविंदृत्य च व्याकुलां समनयज्जटाटवीम् । अङ्गदेशमनयद्विध्वय च स्नस्तरातिसृतमञ्जलं त्वचः ॥ ४६ ॥ पार्श्वयोरुपद्धे महेषुधी आददे शिरसि प्रजितं धनुः। उन्ममार्ज ध्रतसंहतेन च स्वाश्वलेन पुनरुक्तमास्तरम् ॥ ४७ ॥ इत्यजस्त्रमनुजातसेवया जीयमानवनवासयातनः। स्वप्तुकाम इव सालसेन्द्रियः संविवेश रघुनन्दनः क्षणम् ॥ ४८ ॥ मीलितोन्मिषितलोचनः शनैर्जागरूकमवलोक्य सोऽनुजम् । उच्चवामकरपङ्क्जोदरन्यस्तमौलिरवदन्मितं^र वचः ॥ ४९ ॥ गच्छ वत्स शयनीयमात्मनः क्रिश्यसे कृशतरः कियचिरम् । ानिद्रया विश्वदतां त्रज क्षणं न क्षमः प्रतिनिश्चीथजागरः ॥ ५० ॥ पातरस्ति बहु कृत्यमावयोभ्जीतरात्मानि किमस्यतत्परः। चिन्त्यताम्रुषसि तस्य सङ्गतिः शीतलस्य कपिचक्रवर्तिनः ॥ ५१ ॥ आस्पदाधिगमगर्वितोऽस्तु वौऽप्यस्तुवाऽनुदितभूतिविक्रियः । आवयोः समयबद्धयोः पुनः निञ्चयार्थमधिगम्य एव सः ॥ ५२ ॥ तद्विभातु रजनी सुँखेन ते यास्यतः ध्रवगराजमन्दिरम् । पक्षयोर्यदनुरूपमुक्तयोस्तत्तदेव च समर्थयिष्यते ।। ५३ ॥ ऊचिवानिति बभूव निर्वचाः कुड्मलीकृतविलोचनोत्पलः। अध्यशेत चरणाम्बुजान्तिकं तस्य जोषमनघो जघन्यजः ॥ ५४ ॥ तत्र तत्र च शयानयोश्चिराद्वीरयेर्विगतसाध्वसा इव । उद्धतैर्देदुरुह्युक्टुकुतैरन्थकारजयघोषणां द्रुमाः ॥ ५५ ॥ व्याततोडुदशनापि मुच्यसे न त्वमर्कचिरसंस्तताऽधना । इत्यरिष्टरिपुकूजितैस्तमो द्यां ब्रुवाणमिव दूरमुद्ययौ ॥ ५६ ॥ केवलं शकुनयो न नीडगाः शाखिनोऽपि शयिताः समन्ततः । जिन्नरे तिमिरतस्करावलीलुप्यमानविभवार्थे भूभृतः ॥ ५७ ॥

^{🤋 🗛.} ति । २ 🗛. स्प्रियं । ३ 🗛 सोऽ, । ४ 🗛. मु. । ५ 🗛, नु. ।

न स्थली न पुलिनं न सिन्धवो नाचला न तरवश्रकाशिरे । दूषितद्वितयवादमुद्धभावेकमेव तिमिरं विभूतिमत् ॥ ५८ ॥

तत्र ग्रुग्धैपृषतस्तमोघने पार्श्वगामपि मृगीमहारयत् । प्राप कोकयुवतिर्यदृच्छया पत्युराधितरलस्य सङ्गमम् ॥ ५९ ॥

वृद्धमङ्कैमनयच्छिशुभ्रमाच्चुम्बति स्म दयितेति यूथपम् । स्वीयमप्युदितसंशयः शनैरङ्गमङ्गममृशद्वलीम्रखः ॥ ६० ॥

सर्वतः परिगतेव पर्वतैराचितेव तरुभिर्निरन्तरम् । आप्छुतेव सिळ्ळेरितस्ततः शङ्क्यते स्म चिरसंस्तुताऽपि भूः ॥ ६१ ॥

दिक्षु दक्षमवनावनाकुलं खेऽतिखेलमटवीषु भीषणम् । मत्तमद्रिषु दरीषु दुर्जयं पादुरास विषमे समं तमः ॥ ६२ ॥

भेजुरैक्यमिव तुल्यवैशसाः सायभेव मिलनैर्मुखैर्दिशः । गृह्यमाणशिखरा तमश्रयेद्योः पपात वसुधासखीतले ॥ ६३ ॥

प्रत्यभान्न पुरतो न पृष्ठतः पार्श्वयोश्च विशदं न किञ्चन । व्यानशे भ्रुवनमञ्जनाचलप्रस्थपङ्क्तिनिविडं निशातमः ॥ ६४ ॥

न द्वितीयमनुभूयते स्म वस्त्वन्तिकादपि तमस्तिरस्कृतम् । केवलात्मविषयं तदाऽभवज्ज्ञानम्रुर्ल्वपरिवासिनामिव ॥ ६५ ॥

टूरमिश्रितपरस्पराङ्गकैरप्ययोगजनितज्वरैरिव । दुर्छभाननविलोकनामृतैर्दूयते स्म मिथुनैर्मिथो भृँशम् ।। ६६ ॥

सोऽतिशीतिहमशीकरो मरुन्नूनमुल्मुकचयानवाकिरत् । यच्चुक्रूज भृशमार्तिकाहलं चक्रवाकयुवतिस्तपस्विनी ॥ ६७ ॥

उच्चचार न वनस्थलीष्वसौ मर्मरः पतितपत्रनिस्वनः । नाँविरास करिकृष्टसल्लकीभङ्गत्योनिरसकृचटत्कृतिः ॥ ६८ ॥

तस्थुरास्थितमनुष्यमूर्तयो यामिका इव विदूरतोऽद्रयः । प्रह्मबालविटपाग्रपाणयस्तौ परीत्य तरवः सिषेविरे ॥ ६९ ॥

⁹ A. सुश्च.। २ B. न्.। ३ A. इन.। ४. A. मूल्य। ५ A. वेशि.। ६ A. डिनशा ७ A. आ.।

द्राङ्किदाघमनुदद्रजोऽधुनैाद्विश्लथां वृहतिकामसारयत् । प्रत्यपद्यत वनानिलस्तयोरेकसन्निहितयामिकव्रतम् ॥ ७० ॥ सानुजस्य तमसि प्रमीलतस्तस्य भाविममताहृता इव । उज्ज्वलायतविषाणसूचिताश्रक्रिरे परिकरं मतङ्गजाः ॥ ७१ ॥ दीपकृत्यमकरोदुपान्तिके निष्पकम्परुचिरोषधीगणः। तेनुरद्रिवनमध्यसुप्तयोर्भङ्गलानि वनदेवतास्तयोः॥ ७२ ॥ एहि जानकि भ्रजान्तरं खरः प्रस्तरोऽयमसि किं पराङ्मुखी । मत्कपोलमुपधाय सुप्यतामप्रसक्तिरियती कदा न ते ।। ७३ ।। क्षिप्तमंत्रकामिदं मयोरिस प्रीयतां तव निराननैः स्तनः । नीविनोदिनि करे कुरु क्षमामायताक्षि नुदसीव किं पुनः ॥ ७४ ॥ सप्तवाक्यमिति मैथिलीपतेमेथिलीविरहद्रयमानया ॥ दिकुसखीनिवहवारितास्त्रया शुश्रुवे वसुधयोपसन्नया ॥ ७५ ॥ मद्भिभेति विरही रघुद्वहो मद्विना च न जगत्प्रमोदते । तत्करोमि किमितीव चिन्तयन्नोज्जगाम सहसा निशाकरः ॥ ७६ ॥ न स्म भाति किमपि स्फुटं पुरः किञ्चिदीरितकरेण केवलम् । दृश्यते स्म दिवि दूरवर्तिना तर्ज्यमानीमव केनचित्तमः ॥ ७७ ॥ जायते स्म घनमालतीगुणश्रेणिगर्भकबरीमनोहरम् । मेघवाहनदिगङ्गनामुखे मुग्धचन्द्रकरकर्बुरं तमः ॥ ७८ ॥ सानुरागमुपगृढमग्रिमैरंशुभिः शशभृतो द्वीयसः । उन्ननाम नम्रुचिद्विषो दिशि स्नस्तसन्तमसभारमम्बरम् ॥ ७९ ॥ उज्ज्वलाग्रकिरणप्रवेशकप्रोक्तसत्वरसमागमोऽपि सन् । प्रेक्ष्यते स्म जनितोत्सुकश्चिराद्योमरङ्गम्रुखसंमुखः शशी ।। ८० ।। औदयेन शशिनो गभस्तिना भिन्नशेषतिमिरं व्यराजत । मुज्यमानिमव शक्रदिङ्युखं कुङ्क्रमेन मृगनाभियोगिना ॥ ८१ ॥

⁹ A. नावि. । २ A. रन्तरः । ३ A. प्ति. ।

तं बभार न विधुः नवोदयं किन्तु क्रुक्कमविलेपनारुणम्। एकमृत्सकवशात्पयोधरं व्याचकार हरिदिग्विलासिनी ॥ ८२ ॥ आत्तजैत्रनिजपुष्पधन्वनो मन्मथस्य अवनानि जेष्यतः । उन्ननाम पुरतः शशिच्छलात्पूर्णरुक्मैकलशः पयोनियेः ॥ ८३ ॥ दिक सरागम्रखसिन्नधापितस्फीतचन्द्रचषका शतकतोः। क्षीवभाविमव विश्वती वर्भौ विश्वयाच्छतिमिरांग्नकोचया ॥ ८४ ॥ नन्दयन् भ्रुवनमुन्मुखं चिरान्मन्दयन् स्मरीवरुद्धमुद्यमम् । क्रन्दयन्विरहिणो विहङ्गमान् सान्द्रयन्त्रमद्मिन्दुरुद्ययौ ॥ ८५ ॥ लोचनालिनिवहैकपङ्कलं चित्तहंसशयनीयसैकतम् । **ज्ज्जगाम रतिकेल्पिन्दिरं यामिनीयुवतिजीवितं शशी ।। ८६ ।।** औलिलिङ्गः रजनीमहासयद्भिद्यमानमुकुलां कुमुद्वतीम् । अग्रहीदुडुवधुकरान्करैर्द्या प्रसादमनयत्समं शशी ।। ८७ ।। आददे वियदलाञ्छनव्रतं लाञ्छनं निजमगृहदंशुभिः। माहिणोदपस्तासु कौमुदीं दिक्षु दक्षतनयापरिग्रही ।। ८८ ।। व्याप्य दूरमथ निर्मलं वियद्वीतपङ्कामिव पङ्काजाकरम् । रेजुरग्रकिरणाः क्षपापतेः प्रतकोकनदकन्दकोमलाः ।। ८९ ।। खे ककुप्सु भ्रुवि च क्षपापतेः पेतुरूढॅनिचया मरीचयः । यत्र तत्र कुहराणि कानिचित्कम्पमानमविश्वनिशातमः ॥ ९० ॥ क्षिप्तिपिन्दुरुचिभिर्व्येलम्बत त्र्यम्बकस्य शिखिनश्च दिङ्मुखे । तत्र तुत्रमनुबन्धनिस्सहं कान्द्रिशीकमिव निष्ठितं तमः ॥ ९१ ॥ कन्दराणि च महामहीभृतां कोटराणि च जरन्महीरुँहाम् । अध्युवास कमलोदराणि च ध्वान्तमध्वगवधूम्रुखानि च ॥ ९२ ॥ स्वीचकार करकोटिलालनार्लम्बितोद्धतितमेखलां दिवम् । रागभङ्गमतिसंस्तवाद्गतां देवराजदिशमिन्दुरत्यजत् ॥ ९३ ॥

१ A. स्वर्णपूर्ण । २. C. reads this s'loka as 89th । ३. A. इः । ४. C. पि । ५. A. रुव । ६. C. व्यक्किमि व्य । ७. A. कठोरमू. ८. B. हा।

आततान गगनाङ्गःणाधिकैर्मेदिनीममृतवर्षिभिर्विधुः । विप्रयुक्तजनधूमकेतुभिः केतकाम्रद्यचिभिर्मरीचिभिः ॥ ९४ ॥

संङ्कुचद्भिरभिरामताधिके साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतम् । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्टितं पुनः ॥ ९५ ॥

उच्चत्वान रुषमुच्चमण्डलः त्वण्डनामगमयद्विषद्यताम् । मानप्रङ्कमपनीय कामिनीः कान्तहस्तमनयन्निशापतिः ॥ ९६ ॥

व्यक्तवर्त्मिविलेवाहिनीवनग्रामगुल्मगहनाद्रिभेदया । सोम्यताधिकविशेषयाऽजनि ज्योत्स्नया दिवसनिस्स्पृहो जनः ॥ ९७ ॥

पीयते स्म कुमुदं न लोचनैश्रन्द्रिका तपित रोहितच्छदम् । पादुरास परमुत्पिबन्नलिः सीरभं निरवलम्बमम्बुनि ॥ ९८॥

एकिकेव निजबृन्दमध्यगाऽप्युच्चुक्ज सभया सितच्छदी । दन्तमूलमसकुच संशयादाममर्श करिणः करेणुका ॥ ९९ ॥

केतकीषु कदलीषु वालुकास्वश्मसु स्फुटितकैरवेऽम्भसि । लम्भितेव लहरीपरम्परामुल्ललास शशिकान्तिवाहिनी ॥ १००॥

प्राप्तसूक्ष्मघनपळ्ळवान्तरेकिचत्रिताः शशिकरेरितस्ततः । बिश्रति स्म तरुमूळशायिनः शम्बराः पृषतयूथविश्रमम् ॥ १०१ ॥

कुच्छ्रलब्धनगशृङ्गसन्धयो दत्तमन्मथजयाभिसन्धयः । मैथिलीतरवधुदुरासदं राघवाङ्कमित्रशन् शशित्विषः ॥ १०२ ॥

> जागर्षि काक्सरि निषीदसि कोविदार कुत्रासि वत्स कृतमाल तमाल पत्न्य । किं वर्तते रघुपतेरिति सत्वराभि-रुक्तं दुमोघमवलोक्य वनस्थलीभिः ॥ १०३ ॥

अन्योन्यदूरपरिषक्तॅविशालसान्द्र-शाखाशतैस्तरुभिरन्तर्रयांबभूवे । उद्भूतघोरविरहज्वरलङ्गितस्य चन्द्रातपः स खलु दाशरथेरपथ्यः ॥ १०४ ॥

^{9.} A. सत्क्रचद्भि २. C. ब। ३. B.C. दि। ४ A. दा। ५. A. रब्ध.। ६. A. रुत.।

बुग्जदवनमहेतु त्यक्तानिद्रं तदासीत्
गगनग्रुडुवितानैर्धिग्ट्ययेव प्रफुछम् ।
अजिन जगदधीशस्यागृहीतेस्तदानीं
विधुरपि विधवस्त्रीयौवनोद्धेदशोच्यः ॥ १०५ ॥

भ्वसिति जनकपुत्री सत्वरो भानुपुत्रः कपिपतिरुपसम्नं सुप्रभातं तवेति । जगुरिव रघुनाथायार्थबुद्धाः स्वनन्तो मधुरमपररात्रे पत्रिणः केऽपि केऽपि ॥ १०६ ॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सन्ध्यातमश्चन्द्रोद्यवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः समाप्तः ।

कैवीनां किं दत्तेर्र्टपपशुभिरन्येरवसरे परं पृथ्वीपालः क्षणमपि स कर्णो वितरतु । अनात्तं तत्त्वज्ञैरपि सुविपुलार्थव्ययभिया प्रतिष्ठां येनोचैर्जगति गमितं रामचरितम् ॥

- १. A. पन्नः । २. C. क्षि. ।
- ₹. C. reads here-

पालान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय । कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलकोर्तिमूर्तिः येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

अथ तृतीयः सर्गः ।

→◇+∞•◇

अथ प्रबुद्धः प्रथमं विबुद्धमासीनमादाय तदंघियुग्मम् । प्रकामनिद्राभिगमाभिरामो रामः सुमित्रासुतमित्युवाच ॥ किमित्थमेव क्षपितो निशीथः कचिन्मृहूर्तार्थमसि प्रसप्तः । अस्मिन्त्रसादावसरे धियां च प्रतिष्ठितञ्चेतसि कस्तवार्थः ॥ वनौकसस्तस्य नवेश्वरस्य भावावबोधाय पुनर्विमृश्य । यत्प्राप्तकालं तद्दाहराश्च प्रस्थानकालोऽयमतिप्रशस्तः ॥ ३ ॥ स्वैकार्यलाभस्तिमितः कपिञ्चेन्न कश्चिदर्थोऽनुस्रतेन तेन । रिपावपेतं वरमर्थिभावाद्विकारसन्देहसहे न मित्रे ॥ ४ ॥ कार्यान्तराशारैहितेन तेन व्यक्तं खल्लेनाद्य वयं निरस्ताः । दत्तः प्रदीर्घाग्रहणाभिधानो येनायमारादिप नोर्धचन्द्रः ॥ ५ ॥ रुद्धस्तपस्त्री स कथं न कैञ्चिन्मोहान्धकूपे निपतन्मदान्धः । किं देशकास्तेऽपि हन्मदाद्याः सद्यः पदं प्राप्य समं विपन्नाः॥ ६ ॥ रिष्टं न दृष्टं पवमानसूनोः नचाग्निसूनोर्न च वालिसूनोः। सर्वेऽपि किं कारणमेकदैव प्रमीतकल्पौः कपिदारकास्ते ।। ७ ।। स दुर्निवारो हारिरद्य शेतामास्व।दितैक्वर्यमधूर्मदेन । कथं पुनर्जागरकाल एव सुप्तास्तदःप्ता इति मे वितर्कः ॥ ८ ॥ देवात्प्रसूतेन हिमेतरांशोरूर्जस्वरुँस्तैस्सिखिभिर्द्यतेन । उदारदेहद्युतिनाऽस्मदर्थे निरन्वयं तेन तमः प्रपन्नम् ॥ ९ ॥ अहो महन्मोहजमन्धकारं येनाद्य मध्येसभग्रद्धरेण । उत्सार्य तान्मन्त्रिमणिप्रदीपान् प्रवङ्गराजः प्रसभं गृहीकः ग्राउति हो

लोभस्य मोहस्य मनोभवस्य मदस्य चातिप्रसरो न रुद्धः। रुद्धः परं पूर्णमनोरथेन तेनाद्य नः पत्यपकारवेगः॥ ११॥ सम्राट्पदस्थस्य पदादपेताः संगीतये संगति मास्म भ्रमः । दृष्टास्त्रसारा अपि तस्य भीरोः किं भीतये वत्स वयं न भूताः ॥ १२ ॥ स्थाने निरस्तः सुधियाऽग्रजेन स तेन मायामसृणो द्रात्मा । मया मदान्धेन पुनर्रुथैव क्रोष्टा मृगेन्द्रस्य पदेऽभिषिक्तः ॥ १३ ॥ निर्वेशनिर्यातनशाट्यंनिद्रां नीचेषु दण्डः परुषो निहन्ति । तथापि दाक्षिण्यविलम्बितव्यमिदं धनुस्तं प्रति मामकीनम् ॥ १४ ॥ यावन्न विश्राम्यति वेगजन्मा दिक्षु ध्वनिर्वालिभिदः शरस्य । तावत्पुनस्तङ्कः इह त्रिलोक्यामाक्रान्तकिष्किन्धग्रुपक्रमेत ॥ १५ ॥ अस्मासु नावेदयति स्म गर्वात्क्वर्वीत शेषारिवधं भ्रजाभ्याम् । विधाय सौराज्यमसावुपेयादित्यर्थिता पश्यति नै प्रमाणम् ॥ १६ ॥ तदेष मे निर्मलसर्गसर्गः षडुर्गरुद्धो रिप्रवत्स हेयः। नासौ निषिद्धस्तव यानपक्षो मया बत प्रागसमाहितेन ॥ १७ ॥ असंशयं स प्रतिहारपालीससंभ्रमावेदितसन्निकर्षम् । त्वां प्रत्यम्पां हृदयेन धास्यत्युँपस्थितान्तःपुरविषयोगः ॥ १८ ॥ तद्वक्रमार्केस्तरुणार्कताम्रं त्वत्त्रीतिवाक्यैरकृतप्रमोदम् । भविष्यति प्रत्युपकारभारनिर्वाहचिन्तागमसान्धकारम् ॥ १९ ॥ स्मरिष्यति त्वां न स बोध्यमानोऽप्यालोकयिष्यत्यथवा न पृष्ट्यः। प्रत्येषि कान्ताजनमध्यवर्ती स चिन्तैयाऽस्मद्गतयाऽधुनाऽऽस्ते ॥ २० ॥ आवां यदेवाद्रितटे निविष्टों स कालिकां वीक्ष्य पुरीं प्रविष्टः। आमृष्टमासीचपलेन तेन सौहार्दमस्मद्विषयं तदैव ॥ २१ ॥ अहस्स्वमीषु क्षण एव नासीदासीन्न सन्देशहरोऽनुरूपः। इत्यादि स व्यक्तमलीकमेव त्वत्रीत्युपालम्भपदेषु वक्ता ॥ २२ ॥

A वयोः
 B C मुना ३. B साध्य ४. A नः ५. A र्षे ६. A त्वय्यभ्य ७. A व६य
 B न ह ९. A किश्चित्त,

कृतावहेलः प्रणयप्रसन्नं निरुत्तरः सत्वरकार्यवादम् । पेक्षिष्यते रोषलवानुरक्तं वलीमुखः शुष्कमुखो मुखंते ॥ २३ ॥ तस्यागमाद्यः सहसा भविष्यत्यर्थेस्य तस्याभवनं ममास्त् । बाधिष्यते वालिवधातिरिक्तस्तद्वेभयात्रानुशयः सदा^र नौ ॥ २४ ॥ स प्राक्तनो नुनमन्थेभाजा नीतस्तलं तेन हितैषिवर्गः। उत्थापितैर्दूरमसाविदानीं दिवानिशं दीव्यति दुर्विदग्धेः ॥ २५ ॥ अक्षा मृगाक्ष्यो मृगया मधानि प्रेक्षाश्च तस्याद्य हरन्ति कालम् । न प्राप्तवन्ति क्षणमाप्तवाचः सदादृताश्वारणचादुवादौः ॥ २६ ॥ वदन्ति भीताः सचिवा न किश्चित्किश्चिन्तयाऽस्मद्भतया विटानाम् । स्वयं न सम्प्रत्यनुसन्दधाति पूर्वापरं कामपरः स राजा।। २७॥ न सूरयो न स्थविरा न धीराः पुरःस्थिताः प्राज्ञिनकर्तां प्रयान्ति । सन्तिष्ठते संसदि संश्वयानः पृष्ठोपविष्टास् विलासिनीषु ॥ २८ ॥ इत्थंगते तत्र गतस्य केन मन्युस्तवोदीर्णरयो निवार्यः। विचायमाणो न गुणाय नः स्यादसौ कपीनां कदनानुबन्धः ॥ २९ ॥ पपन्नशाठ्यस्य हठोपनामादानेष्यमाणस्य गुणं न वीक्षे । तथाविधा हि द्विषतां स्तवेन कर्षन्ति कर्णों परमन्तिकस्थाः ॥ ३० ॥ स्पृष्टो न चेद्विकियया कयापि नोपस्थितः कार्यवशादिदानीम् । एतु स्वयं न क्रियते वृथैव स त्वद्वलात्कारनिरुद्धशोभः ॥ ३१ ॥ यथावयोस्तातजटायुषोक्तमुक्तं कबन्धेन यथा च तेन । तथोपयास्यैत्यचिरादवश्यमाहतचक्रो हरिचक्रवर्ती ॥ ३२ ॥ यत्सत्यमादित्यसमुद्भवत्वादुद्भतिमेष्यन्ति गुणास्तदीयाः। तुलाग्रसंपौरंविलम्बदोषे तस्मिन्विसंवादमहं न शङ्के ॥ ३३ ॥ विरोपतप्तस्य विदेशवासादाजग्मुषस्तस्य निजाधिवासम् । इयन्त्यहान्युत्सुकबन्धुवर्गसंवर्गणव्यग्रतयैव यान्ति ॥ ३४ ॥

^{9.} B द । २ A. तथा ३. A. त्तवेहारिकसङ्कथस्य । ४. A. ता भाजनतां ५. A. सन्त ६. र्ष । ৬. A. त । ८. A. किंकि ९. A. तथा स एध्य ९० A. संज्ञा.

स नूनमायास्यति वानरेन्द्रः सन्देशकार्पण्यमसम्मतं मे । सर्वस्वभृतं विसजन्ति वत्स कार्यातिपाते अपि नै धैर्यमार्याः ॥ ३५ ॥ व्यतीतविघः सहदर्थनिघो न शीतलः स्थास्यति किं गतेन । स त्वर्यमाणस्त्वरमाण एव धेर्यस्य नः पारमवाप्स्यतीव ॥ ३६ ॥ धिगस्तु मां तं प्रति विप्रतीपमाशाङ्किःतं तद्वहु येन यद्वा । स्वकार्यदोलास् जनोऽल्पभाग्यः प्राङ्ग्निश्चनोति व्यतिरेकमेव ॥ ३७ ॥ इत्थं न मां प्रत्युपपत्तिमेति तत्राद्यपक्षद्वितयेऽपि यात्रा । वरं विसोढानि कियन्त्यपीह सङ्ख्यातकालाभ्यधिकान्यहानि ॥ ३८ ॥ स्वालोचितं वक्तु भवानिदानीमोमित्यनुष्टेयमसंशयं यतु । बाल्यात्त्रभत्येव तवोत्तरा धीर्न पूर्वपक्षेऽभिनिवेशमेति ॥ ३९ ॥ इति प्रसन्नां गिरमग्रजस्य श्रुत्वा चिराद्वीतविषादपङ्कः । मुखश्रियैवोज्ज्वलयाऽभिनन्दन्निदं सुमित्रातनयो जगाद ॥ ४० ॥ समर्थितं साधु समस्तमेव कृती कपिः किं बहुनोदितेन । प्रव्यक्तमप्येतैददोषदृष्ट्या गृहीतमार्येण न यत्तदागः ॥ ४१ ॥ तस्योर्जितेनातिरवेरवद्यं नैवेक्षतेऽन्तःकरणं ममापि । अयं पुनस्तेन कुर्ता न जानाम्यतिक्रमः कालकृतो न दृष्टः ॥ ४२ ॥ विसार्जिता वा पुनरागमाय समापतन्त्यद्य न ते नलाद्याः । समाहरत्युद्यतिवत्तवर्षो वर्षान्तरेभ्यः प्रवरान् हरीन्वा ॥ ४३ ॥ अष्टादशद्वीपकपीन्द्रमौलिमौंलानसौ वालिवधप्रलीनान् । नैकाभ्युपायोपहितानिदानीम्रुत प्रतीच्छ्त्यतिसत्क्रियाभिः ।। ४४ ।। अप्राप्तसन्तोषमसंविभक्तसंभ्रक्तसर्वस्वमँनुष्टवेषु । अथादिश्वत्यर्पितसारकोशः प्रकामपाथेयपरिग्रहाय ॥ ४५ ॥ अथो स भीतातुरवालहद्धान्द्रद्धोपसेवी सनिभं नियुद्धे । यथायथं सद्मनि पद्मसङ्ख्यासमेतज्ञाखामृगयुथनाथः ॥ ४६ ॥

^{9.} B ते २. A हि ३. A मेतदा ४. A कयं ५. B मो ६. A क्तं ७. B वीर्ध ८. A हो.

तदित्थम्रत्थानसमाकुलत्वान्न त्वर्यमाणोऽपि स दृषणाय । आर्येण तत्राप्यैसमागतस्य छायाच्यतिः कैंवै निरूपिता मे ॥ ४७ ॥ **ज्ञेयो**ऽस्ति नः पूर्वमरेरुदन्तः ततस्तदन्ताय विधेयमस्ति । इत्याकुलत्वान्मम तावदार्य कार्योपतप्तिः क्षमते न धैर्यम् ॥ ४८ ॥ अनर्थिभावादुपचारवादादाकारगुप्तेश्च परीभवन्ति । यथातथार्थप्रतिपादनेन प्रयान्ति मित्राणि निरन्तरत्वम् ॥ ४९ ॥ मिथः प्रसौदस्वलनादुपाधेरुपैति सच्यं खलयोः खिलत्वम् । युद्धाति सत्पूरुषयोर्न दोषमौदार्यसंवादकृता तु मैत्री ॥ ५० ॥ निर्यन्त्रणं यत्र न वर्तितव्यं न मोदितव्यं प्रणयातिवादे । विशङ्कितान्योन्यभयं विद्रान्नमिक्त्रयामईति सौहदं ततु ।। ५१ ॥ विस्नब्धमाज्ञापय किं करोमि कथं घटेत प्रवगाधिराजः। यत्किश्चिदादिश्य निभेन किं मां निषेधिस क्वेशमिवेक्षमाणः ॥ ५२ ॥ स्थितोऽस्मि तावदिनमेतदेष्यत्यन्येद्यराज्ञां तव न प्रतीक्षे । आर्योऽनुरोधान्न युनक्ति यत्र तत्राहमम्बानियमात्स्वतन्त्रः ॥ ५३ ॥ तदेष निष्क्रम्य तथा करोमि तत्पूर्वसङ्गः प्रवगो यथाऽऽश्च । तं वैरिसंहारमहोपकारमार्याय निर्यातयितं यतेत ।। ५४।। थिक् तं धनुष्पाणिमनुष्ठवं मां मुधा मनःपर्युषितावलेपम् । अन्वीर्क्षते यस्य ममावसादादार्यः सहायान्तरमन्तरज्ञः ॥ ५५ ॥ धिक् शाततां सन्नतपर्वतां धिक् धिक् पातवेगश्च ममाशुगानाम् । अलक्षितोद्देशमपि द्विषन्तं निहत्य नायान्ति हि यत्क्षणेन ॥ ५६ ॥ खरादिरक्षःकदनेषु दीर्घममी परिज्ञातरसाः किमन्यत् । असुरभुजां भोक्तुमसुक्त्वरन्तां भूयोऽपि भूचन्द्र तवार्धचन्द्राः ॥ ५७ ॥ आताटकासंज्ञपनात्त्रपन्नस्त्वयैष वर्णाश्रमरक्षणाय । समाप्यतां शेषनिवर्हणेन क्षपाचराणां निधनाधिकारः ॥ ५८ ॥

^{9.} B. र्य. २. B. क्षतिः के ३. B. मा। ४ B जे ५. B र्वोह ६. A य

उद्धृत्य घोरायुभव्रन्ददृष्टिम्में चुष्ठितामोधकारव्ययेन । स राक्षसेभ्योऽम्बरगोचरेभ्यस्त्रातस्त्वयैकेन मखो महर्षेः ॥ ५९ ॥ तं कालकल्पं कियता श्रमेण तथाऽवधीर्मार्गरुधं विराधम् । आसन्प्रहर्ताः कति चै घ्नतस्ते सैन्यं जनस्थानपतेः खरस्य ॥ ६० ॥ आसीर्रंक्षरप्रस्य कियान्विलम्बः कूरेषु तेषु त्रिक्षिरिक्शरस्सु । कतीषवो दृषणदेहयात्रानिवारणार्थं च रणे विस्ट्रां: ॥ ६१ ॥ कस्यावलम्बादकरोत्परासुं मारीच्युम्बावचमायमार्य^६: । ज्ञाता च दिक् संज्ञपितस्त्वयैव क्षपाचराणामधिपञ्च सोऽपि ॥ ६२ ॥ इत्यमपञ्जोदितकारणानि मिथस्तयोस्तथ्यगुणग्रहाणि । नेदुः स्तुवाना इव सुरुतानि खगाः कुलायेषु कृतैकमत्याः ॥ ६३ ॥ आरोप्य सन्ध्यां दिशि वज्रपाणेः पर्यस्य चन्द्रं ककुभि प्रतीच्याम् । उत्सङ्गितोडप्रकरा खगानामादाय निद्रां रजनी जगाम ॥ ६४ ॥ कविश्च जीवर्श्व सुतश्च भूमेः स दक्षिणाञ्चातिलको मुनिश्च । आसन्नसूर्योग्चभयद्रुतस्य क्षणं ररक्षुर्भगणस्य पृष्ठम् ॥ ६५ ॥ दिग्दर्शयामास मुखं संरागं न यावदैन्द्री गणिकेव मत्ता । ताविद्वजेशोऽङ्गियाय सिन्धोः सन्ध्यासुराशीकरसेकशङ्गी ॥ ६६ ॥ विसर्जितोडुः क्षणमिन्दुरासीदासीदुपान्तेष्वपि नान्धकारम् । भूशं दिशीन्द्रस्य रराज सन्ध्यौं सिन्द्ररिणीय ग्रहराजमुद्रा ॥ ६७॥ **उचेतुमुचैरुडुकुड्मलानि व्याकुर्वती रागमतिप्रगाढम् ।** शास्त्रामिवालम्ब्य दिशं मघोनः सन्ध्या वियद्धरुहमारुरोह ॥ ६८ ॥ ^{३७}शेषोडुपुष्पस्तबकोच्चयाय सञ्जातरागातिशयेव सन्ध्या । अप्युचकैं पूर्वमहीश्रमुर्धिन स्थित्वा वियञ्जरहमारुरोह ॥ ६९ ॥ (तदेवेदम्) विसृज्य पाण्डुच्छद्नौघतुल्यं तारागणं व्योमतरुस्तदानीम् । बभार सन्ध्यारुचिमञ्जरीणां जालानि बालाधरकोमलामि ॥ ७० ॥

१. Bc दूस २. A धिर ३. A नि । ४. A अभू ५. Bc मृ । ६. येवर्यः । ७. Bc जना ८. A गुरुख काव्यक्ष ९. Bc खस्य १०. A सन्ध्याविरासीहिश वज्रपाणेः ११. Comits this Sloka १२. A दिक्शाख्या.

उत्सारितेवा अकरेणुकुम्भाज्जम्भारियुग्याथिक तैर्भक्तिः । तत्त्वन सन्ध्येति सबुद्धसन्ती नभोऽङ्गणं रङ्गविकारधृष्ठिः॥ ७१॥ संवित्तयस्तत्त्वविगार्दश्चाश्चाः सांसारिके राग इवाधिरूढे । शनोद्यनीम्लीनरुची ममञ्जूस्ताराः प्रसर्पत्यरुणे चिरेणे ॥ ७२ ॥ कैः शिक्षिता वर्तयितं तदासीदृन्मीलितं तुलिकयेव चित्रम् । तरङ्गवत्तुङ्गशरद्धनालीविसंस्थुले व्योमनि बालसन्ध्या ॥ ७३ ॥ प्रत्युप्तमात्रं दिशि देवभर्तुरभ्यंक्तखण्डाश्वतरङ्गमालम् । बभौ विसर्पत्पयसीव तैलं नभस्तले बालपतङ्गतेजः ॥ ७४ ॥ प्रसत्तिनिर्न्यूढंसुधामयूखं खमुर्ल्णरञ्मावपि रक्तिमृहे । भरं प्रतीच्छन्ति महोदयानां पात्राणि पर्यायवरावदानि ॥ ७५ ॥ तापिञ्छकल्पः ककुभि प्रतीच्यामाच्छादयामास मृगो मृगाङ्क्रम् । दूराधिरूढं जनमापदीव प्रकाशमानोऽतिशयादवर्णः ॥ ७६ ॥ पदीप्रसन्ध्याप्रि नदिक्षजोधं निरंश्चर्यस्तपराङ्मुखेन्द् । वियद्विल्प्रपोड्कुलं तदाऽभूचकान्तराक्रान्तपुरोपमेयम् ॥ ७७ ॥ मिथः कृतालोकमहोत्सवानां कृतारवः सारसदम्पतीनाम् । न बालभानोः किरणादभैषीन्नदीषु नीहारमयोऽन्धकारः ॥ ७८ ॥ ततार सन्तीर्य हिमान्धकारं तता रसन्ती सरितः खगाली। रक्तारविन्दस्य रजोभिराद्वेरक्ता रविं वारिणि वीक्षमाणा ॥ ७९ ॥ स्मरव्ययक्रान्तवर्लंत्पुलिन्दीसर्वाङ्ग संवाहकलाविदग्धः । विलम्बय कोशेषु क्रशेशयानां ससार कासारतरङ्गवातः ॥ ८० ॥ अतीत्य शैत्यं ^{3°} तटवालुकानां कोष्णासु सस्तुर्मुनयो नदीषु । अपामपूर्यन्त च नैर्झरीणां कुटा गिरिग्रामकुटुम्बिनीभिः ॥ ८१ः॥ जातत्रकाशासु बहिःस्थलीषु प्रकामचारोत्सवजागरूकः । इभो भ भ्रुवि मस्बळदग्रहस्ताः सस्मार शैकोहरकुझश्रय्याम्।। ८२ ।।

^{9.} A चार । २. Ac भरेण । ३. Bc दनाकुछं । ४. A त्य । ५. A तिनिर्गृ ६. A से प्रचण्ड ७. Bc नाम ८. A रहुश १. B निय । १०, B शीतं । ११, Bcतो ।

समेत्य जुम्भानुपदं स्वयूथ्यैः मिथः क्षणं लीढतुषारलेपौः । प्रतस्थिरे दिग्वलयं विलोक्य यथायथं कच्छभ्रवः क्ररङ्काः ॥ ८३ ॥ अंदृज्यतारात्तर**लैः स्थलीषु वनचेराणां प्रतना कुरङ्गैः** । पपौ रवेः सञ्जलितोग्रभासं भुजङ्गमीघः श्रितनाकुरन्ध्रैः ॥ ८४ ॥ स्थलं कुरङ्गीनयनैरनिद्रैरुन्युक्तयुद्रैर्जलजैर्जलं च। विलोलतारैस्तरलद्विरेफैरुवाह भेदं न मिथस्तदानीम् ॥ ८५ ॥ जुम्भाभराहरविसङ्कतानां मुद्राविलम्बेन दलावलीनाम् । निर्विदय निक्शेषमिलः परागमगादबद्धः कुम्रुदाकरेभ्यः ॥ ८६ ॥ विवेश गर्त गतम्रत्तमोहिरुचैः पदं सन्तत्रमुत्तमो हि । आसीन्महः सम्पदि तुङ्गतायां नभो न कैश्चिद्गदितुं गतायाम्।। ८७ ।। नैस्सङ्ग्यमालम्ब्यत कैरवेषु यैः शान्तिमद्भिः शनकै खेषु । सौजर्न्यमंभोजगृहे समेतिश्चराद्विरेफैर्जगृहे समे तैः ॥ ८८ ॥ रेजेऽरविन्दैररविन्दवन्धोः सन्दर्शने दर्शितहर्षवेगैः। विधोर्विपेहे विरहः कथंचित्रिद्रावलम्बात्कुग्रुदाकरेण ॥ ८९ ॥ ऊहे ज्लैराहितकोपरागः क्षोभादलीनां नलिनीपरागः। व्यसर्जयदृद्यां विद्यतापरागः शशी चिरादध्युपितापरागः ॥ ९० ॥ यथा विल्लप्तोड्कदम्बकायां बालार्कपादैर्दिव दीप्यते स्म । तथैव सुप्ताखिलकैरवायां रक्तारविन्दैरभितः सरस्याम् ॥ ९१ ॥ मुखेन भाति स्म सहस्रपत्रं मित्रोदयालोकविकस्वरेण । मञ्जुस्वनानामलिमार्गणानां स्वयंग्रहायेव विमुद्रकोश्रम् ॥ ९२ ॥ इलथेन केचिद्विविद्यर्भुखेन तलेन केचिद्दलसंहतीनाम् । मधृत्सुकानां मधुपत्रजानामब्जेषु न द्वारविनिश्चयोऽभूत् ॥ ९३ ॥ **छ**लोठ भूलीषु पपौ मभूनि पक्ष्मीणि लीढानि पुनर्लिलेह । आगन्तवे स्तोकमपि द्विरेफः स्थितो ददौ नान्तरमब्जमर्ध्ये ॥ ९४ ॥

^{9.} A शाः । २. C omits this sloka । ३. A इ । ४. A संहत्य । ५. C झानि । ६. Bc कोशे ।

भेजे विनिद्रां नुलिनीं न कुलान शीलयामास नवीकभासम् । ³प्रियां प्रतीयाय तथेव मृढां खगः स्वबोधागमसाभ्यसूयः ॥ ९५ ॥ बहुनसौ पत्ररथस्तपस्वी चकार चाटूनुपकण्ठलीनः। दृशं प्रमीलापगमात्कषायाम्रन्मीलयामास चिरेण चक्री ॥ ९६ ॥ पारं तुषारक्षणसान्धकारमपि स्मरार्तित्वरितः पतत्री । श्रुतिप्रयाह्वानरवः प्रतस्थे सीमन्तयन्नब्जवनं विनिद्रम् ॥ ९७ ॥ जगाम भञ्जन्कमलानि कोकः कोकीपरिष्वङ्गमनोरथोत्कः। साऽप्युत्सका तत्क्षणमाजगाम विलोकयन्ती वनम्रत्पलानाम् ॥ ९८ ॥ कुर्वाणयोः सरसि पद्मवनावनद्धे भिन्नाध्वनोर्वितथमेव गतागतानि । संवादिदिक्पतितयोः पततोः कथंचित् द्वन्द्वं चिराद्धटितमर्थपथे वभूव ॥ ९९ ॥ व्यस्मर्यतामृतमरीचिकराभितापः प्रातः पतित्रिमिथुनैस्तपनं विलोक्य । जात्यैव शीतलमथोग्णमलं न किश्चित् चित्रा गतिर्जगति जन्तुदशावशेन ।। १००।। कर्तव्यनिर्णयविरूढमनःप्रसादशंसिस्मितेन मुखचन्द्रमसा विराजन् । रामः प्रभातपवनाहितवीचिकम्पां पम्पामियाय सरसीं सह लक्ष्मणेन ॥ १०१॥ पार्क्वस्थावरजसँसंभ्रमोपनीतप्रत्यग्रस्फ्रिटितविलोहितारविन्दः । सुस्नातः कृतविधिरञ्जसोपतस्थे काकुत्स्थः कनकरसावदातमर्कम् ॥ १०२ ॥ तौ दीर्घ विधिवदपास्य पूर्वसन्ध्यां पूष्णीषत्प्रकटितरिक्मिबर्बरीके । आसातां रहितमहीरुहोपकण्ठाबुद्वेर्ह्हास्तिमितजटावनौ वनान्ते ॥ १०३ ॥ इत्यभिनन्द्काविकृतौ रामचिरते महाकाव्ये मन्त्रविनिश्चयपूर्वकप्रातस्पनन्य।वर्णनो--नाम ततीयः सर्गः समाप्तः ॥

९ Comits this line and B reads this line 'तथैव चकाह्वयुवा जुघूणें दीर्घप्रियामोहमहोंमिं भीतः ' here २ B मथवो ३ Bc भव. ४. B बुल्दुद्ध A दुद्रेष्ट्।

नमो सुप्रतिचम्द्रायः पृथ्वीपास्त्रयः येनासा । विकासमस्त्रिमाः विक्षुः दर्शिताः कन्निपस्त्रतिः ॥

चतुर्थः सर्गः ।

AND TO

तयोरथाञ्यानविञ्जद्धचीरयोर्भ्रजान्तसक्ताम्बुजबीजमालयोः निबद्धनिर्वेर्गेजटाकलापयोरभद्विशिष्टा रुचिरच्यतात्रयोः ॥ १ ॥ तयोः कवोष्णाचलवाहिमीजलं मिशाजलस्त्रस्थितवर्श्ववालकम् । अनुक्रमञ्चक्तसमस्तिद्वद्यातं ग्रुखं दिनस्य स्पृष्टणीक्तां ययौः॥ २॥ प्रकाशरोचिनिचयो विरोचनः सरोजगन्धोपनयी च मारूतः। स्वप्नत्रदोषादिव जातसाध्वसौ पुरस्तयोस्तेषहुरात्ममो गुणम् ॥ ३ ॥ स्वनैरचुत्रासविचित्रकाक्कभिः वितर्कदोलाकुलचिचयोस्तयोः । उपान्तकञ्जेषु कपिञ्जलादयः शशंसुराशंसितासिद्धिमण्डजाः ॥ ४ ॥ प्रवङ्गयूथाधिपतेरवेक्षया सलक्ष्मणे सीद्ति मैथिलीपतौ । सदस्यतां गन्तुमिवान्तिकं ययुः कुरङ्गकाश्राद्धतरङ्गरि ड्विन्णः ॥ ५ ॥ पर्दैर्मनोहारिभिरग्रजन्मनो विनोदहेतोरवधानचोँदितः । निवेदयामास वनस्थली अवां विभातलक्ष्मीमिति लक्ष्मणः क्षणम् ॥ ६ ॥ प्रभालवोह्यासिम्रुखैर्न केवलं चिरन्तनैरभ्युपपन्नसौहृदः । असावहंपूर्विकया नवैरपि मतीष्ट्रपादः सविता सरोरुहैः ॥ ७ ॥ विदीधीविश्रामितसालसाङ्ग्रंयो निजांसनिक्षिप्तनिमीलितानमाः। इमाः स्थलीसीमनि बालमातपं पिबन्ति पम्पाकलहंसपङ्कराः।।:८ ॥ इतः शनैर्लावकशावकावलीमुखाग्रपीतादतिरिक्तमातपम् । विकीर्णमुक्ताफर्लँजारुनिर्मरुं तुषारमाचामति शष्पकीटिषु ॥ ९ ॥ इतः सुद्देर्रीर्निचितानि षट्पदैः छतोदराणि क्षणदोर्दविन्दुभिः। विभर्त्यनिर्व्युढभराणि बन्धनैर्निजप्रसुनानि तलेन मालती ॥ १० ॥

^{9.} A जेपान्तजातप्रकृताभिरापयोः । २. A निर्वर्ष. ३. A C र ४. B नो. ५. A शाक । ६. A नद्र । ७. B C कण ८. A दर्भ ९. B डु ।

अयं विभातऋस्यक्न्यमञ्युतश्रकास्ति पिण्डीतगरोत्करः पुरः । रविश्वनात्रेरणया गती मही विमानमार्गाविव तारकागणः ॥ ११ ॥ इतश्र निद्रानिभृतां कुमुद्रतीमतीत्य रक्ताम्बुजिनी विराजते । स्फुड्मार्नालिमिभेन विश्वती विभातसम्ध्यां मभस्रश्च्यतामिव ॥ १२ ॥ यथेयमतः स्पृष्ट्णीयता मुखे यथाभिरामेयमनोकहस्थली । प्रसम्भएन्तःकरणं यथाऽद्य मे यथा च शंसन्ति निमित्तमण्डजाः ॥ १३ ॥ यथाऽयमावाति सरोजिनीमरुद्धिमुक्तपुष्पाञ्चलयो यथा नगाः। तथाऽवगच्छाम्यधिकारमापदामवाप्तपर्यन्तमिवार्यं सम्भति ॥ १४ ॥ प्रसीद केश्विविचसैर्न पूर्यते चतुर्दकोऽयं वनवासवत्सरः। इयं हि नः संग्रुखसम्पदीक्षणऋषेव सन्दीप्य विपद्यियासीत ॥ १५ ॥ विजीयतामाधिरुपरिथतोऽवधिर्विनोदमन्तःकरणस्य चिन्तय । शुभैयमद्रेरुपकण्ठभूरिह प्रतीक्ष्यतामार्य वलीमुखेश्वरः ॥ १६ ॥ अथादरालोकितकाननान्तरी रघद्वहः स्फीत इव व्यराजत । अनुष्ठवस्याभिसमीक्ष्य जल्पतश्चरन्ति हि छन्दमधीश्वरा अपि ॥ १७ ॥ जगाद सौमित्रिमदीक्ष्य चान्तिकाद्विलीकमानः सै वनस्थलीरिमाः। चिरान्यम प्रागिव वत्स लक्ष्मण क्षणः कियानप्ययमव्ययो गतः ॥ १८ ॥ पुराविभातं कलकोद्भवाश्रमाद्यथाऽऽवयोः पश्चवटीं प्रयास्यतोः। चिरस्य तामावसतोरनत्ययं यथा च तद्वत्स हिमागमे पुनः ॥ १९ ॥ चिरान्मनोहारि तथेदमद्य मे विभातमाभाति विनेव कारणम् । प्रकामविश्रामसरोजमीडुशोरसौ न पार्श्वे जनकेश्वरात्मजा ॥ २० ॥ निरूप्यतां शीतलमातपः पदः किमन्यदहः पहरोऽतिवर्तते । उपस्थितोऽद्यापि न स प्रवङ्गमः किमङ्ग नः सम्प्रति कृत्यमुच्यताम् ॥ २१ ॥ इदं किमनेव दिनं समान्यतामथोद्यमः कोऽष्यधुनेव मृह्यताम् । प्रतिष्ठतां तार्वेदुपान्तिकं भवाजुत क्षणं तावदसौ प्रतीक्ष्यताम् ॥ २२ ॥

^{9.} C नस्य २. A यियासतोः । ३. A जिनी ४. A वात.

अयं रवेः सुनुरयं सदागतेरयं च पौत्रः शतयज्वनोऽङ्गदः। मनोरथस्तानिति मे समीपयत्यपत्यभावोपनतान्दिवौकसः ॥ २३ ॥ न तेऽथवा विस्मृतसर्वसंसैतवाः समागमिष्यन्ति मनोरथो दृथा । यृहाण काञ्चिद्दिशमग्रतः पुनः विचेतुमेतां जगतीं यतेवहि ॥ २४ ॥ न किश्चिदस्याप्यथवा फलं विधेरवीक्षमाणा पतिदेवरावुभौ । नुशंसरक्षःपरिपाटितर्जिता न वर्तते नृनमसौ तपस्विनी ॥ २५ ॥ ध्रुवं द्विषद्वाग्विषवेगविह्नला मुधैव कालं हरतोरिहावयोः । गता दिवं दिग्धहतेव शंबरी[ँ] निराशमाशावलयं विलोक्य सा ॥ २६ ॥ अंसश्चयं तामग्रहीतसान्त्वनां धुतोपजापामुपभोगानिःस्पृहाम् । कदर्थयन्मर्मसु मत्परायणाममारयन्निष्करुणो निशाचरः ॥ २७ ॥ अगादतिऋम्य दिनानि जानकी परं न रामः कठिनो विदीर्यते । कयाऽऽश्वयाऽऽश्वासनया च कस्य वा कृशोदरी कालमियन्तमस्त्यसौ।। २८।। कथं बैताध्यक्षसरोषदेशितामपश्यदुत्रस्तकुरङ्गलोचना । विश्चीर्णवन्दीजनपञ्जराश्चितामरातिकाराभवनाधिवासिँताम् ॥ २९ ॥ किमेष्यतास्याः सदृशं निकेतयोरिहाहृता युद्धवि दण्डकावने । इतोऽपि यस्याक्षमया विधे पुनस्त्वयाऽतिदूरं गमिता तपस्विनी ॥ ३०॥ अभूदभिज्ञा तव तत्र लक्ष्मण स्फुटं न मे बाष्पभरात्तदीक्षितम् । सपारिहार्ये पतदाप्तमम्बराइकुलरत्नं प्रवगाधिपेन यत् ॥ ३१ ॥ पुनः पुनर्वत्स कथं स पृछ्यतां सुहत्तमस्तस्य च तेऽनुयायिनः। इतो भवद्भिर्गगने कियचिरं श्रुतः स नारीपरिदेवितध्वनिः ॥ ३२ ॥ ध्रवं तदेव कचिद्दद्विलापया तयाऽनवाप्तत्रिदशानुकम्पया । महीमभिषेक्ष्य दुरात्मनो रथादनाथया पातितमात्मनो वपुः ॥ ३३ ॥ किमम्बरे कि भ्रवि कि पयोनिधी किमद्रिमधिन किचदुच्छितास्मनि ।

न वेबि क्रुत्र प्रतिपात्य सा तनुं निजास्पदं कारणमानुषी गता ॥ ३४ ॥

^{9.} B रव । २. B ग्वहतेव शर्वरी. ३. C ध ४. C नी ५. B मैक्ष ६. B द्भुताप ७. A यमया विधेः ८. B द.

कियचिरं त्यक्ष्यति मानुषी न सा नभःस्थलाक्रान्तिभयोत्ष्रतानसून्। असह्यगाढग्रहरोधवेदनाविराविणी रावणबाहुपञ्जरे ॥ ३५ ॥ विचेष्ट्रमानात्क्रचमण्डलान्तिके पतित्रमात्रास्त्राति स्म या तथा । कथं जगत्कम्पकरस्य रक्षसः सहेत संवादीमयन्तमद्य सा ॥ ३६ ॥ यया न येषामनुषङ्गपातिनी कथा मिताऽप्यस्रभुजाममृष्यत । शठेन तस्याः कथमद्य कल्पितास्त एव दैवेन सहाधिवासिनः ॥ ३७ ॥ क्षणं प्रिये मन्युर्यं निवार्यते। निहत्य निक्शेषमिदं द्विषत्कुलम् । अयं विल्रम्पामि विलोचनाम्भसः पथः समस्तानपि ते कपोलयोः ॥ ३८ ॥ गिरिः सुनिर्वर्णित एप माल्यवान् निविश्यतां मानिनि सानुनि कचित् । इमामपूर्वोज्ज्वलमाल्यमण्डलीनिवेशरम्यां कबरीं करोमि ते ॥ ३९ ॥ निषीद मुर्ध्ना भुजमूर्धिन मामके करोऽयमुण्णं विनिवारियण्यति । अयं निदाधः कणवान्कपोलस्योः तमालपत्रं तव तन्वि ल्रम्पति ॥ ४० ॥ तनूदका मार्गनदीयमग्रतः प्रसीद लीलालसमेव यास्यति । जडत्वसंभावनया मनाक पुनः तवेदमभ्युत्रमयामि नूपुरम् ॥ ४१ ॥ इदं घनञ्यामतृणोल्रपाचितं नदीतद्रप्रक्षतलं तलोदिर । इतो निषीदँ क्लथयामि ते शनैः श्रमाम्बुसन्द्रष्टामिदं स्तनांशुकम् ॥ ४२ ॥ विशेषकस्थानमँयं विशेषवान् मनिश्शलापङ्कलवोऽधिरोहत् । त्रजन्तु वालाग्रनिबन्धसित्कयाममूनि पम्पावनचम्पेकानि च ॥ ४३ ॥ असौ परिक्रेशसहो न ते करः किमात्मनोत्तंसयसीदम्रत्पलम् । ममैष पाणिः स्तनयोस्तवानयोः नवाब्जधृिं विनिकीर्य धावति ॥ ४४ ॥ वतंसकाब्जात्किमालेर्न वारितो हृतो न किञ्जल्ककणः किमीक्षणात । किम्रुद्धतं न क्लथमंशुकं मर्यां यदेष रुद्धस्मितचन्द्रिकोऽधरः ॥ ४५ ॥ इदं लतावेश्म विविक्तमत्र ते करोमि पादौ यदि तन्वि ताम्यासि । रुणित्स किं प्राणसमेषु योषितां रहस्यशस्तां गुणगौरि गौरवम् ॥ ४६ ॥

९. Bc स । २. B पीय । ३. A होपसीद ४. A मिर्द ५. B पङ्काजा ६. B रुषा । C शुचा ।

कथं न सीताम्रुषितोऽस्मि लक्ष्मण क्षपाचरः पश्य पुलस्त्यपांसनैः । अयं मपाविद्धविलोलभूषणान्ग्रहान्ग्रहीत्वा गगनेन धार्वेति ॥ ४७ ॥ धनुधेनुव्योम्नि कथं न किश्चन व्यलीकमेवाद्य मयेदमीक्षितम् । हतोऽस्मि हा वत्स दवीयसी पुनः कृता हि मोहापगमेन मैथिली ॥ ४८ ॥ स्मितार्द्रविम्बाधरमुद्रमुत्रसं मॅनिश्शिलाबिन्दुविशेषकोज्ज्वलम् । पदीर्घटक्पत्रमदीर्घसङ्कर्थं कथं धरिष्ये तदनुस्मरन्मुखम् ॥ ४९ ॥ इति ब्रुवन्नश्रुपृषत्कदम्बकं कदम्बपुष्पप्रतिमं सुमोच सः। ररक्ष धैर्यं न विरूढवेदनो घनाग्निमालः शिखरीव काननम् ॥ ५० ॥ न लक्ष्मणोऽपीक्षितरामवैशसः शशाक रोद्धं रयमश्रुणस्तदा । बभुवतुर्भिन्नघनाघनोदरौ नभोनभस्याविव तौ समागतौ ।। ५१ ॥ गुणा न यूयं नियतिर्गरीयंसी यदेष देवश्चिरमश्रभाजनम् । प्रसीद कैकेयि मनोरथाधिकं विलोकयार्यस्य दशाविपर्ययम् ॥ ५२ ॥ सहाश्र मुञ्जन्ननगच्छिस प्रभं प्रयासि मृद्गन् विषमाणि नाग्रतः। असुनशक्तोऽपि विभर्षि लक्ष्मण क शिक्षितं श्रद्धसहायचेष्टितम् ॥ ५३ ॥ समेहि शत्रुघ्न समं सहोद्रावहं भवांश्रोभयतः समाहितौ । निमग्रमापज्जलधौ रघुद्वहं प्रतूर्णमुद्धतुमिमं यतेवहि ॥ ५४ ॥ विमार्गताञ्चास्त्वरया हरीक्वराः सुदूरमृत्सर्पतु वः स्फुटं यक्षः । व्रज प्रतिज्ञाम्बुधिपारमञ्जसा किमार्य सुग्रीव सुधा विलम्बसे ॥ ५५ ॥ गृहाद्विवासो वनवासयातनापराभवोऽयं दयितापहारजः । विपज्जलौंचैः क्लथसेतुसन्निभः कियद्भिरार्यो न विशीर्यतामयम् ॥ ५६ ॥ सरिद्वरिद्वाति शरत्समागमे महासरः श्रष्यति धर्मसम्पदि । स एति कालो न परं विद्धप्यते यदैतदार्यस्य विलोचनोदकम् ॥ ५७ ॥ पियस्य सुनोर्न विलोकसे दशामनाकुले कोसलराजनन्दिनि । असौ वनेऽस्मिन्बहुकष्टसङ्क्टे विवास्य पुत्रं दिवि सुस्थितः पिता ॥ ५८ ॥

^{9.} A सुलः । २. A गच्छ । ३. B व्यतीत । ४. B न्नसं पुनः । C त्तमं पुनः । ५. B बेली ।

न यान्ति रत्नाकरसम्मुखापगौसमानवेगाः प्रतिरोद्धमापदः । उदीरयन्तीह विशिष्टमुद्रमं गुणीयसंघ धरसोद्धरा ३व ॥ ५९ ॥ इहेव चित्रा गुणबर्हिणः स्फरन्त्यदीक्ष्यते रन्त्रॅमिहेव नाण्वपि । इहैंब दुर्वारमिदं कथं पुनः महाविपद्वचालवधुकदम्बकम् ॥ ६० ॥ इतो महत्कष्टमिदं दुनोति माममी यदार्याकरश्चष्ठालिताः । परीत्य रुन्धन्ति तथैव नौ मृहुः सहागताः पश्चवटीकुरङ्गकाः ॥ ६१ ॥ न याच्यसे भूरि वलीमुखेक्वर प्रसीद सख्यः प्रथमोपकारिणः। सहायभावो निभृतक्षपाचरप्रवृत्तिमात्रोपनयाद्विधीयताम् ॥ ६२ ॥ उपेत्य वा यूयमनन्तरं दिशो दशाननत्रासमपास्य शंसत । **पट्टित्तिमिष्टामधिदेवतामुखैः स यात् निद्रामलसो वलीमुखः ॥ ६३ ॥** महाञ्थयो यान्ति निदाघतछतां त्रजन्ति वल्मीकनिहीनतां नगाः। भजन्ति चिन्तामणयञ्च लोष्ट्रतां जगत्यभाग्येन जनेन याचिताः ॥ ६४ ॥ अकारणं सत्यमकारणं तपो जगत्त्रयव्यापि यशोऽप्यकारणम् । अकारणं रूपमकारणं गुणाः पुराणमेकं नुषु कर्म कारणम् ॥ ६५ ॥ ज्वलन्ति वारीणि तपन्ति रात्रयीं रवेर्न कुर्वन्त्यवलोकमंश्रवः । वहन्ति नः कर्मविपाकचोदिताः फलद्रमा अप्यवकेशिनां व्रतम् ॥ ६६ ॥ इदं जनन्या भरतस्य सुत्रितं भवेर्द्वत स्वन्तमनर्थनाटकम् । दञ्चार्णवं घोरमिमं रघृद्वहस्तरेदथ प्राप्तहरीक्वरप्रवः ॥ ६७ ॥ इँतीरितान्तर्गतमन्युमश्रुणः स्टजन्तमच्छित्ररयास्तरङ्गिणीः । ददर्श रामोऽनुजसंज्ञमन्तिकाददर्पणस्थं प्रतिविर्म्बमात्मनः ॥ ६८ ॥ अथोदकक्रिन्नतलेन पाणिना ममार्ज साम्रे नयने कनीयसः । जगाद चेदं वचनं स सान्त्वयन्कथंचिदाकुश्चितवेदनारयः ॥ ६९ ॥ त्वयाऽपि चेछक्ष्मण धैर्यम्रज्झितं ममावलम्बं बत कः प्रदास्यति । प्रसीद निर्वाहय दीनमग्रजं न शोकसिन्धौ तव मज्जनक्षणः ॥ ७० ॥

^{9.} A गाः । २. A द्य । ३. A ह । ४. चन्द्र । ५. A दहन्ति चन्द्र । ६. A द्व । ७. A reads for this line इति स्फुटैक्सिसबाधमाधिकः धुतोपकण्डं तटिनीभिरश्चणः । ८. BC देह । ९ B उवाच चैनं

तथा न तस्या मृगशाबचक्षषः प्रवृत्तिलोपेन ममाधिरेधते। घनाश्रुमार्गोपैहताननद्यतेः यथैकबन्धोरवलोकनेन ते ॥ ७१ ॥ अयं ककुप्स प्रहिणोति यथपान् प्रवङ्गराजः प्रतिभोपनामिनैः। प्रसीद निस्संशयमेष नन्दत् प्रजावतीजीवितवार्तया भवान् ॥ ७२ ॥ विभातसन्ध्येव कपीन्द्रवाहिनी भिनत्तु किश्चित्पुरतो घनं तमः। ततस्तवार्काग्रकरेरिवाद्यगैः ममावलोकः प्रसमं करिष्यते ॥ ७३ ॥ प्रमृज्यतामश्रु दशोः प्रदृश्यतामिषोर्विशुद्धिः कर्युग्मयोगिनः। रयो रुषामद्य चिरं निरुध्यतां³ सहृद्विलम्बान्तरितो रणोत्सवः ॥ ७४ ॥ उदीर्णकोपातपमेतद्निकाद्विलोक्य बालाकेनिभं तवाननम् । विलीयतां रात्रिरिव द्विपामसौ विसर्जिताहङ्कतिचन्द्रिका चम्रः ॥ ७५ ॥ शुणोतु संवर्तकमेघमण्डलीपरस्परास्फालननादमेदुरम् । स्ववीर्यगर्भस्रुतिवेगविद्धला तवास्त्रविस्फारमरातिवाहिनी ॥ ७६ ॥ जहीहि बाष्पं विश्वदोऽस्मि लक्ष्मण क्षणाद्वयस्योऽप्युपयास्यतीव सः। निमित्तपुष्पाणि वदन्त्यमूनि नौ मनोरथानामविल्लम्बतं फलम् ॥ ७७ ॥ स्फ़रन्नसन्यस्य ममेष चक्षुषः पुटः स्फुटं दर्शयति त्रियागमम् । अयं चिराचान्द्रमसेन वर्त्मना वहन्वियोगान्तिमवाह मारुतः ॥ ७८ ॥ दिगङ्गनानां गगनाङ्गणस्य च प्रसादसंवादि यथाऽय मे मनः। तथाऽत्रगच्छामि गता इव क्षयं दशाविसंवाददुरन्तवासराः॥ ७९ ॥ अयं वहत्याहृतपुष्पसौरभो वनानिलः प्राणसमाङ्गशीतलः । असौ सहत्केलिविवादकोमलः करोति रूढोऽपि न खेदमातपः ॥ ८० ॥ इयं रसत्यर्धं शिवाऽशिवाकृतिर्व्यनिक वामेन वयस्यसङ्गमम् । ललत्ययं लक्ष्मण दक्षिणेन मे ग्रुभानि शंसँन्प्रपतः प्रियासखः ॥ ८१ ॥ तताग्रपक्षो मम पक्षसम्पदं चकास्ति चाषः प्रतो वदन्निव । अयं च नः सिद्धमिवाभिकांक्षितं क्षमारुहि क्षीरिणि वक्ति वायसः ॥ ८२ ॥

^{9,} C गेंप्र । २, A तः ३. B न रुध्यते । ४. B तापं । ५, BC न्न ६. A निरस्याहि । ७, A पश्य ।

हरन्त्यमी कुड्मलशालिनो नगाः समृद्धकल्पा इव नो मनोरथाः। स्थिताः पुरः स्पष्टमम्ः फलानतमतानिनीपङ्किनिभाश्र सिद्धयः ॥ ८३ ॥ इति ब्रुवाणस्य गिरं जगद्गुरोरुदारघण्टादिघनप्रभेदभूः । ध्वनिर्दवीयानवधानलक्षितश्रकार तारल्यकमन्तरात्मिनै ॥ ८४ ॥ विभक्तसामन्तसमूहलाञ्छनस्ततश्चिराच्छेदतरङ्गमूर्च्छितः । प्रकृष्टतूर्यत्रिकयोनिरुद्धभौ विजुम्भिताद्विग्रहगौरवो रवः ॥ ८५ ॥ विविच्यते स्म प्रततप्रतिस्वनः स्वनोऽवनद्धप्रभवः पृथग्विधः । ध्वनिर्भृत्रं व्यक्तिमियाय काम्बवः क्रमेण वेणोरपि शुश्रुवे रवः ॥ ८६ ॥ तिरोऽभवज्जर्भरझ्छरीरवैः महीभृतां निर्झरझात्क्रियारवः। मृगव्रजानां विनतान विद्रवं सविभ्रमो डिंडिमडुम्बिंडम्बरः ॥ ८७ ॥ प्रवालशङ्खस्तनिते समन्ततः शक्कन्तिकोलाहलमस्तमैयत । मतङ्गजानामवलेपगर्जितं ममज्ज मन्द्रे मणिजन्मनि ध्वनौ ॥ ८८ ॥ ममो मयूरीमदनादमांसलो न मर्दलानां ध्वनिरद्रिकुक्षिषु । न कुकुभौघकणितोर्मयः श्रियं हुडुकहिकालहरीषु लेभिरे ॥ ८९ ॥ सगोग्रुखकाणतरङ्गसंहतिश्चिरं निनादोऽनुननाद पाणवः। स्थलीपु निर्पृष्टतलासु पार्ष्णिभिश्वकाशिरे केऽपि न पादपाणवः ॥ ९० ॥ चचाल वाचालमहीधरा मही वितेनिरे खं हृदपङ्करेणवः। जहुस्तरूणां भयलोलदृष्ट्यः करार्धकृष्टं विटपं करेणवः ॥ ९१ ॥ बभुर्ध्वजाः सांशुकरत्नपछवाः ककुप्सु कल्पोपपददुचौरवः । सहोदभूद्भानुगभस्तिभिन्नया ग्रुखोद्भवो मौलिद्दषड्कचा रवः ॥ ९२ ॥ विविक्तचित्रांशकाचिह्नपालयः प्रकाशवालव्यजनव्रजश्रियः । शिखिच्छदच्छत्रकचन्द्रकप्रभावितानिचत्राः ककुभश्चकाशिरे ॥ ९३ ॥ समं विश्वश्राम विद्युक्तवीवधा पुरः परिस्कन्दवलीद्युखावलिः। चिरान्मृद्भाविमयाय वाहिनीनिवेशजन्मा तुमुलो मुखारवः ॥ ९४ ॥

१ 🗛 चेतः सुद्द्राग ग्रेस्पुरुष्ट्र । २. \Lambda द्ययो । ३. 🗛 न्तन्यरज्ञ हेरिरोः ४. 🗚 दीर्णमञ्जन्य । ५ 🕻 द्धवा

क्षणं मिथः केलिरयं निवार्यतां निगृह्यतामेष च तूर्यडम्बरः । अयं स देवो विनयादुपास्यतामिति श्रुताऽऽसीत्किपिराजधोषणा ॥ ९५ ॥ तत्तरच तौ पूर्णमनोरथाविव मसस्रतुः मस्रवणस्थलीमनु । प्रवङ्गराजध्वजिनीविनिश्चयान्मिथः सम्रद्भृतसभाजनत्वरौ ॥ ९६ ॥ गतस्य तस्याथ सहानुजन्मना नवोलपच्छन्नतलां वनस्थलीम् । वभूव सेवादरदूरवन्धुरः पुरो हनूमान्मभुकार्यकोविदः ॥ ९७ ॥

> गीभिः समुद्धसितसंभ्रमगद्भदाभिः संभाष्य तं विरचिताञ्जलिमाञ्जनेयम् । रामः प्रमोदतरलः सुहृदस्तदानी— मभ्युद्भमाय सहसाऽनुजमादिदेश ॥ ९८ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ राम वरिते महाकान्ये वनस्थर्छविभातसश्रीकता-रामिचत्तोत्साहसीतास्मरणवैक्तब्यमन्यूत्पीडितल्रक्ष्मणाभि-सान्त्वनदाकुनप्रादास्त्यससैन्यसुग्रीवाभिगमवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥ तथा तुर्ण कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः हारवर्षप्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुना।।

नैमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् । स्वकोशः कविकोशानामाविभीवाय संभृतः ॥

³किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किं किमब्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः। विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः॥

अथ पश्चमः सर्गः।

A ROCK

अथाञ्जनेयाहितसौष्ठवोऽपि सन्कपिञ्चकम्पे स विलोक्य लक्ष्मणम् । समागमे धामविशेषशास्त्रिनां न साध्वसं रोद्धमलं महानपि ॥ १ ॥ सगौरवस्नेहरसार्द्रभारतीनिवारितानैभ्युपपत्तिचाडुना । स तेन लक्ष्मीभरदूरबन्धुरो हरीक्वरः सञ्जघटे महात्मना ॥ २ ॥ ततः प्रतस्थे रघुनाथसिनाधिं सहाम्रनाऽग्रेसरगान्धवाहानिः । प्रधानयूथानुगतः प्रवङ्गराट् भयत्रपाहर्षबलात्क्रियाकुलः ॥ ३ ॥ ननाम सौमित्रिनिषिद्धसाध्वसः स रामभद्राय सहानुयायिभिः। असौ समानीतसमस्तबान्धवस्तवार्गतो दास इति ब्रुवन्पुरः ॥ ४ ॥ अयं महाराज न राजते क्रमस्तवेत्यवस्थोचितया सपर्यया । पुरः प्रतीयेष चिरादुपस्थितं प्रियातिथिर्दाशरथिः सुहृत्तमम् ॥ ५ ॥ कृतानतीनुत्तमयूथपानसौ गृहीतनाम्नः पवमानसूनुना । ददर्श हर्षाश्रुजडेन चक्षुषा मनुष्यदेहान्तारितो जनार्दनः ॥ ६ ॥ नवाम्ब्रवाहच्छविरय्रतोनमात्पशङ्गशाखामृगसिंहसंहतिः । पुरःस्फुरद्वालपतङ्गदीधितेरुवाह शोभामृदयाचलस्य सः ॥ ७ ॥ ततस्ततस्ते परिणाहशालिनीः शिलाः शिलाभेदचयोत्तरच्छदाः । रघपवीरत्रिपताकदोशिताः समं समध्यासत यूथपोत्तमाः ॥ ८ ॥

A reads this only. ২. B reads this only. ২. C reads this only. ৬ A त्य।
 A মার্গ ६ ৸ A ম। ৬ BC प्राध्वनयं। ८ B शाव।

स्मितेन वाचाऽभिनयैराभिज्ञया दशाऽनुरूपासनदेशनेन च। झागित्यनेषीद्धहुमानपात्रतां पृथक् पृथग्यूथपतीन्जगत्पतिः ॥ ९ ॥ अहं सुदृष्टो मम दत्तमासनं ममापि नामात्तमहं सभाजितः । इति प्रसादाज्जहृषुर्जगद्भरोः प्रवङ्गवेषस्थगिता दिवौकसः ॥ १० ॥ अथोपविष्टेषु कपिष्वनुक्रमात्पराक्रमाकूर्ताविशेषशांसिषु । समृद्धसामग्र्यमनोरथश्चिरादुवाच सुग्रीवमुदीक्ष्य राघवः ॥ ११ ॥ सखे महाराज दिवाकरात्मज त्यज त्रपामुन्नमयाननाम्बुजम् । ध्रुवं न सुप्तोऽसि निशीथिनीमपि ध्रवङ्गयोधानियतः समाहरन् ॥ १२ ॥ बलोदयेनैव महर्धिनाऽमुना ककुप्सु सौराज्यमुदीरितं तव । अनेन सर्वोङ्गसमर्पणेन च न्यवेदि सौहार्दमपि स्फ्रटं मयि ॥ १३ ॥ न संशयः सच्चिरते तवास्ति नः परीक्षितोऽसि प्रथमे समागमे । भवादशानां नच धौविपर्ययस्तथापि हार्दादनुयोगमर्हसि ॥ १४ ॥ अवेक्ष्य कचिन्निजमण्डलं भवान् प्रकामसंप्राप्तशमः समागतः। कृताऽथ गृहस्पञ्चक्षुषा भुत्रं त्वयाऽरिमध्यस्थसुहृद्विचारणौ ॥ १५ ॥ प्रतिष्ठिता श्रीर्विपुलेयमद्य ते हतोऽसि मौलेर्यदुपेत्य यूथपैः। विशेषितस्वामिगुणेन वालिनि त्वया कृताः कचिदमी निरुत्सुकाः ॥ १६ ॥ अलम्भि कचिद्यवराजसिक्कियामसी परित्याजितभीतिरङ्गदः । तथैव तिष्ठस्यधिकाहितादरो मते चतुर्णामथ पूर्वमन्त्रिणाम् ॥ १७ ॥ शुणोषि कचिद्वचनं विपश्चितामथोद्धतानां नुतिभिन्नं तुष्यसि । प्रवर्तसे कर्मसु चोदनावशात्प्रभुस्तवेच्छारभसो न कुत्रचित् ॥ १८ ॥ असौ विशेषात्परिबृंहितो दृषः सुगक्षितेयं क्षरतीहितानि गौः। प्रसाधयन्काननगोचरत्रजानुपैषि कचिज्जगदेकगोपताम् ॥ १९ ॥ पुरस्कृतपाज्ञकुलीनदेशकः कुलोचितैर्गच्छिस कचिद्घ्वभिः। न कचिदाच्छित्नविवेकरिन्मिभिर्दुरिन्द्रियास्वैर्विषर्मेषु पात्यसे ॥ २०॥ समेर्तनानाविधस्रक्ष्ममूलभूभेवद्रमोऽयं बहुभेदजालकः। विविच्य कचिद्दुरितालिदुर्गमं त्वया त्रिवर्गप्रसवं विचीयते ॥ २१ ॥

९. A न्त । २. A दूर । ३. B तुधी । ४. Bc णात् । ५. A ये । ६. A त्य ७. Ac प्रपर्व ।

सुनीतिमित्रं तव कचिदाहतं द्विषां न षण्णामपि कचिदाश्रयः। समाप्य कचित्प्रचुरश्रमान्विधीन्विगाहसेऽच्छामुपभोगवाहिनीम् ॥ २२ ॥ विशन्ति कचिन्निभृतं विभृतयो भवन्तमम्भोनिधिमापगा इव । त्वदेकतुङ्गात्मभवत्युमागुरोस्त्रिमार्गगास्रोत इवामलं यशः ॥ २३ ॥ उपेरय किच्चित्तिनिम्नतीच्छिस प्रयच्छिसीच्छाधिकमर्थिवत्सलः। समृद्धसस्यासु निरुद्धसंष्ठवः प्रजासु गृह्णासि बिलं विलम्बवान् ॥ २४ ॥ प्रमाणम्मनं जननी न वासैतः फलं महत्क्षेत्रकृतो न रक्षितः । न मृग्यते कचिदनागसः छलं कणो गुणस्याथ विविच्य गृह्यते ॥ २५ ॥ गुरुस्तदात्वात्तव कचिदायतिः स्वकारणादैर्घति मित्रकारणम् । स्वरामभीष्टां दिशति प्रतिश्रुतं श्रुतं सुदृष्टादपि चाँतिरिच्यते ॥ २६ ॥ हृतोऽसि कचिद्विधिभिर्न केलिभिः गुणैर्गतो दीप्तिमलं न भूषणैः। स्तुतः प्रतिद्वन्द्विकुर्हेर्ने बन्दिभिर्द्विषोपनीतः प्रभुतां न सम्पदा ॥ २७ ॥ तवावरोधः कर्जुभः प्रसाधिताः परिच्छदः कचिदनुत्तरं तरः । श्रुतं सुदृद्वित्तमानित्वरं यशः पराक्रमः शास्त्रमहङ्कृतिञ्चमूः ॥ २८ ॥ षष्ठी विलुम्पत्यवर्षं न कुत्राचित्र पुत्र इत्युचिलतो विषद्धते । समेत्य कचिद्वनदेवतागणैः त्वमीक्षसेऽक्षानमृगपक्षिणामपि ॥ २९ ॥ स्वपन्ति कचिद्गृहिणो निर्गेलाञ्चरन्त्यरण्ये रुखो निरीतयः। न जातु निर्भिर्त्सितदीर्घजीवितः सुताय दत्ते जनको जलाञ्जलिम् ॥ ३० ॥ क्रमोचिताचारकुठारखण्डितप्ररूढपापक्षपपूछपर्वस् । पसृद्ध कृचिज्जगद्य पालितं त्वयैकनेत्रा कृतकालवर्त्मस् ॥ ३१ ॥ परं प्रमुनस्य हिनस्ति सौरभं न मारुतः कम्पयति प्रतानिनीः। वनानलः ग्लष्कपलाञ्चलेलिहो न कचिदाव्लिष्यति बालपल्लवान् ॥ ३२ ॥ शैतस्ततस्तावदसौ न पित्सति इलथोऽपि किचाहिरिनिम्नगातटः। न यावदस्य स्वलंदोघसन्निधौ सुखपसुप्ता पृषती विवृध्यते ॥ ३३ ॥

^{9.} CD नजनी न वासवः। २. A दिवागसः खलः। ३. A ई B थे। ४ Bc वा। ५. A नतः। ६. A भेटेः। ७. A भिः। ८. A जुत्त ९. Bc य।

करोति कचित्र दृथा जलव्ययं दृषा कृषिं पालयति प्रजामिव । चलन्त्यनुत्त्वाय कलायपादपानथापगाः पर्वतपीडिता अपि ॥ ३४ ॥ रुणिद्ध कचित्क्रमसुप्तरोहिते स्वसीिम्न शाखी वलमानमातपम् । पतित्रणः स्तोकजलस्य कारणात्किरत्यकालेपि वलाहकः कणान् ॥ ३५ ॥ न जात्विहः सन्निहितानिलाशनो विषव्यलीकाद्विलगर्भमुज्झति । सटासु कचिच्दलस्य मृष्यते करोपमर्दे कलभस्य केसरी ॥ ३६ ॥ अभीतिविश्वासवलाद्विलम्बितं वनान्तरे कचिद्पेत्यै वत्सला । म्रहूर्तनिक्षिप्तनिजस्तनन्थया थिनोति खिन्नं पृपतार्भकं द्वकी ॥ ३७ ॥ समं विभक्तो विनयः सुबुद्धिषु क्रमात्तिरश्रामपि संस्क्रियाऽऽहिता । गतेन कचित्प्रभ्रतामनुत्तमां त्वयाऽनुशिष्टा जरठाः कुठा अपि ॥ ३८ ॥ शिलाः कठोराः क्रटिलास्तरङ्गिणीः समीरणं चातिचलं विलोकयन् । विकत्थितं वह्नवशेषलज्जितो जगद्विनीयापि न कचिदीशिपे ॥ ३९ ॥ तवानगैरेभिरुदग्रविग्रहैविंजीयते कोटिशिरोधरोऽप्यरिः । दशास्यमात्रे कृतभीरुविद्रवे किमद्भुतं रक्षास तस्करे पुनः ॥ ४० ॥ विजित्य जम्भप्रभृतीन्महासुरान्पुरन्दरेणानुमता महीमनु । अमी विभान्ति स्फ्रिरितोदितर्द्धयः सुरप्रवीरा इव तेऽनुयायिनः॥ ४१॥ रसेन कचित्त्वरसेऽथ नः कृते कृतस्य निष्कासमृताभिल्प्यासे । न कार्यमस्माकमवत्सलोऽसि चेदभिन्नभावस्य वयं सखे(?)तव ॥ ४२ ॥ यथा तथाऽस्मासु विचेष्टतां भवान्मनो न भावान्तरमेति नस्त्वाये। न धित्सॅति क्षेममर्पणेनॅ त प्रतिश्रते वस्तानि विद्ययोजना ॥ ४३ ॥ इहास्व वा सम्प्रति गच्छ वा गृहानहं न कामं प्रतिक्रलकृत्तव । दशाननास्रवतृपितैः पतिष्यते ककुप्सु वत्सस्य ममास्य चाशुगैः ॥ ४४ ॥ इति प्रसादद्रवसुक्तिवर्षिणो ववर्ष तस्योपरि पुष्पतोयदः । त्वरामभीक्ष्णं च रराण रोपयन्वनौकसां चेतिस देवदुन्दुभिः ॥ ४५ ॥ र्ष्मगर्जवर्षेः पिद्धे खमम्बुदैरकम्पतानन्दभरादिवावनिः । विशुश्रवे उन्तर्हितासिद्धसङ्कुजं जयेति जीवेति च वीप्सितं वचः ॥ ४६ ॥

ततः प्रफुलस्थलपिबनीनिभा सभोपतस्थे सहसा वनौकसाम् । तमीरितञ्लाध्यरुचिं नरेञ्चरं ग्रहेश्वरं यातिमवाभिरामताम् ॥ ४७ ॥ जगाद भावं वचसैवे जाम्बवानुवाह हर्ष पुलकेन केसरी । ततान तारस्तरलोऽतिसंभ्रमं ननाम तृष्णीमथ वालिनन्दनः ॥ ४८ ॥ विलम्बदोपान्निजभर्तुराननं³ विलज्जमानोऽनिर्लसुनुरैक्षेत । निशम्य तत्पूर्वमगर्वमूर्जितं ननन्दतुः सुनृतमश्चिनन्दनौ ॥ ४९ ॥ सुवाक्सुधासारसमीरवीजिताः सुपेणमिश्राः श्रममध्वजं जहुः । सुखप्रमीलामुकुलीकृतेक्षणः क्षणं समाधिस्थ इवाभवन्नलः ॥ ५० ॥ श्रशाक रोद्धं रभसो न संमदं मदादिवाघूर्णत गन्धमादनः। व्यक्तत्थत व्यक्तरदाग्रचन्द्रिकानिरुद्धनिष्कांश्चचयोऽथ चन्दनः ॥ ५१ ॥ प्रतिक्रियारम्भरसोच्चकन्धरो रराज रम्भः कपिराजसंसदि । धुताश्चितास्फोटितवालिधर्वलन्वभौ बहुव्याकृतराभसो रभः ॥ ५२ ॥ विचक्रमेऽर्थं क्रमवेगविक्रियाविकाशद्त्तारिद्रो द्रीमुखः । तदावलेपस्मितकान्तिनिर्गमादद्शिं संज्ञासदृशं न दुर्मुखः ॥ ५३ ॥ विदर्शितोत्त्रासलवे सहत्तमे किमुत्तरं संप्रति मन्थरस्य ते । इतीव जल्पन्वलितारुणेक्षणो रुपं रुमण्यानवहर्तं कपीक्वरे ॥ ५४ ॥ वचोमनःकायनिवेदितत्वरा परीत्य रामं शुशुभेऽथ सा सभा । दिनावलोकक्रमभिन्नकुङ्कला सरोजिनी पादगतेव पर्वतम् ॥ ५५ ॥ अथेक्षितर्क्षेन्द्रसमीरनन्दनो हरीक्वरः प्रत्यवदन्नरेक्वरम् । निषेधयन्तुद्वस्रयेन पाणिना मुहूर्तमुद्योगपरिष्ठवान्कपीन् ॥ ५६ ॥ न जात जानन्त्यनुरोधशैंलिनो भवादशा वक्तममूनृतं वचः। यदेष दासोऽहमपि प्रमादवान्वयस्यसंभावनया सभाजितः ॥ ५७ ॥ निराशिषा निर्निलयेन मेदिनीमिमामटित्वा निभृतेन कुत्रचित्।

तव प्रसादादनिमित्तसुप्रभोरिदं मयाप्तं पदमात्मनश्चिरात् ।। ५८ ॥

^{9.} A जा। २. B C चानन्तरमेव। ३. B निलिः C निलिः। ४. B C न। ५. B C मै। ६. B (न। ५. A दर्दर्श B द्वदर्शि। ८. A व्याहनिजा। ९ B वेश। १० D पा।

तदैव कालीकरणाय सन्ततेरकीर्तिभृतिमेहती मयार्जिता। इहाचले वर्षभयादिहाय वां गतो यदैवाँहमधित्वरः प्ररीम् ॥ ५९ ॥ इतः कृतन्ने मयि मन्दिरं गते गतेऽतिभूमिं विरहेऽतिदारुणे । वने विनोटान्तरवर्जिते गताः कथं न देवस्य नभस्यवासराः ॥ ६० ॥ तथा चतमो कदर्थनावशादितप्ररूढं तव तानवं तनौ । यथा निसगाद्धरयापि सम्प्रति त्विषा तिरोधातुमिदं न शक्यते ॥ ६१ ॥ प्रमत्तमात्मंभरिमप्रतिष्ठितं धिगस्तु मां शत्रुमिमं सुहृन्मुखम् । निमित्तमाधेरधिकस्य तेऽधुना यदेष जौतोऽहमतीतसङ्गरः ॥ ६२ ॥ न बोधितः स्याम्रपसृत्य चेदहं हन्मता जाम्बवता च बन्धुना । तवैष मुलं महिमप्रमीलितस्ततः किमद्यापि भवेयमागतः ॥ ६३ ॥ प्रसीद तेजः प्रतिहन्यते न मे नमन्ति मां पक्षिसरीसृपा अपि । निपातितः शत्रुरुपाश्रिताः श्रियस्त्वयैव नीता मम दूरमीतयः ॥ ६४ ॥ रुचेयमारौजित यावती रवेरहं महीमद्य भ्रुनिज्म तावतीम । तथा सम्रुत्तीर्णसपत्नतोयधेर्ममाधुनाऽमी क इवाम्बुराज्ञयः ॥ ६५ ॥ यथातथाऽहं विहरामि निर्देतो विम्रक्तचिन्ताः सचिवाः स्वपन्त्यमी । ममास्पदे रुद्धसमस्तचामरं तवैव जागर्ति जगत्पर्तमहः ॥ ६६ ॥ शसीद कम्पः कचिदस्ति नाद्य मे भवत्पदाँनुग्रहनिर्धुतापदः । समादिशादेशकरोऽँहमागतः स मृग्यतां दिश्च विदिश्च राक्षसः ॥ ६७ ॥ अमी विविच्य प्रवरा वनौकसो मयोपनीता नवखण्डवासिनः । गताध्वनामारविरक्ष्मिगोचराद्विचिन्तर्येषाम्रुपयोगसत्क्रियाम् ॥ ६८ ॥ अमी च दुग्धोदतटान्तवासिनः सुर्धांब्धिवेलानिलयैः सहागताः । प्रतीक्षमाणा नियमं तवासते यथाभिकामप्रसराः प्रवङ्गमाः ॥ ६९ ॥ अयं कुशद्वीपचरः प्रवङ्गराट् निरङ्क्षशः शङ्कसहस्रनायकः । दञ्जाननान्ताय मयोपमन्त्रितः पुरस्तवाज्ञाबहुमानमहिति ॥ ७० ॥

^{9.} BC मां यदैवयातो । २. \mathbf{A} या । ३. \mathbf{B} हया \mathbf{C} द्ध्या । ४. $\mathbf{B}\mathbf{C}$ स्क्रुपा । ५. \mathbf{B} क्रियक्तरोय । ६ $\mathbf{A}\mathbf{B}$ रा ।

समेतसङ्ख्यातिगञ्जाकञाल्मलीनिवासिनानाविधयूथपाधिपैः । असौ तवात्युचिशिराः सुदुष्करं निदेशमाशंसति पुष्करेश्वरः ॥ ७१ ॥ अमी तवाज्ञावनमालभारिणः शिरोभिरभ्यर्चितम्बशेखरैः। निश्रीथनक्षत्रसमानसङ्ख्यया समागताः प्रक्षसदोवलीमुखाः ॥ ७२ ॥ असावपद्वीपसदामनीकिनी वनौकसां माति न मेटिनीतले । अम्रुष्य चास्ताचलमेखलापतेः पताकिनीनां गगनेऽपि नान्तरम् ॥ ७३ ॥ कियन्नभः क्ष्मा कियती पयोधयः शिलोचया वा कलनारंपदं न नः। अमी इतीवोद्धतसङ्ख्या मिथो वदन्त्यनीचैरुदयाचलौकसः ॥ ७४ ॥ कटीयमल्पा शतपत्रसद्मनः सहेत सम्पातमितस्ततो न मे । इतीव सम्पातिरयं विचिन्तयन् महावलो दिग्वलयं विलोकते ॥ ७५ ॥ अयं वयस्यः पनसोऽभ्यसुयति प्रतीक्षितत्वन्नियमाय मे सुद्धः । अयं च रुद्धोऽपि धुनोति पन्नदः शिरश्रलक्तेसरभारभासुरम् ॥ ७६ ॥ पतङ्गसंभावनयाऽयमुन्मुखः पतङ्गवीथीमृषभो जिगीषिति । अनास्थयैवायमधो विक्रीकते शरावकल्पा शरभो वसुन्धराम् ॥ ७७ ॥ अयं गवः पुङ्गवलोलवालाधिः सलीलमुद्रत्य गवाक्षमीक्षते । त्वया मया च द्वितयेन धूरियं न दुर्वहा भर्तुरिति ब्रुवन्निव ॥ ७८ ॥ असी जिगीषारभसं प्रमोदवान् पताकिनीनां कुमुदोऽनुमोदते । अयं विशेषोपनतत्वरोत्सुको न विक्रियां गृहति गन्धमादनः ॥ ७९ ॥ अमृतुमासंभ्रमसंस्मृतेरिव स्मरारिशैलाभिजनानगर्जतः। इसन्त्यमी वृद्धनिवारिता अपि स्मृतार्यसन्ध्याविधयः किशोरकाः ॥ ८० ॥ मुखेन मे प्रार्थयते गरीयसीमयं धुरं दम्य इवोन्मदोऽङ्गदः। अयं च किञ्चिद्वलिताञ्चिताननः स्मितेन शंसत्यवलेपमानिलिः ॥ ८१ ॥ विचित्रविक्रान्तिविर्कृश्चितत्रिकास्त्रिकालविद्धवलिरुद्धलोचनः । युवेव जातोत्कलिकः स्वविष्टरादुदेति हृष्यन्नयमार्य जाम्बवान् ॥ ८२ ॥

^{9.} A गः। २. A नका। ३. BC स्कर। ४. B थाव। ५. B नुगार्जिनः। ६. A तिविकमकान्तिनि ।

सस्तीन् समाहर्तुमिमानितो मया पुरीप्रवेशोऽनुमतस्त्वयोदितः ।
शांठोऽप्युपेक्षेत तथा किमन्यथा दिनानि मेघोदयदारुणानि ते ॥ ८३ ॥
प्रसीद सौम्यानन पद्मपद्मशः प्रयान्त्यमी दिग्विजयाय यूथपाः ।
निसर्गलोलाः कपयो न जातुचित्स्वैचित्तसंवेगविधारणक्षमाः ॥ ८४ ॥
हष्टां शृणोपि हरिभिस्तरसाऽच्य सीतां चिन्तामिमामितभ्रवं सहसा चसीताम् ।
कीर्तिं श्रियं च न चिरात्पुनरेकपीनां साहायकेन तनुषे समरे कपीनाम् ॥८५॥
कालो मयाऽनघशरत्पदवीरसेन क्षिप्तः समेतवनगोचरवीरसेनः ।
प्राप्ताः प्लवङ्गपतयः सुतरां त्वरन्ते शाधि प्रसीद किममी जनयन्त्वरन्ते ॥ ८६ ॥
इति तं वदन्तमवद्तित्रयं प्रभुः पथिजं त्यजन्तु कपयः परिश्रमम् ।
भूशमेत एव सुधियः सुखोचित्ताः परतः प्रमाणिमहं कामकेलयः ॥ ८७ ॥

कटकं निवेक्य कटकेऽथ भूभृतः कतिभिश्चिदानिलिमुखेः सहत्त्रमेः। सहितश्चिरात्परिचचार चाडुभिः शिखरस्थितं हरिपतिर्जगत्पतिम्।। ८८ ॥

अव्याजतां च विनयं च कृतइतां च दाक्ष्यं च धाम च धियं च तथाऽभिँवीक्ष्य। तं संगुखेऽपि सहसात्पुलकाङ्गयष्टिः तुष्टाव तुष्टितरलस्तिलको रघूणाम् ॥ ८९॥

चिन्ताकुलेऽपि हृदि सप्रणयोपचारः सार्रद्युतिर्वपुपि कष्टद्शाक्वशेऽपि । धन्योऽयमस्मद्धिपः सुहृद्पे यस्येत्येककशस्तमनिशं कपयोऽभिद्ध्युः॥ ९०॥

निकटनिजिविधिभ्यां सोऽनुमेने तदानींमविनपितसुताभ्यामादरेणाह्निकाय । स्वानिलयगतमात्रः सुप्रतीपागमाभिः कपिपतिरुपदाभिस्तावजस्रं सिपेवे ॥ ९१ ॥

अकृतविहगानीकोद्वेगो मृगैः सह सख्यवान् फलकुसुमयोरप्यादानं प्रति स्तिमितादरः । रघुतिलकयोरत्यासन्नञ्चकार कुतूहलं विनयलिखितः स्कन्धावारः प्रवङ्गपतेरसौ ॥९२॥

> इत्यभिनन्दऋतौ रामचरिते महाकाव्ये रामसुग्रीवसंवादो नाम पञ्चमः सर्गः समाप्तः ॥

^{9.} A वृ। २. A हि B नु। ३. A न्ना४. A षि। ५. A मिम। ६. A B बलम्ब ७. B च।

क्यामः सितासितिनरायतपक्ष्मलाक्षः क्षामोदरः कठिनकान्तभुजान्तरालः । सर्वोङ्गपछिवितयोवनलाञ्छनश्रीः श्रीहारवर्षे इव कुत्र पतिः पृथिव्याः ॥

अथ षष्ठः सर्गः।

THE STATE OF THE S

अथ कृतदिवसैस्थितिः कपीशः कपिविनिवशविलोकनोन्मुखस्य । सविनयमुपसर्पणक्षणज्ञश्चरणसमीपमियाय राघवस्य ॥ १ ॥ प्रणयरभ्सपूजितेन तेन प्रियसहृदा सह लक्ष्मणानुयातः। बलसमुद्रयमीक्षितुं पुरस्तात्परिसरमुचिशिलं जगाम रामः ॥ २ ॥ अथ सहश्विलासदीप्रशोभं कपिकटकं विकटं तमीक्षमाणः। अरमत समकालमुक्तनिद्रं कमलवनं शरदीव राजहंसः॥ ३ ॥ इति च विद्वैतविस्मयाय तस्मै तरिणसुतः श्रुतविक्रमावदानान् । अकथयदवलोकनानुयुक्तः पृथगभिधामभिधाय वानरेन्द्रान् ॥ ४ ॥ अयमतिवहुदीप्तसंविधानः शतविरुक्तरवेदितन्त्रपाँछः । दशदशशतकोटियूथपेशः त्रिदशपतिमतिमः प्रवङ्गवीरः ॥ ५ ॥ कतिपयगणगोचरानुदीचः चरति चमत्कृतिकन्नरोपगीतः। अयमलघुपराक्रमः प्रदेशानवनिभृतस्त्रिपुरारिपुजितस्य ॥ ६ ॥ अयम्रपनतिरुद्धरुद्रकोपः कपिपतिरैलविलस्य मेदिनीश्रे । तरलयति समाधिनिश्रलानामुपकरणानि कुत्हली मुनीनाम् ॥ ७ ॥ भुगुपतिशरवर्त्मनेष तिर्यग्विरचितसुक्ष्मसुदीर्घदेहवन्धः । उपहितगृहमत्सरं महीध्रं मणिमिव सुत्रमतीत्य निष्पयाति ॥ ८ ॥ जनयति न भयं हयाननानामधिगतिकंपुरुपेश्वरोपहारः । हरिरयमधिरुह्य हेमकूटं हरति मना हरिवर्षवासिनां च ॥ ९ ॥

^{9.} A पृथुमुजान्तरकान्तिशाली । २. B दिवसकृत । ३. B घृ । ४. A तन्त्रचेद । ५. A नघ ६. A गणानां

अभिपतित समेरुचक्रवालं निषधतटादयमेकविक्रमेण । कृतकनकजलापगावगाहः फलमभिलष्यति चैष चैत्यजम्ब्बौः ॥ १० ॥ अपि मुहरमरोघसीमरुँद्धः पवनमुख्यश्रुतरामणीयकस्य । अयमतिरभसप्रवेशहेतोश्रलयति भित्त्यचलानिलादृतस्य ॥ ११ ॥ तटिदिव तरलस्ततो विराजत्युपरि सुपार्श्वमहावटद्रमस्य । नविमव जलवाहमंशुमाली नगमथ गच्छित लीलयेषँ नीलम् ॥ १२ ॥ विधिविरचितरत्यपायरम्यं रमणकमृच्चमनोरथोऽनुभूय । क्षणमुपरि सिताचलस्य पञ्यत्ययमुपविज्य हिरण्मयं च वर्षम् ॥ १३ ॥ निजमणिषृहँदेहलीसमाख्याजितविषुलायतशुङ्गिशुङ्गमालः । विचरति कुरु यूत्तरेषु पञ्यन्नयमचलौ शशिकान्तसूर्यकान्तौ ॥ १४ ॥ अधिवसति सकल्पशाखिषण्डां तटभुवमुत्तरसीमसागरस्य । मम भवति परश्च कार्यकाले स्मृतिसमकालमयं वलीमुखेन्द्रः ॥ १५ ॥ ज्वलदनलविकृष्ट्हेमगौरस्त्रिजगति विश्रुतविक्रमोर्ऽयमुचैः। हरिपतिरचलेश्वरस्य मेरोः सदृशशिराः श्वशुरोऽस्ति मे सुषेणः ॥ १६ ॥ अतिलघुपतैनरतिप्रगर्नेरतिविशद्यतिभैरतिप्रभूतैः । अतिविततगुणेर्गणैरिवोग्रः प्रवगभटैरयमावृतो विभाति ॥ १७ ॥ दिश्रमयमधितिष्टति प्रतीचीमपर इवापरिश्रीतलः प्रचेताः । स्मृतिशमितमहाधिरोषधीभिः निजकरणीयमुपेत्य पृच्छ्यमानः ॥ १८ ॥ विहसितविरसागदोपयोगो गदमतिरूढमपि प्रवङ्गमोऽयम् । गमयति सहसा दशैव दूरं तिमिरामिव प्रभयाऽरविन्दबन्धः ॥ १९ ॥ निहितहिमनिजावलोकपिण्डः समितिषु रोपयति क्षणाद्वणानि । घटयति च पृथकृतैः प्रतीकैरयमभिमृक्ष्य करोदरेण वीरान् ॥ २० ॥ त्यजित जगित केवलं न संप्रत्यसुरजयी भगवान् गदानुबन्धम् । स च परमचिकित्सितोग्रशूलो भ्रुवनगुरुर्भिषजोऽस्य वीक्षितेन ॥ २१ ॥

१. B वृक्षात् D चैत्यकालजङ्घाः। २. B C रोधसा। ३. B स्रुत। ४. A व । ५. B गृहमनु । ६. B C गौरवो ७. A प्रति।

अयमपि च निवातनिञ्चलाब्धिस्तिमितमहाकपियूथपानुयातः । श्रुतसविधनिविष्टद्धवाक्यो विनयनिधिर्विनतः शिरो धनोति ॥ २२ ॥ अयम्रदयागिरेः शिरोऽधिशेते चरति नदस्य तटेऽरुणोदकस्य । अभिपतित च शाल्पलीं मुहुस्तामिहकुँलशत्रुकुलायभूषिताग्राम् ॥ २३ ॥ सितजलमपरं ततोऽब्धिमेष प्रवगपतिः पतति प्रयोजनेन । स्थलकमलवनस्थितं नमस्यत्यथ भगवन्तमनन्तमादिदेवम् ॥ २४ ॥ दिशि दशशतनेत्रपालितायामयमिकलानवलोक्य सन्निवेशान । उपनमति हरिर्हरौ हयास्ये भगवति भद्रकदम्बगोचरे च ॥ २५ ॥ विनयचिलतवालिधविंलासस्मितमधुरौननमण्डलो बलानि । अयमपि च किमप्युदश्चितभूर्वेदति विशिश्चसुतोऽथ केसरीति ॥ २६ ॥ शरदमलतले नभस्यङ्गनां तितिमिह यो मितमानविच्छनित । कलयति स चमूपतेरमुष्य स्फुटमहसामनुजीविनामियत्ताम् ॥ २७ ॥ कुलभवनममुख्य भ्रुश्तोऽष्टौ चरितचरं चतुरब्धिकुलमस्य । अभिनववयसा नवाप्यनेन क्षितिशकलानि वलीयसा जितानि ॥ २८ ॥ उपरि चरति गन्धमादनस्य श्रयति समेरुममर्त्यसौहदेन । व्रजित कृतेंकुतुहलः कुलाद्रीनयमितरानिप कार्यगौरवेण ॥ २९ ॥ परिणतिशिथलोऽपि लङ्कतेऽब्धीनयमधुना मधुना समानवर्णः। करबदरनिभामिमामवैति क्षितिम्रदितो मुदितो वलीमुखेन्द्रः ॥ ३० ॥ अयमनघनरावतार तारस्तरुणदिवाकरमण्डलोपमास्यः। प्रतपति प्रतनाशिरोमणीनामुपरि महाद्विवनौकसामधीशः ॥ ३१ ॥ क्षितिमयमनुशोचित प्छताधीद्धिगतसीमशिलोचयापरान्ताम् । करकलितरविर्विलङ्कितेन्दर्दिवमभिनन्दति वर्धमानशेषाम् ॥ ३२ ॥ कृतवसतिरयं कपिः क्रमार्यायवनिमनार्यजनां न याँत्यकार्यः। कतिचन मस्रणोचक्रटकोटीन् जनयति केलिगतागतेन शैलान् ॥ ३३ ॥

^{9.} A B लि २. D हयस्थे ३. A बिहाद्या । ४. C D चरित च । ५. C गत । ६. A विभि ७. A नानुशास्य C मां तथान्य ।

अयमुरुविधिभार भारतेऽस्मिन्नखिलविशेषविचक्षणः क्षणेन । अनुमलयमुदीक्ष्य सिन्धुवेलां विलैसति विन्दुसरस्तटद्वमेषु ॥ ३४ ॥ नतनगनिवहस्य पादमुचैः श्रयति सदाऽयमुमापितुः पवित्रम् । सुरगजदशनौधमार्गनिर्यञ्जिदशनदीसिललारवश्रवोत्कः ॥ ३५ ॥ पिबति च नृपचन्द्र चन्द्रभागामुरुपरभाग विगाहते वितस्ताम् । विलसति पुलिनेष्वयं शतद्रोनिवसति रोधिस देव देविकायाः ॥ ३६ ॥ परिचरति नरोपसेवितेति प्लवगवरो बदरीमयं वरेण्याम् । अनुसरित सरस्वतीं च पुण्यां प्लवगरीहः कुरुजङ्गलस्थलीषु ॥ ३७ ॥ अविहितविकृतिर्भरोरतीत्य प्रतिदिनमुष्णतरङ्किणीरपाराः । परमयमवगाहते अभ्वकायाः पितुरतिशैत्यदुरासदां हिमानीम् ॥ ३८ ॥ हरिपतिरयमुत्तरापथश्रीपरिमलदोहददूरनिर्गतोऽपि । मम सदनमुपैति सोपदानः प्रियतनयापतिगन्धगौरवेण ॥ ३९ ॥ अयमलसविवर्तितेकपाणिः प्रणयिमुखार्पितवीक्षणो गवाक्षः । कपिसुभटसमाजमध्यवर्ती वदति किमप्यवलेपदुर्वलास्थैः ॥ ४० ॥ पितृपतिपिश्चिताश्चपावकानामयमुपदानपरम्पराः प्रतीच्छन् । निवसति सविलासमुक्षसाहे शिखरिण दक्षिणदिग्विहारशीलः ॥ ४१ ॥ अविरतमपरान्तसिन्धुवेलामनुवलमानविलोचनोऽधिशेते । अयमनिभृतवाहिनीविमर्दद्रतमृगराजर्शतं प्रसद्य सह्यम् ॥ ४२ ॥ विचरति चुलुकोद्धताम्बुराशेः प्रसभमृषेरयमाश्रभद्रमेषु । प्रतिमलयरुहं हसन् विकृष्य प्रणुदति पाणियुगेन पन्नगौघान् ॥ ४३ ॥ तटशिखरगतस्तटान्तराग्रस्विलतकरालविशालपुच्छदण्डः। कुहुनँ इव रुणिद्ध ताम्रपर्णामयमनिशस्फुटमौक्तिकप्रतानार्म् ॥ ४४ ॥ विलसदुभयकुण्डलाक्मदीपस्फुटमुख एष दरीमुखर्थकाास्ति । सदयहसितमुग्धपार्वतीयप्रवगशिलाजतुसंप्रदानपूरैः ॥ ४५ ॥

^{9.} B निवं । २. BC ण्योपचय ३. A हतविहतिर्गिरे । ४. BC स्यः । ५ A संक्षे । ६. B जि ।
9. A र । ८. A प्रवारां । B कावदातां । ९. हरीस्वर । १०. A B C ग ।

अधिशयितसमस्तविन्ध्यसानुर्वनमनुवेदि विचित्रचित्रलीलः । अयममृतमरीचिसंभवायाः कलकलमञ्जूष्यारिणः शुणोति ॥ ४६ ॥ अनुसरित खरातपेऽहि तापीमयमुभयान्तमहीरुहातपत्राम् । तरलयित परिष्ठवो विदर्भो पुरमनघाभिकैलीलयाऽथ सायम् ॥ ४७ ॥ क्षतशतविषमीकृतोद्धटाक्षिभ्रवचिबुकोष्ठललाटशङ्खसुकः । कपिरकृपणमग्रतः प्रतीष्ट्रप्रतिभटहेतिरयं च दुर्भुखाख्यः ॥ ४८ ॥ निजबलयुवभिर्विलक्ष्यमाणप्रकटजरद्वणमण्डलोपशल्यः । सुखवित्रतसकण्टकाङ्गयष्टिश्चिरमधिशेत इवैष मीलिताक्षः ॥ ४९ ॥ गुरुगिरिशिखरौघयुद्धयोग्यो जनितनिकामपरिश्रमोऽधिशेते । अयमचल्रनितम्बभिन्नवेण्णातरैविषिनानि वनौकसामधीशः ॥ ५० ॥ दिधमुख इति मातुलो ममायं दिधिधवलाननदीधितिप्रतानः। कथयति^³ निभृतो रणावदानं किणविषमेण भ्रुजान्तरेण वीरः ॥ ५१ ॥ परिमलभरवाहिवाहिनीकः कुमुद इति प्रमनाः प्रवङ्गमोऽयम् । तव नृपतिहिमितवषः पुरस्ताल्लसित शुचिस्मितकान्तिना मुखेन ॥ ५२ ॥ पिशुनितसविशेषविक्रमोष्मा विरिष्ठतवानरवीरवृन्दवादः । अनुभवति वनान्तगन्धवाहं प्रियसहृदेष च गन्धमादनो मे ॥ ५३ ॥ सुरशतनिलयोऽमुना सलीलं कृतपरिवेषविद्यत्तिवन्धवेगः। प्रवहवज्ञविसंस्थुलाय वेद्मि स्पृहयति नाम्बुरुहैकवन्धवेऽगः ॥ ५४ ॥ प्रस्रयघनगभीरकण्टगर्जो गजनियुतद्रविणो गजाभिधानः । ष्ठवगभटयुवा जवोत्तरत्वादयमुदिताग्रईंणः समीरणेऽपि ॥ ५५ ॥ मुहरनिलविमानशंवरालीललनविसोदविशालपुच्छदण्डैः । सह दिनपतिना कुतूहलित्वादयमपि देव दिवः प्रयाति पारम् ॥ ५६ ॥ अयमुपचरति प्रसादवर्षेः सदिस वलीमुखवृन्दिमन्द्रजातुः । निजबलखुरलीमयं च पश्यत्यपसृतसंमुखसैनिको रुमण्वान् ॥ ५७ ॥

^{9.} B D भेक । २. A B बिंबवेण्यास्त । ३. A परिणत । ४. D र । ५ B C मानपु च्छवेगः ।

कपिसुभटसमाजदत्तकर्णः किमपि किमप्ययमीक्षिताखिलाञ्चः । हरिरिव हरिणोर्जितेन मैन्दः सह वदति द्विविदेन दर्पशाली ॥ ५८ ॥ क्षितिधरमनयोर्महेन्द्रमेकः श्रयति सुविग्रहबन्ध विन्ध्यमन्यः। समविभविमदं समेत्य कार्याद्विचरित वीरयुगं पुनर्जगन्ति ॥ ५९ ॥ मम पनसमुखास्तटीमिमां च प्रकटरुचोऽधिवसन्त्यमी वयस्याः । इरति रुचमयं शर्नेविवस्वान् प्रतिरुचि संवलनक्रमीव यस्याः ॥ ६० ॥ नवघनवलयैरिवाञ्जनादिर्बहुलनिशीथ इवान्धकारपुञ्जैः। अधिवसति दृतः सर्नोभियूथैस्तटिमम्मुल्वणदृक्षमृक्षराजः ॥ ६१ ॥ जलनिधिमधु मेरुवीजकोशं कुलगिरिपत्रमनन्तभोगनालम् । इदमवनिसरोरुहं समन्तादिलिरिव यो रमते निषेवमाणः ॥ ६२ ॥ विचरति लघुलब्धलोकपारः परमविविक्तविभृतिमद्भतां यः। प्रलयैशिखिनि यश्रं कोटिकृत्वः स्मरति विलीनमिदं विधातुरण्डम् ॥ ६३ ॥ त्रिदिविपतुवनस्थलीषु पश्यन्नमरपरेतसमाजवैकृतानि । सह विचरति शम्भ्रनाऽनघो यः प्रलयनिशामुखसुप्तिक्क्रुरेण ॥ ६४ ॥ अपि भुशविवशत्रिकस्त्रिलोकीमसकृदुपैति विलोक्य योऽधुनाऽपि। विमृशति पुनरात्मसंपरायं न परकृते कृतविक्रमः क्रुतोऽपि ॥ ६५ ॥ प्रकटिमव निरीक्षते निगृढं भूत्रामुपरीव अवश्वरत्यधोऽपि । अनुभवति भवन्निभावुभौ यस्त्रिभुवनशत्रुसमाप्तिकालकालौ ॥ ६६ ॥ भ्रमित रविगभस्तिभिः सहोर्वी दिवमधिरोहित गाहतेऽहिलोकम् । करतलकिर्वाखिलप्रमेयो न मृगयतेऽधिगमार्थमागमं यः ॥ ६७ ॥ अयमसुकरकर्मविश्वकर्मा कटकमगाधबलो नलोऽधिशेते । रमयति सहसाऽवतारितोऽयं दिव इव येन पतािकनीिनवेश: ॥ ६८॥ उपरि शिखरिणः पयः प्रतीच्छन्त्यवनिरणोरपि शीर्यते भरेण । वितरित चतुरङ्गचाहिनीनां वियद्वछम्बनमिच्छयाऽऽशु यस्य ॥ ६९ ॥ न दिवि न भ्रवि नाग्रतो न पश्चात् क्षणमवभाति विद्दन्ति सर्वतश्च । रचयति किमपीन्द्रजालमुचैः समितिषु यञ्खलयोधनाँदरीणाम् ॥ ७० ॥

^{9.} A कपिश २. B भिसरित चम्चरा । ३. BC अवधि । ४. BC पश्च । ५.BC क्षमो । ६. B निहि ७ B D धिनाम ।

अनुकृतनरलोकलीलनीलो नगतलवैर्तिचमुसहस्रपालः । इह बहलनवास्मभेदवछीकिसलयशालिनि शाद्वले निविष्टः ॥ ७१ ॥ स्फ्ररदनघविनीलभासि यस्य स्मितमिदमुञ्ज्वलमानने चकास्ति । उदयशिखरिणस्तमाल्रपण्डे शशिकिरणोत्थिमवाग्रशृङ्गभाजि ॥ ७२ ॥ घनमलिनमुखांशुजालधुमो विधुतकडारकचार्चिरुचकेर्यः । ज्वलति रिपुचमुसमित्समिद्धो मृथमखवेदिषु योऽर्थं जातवेदाः ॥ ७३ ॥ सरभसमवसाव्य दृक्षराजीः सृजति महाजिषु यत्र शैलजालम् । जगद्रपलविभूतिरुद्धकृत्स्नक्षितिगर्गेनादिविभक्तिमीलतीव ॥ ७४ ॥ अम्रमन् हनुमानयं निषीदत्यवसितसर्वमहागुणप्रकर्षः । इतरतरुकुरङ्गाबसाम्यव्यवहृतिकैलितिरोहितानुभावः ॥ ७५ ॥ न वदति न विकत्थते न गर्जत्युपनयतीष्ट्रमयं न वष्टि किंचित् । विचरति विनयानतश्च शश्वत्कथयाति विक्रममात्मनो न चापि ।। ७६ ॥ अयमरुणफलभ्रमाद्विभाते तपनमभिद्रवति स्म जातमात्रः । अपतद्थ मरुत्पतेः महारात्प्रथमतलाहतिपातिताभ्रनागः ॥ ७७ ॥ अनुपवनभिया मुहूर्तमात्राद्दजिन महाश्रनिविग्रहश्च तेनै । बिबुधश्चतसभाजितोऽवतीर्णः क्षितिमयमिन्द्रपुराद्वलीमुखेन्द्रः ॥ ७८ ॥ दधदपि शिश्चतामयं जितान्तःकरणतया परिणामवानिवास्ते । स्तनकलश्मपात्र जातु पीतित्रिदैशवराषृतरञ्जनोऽञ्जनायाः ॥ ७९ ॥ विचरति परकारणेन कृत्स्नामयमणिमादिगुणेश्वरस्त्रिलोकीम् । क्षणविततमहासमाधितल्पः स्विपिति समानिश्चराः सदाशिवेन ॥ ८० ॥ अयमुभयमहापथान्तगामी जगति मतः क्रियया थिया च वीरैः। कथमपि न भिनत्ति पद्मयोनेः कर्लैलसमाप्तिचैलत्कपालमण्डम् ॥ ८१ ॥ गुणगुणिसमवायसन्धिगामी गमयति वर्त्म दशोरणुनशेषान् । परमयमनघः प्रविक्य दूरं चरति युतानयुतांश्च षट्पदार्थान् ॥ ८२ ॥ अधिसमरमरातिइस्तमुक्ताः शिखरभृतोऽस्तमिह क्षणेन यान्ति । जलमुच इव कालनाम्त्रि^४ रुद्रे निधनसमीरणवेगविपकीर्णाः ॥ ८३ ॥

^{9.} B D मम बलवर्ग । २. A माननमण्डले । ३. A न्धि । ४. B ध । ५. Eम । ६. A म्यं प्रवहति Bम्य व्यवहित । ७. A नः कदापि । ८. B यांशुमान्मुहूर्तो । ९. B स्वनेन । १०. A मातुस्त्रि । ११. B दवी । १३. A व १४. C रणामि ।

निपति निकटे श्रैरः समीरः स्वलित नगेषु मनश्च विष्ठियेषु ।
अयमहतगितः परं त्रिलोक्यां किपरुपमानितरिक्त्रियानिष्ठः ॥ ८४ ॥
प्रतिहितरिहतस्य रूपवत्तामुपनयतः किरणस्य नायनस्य ।
अपि निपति कापि कालमात्रा न हनुमतः पुनिरिष्ठवस्तुवार्ताः ॥ ८५ ॥
घटयति परिग्रुद्धबुद्धिस्चीनिपुणनिवेशितस्क्ष्मसिद्धिस्त्रः ।
अयमिह रहिस प्रकामगुर्वां प्रवगवरः परकृत्यचीरिकन्थाम् ॥ ८६ ॥
तारायास्तनयोऽयमार्यसद्शस्थामा कुमारोऽङ्गदः
प्रत्यङ्गाभरणाश्मरिश्मपटलीलिप्ताम्बरपाङ्गणः ।
छायानिर्गमशीतलेऽइनि गतः पर्यन्तभूमिं गिरे
राचर्या युवैयोग्यया विनयते संग्रामकण्ड्लताम् ॥ ८७ ॥

कुल्योछङ्गनलाघवेन जलधीन् सप्ताप्यतिकामति
क्रामत्यंशुमतिस्त्वषामविषयपान्तावनीश्रस्थलीः ।
लाङ्गलाग्रविषक्तमेघशकलः स्वर्दीधिकापिबनी—
किञ्चल्काचितकेसरः परिवहाद्वालोऽयमावर्तते ॥ ८८ ॥

सुग्रीवस्य स्तिमितनयनं पश्यतीक्ष्वाकुनाथे
यथाध्यक्षानिति नियुत्तशः पद्मशः शङ्काश्यः।
तद्वचापारोचितामिव रिववीरमाश्यपनेष्य—
न्नापुच्छ्याहः पयासि चरमस्याम्बुराशेर्ममज्जः ॥ ८९ ॥

र्अंहृदयमहीपालास्थानप्रणोदसमुद्भवो भगवति चिरादश्रृत्पातः सरस्वति मृज्यताम् । नरपतियुवा पृथ्वीपालो निमज्जति संप्रति त्विय परमसौ शेषक्रीडारसे विरसायते ॥

इत्यमिनन्दकृतौ रामचरिते महाकान्ये सुत्रीवर्वाणतावदातप्रकृष्टयूथप्रधानवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥ र्एते निकामसरसस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः। यैद्वीदशार्किकरणोत्करदुर्निवारः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः॥ र्एते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दे।। यान् सप्तापभ्रुवनेऽपि सदाऽभिस्रत्य रात्रौ दिवा च रिपुराजरमा रमन्ते॥

अथ सप्तमः सर्गः।

सह नवार्ककरैरिव यूथपैः कपिरसावपरेद्युरतित्वरः। जयसमाप्तिसमीक्षणपीडितो नृपतपस्विवरस्य पुरोऽभवत् ॥ १ ॥ तमहमग्रिकयोद्धरवानरप्रसरवेगनिरोधसमाकुलम् । जय जयादिश किं क्रियतामिति त्विरतवाचम्रवाच रघद्वहः ॥ २ ॥ अयि सुखेन सखे रजनी गता सुखिमदं सम्रुपेतमहर्मुखम् । क्षणितः शुणु केल्डिसुखोचितान्कपिपतीन्त्रति यत्त्रतिभाति मे ॥ ३ ॥ स्मरित यो न गृहं निजमुन्मनाः त्रसित यश्च न जातु निशाचरातु । युधि च यस्य रसोऽस्ति स तिष्ठतु त्रजतु यः परवानिव सीदति ॥ ४ प्रभुतया प्रणयेन च कार्यवान्कमपि न त्वरयामि निरुद्यमम् । अभिसरश्च सुहृच स मन्मते भवति यः स्वयमापदि संक्रमः ॥ ५ ॥ अवसरोऽस्ति न मे वचनं प्रति प्रतिसद्दक स्वयमेव समाचर । उपनतार्थविदः परिप्रच्छ वा स्वसचिवान् विनतमभृतीनिमान् ॥ ६ ॥ उपदिशत्यधुनैष किमृक्षराट् किमथ वक्ति समीरणनन्दनः। स्वरसतः क्व बलं नलनीलयोः शतबलिः किमिवाह महाबलः ॥ ७ ॥ द्धिमुखः किमभीप्सति मातुलः कुलगुरुः किम शास्ति च केसरी। स्फ्ररति चेतिस किं च कपीश्वर श्वशुरयोस्तव तारसुषेणयोः ।। ८ ।। क्व रभसः क्रमते रभरम्भयोः किमृषभः सरभश्च विधित्सति । अयमथ त्रपयाऽवनतो युवा वहति कीदृशमिङ्गितमङ्गदः ॥ ९ ॥

^{9.} A D omit this sloka २. B D read this sloka ३. B C येन ४. A मे मती।

विनयवारितवाग्व्ययविस्तराः स्फुरितसूचितविक्रमसंपदः । किमपरेऽपि सुराधिपसन्निभास्तव चमुपतयः प्रतिजानते ॥ १० ॥ कनकप्वतिक्रटकतहलं व्यपनयन्ति वपुर्गणसंपदा । अकलनीयतया च वदन्त्यमी कलितवारितलानिव तोयधीन् ॥ ११ ॥ असमधामभृतः प्रभवन्त्यमी प्रथगपि क्व न कर्मणि दष्करे । समृदितास्तु समस्तिमदं जगद्विजयिनो जनयन्त्यक्कतोभयम् ॥ १२ ॥ रणखळाक्रमणोचितमुच्यतां किमिव तत्प्रतिभीतिकरं तरः। विहैतिवल्गनवेगमपीह कस्तव सखे विषहेत वनौकसाम् ॥ १३ ॥ न तदिह त्रिशिखेन पिनाकिना न खगराजरथेन रथाङ्किणा । न पविना मरुतामधिपेन च त्वदनुगैर्युधि यत्क्रियते नखैः ॥ १४ ॥ चलति मेरुर्पानिधिरुचलत्यवनिरेति समाप्तिमसंशयम् । प्रसरित प्रतिरुध्ये ककुप्पतीनधिसमीकमनीकभरे तव ॥ १५ ॥ अतिविद्ररगतोऽपि गतागतक्षणनिरुद्धनखाशनिदोहदैः । हरिभिरेव न चैष³ न दृश्यते दशमुखो दशदिङ्गाखपातिभिः ॥ १६ ॥ सरभसाश्रॅलिताश्र नभश्ररेनेभासि दत्तपथास्तव यूथपाः। अधिगतश्र शनैः पतिभिर्दिशां पिशुनितो निलयः पिशिताशिनः ॥ १७ ॥ प्रचरति प्रमना दिशि यत्र यः प्रवगराज स तत्र नियज्यताम् । अनभिगम्यतमाः पुनरुत्कटस्थपुटगर्तगुहागहना भ्रुवः ॥ १८ ॥ किमनिमित्तममी निपतन्ति वा सुवपुषो विषमाणि यतस्ततः। न खल्ल विश्वसिमीक्षितवानिप श्वसिति राजसुतेति सखेऽधुना ॥ १९ ॥ अनुचितामिह कामपि सा भुवं गतघृणेन बलाद्गमिताऽरिणा। ध्रुवमगाद्विलयं बलिनोद्धृता वनगजेन बलादिव पश्चिनी ॥ २० ॥ व्रज वलीमुखनाथ यथागतं नियतमद्य न जीवति जानकी । विरहिता किरणैः कियतः क्षणानहनि चन्द्रकला न विलीयते ॥ २१ ॥ अपि तुंलाग्रवशाद्यदि जीवति प्रवगराज तथा विपिनौकसाम् । इयमसाविति पूर्वमवीक्षिता कथमिवाध्यवसानमुपैष्यति ॥ २२ ॥

^{9.} A. कु। २. B C D तुद्य। ३. A भिरवैमि। ४. A स्मररसा। ५. D कु।

अयि ममानिश्वलालनलालसे निवसनव्यवधानविषादिनि । कथमतीतमनोरथवर्त्भभिर्विषद्दसे विषयैर्धनाज्न्तरम् ॥ २३ ॥ सह निकामनिवासमहोत्सवादजनि कौतुकमङ्गलधाम यतु । मम तदेव तनुदरि दारुणं वनमभुद्भवतीमधुना विना ॥ २४ ॥ इयमियं दिवि दिक्ष च दृश्यते दिश्तति वाचम्रपेत्य परं न मे । नय सखे नयनातिथितामिमामहह केन पथाऽऽशु गता पुनः ॥ २५ ॥ अपहरन्ति न तापमपां कणाः स्पृत्रति मर्मसु सुर्धरवैन्मरुत् । प्रवगराज मम प्रियया विना किमतिकष्टमिव ज्विलितं जगत ॥ २६ ॥ भ्रमति भः पततीव नभस्तलं विलयमेति बलादृलयं दिशाम् । मम पुरस्तमसा च तमोऽपहः प्रसभमेष वयस्य विद्धायते ॥ २७ ॥ अभिमुखं सुमुखि क्षणमास्व मे चैलसि किं बत कोऽत्र विलोकते। खरनखत्रणदृष्टिमदं शनैः शिथिलयामि तव स्तनबन्धनम् ॥ २८ ॥ क्षणमिह क्षणकोपिनि सुप्यतामुपलवत्युपसिन्धुलतागृहे । अयमपेत विराधवधश्रमः त्वदधिकण्डतटोढेसुखेन मे ॥ २९ ॥ अलमलं प्रवगेश विशङ्करया तव सुहन्न खलु प्रलपत्ययम् । इयमनुस्मृतिभूः क्षणमाकुलं हृद्यमुत्कलिका तु करोति मे ॥ ३० ॥ स्प्रज्ञ कपीश करेण जडेन मां बिभृहि वत्स विगच्छति चेतना । दहति मोहविरामविश्रृङ्खलो जनकराजसुताविरहानलः ॥ ३१ ॥ किमपि निष्करुणस्मरसायकप्रहातेजर्जरिताङ्गकमद्य माम् । विधुरयन्ति विधोरपि नृतनव्रणवितीर्णविषा इव रक्मयः ॥ ३२ ॥ धनुरिदं परिगृह्य समार्गणं मिय वधाय विधोः सहसोत्थिते । किमिदमार्ये तवापरमेतदित्यकरुणो वत मुह्यति लक्ष्मणः ॥ ३३ ॥ जनयति क्रियमाणमसौहदं त्रियसहत्सु निजार्तिनिगृहनम् । इति मयाऽऽधिरवाग्विषयोप्ययं त्विय कपीन्द्र कियानपि कीर्तितः ॥ ३४ ॥

^{9.} A वा । २. A क्षणमास्त्र च मे पुर ३. B सु । ४ A सुदति ५. B लयोप.

तदनुरूपमनन्तरमात्मनः क्रुरु यदिच्छिस प्रच्छिस किं सखे । उपनयत्यवलोकमहर्दिवं जगति केन तवाभिहितः पिता ॥ ३५ ॥ दिश निशास्त्रजदीनमुखाय मे दिनविभागविभामिव जानकीम । जिह च राक्षसकूटकृतं तमः तपनपुत्र पितुः सदृशं कुरु ॥ ३६ ॥ तद्तिशान्तिजैंडं जगतां प्रभोः प्रवगराडुचनामृतमानतः । पुलकितः श्रवणाञ्जलिना पपौ सह समीपगतैर्वनगोचरैः ॥ ३७ ॥ अथ विजित्य भुजिष्यजनोचितं झटिति साध्वसमीशितुरग्रतः । इदमवोचत वीक्ष्य स यूथपानभिजनोर्जितयोः सदृशं वचः ॥ ३८ ॥ रजनयो दिवसाश्च सदा सुखाः सम्रुखतां मिये दर्शयति त्विय । अवधिरौलतटीवलयावधिप्रसृतनिश्रलराज्यसुखस्य मे ॥ ३९ ॥ किमपि कोपि न पञ्चिति प्रष्टतस्तव कृते कपयः पुरतोमुखाः। विनयरुद्धमनोरभसानिमान् किमधुना कृपणानिव मन्यसे ।। ४० ॥ कृतसमस्तिनयोगमनागसं गृहगता रमयन्ति समृद्धयः । अकृतसूप्रभुसत्कृतिनिष्क्रियानवति न त्रिदिवोऽपि जिगीषतः ॥ ४१ ॥ सरभसादरवेगपुरस्कृताः कृतविदः कपिकुञ्जरयूथपाः । अभिल्पन्त्यहमग्रिकया तव प्रियश्तैः प्रतिपूजियतुं मनः ॥ ४२ ॥ प्रथममद्भिरजोरुणकेसरा मम पतन्तु ककुप्स वलीमुखाः। कनकभक्तिजुषोऽरिवरूथिनीष्वनुपदं तव देव शिलीमुखाः ॥ ४३ ॥ अरुणभिन्नमिवारुणसारथेरुदयिनस्तिमिरौघमभीशवः । तव पतन्तु पुरोगहरिद्वतं द्विषमुदीर्णमहाघमभीश्ववः ॥ ४४ ॥ वत विचेतुमितो मनसा गताः प्रथममेव दिशः स्वरसादमी । तव रहस्यनिदेशनिनीपया परमिहाञ्मसु वर्ष्मभिरासते ।। ४५ ॥ पहिणु शंसितपूर्वरहःकथः प्रथितमात्मललामस किंचन । सुनिपुणं यदसावभिजानती भजित निश्चयमेषु नृपात्मजा ॥ ४६ ॥ किमपि सन्दिश वस्त्वतिसुन्दरं मनसि यद्विनिवेश्य मनस्विनी । अपि कठोरदशाहतिनिस्सहा विषहतेऽरिक्रलक्षयवासरान् ॥ ४७ ॥

^{9.} B तदिति सान्त्वननं । २ BC तामिति ।

निगमयेयुरमी च विदूरतो रुचिरदेहरुचिप्रतिहारिताः। इयमसौ रघुनाथवधूरिति स्फुटमदृष्टचरीमपि तां बुधाः ॥ ४८ ॥ अतिकृशामपि दीधितिशालिनीमलममी सुधियः परिमार्गितुम् । नृपसुतां परितः क्षणदाचरीः कनकभूलिमिवासुकृता मृदः ॥ ४९ ॥ त्यज विकल्पमनन्तरमेव सा सुकृतिनस्तव गोचरमेष्यति । अनुद्याय नहि व्यवधीयते सवितुरस्तगिरेः शिखरैः प्रभा ॥ ५० ॥ यदि स तेषु कलत्रमिलम्लुचश्ररति कुक्षिषु मेरुमहागिरेः। 🖟 यदि सुरैर्विरलप्रहतासु वा शिखरकोटिषु तिष्ठति ग्राङ्गिणः ॥ ५१ ॥ नगमतीत्य गतो यदि वारिधिं वसति वा वसधारवेने यदि । यदि च पादभ्रवं भयवानगान्मणिमतः शरणं धरणीभृतः ॥ ५२ ॥ निपतितो यदि माल्यवतस्तटीरटित नीलिनतम्बतले यदि । अधिवसत्यविं परिपालयन्यदि सुपार्श्वमहावटकोटरम् ॥ ५३ ॥ विपुलमुर्धिन महाजगतीरुहश्रलदलस्य तले यदि सीदति । कुसुमितोचकदम्बतरुध्वजं भजति वा यदि संप्रति मन्दरम् ॥५४॥ गजिगरेर्यादे शीलयाति स्थलीर्यादे निषीदति किम्पुरुषाचले । यदि सुगन्धिनि निर्हृतलाञ्छनो निभृतमस्ति पिशाचशिलोचये ॥ ५५ ॥ अधिगतो यदि जम्बुरसापगाम्रुपगतो यदिवेक्षुतटानि च । यदि महाहदरोधिस तिष्ठति व्यवहितः सुतरां यदि भद्रया ॥ ५६ ॥ यदि विकम्पमधावत कम्पवान् यदि सुकुञ्जनिकुञ्जगृहान् गतः । यदि भयद्रुतभूतविलोकितस्तुलितपूर्वमियाय महीधरम् ॥ ५७ ॥ रमणकं निपुणो यदि सेवते यदि जगाम कुरूनथ चोत्तरान्। अरुणसृतरुचामपि दुर्गमे नयति वा यदि कालमिलादृते ॥ ५८ ॥ यदि विजित्य जवात्पयसां निधीन् सुरविहारतटीषु निविष्ट्वान् । अतिगतार्कमयूखपथावधिर्यदि तमोघनभूमिषु मोदते ॥ ५९ ॥ यदि जगाम चिरादमरावतीमतिभयाद्यदि गन्धवतीं गतः। विकटभोगिभुजार्गलगोपुरां पुरमगादथ भोगवतीं यदि ॥ ६० ॥

^{9.} A B C जारुधिः । २, B च । ३. B न । ४. A वं । ५ BC विफलो ।

यदि विवेश रसातलमन्तिमं यदि गतो नरकं नरकण्टकः । विधुतसंमुखधूमचयो यदि क्षयहुताशनरुद्रम्रुपस्थितः ॥ ६१ ॥ परिगतो यदि तिष्ठति विह्निना भजित मध्यमगाधमपा यदि । प्रवहवेगमहापरिघे यदि ग्रहकदम्बकवर्त्माने वर्तते ॥ ६२ ॥ यदि विदेहपदं प्रतिपन्नवान् यदि गतः परमाणुसमानताम् । यदि निर्खातपुरातनपञ्जरो जगति संचरते नवया पुरा ॥ ६३ ॥ यदि निरूढभवद्भयवेपशुः पथि रथस्य रवेरथ सीदिति । <u> छठति वा यदि विभतिसारवानपगमय्य मृगं मृगलक्ष्मणि ॥ ६४ ॥</u> क्षणविनीतपवित्रपरिच्छदो यदि पितून् कुपितानुपसीदित । यंदि विपाट्य कवाटपरम्पराः प्रविश्राति स्म मनुष्यग्रहाणि वा ॥ ६५ ॥ उदपतज्जनैलोकमसौ यदि श्रयति वा यदि सत्यसदां सदः। जनितचित्रशिखण्डिचमत्कृतिश्ररति यद्यपरि ध्रुवयोरपि ॥ ६६ ॥ यदि नमस्यति वित्तपमत्रपः श्रयति विश्रवसोऽङ्क्रमृषेर्यदि । यदि सलज्जपुलस्त्यसमर्पितो वसति पीठतले परमेष्टिनः ॥ ६७ ॥ यदि विभिद्य कुटीपटलं विधेः द्वतमयुग्मदशं शरणं गतः । तदपि तं विनिगृह्य निवर्तते विद्युतयोगबलोऽनिलनन्दनः ॥ ६८ ॥ किम्रदितैर्बहुभिर्बहुविस्मया भ्रुवनमाञ्ज विचित्य समागताः । जनकराजसुतादशकण्ठयोः स्फ्रुटमुदन्तममी कथयन्ति ते ॥ ६९ ॥ इति चतुर्दशलोकविपश्चितं प्रचयशिष्टसमस्तमनोगतम् । अभिननन्दुरतीन्द्रियरंहसः प्रवगवीरगणाः प्रवगेश्वरम् ॥ ७० ॥ सदिस दाशरथेः स तदा दृतः किपिभरुचिशरोभिरशोभत । उदयसानुमतः कटकान्तरे रविरिवाम्बुजकाननमध्यगः ॥ ७१ ॥ अवितथैरथ तैः सुहृदीरितैरुदितदृष्टिरभाषत लक्ष्मणम् । जयसि वत्स इतः क्षणदाचरो नृपसुताऽधिगतेति रघृद्वहः ॥ ७२ ॥ कुरु यदाह महाहृदयः सुहृत्त्वरितमार्य विसर्जय वानरान् । नयसि दूरमरेः किमकारणं निधनमित्यवदद्भरतानुजः ॥ ७३ ॥

^{9.} B वा । २. D द्यम । ३. D शत । ४ D ताः ।

सम्रदिताः कपयश्च नलादयः प्रभुनियोगपुरस्कृतिलालसाः। वचिस तस्य सदस्यमनोहरे सरभसाः सहसाऽनुमतिं द्धुः ॥ ७४ ॥ रघुपतिः कपिषुपयमात्प्रभृत्यकथयन्मिथिलेन्द्रतनूजया । सह यदुक्तमनुष्ठितमीप्सितं जनसमक्षमुपांशु च मुग्धया ॥ ७५ ॥ समदिशत्सदृशं प्रणयस्य यत्प्रणयिनीमनु तां विनयस्य यतु । अभिजनस्य नयस्य समुन्नतेर्गतवतोऽतिभ्रुवं विरहस्य च ॥ ७६ ॥ प्रभवति स्म वचोभिरुदारधीः कथियतुं न स दारवपुर्गुणान् । मुहुरनुस्मृतिलब्धविनिर्गमैरलमभूत्पुनरुत्कलिकोर्मिभिः ॥ ७७ ॥ परिमलं प्रतिगात्रमकृत्रिमं मधुरमाधिविमर्दसहं महः । शिरासि रत्नमयत्नसमुज्ज्वलं विरजसी वसने मलनादिष ॥ ७८ ॥ चरणरागमयावकसंभृतं नयनकालिमभक्तिमकज्जलाम् । अधरसस्मितकोमलदीधितिं निजवधृतनुचिह्नग्रुवाच सः ॥ युगलम् ॥ ७९ ॥ स्मरित किश्चिदयं न तवाग्रजः कथय लक्ष्मण तां प्रति लक्षणम् । हृद्यमप्यवशं भ्रमतीव मे विभृहि मामिति संप्रमिमील च ॥ ८० ॥ प्रतिविध्यय तेंमीः स्वयमेव तद्विशदतामगमच मनागसौ । प्रतिदिशं विससर्जे च संभ्रमात् कपिपतिः कपिकुञ्जरयूथपान् ॥ ८१ ॥ र्घुपतेः प्रथमं चरणाञ्जयोस्तदनुजस्य ततस्तदनन्तरम् । रविसुतस्य निपेतुरधीशितुश्चिचलिषातरलास्तरुगोचराः ॥ ८२ ॥ समनसस्तव सन्त्विथपा दिशां ग्रहगणोऽनुगुणः सकलोऽस्तु ते । अहुतकालमनाकलितक्कमं निकट एव लभस्व मनीषितम् ॥ ८३ ॥ प्रकटय क्रिययाऽऽशु निजान्तरं तरतु वीर यशस्तव तोयधीन्। इति पृथक् प्रतिवानरमादराद्वरमिवाशिषमादिगुरुर्ददौ ॥ ८४ ॥ क्व स गमिप्यति संप्रति पापकृत्कियदिदं त्रिजगद्विजयाय वः। क्व खु मास्यति भाविभवद्यशो मितमिदं कनकाण्डकरण्डकम् ॥ ८५ ॥ द्वतसमिद्धमनोरथञ्चालिनः सुखग्रुपेतजगन्नुतिबन्धुराः । भूज्ञतरं परिरभ्य सुहृत्प्रियः प्रियमुवाच कपीनिति लक्ष्मणः ॥ युग्मकम् ॥८६॥ अयि समस्तिमदं हृदि रोपितं प्रियसखाः प्रभुरेष यदुक्तवान् । स्मरत पृच्छत शेषमनाकुलाश्रलत सिध्यतु यत्र मनोरथः ॥ ८७ ॥ कुरुत मार्गमनर्गलरंहसः कमिप तूर्णिमह व्यसनार्णवे । झिटिति येन जगिन्नतयप्रभोरवतरन्त्यिरनक्रिभदः शराः॥ ८८ ॥ मुकुलितां मिथिलेन्द्रसुतााञ्जिनीमिप सुदूरगतामिधगच्छतु । अरितमश्र भवद्भिरभीशुभिर्नुदतु संप्रति रामदिवाकरः ॥ ८९ ॥ व्रजत साध्यतारिवगोचरादिचरमेवै समेत निरागसः । चरणयोः शिरसा पतितानिति प्रवगराजपितः प्रवगानशात् ॥ ९० ॥

इति प्रकटसुप्रभुत्रयमहाप्रसादोद्धुरा
मणिध्वनिपुरस्कृतस्वकुलदृद्धयात्राशिषः ।
दिशं दिशमधोक्षजदुहिणशम्भुसंप्रेषिताः
सुपर्वसुभटा इव प्रवगयूथपास्ते ययुः ॥ ९१ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये प्रतिदिशं प्रवङ्गयूर्थसंप्रेषणो नाम सप्तमः सर्गः समाप्तः पालान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय । कोटिप्रदानघटितोज्ज्ञलकीर्तिमृर्तिः येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥ किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किं किमब्जकन्दैरभिनन्द्वत्सलः । विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥ किं शीधुभिभेवतु फाणितशकराद्यैः किं वा सितासहचरैः कथितेश्व दुग्धैः । दुग्धाब्धिलब्धसुधयापि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

> नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् । स्वकोशः कविकोशानामाविभीवाय संभृतः ॥

अथाष्ट्रमः सर्गः।

युगपचिलतेषु यूथपेषु क्षणमत्युन्मनसा रघृद्वहेन ।
रुखे रहिस प्रदास्यताऽथ स्वमिभिज्ञानिविशेषमाञ्चनेयः ॥ १ ॥
अचलत्यिप तत्र कार्यसिद्धिं प्रति विश्वासिमयाय मैथिलीशः ।
प्रमुखे हि मुहूर्तशीतलानां रुचिरन्येवं करिष्यतामुदेति ॥ २ ॥
विततार च वानरे स तत्र प्रभुरत्याजभुजिष्यभावभाजि ।
दियतामनु दीर्घविप्रयोगज्वरपीडावरणानि वाचिकानि ॥ ३ ॥
निजगाद गुणान् पुनः प्रियायाः पुनराकल्पकिनस्सहो मुमोह ।
बुबुधे पुनरात्मनेव धीरः पुनरालोक्य दिशः ससर्ज बाष्पम् ॥ ४ ॥
कृतकृत्यमिवागतं पुरस्तात् परिरेभे रभसा तमीक्षणाभ्याम् ।
अनुयोक्तुमसावियेष वार्तामथ सस्मार समाहितः क्षणेन ॥ ५ ॥
अवदत्पुनरप्यपूर्ववच प्रियजायातनुगोचरान्विशेषान् ।
विनयानितपेशलो हन्मानिप शुश्राव विशेषदत्तकर्णः ॥ ६ ॥
अवगच्छ नवच्छदारुणेन च्युतलाक्षारसभिक्तनापि तां मे ।
अपि हासपराद्धुखेन दूरं विहसन्तीमधरेण विम्वशोभाम् ॥ ७ ॥

^{* 9} AC omit these two slokas. २ AB omit these two slokas. ३. A रं वे C रसे ४. BC ता।

नयनोदकनिम्नगातिवेगान्मुहुरुत्सारितपाणिपछवे चै। लिलताङ्गलिमार्गमुद्रयाविष्कृतपत्रावलिविभ्रमां कपोले ॥ ८ ॥ पतदश्रैनदीतरङ्गमार्ष्टिस्फटपक्ष्मावलिमुलकालिमेन । द्वितयेन दृशोश्च दिक्ष्वभीक्ष्णं वितथालोकविलक्षतां गतेन ॥ ९ ॥ पिशिताशिविभीषिकानुबन्धादिव मूर्धाग्रगतेन जीवितेन । विषमाकुलमौलिरुद्धभासा मणिरत्नेन च यत्नसूचितेन ॥ १० ॥ स्थिरसान्द्रकषायगन्धगर्भेरपरिच्छेद्यमध्रव्रतोपगाँनैः । चिक्करैर्विधरेऽपि दर्शयद्भिः श्रियमर्भ्यंग्रविलासमज्जनस्य ॥ ११ ॥ अपि पत्रविशेषशोभिँतानां कुचपृष्ठे च पतन्नखत्रणानाम् । अनुलेपविसर्जनोज्ज्वलाभिः किणराजीभिरतीव लज्जमानाम् ॥ १२ ॥ करपळ्ळवपर्वमूळमूर्छन्मणिमालावलयांशुजालकेन । अनवस्थितवेछनातिवेगार्द्भजवछीयुगलेन चालसेन ॥ १३ ॥ अविलेपनदानसौरभेण स्थिरलावण्यनिगृहतानवेन । वपुषा च यथाहिताभिरामस्थितिदुर्रुक्यविगाढवेदनेन ॥ अष्टभिः कुलकम् ॥१४॥ इति कान्यपि लक्षणानि पत्न्याः स कथंचिन्मदनाकुलो जगाद । अवगन्तुमलं वभूव शेषाण्यथ सामीरणिरिङ्गितोदितानि ॥ १५ ॥ निजदेहपरिच्छदावलोकक्षणमन्दाक्षनिरुद्धसंप्रदित्सः। विततार स तत्र सुनृतेन प्रभुरध्यक्षपराश्रये प्रसादम् ॥ १६ ॥ अभिलक्ष्यतमानि तस्य हस्ते निजवस्तुष्वथ कानिंचित्तदानीम् । स विविच्य विचक्षणः क्षणेन पददौ पत्ययहेतवे पियायाः ॥ १७ ॥ व्यतरत्खरैकन्धरास्रिलप्तामिषुम्रुत्तप्तसुवर्णचित्रपुङ्काम् । अनुरक्तिमिवात्मनः सुदीर्घामसुतुल्यामनुदैवदूरनीताम् ॥ १८ ॥ हृदयं स्विमवानिवार्यमीनध्वजवाणाध्वकृतान्तरालमन्तः। विससर्ज विभ्रषणं च हैमं निजनामाङ्कमनामिकानिविष्टम् ॥ १९ ॥

^{9.} A न २. BC प्रतता। ३. B मा । ४. B त्यु । ५. A B C यझविशेषरोपि ६ A तिवेक्कितातिवेगां। ७. BC जन्या. ८. BC देशः । ९. BC गुरु.

तद्नु प्रथमाप्तमप्यदत्त स्नपितं प्रत्यवलोकमश्रुपूरैः । मणिनुपुरमुद्भरातिमुक्तश्वसितम्लापितैनायकांशुजालम् ॥ २० ॥ कपिराजसमर्पितं च गाढस्वपरिष्वद्भातरङ्गितं दिदेश । अभिकामसुगन्धि सान्द्रसार्द्रस्तनविच्छित्तिकलङ्क्युत्तरीयम् ॥ २१ ॥ स बहुक्तवधृविशेषचिक्रो निजचिक्रानि च कानिचित्प्रदाय। उपयुक्तमवोचेदाञ्जनेयं प्रचयावर्जितसर्वपूर्ववृत्तः ॥ २२ ॥ इति तामभिलक्ष्य लक्षणौघैरनघामर्पितमद्विशेषचिह्नः। वद वीर वितर्कलोलचित्तामिदमग्रे विनयेन संनिपत्य ॥ २३ ॥ नरदेवि निरस्यतां वितर्कः प्रवगः पावानिराख्यया हनमान् । प्रहितः प्रभ्रसौहदादहं ते समवस्थाधिगमाय राघवेण ॥ २४ ॥ विपिनात्पिशिताशिना हतायां त्विय सुग्रीव इति प्रियस्य तेऽभूत । कपिरात्मसमोऽवलम्बयष्टिर्विरहान्धस्य कबन्धशिष्ट्सारः ॥ २५ ॥ भ्रवि सप्तसम्रद्रमेखलायामभिषिक्तस्तव हेतुना स तेन । विनिहत्य बिडीजसस्तनूजं मनुजेन्द्रस्य सुतेन भानुपुत्रः ॥ २६ ॥ अतिरिक्तवलेन वालिनाऽसौ सहनीयऋमलङ्गनापराधः। रिपुवत्परिभूय राज्यलोभादृढसौभ्रात्रगुणच्छिदाऽपविद्धः ॥ २७ ॥ प्रसभात्तपरिग्रहः स तेन क्रमविच्छिन्नसमस्तराज्याचिह्नः। विपिनाद्विपिनं व्रजन्मनस्वी न वियुक्तः सचिवैः परं चतुर्भिः॥ २८ ॥ अकुतोभयमध्यवास दीर्घ गिरिमारात्पतितासुरेन्द्रकायम् । रुधिराइतिरुष्टसिद्धशापप्रतिरुद्धारिचमुकमृत्र्यमुकम् ॥ २९ ॥ इतहेमचमूरुणा ग्रुमूर्थोः पितृमित्राद्वयसः श्रुतान्वयेन । धुतयोजनबाहुवैकृतेन प्रभुणा ते समनन्तरं समेतः ॥ ३० ॥ कथमप्यनघे तपस्विना ते नवमेघोदयदारुणान्यहानि । निहतारिमम् विसुज्य सद्यः शिखरे माल्यवतोऽतिवाहितानि ॥ ३१ ॥ स पुनः कृतवेदिनोपसेदे शरदि व्यक्तविशेषलाञ्छनायाम् । उपनीतसमस्तयूथपेन प्रवगेन्द्रेण दिशां गवेषणाय ॥ ३२ ॥

⁹ D श्यामल। २ D स्त्य।

महितः प्रयुताधिपः प्रतीचीं प्रवगग्रामशिरोमणिः सुषेणः । विनतश्च नतश्च मन्त्रिणौ द्वौ दिशमिन्द्रस्य गतावसङ्ख्यसैन्यैः ॥ ३३ ॥ प्रवगध्वजिनीपतिश्र सीते शतपूर्वो बलिरभ्यगादुदीचीम् । प्रभुमुनुरिमां दिशं प्रदिष्टः सह नीलप्रमुखैः प्रधानयोधैः ॥ ३४ ॥ इति विक्रमशालिनः कपीन्द्रानिप संप्रेष्य सहस्रशः ककुप्स । अविकारिणि कारणं न जाने माये नाथस्तव यद्विशेषितास्थः ॥ ३५॥ विनियुज्य तव प्रवृत्तये मां मुद्रमुद्दामजवां जगाम रामः । हतकल्पममन्यत द्विषं च स्फुटनिज्ञीतनिगृददुर्निवेशम् ॥ ३६ ॥ मिय कृत्सनमुदीरितं रहस्यं मिय लज्जा सहजोज्जिता च तेन । मिय दूरमनुग्रहोऽभिनीतः प्रभुमित्रेण समानदृष्टिनाऽपि ॥ ३७॥ कैथिताः प्रथितौजसश्च पूर्वे पितुरुक्तश्च मृगव्यर्तैः प्रमादः । स्वकथाः कथिताश्च तेन कृत्स्ना मिय सन्देहनिवृत्तये भवत्याः ॥ ३८ ॥ अवधेहि विदेहराजपुत्रि प्रवगस्त्वद्गृहजोऽयमस्म्यमायः । कथयामि चिरन्तनीः कथा वः शृणु सन्देशमनन्तरं चें भर्तुः ॥ ३९ ॥ अजनिष्ट कुलेऽरविन्दवन्धोः नृपतीन्दुर्बहुदक्षिणो दिलीपः । न चकार समग्रमध्वराणां शतमेकेन महेन्द्रसौहृदाद्यः ॥ ४० ॥ परिचर्य वसिष्ठकामधेनुं धनमन्त्यर्णविशुद्धये सुताख्यम् । स तृपः सुचिरादथोपलेभे सुरभिक्षोभसमाप्तिसंमुखीनम् ॥ ४१ ॥ युग्धे ज्ञतमन्युना सहोचैः पितुरश्वं हरताऽऽश्वमेधिकं यः । अवहासधुतोग्रवाणवर्षः कुलिशस्फूर्जथुकोपितः कुमारः ॥ ४२ ॥ ग्रमुचे नमुचेररिं स यस्मात् कृतशस्त्रात्कृपणोचितेन साम्ना । युपुजेऽस्य पिता च तत्प्रसादादविलम्बेन फलेन सप्ततन्तोः ॥ ४३ ॥ प्रवयाः प्रययो दिवं दिलीपो रघुरुवीं नवयौवनः प्रपेदे । अतिदानरसादसावयष्ट क्रतुना विश्वजिता जिताखिलारि^६: ॥ ४४ ॥

^{9.} C घि.। २. B वि.। ३. B C प्र। ४ D ज । ५ D स्व ६ D रिलोकः।

मखनिष्ठितकृत्स्नसारकोशः क्रशचीरावरणोऽर्थिनेऽन्तिमाय । स्मृतभीतनिधीश्वरातिसृष्टं वसु वाञ्छाधिकमाञ्च यो दिदेश ॥ ४५ ॥ अजयत्क्रमशः शुभाः स भूमीरजहाद्भृमिभुजां पुनर्जिगीषाम् । अजनाम्नि सुते निवेशितश्रीरजरं धाम जरागमे जगाम ॥ ४६ ॥ कुलरुद्धवसिष्ठवारिताश्चः क्षणदूरीकृतमङ्गलोपचारः। सुतकृत्यमजः पितुर्वितेने विश्वदब्रह्मपथोद्गैतस्य तस्य ॥ ४७ ॥ स विजित्य चिरेण शोकवाधां विधृतन्युत्थितमण्डलान्तरेशः। ् सचिवार्षितशेषकार्यभारः सह चिक्रीड नवोढयेन्द्रमत्या ॥ ४८ ॥ अंथं कारणमानुषी नभस्तः पतितेनोरसि नाकपुष्पदाम्ना। परिमृष्टपुराकृतत्रमादा पदमात्मीयमियाय सा निमील्य ॥ ४९ ॥ प्रतिबोधमयाच्यताङ्घिपद्मद्वयुर्वैद्याभिरसावसिक्निकाभिः । अवहद्विकृतिं न जातु कामप्यविपन्नेव जगाम दीर्घनिद्राम् ॥ ५० ॥ विललाप विम्रक्तकण्ठमुर्चेने वसिष्टस्य शशाम सान्त्ववादैः। सुतज्ञेज्ञवयापिताष्ट्रवर्षः पियया खं समियाय सोऽवनीन्द्रः ॥ ५१ ॥ श्वञ्चरः शिञ्चरेव तेऽभिषिक्तः सचिवैरश्रुमुखैरजं स्मरद्धिः। कुलसेवकद्वद्धलालनाभिः स तु सस्पार परेतयोर्न पित्रोः ॥ ५२ ॥ क्षितिमेकरथेन सिन्धुनेमिं स तृपः पङ्किरथो युवा जिगाय। न तुतोष पशून्मखेषु निघन्ननघोऽन्याँनमृगपक्षिणो जघान ॥ ५३ ॥ अथ वातमृगं मृगव्यशीलः स तृपः शान्तपुरोगमोऽनुबध्नन् । तुरगेण तरिङ्गणीमवापत्तमसां तापसनिर्मितावताराम् ॥ ५४ ॥ निचुलान्तरिते पयस्यथास्याः श्रुतसाडम्बरकुम्भपूरशब्दः । स्वनमूल्रभिदं ससर्ज सम्रॉडिशिखं वारणवृंहितभ्रमेण ॥ ५५ ॥ निशिताशुगद्रभिन्नमर्मा मुनिपुत्रः पितुरुचकैरुवाच । तमपत्रयदुपस्थितस्स वेगादवनीशः पविनेव भिद्यमानः ॥ ५६ ॥

५. B C थाग । २. A भ । ३. B C क्ति । ४ D न्वनयोग्या । ५ I) द्राग्वि ।

श्रुथबाहुलतोपगृदकुम्भं तमथोद्घृत्तविलोचनं विलोक्य । बत हा थिगिति ब्रुवन्व्यरोदीद्विधुरस्तत्रं तपस्विनीसमूहः ॥ ५७ ॥ दुरुपऋमघोरमर्भशत्यं कृतमङ्को^र काथितागसा नृपेण । तनयं तमुपासदिचरेण प्रवयाः श्रुद्रमुनिर्दशा दरिद्रः ॥ ५८ ॥ समुपस्थितजीवितान्तबाधः सुतभाण्डस्य वधश्रवादकाण्डे ।

समुपस्थितजीवितान्तवाधः सुतभाण्डस्य वधश्रवादकाण्डे । व्रज पुत्रश्चचाऽवसानमित्थं त्वमपीति क्षितिपं शशाप सोऽन्धः ॥ ५९ ॥

मुनिशापतमोहतः स राजा निजदुश्चेष्टितसंभृतव्यलीकः । करणीयसुतागमप्रयत्नः प्रविवेश स्वपुरीं चिरादयोध्याम् ॥ ६० ॥

ऋषिरस्य सुतार्थमृष्यशृङ्गः क्रतुमारब्ध वनाच्छलोपनीतः । अयुनङ्नृपतिर्निगृदचेताश्ररुभागद्वितयेन दारयुग्मम् ॥ ६१ ॥

अथ कोसलकेकयाभिजाते सुमहिष्यौ निजभर्तुराशयक्ने । भगिनीमिव चऋतुः कृतार्थे करणीमप्यमृतांशभागभाजम् ॥ ६२ ॥

अजानि प्रथमं तवोपयन्ता भरतः प्रादुरभूदनन्तरं च । अथ लक्ष्मणमालयं गुणानामनुश्रत्रुद्यमसूत मागधी च ॥ ६३ ॥

युयुजे निजकारणानुसारात्रथमो दाशरा<mark>थ</mark>िः स लक्ष्मणेन । भरतोऽपि तथेव कैकयीजः सततं सर्वकनीयसा सिपेवे ॥ ६४ ॥

म्रमुदे^४ तृपतिः सुतैश्रतुर्भिः पुरुषार्थेरिव पुष्कलैरुपेतः । अभवच भयपदः परेषां भ्रजदण्डेरिव सायुर्धेरुपेन्द्रः ॥ ६५ ॥

निजंसंसदि रुक्ष्मणद्वितीयं विततात्मक्रतुरक्षणाय रामम् । क्रिशिकात्मभवेन स क्षितीशः कुशहस्तेन तपस्विना ययाचे ॥ ६६ ॥

स भयङ्करताटकान्तकारी सह पार्श्वानुचरेण लक्ष्मणेन । कुरुतीरवधूय राक्षसानां मखमक्षुण्णमवर्तयन्महर्षेः ॥ ६७॥

प्रदर्गे पृथुकद्वयाय तस्मै सुसमाप्ते स्वविधौ विधौतपाणिः । निजमप्रतिपक्षमस्त्रजालं निहतक्रव्यभ्रुगाधिगाधिस्नुः ॥ ६८ ॥

^{9.} A स्तीर C स्तीर। २. A क्रे। ३. B C ह्र। ४. A शुक्रमे ५. C D ह्रि.

अथ संभृतसंस्तरेण राज्ञा जनकेनोपनिमन्त्रितः स ताभ्याम् । सममेव ययौ कुत्रहलिभ्यां मिथिलाम्रुक्तपिनाकिचापकल्पः ॥ ६९ ॥ दृहशेऽनिमिषेण तेर्देशाशामुखसंपातिवनीयकप्रवेशः । परिवर्त्सलगौतमैप्रतिष्ट्रेर्जनकानामधिपस्य यज्ञवाटः ॥ ७० ॥ अयामिन्दुमुखस्तादिन्दुमौलेर्धनुरिच्छत्यवलोकितुं कुमारः । इति स क्षितिपस्तपोधनेन स्मितपूर्व जगदे विधौ समाप्ते ॥ ७१ ॥ निमिजो नृपतिः कुमारभावात सुकुमारं तमतीव मन्यमानः । जपभापैयति स्म सावहेलः स्वितिकूरधनुर्धरं धनुस्तत् ॥ ७२ ॥ स कृतप्रणिधिः कृतप्रणामः कृतवाणासनसंग्रहाधिरोपः। जनकेन ससंसदा शशंसे चिरनिर्वर्णितसौष्टवः क्रमारः ॥ ७३ ॥ स ममार्ज गुणं गुणैः समग्रो गुणघातध्वनिना दिशो विभेद । ममृषे न विकर्षणं धनुस्तद्दृढदोर्दण्डंपरिष्ठितस्य तस्य ॥ ७४ ॥ जनकः कृशिकात्मजेन जोषं सह संमन्त्र्य समृद्धशुल्कसंस्थः। प्रजिघाय पुरोधसं वरार्थी तृपतेः पङ्किरथस्य राजधानीम् ॥ ७५ ॥ निरवर्तयदागतः सुतानां स चतुर्णामपि धर्मविद्विवाहम् । हरणातिभरालसौरिर्भाश्वैरथ संबन्धिगृहाहुहान् प्रतस्थे ॥ ७६ ॥ स विसृज्यं सुतामगर्भजां त्वां व्यतिर्दत्तनिरायतानुयात्रः। क्षणग्रन्मनसं व्यनोदयत्स्वं प्रियजामातृचरित्रसंकथाभिः ॥ ७७ ॥ तमपत्यचतुष्ट्रयेकपूज्यं पृथगत्यादरदीर्घरुद्धजन्यम् । अपरो नृपतिर्नुनाव गच्छन् परिपमच्छ वध्रटिकाश्र सख्यमै ॥ ७८ ॥ तमकाण्डमहाप्रचण्डतेजश्रकितप्रेष्टभटौघदुःखदृष्टः । श्रुतचन्द्रिकरीटचापभङ्गो भृगुवीरः स्थिरमत्सरो रुरोध ॥ ७९ ॥ अभवन्नपतिः पुरोऽर्भकाणामथ सर्वार्पणमन्वशात्सुमन्त्रः । कदलीव चिरं चमूश्रकम्पे न विचेलुः प्रमुदः परं कुमाराः ॥ ८० ॥

अगृहीतनरेश्वरार्घ्यपाद्यः स निदध्यौ कुपितः कुठारपाणिः । अवहेलचलन्मुखारविन्दं प्रियमिन्दीवरलोचनं भवत्याः ॥ ८१ ॥ प्रणुदन्मधुपर्कपाणिरूचे नृपमुचैर्जमदग्निसंभवोऽग्निः। सहसोपैरुणद्धि किं भवान्मां भव शिष्यस्तनयं तवाद्य शास्मि ॥ ८२ ॥ सदिस स्फुटवादिनामजैपीज्जनकाधीशसुते स ते पुरोऽपि । जितकोपतंयैव तीव्रकोपज्वरसंवेगाजितं यतिब्रुवं तम् ॥ ८३ ॥ शिवचापसमीकृतं स विष्णोर्धनुराकृष्य भृगूद्वहोपनीतम् । विससर्ज मखार्जितेषु तस्य प्रदरं रक्षितपद्धतिः पदेषु ॥ ८४ ॥ स जगाम यथागंतं चिरेण प्रश्नमं सूनुरुपेत्य रेणुकायाः । प्रविवेश पुरीं रघोश्र पौत्रः सह पुत्रैः पुनरात्तजन्मभिस्तैः ॥ ८५ ॥ अत ऊर्ध्वमहं न वेबि दृत्तं तृपतेरानिधनादसत्यभीरोः। अगुणं व्यव्यणोन्न मध्यमायाः स जनन्या बत मय्यपि त्वदीशः ॥ ८६ ॥ प्रययौ वनमात्मना तृतीयस्तृणवत्त्यक्तनिजासनैः कुमारः । क्षितिपोऽस्तमियाय तस्य शोकात्फलितोऽन्धस्य तपस्विनः स शापः ॥ ८७ ॥ वयमप्यनुभूतवत्स्मरामः स पैदस्थो वत गच्छति स्म रामः । सहसैव वनान्तराणि चीरीमुखरक्रूरजरत्तरूणि चीरी ॥ ८८ ॥ अभ्यँग्रसैकतविसष्टरथोऽधिरुद्य नावं निषादपतिनोपहितां गुहेन । अभ्युत्सुकामिव समाकुलवीचिभङ्गां गङ्गां विलम्बिपुनरागमनस्ततार ॥ ८९ ॥ लोकानुवर्तनघृणोज्झितचित्रकृटः कृटप्रधानपिशिताशनसर्क्षमानि । भेजे तपोधनशताभयसंप्रदानदीक्षाविनोदसुमनाः स महावनानि ॥ ९० ॥

उक्त्वेति पूर्वनिजद्यत्तशतानि रामो मायाविशत्रुकपटान्तरशङ्किनीं त्वाम् । आहोपयुक्तमधुनाऽनुपचारचारुचारित्रशालिनि मयाऽऽनिलिना मुखेन ॥ ९१॥

जानासि वीर्यमनघे मम मार्गणानां वत्सस्य वेत्सि भ्रजसारमनुव्रतस्य । कालः प्रवृत्त्यनुद्याद्यमित्यतीतः सीते समापितरिपुर्वद किं करोमि ॥ ९२ ॥

१ 🗛 प्रस्तलो । २. 🛭 श्रय । ३. 🗛 य ४. 🖪 त्यु । ५. С प्रत्यु । ६. 🖪 ङ्कटा ७. 🗛 भक्त्ये ।

किं दुर्गमर्गलिभदां हरिपुङ्गवानां किं दूरिमन्दुमुखि रामिशलीमुखानाम् । देवं प्रसन्निमव देवि कुरुष्व रक्षां रक्षांसि कानि कुपितस्य च लक्ष्मणस्य ॥ ९३॥ सह्यान्यसह्यविरहे रिपुतर्जितानि तावत्तन्द्वरि निधाय मनस्समाधौ । यावत्प्प्रवङ्गन्वलमध्यगयोर्ने पश्यस्यत्युर्जितानि पतिदेवरयोरदूरे ॥ ९४॥ इत्यादिकानि सुबहूनि रघृद्रहेन सन्दिश्य मारुतसुतः स्वमनोगतानि । पर्युत्सुकेन पुनरुक्तकृतप्रभूतप्रस्थानमङ्गलिविधः स विस्रज्यते स्म ॥ ९५॥ तमसकृदुपहूतपाञ्चलि जीव भूयः स्मृतिमुपदिश येनापैति देव्या वितर्कः । प्रणयिनिमिति रामः काममुक्तवाऽऽञ्जनेयं कथमि विससर्जावर्जितस्तद्गुणोघेः ॥९६॥ अनयदिनलस्नुन्यस्तकार्यातिभारः पुरि विरलैभटायां प्रेषितामात्यद्वद्धः । विमनसमथ रामं मोदयन् संकथिभः कतिपयपरिवारो वासरान्वानरेन्द्रः ॥ ९७॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये हन्मदभिज्ञानार्पणदिस्रीपा-न्वयवर्णनो नामाष्टमः सर्गः समाप्तः ॥

^{9.} A न ब्येति । २. B गत । ३. A बुन्दः ।

वैन्द्यः सुतः स खलु रामपराक्रमस्य येनाद्य रामचिरतार्पितसंमदेन ।
सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाक्प्रसरोऽभिनन्दे ॥
तैथा पूर्वं कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः।
हारवर्षप्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुना ॥
³किं शीधुभिर्भवतु फाणितश्वर्कराद्यैः किंवा सितासहचरैः क्वथितेश्व दुग्धैः।
दुग्धाब्धिलब्धसुध्याऽपि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः॥

अथ नवमः सर्गः।

THE STATE OF THE S

अथ प्रतीक्षमाणेन सन्देशादानलम्बितः। युषुजे युवराजेन मार्गार्धे मार्गवाहानिः ॥ १ ॥ तत्राङ्गदक्रमारेण क्रमारब्रह्मचारिणे। ऋक्षराजदितीयेन तेने हनुमतेऽईणा ॥ २ ॥ अगात्परिगतस्ताभ्यां कामपि श्रियमङ्गदः । नयविक्रमयोंर्मध्ये निरत्यय इवोदयः ॥ ३ ॥ तस्थर्विन्ध्यगिरिप्रस्थे तेऽथ पर्यत्सकास्त्रयः । रामाङ्ग्रिपदारजसामामोदस्मरणान्मिथः ॥ ४ ॥ मासावधिप्रवासास्ते निन्युस्तत्रेव तद्दिनम् । दुरमुक्तेतर्कथाः कथया मैथिलीपतेः ॥ ५ ॥ न सन्तुतोष हनुमान्नाङ्गदो न च जाम्बवान् । गुणान् गुणनिधेस्तस्य ब्रुवन्नाकर्णयंस्तुवन् ॥ ६ ॥ ब्रुत हे जाम्बवन्मिश्राः पृष्टस्त्वं मान्य मारुते । कोऽयमस्मद्भवमिमामवतीर्णोऽतिमानुषः ॥ ७ ॥ क्रमार करु विश्वासमयं स परमः प्रमान् । विश्वार्थम्रस्थितोऽम्भोधेर्गम्भीरागमगोचरः ॥ ८ ॥ अनादिनिधनः श्रीमानयं श्रीवत्सलाञ्छनः । पुरुषः पुरुषार्थानां प्रदाता सुप्रसादितः ॥ ९ ॥

^{9.} BCD omit this sloka. २. AC omit this sloka. ३. ABD omit this sloka. ३. ABD omit this sloka. ३. A हो।

अयं निहन्त्यकुपितः सजत्ययमनुत्सुकः । उदास्ते चायमश्रान्तः स्वपित्ययमतन्द्रितः ॥ १० ॥ अयमभ्यासवैराग्यवेगनिष्पापैनिर्मलः । स्फ्ररत्यानन्दकलमः रे पुण्यभाजां मनःखले ॥ ११ ॥ धावद्भिरयमत्युष्णैः प्राप्यते न क्वचिद्धहिः । सर्ज्ञिः निर्वापितैस्त्वन्तः समन्तादनुभूयते ॥ १२ ॥ विद्यावासी विलिखितक्षित्यादिवहलत्वचः । अयं जगत्तरोः सारः शिष्यतेऽन्तश्चिदत्यणुः ॥ १३ ॥ अयं व्युत्क्रान्तनिस्सारसंसारमृगतुष्णिकैः । आनन्दसिन्धुर्विततो वीतरागैर्विगाह्यते ॥ १४ ॥ क्वचिद्वाल इवोङ्घीलः क्वचिन्मत्त इवालसः। क्वचित्प्रलीनप्रकृतिः प्रकृतिस्थः पुमानयम् ॥ १५ ॥ कालत्रयोमिंविजयी विकान्तभ्रवनत्रयः। अयं त्रयीमयो देवस्त्रेगुण्यगहनातिगः ॥ १६ ॥ असंख्यचरणो दोषमेकमप्यनुदीरयन् । जयत्यङ्गेरयं षड्भिर्वेदात्मा पुरुषोऽद्भुतः ॥ १७ ॥ अयं त्राता चतुर्बोहुरयं स्रष्टा चतुर्प्रुखः । अयमेव महादेवः संहर्ता च त्रिलोचनः ॥ १८ ॥ अयं ब्रह्मर्षयः पूर्वे सर्वे सिद्धगणा अयम् । अयं विश्वम्भरादीनि भूतानि भ्रुवनप्रभुः ॥ १९ ॥ अजोऽयं जायते योगी जागरूकः स्वपित्ययम् । अयं विभर्ति भगवानरूपो विश्वरूपताम् ॥ २० ॥ अयं स्विपति मध्येऽन्धि गृहीतचरणः श्रिया । दत्तप्रदीर्घावसरो विधृतभरया भ्रवा ॥ २१ ॥ जयत्यपारे पयासे पर्यक्कितशुजङ्गमे । अस्य विस्नब्धशयितं महाप्रलयपर्वणि ॥ २२ ॥

९. A. व । २. B. C. मर्लः । ३. A. रुद्ध B. C. भद्धि ४. B. C. दित्यणुः । ५. A. B. सर्वे ।

```
अस्य नाभीसरसिजे जायतेऽन्तैःसदामिव ।
भिन्नः स्वनैर्मधालिहां ब्रह्मणोऽध्ययनध्वनिः ॥ २३ ॥
प्रतिप्रलयनिद्रान्तमस्य प्रथमसंम्रखः ।
नाभीसरोजे भवति स्वयंभूः सौखसुप्तिकः ॥ २४ ॥
मध्येनिद्रमयं लीलामधुरो मधुरोषितः।
तदसृद्धयमम्भोधिमकरोन्मकरोत्सवम् ॥ २५ ॥
अनेनार्धविबुद्धेन शय्योपान्तैगतस्तदन् ।
निइत्य नुनुदे दूरं कीटवत्केटभासुरः ॥ २६ ॥
विश्रता भारतुरमुरो मुरोऽनेन महासुर:।
क्र्मष्टिपहरणैः रणोत्कः कीडया इतः ॥ २७ ॥
अवग्रहातपेनेव स्थलीपृष्ठे नदा नवाः ।
ग्रष्यन्ति सद्यः संख्येऽस्य शङ्खध्वानेन दानवाः॥ २८॥
विजयो विक्रमेणेव प्रकाश इव तेजसा ।
प्रज्ञोत्कर्षः श्रुतेनेव सुपर्णेनायम्रह्यते ॥ २९ ॥
अमुं बिभर्ति पततां पाताऽलमहिलालसः ।
दैत्यानवश्चयदयं पातालमहिलालसः ॥ ३० ॥
कालनेमितमो घोरमयमुज्ज्वलविक्रमः।
कालनेमितमो घोरमनुष्णांद्यरिर्वाहरत् ॥ ३१ ॥
क्षणं व्याकृत्य काठिन्यं मरुद्यतिकरादयम् ।
मेघोपल इव स्वच्छो गच्छति द्रवतां पुनः ॥ ३२ ॥
आगतामागतां निद्रां मुहुरस्य महोदधौ ।
मुष्णन्त्यनाथा मरुतः प्रत्युत्पन्नमहाभयाः ॥ ३३ ॥
जागर्ति योगनिद्रालुर्यावदिर्वमडम्बरः ।
अयं नियमलोप्तव्यलोकार्तिर्लोकभावनः ॥ ३४ ॥
```

^{9.} A अयस्यन्तः। २. B C य्यामध्य । ३. C D तोद्धा । ४. A B मर्पासेतुमि । ५ A पुष्ण । B मुद्धा । D मुष्णन्त्यमाप्य । ६ A B C द्विम्व ।

प्रतीष्टक्केशकछोलः क्षाम्यतीव क्षणादयम् । सासारिकसमापत्तिवर्शन विश्वनां वरः ॥ ३५ ॥ संसरत्येष न परं देवो देवर्षियोनिषु । अङ्गीकृतजगत्कार्यस्तिर्यक्त्वमपि गच्छति ॥ ३६ ॥ मग्ना महति मीनेन तिमीनेन जलेऽमुना । सद्यं परपृशे बालशैवालनिचिता त्रयी ॥ ३७ ॥ अनेन कूर्माकृतिना विभ्रतोवींमकारणम् । जगत्यनर्घ्यतां नीतः प्रपन्नोद्वहनश्रमः ॥ ३८ ॥ अस्यैकार्णवकासारक्रीडाक्रोडस्य मेदिनी । दंष्टाशिरसि दृष्टाऽऽसीत्कल्हारकलिकोपमा ॥ ३९ ॥ वरेण्यः स हिरण्याक्षः येनातिथ्यमुपेयुषः । चक्रेऽस्यादिवराहस्य स्वेन कायकसेरुणा ॥ ४० ॥ बहिः स्फरत्पीवरदोर्वरदोऽयं विराजते । विभ्राणः स्फुटमुद्देगामुद्देगापगमान्महीम् ॥ ४१ ॥ नमोऽस्मै मन्त्रघोषाय घृतपङ्कःनिषादिने । दक्षिणानुचरीचादुहृष्टाय क्रतुपोत्रिणे ॥ ४२ ॥ यं दूरमैधयद्वेधाः द्वेधा तमकरोन्नखैः। दैत्यं द्रवन्मरुन्मेषमेष मर्त्यमृगाधिपः ॥ ४३ ॥ अनेन स प्रतिहतत्रिपुरारिपरश्वथः। नखाग्रच्छेद्यतां नीतो हिरण्यकशिपुदुमः ॥ ४४ ॥ आत्तावरजभावेन वैरोचनिभयानतः । अनेनोन्नमितो भूयः सुदूरं दिवि देवराट् ॥ ४५ ॥ जयत्यस्य घनश्यामो धर्मनिष्यन्दनिर्झरः । दक्षिणः पादिशिखरी स स्वर्गशिखरातिगः ॥ ४६ ॥ पाँचतां प्राप्तमस्येति गौरवाद्वषभध्वजः । वहत्यद्यापि शिरसा वारि ब्रह्मकमण्डलोः ॥ ४७ ॥

त्रिःसप्तकृत्वः क्षितिपक्षतजान्धिषु मज्जता । जितो जनकशोकाप्रिर्जमदप्रिभ्रवाञ्सना ॥ ४८ ॥ राम इत्युज्ज्वलेज्वालाचक्रवालः शिखी शमम् । अनीयत गंभीरेण सोऽम्रना रामवारिणा ॥ ४९ ॥ राजा दशरथो धन्यः सुतो यस्य स्वभूरयम् । धन्यः स दशकण्ठोऽपि भिन्नश्चिन्त्येत योऽम्रना ॥ ५० ॥ हा स्वर्गममुना श्रून्यं हा पातालमिमं विना । अस्यागमादयं लोको मध्यमः श्रेष्ठतां गतः ॥ ५१ ॥ ध्रुवं विनाऽमुनेदानीमर्धेनार्धेन्दुशेखरः । दिवि सीदति शून्यायां धात्रैकसहृदा धृतः ॥ ५२ ॥ वियोगस्यैकसभ्रातः सा नूनमवलम्बते । पौलोमीपतिमप्यद्य पौलस्त्यनिकृतेः स्मृतिः ॥ ५३ ॥ दत्तान्तरे स्वे च पुरे शून्यशय्ये च सागरे। उत्कण्डां विव्रणोत्यस्य ताक्ष्यों मोघैर्गतागतैः ॥ ५४ ॥ नूनमुष्णं न तप्ताऽपि³ श्वसित्यचस्तनेऽमुना । न्यस्तामुरसि रक्षन्ती वनमालां सुताऽम्बुधेः ॥ ५५ ॥ स यथास्तीर्णशेषाहिर्मन्ये नदनदीपतिः। अस्योचलहरीग्रीवो मुहुर्मार्गमुदीक्षते ॥ ५६ ॥ राम इत्यवतीर्णोऽयमणेवान्तःशयः पुमान् । स च नक्तंचरपतिर्द्वितीयो दितिसंभवः ॥ ५७ ॥ अस्येदानीं निषङ्गस्थशरकेसरसंहतेः। वयं मनुजसिंहस्य कपयः करजाङ्कुराः ॥ ५८ ॥ आस्तामसावविद्यतस्वशौर्यविभवो विभ्रः । भवद्भिरेव दूरस्थैः दशास्योऽयं विशस्यताम् ॥ ५९ ॥ यूयं सुकृतिनस्त्रासान्त्राता यदुपसेदिवान् । संभावयति साहाय्यं प्रणयेन जगत्सु वः ॥ ६० ॥

९ C. सुद्धर. २.А. दन्ताररे स्रेतपुरे ग्रन्थमध्ये । B. दन्तान्तरे पुरेशेष ग्रन्थशय्ये । ३. A. न्तः । C खि । D तथा त्यन्त वियोगर्तिः

यतध्वमवधेरवीक्कृतार्थाः परिवर्तितुम् । विशेषज्ञः मभुरसौ विशेषाद्वः मसीदतु ॥ ६१ ॥ प्रत्यात्रजन्ति जविनो न यावद्विनतादयः। तावत्प्रतीच्छ तारेय पारितोषिकमीशितुः ॥ ६२ ॥ आस्तां त्वद्योग्यतोङ्गीवः सुप्रीवः सुतरामसौ । स च दाशरथियीतु त्वय्यौरस इवार्द्रताम् ॥ ६३ ॥ श्रुतोऽयमृक्षराजस्य राजपुत्र मनोरथः। तत्त्वरस्व निबध्नन्तु त्विय दृद्धाशिषः फलम् ॥ ६४ ॥ निगृहीतेन्द्रियग्रामा रामं जानन्ति योगिनः। वयंत्ववरमेवास्य रूपं रूपयितं क्षमाः ॥ ६५ ॥ चक्रे चक्रे हुतारातिरिधष्टानं कुलेऽधुना। रघोरघोच्छेदकरो भगवानिति शुश्रुम ॥ ६६ ॥ नमोऽस्मै जितमेतेन कोऽप्ययं चिरमेधताम् । भ्रङ्गामस्य कृतप्रैष्यः प्रसादान् प्रवगेश्वरः ॥ ६७ ॥ औदार्यमार्य हनुमन् क्व तादृशमुदीक्ष्यते । पुनर्भ्रातिर तस्यैव सौमित्रौ यदि लक्ष्मणे ॥ ६८ ॥ किं गुणानां समग्राणामुदग्रायाः किमाकृतेः । आभिजात्यस्य किमथो किमिन्द्रियजयस्य वा ॥ ६९ ॥ किं वैष्णवस्य महसः किमुत्कर्षस्य धन्वनि । तस्येतरनरस्येव सद्दशः स दशाक्रमः ॥ ७० ॥ क्रिश्नाति साधुचरितानसाधूननुरुध्यते । अनुरूपं न जानाति युवराज विधिर्जडः ॥ ७१ ॥ स विष्टपत्रयगुरुगिरीन्द्रतनयापतिः । सख्योपनतयक्षेशो भिक्षामटति शहरः ॥ ७२ ॥ सेव्यमानः श्रिया सोऽपि स्वाधीनसुखसाधनः । निद्रायते निधौ वाराम्रुरगस्नस्तरे हरिः ॥ ७३ ॥

असौ जगद्भीजपुटः परमेष्ठी परात्परः । प्राप्तो बत शिरच्छेदमब्रह्मण्यमुदाहरन् ॥ ७४ ॥ ज्विहित्वा तूलवत्तच ययौ मन्युशतार्जितम् । दुर्वारिशिखसंकाशे दुर्वासिस दृषण्वसु ॥ ७५ ॥ विमुक्तान्यविनोदस्य वियत्यनवलम्बने । केनात्मनो निमित्तेन रवेर्दीर्घाध्वनीनता ॥ ७६ ॥ औषधीनामधिपतिः सोमो राजा सुधामयः। गत्वा नभोन्तमायाति कथंचिद्यापितक्षयः ॥ ७७ ॥ पीतः सोऽमृतवत्पूष्णो दन्तपातपराभवः। भूगुँणोद्भियमाणेऽिहण न विकृणितमाननम् ॥ ७८ ॥ रुजा गृहीतचरणस्तरणेरात्मसंभवः । शुणोति नारकाक्रन्दान्वेदनावान्महानिशि ॥ ७९ ॥ स्वर्भोगोपचितस्वाङ्गमङ्गेस्तीव्रतपःकृञेः । ऊहुर्महर्षयः स्कन्धेर्गतं नहुषिमन्द्रताम् ॥ ८० ॥ सौदासेन वसिष्ठस्य ब्रह्मर्षेर्टृपरक्षसा । ते च दीर्घ विलपतः शतं विशसिताः सुताः ।। ८१ ।। तनूजराजीववनं राजर्षः सगरस्य च । पातालमूले कपिलप्रालेयेन कथीकृतम् ॥ ८२ ॥ पात्रभूताः प्रतीच्छन्ति सन्त एव महाभरम् । नियत्या निपतन्तीनामापदां संपदामिव ॥ ८३ ॥ नोत्कृष्यन्ते निहीनेषु विपदः संपदोऽथवा । उपेता या महत्स्वेव ताः प्रकर्षे विवृण्वते ॥ ८४ ॥ अपि स्यात्तातसुग्रीवः प्रणुद्य विधिसंकटम् । तस्योपनेता कामानां त्वन्मुखैः सखिसत्तमैः ॥ ८५ ॥ प्रसीद स्वामितनय स्वश्रेयसमतः परम् । त्वयैवमनुरक्तेन कस्तस्यार्थी न सेत्स्यति ॥ ८६ ॥

⁹ B गेंणो. २ D रक्षो. ३ A D संभो.

स्तोताऽनुवादी सुलभो भृत्यः प्रत्यक्षपेशलः । हितैषी दुर्लभस्त्वाद्दवपरोक्षेऽधिकसंभ्रमः ॥ ८७ ॥ ऋक्षराज पुनः शाधि किं नः संप्रति सांप्रतम् । वार्ता पूर्वविस्रष्टानां काऽपि नास्ति वनौकसाम् ॥ ८८ ॥ किंस्विद्ववीयसो देशानादेशाभ्यधिकान्गताः। विस्मृतस्वामिसत्काराः स्थिता वा यत्र तत्र ते ॥ ८९ ॥ इतस्ततश्चरन्त्येव यूथपोत्तमयूथपाः । ते नूनमकृतार्थत्वान्नोत्सहन्ते निवर्तितम् ॥ ९० ॥ अद्यैव सायमथवा श्वोभूते भूतवादिनः । द्रष्टव्यान्द्रक्ष्यसि पुरो वीर वानरपुङ्गवान् ॥ ९१ ॥ ते दीर्घाध्वश्रमक्षामाः सान्त्वनीयास्त्वयाऽधिकम् । तुष्यन्त्यसाध्यार्ऋृत्येषु प्रभवः कुण्ठितेष्वपि ॥ ९२ ॥ ते बाह्यकरणप्रायाश्वरन्त्यन्तिक एव वा । दूरं पुनरुपेतोसि मनसैव हन्मता ॥ ९३ ॥ आसक्तस्त्वयि भारोऽयं मारुतौ च महाबल्छे । इस्तैमात्रं दिशन्तो वामनुयास्यन्ति मादृशाः ॥ ९४ ॥ सर्वे वयं चलिष्यामः केवलं क्रेशभागिनः। एकः परिममं प्रैषं पारियष्यति मारुतिः ॥ ९५ ॥ कियच्छेषमहः पश्य हरिवीर हरत्ययम् । विन्ध्यः सन्ध्यातपच्छेदविच्छिन्नघनमेखलः ॥ ९६ ॥ अयं निर्गच्छति करी कन्दरादभिनर्भदम् । ददानः सप्तभिर्मार्गेरातपान्ते पुनर्मदम् ॥ ९७ ॥ वहन्त्यमी वनोत्सङ्गसरःपर्यन्तमारुताः । आकृष्टार्द्रवियोगार्तकोकपियतमारुताः ॥ ९८ ॥ सुचयन्ति श्वपाकानां पाकधूमलता नवाः । इतश्र पछीरुद्वेछत्तमोविरस्रतानवाः ॥ ९९ ॥

९ B. तुष्यन्ति भव्या । । २ A. उक्त ।

वदन्ति वर्त्भ वाराहमिमाः पङ्कच्छटालयः । मज्जतामुझ्जन्त्येते कुञ्जराणां कटालयः ॥ १०० ॥ आपृच्छ्य गच्छन्ति वधुः सारसा नैदतीरतः । क्षणं विवृत्य पश्यन्ति चक्राह्या नदतीरतः ॥ १०१ ॥ स्नानगन्धाः किरातीनामितोऽमी नलदोरवः । दात्प्रहानामितश्चायं मदनानलदो रवः ॥ १०२ ॥ गच्छन्त्यमी सिन्धृतटीसुट्यादिनलवातपाः। गृहाभ्यो निर्गताः क्रुच्छान्मुनयो जलवातपाः ॥ १०३ ॥ साध्वसं जनयत्येष गिरिर्गम्भीरपादपः । निद्रान्ते नैर्झरीः सिंहः परं निर्भीरपादपः ॥ १०४ ॥ नूनमेष्यत्त्रमोदोषादपास्य रविरम्बरम् । यात्ययं म्रक्तसर्वाशः पाशिनः शिविरं वरम् ॥ १०५ ॥ जगत्क्रामन्ति निर्विद्या विस्नब्धं ध्वान्तराजयः । परिवृत्य सहस्रांशोर्नेदानीमन्तरा जयः ॥ १०६ ॥ करोति लोलानलिनो नलिनोदरमध्यगान् । वायः सकैरवामोदो वामो दोषामुखोद्भवः ॥ १०७ ॥ इति बहुरसेः स्वैरालापैरुपेतमुदामिव प्रभुविरहिणां तेषां तुल्यत्वरातरलात्मनाम् । महितपृतनासापेक्षाणां कथं कथमप्यसौ निभृतविहगे विन्ध्योत्सङ्गे जगाम निश्नीथिनी ॥ १०८ ॥ किंमिन्दुना चन्दनवारिणा च वा किमब्जकन्देरिमनन्द्वत्सलः। विचिन्त्यतामातुरतापशान्तये स केवछं विक्रमशीलनन्दनः ॥

इत्यभिनन्दकविकृतौ रामचरिते महाकाव्ये स्वैरालापवर्णनो नाम नवमः सर्गः समाप्तः ।

^{9.} A सरसोरु । B शिरसान । २. मस्मात्त । ३. BCD omit this.

एँषोऽस्म्यहं निजवचस्सु चिरादिदानीं निस्साध्वसः कविसहस्रसमागमेऽपि । श्रीहारवर्षनरलोकपतेः पुरस्ताद्विस्तारिविष्णुवनमालिविचारितेषु ॥ ार्के शीधुभिभवतु फाणितशकराद्येः किंवा सितासहचरैः कथितेश्च दुग्येः । दुग्धान्धिलन्धसुधयाऽपि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥ नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् । स्वकोशः कविकोशानामाविभीवाय संभूतः ॥

अथ दशमः सर्गः ॥

A Comment तैरथादृक्यत पुरः परिच्छदपरम्परा । बत ब्रुवाणा मौनेन प्रभूणामकृतार्थताम् ॥ १ ॥ निर्विकासा निरामोदा सा तैः सेनासरोजिनी । आवर्तमाना ददृशे दिवाऽपि रजनाविव ॥ २ ॥ एकेक्यः कृशेरङ्गेरुपेयुरपरिच्छदाः । ते शाखामृगसामन्ताः समन्तान्मुपिता इव ॥ ३ ॥ न भेजुरुच्छ्रयं पुच्छाः पिच्छोला न च सस्वतुः । आगता अपि कृच्छ्रेण जिज्ञरे वानरेश्वराः ॥ ४ ॥ ततस्ततोऽद्विविषमाद्विशेषमिलनेर्भुखैः । मोघश्रमाः समाजग्धः गोलाङ्गलवलीप्रुखाः ॥ ५ ॥ द्रतोऽध्वश्रमक्षामाः कपयः कृपणैर्मुखैः । स्वरँश्रावितनामानो नेमुर्नेतारमङ्गदम् ॥ ६ ॥ जग्मुर्जाम्बवतो मूलं मौलिभिर्दूरवन्धुरैः। कुण्डमेषाः मभ्रसते नापञ्यन सहसा परे ॥ ७॥ विविक्तासीनंमितरे मितरोचितदिङ्ग्रखाः। परीयुरद्धतनयं तनयं मातरिश्वनः ।। ८ ।। निषेद्रपरे पश्चान्नापरे जग्मुरन्तिकम् । नात्मानं ज्ञापयामासुरन्ये संनिहिता अपि।। ९।।

^{9.} AC omit this २. A B D omit these two slokas ३. BC रापेतु । ४. C स्वैरं

तत्पूर्वप्रतिसंभाषारुद्धश्चद्रविहेर्वैकः । कथंचिद्धप्रहुङ्कारस्तारस्तारेयमभ्यगात् ॥ १० ॥ अलब्ध्वा मौथिलीवार्तामदृष्ट्वा रावणालयम् । आगतः स्वागतं क्वापि नलो नाचष्ट लज्जया ॥ ११ ॥ निरूप्य सरितां पारं शरभः समुपाययौ । आजगाम गिरीणां च गत्वाऽन्तं गन्धमादनः ॥ १२ ॥ नीलः प्रत्यङ्गमुद्दामकेतकीरेणुरूषितः । उदन्वत्कच्छसश्चारमसूचयदनक्षरम् ॥ १३ ॥ आययौ सह्यकटकादनेकानीकनायकः । विगाध विष्टतद्वारा दरीर्टूरं दरीमुखः ॥ १४ ॥ सुवीक्षितघनद्रोणीवृक्षादक्षवतो गिरेः । आससाद सर्वेळक्षो गवाक्षानुपदं गवः ॥ १५॥ विलोक्य दृषभाकारमृषभः शैलमाययौ । आजगाम गजो गत्वा कुञ्जरं किपकुञ्जरः ॥ १६ ॥ प्रापद्बन्ध्यश्रमो विन्ध्यान्मैन्दो मन्द्रमुखद्यतिः । द्विविदो दर्दरप्रस्थादकृतार्थः समाययौ ॥ १७ ॥ पुच्छचमानोऽथ पनसः प्रकटाध्वपरिश्रमः। आचष्ट दृष्टं न मया किश्चिदित्यश्चिताननः ॥ १८ ॥ **पद्यत्तिचन्द्रिकालोपम्रद्रिते कुमुदानने ।** न विचेरुः सभावाप्यां सभ्यलोचनषट्पदाः ॥ १९ ॥ अन्तस्तत्रैव सुप्वाप धृम्रो धृसरकेसरः। अम्बुकुतैर्जाम्बवतः सिक्त्वा कर्णमकारणम् ॥ २०॥ इति मेषणवैयर्थ्यविलक्षान्वालिनन्दनः। पुनः प्रैषप्रदानेन प्रवगान् प्रोदसाहयत् ।। २१ ।। स्वागतं वः क्षणमिह श्रममुत्सुज्य गम्यताम् । स्मरत स्मरतप्तैस्य रघुनाथस्य तां दशाम् ॥ २२ ॥

अदृष्टान् पश्यतोद्देशान् विषादः क्षणमुज्झ्यताम् । कः कृती सकुदारम्भानिर्वन्धि फलमश्रुते ॥ २३ ॥ उपरुद्धोऽहमत्यर्थे कुलपुत्राः क्रमेन वः । किन्त्वसौ कोपनः स्वामी न तुष्यति फलादते ॥ २४ ॥ श्रमः सिद्धचवसानोऽयं तद्यतध्वमकातराः । गच्छन्ति क्षेत्रभीरूणा दूरादूरं मनोरथाः ॥ २५ ॥ उद्यमाश्र जिगीपूणां पुष्पोद्भेदाश्र शाखिनाम् । अग्रतो हि कियाभाजः फलभाजस्तु पृष्ठतः ॥ २६ ॥ पितृव्यकथितोद्देशां दिशमेतां पुनः पुनः । प्रयाते सुप्रभोस्तस्य रामस्येतत्त्रयोजनम् ॥ २७ ॥ प्रनन्ति पश्यन्तमपि प्रत्यङ्गं भवताममी । रामार्थघटनारम्भश्रमोत्थाः स्वेदबिन्दवः ॥ २८ ॥ प्रत्युचरथ निर्जित्य कण्ठकम्पं कपीश्वराः । प्रश्वासनमृदूभूतसाध्वसाः स्वामिनः सुतम् ॥ २९ ॥ भर्तुदारक भक्तानामेकमागः क्षमस्व नः । पुनरादिश विस्रब्धं क्व यामः करवाम किम् ॥ ३० ॥ उग्रदण्डभृतो राज्ञः सुग्रीवात्र तथा भयम् । देवे दयावति यथा मन्दाक्षं नो रघूद्वहे ॥ ३१ ॥ **प्रामगोष्ट्रसभारामा रामार्थे सुविचारिताः ।** द्यक्षाम्बुगिरिदुर्गेषु मार्गितो रजनीचरः ॥ ३२ ॥ सोऽसकृद्धहुगम्भीरगुहागइनकाननः। करामलकसंकाशः कृतो विन्ध्यमहागिरिः ॥ ३३ ॥ असावितस्ततः स्थूलिशलाशकलघर्घरः । आकर्णितः सोमसुतास्रोतःकलकलारवः ॥ ३४ ॥ ते च तस्यास्तलस्रस्तव्याधीगुञ्जागणोज्ज्वलाः । कुञ्जा बालकरञ्जानां कूलयोरवलोकिताः ॥ ३५ ॥

^{9.} C भवसादोऽय २. BC यतध्वं।

भीमानिर्झरैनिर्घोषदूरोत्कण्ठशिखावलाः । अभीक्ष्णमीक्षितास्ताश्च मेकलाचलमेखलाः ॥ ३६ ॥

घनवंशीवनश्यामाः स्त्रिग्धशाद्वलभूमयः । ते दृश्यदृषदो दृष्टाश्चिरं वेणुमतीतटाः ॥ ३७ ॥

असौ गतः श्रुतिपथं तत्र तापीतटे <mark>पुनः ।</mark> आर्तानघवधृकण्ठकरुणः क्रुररीरवः ॥ ३८ ॥

असावस्माभिरवटैयावाग्रेक्षणगोचरैः । प्रस्विनाङ्गितलैर्दूराहम्भीरा सरिदीक्षिता ॥ ३९ ॥

तीर्णा मही महाभाग तीर्णा चर्मण्वती नदी । उद्देशास्ते च निर्वन्थात्रिर्विन्ध्याया निरूपिताः ॥ ४० ॥

रूपिता साऽपि यत्नेन रत्नाकरविलासिनी । कान्ताखिळेखगश्रेणीनिक्वाणा कक्कणावती ॥ ४१ ॥

विशेषक्र विशेषेण विचिता वीचिमालिनी । वेलानिलघनाश्लेषतरला ग्रुरला नदी ॥ ४२ ॥

शीलिताः स्वैरकङ्कोलवेलापवनवीजिताः । ताश्च तारेय कावेरीकूलतालीवनालयः ॥ ४३ ॥

उद्गर्भशुक्तियुवितस्वैरस्वीकृतसैकता । दृष्टाऽऽपगा शुक्तिमती मुक्तांशुपटलोज्ज्वला ॥ ४४ ॥

तमःकोपितनिस्रासनायकाक्रान्तरोधसि । ताम्रपर्ण्यो तथाऽस्माभिर्नाथ नीता निशीथिनी ।। ४५ ॥

क्रान्ताः सन्ततमाकन्दमुकुलोषितकोकिलाः । केरलाः स्खलदासन्नमलयोपत्यकानिर्लाः ॥ ४६ ॥

रक्षोभ्रजङ्गः सोऽन्विष्टश्चिरं चन्दनशाखिषु । राजपादपराजीषु राजपुत्री च मार्गिता ॥ ४७ ॥

^{9.} A मनिर्गम २. A त । ३. A न्तखेल ४. A किकाः । B तुलाः ।

कक्कोलीतरवस्तङ्गा लवङ्गाश्च विलङ्किताः । क्षुण्णश्च वनमेलानां वेलायां दक्षिणोदधेः ॥ ४८ ॥ चैत्यषण्डेषु पाण्ड्यानां नीतं दिनमपण्डितैः। क्षपा च क्षपिताऽस्माभिर्विपिने वानवासिके ॥ ४९ ॥ कलहा रीतयस्ताश्च यत्रोद्दामार्श्वकासति । कळहारीतैकण्ठानां द्वन्द्वानामधिरोहताम् ॥ ५० ॥ यत्र ता निष्कुटभ्रवः स्फटन्मारीचकोरकाः । राजन्ते द्वाँविडीदन्तज्योत्स्नापीतचकोरकाः ।। ५१ ॥ अपाद्यतवधुहारमॅरीचिरुचिराजिर्रैः । सोऽपि चोलाजनपदः पविश्य सुविचारितः ॥ ५२ ॥ स्थानान्तराणि दृष्टानि प्रतिष्टाननिवासिनाम् । सूर्याकाराँः प्रविष्टाः स्मस्तच सूर्याकरं पुरम् ॥ ५३ ॥ दृष्टोऽन्तः क्रन्त्यवन्तीनां क्रन्तलाः सुविलोकिताः । प्रत्येकश्च तरुष्काणां विचित्रा दृक्षवाटिकाः ॥ ५४ ॥ व्याहृताश्वाटवो लाटैर्विराटैर्वलितं भिया। आन्ध्रेरुक्तानि रन्ध्राणि न काऋयैः किश्चिदीरितम् ॥ ५५ ॥ गेहगर्भी विदर्भाणामाकोणीन्तं विचारिताः। उपरुद्धानि भोजानामजिराणि गृहाणि च ॥ ५६ ॥ श्रीणी अपि दशाणीनां पर्णशाला विलोकिताः। प्रत्यद्वलभीचैत्यं दत्ता दृग्दरदेध्वैपि ॥ ५७ ॥ सुदृष्टी लवणाम्भोधेस्ततः पूर्वापरौ तटौ । भ्रान्तं च शम्भोरभ्यणें गोकर्णसदनौकसः ॥ ५८ ॥ सारार्थस्पर्शनौदार्यरुद्धरोषणधार्मिकैः । तदव्यलीकमस्माभिः स्वामिसद्य निभालितम् ॥ ५९ ॥

^{9.} B C यात्रोद्याने । २. B रि । ३. B C मोहनी । ४. B C न्ति ह । ५. A स । ६. A भिः । ७. B रे । ८. A रंस । B रेपु । ९. A लोभा । १०. A ग्वरदेषु च ।

उद्वीक्ष्य वीक्षितचरीं वेलां वैलक्ष्यचश्चलाः। प्रख्ताः स्मः परावृत्य श्रीपूर्वे पर्वतं प्रति ॥ ६० ॥ क्षण्णः कपिकिशोरेन्द्र महेन्द्रः पुनरप्यसौ । काननं तच कालिङ्गं तत्प्रवीमव वीक्षितम् ॥ ६१ ॥ स वृथाऽस्माभिरुद्दामधारानीरनिरागसि । लम्पार्ककटके पापः कापेयादवलोकितः ॥ ६२ ॥ अनुगोदं गतामोदा गताः स्मस्तदनन्तरम् । विप्रद्धप्तानि विप्रादेराश्रमाणि निशाचरैः ॥ ६३ ॥ वदन्त इव वृत्तान्तमाद्रीर्द्व मैथिकीगतम् । चरिताश्चिरमस्माभिरुद्देशा दण्डकावने ॥ ६४ ॥ आहारं देहि वैदेहि क्व युवां रामलक्ष्मणौ । दण्डकारण्यकीराणामित्युत्कण्ठागिरः श्रुताः ॥ ६५ ॥ अनाददानाः कवलं मुहुर्वलितकन्धराः । उत्काण्ठिता इवात्यर्थे दृष्टाः पश्चवटीमृगाः ॥ ६६ ॥ सौमित्रिणा रार्पणखा यत्राक्रम्य विरूपिता । स देशः सूचितोऽस्मासु पङ्कशेषैस्तदङ्गकैः ।। ६७॥ तदीक्षितं जनस्थानं यत्र ते दृषणादयः। रामेणैकाकिना वाणैः कौणपाः कुणपीकृताः ॥ ६८ ॥ दारानुदारचरितो यत्र विन्यस्य लक्ष्मणे। गतः कनकसारङ्गनिग्रहाय रघृद्रहः।। ६९ ।। गता गैत्वरमारीचमायाजालादधीरताम् । जानकी यात्रधानेन यतो नीता च तेन सा ॥ ७० ॥

ताव्रभौ भ्रातरौ यत्र वश्चितौ संबभ्रवतः।

देशः स दारुणोऽस्माभिरभव्यैरवलोकितः ॥ ७१ ॥

^{🥦 🖁 🤆} रम्याद्भा २. 🛭 ८ यत्राष्ट्ठता। ३. 🗛 रसृ दैः। ४. 🗷 ८ स।

क्व नीतेति न जानीमो जानीमो रक्षसा हृताम् । तामर्धे रघुनाथस्य मैथिलीं कपियूथपाः ॥ ७२ ॥

सोऽपि नो विदितो दस्युर्दशास्यस्तस्य केवलम् । बहुमायावलम्बस्य निलये नास्ति निश्रयः ॥ ७३ ॥

इतः कार्ष्ण्यायसस्तस्य पातितः स्यन्दनोऽम्बरात् । चण्डचञ्चुपुटाग्रेण गृभ्रेन्द्रेण जटायुषा ॥ ७४ ॥

सा दशा रामभद्रस्य तद्रक्षोऽद्यापि जीवति । धिङ्नो मिथ्यातपःक्षामान् स्वस्ति वः साध्यतामितः ॥ ७५ ॥

वयम्रक्ता मुनिवरैर्मन्युगद्गदया गिरा । इति गोदावरीकच्छे पृच्छन्तो रामवत्सर्छैः ॥ ७६ ॥

न पीता वातगण्डूपास्त्विषः कोष्णा न शीलिताः। सा शीर्णपर्णार्धमयी स्प्रताऽप्यासीन्न पारणा॥ ७७॥

नाकर्णितः खगो मार्गान्नामृष्टैः पृषैतो लिहन् । न सारिता लतोन्मार्गचलद्वचालोलपङ्घवा ॥ ७८ ॥

उद्घद्धो न जटाभारश्रीरमाई न पीडितम् । समाहृतोटजाग्रे च न त्वगातपर्ममरा ॥ ७९ ॥

अस्मदाभाषणोद्भृतरामोत्कर्ण्डर्महर्षिभिः । यथावस्थितनिष्पन्दैः शेषमामृष्टमाह्निकम् ॥ कुलकम् ॥ ८०॥

तापसीनां समाजेषु तत्र तत्राश्रमान्तरे । कथा पुराणी सीतायाः श्रुताऽस्माभिरुदश्रुषु ॥ ८१ ॥

भून्यपर्णचतुःशालं विशालचितिसंकुलम् । स्वर्गिणः भरभङ्गस्य पविष्टाः स्मस्तपोवनम् ॥ ८२ ॥

अकृत्वा रामसंभाषां यदगान्मेघवाहनः । तत्कारणविदो दृष्टाः प्रतिवेश्म तपस्विनः ॥ ८३ ॥ वाज्मिश्रणात्स चास्माभिः सुतीक्ष्णः सुमहासुनिः । कृतः प्रवातहैमन्तक्षपान्तर्भृतदुर्दिनः ॥ ८४ ॥

रुद्धा मुनिभिराख्यातशातैकर्णिकथैर्वयम् । पश्चाप्सरसि मज्जन्तः सरस्युन्म्ररजारवे ॥ ८५ ॥

पश्चाप्सरास मज्जन्तः सरस्युन्गुरजाखा ।। ८५ ॥

पुनः मस्रवणस्याद्रेः परिदृत्य निरूपिताः । पादाः मपातसल्लिलक्षोदालीदृरशीतलाः ॥ ८६ ॥

क्रुजत्कारण्डवकुला वकुलाचितरोधसः ।

दृष्टाः पम्पाप्रभृतयो भूरयोऽथ जलाश्चयाः ॥ ८७ ॥

चिरादप्यशक्छोलक्छोलरवशीतलान् । मोक्तुं नस्तान्न राजीवराजीवलयिनो मनः ॥ ८८ ॥

शतकृत्वः शिखरिणः शतकृत्वः सरित्तटाः । शतकृत्वश्र ताः साक्षात्कृताः कान्तारभूमयः ॥ ८९ ॥

अन्विष्टा सुप्तसिंहासु गुहासु जनकात्मजा । करिकङ्कालकूटेषु पिशिताशी गवेषिर्तैः ॥ ९० ॥

सकीलकाः शर्करिलाः करालकुशकोटयः । ता निष्कारणमस्माभिर्लघुभिर्लेङ्घिता भ्रुवः ॥ ९१ ॥

बिल्रानि प्रतिवल्मीकमवगाढानि भोगिनाम् । विचितानि विहङ्गानां नीडानि प्रतिशाखि च ॥ ९२ ॥

पृथक्कृताः पत्रपुटाः पाटितानि फलानि च । कुड्मलानां हठाद्वित्रं निवेन्धैनिविडं मुखम् ॥ ९३ ॥

ग्रन्थिपछ्छवयोः सन्धावन्तर्वन्धनपुष्पयोः । मध्ये स मार्गितोऽस्माभिमीयावी सारवलकयोः ॥ ९४ ॥

तेषु तेषु विगाढोरःप्रेरणपाप्तवर्त्मसु । आत्माऽस्माभिर्निराशङ्केः संकटेषु प्रवेशितः ॥ ९५ ॥

प्राप्तानि विप्रकृष्टानि सुक्ष्माण्यधिगतानि च । दृष्टा मिथः पदार्थानां सन्धयः समवायिनाम् ॥ ९६ ॥

न कस्यामपि काष्टायामस्माभिरवलोकिता । महिषीक्ष्वाकुचन्द्रस्य चन्द्रिकेव कुहूनिकि ॥ ९७ ॥

वार्ताऽपि न श्रुता काचित् तस्य च क्रूँररक्षसः। दृथैव भ्रान्तमस्माभिर्वीर विश्रुतविक्रमैः॥ ९८॥

न किंचित्ते कृतं प्रष्टेश्वल वालिसुत स्वयम् । धूमः सम्रल्लसत्येव शिखी जाड्यमपोहति ॥ ९९ ॥

आरात्त्रायस्व वा पृष्ठं तथा भूयो यतेमहि । आनृण्यं त्वत्र्यसादेषु यथा नः स्यात्कियत्स्विप ॥ १०० ॥

इत्युदीरितभूतार्थानुदारचरितान् कपीन् । उद्यमान्तरदत्ताङ्गानङ्गदः पुनरब्रवीत् ।। १०१ ।।

दृष्टदृष्ट्चपर्यन्ताः कोयमात्मन्यनादरः। इतोऽधिकमनुष्टातुमलमेकपदेन कः॥ १०२॥

श्लाघ्याः कस्य न ते यूयं यैरयं दक्षिणापथः । साद्रिसिन्धुपरिक्षेपः क्षुण्णः कतिपयैः क्षणैः ॥ १०३ ॥

न दूरमिषवो यान्ति स्वलन्ति मरुतोऽद्रिषु । मनो विरमति श्रान्तं को युष्माननुधावति ॥ १०४॥

विश्राम्यत परिश्रान्ताः प्रसरामोऽधुना वयम् । अस्य कार्यस्य पर्यन्तः पर्यायादवसीयताम् ॥ १०५॥

अथार्याः कार्यसौरर्स्यात् श्रमोऽयं चेन्न गृहाते । तदायातं समं सर्वे यथाशक्ति यतेमहि ॥ १०६ ॥

क्षुण्णायां दिशि युष्पाभिर्न जिगीषाऽधिकाऽस्ति नः । परमच्छिक्सवाञ्छत्वादुञ्छार्थमयमुद्यमः ॥ १०७ ॥

^{9.} B D कापि तस्यास्तस्यच २. A B हा ३. C त । ४. D भ्या । ५. A मः ।

अरोचत समस्तेभ्यो वालिपत्रस्य तद्वचः। बुन्दे तत्र ध्रुवा सिद्धिर्मिथो यत्रैकवाक्यता ॥ १०८ ॥ ते विनिश्चित्य सचिरं वानरेन्द्रास्तरस्विनः। प्रतस्थिरे यूथवराः प्रातः पत्ररथा इव ॥ १०९ ॥ तत्तद्विचिक्युर्विन्ध्याद्वेर्वानरेन्द्रा वनान्तरम् । यत्र यत्र कृतः पूर्वे नेदीयस्त्वादनादरः ॥ ११० ॥ विचित्य विन्ध्यमिखलं लेभिरे हरयः श्रमम् । असूच्यत न स कापि रामरामामलिम्छुचः ॥ १११ ॥ अथापतन्नपर्यन्तं ज्वलन्तं गिरिजङ्गलम् । मृर्तिमन्तमिवायातमयोगं रामसीतयोः ॥ ११२ ॥ विचिन्वन्तश्चिरतरं यत्र श्रान्ता वनौकसः । लतामपि लघुच्छायां नासेदुर्मैथिलीं कुतः ॥ ११३ ॥ य्रावाणो रावणक्रूरास्तैराक्रान्ताः पदे पदे **।** आसादिता पुनः क्वापि न सीताशीतला सरित्।। ११४॥ समन्तादुदभुँज्यन्त केवलं वालुकासु ते । शुष्काननाः शुष्कनदीः खनन्तोऽम्बु न लेभिरे ॥ ११५ ॥ गिरिष्वमार्गन् प्रवगास्तुड्रेगोचिलितासवः । सङ्यस्तसीताविचयाः प्रपातसिष्ठस्रतिम् ॥ ११६ ॥ इतस्ततः सिकतिलाः स्थलीस्तेजस्तराङ्गिणीः। ते निपेतुः पयोमोहातु पिपासार्तास्तपस्विनः ॥ ११७ ॥ अथ स्तिमितपक्षाग्रामुन्नमन्तीमदूरतः। ददृशः सारसश्रेणीमासन्नजलशंसिनीम् ॥ ११८ ॥ प्रस्निग्धशाद्वलभ्यामं सीमान्तमलभन्त च । सिद्धचेर्वोर्पितमुत्सङ्गमनुबन्धप्रसन्नया ॥ ११९ ॥

^{9,} A भु। २. द्वयेवा C द्वो।

स्मृताञ्जनेयसंबन्धो नूनमासीत्तदार्शनलः । यदकस्मादतीवार्द्रः कपीन् प्रत्येकमामृशत् ॥ १२० ॥ तत्रापश्यन्न सरसीने सरः सरितं न च । विचिन्वन्तो विलस्येव द्वारमारादस्चयन् ॥ १२१ ॥ कल्लं क्वणन्त्यः कल्लंसमालाः कुर्वन्ति येनाशु गतागतानि । यतस्सुशीतः शनकेरुपेति पातालमृलाभिजनो नभस्वान् ॥ १२२ ॥ किमेतदित्यूढवितर्कदोलो वलीमुखेन्द्रः स महेन्द्रनप्ता । तिन्नश्रयाय प्रजिघाय शीघं निवेश्य कुत्रापि कपीन् पुरोगान् ॥ १२३ ॥

येनाच रामचरितं चरिताद्धतेन स्वेनाधरीकृतमतीव महीतलेऽस्मिन् । तेनेव पालकुलचन्द्रमसा तदित्थपुत्थापितं जगति पश्यत चित्रमेतत् ॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये बिल्दर्शना नाम दशमः सर्गः समाप्तः ॥

किं श्रीधुभिर्भवतु फाणितशकराद्यैः
किं वा सितासहचरैः कथितेश्च दुग्धैः ।
दुग्धाव्धिलुब्धसुध्याऽपि न किश्चिदेव
यत्राभिनन्दसुकवेः प्रसरन्ति वाचः ॥
तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोल्लासिनः श्रोभते
श्लाघ्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।
रुघ्वा सर्वदिशो मनोरथपथातीतर्द्धिभिः पुस्तकैः
सत्काव्याभिरतेन रामचिरतं येन प्रतिष्ठापितम् ॥

^{9.} C लो। २. D न्द्रैः समिम ३. D कपिप्रवीरान् ४. A only reads this। ५. C Reads these two slokas।

अथेकादशः सर्गः।

ते निपेतुः समं सर्वे मौर्वीम्रक्ता इवेषवः । एकलक्ष्ये विलद्वारि वेगव्याकुलकेसराः ॥ १ ॥

अजिघन्नथ संकीर्ण तत्रामोदममानुषम् । अञ्चण्वंश्र शयानस्य निश्वासानिल्ननिस्वनान् ।। २ ॥

अपसस्वर्भयात्पादैर्मुखैः सस्रः कुत्हलात् । विलाग्रद्वारपर्यन्तवलयस्था वलीमुखाः ॥ ३ ॥

ते दूराइदृशुर्दीप्तिं प्रत्युप्तविकटाझ्मनः । महाधनपरीतस्य पर्यङ्कस्येव शङ्किताः ॥ ४ ॥

तत्परीयुर्महातल्पं सविकल्पा वलीम्रुखाः । आचिक्षिपुः शिरःस्थानादुत्तरीयमनन्तरम् ॥ ५ ॥

दूरमीयुश्च द्य्वैव मुखमुज्व्वलकुण्डलम् । निद्रानिमीलितस्यापि स्मेरस्येव सुरद्विषः ॥ ६ ॥

तस्यापतन् शर्नेः मूर्ध्नि मुद्रामक्ष्णोरमोचयन् । नेज्ञुर्नासाविवरैयोरविशन् स्मश्रुकाननम् ।। ७ ।।

र्मेन्द्रध्विनं माणामिव स्वैरं तुन्दमवादयन् । ददुर्निकुट्टनं वक्षस्यक्षुण्ण इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥

उच्चयं मोचयामासुरुचख्नुर्निष्कनायकम् । वभञ्जुर्भुजयोर्जोषमङ्कन्स्थाः कङ्कृणावस्त्रिम् ।। ९ ।।

तूलीं धूलीभिरिकरन्तुपधानमपाटयन् । प्रच्छदाञ्चलमाकृष्य मुद्दः पादावमार्जयन् ॥ १० ॥

^{9.} B रवनिश्वलान् D मिव निश्वलान् । २. A समं । C शरैः । ३. A सुपिर । ४. B C स्वा ७. B C कं ।

छित्वा शतसरं हारं हत्वा पादेन शेखरम् । उच्चैरैसित्वा अवसोरश्रयन् शरणं दिशः ॥ ११ ॥

तेनापनिद्रः क्षोभेण करमृष्टारुणेक्षणः । उदियायायुधी क्रोधः कोऽष्यसौ कायवानिवै ॥ १२ ॥

दद्दशुस्तस्य दूरस्थाः कपयः कायसौष्ठवम् । सोऽपि तान्वीक्ष्य काक्षेण क्षणमुद्भूतवागभूत् ॥ १३ ॥

कपिकीटाः कुतो यूयमागताः कालनोदिताः । खिलीकृतं मयोद्देशं निक्शलाकं शयालुना ॥ १४ ॥

क्षान्तं प्रमादकापेयमिदं वः प्रतिगम्यताम् । अथावलेपः स्फुरति क्रियतामायुषग्रहः ॥ १५ ॥

इति वाचि प्रगल्भायां तस्य ते जातसाध्वसाः । परस्परस्य पश्यन्तः प्रत्यपद्यन्त नोत्तरम् ॥ १६ ॥

पत्युद्योतहतोद्योताः खद्योता इव ते दिवा । अध्वान्तैचकिताः पेतुर्गुल्मस्य महतस्तल्ले ।। १७ ।।

ऊचुः सेनापतिं नाथ विलमस्माभिरीक्षितम् । दूरादेव र्चं दुर्वारद्वारपूरुपभीषितैः ॥ १८ ॥

सर्वे वयमधो नीतास्तेनात्युद्धतया गिरा । गिरयः सागरेणेव महाप्रखयवेखया ॥ १९ ॥

स रक्षति विलं वीर व्यक्तं नक्तश्चरेश्वरः । किं भ्रयसाऽस्त्यसन्देहं तत्रैव जनकात्मजा ॥ २० ॥

विप्रचित्तिप्रभृतिषु प्रकृष्टो दनुजेषु वा । स निद्रया विनयते तत्रेन्द्रविजयश्रमम् ॥ २१ ॥

^{9.} BC स्वरं २. AB यकुथा योधः कोऽप्ययं कोपवानिव । ३. A मद्धतवान । ४. CD न । ५. CD स्थ । ६. CD तद्गदेव ।

योऽस्तु सोऽस्तु मतेऽस्माकमितविस्मयकारणम् । स्तोतन्यो विलवास्तन्यः सोऽवलेपकलो युवा ॥ २२ ॥

के वयं वायुपुत्राद्येरप्यमीभिस्तवानुगैः । अजिते दुर्गमं तस्मिन्वालिपुत्र विलोद्रम् ॥ २३ ॥

तानथाश्वास्य चिकतानालोच्य सह मन्त्रिभिः । चचाल वालितनयः प्रतिमल्लकुतृहली ॥ २४ ॥

ततः प्रतिभटाटोपश्रवणानन्तरोत्थिताः । जग्रद्वविग्रहाक्रुतमनीकस्था वलीमुखाः ॥ २५ ॥

येऽपि प्रत्याययुर्भग्नास्तेऽपि तत्रोहुरुद्धतिम् । किमप्यन्मीलति स्थाम प्रभोः श्रूरस्य संनिधो ॥ २६ ॥

तेन शौर्यरसेनासीदनाश्वानिप मूर्छता । प्रकामपीतसंग्रुक्तसंकाशो वालिनन्दनः ॥ २७ ॥

जगाम सिद्धौपधतामसावारभटीरसः । सद्यश्रिकित्सितासाध्यप्रवगाध्वश्रमज्वरैः ॥ २८ ॥

चेलुरुन्मूलितासन्नद्रुमशैलायुधोद्धताः । प्रत्येकमरिसंहारमाशंसन्तः प्रवङ्गमाः ॥ २९ ॥

तेऽभिजग्रुस्तग्रुदेशं यत्रोत्सार्य कपीनसौ । पुनर्भेजे विलद्वारि विस्रव्थप्रवलायितम् ॥ ३०॥

अभिवीक्ष्य विलद्वारि वानरास्तं महौजसम् । चक्रः किलकिलाशब्दं ववल्गुश्च वलोत्कटाः ॥ ३१ ॥

अलक्ष्यत विलद्वारि घोरे घोराकृतिः स तैँः । समारूढो यमस्येव जिघांसोर्व्यात्तमाननम् ॥ ३२ ॥

^{9.} BC चुरुद्धतम् । २. B परिश्रमः । ३. A घोरघोराकृतिः सतैः ।

कपयः प्रतिवोधाय महाकायस्य तस्य ते ।

चक्रः लीनाः कलकलं मशका इव कर्णयोः ॥ ३३ ॥

बुवुधे विबुधोन्माथी समनहान्त यूथपाः । जहास प्रत्यभिज्ञाय तानसौ पुनरागतान् ॥ ३४ ॥

पप्रच्छाङ्गदमालोक्य कोऽयं तस्यैष वालिनः । दैवदोषादनार्येण हतो येनार्यदुन्दुभिः ॥ ३५ ॥

किमर्थमिममुद्देशं वह्नपायमुपागतः । कच्चिन्मार्गति सुग्रीवमादेशादेष वालिनः ॥ ३६ ॥

हत्वा वा वालिसुग्रीवावयमद्योत्थितो युवा । अनर्जितां स्वप्रवरेर्जिगीषति महीमिमाम् ॥ ३७ ॥

इत्युवाच स तानृक्षैष्ठवगान् प्रमना इव । समृद्धसाहसरसँपातराशमनोरथः ॥ ३८॥

स्वं स्वं वदत विज्ञानिमतो भवत संभृताः। सर्वानेव कुलारातीन् दोक्शाली दंलयामि वः॥ ३९॥

अयम्रुन्मोलिरथवा शरणं रणर्वैर्जितः । प्रणम्य यातु चरणो रणोत्मुक्योत्थितस्य मे ॥ ४० ॥

संनाहकृतवेगैस्तैः संनाहं भ्रमयन्वली । दितिभूश्रक्षमे दर्पादिति भूरि वदन्नसौ ॥ ४१ ॥

केचित्तमाक्रान्तविलं विलङ्कितपुरस्सराः । जघ्नुः प्रवङ्गास्तरुणास्तरुणार्कनिभाननाः ॥ ४२ ॥

अन्येऽवर्षन् शिलाजालं लाजालङ्कृतिपेशलम् । असौ यदूहे शिरसा रसादिव महासुरः ॥ ४३ ॥

स्फुरन्महोल्लासहसा सहसा तन्मुखद्युतिः । रजनीवं रविच्छायान् विच्छायानकरोत्कपीन् ॥ ४४ ॥

^{9.} B C D जुक्त्वा । २. B C D सातम्यसमर । ३. B C D सहसामी ४. A रथवारण । ५. B C च

ते चोपसस्तुः शनकैरनीकस्य मुखानि ये ।
ते चकुर्घनमाश्लेषं ये वक्षांसि भुजाश्च ये ॥ ४५ ॥
नन्ते नमिताग्राङ्किः स्कन्धयोर्गन्धमादनः ।

ववल्गो**न्न**तलाङ्कलः शरभः शिरसि क्षणम् ॥ ४६ ॥

लम्बमानो बभौ कण्ठानिष्कम्पो निष्कवन्नलः । लग्नो मुक्तागुणे गाढं नीलो नायकतां ययौ ै॥ ४७॥

तिरश्रकार केयूरं कुमुदः क्रान्तकूर्परः । ऋषभः शुरुभे तिष्टन्नवष्टभ्य शिरोमणिम् ॥ ४८ ॥

वीरों च मैन्दद्विविदों व्यथत्तां मणिवन्थयोः । जात्यजाम्बूनदच्छेदरुचा रुचकविश्रमम् ॥ ४९ ॥

दन्तैर्दन्तच्छदपुटं पाटयामास दुर्मुखः । शब्दोत्तरां च मुखरः केशान्ते कर्तरीं दधौ ॥ ५१ ॥

पनसस्तुटिशश्रके कटीमाक्रम्य कङ्कटम् । इन्द्रजातुश्र जातुस्थश्रीरग्रन्थिममोचयत् ॥ ५२ ॥

इत्यभीक्ष्णं क्षपयतः कपीनुचावचानसौ । प्रतिप्रतीकमधुनान्महोक्ष इव मक्षिकाः ॥ ५३ ॥

विजित्य मूर्च्छोम्रत्पुर्च्छाः कपयो भूरजश्चिताः कुद्धास्तं पुनराजग्मुः जग्मुर्विषकृताः पुनः ॥ ५४ ॥

ऊचुश्र ते वालिसुतं वयं भग्नाः स्वयं भवान् । गत्वा मन्त्रबस्टेनाश्च बिलाद्यालमपोहताम् ॥ ५५ ॥

छिन्नाः सटाः शिरः पिष्टमुरः पृष्ठं च पोथितम् । मुक्ताः स्मो मृतसंकल्पाः ते निमीलितचक्षुषः ॥ ५६ ॥ करेणादाय लाङ्क्लं तेन व्योमाङ्गणे वयम् । भ्रामयित्वोज्झिता भूमो वमन्तः शोणितं मुखेः ॥ ५७ ॥

उचचाल तदाकण्ये कुपितः किश्चिदङ्गदः । तं जाम्बवद्वायुसुतावपीशं नार्नुजम्मतुः ॥ ५८ ॥

एककः प्रार्थयामास महत्तद्भृतमङ्गदः । प्रवेशयन्ति सन्देहं न बहुन्वाहुशालिनः ॥ ५९ ॥

तस्य तन्मत्सरान्धोऽपि दैत्यस्तुष्टाव सोष्टवम् । करोति गुणसंवादो बलेन हि वशंवदम् ॥ ६०॥

ऊचे सेनापरिक्षिप्तः सोऽविष्ठप्तिमिदं वचः । अनेकनायकन्यासविकटाङ्गदमङ्गदम् ॥ ६१ ॥

यत्सत्यं वालिनः सूनुरनुक्तोऽपि प्रतीयसे । प्रसूयतेऽपकृष्टोऽपि नामृगेन्द्रं मृगाधिपः ॥ ६२ ॥

इदं त्वसदृशं वाल यद्वालिरिपुकिङ्करः । दुर्गत्यर्थीव गृह्णोसि बहुदुर्गामिमां दिशॅम् ॥ ६३ ॥

शत्रुसन्तितपक्षेऽपि किं वयं न गवेषिताः। कस्तेऽभूद्वालिविश्वासः पितृव्ये पितृविद्विषि ॥ ६४ ॥

क्व नु सद्वत्सलः श्रीमान् क्व नु विद्वाननास्तिकः । क्व नु शक्तः क्षमाशीलः क्व नु कुल्यप्रियः प्रभुः ॥ ६५ ॥

आपृच्छच तो चीरभृतो चिरव्युषितमत्सरः । विस्नब्धं त्विय दुष्पाज्ञ स माज्ञः प्रहरिष्यति ॥ ६६ ॥

अद्यापि चेचेतयसि पितुः स्मरिस चोन्मनाः । आपन्नगृह्यान्भज नः त्यज दायाददासताम् ॥ ६७॥

किं ते किष्कन्थया कार्यमनार्यकिपजुष्टया । चिरमास्व ममाश्वासाद्धिलेऽस्मिन्वालिनोऽधिकः ॥ ६८ ॥

^{9.} A वर्ष्येषात्राभि । २. A मृदा ३. A शिव ४. BC शाम् । D महीम् । ५. BC मम स्वत्वा । १३

तं राजपुत्रापश्चदं कथं च बहुमन्यसे । पार्श्वकेण पिधाय स्वं पितुस्ते निजधान यः ॥ ६९ ॥

मा ग्रहीस्तस्य नामापि हृतभार्यस्य रक्षसा । संभृतात्मजिगीषस्य यस्यास्था वानरेष्वपि ॥ ७० ॥

तस्य पित्रा निरस्तस्य को ददाति प्रतिश्रयम् । ऋते रविसुताज्जाल्मादेकोदरवर्धोषणः ॥ ७१ ॥

राघवो वालिनः शत्रुः पौलस्त्यो वालिनः सुहृत् । कथं ते वालिपुत्रस्य वृत्तिर्विसदशी तयोः ॥ ७२ ॥

हितारोचिकाभिर्मुग्धेः परिविष्टस्य तेऽधुना । आत्यशत्रोरिव व्याधिर्न व्यामोहो विरंस्यति ॥ ७३ ॥

अद्यापि प्रवसे बाल बहिरेव रणोदधेः। अभिषेणयसि प्रष्टेः क्रोष्टुभिर्यन्मृगाधिपम्॥ ७४॥

दैत्योऽई दुर्दमो नाम दुन्दुभेः सदृशः सुतः । श्रुतः सुभटगोष्टीषु प्रवङ्गमिशेशो न ते ॥ ७५ ॥

मयानुरोधेन मया विलेऽनन्यर्जनाविले । कालोऽयमरिसत्कालो नीयते वचनीयते ॥ ७६ ॥

ससैन्येन त्वया सार्धे मम निद्रासुखच्छिदा । स यास्यतीन्द्रः सोपेन्द्रो निद्रामद्य निरायताम् ॥ ७७ ॥

ममोद्घोधितकण्डूतेस्त्वयैकाहातिनाशिना । निकामनिकपस्तम्भो भविष्यति भुजस्य कः ॥ ७८ ॥

तिष्ठ प्रहर सारं ते कलयामि किशोरक । विभेषि चेन्निवर्तस्व क्रीवे कारुणिका वयम् ॥ ७९ ॥

तमुवाचाङ्गदः क्रुद्धः क्रमः केनातिवर्त्यते । अनुधावस्व पितरं करोमि सदृशं पितुः ॥ ८० ॥ इत्युत्प्छत्य विलोक्याशाः पुनः स तमभाषत । यत्सत्यमनुकम्पा नस्त्वय्यनाथे विलोकासि ॥ ८१ ॥

श्वयालो विलम्रुत्सुज्य शेष्वान्यत्र यथासुखम् । स्वमायितसमे कोपः कोऽस्माकं त्वद्विकत्थने ॥ ८२ ॥

अथासावास्थितद्वारो वानरेन्द्रगणेश्वरः । प्रजज्वालार्धचन्द्रेण लब्धेनासुरतोयधेः ॥ ८३ ॥

पतलेर्मुष्टिभिर्लोष्टेर्दुमैरस्मभिराद्रिभिः । प्रजद्दे च यथाकोधं पहारक्रमकोविदः ॥ ८४ ॥

तदार्श्रुं क्षणमन्दाक्षनिद्रावलनवश्चनैः । विजिग्ये वालिपुत्रस्य दैत्योऽद्रिद्वमदुर्दिनम् ॥ ८५ ॥

स चकार महावीरः सामीरेरपि विस्मयम् । गिरिदृष्टौ विशिष्टायामविशिष्टेन वर्ष्मणा ॥ ८६ ॥

नगैरङ्गदमुक्तेस्तैस्तस्य लोमापि न क्षतम् । प्रतिघातप्रतीपैस्तु स्वैव निष्पिपिषे चमूः ॥ ८७ ॥

विसदण्डानिवादाय हस्ताभ्यां स महातरून् । पञ्चत्सु कपिसिंहेषु बभञ्जासुरकुञ्जरः ॥ ८८ ॥

अपादिशिखरं विन्ध्यमद्रुमं दण्डकावनम् । स्थलीरलोष्ट्रपाषाणाश्रके वितथमङ्गदः ॥ ८९ ॥

त्रूरं मुसलमुद्यम्य दर्पात्स्मेरस्तमब्रवीत् । दैत्यो धुतसमस्तास्त्रमपि धाम दुरासदम् ॥ ९० ॥

हेळावहतगीर्वाणभटास्थिकणगर्भिणीम् । ईक्षमाणोऽपि जयौसे त्वमस्य ग्रुखमेखळाम् ॥ ९१ ॥

इति ब्रुवाणस्य जवादाक्षिप्तेनाक्षुनोर्द्वेली । तेनैव मुसलेनास्य मुखोळखलमङ्गदः ॥ ९२ ॥

BC क्षमानु. २. A चच्चलैः । ३. A यद्या । ४. B द ।

स तेनाच्छित्रमुसलो मुषण्ढीमैसुरोऽग्रहीत् । मुपण्ड्यां मुपितायां च मुद्गरं घोरमाददे ॥ ९३ ॥ त्रस्तेषु दिवि देवेषु भुवि शाखामृगेषु च । मृष्ट्याऽभिनद्वालिसुतस्तस्य मुद्ररमुद्यतम् ॥ ९४ ॥ कराभ्यामभिनत्खङ्गमङ्घिभ्यामहरद्भदाम् । दूरमावेष्ट्यामास लाङ्गलेन च लाङ्गलम् ॥ ९५ ॥ कक्षयोरक्षिपत्पाशं पासमास्येन चाददे । तस्य निक्शेषयामास हसन्नेवायुधानि सः ॥ ९६ ॥ तं प्रत्युयायुधग्रामविष्रलोपव्यलीकतः दैत्यो दुर्वारानियतिर्नियुद्धाय न्यमन्त्रयत् ॥ ९७ ॥ ततः परिकरन्यासक्षणव्यग्रौ विरेजतुः । मृष्टिपीडनपिष्टाद्रिच्छुरितोरःस्थलावुभौ ॥ ९८ ॥ मलावुत्फलवक्ताब्जो तो कृताग्रभुजग्रही । क्रीडयेव न्ययुध्येतामकूरैः करणैः क्षणम् ॥ ९९ ॥ अथाब्दाविव गर्जन्तावाघुर्णन्तौ नदाविर्वे । र्क्षुँब्घौँविव नभस्वन्ताविचिंष्मन्ताविवोद्धरौ ॥ १०० ॥ बद्धवैराविव व्याली ऋद्धी मदकलाविव। भिन्नव्रजाविव दृषौ सिंहावेकगुहाविव ॥ १०१ ॥ त्वराभिलिपतो कान्तौ दन्तादिनत कचाकाचि । मिथः सूचीगतिं प्राप्य सूक्ष्मसन्धी समीयतुः ॥ १०२ ॥ तयोः संभेदपृथाभेः पार्ष्णिघातेष्रेहुर्मही । चकम्पे च विदद्रे च ननाद च ननाम च ॥ १०३ ॥ अवाग्वालिसुतः किस्विद्रर्ध्व दैत्यः स्विदुंत्स्रुतः । पार्श्वयोः पुरतः पश्चादुभौ स्वित्पुरतः समम् ॥ १०४ ॥

^{9.} A भृषुण्डी २. A D त्यं ३. B C D कि । ४. A न्ताविवोद्धरी । ५. BC D किसुरुद्ध । ६. C D त्कृर ।

हा हा हताः स्मः सर्वेऽमी मैवं भोः कपिभिर्जितम् । मा स्म वल्गत यूथेशाः संशयस्थावुभाविमौ ॥ १०५॥ वात्येयं केवला नोभौ शब्दमात्रमिदं न तौ। न दैत्यो न च तारेयो रेण्ररेकैव राजते ।। १०६ ॥ चतुष्पाणि चतुष्पादमंसलग्रौननद्वयम् । ताभ्यामन्यदिदं भूतं बत निर्मितमञ्जूतम् ॥ १०७ ॥ इत्यन्योन्यमुपारूढवितर्कोत्फुळुँलोचनाः । कपयश्चिन्तयामासुः पश्यन्तः प्रधनं तयोः ॥ १०८ ॥ युयुधाते महायोधी तावदृष्टचरी चिरम् । श्वेतपर्वणि संरब्धौ रुद्रवेवस्वताविव ॥ १०९ ॥ युगपज्जमतुर्मीहं युगपज्जमतुर्महीम् । उज्जग्मतुश्च युगपत्तौ मिथः सुहृदाविव ॥ ११० ॥ म्रहुर्वान्तसफेनास्रो तो विस्नस्तशिरोधरौ । जम्मतुर्जीवसन्देहं वालिदुन्दुभिनन्दनौ ॥ १११ ॥ अत्यशेताङ्गदं दैत्यस्त्वर्चं करणयोग्यया । तिरश्रकार तारेयस्तरसैवाद्धतेन तम् ॥ ११२ ॥ तुष्ट्वे सुरसंघातैः कपिभिश्र कपीश्वरः। अव्याजबाहुद्रविणस्तेनैवैकेन दानवः ॥ ११३ ॥ प्रविष्टोऽङ्गददोःपाञ्चं दैत्यो निष्क्रान्तलोचनः । मुमोच सार्धमसाभिनीदं नाकिभयङ्करम् ॥ ११४ ॥ तमुद्यम्य महाकायं दर्शियत्वा दिवौकसाम् । महाबलो वालिसुतश्रिक्षेप लवणाम्बुधौ ॥ ११५ ॥

^{9.} B C वैषरेचकी । २. D मसमग्रा । ३. B C त्रव । ४. B C D रङ्गदैत्यः । ५. A रः । ६. B C D रस्य

दुन्दुभयो दिवि दथ्वनुरुचै

रुच्चभुजाः कपयश्च ववल्गुः ।

सिद्धनिकायकराब्जविमुक्तं

माल्यमथाङ्गदमूर्धिन पपात ॥ ११६ ॥

दीपः सतां स खलु पालकुलमदीपः
श्रीहारवर्षे इति येन कवित्रियेण।
सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे
निष्ठापितः पिशुनवाक्ष्रसरोऽभिनन्दे॥
इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
एकादशः सर्गः समाप्तः॥

ैकिं शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किंवा सितासहचरेः कथितेश्र दुग्धैः। दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किश्चिदेव यत्नाभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः॥

^{9,} BCD omit this sloka. 3. BC Read this after colophou.

द्वादशः सर्गः ॥

A REM

रुचिराहवकर्मतोषितत्रिदशप्रेरितमाल्यमण्डितः । प्रविवेश सह प्रवङ्गःमैर्बिलपातालमनगेलोऽङ्गदः ॥ १ ॥ अभयं वचसाऽङ्गदो ददाववलम्बं वपुषाऽञ्जनासुतः । बलमृक्षपतिश्च सान्त्वनैः प्रवगानां गहने निमज्जताम् ॥ २ ॥ स्वलतां चलतां विघूर्णतां गलतां गाढमभिन्नतां मिथः। बिलगर्भतमस्यभूचिरं प्रवगानां तैलयानविष्ठवः ॥ ३ ॥ अनुदन्नुजीविनः प्रभूनथ बालाः स्थविरानलङ्घयन् । गुरवोऽन्तसदामधोऽभवन्नवकृष्टाः प्रवरान् प्रचिक्षिपः ॥ ४ ॥ नल जीवसि जीवें जाम्बवन्बलमाश्वासय वालिनन्दन। गव गच्छ गवाक्ष देशय द्विविद ध्यायसि मैन्द का गतिः ॥ ५ ॥ प्रसमं चलैतीव कः खलो गलहस्तं बत को ददाति मे । यवराज इवायमीयते बलवान् कश्च विलङ्घ्य वालधिम् ॥ ६ ॥ चल चन्दन गन्धमादन क भवानन्ध इवानुधावति । गज गर्जिसि किंनु सांप्रतं निषध क्वासि निषेध संप्रवम् ॥ ७ ॥ किमयं सुमहान् भुजङ्गमः किमु लाङ्गलिमदं हन्मतः । विटपः स्विदयं सकण्टकः किमथासीदति काँग्रदः करः ॥ ८ ॥ लिखतीव नखेन कस्त्रिकं मम कण्ड्रयति कश्च सक्थिनिं। गवयस्य निगृढनर्भणो नियतं पाणिरयं भविष्यति ॥ ९ ॥ मम मार्गति कोन वक्षसि प्रणयिन्या इव निस्त्रपः स्तनौ । अयमाननसंमुखश्च कश्चपलश्चाम्बितुमिच्छतीव माम् ॥ १० ॥ अवगाइमलं तलं न ते नच निर्गन्तुमलं बिलान्ततः । इति केवलमाकुलां गिरं हरिवीराः परितोऽभ्युदीरयन् ॥ ११ ॥

^{9.} Bन। Dव। २. CD नील। ३. A. नुद। ४ C सुक्रिणि।

अथ चिन्तयतामनारतं रविवंशाभ्युदयं वनौकसाम् । अजनिष्ट शनैः शनैस्तमः तदुषस्तर्जनयेव जर्जरम् ॥ १२ ॥ अवाजित्य निरङ्कशं ततः तिमिरं दूरम्रपेत्य विस्मिताः। दद्दशुर्भिणिदीपिकान्तरे परिष्टत्तं हरयश्रराचरम् ॥ १३ ॥ बहु तत्तदपूर्वमैद्धतं सहसाऽऽसाद्य वनौकसामसौ । चिकतेव चलद्विलोचना परिचिक्षेप चमूश्रमूपतिम् ॥ १४ ॥ विनिवेशितवाहिनीपतिः पतित स्मानिलिरग्रतो दिशः। अविलोकितनिर्गमां भ्रुवं न हितैपी नयति प्रभ्रं पुरः ॥ १५ ॥ चतुरन्तचलद्विलोचनो रुचिरे तत्र रसातलान्तरे। सं विलोकयति स्म केवलं लिलताभोगमनेकमद्भतम् ॥ १६ ॥ तरवस्तरुणच्छदा इति प्रतिपन्नाः प्रथमं हनूमता । गरुडोपलरिक्मराजयः शिखरालाः स्फ्रुटमन्तिके वर्भुः ॥ १७ ॥ पवनाङ्गभ्रवा तरिङ्गणी दहशे वीतर्मेला विद्रतः। स्फटिकालिरुदंशुरन्तिकादभवत्तृट्तरलस्य तस्य सा ॥ १८ ॥ सुसमे विषमत्वमग्रहीत्पाथे नानाञ्ममयूखमोहितः । विषमे समबुद्धिरॅस्खलद्युतिसन्तानतिरोहितावटे ॥ १९ ॥ मणिभित्तिषु तेन वेश्मनामभिघातस्तरलास्वलभ्यत । अपि मुक्तमहांशुमञ्जरीनिचितं द्वारमदर्शि नाग्रतः ॥ २० ॥ विदितं न जलं न च स्थलं कलितं नान्तरमुचनीचयोः। मणिकुट्टिमभूमिषु भ्रमः प्रततस्तत्र वभूव मारुतेः ॥ २१ ॥ भ्रमति स्म समन्ततः परं निरचैपीत्रिपुणं न किश्चन । प्रतिवस्तुविरूढसंशयः स तदात्मन्यपि शङ्किःतोऽभवत् ॥ २२ ॥ बहुमोहतरङ्गमालिनीमभितस्तत्र निकामशीतले । श्रममाप न संपतन्मुहुर्मृगतुष्णां मृगवाहनन्दनः ॥ २३ ॥

^{9.} A ति । २. B C यदुतत्तदुपेत । ३. A भुवः । ४ C D ज । ५. A B भूभि ।

जलपङ्करजोऽनिलातपव्यसनं नाण्वपि तत्र सोऽन्वभूत् । समकालमृतुनलोकयैत्पुनराद्गिन्नमनोज्ञलाञ्खनान् ॥ २४ ॥

विविनक्ति पुरो न वासरं विवरे तत्र विभावरीं न च । स तयोर्व्यतिमूर्छितं पुनः कलयामास ललामै केवलम् ॥ २५ ॥

दशकण्ठभयादिवागतं जगतः सारमशेषमैक्षत । तपनेन्दुरुचामसंचरे विवैरे तत्र समीरनन्दनः ॥ २६ ॥

हरिचापर्शैतं मनोहरं परितः कीर्णमपञ्चदानिल्ठिः । निगृहीतकुतूहलोऽन्तिकात्परिपस्पर्शे न पाणिनाऽपि सः ॥ २७ ॥

मणिपीठमुखैः परिच्छदैरुपतस्थे भवनाङ्गणागतः । उपचारसमेतपाणिभिः परिवत्रे च स पुस्तेंपुत्रकैः ॥ २८ ॥

उपसंजग्रहे महीरुहैरभितः मह्नपलाशपाणिभिः । चकरे च लताभिरादरात्रिजपुष्पाञ्जलिभिः स पादयोः ॥ २९ ॥

म्रुकुलैः सश्चलादुभिश्चितं नतम्रत्पाकभरारुणैः फलैः । अलिकोकिलकीरसंकुलं स ययौ चृतवनं वनालयः ॥ ३० ॥

उदडीयत कीरपङ्किभिः सह पाकश्चथबन्धनैः फलैः। अलिभिः सह दुदुवे च तैः स्तबकैस्तन्निकषा कृतस्मितैः॥ ३१॥

उपमन्त्रयति स्म माधवी मधुरैर्भृङ्गरुतैर्विदूरतः । परिहासवती हन्मते निकटस्थाय न दर्शनं ददौ ॥ ३२ ॥

स ककुप्सु कषायशीतलं मुहुरामोदमजिघदानिलिः। अशुणोन्मणितानि चालिनां नलिनीमैक्षत नान्तिकादपि॥ ३३॥

झटिति ष्ठवगाग्रणीरपां मणिसोपानमपश्यदाशयम् । सह यत्र विचित्रकेलयो मणिमीनेर्मणिपत्रिणां गणाः ॥ ३४ ॥

युगपत्कुमुदारविन्दयोर्भकरन्दष्रुतभृङ्गवृन्दयोः । अतिहासमसावशङ्कात स्फुटदुर्वर्णसुवर्णकोशयोः ॥ ३५ ॥

[¶] CD सूच। २ D कलां न । ३ A शिबि। ४ ABC परिचाय । ५ A बल्रप्त ।

निकषा नवचृतैचम्पकौ बक्कलस्कन्धनिविष्टपछवा । उपतीरमतिष्ठत स्फूटं कनकाशोकलता हनुमते ॥ ३६ ॥

अपि तामतिरक्तिशालिनीमलिपिद्गत्रजभग्नजालकाम् । परिहृत्य कपिर्ययौ जवादभिजातः प्रमदामिवासतीम् ॥ ३७ ॥

लवलीमभिनीतविक्रियालवलीलामथ न स्म पश्यित । महिलामवलोक्य मोहिनीमहिलालामिव मन्यते हि सः ॥ ३८ ॥

ब्रुवता पुनरुक्तमथ्रतो मधुगन्धिस्तवकाननेन सः। धृतमत्तविवर्णकेलिना वक्कलेनाकुलतामनीयत ॥ ३९॥

विततार्द्ररजोञ्जजाहितप्रसभालिङ्गनकेलिभिः कपिः । मुग्रुचे मुचुकुन्दयष्टिभिः न स दूरेण विसर्जयन्नपि ॥ ४० ॥

अपि पूर्वमजातसौहृदश्चिरसौहार्दवर्शादिवोद्धरैः । रुषितोपि स रूषितोऽभवन्नवराजीवरजंःकदम्बकैः ॥ ४१ ॥

अटवीमटित स्म निष्कर्लः कलकण्टीकलनादकोमलाम् । पठितव्यपराङ्मुखो वद्धः कठवल्लीकठिनां मठीमिव ॥ ४२ ॥

स्मितभिन्नमुखीं च सप्तलामलिकोलाहालिनीं च पाटलाम् । ' स जिगाय विगाढवासने विजितात्मा ममताऽस्मिते इव ॥ ४३ ॥

परिमाणलसत्फलामपि प्रययौ बाधकशङ्कत्या शनैः । अनवाप्य विपाकपाटलं निकटाद्धिम्बम्रुदुम्बराटवीम् ॥ ४४ ॥

निरियाय निरङ्कुशा ततः फलहस्ता वनमालभारिणी । तमभि स्मरदूरमाटिता विकटा वानरवारसुन्दरी ॥ ४५ ॥

ष्ठुतिभिर्ञालिताभिरग्रतः प्रवगमाग्रहरस्य तस्य सा । चलचम्पकचूतमेखला प्रखला केलिमनेकमैरयत् ॥ ४६ ॥

विततार फलानि संग्रुखं व्यलिखत्कूर्परमर्पितस्तनी। प्रसतप्रणयेव साऽऽनिलेरलमक्षावलिमक्षिपत्करात्॥ ४७॥

९ BC भूय। २ A लो । ३ A भ । ४ A रसा । ५ A थ । ६ BC ला । ७ A भीसरित स्म ।

समवाहयदूरुमादरादथ निक्शङ्करमिवाङ्करमभ्यगात । उरिस स्वरसादलम्बयद्वनमालां च विलोलपल्लवाम् ॥ ४८ ॥ विचुचुम्ब बृहद्विडम्बना मुखमप्राप्तरदैच्छदान्तरम् । अभिमृत्य हुन् जनैः जनैरर्थं पप्रच्छ किणस्य कारणम् ॥ ४९ ॥ सनिदाघजलेन पाणिना परिमाष्टिं स्म विधृसराः सटाः । अलिखन्नखशालिना पुनर्निजगात्राणि करेण तस्य सा ॥ ५० ॥ न चुकोप न चाकुलोऽभवन्न च विक्षेपकरीं^४ नुनोद तामुँ । स हि केवलमात्मवान् कपिश्रपलां चित्तगतिं न्यवारयत् ॥ ५१ ॥ कपियोधयुवानमिर्द्यसौ तमवेत्यात्मसमासु निस्स्पृहम् । समपादि समस्तहारिणा करणेन क्षणभावितर्धिना ॥ ५२ ॥ वपुरप्रतिसुन्दरं क्षणात् प्रतिपन्नप्रतिकर्म बिभ्नती । विततान विदग्धकामिनीजनयोग्यासु कलासु कौंशलम् ॥ ५३ ॥ विकसत्किलिकानुकारिणीमन् लीलां लिलेतेर्लेतव सा । विरराज विलासपल्लवैः प्रवगं तं प्रति निष्फलैरपि ॥ ५४ ॥ घनविभ्रमभङ्गमालिनी मदपूरप्छतशीतसैकता । नगतुङ्गमनङ्गवाहिनी तमियाय स्विलितोत्सकेव सा ॥ ५५ ॥ अभिलर्ष्य ययौ शनैः सभीरभिघातार्थमभीरिवाययौ । मृदुभिर्वचनैस्तम्रचयोः कुचयोरक्षमयत्कठोरताम् ॥ ५६ ॥ अवलम्ब्य लतां निरायतामथ सा संस्तवशालिनीव तम् । अवचेतुमयाचताग्रतः कलिकाग्रुत्कलिकावलात्कृता ।। ५७ ॥ तमसौ सहकारमञ्जरीमवमन्वानमिवादरार्पिताम् । अरुणाग्रद्छेरताडयत्तरुणी स्तोकमशोकपछ्वैः ॥ ५८ ॥ स्फुटनाभितला तलोदरी तनुरुच्छ्वासितनिर्मुखस्तनी । विलेतैकविलोचना बभौ तमभि व्याजविजुम्भितोद्भुजा ॥ ५९ ॥

⁹ BD मुर। २ A परि । ३ BC चि। ४ BC रान्। ५ BC न्। ६ A मध्य । ५ AC हारि । ८ A मृश्य । ९ A चिकि।

तन्त्रनि स्तनभारपीडिते तनुरोमावलिरम्यनाभिनि । उदरेऽपि ददौ न सुभ्रवः त्रिवलीभङ्गिनि सङ्गिनीं दशम् ॥ ६० ॥ अथ सा हनुमत्यनामयं मयमाया मदनज्वरं^र जगौ । कलपश्चमकोकिलारवैः लवलीपाण्डकपोलमण्डला ॥ ६१ ॥ अकृपे कृपणामकारणं रमणी तत्र जगाद सां गिरम् । दृषदीव दृशं च नीरसे रसनिष्यन्दमयीमहारयत ॥ ६२ ॥ निषसाद निशीथमिककाशिथलाश्रुस्तवकाचितस्तनी । तम् क्रमशः कपोलयोरुपनीतोभयपाणिपल्लवा ॥ ६३ ॥ विषसाद विशेषविद्धला मुमुदे मीलितलोचना मुहुः। किलिकिञ्चितकेलिपण्डिता किमकाण्डे न चकार तं प्रति ॥ ६४ ॥ उपसर्गजँडे विडम्बनामगमत्क्रद्दमितेन तत्र सा । रहासि क्षणमप्यचालयन्न च मोट्टायितचेष्टितेन तम् ॥ ६५ ॥ न मुखेन तिरस्कृतेन्द्रना करपादेन न पङ्कात्विषा । नच काञ्चनक्रम्भकान्तयोः क्रचयोर्ग्धनिरुद्धया रुचा ॥ ६६ ॥ स्तिमिताञ्चितपक्ष्ममालयोर्ने शलाकाञ्चनरेखया दशोः। श्वसिताहतिरिक्तरागयोर्न मध्रुच्छिष्टमृजाभिरोष्ट्रयोः ॥ ६७ ॥ घनघर्मपयःकणावलीविषमोच्छासितभक्तिराजिभिः। पुलकाश्चितयोः कपोलयोर्न च कालेयकपत्रवाहीभिः ॥ ६८ ॥ न विचित्रपरागपांसुलैस्तिलकस्योपरि चूर्णकुन्तलैः। प्रकटाग्रुक्ररुण्टकालिभिर्न च धम्मिल्लकमिल्लकागुणैः ॥ ६९ ॥ न गृहीतवधूत्रतेर्नतेर्ने कुचोत्तब्धिशरोभिरुन्नतेः न विशेषगुरूरुभिर्गतेर्ने मिषव्याकुलवाग्भिरागतैः ॥ ७० ॥ न गुणग्रहणैः ससौष्टवैर्न विशिष्टैरुपकण्डचादुभिः। न विलङ्कनदोषमार्जनैर्ने परिच्छेदनिरासँजल्पितैः ॥ ७१ ॥

```
न विलासैविवर्तनैभुविदे विकीणीलकविल्लवेलनैः ।
```

न वतंसिनवेशकौशर्छेर्न कपोलातिथिकान्तिभिः स्मितैः ॥ ७२ ॥

न च दुर्बलधेर्यया दशा न च लज्जालवलिप्तया गिरा ।

न च मौग्ध्यनिरुद्धया मुदा न च निष्कारणरूढया रुषा ॥ ७३ ॥

न च संग्रुखतीत्रया त्विषा न च संभाषणजातया रुजा।

न च सिद्धिवितर्कदोलया न च मिथ्याविरहममीलया ॥ ७४ ॥

न च मोहविरामवेदनावलनव्याकुलयाऽङ्गःसंस्थया ।

न च बालमृणालकन्दलीवलयादिप्रतिकारनिन्दया।। ७५ ॥

न च दुर्लभशीतलाङ्गकक्षणमैत्रीमभि दैन्यदीक्षया।

न च निश्रलसङ्गभावनासुखसंप्राप्तिनिकामनिद्रया ॥ ७६ ॥

न च मन्युभिरुद्धराश्राभिः न च सन्न्यस्तवचोभिराधिभिः।

न च वेपथुभिः पृथुस्तनी हनुमन्तं विनयाद्पातयत् ॥ ७७ ॥ कुलकम् ॥

इति कुण्ठसमस्तविभ्रमामपि दुर्वारविलोभनोद्यमाम् ।

शमशीतमनाः प्रमादिनीं प्रमदां तामवदत् प्लवङ्गमः ॥ ७८ ॥

परवत्यपरिच्छदे कपौ कृपणेऽस्मिन्मिय कोऽयमादरः। मृगयस्व मृगेक्षणे कमप्यनुरूपं विसदृङ् न शोभते॥ ७९॥

अतिसृष्टुसुखः सुखोचिते भवतीमेष नमामि दुरतः।

गजगामिनि गम्यतामितो नियतिं नातिपतिनत जन्तवः ॥ ८० ॥

ननु विश्वविलोभनक्षमें सदृशं व्याकुरु शीलमाकृतेः।

प्रथमाहितवैकृतोचितं चतुरे चापलमस्यतामितः ॥ ८१ ॥

अयमञ्जलिरञ्जनासुतः सुद्ति मह्नशिरा विसुज्यताम् ।

वपुषः परिष्टित्तिसूचिता भवती कापि हि सिद्धयोगिनी ॥ ८२ ॥

गिरमित्यभिधाय तामसौ चिलतो दिक्षु वभूव मोहवान् । हृतखेदमतर्किते^६ पुनः स्थितमात्मानमपत्र्यदाश्रमे ॥ ८३ ॥

^{9,} ${\bf A}$ पाद । २. ${\bf D}$ ईशे ३. ${\bf C}$ ${\bf D}$ तृ । ४. ${\bf A}$ स । ५. ${\bf A}$ कनकतोः । ६. ${\bf D}$ घनखेदिवतिर्कते ।

अथ सिद्धवर्धुं स्वयंप्रभां प्रभवन्तीमभिञ्जङ्क्य तत्र सा । कपिनागमपास्य तं ययौ करिणी केसरिणीभयादिव ॥ ८४ ॥ स्फटिकाश्मगृहादनन्तरं निरगात् कान्तकृशा तपस्विनी । ककुभः प्रभयाऽनुलिम्पती शशिलेखेव शरत्पयोधरात ॥ ८५ ॥ अपि मुक्तसमस्तभूषणैरपि दीर्घत्रतयातनाकृशैः। झटिति प्रसभं प्रतिन्नती दशमत्युग्रमहोभिरङ्गन्भैः ॥ ८६ ॥ अतिथीन्दविलोकनोत्थया शमसिन्धोरिव वेलया दशा। परितः परिषिश्चती दिशो विश्वदौदार्यतुषारशीतया ॥ ८७ ॥ तपनांग्रुरुचस्तपस्विनी वदनस्योपरि चन्द्रचारुणः । दधती दृढवन्धिनीर्जटाः शमनुत्रा इव रागवासनाः ॥ ८८ ॥ करकं च करेण बिश्रती भूतमाकण्डमघच्छिदामपाम् । करुणारसनिर्भरं प्रथिङ्किजमात्मानमिव व्यवस्थितम् ॥ ८९ ॥ श्रियमप्रतिमां विद्युण्वती वपुषः स्नस्तविभूषणादृतेः । विरतेऽह्नि विविक्तरैसैकता सरिदुङ्घीनखगेव शारदी ॥ ९० ॥ स्तनबन्धवती नितम्बिनी जपसंख्याम्बुजबीजमालिनी । पुनती नयनानि पञ्यतां प्रशमश्रीरिव सा शरीरिणी ॥ ९१ ॥ किमुदुः स्त्वलितेयमम्बरादथ विद्येयमविद्ययोरिता । निभृतं निहिताऽथ नाकिभिविंधुमुत्पीडचै सुधेयमुत्तमा ॥ ९२ ॥ किमियं करुणा शरीरिणी मुदितेयं यदि वाऽतिनिर्मला। पदमाप सुरापमुत्थितरथ मैत्री मुनिभिर्निवेशिता ।। ९३ ।। किमृत स्मरखण्डिता रतिः किमृत श्रीरजितोरसश्र्युता । किमुतानघसुन्दरद्युतिर्दयिता दाशरथेरसावियम् ॥ ९४ ॥ किमधः शिवलिङ्गलङ्घनादभिषङ्गात किमु कस्यचिन्मनेः। इयमत्र विवर्तते बिले विहतव्योमगतिः सुराङ्गना ॥ ९५ ॥

अधिवासिधया महीभृतां यदि वाऽस्येव बिलस्य देवता।
अथ सैव कुपण्डिता पुनर्निजरूपं परिष्टत्य निर्गता।। ९६।।
इति विविधवितर्कचश्चलं जलकुसुमादिमुखैः सभाजनैः।
अतिथिमतिविशिष्टमादरादमरवधूरभि तं जगाम सा।। ९७।।

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकान्ये स्वयंप्रभादर्शनो नाम द्वादशः सर्गः समाप्तः ॥

नैमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
स्वकोशः कविकोशानामावि(भीवाय संभृतः) ।।
किं शीधुभिभवतु फाणितशर्कराधेः
किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धेः ।
दुग्धान्धिलन्धसुधयाऽपि न किश्चिदेव
यताभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथ त्रयोदशः सर्गः ॥

अवधूय वधूजनोचितामथ सा तप्तमहातपास्त्रपाम् । अतिथिं हनुमन्तमब्रवीद्विलमग्नप्रतिभानपाटवम् ॥ १ ॥

इत आस्व विनीयतां क्रमः किम्रुदासीन इवार्य तिष्ठसि । नजु विश्वसिहि स्वमागतस्त्वमिदानीमिममाश्रमं हि मे ।। २ ।।

त्यज मोहमहं स्वयंत्रभा रवितेजःत्रभवा नभश्वरी । शशिदीधितिसंभवाप्सरःकुलमैत्रीपरिपाटिशीतला ॥ ३ ॥

मदकेलिकला मदालसा मुकुला मेघवती मनोजवा । अहमिन्दुमती कलावतीत्यनघाः स्वर्गपतेः करेषवः ॥ ४ ॥

वयमप्सरसः परक्शताः शतमन्युप्रभृतीनुपास्महे । मरुतः सुकृतानुलाधृतादनुरोधाभ्यधिकेन चादुना ॥ ५ ॥

द्वितयं द्वितयीभिरस्यति त्रिदिवेशः क्षितिपृष्ठगोचरम् । भृशमुद्गतमद्भिरातपं तपसः स्फूर्जथुमस्मदादिभिः ॥ ६ ॥

अपि संम्रुखसाध्वसद्रुतश्चथनिस्सी(स्थे)मर्सु विग्रहेषु नः । अति तीव्रतपोबलानरीञ्जयमाशंसति पाकशासनः ॥ ७॥

चरणेष्वसुरा छठन्ति नस्त्रिदशाः सन्ति करोदरेषु नः । अभिसृत्य रणेषु नः कृते नरवीरास्तृणवत्त्यजन्त्यसून् ॥ ८ ॥

मिय देवगणा दयालवो मुनयो मय्यनुरोधगद्गदाः । कथयन्त्यतिथे गरीयसीं मिय गन्धर्वकुलानि बन्धुताम् ॥ ९ ॥

मम सख्यवशंवदोर्वशी मम रम्भेत्यसवो बहिश्वराः । सह मे सहजन्यया गताः कुलविद्यागमकेलिवासराः ॥ १० ॥

ल्रहरी लहरीषु नर्मणार्मैनघेषु प्रतिकर्मसूर्मिला । मदुपात्तवती विदग्धतां रसदिग्धेषु वचस्सु बुद्धदा ॥ ११ ॥ अधिविद्यमतीर्द्धैवर्णनागुणग्रुग्धेषु गणेषु नाकिनाम् । ख(स)मसूच्यत चित्रलेखया मम मर्मस्पृशि चोदैनालवे ॥ १२ ॥

सुरमार्गनदीनिमज्जने । मिय विद्याधरकन्यकाजनेः । गमितः सुगृहीततां मुहुः स महानम्बुनि तुम्बिडम्बर्रः ॥ १३ ॥

ततजातिषु तुम्बुरुर्गुरुः गुरुकल्पः सुषिरेषु नारदः । विततेषु विशेषहेतवो मम विश्वावसुपादपांसवः ॥ १४ ॥

युगपच युगेन वीणयोः श्रवणैकक्रतुना सुपर्वणाम् । प्रथिताऽहमुपेयुषां मुनेः स्वरपारायणपारगामिनः ॥ १५ ॥

श्रुतिषुं श्रुतनाकनिम्नगासिललौघक्रमपातिनस्वनः । गुरुरश्वतरः फणीश्वरो मम गङ्गाधरकर्णभूषणः ॥ १६ ॥

महतीगुरवो गणेश्वराः स्वरतानक्रमरीतिरैं झिताः। मम खण्डकपालमूर्छनास्वमुचैनैमत्सरैं मीत्रितुः पुरः॥ १७॥

सुरचीरणचक्रवर्तिनां पुरतः सोऽप्यसुरैकसूदनः । श्रुतवानिव नारदस्तुतां मम गान्धारविशुद्धमूर्छनाम् ॥ १८॥

बहुपर्वसु पर्वतादयः सैॅविवादाः पृथगात्मगौरवात् । मयि संप्रतिपत्तिमागमन् गमकग्रन्थिषु गीतिपैंण्डिताः ॥ १९ ॥

र्जैंपैदिञ्य पुँरैं: सरस्वतीं सदिस मह्ममहर्षिमण्डले । अर्थे मामुपसेदुषीमशाज्जगदींवैर्जनवेदमात्मभूः ॥ २०॥

सहजातिवदग्धकैशिकीरसिंदग्धेश्र लसाद्धरङ्गकैः । इरवामविभागभागिनी मम लास्यैकगुरुगिरेः सुता ॥ २१ ॥ गिरिशो गिरिजान्तवासिनीत्यधिकौत्सुक्यवलद्विलोचनः ।

गुणमस्तुत मे समं गणैः करणोद्धासितरङ्गनाङ्गिकम् ॥ २२ ॥

^{9.} A ति। २. D न्दु। ३. B र्त । ४. B नो। ५. A ने। ६. A मेनाप्रमुखाभिरालिभिः । ७. A बिलं विढंबरः । BC निल्लाम्बिडंबराम् । ८. A कंबलः । ९. A सु । १०. गीत । ११. A सुव । १२. BC च्छा । १४. B क । १५. B सूक्ति CD गीत । १६. BCD अ । १७. BCD सा । १८. BCD सा । १९. A मगात्त्रिदशा । २०. A मि।

अकरोदसकृत्प्रसादवानिप निर्वर्णितवारवासरः । मम वृत्यकलाविदग्धतां मघवा नेत्रसहस्रसाक्षिणीम् ॥ २३ ॥

परिगृह्य विशेषमस्तुविन्नपुणे पश्यित नाकिनां गणे । लयरीतिषु रेचकोत्तरं गुरविश्वत्ररथादयश्च ते ॥ २४ ॥

श्रुतवानिस किचदूर्जितं मयनामानमिरं दिवौकसाम् । जुहुवे शरजातवेदिस त्रितयं यस्य पुरां पिनािकना ॥ २५ ॥

परिगृह्य सर्खीं ममानंघामथ हेमां भ्रुवनेष्वनास्पदः । अधिवस्तुमलक्षितं परैः बिलमेतन्मतिमान्विनिर्ममे ॥ २६ ॥

न पुरत्रयमस्मरद्वसान्निह विज्ञानकलामये मयः । न च कैरपि सूचितोऽभवन्नियतिं नातिजगाम केवलम् ॥ २७ ॥

पितुरुत्सविनो निमन्त्रणाद्यदगात्तत्सुभगा सुरालयम् । अरुणचरसूचितां हि ताममरेन्द्रो निजवारसुन्दरीम् ॥ २८ ॥

महिताऽस्मि मयप्रष्टत्तये प्रियसख्याऽहमिहेन्द्रमन्दिरात् । भवतेव मयापि निर्जनं विल्लेमतत्परमेत्य वीक्षितम् ॥ २९ ॥

मायि दूरत एव शंसितं समकालोच्चलितार्तिकाहरूैः । पुरंगेहतटाकवीरुथामधिदेवैरधिवासिवैशसम् ॥ २०॥

किमवाप्तसमीहितान्तरस्तमिदानीमविशिष्टविग्रहम् । अदहद्धगिति स्मरानलो हरबाणानलदग्धविष्टपम् ।। ३१ ॥

किमगाद्विजयाय विज्ञणो निजमुत्सुज्य विलं^२ निर्गलः । क्षणमात्रतिरोहितास्तु ते मम न प्रष्टुमिति स्फुटं गताः ॥ ३२ ॥

इहैं यामि लयं मयं चिरात्परिपश्याम्यथवा समागतम् । वतमात्तमिदं मयोचकैरिति हेमाकरुणोर्पतप्तया ॥ ३३ ॥

श्रियतेऽद्य सखी मदाशया गतवत्यां मिय निर्मनोरथा । विषहेत वियोगवेदनां कथमेकान्तकृशा तपस्विनी ॥ ३४ ॥

वरमित्थमिदं गतं वयो वरमाप्तो विरहः सलोहितैः। प्रतताश्रमुखी मयेक्षिता सुचिरान्नत्वकृतार्थया सखी ॥ ३५ ॥ करुणैरुपरुध्यसे चिरं किमथ स्वात्मदशानिवेदनैः। वदतीव पथः कदर्थनामिदमार्यस्य सुखोचितं वपुः ॥ ३६ ॥ आतिथे परिगृह्यतामियं समवस्थासदृशी ममाईणा । महतामनुरोधशालिता विषमस्थे हि जनेऽतिरिच्यते ॥ ३७ ॥ उपयुङ्क्ष्व यथासुखं १यः फलमादत्स्व यदत्र वाञ्छिस । मम दृष्टिपथे मनोरथैरतिथीनामिह न व्यतीयते ॥ ३८ ॥ पद्वीमृजुमादिशाम्यहं श्रममुत्सृज्य निवर्त्यतामितः । बहुमायमिदं विगाह्यते न जनैरार्जवशालिभिर्विलम् ॥ ३९ ॥ इति भृतम्रदीर्य सा चिराद्विररामानिलिराददे वचः। स्थितदृष्टिरवो हि शोभते शिखरी सङ्गलदोघशब्दभाक ॥ ४० ॥ क्षणमस्त्वयमर्हणाक्रमः क्रमते नश्ररमं चम्रपतिः। उपचारविशेषभाजनं स नमस्यो वयमस्य किङ्कराः ॥ ४१ ॥ उपमदिविकल्पशान्तये कपिसङ्घातसमागमस्य च । स्फुटमेव जगाद कारणं प्रगुणे कीदृशमात्मगृहनम् ॥ ४२ ॥ अथ गोपतिपौत्रमङ्गदं पवमानाङ्गजसन्निधापितम् । कपिसैन्यसमग्रमग्रहीदुपचारैर्गुरुभिः स्वयंत्रभा ॥ ४३ ॥ अवलोक्य बुभ्रक्षितान् कपीन् कपिभोज्यात्रविशेषदृष्ट्ये । बिलकल्पतरूनचोदयत्प्रणिधानस्तिमितेन चेतसा ॥ ४४ ॥ अभजन् प्रथमं तमम्बुभिः प्रवगश्रोत्रियसङ्ग्रमाङ्घिपाः । प्रतिकोटरकोटिनिष्पतन्मणिवैसारिणवक्तृवर्त्मभिः ॥ ४५ ॥ पतितेषु निषेदुराहतौः पृतनाधीशमतेन तेऽनघाः। परिणामिषु पीठशोभया फलरत्नेषु बिलक्षमारुहाम् ॥ ४६ ॥

रसवन्ति रसातलोद्धवाः चकरुर्भक्ष्यशतानि शाखिनः । सह काश्चनमञ्जिकाशतै : मणिपात्रेषु निवेशितानि ते ॥ ४७ ॥ परिवेषयति स्म सादरं हरिवीरानथ भक्ष्यजातिभिः। समभोजयदङ्गदं चिरादनुभावस्तिमितं तपस्विनी ॥ ४८ ॥ उदिताधिकवीर्यपुष्टयो जहपुस्तत्क्षणविस्मृतश्रमाः । पुनरूढनवत्वसंपदः कपयस्तेन रसायनेन ते ॥ ४९ ॥ अभिकाममथांशितम्भवैविंहितात्मस्थितयः प्रवङ्गन्माः । अभजन्त कञ्चाहता इव समृतयात्रावधयश्च सित्क्रयाम् ॥ ५० ॥ बलवद्विनिवर्तितत्वरास्त्वरितक्षालितवक्तपाणयः । दह्युः कपयः स्वयंत्रभामथ ग्रुश्चेत्यशकन्न भाषितुम् ॥ ५१ ॥ इति तामवदत्स मारुतिर्भवति स्वस्ति तपोऽभिवर्धताम् । अयमत्युपचारलज्जितः परवानिच्छति गन्तुमङ्गदः ॥ ५२ ॥ रघुनाथवधूर्न चेक्षिता न स दृष्टो रजनीचराधमः । निजवृत्तिगवेषणादृतेर्गमितोऽस्माभिरिहैव सोऽवधिः ॥ ५३ ॥ अवलोक्य महीं महौजसो विनिष्टत्ता विनतादयः स्फुटम् । अनिमित्तविलम्बिभिः प्रभौ^र बत वाच्यं किमिवास्मदादिभिः ॥ ५४ ॥ वद वर्त्म विलोदरादितो वयमन्धा इव दिग्भ्रमादमी । उपनीय यथापथैस्थितीननघे तारय नश्चिरातिथीन् ॥ ५५ ॥ उपचाँरपरम्परामिमामसकृद्वक्तृश्चतेन तावकीम् । कथयन्त्यचिरादसंशयं कपयः कारणमानुषे हरौ ॥ ५६ ॥ स करिष्यति लोकभावनस्तव निस्तारमितो महाबिलात् । त्यज दानवगृह्यतामिमां मरुतामप्सरसः परिग्रहः ॥ ५७॥ ध्रवमद्य स विस्मृतो मयस्तव सख्या सुरसख्यपूतया । किमकारणमत्र सीदास स्मर वामाक्षि विमानमात्मनः ॥ ५८ ॥

. .

क बिलं क च साऽमरावती क स दैत्यापशदः क देवराट्। असहे समवेहि बन्धुभिविंमतिर्व्येतु कथिश्चदागता।। ५९॥

कथयामि सखीगतं रहः किमिदानीं त्वाये न क्षणादहम् । न रुणाद्धि रघृद्वहस्य चेत्करणीयं प्रथमप्रतिश्रुतम् ॥ ६०॥

विततव्रतनिस्सहे मया घटितोचैः सुचिरेण हेमया । त्रिदशानतिरूढदानवग्रहदूरीकृतसंमदानव ॥ ६१ ॥

बहुना किम्रुदीरितेन वा रघुनाथः समुपैतु सीतया । त्वर्मापे स्वपदाप्तिहृष्ट्या घटसे निष्फलतापसी तया ।। ६२ ।।

नियतं न मुखानि वीक्षते तिसृणां तत्त्वविशारदो दिशाम् । ककुभं तु विलोकयत्यमुं स दृथा संमितमत्त्रथः प्रभुः ॥ ६३ ॥

अधुनैव गतः श्रमोऽथवा पृतनेशः प्रकृतं करिष्यति । ऋजुनिर्गममार्गदेशनादिह नः स्याः परमोपकारिणी ॥ ६४ ॥

र्थेथ मारुतसूनुसूनृतप्रमनाः प्रत्यवदत्तपस्विनी । घनबन्धुवधूरिव श्रुतप्रथमाम्भोधरधीरनिस्वना ॥ ६५ ॥

इयम्रुक्तिरियं द्युतिस्तनोर्विनयश्रायमयं च विक्रमः । विद्यणोति भवन्तमागतं कपिवेषात्कमपीह दिक्पतिम् ॥ ६६ ॥

अधिलक्षणतेयमाकृतेः प्रभुशक्तेश्च समग्रतहर्शी । मम दृष्टचरी पुरन्दरे युवराजे भवताममुत्र च ॥ ६७॥

ध्रुवमाग्रु भवाद्विरीदशैर्जगदर्थः सुमहान् करिष्यते । दश्चकण्ठवथाय दण्डकां विधिनैवागमितो रघूद्वहः ॥ ६८ ॥

प्रयतध्वमकालहापनात् कपयः संज्ञैपनाय रक्षसः । स चिरादुपहासरोषितः प्रमथोऽस्तु प्रवगाकृतिः कृती ॥ ६९ ॥

विरमन्तु विरूपलोचने वरैद्दष्टिष्वविचारितार्थिनि । दशवक्तविद्धप्तसंपदां परिवादाः सुरमर्त्यभोगिनाम् ॥ ७०॥ विर्हरन्तु सहावरोधनैरसदृक्पेषसहस्रपीडिताः । वरुणेन्द्रमुखाश्च संप्रति स्थिरदिक्पालपदा दिवौकसः ॥ ७१ ॥

मम ताश्च तिलोत्तमादयः प्रियसच्यः शिखरेषु भूस्रताम् । कुलकोलिग्रहेषु विस्मरन्त्वरिकाराग्रहवासवैशसम् ॥ ७२ ॥

असमाप्तविधेरसौ वर्षैः फलतुँ क्ष्मातलचक्रवर्तिनः । त्रिजगत्क्षयदीक्षिते चिरादनरण्यस्य निशाचराधिषे ॥ ७३ ॥

व्रजत द्वतिमष्टिसिद्धये शिवमध्वानमहं दिशामि वः ॥ तदकाण्डवशंवदं महः सवितुः शक्रिरेपोर्दुनोति माम् ॥ ७४ ॥

हरिचन्द्रपथेन वः क्षणात् प्रगुणेनोद्रमयामि संहतान् । समयान्न विलोकनक्षमः स तु युष्पाकमतो निमील्यताम् ॥ ७५ ॥

घटितेक्षणवर्त्मसंपुटामथ पश्चाद्घथितामिवायतीर्म् । निरवाहयदन्थँसंहतिं निमिषात्तामनिमेषलोचना ॥ ७६ ॥

उपनीय महीमवोचत प्रवगान् पश्यर्तं संप्रतीति सा । अगमच गभीरमाश्रमं सुपथा सिद्धतपस्विनी पुनः ॥ ७७ ॥

नगमुन्मिषितेक्षणाः क्षणात्ते ददृशुर्विन्ध्यमनन्तरं महेन्द्रम् । अथ राशिमपामपारमारात्पुनरारब्धमिवात्मनोऽधिकारम् ॥ ५८ ॥

सरसीः सरितश्च तेऽभिजग्मुः परिपेतुश्चिरसंस्तुतां महीं च । स बताप्सरसः स्वयंत्रभायाः सपदि स्वप्नसमः समागमोऽभूत् ॥ ७९ ॥

अभवन्नथ तामनुस्मरन्तो बहवो दुर्मनंसः कपिप्रवीराः। अनुतापमिव पपेदिरेऽन्ये विलपातालविनिर्गमग्रहेण॥८०॥

कतिभिश्चिँदैंपोढकृत्यगन्धेः सह संमन्त्र्य पुनर्विलं विविश्वः । शनकैरुपजप्तुमाप्तमानी समियायात्मसृतासृतेन तारः ॥ ८१ ॥

नरकुञ्जरयोस्तयोरधीयन्नपि निर्ज्ञातपितृव्यविष्रकारः । अकरोन्मतिमानसावपथ्ये पथि मातामहदेशिते न चेतः ॥ ८२ ॥

⁹ BC च । २. A विधि ३. A भवतु ४. A शत्रुपुरे ५. A पक्ष्म ६. BC निवायतान् । ७. BC घु । ८. D यास्यत ९, AD न्तर्म १०, C चिद्धिर ।

अतिक्रान्तः कालः परिकलितिमष्टं न किमपि
प्रभोरग्रेऽस्माभिः किमिव गदितव्यं प्रतिगतैः ।
इतो गन्तव्यं स्यात् किमपरमपारोऽयमुद्धिः
मुधैवोन्नद्धानामुचितमिह नः प्रायभर्जनम् ॥ ८३॥

भरं घिक्काराणामसुविरहभीरुर्विषहते सहन्ते नावर्णं तनुमपि तनुत्यागरभसाः । इति प्रत्येकं ते विपुल्लवचसो वानरभटाः तटे पत्युर्वारामनशनविधानेन विविशुः ॥ ८४ ॥

तथापि प्रत्याशास्तिंमितनयनाः पुण्यविसरं
पुरः पुञ्जीभूतं निजमिव निमित्तैः पिशुनितम् ।
विहङ्गं विन्ध्याद्रेरुपरि हरयस्तेऽथ दद्दशुः
शरीरमारभारस्थगितगगनाभोगमनधाः॥ ८५ ॥

स नाम्ना संपातिर्विहगपतिरिन्द्रिमयसखः खरांशोरुत्सङ्गद्धिगतपतत्रव्यतिकरः। तदानीं दीर्घोस्यो जडित इव नीडाद्रिनिकटां तटीमब्धेः पद्भचामभजत जटायोः प्रथमजः॥ ८६॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये बिलिनिर्गमसंपातिदर्शनो नाम त्रयोदशः सर्गः समाप्तः ॥

यैया कयाऽपि कलया यस्य तस्य सुभाषितैः।
गृह्यते हारवर्षस्य मनोऽद्य तृपतेः परम्।।
किं शीधुभिभवतु फाणितशकराद्यैः
किंवा सुधासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः।
दुग्धान्धिलन्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव
यताभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः।।

९ BC कायपत । २ BC नि ३ BC Read these two slokas.

अथ चतुर्दशः सर्गः ॥

अत्राकृतविग्रहं विहङ्गं तं वीक्ष्य प्रमुदः प्रवङ्गमास्ते । श्रोष्यन्त इवेप्सितां प्रवृत्तिं प्रत्येकं प्रतिभावलादवोचन ॥ १ ॥ विज्ञातनिशाचरप्रवृत्तिः प्रत्यक्षीकृतमैथिलीरहस्यः । रामस्य किमेष पुण्यराज्ञिर्वक्तुं नः प्रियमादरादुपैति ॥ २ ॥ एष प्रसहोऽथ पार्वतीयः साम्रद्रः प्रतुदोऽथ किं महीयान् । द्वीपान्तरविष्किरः क्रमारीखण्डाध्वक्रमनिस्सहोऽथवाऽयम् ॥ ३ ॥ भ्रष्टोऽथ नभस्तलादनूरुः पातालादुरगारिरुद्रतो वा । आहोस्विदुपैति नस्त्वरावानाहर्तुं विहगाकृतिः कृतान्तः ॥ ४ ॥ धन्या वयमद्य रामहेतोभ्रोन्तोर्वीवलयान्व्यलीकभाजः। इच्छासमकालमेति खेलः कालश्चेत्कबलोत्सुकोऽयमस्मान् ॥ ५ ॥ किं प्रस्वलतीव सन्नचञ्चुः किं वायं न खगः खमभ्युपैति । छनी वा नियतं शठेन पक्षावस्यापि क्षणदाचरेण तेन ॥ ६ ॥ चके शकलत्रयं जटायुदेंवेनेव दशास्यता गतेन । पश्चत्वजुषोऽभवद्विजातेस्तस्यैक्यं तु शतक्रतुस्तदानीम् ॥ ७ ॥ एकः स परं प्रपन्नधीरो धारावर्त्मनि येन चन्द्रहासे । गणितो रघुनाथपक्षपातादात्मीयः स महात्र पक्षपातः ॥ ८॥ वाक्यं कदु तत्प्लवङ्गमानां विश्रान्तं श्रवणपथे(श्रवणे) विहङ्गमस्य । क्र्रारवडम्बरानलार्चिर्मेघानामिव कन्दरेऽचलस्य ॥ ९ ॥ पप्रच्छ ससंभ्रमः स पक्षी संपातिः समुपेत्य वानरेन्द्रान् । के यूयमुदीरितं ममेदं किं वत्सस्य जटायुषो भवद्भिः ॥ १० ॥ उक्तप्रचयाः प्लवङ्गगास्ते संन्यस्ताः सिपिचुः शुचाऽभिभूतम् । हा भ्रातरिति पपत्रमुर्छ पुच्छाग्रोपहितैः समुद्रतोयैः ॥ ११ ॥

सुभातरथ स्मरन् जटायोः संपातिर्विललाप चेष्ट्रमानः । चक्रन्दरनन्तरं प्रवङ्गाः संक्रामी प्रमुखे हि शोकवेगः ॥ १२ ॥ शून्ये सुचिरं रुदत्सु रोधस्यम्भोधेः समवेदनेषु तेषु । विन्ध्याद्रिरपि स्फुटं रुरोद द्रोणीषु प्रतिविम्बितार्तनादः ॥ १३ ॥ भिन्नः परिदेवितेन तेषां तेनारान्मकरालयोऽप्यरोदीत । वेलाङ्काविकीर्णशीकराश्चः स्थृलोर्मिस्खलनस्वनच्छलेन ॥ १४ ॥ आरादपि सत्वैरा न चेरुश्रक्रन्दुर्विहगाः कुलायभाजः । तेनार्तरवेण तोयमध्यादुत्कर्णास्तिमयः समीपमीयः ॥ १५ ॥ ऊचः प्रवगास्तमार्द्रवाचः शोच्यस्ते न स पुण्यकृत्कनीयान् । स्थाने हुतजीवितेन येन त्रैलोक्यं धवलीकृतं यशोभिः ॥ १६ ॥ संसारगतिः स्थितेयमार्य प्राज्ञोऽसौ विमृत्रत्यनित्यतां यः । क्रीणन्ति कलेवरैरानित्यैर्ये नित्यानि यशांसि ते विदग्धाः ॥ १७ ॥ आश्चर्यनिधिः स शौर्यशाली श्लाघायाः परमास्पदं न कस्य । छिन्नेऽपि जगाम पक्षयुग्मे पक्षीन्द्रस्त्रिदिवस्य योऽतिथित्वम् ॥ १८ ॥ भ्राता तव गीयतेऽप्सरोभिः पीठार्घं शतयज्वनोऽधिरूढः। आर्द्रेण तदध्वनाऽऽशु यत्नः प्रस्थातुं प्रयतात्मनामयं नः ॥ १९ ॥ गच्छन्ति गतिं त एव श्रुक्कामक्कीवं परकारणेन याति । येषां तुनुरित्यनादिमायामेघाँठीवितता विकल्पकाली ॥ २० ॥ कस्यात्र च रुद्यते गतः कः कायोऽयं परमाणवोऽनपायाः । संस्थानविशेषनाशजन्मा शोकश्रेन्न कदापि मोदितव्यम् ॥ २१ ॥ धीमाननुजः स ते जटायुर्निर्बुद्धेरिव कस्तवेष मोहः । तुल्यप्रभयोः पदीपयोः स्यात् किं ध्वान्तप्रसवी कदाचिदेकः ॥ २२ ॥

नासौ समहात्मनामुदन्वानौपम्यं लभते भवद्विधानाम् ।

धैर्योदकज्ञोषकृत किमेवं संवेगो वत शोकवाडवाग्नेः ॥ २३ ॥

^{9.} A संव। २. A रे ३. BC भूमें ४. A मोहा।

एवं विवृतात्मधैर्यपारं नीराणां निधिरेष दूरपारः । व्यक्तं इसतीव चन्द्रंगोरैरन्योन्यस्वलितेर्महोर्मिभस्त्वाम् ॥ २४ ॥ उत्तिष्ट कुलोचितं कुरुष्व स्वाजीवं भज वासरोऽल्पशेषः । बृद्धो विकलश्चयुतानुबन्धैः शोकार्तेः क इव त्वमायतायाः ॥ २५ ॥ एते वयमस्य ते भ्रुजिष्या विस्रब्धं ननु शाधि यद्विधेयम् । रामो हि तवानुजे जटायुष्याधत्ते पितृगौरवं गुरुर्नः ॥ २६ ॥ स्निग्धानिति शोकवेगदीनो दाक्षिण्यक्षणनिर्जितप्रमीलः । संपातिरुवाच कम्पमानो निष्कम्पोचितभाषिणः कपीन्द्रान् ॥ २७ ॥ ताताः क्षिपताप्सु मामितोऽद्रेराद्यूने मयि यद्यनुग्रहोऽस्ति । एषोऽम्बु कनीयसे ददामि पीतोऽस्तु क्रमलङ्कनात्कृतान्तः ॥ २८ ॥ शौचानुपदं भवत्सु वत्साः ख्यातव्यं बहु मेऽस्ति निर्रुणुध्वम् । दृष्टः स मया समैथिलीकः पौलस्तयो निपतन्नितस्त्रिकूटम् ॥ २९ ॥ इत्युक्तिनिमीलितं प्रवङ्गाः प्रत्यङ्गं जगृह्स्तमभ्युपेत्य । निन्युः सिललं शनैर्विनीतास्तेनोष्णं श्वसता सहापि सस्नुँ: ॥ ३० ॥ चञ्च्वेव कथंचिद्क्षमत्वात्पक्षत्योस्तमपः प्रदाय गूढम् । प्रक्रिन्नगुरुच्छदं प्रवङ्गाः प्रोत्तस्थुर्भुजपञ्जरे निधाय ॥ ३१ ॥ तस्थः क्षणमुत्थिताः समेत्य व्याचकुर्विशदा हरस्य गाथाः। विन्ध्याग्रचयातपे निषेदुर्गृश्चेन्द्रं परिवार्य वानरेन्द्राः ॥ ३२ ॥ जित्वा स जितेन्द्रियः कथंचित्कङ्घोलं तमुदीर्णमात्मनैव । विश्राणितसुप्रवृत्तिलाभप्रत्याशानवदत्प्रुवङ्गमेन्द्रान् ॥ ३३ ॥ वेगोऽयमनादिमोहजन्मा तत्वज्ञैरपि जीयते न वत्साः। गच्छन् पुनरेवमेव कालः शेकोर्मीनुदितानमृदूकरोति ॥ ३४ ॥ दत्तोऽयमुरस्युरुः कवाटः क्वेदानीमसवो मम व्रजन्ति ।

धीरं शुणुत प्रवृत्तिमार्याः कार्याण्येव गुरूणि पण्डितानाम् ॥ ३५ ॥

^{9.} A चूर्ण । २. A वलंबः ३. A श्रान्ताः ४. BD पससुः । ५. B रह

आवां विहगान्वयावतारे तारेयप्रमुखाः प्रवङ्गवीराः । श्यैन्यामजनिष्वहि प्रवीरो धीरौ दुष्पधनोध्दुरौ सुपर्णात् ॥ ३६ ॥ दक्षः स पिताऽऽवयोर्जनन्यास्तातस्य प्रभवश्च कश्यपो नौ । वृद्धप्रपितामहो मरीचिः सोऽस्माकं कमलोद्धवः कुलादिः ॥ ३७ ॥ पृष्ठं परिरक्षता मयैव प्रष्टत्वं भजता जटायुर्षेव । विस्रब्धमनीकिनीसमग्रान् सङ्गामेष्ववधीद्वषा विपक्षान् ॥ ३८ ॥ दृष्टौ नवयौवनावलेपातु प्रेङ्कन्तौ गगने मरुद्धिरावाम् । जन्मस्थितिपूजिताबुमायाः प्राक् पक्षव्यसनागमादिवाद्री ।। ३९ ॥ पक्षानिलद्ररविद्रताभिः स्कन्धाग्रेषु नभस्वतां चरन्तौ । वैमानिकपङ्किभिर्विहायःपर्यन्तोपगताभिरीक्षितौ स्वः ।। ४० ।। क्षुण्णा घनसंहतिर्प्रहोघः प्रध्वरतो विधुतं ध्रुवद्वयं च । कोऽसौ शिश्चतानिरङ्कशाभ्यामावाभ्यां न जितो नभस्तले यः ॥ ४१ ॥ वत्सेन मया च खं भजद्भचामन्योन्यस्य जिगीषया दवीयः। दृष्टेयमुद्रग्रपर्वताऽऽसीदुद्धीजाम्बुजकर्णिकोपमा भः॥ ४२ ॥ अव्याहतिवर्धमानवेगप्रागरभयौ पितृगन्धगौरवेण । आवाम्रुपसंग्रहाय पङ्गोः पातङ्गं रथमेकदोपसन्नौ ॥ ४३ ॥ तेऽथ प्रवहावरोधरोष^{बु}यावल्गद्विकटाकृतेः पुरो मे । हेषाकुलमद्रवन्म्रहर्तं राहृत्रासतरङ्गिताँस्तुरङ्गाः ॥ ४४ ॥ उल्लङ्क्य रवेरहं हयालीमालीनस्तरलस्य मूर्धिन केतोः। द्रष्टं प्रचयं मरीचिवीचिच्छंनानामभितः परिच्छदानाम् ॥ ४५ ॥ हैमः स रथो महाप्रमाणः तद्वर्धोमध्वजमूर्धिन कौरविन्दम् । ते योक्तफणाभृतो विनीतास्तत्पश्चारमसङ्गमेकचक्रम् ॥ ४६ ॥ त्रय्याः स्फ्रटवैभवं तदोजस्तत्साक्ष्यं जगतः शुभाशुभेषु । द्वाराणि च तानि तानि सिद्धेः सोऽध्वा च प्रगुणो गुणातिगानाम् ॥ ४७ ॥

^{9.} A द्रप्रथनो २. A वीं ३. B वेग ४. BC ण ५ A च्छि । ६. BC सद्वा । ७ BC द्यम ।

स द्वारि पुरन्दरावतारो दुर्वारासुरयोधरोधचण्डः । दण्डैः सह माठरेण मुञ्चन् क्रौञ्चारित्रभृतीन सुरान् कथंचित् ॥ ४८ ॥

विह्नः स च पिङ्गन्लः प्रजानां प्रत्यक्षीकृतपुण्यपापलेर्ज्ञैः । पाणिस्थसमग्रलिप्युपायः कायस्थस्य वहन्महाधिकारम् ॥ ४९॥

ते यामिकनाकिनः समन्तादन्तेषु क्षणदाचराश्च ते ते । पार्श्वे सैं कृती कविः स्तुवानः सोऽत्यर्थं सविधे बुधेः प्रगल्भः ॥ ५० ॥

देवः स च कोऽपि र्दंण्डिनामा निर्विण्णो नुतिभिर्विनोद्यमानः । घोरे चतुराननोत्तमाङ्गच्छेदावर्णमहार्णवे निमग्नः ॥ ५१ ॥

मन्दो मनुरन्तकोऽश्विनौ द्वौ द्यौरेवं तपँतीत्यपत्यजातम् । तच्चानघवाललीलमर्ग्रे रुन्धानं प्रधनाय वालखिल्यान् ॥ ५२ ॥

दास्यं दश ता दिशो भजन्त्यः साचिव्यं स च निर्वहन्ननेहा । स्त्रेणं किमपि प्रदर्शयन्त्यौ ते चाराइयिते दिवापृथिव्यो ॥ ५३ ॥

सा रोचैंनिकी दुक्क्लपालिस्तन्माहारजनं महावितींनम् । तल्लाक्षिकमेकमातपत्रं माखिष्ठे वरचामरे च ते द्वे ॥ ५४ ॥

सा लोहितचन्दनस्य भक्तिः सा रक्तप्रसवस्रजां च राजी^{१२}। सा चोत्किरतां किरीटकक्षाकेयूरेष्वरुणाश्मनां विभूतिः ॥ ५५ ॥

चाटुः स च कोऽपि किङ्कराणां कोऽप्युचैः स च विस्तरः र्स्तुतीनाम् । ओघः स च कोऽपि दीधितीनामाभोगः स च कोप्यलङ्कृतीनाम् ॥ ५६ ॥

रक्तोत्पैलमण्डलः स मौलिः तद्दमीरिस ते च कुण्डले द्वे । आजानु विलोभनाय दृष्टेः स त्वष्ट्रा लिखितः शरीरटङ्काः ॥ ५७ ॥

स्थूलायतनिर्निमेषनेत्रं विम्बोष्ठं निर्चितांशुबिम्बमध्ये । तच्च स्मितसुन्दरं विराजद्याकोशे वदनाब्जमन्तराब्जे ॥ ५८ ॥

^{9.} BC ण्डं।२. A लेप। C लोप ३. B स्त ४. A छु। ५. A गुरुः। ६. A हि ७. B स्वेन्तस्त ८. D झे।९. A वः। १०. A भीव ११. BC मा । १२. D शिः । १३. B विध्वि। १४. B थ्रु।१५. A प।१६. BC वित।

किं भूरिभिरीरितैः कपीन्द्राः सुन्यक्तं भगवान् मया स दृष्टः । दृष्टः स च तातैपूर्वजन्मा पूर्वाङ्गः प्रविभक्तिमद्दधानः ॥ ५९ ॥

एषोऽहमिहिद्विषस्तनूजः संपातिर्निपतामि पादयोस्ते । भ्राता मम लम्बितो जटायुस्तस्यापि प्रणतिं गृहाण गुर्वीम् ॥ ६० ॥

तस्मिन्निति वादिनस्तदानीमंशूनां दहता कदम्बकेन । अन्याकृतसंभ्रमस्य पक्षात्रक्षेपं मम तूलवत् प्रपन्नो ॥ ६१ ॥

श्रद्धारभसेन यावदूर्ध्वं गन्तव्यायं मनः करोमि भूयः । तावन्निपताम्यधः पतत्रव्याघाताद्विहितस्य नास्ति विघः ॥ ६२ ॥

हा हेत्यकरोद्धरुगिरैव व्यग्रत्वादवधीर्य मामयासीत् । तेषां क्व सुतादिरात्मवर्गः स्वाम्यर्थः सुमहान् प्रतिश्रुतो यैः ॥ ६३ ॥

तापः खलदुष्पलापजन्मा सद्गोष्ठचामिव सान्त्वशीतलायाम् । सोऽग्निः प्रश्रशाम सोमवीथ्यां निस्थास्त्रः पततो ममाङ्गकेषु ॥ ६४ ॥

यावच वैँलामि लब्धसंज्ञः किं पत्र्यामि न दृश्यते जटायुः । निर्वाणबहिर्घूणेर्सेतदान्तः सन्दीप्तो मम तद्वियोगबह्निः ॥ ६५ ॥

व्यक्तं न तदा मयाऽनुजस्य ज्ञाताऽऽसीद्धत काचन प्रवृत्तिः । तस्योष्णनिवारणाय पक्षौ विस्तार्योपरि दूरतः स्थितोऽहम् ॥ ६६ ॥

तेनावरजन्मना वियुक्तः पक्षाभ्याश्च विनाकृतस्तदानीम् । व्योक्नोऽनवल्रम्बनात् कुमाराः क्रूरेऽस्मिन् पतितोऽस्मि विन्ध्यमूर्धिन ॥ ६७ ॥

रुद्धोऽस्मि गिराऽर्द्रयाऽद्रिशृङ्गान्मुश्चन् स्वं म्रुनिना निशाकरेण । पक्षीन्द्र विषद्यतामनेहा पक्षाभ्यां भवितासि चेत्समग्रः॥ ६८ ॥

रामः पितुराज्ञयैतदेष्यत्यैक्ष्वाको वनमात्मना तृतीयः । स्वं धाम ततश्च यास्यति द्राक् तद्दारानपहृत्य राक्षसेन्द्रः ॥ ६९ ॥

ख्याताऽसि तयोर्द्वयोः प्रदृत्तिं प्राप्तेभ्योऽभिमुखं यदा कपिभ्यः । तर्हि द्वितयं पतत्रयोस्ते विध्वस्तं पुनरुद्रमिष्यतीति ॥ ७० ॥

^{9,} BC बाल २ BC न । ३ B ब्योर्ज C ब्येच ४ A च । ५ BC ण ।

तत्प्रत्ययरोपितायतास्थो दूरस्थानिह वः प्रतीक्षमाणः । उज्झामि न पर्वतप्रपातान्निष्पत्रं:निरपत्रपः शरीरम् ॥ ७१ ॥ इत्यैग्रविपाकमेकपाकः सुक्षेत्रप्रभवः सुपार्श्वनामा । दीप्ताकृतिसाहसी दिगन्तान् भ्रॉन्त्वा वर्तयतीह पर्वते माम् ॥ ७२ ॥ तस्यात्र कदाचिदह्रचतीते पन्थानं विकलो विलोकमानः । सीतामपहृत्य यान्तमारादद्राक्षं दिवि रक्षसामधीशम् ॥ ७३ ॥ हा राम हरत्ययं हताशस्त्वज्ञायां त्विय दीप्यमान एव । किं मां तदसाधुवादरोषाद्दत्वा लक्ष्मण रक्षसे गतोऽसि ॥ ७४ ॥ रक्ष क्षणदाचराद्वध्रं स्वां स्वर्गिन्तुत्तरकोसलैकनाथ । कस्यापि गतौ वधाय दस्योर्द्र द्वावपि शीतली सुतौ ते ॥ ७५ ॥ एहोहि स दह्यतां कुरङ्गः क्रूरेण क्षणदाचरेण नीये। उक्त्वा परुषाणि लक्ष्मणोऽपि क्षिप्तः क्वाप्युपसृष्ट्या मयैव ॥ ७६ ॥ किं पञ्यत यात लोकपालाः क्ष्मापालस्य वधूरियं विरौति । एतद्विकृताननौधभीमं भूतं^६ भोक्तमुपैति मां गृहीत्वा ॥ ७७ ॥ आशीः फलिता न ते सुमित्रे सीतेयं रजनीचरेण लुप्ता । श्वश्रुप्रथमे तवापि तैस्तैस्राताऽऽसीन्न वधृटिका तपोभिः ॥ ७८ ॥ रक्षोवदनान्न रक्षिताऽहं हा सीरध्वज तात किं त्वयाऽपि। पाज्ञाः ज्ञिथिलीभवन्ति कालान्नोद्रादः श्लथते सुतेति बन्धः ॥ ७९ ॥ मातर्मिथिले न वीक्षिताऽसि त्वं देवि त्यजसीव मामयोध्ये । लब्धे डविधसागरस्य पारे दूरं वैरिणि यत्प्रनर्गतासि ॥ ८० ॥ गङ्गे सरय प्रतीरयोवीम्रत्कण्ठा मम चित्त एव जीर्णा । पूर्णीऽवधिरन्यथाऽवतीर्णस्तीर्णीऽयं व्यसनार्णवो न तावत् ॥ ८१ ॥ इत्यायतमेथिलीविलापव्याक्षिप्तेन मया तदोन्मुखेन । त्राणार्थमवीक्षितात्मनोचैः खे दत्तानि कियन्तिचित् प्छतानि ॥ ८२ ॥

^{9.} A त्य २. A स्व ३. ACD इसाहितसाहसो ४, A का ५ BC थं। ६ A रक्षो ७. A साचे ८. BC ब्या।

किं वः कथयामि वानरेन्द्राः सीताक्रन्दतरङ्गगद्भदस्य । म्रक्तर्जुपथः कथंचिदेव भ्रष्टश्रञ्चपुटात्स मे दुरात्मा ॥ ८३ ॥ यावन्निपतामि निष्पयत्नः प्रस्थेऽस्मिन्नचलस्य रहसोऽन्ते । तावत्स पुरी सपुष्पकश्च प्राप्तोऽभूत्तरसा निशाचरेन्द्रः ॥ ८४ ॥ अन्वस्य न सामिषः सुपार्श्वः प्राप्तोऽभूच्छ्रमकर्त्रितः क्रुतोऽपि । उक्तः स मया बुभुक्षितेन क्वासीः शून्य किमाहतं त्वया मे ॥ ८५ ॥ पङ्गोर्जरतः क्षुधातुरस्य त्वन्मार्ग मम पश्यतोऽनिमेषम् । को मे निकेटस्त्वयेक्षितोऽभ्रद्यत्रासावहमद्य विस्मृतस्ते ॥ ८६ ॥ जानेऽवरजस्य न प्रवृत्तिं त्वन्माताऽन्तरितैष पक्षसादः । त्वं चेद्भवसि श्वथः कथान्तं यातस्ते जनकोऽयमेकदिक्कः ॥ ८७ ॥ इत्यूचिषि मय्यधेामुखोऽभृदुद्धीतिः शनकैर्जगाद चैवम् । एकः करुणाहतस्य तात क्षन्तव्योऽद्यतनो ममापराधः ॥ ८८ ॥ दृष्टोऽत्र मया महेन्द्रशृङ्गादात्तार्तप्रमदामिपो दशास्यः । लङ्कामि संपतन् पुरीं स्वां सायाह्ने तरसाऽभिहन्यमानः ॥ ८९ ॥ आहारकृते ततो दवीयार्ने सोऽत्यर्थ जविना मयाऽनुबद्धः । मुक्तो मुखगोचराचॅ पश्चात्पापात्मा कृपणानि भाषमाणः ॥ ९० ॥ जाने पिश्चितं च कातराणां दुष्कालेऽपि न रोचते भवद्भधः। तेनार्द्रघृणाक्षितेन र्वैः स्यादित्यस्तः स मया विदूर एव ॥ ९१ ॥ आदाय तमापतामि सद्यः क्षुद्वेगाद्यदि वः स्थितिर्न गुर्वी । लङ्केयिमतो ममास्ति कृतस्ना चञ्च्वग्रे गहनं न किंचिदत्र ॥ ९२ ॥ इत्युक्तिनिजापदानसारः साधकः स मया निवारितश्च । आयासभयेन दुर्गभाजस्तस्येहोपनयोद्यमाय भूयः ॥ ९३ ॥ दृष्टो मम दारकेण दस्योस्तस्येत्थं निलयो वलीमुखेन्द्राः। गम्यः स च वः परं पुरारेः द्वार्स्थस्य प्रमथस्य भाषितेन ॥ ९४ ॥

^{9.} B निशेयम् । C दशेयम् । २. D वि । ३. ABC मसाभिगम्यमानः । ४. D यः । ५. ACD रे च ६ A द्वेष्ट्रणेन । B प्यप्रणाक्षतेन । ७ D व ।

अस्ति त्रिककुन्महीभृतोऽङ्के लङ्कोति त्रिजगद्विलक्षणा पूः। याम्रत्तरदिक्पतेर्निकामं निर्मायोपनिनाय विश्वकर्मा ॥ ९५ ॥ आक्रम्य बलेन ताभिदानीमध्यास्ते रजनीचरैकवीर:। ल्वनस्वमुखारविन्दराजीपूजार्वाजतबालचन्द्रमौलिः ॥ ९६ ॥ रम्भाकमितुः कुवेरसूनोः शापान्मुक्तहटग्रहेण तेन । तत्रैव निवेशिताऽस्ति ताताः सीतेति ज्वलतः शिखाऽनलस्य ॥ ९७॥ शैलादित ईयते सुवेलं यः शाखात इव प्रतेन शाखाम् । सोऽद्यैव मनोरथेन तुल्यं तामालोक्य निवर्तते कपीन्द्राः ॥ ९८ ॥ लङ्केयमयं क्षपाचरेशः सीतेयं सुदती सुदुःखमास्ते । अद्याप्यहमग्रतो निरीक्षे लक्षेणान्तरितानि योजनानाम् ॥ ९९ ॥ इत्युक्तिसमानकालमासीत् पक्षाभ्यां स खगाग्रणीः समग्रः। जाग्रत्यवधिं प्रतीक्षमाणाः सिद्धानां न विसंवदन्ति वाचः ॥ १०० ॥ तस्याभ्युदयेन तेन तेने कोप्युचैः प्रमदः प्रवङ्गमेषु । विश्रान्तमिवाथ मेनिरे ते दैवस्य प्रतिकूलताधिकारम् ॥ १०१ ॥ शुष्यदृढदेहका^{वै}डशेपः सोऽकस्मादुपजातपत्रजातः । पक्षीन्द्रमहातरुश्चिरेण व्याचक्रे निजकामकुड्मलानि ॥ १०२ ॥ आरोहत मामितः कुमारास्तत्राद्यैव नयामि वः क्षणेन । आस्ते तदयोगरुद्धमर्थं वैदेहीति रघूद्धहस्य यत्र ॥ १०३ ॥ सर्वेऽपि शक्कन्तराजकेतोस्तेजोभिश्छरिताः स्थ रामनाम्नः । युष्मानहमुद्रहामि तातास्तातस्य प्रलघुकरोमि भारम् ॥ १०४ ॥ आध्वं सुखमत्र वाऽहमेकः पर्यस्य क्षणदाचरान् क्षणेन । आदाय वधुमुपेमि युष्मास्वानृण्यं यदि मे भवत्यनेन ॥ १०५ ॥ दूरं मम न प्रवङ्गवीराः सन्नद्धस्य चराचरेऽस्ति किश्चित् । संपातिरहं पुनर्नवत्वं नीतो वः कपयः समागमेन ॥ १०६ ॥

^{9,} A स्मेर २ A रोधि ३. BD बन्ध ४. AC स्मिन् ।

भोः पश्यत संपतामि लङ्कामातङ्कं जनयामि रावणस्य । सीताम्रुरसस्तलेन रक्षन् पक्षाभ्यां विधुनोमि नैकषेयान् ॥ १०७ ॥ ब्रुत प्रियमार्चेरामि किं वः संवेगो मम संगदस्य तीव्रः । कालं हि हरन्त्यनभ्युपायाः संपूर्णस्य विलम्बते न कामः ॥ १०८ ॥ मान्यं तमथो निषिद्धसैन्यः सेनानीः स्वयमङ्गदो जगाद । पात्रं न तथाविधं तदीशो यत्रामात्यम्रखेन किंचिदाह ॥ १०९ ॥ पहें: कपिभिर्वितीर्णकर्णः सोऽभ्यर्णे विरराज भाषमाणः। घर्मान्तविमुर्छदुर्चेधाराझात्कारः शिखरीव कुञ्जरेन्द्रैः ॥ ११० ॥ उक्तो निलयः क्षपाचरस्य प्रत्यक्षेव कृता च राजपुत्री । आर्य प्रियमन्यदद्य किं तैद्यन्न प्रागुपनामितं त्वया नः ॥ १११ ॥ पक्षोपगमो मुनेः प्रसादः किं तत्रोपकृतं प्रवङ्गमैर्वः । सर्गो महतामयं हियन्ते निघानामणुनापि यद्भणेन ॥ ११२ ॥ कर्तव्यमथ पियान्तरं चेदस्माकं पतदीश तत्प्रसीद । पश्यामि भवन्तमृत्पतन्तं लीलाभिर्विचरन्तमम्बरेऽस्मिन् ॥ ११३ ॥ पर्धान्द्र कियानयं समुद्रः कश्चासावधुनोच्यते दशास्यः । आर्येण विधृतमन्धकारं कार्यान्तोऽधिगतश्च वानरेन्द्रैः ॥ ११४ ॥ जानाति भवानिमं पुरावित् कचित्रः सचिवेषु जाम्बवन्तम् । येनाकियत त्रिविक्रमोऽसाबुद्रिक्ताक्रमणेन साभ्यमुयः ॥ ११५ ॥ अद्याप्ययमेति मेरुमद्रिं दृष्टाऽऽशु त्रिदशौघजुष्टसानुम् । कोऽस्योपगमे गिरिस्त्रिक्कटो यं क्षुद्राः क्षणदाचराः प्रयान्ति ॥ ११६ ॥ कचिन्मत एष वः कपीन्द्रः सामीरिः शतकोटिर्मृष्टकायः । रुष्टो यें उपैति विष्टपानां दृष्टाऽन्तं निमिपाचतुर्दशानाम् ॥ ११७ ॥ प्रत्येकममी महानुभावाः पर्याप्ता निधने दशाननस्य । कुर्वन्ति समस्तमीप्सितं वा गाम्भीर्यस्थिगताः प्रवङ्गामेन्द्राः ॥ ११८ ॥

^{9.} ABC ह। २. AC दच्छ ३. A स्ति किंतदन्षय ४. B स्ताद ५. BC सृ। ६. AD यसु ७. B मंत C मंत.

तद्वाक्यमोमिति पुरन्दरसूनुसूनोः न्यूनातिरेकरहितं मुदितोऽनुमान्य । आश्चिष्य तुल्यवयसं भूशमृक्षराजमापृच्छ्य स प्रवगवर्गमगात्प्रकामम् ॥११९॥

> इत्याभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकान्ये संपातिसमागमो नाम चतुर्दशः सर्गः समाप्तः ॥

विं शिधुभिः भवतु फाणितशर्कराद्यैः किं वा सितासहचरेः कथितैक्च दुग्धैः। दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किश्चिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः॥ पालान्वयांवुजवनेकिविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेक्वराय।

कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

पश्चदशः सर्गः॥

विसञ्च तं निजकरणीयसंभवे कृतत्विषं तमसि विहङ्गमङ्गदः। अचुचुँदत्सदसि महाचमुपतीनिति द्वतं लवणसमुद्रलङ्घने ॥ १ ॥ जितोऽम्बुधिर्जनकसुतेयमीक्षिता कथीकृतः स च परदारतस्करः। महौजसस्त्यजत विषादमागतो रघृद्वहे बहुमतिनिष्क्रयैक्षणः ॥ २ ॥ प्रथक प्रथक कथयत वीर्यमात्मनो विपर्ययं वदति हिं मौनमद्य वः। विकत्थनं वितथमशोभनं विदुः यथा तथा रमयति भूतमीरितम् ॥ ३ ॥ त्वॅग्लद्वहन्नलघुधुरं^६ धरातले तथेक्षितः खलु विषमे सम्रुज्ज्वलः। समेऽपि किं मुखमधुना मलीमसं तवर्षभँ स्वलितगतेर्गडेरिव ॥ ४ ॥ अयं सखे शिखिसुत नील नीरिधः विधीयतां विधृतजलस्तवीजसा । विभासि किं वरुणभयादिव क्रमं पितुस्त्यंजन्नसदृशभावशीतलः ॥ ५ ॥ स्वविक्रमप्रतिसदृगीक्ष्यतामयं सरित्पतिः शरभ तरङ्गाभङ्गरः। निरीक्ष्यते चिकतचमूरुकातरं त्वयाऽसकृत्किमपगतस्स्थलीपर्थः ॥ ६ ॥ त्वम्रच्यसे सुभटकुलैकचन्द्रमाः त्विय प्रभुद्रवित च गन्धमादनै । सम्रह्णसन्भरमिमम्रद्वहस्व भोः प्रपद्यसे किमनभिजातजिह्मताम् ॥ ७ ॥ त्वमुद्धतं त्रज गज दिग्गजेन्द्रविचषः क्षरन्मदकपिशाः कपोलयोः। च्युतैक्षमावदनपटो निरङ्कशः कुरु क्षपाचर्पुरैवीरविद्रवर्मे ।। ८ ।। विलोकयन्नरिककुभं न धूपितः कथं त्वमप्यवनिपतेर्वधूपितः। क्व स क्रमः कपिवर तौरैं तावकः समस्त्वया समैजिन सीदता बकः ॥ ९ ॥ नभोम्बुधी निषध निरत्ययाविमौ निरत्यया दिगियमगस्त्यशीलिती । तवोत्क्रुधः क इव स राक्षसाधमः समापैयं व्यसनिमदं नमोऽस्त ते ॥ १० ॥

१. D सौ । २. BD नजु ३. A ति किका । ४. A कथयित । ५. BD त । ६. BCD व्यवलधुरां। ७. B भा । ८. BD स्ट ९. ACD मस्सिरिप्तितिः । १०. D नः । ११. CB तं । १२. BCD व । १३ BC वाम् D दम् । १४. BCD जात । १५. CD त्वया यद । १६. BC ताः । १७. A प्यतां ।

इहार्णवे समुदितशक्तिकौमुदीवैशोल्लसन्मुखमुकुलस्य मुर्छतु । ककुप्सु ते कुमुद निकामजुम्भितं निमीलिते कपिकुलपग्रकानने ॥ ११ ॥ सखे रभे श्रुथरभसं किमीक्षसे क्रुरु स्थिरं परिकरमस्य लङ्घने । अयं नदन्नवघनसंकुछोऽम्बुधिः भवादृशां भवनमुखप्रपोपर्मैः ॥ १२ ॥ विलङ्घ्यतां जलनिधिरेष लावणः प्रमध्यतां प्रियसख रम्भ रावणः। पसाद्यतां प्रभ्ररभिजातवार्तया विलक्ष्यते वदनरुचा तवार्तया ॥ १३ ॥ नल स्थलं जनय जलौंघमञ्जसा सुखं चमूर्वजर्तुं वनौकसामियम्। नभोऽथवाऽवनिमिव संविधत्स्व नः परीयतां तव पितृनिर्मिता पुरी ॥ १४ ॥ किमङ्घिणा विलिखासे मैन्द मेदिनीम्रदीरय द्विविद तदद्भतं तरः। विलङ्घ्यतामयम्द्रिः स्थितोऽग्रतः स्वर्गौरवस्तिमितसुप्रालीलया ॥ १५ ॥ लघूलसल्लहरितुषारतस्करैः तिरस्कृतश्रमसलिलेन वायुभिः । र्जतीयतामयमथवेतरेण वामपां निधिर्देधिमुखदुर्मुखौ सुखम् ॥ १६ ॥ स्फ्ररन्मुखः शिखरितवभूवालिधः चलन्द्रतं विधुतकडारकेसरः। अमङ्गलं गव निगदन्नभस्तलात् पत क्षितेः सुत इव शत्रुमूर्धसु ॥ १७ ॥ प्रपद्मताम्रपरि तरङ्गिणीपतेः क्षणं त्वया गवय गतागतश्रमः। प्रसीदतु प्रवगपतिः प्रकोपनः कुलं भयादभयद रक्ष्यतामिदम् ॥ १८ ॥ स जातवान् जितमिह तेन तस्य भोः सुजीवितं तमनघमेकमीड्महे । यमग्रतः प्रकटितसत्त्वसंपदं महापदि स्वलदवलम्बते कुलम् ॥ १९ ॥ जिते जगद्यसनसमाप्तिरम्बुधौ विरीधिते भयमतिभूरि भूभुजि । विचार्यतामभिमर्तैसिद्धये बुधाः क एतयोरुचितविलङ्कनोऽस्तु नः ॥ २० ॥ विलङ्घ्यतामुद्धिरयं महौजसः स मृग्यतां दश्चवदनो दिशाऽनया । समाप्यतां प्रभुकरणीयमायतं विलोक्यतां विरहक्कृशो वधुजनः ॥ २१ ॥ इहैंव भोस्तरलिशिखाकदम्बके वरं हुतं हुतभुजि वाडवे वर्षुः। दृढकुधं परिवृद्धुर्पुरं पुनः न तं भयात्रतगयो गता वर्र्भे ॥ २२ ॥

^{9.} A चयो । २. D रस । ३. BCD प्रतोमुखं । ४. D शानवनखगप्रभो । ५. CB भस्तथ । D तल ६. A त्रजति BC वजतु । ७. D छ । ८. A भी ९. C वक्र । १०. D कि । ११. AD यमिति १२. A वाभेवद्व । १३. A वृत १४. A यम् ।

जयत्यदः प्रतिदिनमंशुमानियद्विलङ्कितं त्रिभुवनमङ्किणा हरेः। पुरीं प्रति त्रिदशरिपोः पयोनिधौ कियन्ति भोः शतमिह योजनानि वः ॥ २३ ॥ जितोऽस्त्यैयं ^रतिमिनिलयस्तरिस्वना कियानयं जगदवधिक्षमाधरः । भविष्यति प्रतिहतिशङ्किनां पुनः स्ववेश्मनोऽजिरमपि दूरमद्य वः ॥ २४ ॥ न मौर्ळेतां कलयति नूतनः प्रभुः समादिशत्यसदृशमेव निग्रहम् । मनोरथक्षतिकुपितोऽनुजीविनां न तातवद्रणयति निर्धृणः श्रमम् ॥ २५ ॥ त्यजन्त्यमुन् कृतसुभटाङ्गनाव्रता वरिस्तयो न तु रमयन्ति कातरम् । न सेत्स्यति स्विलितमहामनोरथाः स्विगेहिनीघटनमनोरथोऽपि र्वैः ॥ २६ ॥ न दुर्गमं किमलसरुद्धरंहसां न दुर्जयं जगति किमुज्झिँतौजसाम् । न दष्करं किमिव सदाऽवसादिनां न दुर्रुभं किमिव च दैववादिनाम् ॥ २७ ॥ न कोऽप्ययं जरठर्नदः सहत्तमाः किमीक्ष्यते शृणुत रहस्यमस्य भोः । तिरोहितश्वरणतलाम्भसा हरेरयं तटः सगरस्रतौघदारितः ॥ २८ ॥ अयं हरेः कपिल्रहृतस्य कारणात् परक्शतैः सगरसुतैरखन्यत ॥ चिरादम्नं हरिशरसस्तपोबलादपूपुरैश्चिपथगया भगीरथः ॥ २९ ॥ सुरासुरेरयमहिनद्धमन्दरभ्रभिक्ष्मैमक्षतरभसेरमथ्यत अमुं गलत्तिमिकुलमङ्गुलीविलैः मुनिः क्षणात् करगतमाचचाम च ॥ ३० ॥ भवद्भिरप्यचकितमद्य लङ्गचतामयं पुरः प्रधिरिवै राशिरम्भसाम् । अविद्वैवः प्रणयसहत्वमित्यदः स्थितिद्वयं सुविहितमस्य वेथसा ॥ ३१ ॥ महोद्घी मलयसुवेलयोस्तयोः पुरेऽथवा सुरपुराशिल्पिकल्पिते । प्रसर्ज्येत प्रमदवनेर्षु मा स्म भोः स वः क्षणान् गणयति कोपनः प्रभुः ॥३२॥ स्वरंहसः कुरुत कपीश्वराः सदृक् त्रपावशात् प्रविशत मा स्म वारिधिम् । वशंवदो विधिरनुरूपकर्मणां न शर्मणे शिखिनि पतर्ङ्गेसाहसम् ॥ ३३ ॥ इति श्रुताधिपतिगिरः प्रवङ्गमाः पृथक् पृथग्जगदुरशक्तिमात्मनः । तदाऽवदत् किमपि न तत्र केवलं वहिश्चिराभिसरतयाऽऽनिलिः स्थितः ॥ ३४ ॥

^{9.} A स्त्व। २. A नि । ३. A नी. । ४. A न । ५. A क्ष । ६. D न । ७. A क्षि । ८. B C व । ९. A रय । ९०. B C म । ९१. A हि । १२. D घिष्ण । C विक्ष्य । १३. A ह्यत । १४. B C D वशेन । १५. C D B दंन । १६. A D ३व ।

ततोऽब्रवीद्विगलितवाहिनीवलः सुतं विधेः सुरपतिसुनुसंभवः। अनक्षरस्फरितविकासपाटवस्फ्रटीकृतक्रमसदृशातिविक्रमः ॥ ३५ ॥ इहास्यतामतिशयितश्रमालसा वनोकसः क्षणमहमेव केवलः । जयाम्यम्रं जलनिधिमार्य कार्यवार्नेधित्वरस्ततिमव संकथारसम् ॥ ३६ ॥ न संभ्रमस्त्रिदशरिपौ दशानने न वारिधौ न विब्रुधधाम्नि चोत्त्रैमे । अयं तरस्तरिकतिविष्टपस्य भोः सुतो युवा सदृशबलोऽस्मि वालिनः ॥ ३७ ॥ अयं त्रजाम्युपरि महासरित्पतेः पतत्पंतेरपि जनयामि विस्मयम् । क्षुणीं तं इतिपिशितात्पतिं क्षणान्मरुत्पतिः सुतशिशुकेन मोदताम् ॥ ३८ ॥ स्थितः स्थिरे मलयमहेन्द्रयोर्द्वयोर्महीश्रयोः क्षणमितरस्य मुर्धनि । पताम्यहो त्रिशिरसमद्विमुद्धरन् दशार्प्यंहं दशशिरसः शिरोमणीन् ॥ ३९ ॥ निरुध्यतां क्षणमतिसोत्सुकं मनो वनीकसा परिषदवेक्ष्यतामियम् । उपैमि वः स्वजवँसखो निरीक्ष्य तां न रक्षसः पुरमिह यावदेर्व भोः ॥ ४० ॥ पृपत्कवज्जलनिधिलङ्कनोद्यतं चम्रपतिं तमिति जगाद जाम्बवान् । विलोक्यन् प्रजविनमञ्जनासुतं स्वयं जराविगलितविक्रमोद्यमः ॥ ४१ ॥ जितोऽस्ति ते जलधिरयं तरङ्गवान् नभोऽङ्गणं तव कियदेतदङ्गद । न वर्तते परमियतः प्रयोजनान्महाप्रभोः स्वयमिह तीक्ष्णसाहसम् ॥ ४२ ॥ त्वमानिर्लिद्वेयमिह नो जवोत्तरं विना पुनस्त्वदियमनायका चमूः। अतोऽनघस्तुतिसमकालमुन्मिषन्निजस्मृतिर्धुरमितरो वहत्विमाम् ॥ ४३ ॥ ऋते स्तुतेरितरवलीग्रुखोपमः स्मरत्ययं न किमपि रूपमात्मनः। लिखन्नखैस्तनुमनुदारभूसरामसंस्तुतैः क्रुपण इवोपहस्यते ॥ ४४ ॥ इतस्ततः करचरणं विनिक्षिपन् कृँपोचितः कपिश्चिद्यरेष संप्रति । भवि^६याते स्फ़ुरितकरालकेसरो हरिः क्षणादयमतिकामविग्रेहैः ॥ ४५ ॥ जयत्वयं त्वदभिसरः सरित्पतिं तदुःद्वैवं भवतुः यशश्रमपतेः । परिश्रमः परिजनमश्चते परं फलं विधेः परिवृद्धमेव धावति ॥ ४६ ॥ अयं महः किमपि किमप्ययं तरः किमप्ययं कपिशिशुवर्ष्म दैवतम् । कुर्तैस्पृहाधिकसुखमस्मदीशितुः किमप्ययं सुकृतमहातरोः फलम् ॥ ४७ ॥

^{9.} BCD धिक। २. C वत्य। ३. A. चात्र। ४. A. द्या। ५. BC हं। ६. A. दिशास्य। ७. A. D. न। ८. A. व। ९. A. त्रवो। B. क्षपो। ९०. A. तरि। ११. A. कमः। १२. BD दद्धतं। १३. A. तवच। १४. B. क्षर।

अहर्दिवं द्रविणपरिक्षयप्रदेः प्रयोजनं किमिव तदाऽनुजीविाभेः। पुरः स्पृत्रत्यललितहेतुसंभवो^९ यदि श्रमः सुखसुकुमारमीश्वरम् ॥ ४८ ॥ अनन्तरं परममिति प्रपन्नवाननुत्तरं द्रहिणसुतस्य तद्वनः । प्रचक्रमेऽभिम्रखितुं पुरःस्थितं सुभाषितैरिति हनुमन्तमङ्गदः ॥ ४९ ॥ ध्रुवं वचः स्खलति महाप्रतिष्टयोरभिष्टती तव कविजीवयोरपि । सहस्थितिप्रणयसमुद्भवा पुनः प्रगल्भता जनयति मे समुद्यमम् ॥ ५० ॥ तवोर्जितं यदि वदति स्वयं स्वभूः सरस्वती यदि तव वक्ति वैभवम् । अहं पुनः क इव पितृब्यिकिङ्करो दयाजडस्त्वमिप³ न यत्र तत्र चेतु ॥ ५१ ॥ सुमेरुणा तल्लिमव साचलं क्षितेः बहुद्विपं वनमिव गन्धहस्तिना । ग्रहाकुलं वियदिव विश्वचक्षुषा सदस्त्वया सुभट चितं चकास्त्यदः ॥ ५२ ॥ न ते गतिः स्वलति मतिर्न मुह्यति द्युतिस्तिरोभवति न जातु कुत्रचित् । महर्द्धिभिस्त्वमनिलतुष्ट्ये सुरै: कृतोऽणिमप्रभृतिमहागुणेश्वर: ॥ ५३ ॥ तवोपमा कमलभवेन योगतो निराँकृतिं तव तरसा नयो गतः। त्वया परोपकृतिसुखावलम्बिना जितं जितं सुभट चमूवलंबिना ॥ ५४ ॥ तव प्रमु: कृतपृषदश्वरञ्जना सुराङ्गनासदृशविभूतिरञ्जना । त्वमेधितः खलु सुधया सुधाश्रानैः स्मरात्मनः प्रचरिस किं मुँधा शनैः ॥ ५५ ॥ कुरु स्थिरं परिकरमीयतामितः समाप्यतां नृपसुतकृत्यमायतम् । निराशिषः सह वपुषेद्मागतं विपद्गतोद्धरणमहात्रतं तव ॥ ५६ ॥ त्वमङ्गभूभवनगुरोर्नभस्वतः तथा कृथास्त्वमभिर्भवं विवस्वतः। न ते ततं गर्मनतलं तरस्वतः किमीक्षसे दुरिंगमं सरस्वतः ॥ ५७ ॥ स पूर्यतां नृपसुतराजहंसयोः मनोरथः कपिकुलपबिनीरवे । इमा दिशो दशमुखकालिकाङ्किताः कुरूज्ज्वला निजकरैजालनिर्गमैः "। ५८॥ जयाञ्जनातनय तनुष्व वैष्मे तिन्नहीनवत्किमवनतो विषीदैसि । विलोकयन्त्विशिथलबाहुकन्दलीधृताङ्गना गगनसदस्तवोद्गमर्भे ॥ ५९ ॥

१. D भ्रमो। २. A लित ३. AD सि ४. A स्तिरस्कृति ५. A यु ६. BCD तिभयं ७. AB वने ८. AB म ९. BCD पतेः। १०. A रुचि ११. CD भेलैः। १२. BCD कर्म १३. BCD मिवबतातिसीद १४. CD वाग

नमोऽस्त ते निधिरयमीक्ष्यतामपां प्रसीद भोः स्मर महिमानमात्मनः। तवाहितत्रिदशभयङ्करप्छतेः खगोचितं कियदिदमन्तरं दिवः ॥ ६० ॥ किम्रुच्यते वहुतरमेवमादिषु प्रयोजनेष्वनवरतं स दीक्षितः । विवक्षता किमपि रघृद्वहेन यस्तथा चिरं कपिवरसंसदीक्षितः ॥ ६१ ॥ इति स्तुतिप्रमुखमधीशितुर्भुखाद्वचोमधु श्रवणपुटेन पीतवान । अवर्धत स्वमहिमसंमद्र्फुँरत्प्रभागयस्थगितविभक्तिरानिलिः ॥ ६२ ॥ व्यजृम्भत व्यवहितभास्करातपं तदद्धतं अवनभयङ्करं महः। द्रवन्मिथः किमपि किमप्यतर्कयचमत्कृतः सपदि सुपर्वणां गणः ॥ ६३ ॥ लाङ्गलेन गभस्तिमान्वलयितः प्रोतः राशी मौलिना जीमृता विधुताः सटाभिरुडवो दंष्ट्राभिरासादिताः । उत्तीर्णोऽम्ब्रानिधिर्दशैव विश्वदैस्तेनादृहासोर्मिभिः लङ्केशस्य विलङ्घितो दिशि दिशि क्रूरः प्रतापानलः ॥ ६४ ॥ अर्घायोदचलित्रविक्रमधिया जातभ्रमो जाम्बवान् यत्सत्यं चिकतोऽङ्गदः कथमपि स्थानात्परं नै च्युतः । जग्मः क्ष्मामितरे तु मीलितदृशस्तारादयो यूथपाः -तस्यात्युग्रमहःप्रतानपरिधौ देहद्युतेः मूर्छति ॥ ६५ ॥ देवी गोवृषवाहनः सह गणैरध्यक्षतामभ्यगा-द्गन्धर्वो जगुरप्सरःपरिष्टताः प्रास्थानिकं मङ्गलम् । पेतुः खान्मधुनिर्भराः सुमनसः स्फीतो नदद्दन्दुभि-स्तस्य स्वस्त्ययनं चकार निकटीभूतः स्वयं पद्मभूः ।। ६६ ॥ मुर्ध्ना जाम्बवतोऽभिवाद्य चरणावॉपृच्छच सेनापती-नाञ्चास्याश्रुमुखान्मुहुः प्रियसखान्त्रेष्यान्समादिञ्य च । आरम्भं जगृहे महेन्द्रशिखरादम्भोनिधेर्रुङ्घने रंहस्वी रघुनाथपादरजसाम्रुचैः स्मरन्मारुतिः ॥ ६७ ॥ इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सँमुद्रलङ्घना-त्साहितहन्मत्स्तुतिवर्णनो नाम पश्चदशः सर्गः ।

^{9.} ABC पदः स्कृ । २. BC दुः इवं ३ A त्युनर्न । ४ D omits this sloka. ५. A श्लिष्य । ६. BD आश्वास्य प्रमुखान्निजित्रयसखान्भत्यान् समादेश्य च । A. नाष्ट्रच्छयाङ्गदमादरेण सुहृदः संमान्य संभाव्य च । ७. C D omit this.

अथ षोडशः सर्गः ॥

93123:0:Elit

तं मुहूर्तधुत्रज्ञङ्गमगेन्द्रं गान्धवाहिरधिरुह्य रराज । हृष्टवानरगणोक्तजयाशीर्जीवितेशाविजयीव महोक्षम् ॥ १ ॥ तेऽङ्गदद्विविदनीलनलाद्यास्तस्य तुङ्गिमतिरस्कृतमेरोः । विमकीर्णतपनीयकणाभाः पार्श्वतो दहशिरे हरिवीराः ॥ २ ॥ संवभूव नगमूर्धनि तस्मिन् सोऽथ पूर्वेकपृथुकृतकायः। जातशङ्कमकरोदभियास्यन् क्रम्भयोनिमपि क्रम्भकवीरः ॥ ३ ॥ उद्ववाम परितः सलिलीघानुत्ससर्ज शिखराणि ररास । आममृन्मणिकवन्न विषेहे तस्य कुम्भकभरं स महेन्द्रः ॥ ४ ॥ लोलपुष्पविटपोळ्ळितानां तुल्यकालमलिनां स निनादः । निर्ममज्ज गगनाङ्गणभाजां नीडदुःखरसितेषु खगानाम् ॥ ५ ॥ हिमरेव गतमाकुलमेणैर्गर्भभारमसृणासु मृगीषु । ज्या विरूप्तवनितैर्धेनुरध्वर्न्यर्धरोपितमकारि किरातैः ॥ ६ ॥ तेन पुण्यघटितेन ततोऽद्रेः पीडितादघततिर्निभृतेव । निर्जगाम द्रपदाचितकच्छादच्छभछपरिषद्विरसन्ती ।। ७ ।। **ळुप्यते स्म कृपणोचितचेष्टारम्भनिर्द्युतिषु दन्तिषु दानम् ।** ते मृगाधिपतयः क्षणदुःस्थाः प्रस्थपादमपि मार्गितुमीयुँः ॥ ८ ॥ अङ्कितेष्विप करङ्कविशेषेस्तेषु चातिभयदेषु भयार्तर्म् । सानुसन्धिषु पपात विवुद्धक्षुब्धकेसरिषु कुञ्जरयूथम् ॥ ९ ॥ निर्यये निरवकाशितरन्ध्रैरुन्मयुखमणिलाञ्छितचुडैः। कन्दरासु भ्रजगाञ्चनकेकातङ्कलोलनयनैः कुलनागैः ॥ १० ॥ उन्नताब्धिलहरीगलहस्तक्षोभजातबहुलोत्कलिकाभिः। आत्तसर्व्वतिषु निर्झरिणीभिस्तेषु नाग्रशिखरेष्वपि तस्थे ॥ ११ ॥

^{9.} AD ध । २. BD सूरक । ३. B पात । ४. D ध्यान । ५. B धनिके । ६. D रियायि । ७. A पः । ८. A ध्वभयार्थम् । ९. BC अन्नसङ्ग ।

प्रस्वलिद्धरुपलैरुपरिष्टान्निर्विषङ्गैन्यपिष्टनिकुञ्जैः । मुलकाननतलानि तदानीं गण्डशैलबहलौनि बभुवः ॥ १२ ॥ स्वन्तमेतदिति सुनृतयोक्त्या सन्निरुध्य मिथुनानि मयूनाम् । नाकसद्मयुवसंसदयासीदायतिं विषहते न यदच्छा ॥ १३ ॥ स्थानभङ्गविकलैर्जलवाहैस्तत्यजे भुगुषु विग्रहभारः। आगतादिव समाकुलभावान्न द्रुतं रुरुधिरे मरुताऽपि ।। १४ ॥ ध्वस्तमग्रतरुपुष्पवितानं रुद्धमश्वम्रखदम्पतिगीतम् । नीलकण्ठनिवहस्य निषिद्धं तेन ताण्डवमकाण्डभयेन ॥ १५ ॥ तत्क्षणं गगन एव निरुद्धक्कान्तवाहनवलाहकपोताः। ईक्षितातिगहना ययुरुँक्त्वा हा महेन्द्रमिति सिद्धकुमारौः ॥ १६ ॥ भेजुरुज्झितविचित्रशिलालीसंनिवेशविनिवेशविलासाः । मन्त्रणाकुलपरस्परसर्ज्यं: प्रश्नपेशलगिरोऽप्सरसः खम् ॥ १७॥ मेखलासु विकलासनबन्धेर्ब्रह्मणोऽधिगमनादुपरम्य । मृग्यते स्म मुनिभिः क्षणलोलैर्मूलमद्रिडमरस्य तदानीम् ॥ १८ ॥ मारुतान्ममृषिरे खर्वेगान्मेघनादमसहन्त महान्तम् । तत्र चित्रलिखिता इव सेदुर्नारभन्त शरभा अपि किंचित् ॥ १९ ॥ आपतत्सु तरुषु व्रततीषु व्याकुलासु विकलेषु मृगेषु । स्वोष्मणः सदृशमागतचित्तैश्चिन्त्यते स्म न किमप्यधिदेवैः ॥ २० ॥ मां पिनष्टि कपिरद्धतरूपः कोऽप्ययं वैव बत केसरिणो मे । इत्यनाथ इव निर्झरघोषैः घर्घराक्षरमुवाच महेन्द्रः ॥ २१ ॥ एष पश्य विपुलोर्मिरुदन्वानुन्नमन्त्यवनमन्ति महीधीः । धारणेयमनिलात्मज विश्वध्वंसिनीत्युदचरद्गगनाद्गीः ॥ २२ ॥ वेगवातविधुतप्रमुखाभ्रो बभ्रुकेसरकलापकरालः । उत्पपात स चिरेण महेन्द्रान्मन्दरादिव शरिस्रपुरारेः ॥ २३ ॥

^{9.} A शङ्कः । २. D शीतचटुला । ३. BCD तोषि । ४. BCD तैः । ५. BD नैर्गतमु । ६. A इ । ७. BCD रैः । ८. A संभ्रमा. ९. A हा । १० C ग्रुवन ११. C लो । १२. BC व्हाः ।

तेन रेचकसमूछसितेन त्यक्तवामनतनुद्नुजारिः। स्मारितो हृदि सुर्रस्थविराणामप्रमेयविभवेन बभूव ॥ २४ ॥ सुनुभावसुलभादिव हार्दात्तस्य वायुरनुकूलतमोऽभूत् । अञ्जनेव जननी तमजिघन्मूर्धि मुग्धशशिबिम्बमुखी द्यौः ॥ २५ ॥ विक्रमेण सहदामभिकामं दिङ्ग्रखानि मुर्खंदीधितिजालैः। पूरयन् पवनमूनुरियाय च्छाययाऽम्बुनिधिमम्बरमङ्गैः ॥ २६ ॥ उद्भटास्यरुचमुद्धयमुग्धप्रेयसीनियमरुद्धविमानाः । दुरतस्तमनमन्नमरार्थेव्यापृतं वियति सिद्धयुवानः ॥ २७ ॥ दङ्निरोधिनि दिगन्तरिंधे चम्पकाग्रकपिशे कपियूनः। तस्य मूर्छति मुखयुतिराशावाहि वहिरिव सन्दद्दशेऽर्कः ॥ २८ ॥ तं धुताग्रजलवाहधॅवित्रस्तोयराशिरनिलेन जडेर्ने । अन्ववर्तत सदुरमुदग्रं कर्म कार्मणमिह प्रभुतायाः ॥ २९ ॥ दक्षिणेन स पथाऽम्बुधराणामम्बुधेरुपरि संचरमाणः। जिह्मगारिरमृतस्य कृते नु प्रस्थितः सुरसभाँमिव रेजे ॥ ३० ॥ रंहसश्च महसश्च समाधेर्स्तस्य चाधिकतया सं तदानीम् । उल्ललास प्रषदश्वविवस्वज्ञभृतैां विलसितानि विहस्यै ॥ ३१ ॥ छायया निजतनोः स तदानीमायतप्रगुणया लवणाब्धौ । मुत्रपातमिव पर्वतसेतोः भाविनः पवनमूनुरकार्षीत् ॥ ३२ ॥ तस्य वीक्ष्य वपुरुन्नतवकाः पश्चवक्रमकरा विकरालम् । ईयुरानतिज्ञुषस्तलमब्धेरध्वनेभमकरप्रहतेन **।। ३३** ।। तं विलोक्य जलधेरुपरिष्टादद्रयः कुलिशकर्वशकायम् । हेत्युदीर्य ददति स्म तदानीमात्मपक्षयुगलाय जलानि ॥ ३४ ॥ तन्मरीचिखचितो रुरुचेऽिधः क्षौद्रराशिरिव पिङ्गतरङ्गः। लावणोऽयमिति लिङ्गविशेषैः कैश्विदेव स तदाऽधिगतोऽभूत ॥ ३५ ॥

^{9.} A पुरःस्थ । २. B रवि । ३. A न्तस्र । ४. A म्पे D ध्ये । ५. BCD विचि । ६. BCD विभूतः । ৬. BCD पतगराडि । ८. BC धि । ९. B ছ্যু । १०. AD द्विश्वमू । ११. BD वहितस्सः ।

तं विलोक्यं पथि कैन्यपि दूरं भेजिरेऽब्धिजलवाहकुलानि । अत्रजत् क्षणमनीश्वरस्रुतस्तिद्दिशैव दिवसेशरथोऽपि ॥ ३६ ॥ बाडबः किमुद्धेरुदितोऽयं लम्बितः किमथवाऽम्बरतोऽर्कः। इत्यतक्येत गुहाग्रँगताभिः स क्षणं मलयिकम्पुरुषीभिः ॥ ३७ ॥ सिन्नकृष्टमुद्धेरुपरिष्टात्तस्य देहपरिणाहमपद्यन् । मन्दरस्पृतिभवेने भयेन व्याकुलाः सिललजन्तुविशेषाः ॥ ३८ ॥ तं विलोक्य चिकतान्निजशिष्यान् पृच्छतः कलशयोनिरुवाच । राक्षसेन्द्रमवगच्छत वत्साः केतुनोक्तविनिपातमनेन ॥ ३९ ॥ दुर्निरीक्ष्यमुखमण्डलदीप्तिव्याप्तदक्षिणदिगन्तरभागः। स्वर्गवासिभिरनागतमेव स्तूर्यंते स्म स दहन्निव लङ्काम् ॥ ४० ॥ इत्थमीक्षितगतिर्गगनेऽस्मिन्वीक्ष्यतां प्रतिहर्तः कथमेति । उत्सकादिति सुराः सरमार्ख्यां मातरं तमुपरोद्धमवोचन् ॥ ४१ ॥ साऽथ साद्रनभश्ररसार्थपार्थिता पवनपुत्रमरुन्धत् । धावमानमभिवारिधि विन्ध्योपस्यकेव सुरसिन्धुजलीयम् ॥ ४२ ॥ तां वितर्ककणक्रणितनेत्रः कीणपीति कलयन् कपिसिंहः। ल्रङ्घनाय लघुयत्नमकार्षांदुद्रमेन गगनाविधभाजा ॥ ४३ ॥ सा वितत्य वियदेव वितस्थे तस्थिवांसमवदत्तामिदं च । गच्छ गच्छ ननु वेत्सि समन्तादन्तरालमिदमीदृशमेव ॥ ४४ ॥ देशितोऽयमहतस्तव येन द्वित्रसिद्धपथिकोऽम्बरमार्गः । तस्य मार्गमसुनिर्गमहेतोः कर्तुमुद्यतिमदं मम शस्त्रम् ॥ ४५ ॥ एति भूतपतिरेव कदापि स्थानमेतदुपनीतवैंलिर्नः। अत्र हुत्रहणमप्यनपेक्षा मातरः कवलयन्ति भवान् कः ॥ ४६ ॥ नक्य नक्य कपिशावक दूरात् कोऽसि मामकमुदीक्षितुमास्यम् । जायते यदवलोक्य कृतान्तैः सोऽपि दुर्भरभयष्वरवेगः ॥ ४७ ॥

^{9.} BCD म। २. B थगा। ३. B गादयमच्ये। ४. BCD र्थ। ५. A भुवेव। ६. BCD श्रय। ७. BCD श्रीक्षितप्रतिहतिः। ८. B ताःसुरसा। ९. D शा। १०. A लंनः। १९. A कपर्दी।

शाक्तिरस्मि जगदीशितुरुग्रा संहरामि समयप्रतिपक्षम् । उद्धरामि च भवार्णवमग्रानीक्षितेन पशुकानुपसन्नान् ॥ ४८ ॥ विप्रतीपमित एव वलेथा विप्रराहिप न गच्छति येन । स्तेनैवद्वजासि कस्त्वमयं नस्तेन रे पश्चक सिद्धपथेन ॥ ४९ ॥ तामुवाच इनुमानाचिता ते वागियं वियति वीरदरिद्रे। अञ्जनासृतसमक्षामिदानीं कः प्रमादिनि विकत्थनवादः ॥ ५० ॥ स्पर्धयाऽथ वर्ह्घे हरिवीरः सा तथाऽऽश्च पुनरुह्धसति स्म । तद्वपुर्निचितसीम्नि यथाऽसौ मारुतिर्वियति नान्तरमाप ॥ ५१ ॥ गुल्फद्वतनुरानिलिरासीन्मातुरुग्रवपुषः सरमायाः। प्रेक्ष्यते स्म पुनरुन्नतिशाली तेजसा सुरगणेन स एव ॥ ५२ ॥ प्रेयते न महता महतीयं भिद्यतेऽणिमगुणेन कदाचित् । इत्यधित्वरमनास्त्रसरेणोस्तुल्यतामगमदाञ्चगसुनुः ॥ ५३ ॥ व्यस्य वर्ष्म विकरालमथाराद्वानरं विहरमाणमणिम्ना । सा तमुर्ध्ववदना न विवेद न्युत्थितेव मतिरात्मरहस्यम् ॥ ५४ ॥ तां विभेद घनपीवरकायां वायुसूनुरणुभावगुणेन । भित्तिमश्मघटितामतिभारान्म्यक्तसंहतिमिवाम्बुभिँरिन्द्रः ॥ ५५ ॥ तद्वचितक्रमसमुत्थितमागः स्वस्य मार्धुमुपगम्य तदानीम् । एतदानिलिरनाकुलचेताः स्तोत्रमारभतं संनतिपूर्वम् ॥ ५६ ॥ ओं नमोऽच्युतविरिश्चिविडौजस्व्यम्बकादिसुरसङ्घनतायै। तुभ्यमद्भुतवपुर्ग्रहलीलाक्तित्रविश्वजनघोरभयायै ॥ ५७ ॥ सर्वधर्मप्रयि सर्वनमस्ये सर्वशक्तिसम्वायिशरीरे । सर्वतोषिम्राखि सर्वशरण्ये सर्वभूतपतिपत्नि नमस्ते ॥ ५८ ॥

^{9.} BCD रेप्रतिपक्षान् । २. D सून । ३. A मतितापा DB मिमतापा ४. A नृजुगे । D वाञ्च । ५. BC DE read three lines more after this—एतदाह विहसन्हनुमांस्तामेष यामि भवतीं प्रणिपत्य । अप्रतो गतवतोऽस्य पुरस्तात्प्रादुरास विरसं हि रसन्ती ॥ राक्षसी जनभयङ्कररूपा कापि पापघटितेव दुराज्ञा ।—and omit protion up to 91st sloka.

दृष्टदैत्यकुलमारि नमस्ते योगविभ्रमकुमारि नमस्ते । चाइकारिमदनारि नमस्ते विष्ट्रपैकवरनारि नमस्ते ।। ५९ ।। त्वां जगन्मतमहां महयामि त्वां जगत्कृतमहाबलिमीडे । त्वां जगत्त्रसविनीं प्रणमामि त्वां जगत्क्षयकरीमुपतिष्ठे ।। ६० ॥ ब्राह्मि वैश्रविणि वैष्णवि रौद्रि स्कान्दि चान्द्रमसि चण्डि नमस्ते । कस्तव प्रतिविशेषमवैति स्तुयसेऽत्र वरदेति न केन ॥ ६१ ॥ त्वं सृजस्यवसि संहरासि त्वं त्वं बिभिष भ्रवना।ने भवानि । त्वं निमीलयसि बोधयसि त्वं त्वं विचित्रगतिरीशितुरिच्छा ॥ ६२ ॥ विप्रकीर्णविकृतिः प्रकृतिस्त्वं त्वं विकल्पमलमोक्षश्चचिश्वत । सिद्धिरष्ट्रगुणपळ्विनी त्वं त्वं विद्याद्धिरुपमानदरिद्रा ॥ ६३ ॥ त्वन्मयोऽयमणुसङ्घविकारः त्वन्मयोऽयमहमित्यभिमानः । त्वन्मयं तद्पि देवि द्वीयस्तत्वमोमिति पद्पतिपाद्यम् ॥ ६४ ॥ त्वं प्रसद्य विहतप्रसवेषोरर्थमर्धिहमधामधरस्य । देवि दीप्तपुरुषोत्तमलीलः श्रीपतिः सकल एव स च त्वम् ॥ ६५ ॥ ते त्वयैव परितः परिणद्धाः शक्तिभावततया लतयेव । विभ्रतीदमवलत्वमुपेताः सद्य पद्मवसतेः शतमीशाः ॥ ६६ ॥ उद्यता हिमवतः शिखरीन्द्राच्वं त्रिवर्गफलविहरपर्णा । त्वच नाकिनयनोत्सवकारी कन्दलः प्रभवति स्म विशाखः ६७ ॥ याजजूकवपुषो गिरिशस्य त्वं प्रतीच्छसि यथेच्छग्रुपेत्य । तं तम्रग्यज्ञषमन्त्रपदोक्ता देवताऽनलमुखी मखभागम् ॥ ६८ ॥ जग्रसे गजतनुर्दनुसूनुर्गोढतानवपुषा वपुषा ते। अन्जकोशमृदुना महिषः पाक् चुक्षुदे स च रणे चरणेन ॥ ६९ ॥ स्मेरमुग्धमुखचन्द्रमसा वा दीर्घवऋदशनाविलना वा । येन तेन हृदि तिष्ठसि शम्भोरात्तमुक्तकरुणे करणेन ॥ ७० ॥ बुद्धिरूपिणि विरूपदृशस्तत्कौशलं किमपि देवि दुदासि । येन दृष्टविपरीतविश्रेषः साध्यते स कथमप्यभिरूपैः ॥ ७१ ॥

द्रमस्खिलतशक्तिशरीरा कारणेशमनुयासि तथा त्वम् । जातु मार्गति यथा परिपूर्णः साधनेषु न स देहमपि स्वम् ॥ ७२ ॥ कः कदाऽप्यभिमतेन घटेत स्याः क्रियेति यदि न त्वम्रपायः । अम्ब डिम्बमहरिष्यत केन त्वं नचेन्नियतिरित्यभविष्यः ॥ ७३ ॥ अस्तु चारभ्रुवि भूरिभयायां चिह्नभीरहिमवाहिनि विश्वम् । पारमेति शिवशक्तिवरत्रानम्ब संभृतबलो विरलस्ते ॥ ७४ ॥ ग्राह्यसे त्वमतरङ्गन्सुधोदस्फीतश्चीतलरहस्यविभूतिः। वीतरागमलपङ्कविलेपैरम्ब संविदिति सुरिभिरन्तः ॥ ७५ ॥ ज्ञप्तिरित्यवितथा तव मूर्तिः ज्ञेयमित्यनृतमावरणं ते । त्वामतश्चिरनिमीलितनेत्राः कोटवीं सुमनसोऽनुसरन्ति ॥ ७६ ॥ कोऽवगच्छति शिवे तव तत्त्वं यत्तव स्तवमलं विदधाति । एहि सर्वजनमातरकाण्डे संमदं मदनुरोधवशेन ॥ ७७ ॥ देवि देवकरणीयनिमित्तं यन्मयातिपतितस्तव कायः। तज्जगत्रयमहीयसि मातर्मर्षणीयमणुकस्य ममागः ॥ ७८ ॥ रामनामपिहितस्य हितेषी वानरोऽहमसुरान्तकरस्य । एष मार्गितुमुवैमि तनूजामम्बुधेर्जनकराजसुतेति ॥ ७९ ॥ देहि देवि गमनाय नियोगं यामि रामरमणीमनुसर्तम् । योगिनि क्षिप समस्तमयोगं कर्तुमानतिम्रुपैमि पुनस्ते ॥ ८० ॥ राघवौ रविसुतो युवराजः सुनुरम्बुजभुवो नलनीलौ । ते गवप्रभृतयश्च वयस्यास्त्वां मया भगवति प्रणमन्ति ॥ ८१ ॥ सा तुतोष तुषितैः सह तस्य प्रज्ञया च विनयेन च तेन । तर्हि वाचमिति चाप्रतिरम्यां सौम्यभावम्रुपगम्य बभाषे ॥ ८२ ॥ एहि यामि पवनात्मज तुष्टा यत्त्वमिच्छसि ददामि तदाशु । गच्छ संप्रति सुखेन सुरैस्ते सौष्ठवं हि विषमेऽपि सुदृष्टम् ॥ ८३ ॥ स्वस्ति तेऽस्तु निकषातनयानाभेककः कदनमाशु कुरुष्व । दक्षिणां दिशमिमां चिरमुक्तामावसन्तु सुरसिद्धमुनीन्द्राः ॥ ८४ ॥ अत्र तेऽध्वनि विशुद्धषडध्वा सिद्धिमष्टतनुराशु तनोतु । विघ्नवंशविपिनानि पुरस्तादुद्धरन् त्रजत च द्विरदास्यः ॥ ८५ ॥

इत्युदीर्य सरमा विरराम पस्तुतामचलदानिलिराशाम् । तस्य खेदमपहर्तमथेमं पूर्वतोऽद्रिरुदियाय पयोधेः ॥ ८६ ॥ अत्यगात्तमगमङ्गलिकोट्या मारुतिः प्रियगिरं परिरभ्य । न प्रतिष्ठितसमुद्धतभाराः शीतल्रत्वमुपयान्ति महान्तः ॥ ८७ ॥ अग्रहीदथ समुद्रिपशाची सिंहिका हनुमतः प्रतिबिम्बम् । संनिकृष्टनिधना शिशुमारीवामिषं मुखजुषो बडिशस्य ॥ ८८ ॥ इन्द्रजालमतनिष्ट महीयः सा पयोधिवसतिः पिशिताशी । यद्विनाऽपि नभसि प्रतिबन्धाद्गन्धवाहसुत्रमाश्च बबन्ध ॥ ८९ ॥ संभ्रमित्रपुणदृष्टिरधस्तात् पश्यति स्म कुपितः कपिवीरः । तामपूर्वगगनाध्वगदेहग्रासगधिंविष्टताननगर्ताम् ॥ ९० ॥ अभ्यभाषत च तस्करि काऽसि ऋडिसीत्थमसभिः किमिति स्वैः। एष पुच्छवलयाचितकायामुत्खनत्यनिलमुनुरितस्त्वाम् ॥ ९१ ॥ उन्नमय्य मुखमुल्वणमुल्कौविहसंविहतचश्रहाजिह्नम् । साज्य वायुसुतमुत्कटदंष्ट्रायन्त्रानिस्वानितामिश्रमुवाच ॥ ९२ ॥ वानरस्य विदितेह न तेऽहं देहिनोऽनुदिनमाहरमाणा । सिंहिकेति रजनीचरसिंही सिंहलावधिजलस्थलरक्षी ॥ ९३ ॥ छावणेऽहमिह वारिणि रक्षश्रक्रवर्तिनियमान्निवसामि । चक्षुषाऽनलरुचाऽम्बरमार्गे मार्गितव्यविबुधं विद्धाना ॥ ९४ ॥ दक्षिणाद्धि शिखरान्मलयाद्रेरासुवेलमघने गगने अस्मन्। अस्ति मे पवनपुत्र निरोद्धं तावकं जनकमप्यधिकारः ॥ ९५ ॥ रक्ष्यतेऽम्बरपथोऽन्तिकलङ्कः नवापयासि मम दत्तकलङ्कः । द्वागिमं बत पिवामि रविं वः कस्त्वमत्र विधृतप्रतिबिम्बः ॥ ९६ ॥ नाकसत्सु गिरिशात् प्रवगर्ते न क्षिपामि कमिवाननगर्ते । संमुखीनपथिकास्त्रपिबाऽहं भीषये तमपि काञ्यपिवाहम् ॥ ९७ ॥ आहरामि लवणार्णवलीनैवान्तरिक्षपथिकानविचारम् । जीवशुल्कनिचयायँ विदेहानप्यहं सुरगणानिह वेर्धि ॥ ९८ ॥

१. CD सुकं। २. A ह्या। ३. BD क्किलि। ४. BC स्था ५. C थने D नघो ६. C D वृ ७. C D क्किति चयाय। ८. A न्विरुणाध्मि।

यानिमानमृतभानुवलक्षानीक्षसे कपिकुमारक रङ्कान्। तेऽस्नमांसविरहान्मरुतोऽस्तास्तृप्तया मस्रयमुर्धिन मयैव ॥ ९९ ॥ त्वामहं विधुमिवाद्य निगीर्य स्वःपिशाचजननीसमनामा । निर्विशामि सुहितप्रतताङ्गी निस्तरङ्गामिदमम्बुधितल्पम् ॥ १०० ॥ इत्युदीर्य वचनं तमुदीर्णद्वादशार्किकरणाधिकभासम् । सा महाप्रलयकालादिनान्तध्वान्तराजिनिबिडा निजगार ॥ १०१ ॥ हा कुमारकमकालविपन्नं हा मरुद्रणवरौघविसर्गम् । हा तमादिपुरुषं जननादिक्ठेशखेदितमकारणमेव ॥ १०२ ॥ नन्दिकेश जगतामशुभेन स्फूर्जिति स्म स तवापि न शापः । कस्तारिष्यति भयङ्करमेवं वानरेषु जलराशिमिदानीम् ॥ १०३ ॥ कैकयि क्षयमुपैहि नृशंसे कोऽथवाल्पमनसस्तव दोषः । यूपरुद्धवसुधोऽपि स शोच्यः स्त्रीजितो दशरथः क्षितिपालः ॥ १०४॥ नन्द पौत्रविजयेन पुलस्त्य क्वापयाम कमलासन शाधि । व्यक्ष तुष्य स विगर्जेत मत्तैस्त्वत्प्रसादरभसः पिशिताशः ॥ १०५ ॥ दत्त इस्तमृषयस्त्रिदशानामंशुमात्रिकृतिपांसुनिरुद्धः। इत्यवोचत नभश्ररलोकः कातरः कपिकुमारमपत्र्यन् ॥ १०६ ॥ तां विदार्य निरियाय हनूमानंशुमानिव घनाघनवीथीम् । अत्यदीपि च वृसिंह इवासृन्दिग्धपाणिशिखरो हरिसिंह: ॥ १०७ ॥ अन्तरीरितसमीरसुता सा पार्श्वयोरथ पृथक्पतिताभ्याम् । राक्षसी विकटवप्रनिभाभ्यां व्याप दूरमुद्धिं द्विदलाभ्याम् ॥ १०८ ॥ तेन विस्मयमवाप सुरोधः कर्मणा दहनसृतसुतस्य । रावणस्य निधनं प्रति विश्वं व्यश्वसीत् प्रमुदितं च तदैव ॥ १०९ ॥ तां वागुरामिव दढां दढपीनवक्षाः संप्रेये दक्षमृगय्थपतिर्वलेन । आसीद्ति स्म महते बतै विद्रवाय स्थानीयमिन्द्रपुरचारु दशाननस्य ॥११०॥ इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो नाम षोडराः सर्गः समाप्तः॥

^{9.} BD नी सह । A नीं इसमाना । २. AD छनातु समंन । ३. D वन ।

अथ सप्तदशः सर्गः ॥

तां गान्धवाहिर्गगनस्थ एव श्रुताधिकाभोगमयीमपश्यत । दूरोचलन्नाकवधूनिकारसांराविणीं रावणराजधानीम् ॥ १ ॥ यां सिन्धुमध्ये दिशि दक्षिणस्यां चक्रेऽलकाभर्तरमर्त्यशिल्पी। सर्वात्मविज्ञानवसुव्ययेन विस्नम्भलीलावसर्ति द्वितीयाम् ॥ २ ॥ या लोलकञ्जोलभुजस्य सिन्धोरुत्तानसप्तस्य गिरौ त्रिकृटे। ललास लीलोचैसुवेलमुध्नि मन्दोदरीवोरिस रावणस्य ॥ ३ ॥ सदा जयस्मेरैनिशाचरेन्द्रसंसर्गदोषादिव या विजित्य । द्वाराननैः सागरघोषगर्भैः दशापि दिक्पालपुरीर्जहास ॥ ४ ॥ या रत्नविन्यासविचित्रहेमप्राकारमालावलयेन रेजे। सन्ध्याभ्रराजीभिरिवोज्ज्वलाभिर्मध्ये कृता मूर्तिरशीतरक्मेः ॥ ५ ॥ यस्यां लसद्देवकुलोज्ज्वलायां बलिपयुक्तोऽपि स तुर्यघोषः । सन्नाहसन्देशभियं ददानो दिवं द्रवहेवकुलां चकार ॥ ६ ॥ बीभत्सकेलीरसचश्रलानां विलासिनामृत्सवडम्बरेषु । यत्रोपहासैकपदं वभूतुः ब्रह्मषयः स्वस्त्ययनोपपनाः ॥ ७ ॥ यस्यां महावेदमसु पद्मरागग्रावोत्करस्याजिरवेदिभाजः। असृग्भुजामाविरभूत्प्रभाभिँरसृक्पयोराशिरिवाम्बुराश्चिः ॥ ८ ॥ तृणोद्रमॉभैर्गरुडोपलानां प्रतोलिकावेश्मसु रिम्मजालै:। यंत्राजनि क्वापि सुधाशनानां सुधामहोत्साहर्कुतः प्रमोदः ॥ ९ ॥ यस्यां क्वचित्केतकसूचिभासश्रकाशिरे चन्द्रशिलावलभ्यः। विलोक्यमानाश्चिरविष्ठक्षस्वकीर्त्यभिज्ञानरसादमर्त्यैः ॥ १० ॥ क्वचिच यस्यामसितोपलादृच्छलेन दूरोचलितोऽन्धकारः। चक्षर्गतं राक्षसदम्पतीनामालोकमकाभिजनं जहार ॥ ११ ॥

१. BC वेलेब २. BCD स्वर्गायसस्मा । ३. A अमर्स्य । D अन्योन्य । ४. ABC त्तपोभिः ५. BC लपा D पल्प । ६. BCD हास्वाद, । ७. BCD कर्मा ।

यस्यामकल्याणविधानकल्यः कल्याणकार्तस्वरमन्दिरेषु । प्रकामैभीरुनकृतोभयत्वाज्जहास देवान क्षणदाचरीघः ॥ १२ ॥ यस्यां जहुः सादरशक्रसान्त्वशीतेन सिन्धोर्लहरीखेण । दशास्यदुर्वाग्विषवर्षदुःखं दिवौकसः संसरणस्थलीषु ॥ १३ ॥ यत्रासितः स्वद्यतिमोषदोषाद्भवं निरस्तो रजनीचरीभिः। जगाम जम्बालकुलानुँकारं रथ्यास् रत्नप्रकरोंऽशुलोऽपि³ ॥ १४ ॥ विशुद्धगल्वर्कमहागृहेषु बहिर्मुखं यत्र महश्रकासे । आनीतमाकृष्य निशाचरेन्द्रैयेशः सुराणामिव गन्तुकामम् ॥ १५ ॥ आलिङ्गनात्प्रागपि यत्र गाढात्प्रवङ्गलाङ्गलहुताशनस्य । हैंमैंग्रेहाशोकवनैर्विनिद्रेर्दिदीपिरे दिग्वनितामुखानि ॥ १६ ॥ ज्वलन्महानायकचक्रवालास्ते ते परिस्कन्दगृहान्तिकेऽपि । भेजुर्विहष्कारमपूर्वरागाचिरोपिता यत्र परिच्छदौघाः ॥ १७ ॥ आयस्तवेदर्यमयानि यस्यां पांग्रप्रवालव्रततीवृतांनि । शिरःप्रतिष्टापितशातकम्भकम्भानि शाखास्विप मन्दिराणि ॥ १८ ॥ रुचोऽधिका यत्रँ चतुष्पथेषु रक्तोपलानुत्किरतोऽत्यधावन् । निरस्तसास्रिविपशितभ्रमेण रक्षांसिं रत्नेषु निरुत्सकानि ॥ १९ ॥ केलिक्रमायातकलाविवादनिर्विद्यविद्याधरमण्डलानि । यस्यां बभ्रः शौर्यगुणानुरागगम्यानि पर्ण्यंप्रमदापुराणि ॥ २० ॥ चतुर्दशानां भ्रवनेश्वराणां महोपदाश्विक्षिपुरव्यपेक्षाः । यत्र स्वसंपातनिरोधदोषाद्यशाननद्वारसदः प्रवीराः ॥ २१ ॥ दुर्वारश्ल्लाः सुलभार्धचन्द्राः तपस्विनः कृत्तिकरङ्कृयात्राः । अञ्चक्तयो यत्र शिवत्वमापुः वैलक्ष्यभस्मच्छुरिताः सुरौघाः ॥ २२ ॥ हिंसाधिकारं दधुरन्तकस्य यत्राधिकारम्भजुषो नृशंसाः । शमाधिकारं कदनप्रकारं सदाधिकारं मरुतामपाये ॥ २३ ॥

^{9.} CD माद २. AB तुलानि । ३. A लोपी. D लेपी । ४. ABC पर्यक्क । ५. A मारास्क्षणोचिषि । ६. A ती । ७. AD आवाधकान्य । ८. A हत । ९. BC संराव । १०. AD प्रण्यानि मन्ये ।

उपागताः पुण्यजनेश्वरेषु निरूपणायेव मिथो गुणानाम् । चिह्नानि चारूणि विववुरुचैर्यत्रतेवः स्वानि समानकालम् ॥ २४ ॥ शशियभां रक्ष तमः क्षमस्य प्रसीद मुग्धासु कुमुद्रतीषु । चकार यस्यामिति राक्षसेन्द्रातु प्रकम्पमानस्तपनस्तपस्वी ॥ २५ ॥ निद्रां यथा गच्छति कुम्भकर्णः कर्ण यथा गच्छति मेघनादः । यथा दिश: पश्यति जम्बुमाली काली तथा यत्र सदा जगर्ज ॥ २६ ॥ अधिक्षपं सौधारीरस्तलेषु कुतूहलावार्जितविग्रहाणाम् । अलम्बत च्छन्दचरः सुदुरं यत्रोपधानाय विधुर्वधूनाम् ॥ २७ ॥ क्रीडाधिकारश्रमसालसाङ्गीर्यस्यां बहिवींथिजुषः सिषेवे । स्वैरानिलोत्सङ्गसलीलनीर्तैर्वारां कणैर्वारवधः पयोधिः ॥ २८ ॥ जितोज्झितानां जगतां ग्रुभार्यं सभां सदा यत्र पुलस्त्यमिश्राः । दूरोचलदुर्ललितप्रवीरामपि प्रणुत्रप्रणयाः परीयुः ॥ २९ ॥ यत्रोचवीचीचयचुम्वितेन्दोः सिन्धोः श्रियं कामपि तामपश्यन । हर्म्यावलीनां प्रमदाः प्रदोषप्रसन्नमाकाशतलं भजन्त्यः ॥ ३० ॥ यस्यां मनस्सङ्गमनोहरेषु प्रश्लेषुं तस्यामपि दुर्दशायाम् । अचेतना इत्यमराः पंतीयुरनुत्तरास्तोरंणसालभञ्जीः ॥ ३१ ॥ ते ते जगद्गामजयप्रगल्भाः स्वमन्दिरेषु प्रमदासमक्षम् ॥ यस्यामजीयन्त परं प्रसद्य रक्षोयवानः क्रुसुमायुधेन ॥ ३२ ॥ र्चेलेषु वायोः प्रतिघेषु वहेः ध्यानेषु धातुः कदनेषु मृत्योः । रतेषु यस्यां मदनस्य चासीदहर्निशं द्रागिति संनिधानम् ॥ ३३ ॥ रहस्समेतैः क्षणदाचरेन्द्रैरहस्समे रत्नरुचा निशीथे । ददे बताज्ञाऽधिसभं समन्ताददेवतासंचरणाय यस्याम् ॥ ३४ ॥ तामन्तरिक्षादवतीये दूरं पुरीमदूरादवलोक्तमानः । सविस्मयश्चिन्तयति स्म तुष्णीमिति क्षणं स प्रतिभानशाली ॥ ३५ ॥ ममामरावत्यनुभूतपूर्वी पुरी न साऽपि प्रतिगर्जतीमाम् । भ्रुवं स निर्माणकर्रम्य दोषो दोषाचराणां वसतिर्यदेषा ॥ ३६ ॥

^{9.} AB शमाय। २. BCDE गे। ३. BCDE नन्तरं तो ४. ABD व। ५. A प्राणिषु। ६. A दिन ।

सौम्यः समन्तादयमम्बुधिश्वेदयं गिरिश्वेदनघः सुवेलः । अयं पुनः किं विहितः पुरोऽस्याः पतिः प्रतिज्ञातजगद्विलोपः ॥ ३७ ॥ मृतिः सुधांशोरिव लाञ्छनेन पटीरवल्लीव भुजङ्गमेनै । लक्ष्मीरिवोत्कर्षवती मदेन पूर्दृषितेयं दशकन्धरेण ॥ ३८ ॥ तामेकपत्नीं रघनन्दनस्य निज्ञाचरस्त्रीपरिषत्परीताम् । आसादयिष्यामि कथं पुरेऽस्मिन्विद्यामविद्यापिहितामिवाहम् ॥ ३९ ॥ किमित्थमेवावतरामि तूर्णमथार्णवाभ्यर्णवैने भवामि । सुवेलज्ञुङ्गेषु दिनस्य शेषं नयामि निर्विणितनिर्गमो वा ।। ४० ॥ इमं ममाम्भोनिधिलङ्घनार्श्वमतिषद्धं न शरीरभारम् । जानेऽष्ट्रदिङ्गागधृता धराऽपि प्रतीच्छतीयं कियती पुनः पुः ॥ ४१ ॥ संक्षिप्तमेतर्हि करोमि देहं विदेहराजस्य सुतां चिनोमि । महान् बहिस्तिष्ठति संकटेषु क्षुद्रोऽधिगच्छत्यवकाशमाशु ॥ ४२ ॥ इत्थं पुरेऽस्मिन्निपताम्यहं चेन्नक्तंचराः किंस्विदिति द्रवन्ति । वीक्ष्य च्युतं मां गगनादकस्मादार्या न विश्वासम्रुपैति साऽपि ॥ ४३ ॥ इदं भ्रुवं राजकुलं पुरस्तादेतानि शुद्धान्तगृहाणि नूनम् । अमृनि मन्ये गगनं लिखन्ति श्रीमन्ति सामन्तनिकेतनानि ॥ ४४ ॥ इमां किमह्राय बलादरातेः सीतावशेषां नगरीं करोमि । किमुद्धताधारमहीध्रमुलामादाय गच्छामि यथागतं वा ॥ ४५ ॥ अपि प्रदेशं जगतः सुगुप्तं सप्तार्चिषः सूत इव त्वरावान् । रामस्य दृत: पुरमेतदेष्यन्नणोरणीयानथवा भवामि ॥ ४६ ॥ रक्षोवने अस्मन्मन् जेन्द्रमुनोः सीतेति सन्देहमसुनुपेतान् । अहं यते मार्गितमभ्यपार्यसिद्धार्थवीजानि किश्न कराभ्याम् ॥ ४७ ॥ अहो चर्याः कीकसपर्वतानामहो घनाः शोणितनिर्झरिण्यः । अहो मनोज्ञान्यपि मन्दिराणि परीत्य घोरा कुणपाटवीयम् ॥ ४८ ॥

१. BCDE व्यालेन वल्ली मलयोद्भवेष । २. BD झनेऽथवाभ्यर्णचरे । ३. A जाम् । ४. ABCE घ । ५. A यः B यं । ६. A भर ।

यत्सत्यमन्तर्जनयन्ति कम्पमस्मादशोऽपि प्रथमावतारे । . कोलाहलिन्यः क्षणदाचराणामिमा महामांसपणा विपण्यः ॥ ४९ ॥ ध्रुवं द्रवद्गीरुविलोक्यमानान्याकल्पसान्द्राङ्गलवीन्यमुनि । धारास्त्रयोग्यापिञ्चनानि रक्षोवीरार्भकाणां खुरलीखलानि ॥ ५० ॥ किमस्तमस्त्येव गतो विवस्वानिन्दोरकस्माद्दयः किम्रचैः। किमुष्पदारिद्यमिदं क्रुशानोः किमत्र सन्तीव न तातपादाः ॥ ५१ ॥ अत्रेदमुचैः कदनं द्विजानां बन्दीरवः स्वर्गसदामिहायम् । अत्रैष निन्दारभसः श्रुतीनामनागसीह क्व पदे पतामि ॥ ५२ ॥ किमत्र पश्यामि किमत्र लीये किमत्र वाणीः करुणाः श्रुणोमि । मुलं महस्योपलभे मुहुर्त किमत्र वादित्रनिवेदितस्य ॥ ५३ ॥ किम्रत्सवानुत्सर्वजातरङ्गान्मन्दोच्चलद्गीतकलातरङ्गान् । पञ्यामि रक्षोविटमण्डलीनां कृत्वा तनुं निष्कुटखण्डलीनाम् ॥ ५४ ॥ यत्रैव तत्रैव पतामि तावटस्त्येव मे पावनमेनसोऽस्य । द्रक्ष्यामि यत्तां जगदेकभर्तुः महानुभावां महिषीमिहैव ॥ ५५ ॥ संपूर्णकल्पेऽपि मनोरथेऽस्मिन्मनः प्रयच्छामि न संमदस्य । प्रहर्षलोलस्य हि लॉबसंज्ञाः पतित्रणः पाणिगताः पर्यान्ति ॥ ५६ ॥ अयं चिरात्रन्दिस वालिपुत्र निवर्तसेऽचाधिगतप्रद्वतिः । सैन्यं तवोन्मग्रमयोगपङ्कालुङ्का करक्रोडगता ममेयम् ॥ ५७ ॥ समर्थितः कोउँस्मि रघट्वहेन किं मे सुमित्रातनयोऽद्य वक्ति। ध्रुवं ममैकस्य विलम्बदोषात्कपीश्वरः कुप्यति यूथपेभ्यः ॥ ५८ ॥ किं भ्रयसा वा मम चिन्तितेन तत्रैव तावद्विवसं नयामि । यत्र स्थितः स्पष्टचतुर्विभागां पुरीं करस्थामिव रूपयामि ॥ ५९ ॥ इत्यादि स व्योमनि संप्रधार्य कार्य मनीषी मनसैव दीर्घम् । सामान्यशाखामृगमात्रमासीदुत्रासनाभी नेगसातुमुर्धिन ॥ ६० ॥

^{9.} BC D नसाकल्यसान्द्राप्रवणा । or न्द्रश्रवणा २. A हा । ३. BC D सन्ध्ये । ४ C. D. त्सुक । ५. A B लोल ६. A. पत । ७. A का । ८. A पाकमात्रस्तलाहतनाडी ।

त्रीणि त्रयीत्राणसहः पुरस्ताल्लोहार्गलान्येक्षत गोपुराणि । तत्रादराहर्त्तमहाकवाटं दृष्ट्रोत्तरद्वारमसौ जहास ॥ ६१ ॥ स पुष्पकादीनि ककुष्पतिभ्यो दशाननेन प्रसभं हतानि । अपश्यदत्यद्भुतकल्पनानि विमानरत्नानि च तानि तत्र ॥ ६२ ॥ सद्यो हृताः का अपि कातराङ्गीः तत्र क्रमात् का अपि निर्विशङ्काः। सुराङ्गनाः का अपि सोऽभ्यपत्र्यत् कारासु कारुण्यविम्रुक्तकण्ठीः ॥ ६३ ॥ स तत्र तत्राशनिशक्तिशूलशस्त्रीगदामुद्ररखङ्गपाणीन् । ववला वीक्ष्य प्रमनाः प्रवङ्गः साङ्गामिकान्यामिकयातुधानान् ॥ ६४ ॥ तामीक्षमाणो नगरीमकस्मात्स विस्मयाद्विस्मयमाससाद । यदेकतः कान्तपवित्रवेषान्विभीषणस्याभिसँरान्ददर्श ॥ ६५ ॥ अत्रापरा केयमिति ब्रुवाणो मखाग्निभूमावलिमीक्षते स्मै । तत्त्वस्पृज्ञः क्वापि च सोऽभिलापानभीक्ष्णमाकर्ण्य शिरो दुधाव ॥ ६६ ॥ शुश्राव शय्यागृहगह्नरान्तः पुरातिरिक्तानि पुरि भ्रमन्ति । स क्रम्भकर्णस्य जितार्णवोर्मिसंघट्टघोषाणि च घोरितानि ॥ ६७ ॥ दर्पः शरीरीव दशाननस्य तेन प्रधानप्रतिहारमुले । अदर्शि देवर्षिकदम्बकानां दिशन् गलेहस्तमथ प्रहस्तः ॥ ६८ ॥ महोदरेणादरदत्तपाणिर्विश्राणिताध्वा शुकसारणाभ्याम् । तेन भ्रमन्विभ्रमकेकराक्षो रक्षोयुवाऽदृश्यत जम्बुमाली ॥ ६९ ॥ क्यामः सुदंष्ट्रोऽरुणवञ्जुलांससन्धिः समुद्गाहितर्बर्वरीकः । तस्याविरासीत् पुरतः प्रवीरः कुमारचृडामणिरक्षनामा ॥ ७० ॥ कथं कथंचिज्जितकोपवेगो नयप्रकोपं न कपिविषेहे ॥ चिकीर्षति स्म श्रुतभूतनाम्त्रो नरान्तकस्यान्तमसौ तदेव ॥ ७१ ॥ रोषानलः संप्रति मे घनादस्तदत्र हव्यं भव मेघनाद । इतीन्द्रजिद्दर्शनकोपितेन चके रयश्रेतिस कोपि तेन ॥ ७२ ॥

^{9.} BCDE मयः । २. A रन्यस्त । ३. B तुच ४. BC स वीक्षतेस्याहुतिधूमलेखां । ५. A दक्पलाशस्यावी । ६. A वर्षे ।

सस्मार कार्य विजहों विकारं हरिप्रवीरः स तथैव तस्यौ । विजेतुकामा हि परं परार्घ्याः स्वात्मानमेव प्रथमं जयन्ति ॥ ७३ ॥ श्रुश्राव तत्र स तदाऽऽभिम्रुखीनकार्यः पर्यन्तसंसरणदेशज्ञषां पश्चनाम् । सांराविणं निकटरावणमृत्युशांसि स्मेरो विरोदनविरावितरङ्गरौद्रम् ॥ ७४ ॥ वामेतरेक्षणपुटस्फुरितप्रहृष्टः शृण्वन्नदाक्षणशिवारसितानि वीरः । तत्रैव सोऽधिगमनीयपुरव्यवस्थः तस्यौ प्रदोषसमयं समुदीक्षमाणः ॥ ७५ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सुवेल्रशृङ्गाधिष्ठानो नाम सप्तद्शः सर्गः समाप्तः ॥

नाँश्चर्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः । येनानिशं लिलतकोमलकाव्यमूर्तिः(तेः)सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥ किं शीधुभिभेवतु फाणितशर्कराद्येः किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धेः । दुग्धाऽब्धिलब्धसुधयाऽपि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

৭ A নির্মাথ ২ BCE read these two slokas ।

अथाष्ट्रादशः सर्गः ॥

अनन्तरं जम्बुकदिङ्ग्रुखातिथेस्तमैःपरिष्वङ्गसँहस्य भास्वतः । नवास्त्रशोणीर्लिलेहुर्निशाचरा विलोचनैर्मूलमयुखमञ्जरीः ॥ १ ॥ स्फ्रटात्विषा पश्चिमसन्ध्ययाऽपिंतप्रकामबिम्बाधरम्रद्रिकारुचि । ददौ ह्यां विंशतिमंग्रम्छयाँदशाननश्रारुणि वारुणीमुखे ॥ २ ॥ विलोक्य सन्ध्यातपलोहिनीर्दिशो दशाननः स्वं स्मरति स्म साहसम् । स येन चक्रे निजकन्धराटवीनिवेशितासिर्जगदस्रपाटलम् ॥ ३ ॥ अनृत्यतेवाद्भृतरौद्रमुचकैर्निशाचरेन्द्रं प्रति पश्चिमाशया । पदीर्घसन्ध्यारसर्नां प्ररोपितस्फुरत्प्रचण्डद्युतिमण्डलाग्रया ॥ ४ ॥ निवर्त्य पारादपरस्य वारिधेरनुत्रतं वाँसरमेकबान्धवम् । विवेश गम्भीरमगारमप्पतेर्विनीतपादमसरः प्रभाकरः ॥ ५ ॥ तथोळ्ळसद्दीधितिजाल्डम्बराद्लम्भि नाराद्पि यो विलोकितुम्। स एव सायं नयनैरलङ्कचत त्विषां निधिः को नियतेरगोचरः ॥ ६ ॥ , पतङ्गाबिम्बं पतदम्बरोदराद्धभार मुर्ध्ना चरमक्षमाधरः। सुशिक्षिताः कर्तुमनुत्तमौजसां महान्त एवापदि पर्युपासनम् ॥ ७ ॥ रराज लाक्षारसरक्तमम्बरं बभ्रः प्रवालाभरणा दिगङ्गनाः । चकासिरे तत्क्षणमूर्मयोऽम्बुधेः पुनः प्रसर्पन्मधुकैटभासृजः ॥ ८ ॥ विलम्बमानारुणभास्कराननो निमीलतोद्दामविकासिपुष्करः। जगाम धीरं परिणामरम्यतामहःकरी रोधसि पश्चिमोदधेः ॥ ९ ॥ बबन्ध मुद्रामलसा सरोजिनी कुमुद्रती कोशमदर्शयन्निजम् । समेत्य शिक्ये कलहंसमण्डली वितत्य चक्राह्युगानि चुक्रुशुः ॥ १० ॥ शनैः स्वनिश्चलकण्ठकन्दलाञ्चलत्पतत्रद्वितयाग्रपाणैयः । विचित्रराजीरचना मनीषिणः सुखं खगाः खेन दिशः प्रतस्थिरे ॥ ११ ॥

^{9.} D मी २. A. म । ३. A. रा ४. B. D चिः। ५. A. यां C. D या ६. D भ्रगणा। ७. A. जद्वा८. B.C. श्वस ९. B. रु।

शनैरनेहःकरपत्रभिन्नयोर्पिथः पृथक्स्नस्तमृणालभङ्गःयो ः। विहङ्गयोः सङ्ग्मदत्तनीरयोर्भवान्तरप्रायमभूद्दिनान्तरम् ॥ १२ ॥ असङ्नदीसंनिभसन्ध्यमुह्लसत्तमःकचश्रेणि घनोडकीकसम् । विचेतुमीये रभसान्निशाचरैः समाप्तसङ्गामिवाम्बराङ्गणम् ॥ १३ ॥ ययौ लयं मुध्न्यपरस्य भूभृतः सुवेलसानौ हनुमानिवांशुमान् । ततस्तिरस्कारमलम्बयद्दिशो दशाननच्छन्दमिवोध्दुरं तमः ॥ १४ ॥ क्वचित् किरातीकचपाशमेचकं क्वचिच कक्षानलधूमधूसरम्। क्वचित्तमालद्रमखण्डसंनिभं^४ नभोऽग्रहीत्क्वाप्युपमातिगं तमः ॥ १५ ॥ न पेतुरल्पेषु न भेजुरन्तरं विदुरवस्तुग्रहणोद्यमं जहुः । क्रमेण घोणाग्रमपि स्वगोलकान्न चक्षपामीक्षित्मैशतांशवः ॥ १६ ॥ ववचित्रमृतं क्वचिदाप्तयौवनं क्वचित्रष्टद्धं क्वचिदुद्धुरं तमः। क्वचित्प्रहृष्टेष्टजनीशर्ताशिषां कथंचिदासीदविँशेषभाजनम् ॥ १७ ॥ अतीत्य नक्तंचरतस्करावलीं पुनर्दिनेशाय समर्पे यिष्यता । जगद्विशेषप्रचयः प्रथीयसि न्यधायि कार्लेन तमोनिचोलके ॥ १८ ॥ कुलाङ्गनाः सेदुरुपोढसाध्वसाः तदा सदीपेष्वपि धामसु ध्रुवम् । जगाम संकेतभ्रवस्तमस्वतीरदृष्टलोकद्वितयोऽसैतीजनः ॥ १९ ॥ क्यापि लब्धं जनसंनिधौ रहः कयापि निष्क्रान्तमभव्यर्यै। सुखम् । कयापि तत्पूर्वमचुम्बि संभ्रमादुपस्थितो जारिधयाऽऽत्मनः पतिः ॥ २० ॥ जनं न पप्रच्छ निषेधपण्डितं प्रमाणमिच्छामकरोत्प्रमादिनी । विमार्गपातर्त्वरया तमश्रयं विवेश सूचीमुखदुर्रुभान्तरम् ॥ २१ ॥ तमःसवर्णं विदधे विभूषणं निनाददोषेण नुनोद नुपुरम् । प्रतीक्षितं न स्फूटचन्द्रिकाभयादियेष द्रतीमभिसारिकाजनः ॥ २२ ॥ अपि प्रियास्रोकनस्रोस्रयाऽन्यया निजौकसि ज्येष्ट्रभुजङ्गदुर्भगाः। तमिस्रसन्तोषदरिद्रया धागित्यभीशवः पोद्गमिता निशापतेः ॥ २३ ॥

^{9.} A B थाहः करपात । २. B C D है । ३. A मिवावरं । B C चरत्त । ४. A मण्डितं । ५. A वांचुम्बितु ६. A दीपेष्वसतीजना । ७. A व । ८. B C थे । ९ B C यस्स । १०. D नन्य । ११. A नमार्ग.

चिरं प्रदीप्योपरतार्कपावकं निशाम्बुसंभिन्नतमोमषीचयम् । अलंचकाराम्बरकच्छैमग्रतः प्रकामग्रुभ्रा शशिकान्तिकन्दली ॥ २४ ॥ सितारुणैरिन्दमहोभिरौदयैः पयोभिर उँछैरिव यावकाविछैः। सिषेच सोच्छासमुखी शतक्रतोर्दिगन्धकाराञ्जनदिग्धमम्बरम् ॥ २५ ॥ मुखेन पूर्वाद्रिललाटविस्फ्ररद्विध्रप्रभा चन्दनपङ्क्रभक्तिना । रराज सा रावणमोहकारिणी निशा वृषाभ्यासवतीव कन्यका ॥ २६ ॥ अथ प्रथीयस्युदये महीभृति क्षणादकस्मादपि दूरमुद्ययो । तुपारभानुः परिपूर्णकामिनीमुखोपमावाप्तिमहामनोरथः ॥ २७ ॥ विधृदयेऽभूद्दिवसाँगमभ्रमः प्रकाशवेगात् खगयोर्वियोगिनोः । न्यवर्ति नीहारनिपातनामभिज्वेलद्भिरङ्गारचयैस्तयोरसौ ॥ २८ ॥ त्रिनेत्रनेत्राग्निविदाइवेदनाविनोदहेतोरिव सत्वरागतम् । दधानमन्तर्मद्नं मृगच्छलाल्ललास पीयूषमयूखमण्डलम् ॥ २९ ॥ अराजदारुह्य दिवं द्वीयुसीं शशीति जीवः स मने।भ्रुवः स्फुटम् । चकार यः शम्भुल्लाटलोचनक्रुधेव निर्वाणमशेषनेत्रगम् ॥ ३०॥ रराज सा चन्द्रमयुखमालिनी निशेति कालस्य गतिर्निरत्यया। विञ्चद्धवोधाभरणा मनीषिणः क्रियेव दाहर्श्रमशान्तिशीतला ॥ ३१ ॥ सुभूषितां मूर्तिमिवोद्गतो गुणः श्रुतप्रदीप्तामिव संविदं शमः। विचित्रनक्षत्रविमानमालिनीमलंचकार क्षणदां क्षपाकँरः ॥ ३२ ॥ मुणालकण्ठीष्विव मानसालयः सितैकपद्मः कुमुदाटवीष्विव । कथास्त्रिवानन्दरहस्यैविस्तरो रराज तारासु तुषारदीधितिः ॥ ३३ ॥ स्मरास्थिभिः सृष्टमिवामृतोक्षितैः स्मरद्विषः शेखरमम्बराकृतेः। स्मराज्ञयाऽऽलोकत सादरं न कः स्मराग्निसन्दीपनिमन्दुमण्डलम् ॥ ३४॥ ततोडुपुष्पं शशिपूर्णकुम्भवद्धतान्धकारावकरं समन्ततः । उपेष्यतोऽर्कस्य कृते नु तत्स्रणात् कृतं त्रियामाङ्गनया नभोङ्गणम्।।३५॥

^{9.} A नं । २. A क्ष । ३. A स्वै । ४. A वर्णकभिस्तराजिना । ५. A विभाषावसती । ६. A संमानिव । ७. B दिवसंगम ८. A देहे ९. B C सुरत्नदीप्रा । १० A निशा ११. A सैकं

अपि क्षपायामभिल्रङ्कमुचकैः कुतोऽन्धकारः परितो मणिप्रभाः । पिपेष पिष्टं पुनरस्रभुग्भयानिषेदुषी वेत्र्मसु वालकौमुदी ॥ ३६ ॥ वभुर्विदूरादजिरेषु रेजिरे चिरं निषेदुर्निकटेषु वेश्मनाम् । ययुः क्रमाद्दीधितिपळ्ठवा विधोः वधृविलासप्रतिकर्मसाक्षिताम् ॥ ३७ ॥ नखेष्वमुर्छन् कुचयोश्रकाशिरे कपोलयोः पछविता इवाभवन् । स्मितेषु तेर्नुर्मृगञ्जाबचक्षुषां निञापतेः कामपि कान्तिमंज्ञवः ॥ ३८ ॥ सिंव स्वसः स्वामिनि पुत्रि पाहि नः किम्रुज्झसीमां जननीमैवत्सले । इति प्रदृद्धिं शशिना सहागमन्वियोगिनीवेक्मसु कातरा गिरः ॥ ३९ ॥ तथा सुधौतं वरयोषितां मनः सुधांशुना मानकषायरूषितम् । प्रियेषु तेष्वेव विनाऽनुनाथनैर्यथा पुनर्द्रागतिरागमग्रहीत् ॥ ४० ॥ प्रसीदतासीदत चन्द्रिकातपे चिरं मिथः संस्तुत शीधु सोत्पलम् । इति क्षपानाथनिदेशनादिव प्रियापराधान प्रमदा विसस्परुः ॥ ४१ ॥ न चन्द्रनं चन्द्रमरीचयो न ते न चन्द्रविम्बप्रतिमोज्ज्वलं मधु । मनोऽबलानामहरन् विना प्रियेर्न चन्द्रकान्तोपलचत्वराणि च ॥ ४२ ॥ चिरं तदाऽध्यास्त मनोभवज्वराद्विमानपृष्टं रजनीचरेश्वरः। मैंश्वीन चन्द्रातपसङ्गशीतलान्यजस्रशोषैरनुशीलयन्प्रखेः ॥ ४३ ॥ मधु क्षरेति द्विजराजमब्रवीन्मुखैरनङ्गव्वरधृसराधरैः । विचेतुमुचैरुपदंशकारणादियेष ताराः श्चयकङ्कर्णैः करैः ॥ ४४ ॥ मुखैरतुष्यन्न तदात्मयोषितामियाय तृप्तिं न च शीतरोचिषा । विचिन्तयामास विरूढवेपथुः स मैथिलीवऋसरोरुहश्रियम् ॥ ४५ ॥ अयं विशायः सुरसिद्धयोषितां निशाचरीणां निभृतोऽस्तु संचरः । उपेत्य जोषं त्रिजटाऽनुयुज्यतां किमाह सा संप्रति मुग्धमानुषी । ४६ ॥ वनानि पुष्पं सिळळानि मौक्तिकं विविक्तकण्ठाः क्वणितं पतित्रणः। तवाधुनोचैर्मलयाचलस्थली द्रुमद्रवॅपस्रवणं प्रवर्तताम् ॥ ४७ ॥

^{9.} A भेज २. A ता ३. B C स्कृ। ४. B C व. ५. B C दुमद्रवदस । ६. A ति

समानय द्वन्द्वमिदं पतत्रिणोर्ने रावणः पश्यति वेशसं निशि । दिशन्तु वापीकुमुदेषु चोत्सवं सरोजसाधारणमिन्दुरक्मयः ॥ ४८ ॥ तमस्त्वगौधेष्विव चन्द्रमःकरौः क्यं न कृष्णागरुधपसिन्धुषु । अमी निमज्जन्त सितालयाः क्षणं बहिविंसपद्धन्तुः वीचिषु ॥ ४९ ॥ सह प्रगाढपणयैः प्रशंसति प्रदोषलक्ष्मीं क्षणदाचरेश्वरः । जितं भवद्भिः सुरसिद्धचारणाः प्रविक्यतां प्रस्तुतकौम्रुदीमहः ॥ ५० ॥ क्व दुग्धासिन्धः क्व च तस्य वीचयः प्रविश्यतां द्वारामिदं सुराङ्गनाः । यृणीतं भोः सूर्यरथादनन्तरं कदापि वो दृष्टचरी न चन्द्रिका ॥ ५१ ॥ करोतु कृर्त्यं मणिदीपशाखिनां गिरिः सुवेलः स्फ्ररदोषधीगणः । तनोत् सान्द्रेर्निजवारिविन्द्भिर्वितानमम्भोनिधिरम्वरोदरे ॥ ५२ ॥ प्रविज्यतां पाणविकाः फणाभृतः स्मृताः स्थ वीणानिपुणा नभस्सदः । तवैष तण्डो समयः स्वताण्डवं प्रणेतुमुद्रायति नारदोऽग्रतः ॥ ५३ ॥ क्षणः कलानामयमेव नर्तकाः क्व ते निविष्टा भरतान्तवासिनः। प्रथुस्तनीं चित्ररथश्च कामिप स्वलास्यशिष्यामुपहृत्य मोदताम् ॥ ५४ ॥ कथावद्यः किं समयं हरत्यसौ हठोपनीतः सुरनर्तकीजनः । सचास्तयत्नोऽभिनयेषु कोहलः क्षपाचरेन्द्रः स्वलितं न मृष्यति ॥ ५५ ॥ स संप्रति स्वातिर्रपाणिवेपशुस्तथोपधत्तां मुरजेषु मार्जनाम । यथाऽम्बुभृद्धन्धुकुलं दिदृक्षया तनोति नेत्रैरिव चन्द्रकैर्दिशः॥ ५६ ॥ स्मरागमान्वाचयतु स्वयं पुरः स्वरेण सौम्यश्रुतिना सरस्वती । घनप्रयोगं सुरवन्दिम्रुनवः पठन्तु पौलस्त्यभुजार्जितं यशः ॥ ५७ ॥ इतस्तुषं संजनयन्तु शीलनौन्नवां नवामासवनिम्नगाचयाः । इतश्च सन्तानैकपुष्पसंस्तरः स्मरव्ययानन्तरमेव तन्यताम् ॥ ५८ ॥ इमे न रोहन्त्विह विष्ठपछवाः स्फुरन्त्वमी मारकता मरीचयः ॥ किमत्सकाः सर्पत सर्पयोषितो निषीदतेदं भ्रुवनं न वासुकेः ॥ ५९ ॥

A स्सगन्धे । २. A रान् ३. A षत्यु ४. B D हुत C द्वन । ५. A हताः स्थ । ६. A दीप्यं ७. A कशाः कशाः ८ A भि ९. A तला १०. B C श्वसन्तां ११. CB न्यहि.

इति पहस्तानुचरस्य कस्यचित्पकाशितोद्दामदशाननश्रियः । चराचरैः ग्रुश्रुविरे भयागतैः गिरः पदोषोत्सवघोषणोद्धराः ॥६०॥ कुलकम् ॥ मसारगल्वर्कमयेषु मूलतस्ततेषु तैस्तैश्रपकेषु किङ्करैः। दशाननाज्ञाचिकताः प्रचक्षुरुर्मधृनि कल्पोपपदा महीरुहः ॥ ६१ ॥ परीत्य चिन्तामणयोऽथ रावणं सुपर्वरूप्याः सुपुतुः सुराम्बुधीन् । वितेन् रुचैरुपदंशपर्वतान् स्वसात्कृतास्तापसरोमधेनवः ॥ ६२ ॥ परीयुरन्येऽप्यभिरामचाटवश्वराचराणामधिदेवतागणाः । निजक्षणातिक्रमदण्डशाङ्किनः स्मृतेः पुरस्तादिव राक्षसेश्वरम् ॥ ६३ ॥ सुराङ्गनाः सादरमभ्यभाषत व्यलोकत प्रश्रयवानिवासुरीः । दथेऽनुकम्पां मुनिकन्यकाजनैः निशाचरीर्निर्दयमालिलिङ्गः सः ॥ ६४ ॥ स यक्षरक्षःसुरसिद्धयोषितां वपुष्पु विश्वासविमुक्तनीविषु । व्यनोद्यद्विश्चथकाश्चिदामसु स्मरज्वराकल्पकवेगवेदनामु ॥ ६५ ॥ निपीय वक्त्राणि सुपर्वयोषितां पपात पातालवधूमुखालिषु । समेत्य जन्ने जगतीपुरन्त्रिभिः स निर्मुखैः पङ्किमुखः पयोधरैः ॥ ६६ ॥ अचुम्बदेकेन वधूमुखं वलादपश्यदन्येन मृगाङ्कमण्डलम् । जगौ स गाथामपरेण मान्मथीं मधूनि वक्त्रेरितरैरशीलयत् ॥ ६७ ॥ निजादभैषीत् क्षणदाचरीगणात्र पश्यतः पार्श्वत एव साहसी । मुखैः प्रसन्नामपिवद्विभीषिकावशीकृतानां यदमर्त्ययोषिताम् ॥ ६८ ॥ ततान ग्रुग्धास विदग्धमानसो न मोहनाङ्गानि सुराङ्गनास सः। मनोरथानां निजमत्तकाशिनीष्वगच्छदन्तं जगदन्तलालसः ॥ ६९ ॥ पुनः स सस्मार विदेहभूपतेः सुतां सतीत्वग्रहदुर्रुभागमाम् । अवीक्षमाणस्तदवाप्तिकारणं जगाम योषित्सु मुहूर्तश्चन्यताम् ॥ ७० ॥ अरक्षदांकारमलक्षितेङ्गितः प्रियासु तासु प्रणयं ततान सः। न वश्चयन्ति स्वमुपेतसंपदः सुदुर्रुभप्रार्थनया विचक्षणाः ॥ ७१ ॥

^{9.} BC ड्या। २. A का ३. BC कमा ४. BCD वे ५. BCDE लक्षिता.

कयापि सार्धं विधृते ससंभ्रमं कयापि कर्पूरिणि रत्नभाजने । पपौ प्रशंसातरलैः स मौलिभिः कयापि चास्वादितपूर्वमासवम् ॥ ७२ ॥ इदं तदक्ष्णां द्यतिचोरम्रत्पलं क वा युवत्यः स मुखोपमास्पदम् । श्रशीति पप्रच्छ मदोष्मविह्नलो विलोकमानश्रपकं च्युतासवम् ॥ ७३ ॥ तमाञ्ज चन्द्रं चषक प्रयच्छ मे तवोत्पल क्रोडमिदं विदार्यताम । ध्रुवं स पीतः सह श्रीधुनाऽथवा मयेति मत्तः प्रललाप रावणः ॥ ७४ ॥ किमिन्दुनेर्न्दिवरमप्रयोजनं मुखेषु नेत्रेषु च सत्सु वः प्रियाः । इति ब्रवीति स्म विलोकयन्नसौ मसारपारीषु निवेशितं मधु ॥ ७५ ॥ निशापतेरात्मवधुमुखस्य च द्वयोः सकम्पं चषके चकासतोः । चिरात्करिष्यन्निव नीचनिग्रहं दशाननः संविद्धे निरूपणम् ॥ ७६ ॥ स पानमध्ये मणिमर्दलानकध्वनिष्वनुत्तालतरङ्गचारुषु । ददर्भ नित्यं निजवारयोषितामपूर्वलीलाळयरीतिरेचकम् ॥ ७७ ॥ ममार्ज मत्तः स्वयमेव पुष्करं जगौ स्वयं गद्गदकण्ठसंहतिः । अदर्शयत्पाणिभिरक्रमेण च स्वयं स्वहस्ताभिनयान् प्रनिध्रषु ॥ ७८ ॥ अमन्यतेन्दुं निपतन्तमम्बरान्महीं भ्रमन्तीमिव रोद्धमुद्ययौ । ततार मध्ये तरुणीकदम्बकं स पुष्पकस्योपरि कौमुदीनदीः ॥ ७९ ॥ तमृहरङ्गेरलसैर्निजाङ्गनाः तरङ्गवातास्तमपामवीजयन् । अपञ्चदत्थाय मनोरथस्थितामितस्ततः शून्यमनाः स मैथिलीम् ॥ ८० ॥ प्रसीद मन्दोदरि चन्द्रमानय प्रियस्य तापः प्रवलोऽयमद्य ते । इति प्रमीलापगमेषु दारुणं जगाद भूयः स मनोभवज्वरम् ॥ ८१ ॥ पुनः प्रसन्नां पुनरातपं विधोः पुनः स मुक्ताफलदामसंहतिम् । पुनः प्रसूनं मलयोद्धवं पुनः पुनः सिषेवे मृगशावलोचनाः ॥ ८२ ॥ तदङ्गनाचक्रमनङ्गलालसं मुखानि तस्यैकमहाविलासिनः। पपौ प्रसूनाँनि मधुत्रतीकुलं मधोरिवादौ नवचृतशाखिनः ॥ ८३ ॥ क्षताधरं सत्रणमेखलातलं³ घनार्धचन्द्रोच्छुसितोन्नतंस्तनम् । उपाचरत्तुल्यमसौ सवेदनं रतान्तचर्यानिपुणः प्रियाशतम् ॥ ८४ ॥

^{9.} BC वहते २. BC सन्ना ३. BC परं । ४. BC ताचि

समादधे काश्चिमकुश्चयत्कचान् कुचार्वैसिश्चन्मलयोद्भवाम्भसा । लिलेख सान्द्रव्रणयोविंशेषकं कपोलयोबीलकुरङ्गचक्षुषाम् ॥ ८५ ॥ अशाययत्कामपि दोष्षु दुर्छभां स वछभां वक्षसि कामपि व्यधात्। पुनः पुनश्चम्बितपाणिपछ्वामरोपयत्कामपि कण्ठकानने ॥ ८६ ॥ व्यलोकयत्कामपि कर्कशस्तनीमभाषयत्कामपि कोमलस्वरामे । त्रपावतीं कामपि पर्यहासयऋयवेशयत्कामपि सत्वरोत्थिताम् ॥ ८७ ॥ कयाऽप्युपालभ्यत मन्युगद्गदं कयाप्यसूयाकृटिलं व्यलोक्यत । कृतापराधोऽपि कयाप्यमृष्यत स्फुटं कयापि प्रणयादभण्यत ॥ ८८ ॥ चकार कस्यामपि चादुमुत्तमं जगाद कस्यामपि कैतवं वह । ममार्ज कस्यामपि पूर्वखण्डनां ततान कस्यामपि मण्डनान्तरम् ॥ ८९ ॥ अयाचतैकामधरीष्ठपछुवं निनाय वक्षःस्थलमात्मनोऽपरामु । अभीक्ष्णमन्यां क्रचयोरयोजयन्निमीलिताक्षीं नखमार्गराजिभिः ॥ ९० ॥ करी करेणुष्विव सल्लकीवने गवां पतिर्गोष्विव गोष्टचत्वरे । श्रशीव तारासु तदा नभोङ्गणे विमानपृष्ठे स वभौ पुरन्त्रिषु ॥ ९१ ॥ मघवति परदारश्रद्धयेव पदीर्घामघवति मधुगोष्ठीं तन्वतीत्थं दशास्ये । रजनिचरसईस्रेरुत्सवः पानशोण्डेरजानि चरति नीचैरात्मजे मारुतस्य ॥९२॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये दशाननापानकिछि-वर्णनो नामाष्टादशः सर्गः समाप्तः ॥

आचन्द्रसूर्यं निद्धे जगत्सु व्यासस्य यद्वज्जनमेजयेन ।
एषोऽभिनन्दस्य महाप्रवन्धः क्षोणीभ्रुजा भीमपराक्रमेण ।।
र्तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोछासिनः शोभते
श्राघ्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।
रुद्धाः सर्वदिशो मनोरथपथातीतर्द्धिभिः पुस्तकैः
सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिष्ठापितम् ।।

^{9.} D न्तुवाच २. A मञ्जभाषिणीं । ३. BC कांपुन ४. A दस्ये ५. D प्रदोषचन्द्रोदयमदपानसु-रतक्रीडा । ६. A only reads this ।

अथैकोनविंशः सर्गः ॥

तं केलिचश्रलिवलासिजनं प्रदोषं नीत्वा सुवेलिशखरे प्रवगप्रवीरः । लङ्कां शशाङ्कारचुम्बितचन्द्रकान्तप्रासादपृष्ठसलिलस्निपतां विवेश ॥ १ ॥ तत्राणिमादिगुणसंश्रयणादशब्दलब्धान्तरश्चिरमगारपरम्परासु । साक्षाचकार चिकतश्रवकोपर्यांनाः पौरीः प्रियोघपरिरम्भसुखप्रसुप्ताः ॥ २ ॥ तास श्लथोत्तरवरांशुकपछ्वास प्रत्येकमीक्षणयुगं निपुणं निपात्य । तत्याज तत्क्षणजमाधिमवीक्षणेन रामास् रामग्रहिणीतनुरुक्षणानाम् ॥ ३ ॥ तासां प्रकामतनुकान्तिजलाचितानामुद्धिन्नपीनजघनोरसिजस्थलानाम् । हेलाविलङ्कितमहाब्धिरपि प्रवङ्गः पारं ययौ न स पुरन्ध्रिशरत्रदीनाम् ॥ ४ ॥ भेजेऽर्घपीतमधुगर्भमसारपारीसंवाधपानवसुधामणिकुट्टिमेषु । रत्नप्रदीपशतनिर्मलदिक्षु रक्षःसामन्तसञ्जर्वनसञ्चसु संनिधानम् ॥ ५ ॥ एकत्र मत्तरायितोत्कटयातुधानसंवाहनातेमलकाधिपयामिँजातम् । तत्रापरत्र च कटोरकशानिपातनिष्पन्दमिन्द्रपुरवन्दिजनं ददर्श ॥ ६ ॥ अन्यत्र चाभिनवमाल्यचितं चचार च्छिन्नापविद्धमणिदामलवानुकीर्णम् । रङ्गाङ्गणं मणिमृदङ्गमुखोपकण्ठनिद्राणपुण्यजनचारणचक्रवालम् ॥ ७ ॥ एकत्र पूर्वसुरवीरपरिग्रहाणामुद्धीवतां विधतमृत्युभियां नुनाव । मिथ्याविषव्ययविलक्षमुखं हनूमानन्यत्र चाहिमहिषीनिवहं शुशोच ॥ ८ ॥ दृष्टिं निनिन्द नैमितामितानुभावस्संविष्टेष्ट्रष्टिमिथुनेषु निकेतनेषु । निर्दृत्तवारवनिताजनसीधुसन्नार्स्तत्रास्प्रशन्निव चचार स चन्द्रशालाः ॥ ९ ॥ वीथीषु वेदिषु चयेषु चतुष्पथेषु रथ्यासु रत्नभवनेषु च वानरेन्द्रः । सुप्तं सुरासुरभिणाऽऽननपङ्कजेन स्त्रेणं तृणीकृतसुरस्य रिपेश्विकार्यं ॥ १० ॥ स काप्यपश्यदसतीरसतां नियन्ता पर्यन्तकुर्ज्जभवनादभिनिष्पतन्तीः। क्वापि प्रसाधनकसौरभसूचितानां संचारशब्दमशृणोदभिसारिकाणाम् ॥ ११ ॥

^{9.} $B \ C \ D$ च स कम्पमानः । २. $C \ E \$ य । ३. $B \ C \ D$ जामि $E \$ जाति । ४. $B \ C \ D$ नि । ५. $B \$ सर्वेषु ह । $D \$ सन्येष्ट । ६. $D \$ सू । ७. $A \$ थकार । ८. $D \$ कान्त ।

व्याक्रोशनादपि कद्व क्षणदाचरीणामाश्वासनं क्वचन निर्विविदे निशम्य । शुश्राव कुत्रचन किंपुरुषाङ्गनानां गीतादपि श्रुतिसुखपदमार्तनादम् ॥ १२ ॥ विश्वाचि विश्वसिंहि किं निहतो दशास्यः सह्यं घृताचि मरुतः किम्रुपेयिवांसैः । रम्भे रमस्व रभसान्नलकूबरः किम्रन्मील मेघवति किं मघवाज्यतो मे ॥ १३ ॥ मेने निमील्य नयने नय वासराणि क्ष्मामङ्किणा छिखसि किं सखि चित्रछेखे । त्रासं मृद्रकुरु तिलोत्तिमिकेऽनुभूतः कुद्धो हिरण्यकशिपुः सदिस त्वयाऽपि ॥ १४ ॥ चित्राङ्गदे चिकुरमाहर वेछतु भ्रूः ते विभ्रमाः क्व तव संप्रति चित्रसेने । क्रन्ताऽसि कान्तिमति चन्द्ररुचः प्रतीच्छ वत्से विलासवति वीत इवायमाधिः॥१५॥ जॉने सांखि ज्वलति पूः सकलेयमद्य विद्युत्प्रभे परममित्यवधारयैतत् । सीतेति मा वर्दं कियचिरमेवमास्तां मध्येविशुष्कतृणराशि शिखिस्फुलिङ्गः ॥ १६ ॥ सानूनि सानुमति सानिहितानि मेरोः किं रोदिषीन्दुमति नन्दसि मन्दरेऽद्रौ । एषाऽधुनोदयसि भानुमति प्रसीद पर्क्वः स्वयं पतिति विश्रवसः सुतोऽयम् ॥ १७ ॥ कालस्तरङ्गवति मङ्गलमन्द्रकाणां मूर्छन्त्यनङ्गवति मन्मर्थवर्धमानाः । अद्य प्रपञ्चयति चारुमति त्वदीयं वीणायुगं नुतिमयुग्मविलोचनस्य ॥ १८ ॥ वीणावति त्वम्रुपवीणय राक्षसेन्द्रं कैंामं कलावति कुरुष्व तदीयमाशु । वैदग्ध्यवश्चितवलादिमहासुराया मायावति क तव कैतवकोविदत्वम् ॥ १९ ॥ उत्ताम्यसि प्रततमद्य किमाविभातात् पुष्पाविष्ठ स्फुटसमृद्धफलास्तवाज्ञाः। क्रीडाधिरूढजलवाहिकशोरपत्रा पत्रावलि त्वग्रुपर्याहि दिवः प्रदेशान् ॥ २० ॥ इंपद्भिनत्तु हसितद्युतिरोष्टमुद्रामुभिद्रबार्ख्यंतपत्रदरायताक्षि । मोद्भे नर्मरसपारणया मुहूर्त नारायणियसुते सुतरां क्रुशाऽसि ॥ २१ ॥ पर्यश्रलोचनदलं श्रुथकण्डनालं पर्योक्कलालकषडङ्किकुलं किमेतत् । अत्यार्ति मार्धेरजनायतिवाहितायां हेमे हिमाहतसरोजनिभं मुखं ते ॥ २२ ॥ किं पुत्रि कामवति कातरताम्रुपैषि किं मातुलानि मदिरावति मुह्यसीत्थम् । मातस्त्वमप्यधिकमद्य किमातनोषि निश्वस्य दीर्घमलके कलपश्चमोर्मीनै ॥ २३ ॥

⁹ BC खंप्रमदार्त । २. B D श्रावि । ३. A मंपेतबाधाः । ४. BC तो मया ५. C D ते । ६. BC चेतसि । ७. A क्वारक्वानोः । ८. A रक्षः C पत्युः । ९ A संगम १०. BC छन्दं ११. A मपयासि १३. E नील १३ BCDE सीन्दर्य । १४ A प्यन्तिमाप । BE न्यार्तिमाघ १५. AD वि । १६. A त्थान् ।

आलम्ब्यतामिह स धैर्यतरुः प्रगाढं पौलस्त्वचण्डवचनानिलघूर्णितोऽपि । व्यावर्तते विकैलग्रस्कलिकाकुलत्वात्तन्वी तवाङ्गलिकियमनङ्गलेखे ॥ २४ ॥ मञ्जस्थले जयसि यासि मदालसे त्वमालि प्रसीद मुकले कुशलं कुले नः। किं मञ्जूकेशि वदसीत्थमनर्गलेव मार्गन्ति रावणचराः पुरिकवदन्तीः ॥ २५ ॥ तेन प्रसप्तसकलक्षणदाचरेषु कारागृहेषु हरिणा हरिसुन्दरीणाम् । अन्योन्यमन्युभरवेगविनोदनानि लीनेन दूरमितिं शुश्रुविरे वचांसि ॥ २६ ॥ तासां तदेव श्रचिस्रनृतकृष्ट्चेताः काराविमोक्षविधये ने बुधः ससार । स्तोकावशेषितसमाप्तिमहोत्सवानाँमासीद्वर्शः कथमपि प्रभ्रदेशनानाम् ॥ २७ ॥ तस्मिन् समाहृतसुरासुरसिद्धसाध्यस्त्रीरत्नसारनिचिते नगरे स वीरः। सर्वत्र जातजनकेन्द्रसुताभिमानश्चिह्नेषु विस्मरणसाध्वसवानिवासीत् ॥ २८ ॥ प्रत्यङ्गणं प्रतिगृहं प्रतिवृक्षवाटि पॅर्यन्वियेष महिषीं जगदीश्वरस्य । कुत्रापि तत्रभवतीं न पुनर्ददर्श दर्शर्क्षपामुख इवेन्द्रकलां कपीन्द्रः ॥ २९ ॥ सन्दर्भकल्पितममाज्ञषहेतिगर्भमत्यद्भतं तदथ पुष्पकमित्यपश्यत । ईपछसद्भजदुकुलपटाश्चलाग्रसंमृज्यँमानशशिबिम्बतलं विमानम् ॥ ३० ॥ क्रीडाचलानुपवनानि सभाः सरांसि पेक्षागृहाणि सुरचैत्यचयान प्रतोलीः । ग्रद्धान्तसंजवनमाजिखलानि तस्मिन्निच्छाविमानमधिरुह्य हरिश्रचार ॥ ३१ ॥ अल्पीयसीमकलयद्ररुणार्लयां तां नाकं निकृष्टमिव चेतासे निश्चिकाय । तं वीक्ष्य यक्षपतियानवरं हनूमानाकृष्ट्योभमहिविष्टपमप्यमंस्त ॥ ३२ ॥ मोघं विहृत्य स ततोऽवततार वीरः रवैरं पपात परितश्च पुनः पुरीं ताम । निर्वेदिनामपरिनिश्चितदेशकालः सिध्यत्यलं न खलु दूरमनीषितोऽर्थः ॥ ३३ ॥ शाखापुराणि पुनरुक्तवराङ्गनौघसंबाधसौधशतरोपितसंशयानि । पर्यभ्रमद्वितथमेव विचक्षणोऽपि सिद्धेर्नवाधकभयस्तिमितोऽङ्कमेति ॥ ३४ ॥ भूयश्रचार चयचत्वरमन्दिरेषु रत्नौधमग्रहणकीर्णम्रदक्षिमाणः । सांक्ष्येण राक्षसपतेर्विभैवस्य तेन तेपे स दीर्घमसमाप्तनियोगरुद्धः ॥ ३५ ॥

^{9.} A जैतीव फ । २. A स । ३. BC D समुत्सुका ४. A यशः D द्धरा ५. A यातोऽ ६. D लोहः । ५. D स्पृश्य ८. A नमकरा ९. . BC D व्य । १०. BC D क्षे । ११. A वाश्रि । BC बेन

सार्वेतकस्तवकशालितरुपवेकं सर्वाभिरामरुतपण्डितपत्रिजातम् । सर्वस्वभूतमथ तद्दशकन्धरस्य दूरादशोकवनमैक्षत गान्धवाहिः ॥ ३६ ॥ देवस्य दाज्ञराथेतां भजतः समीपं पादान्तिकं भगवतो मृगवाहनस्य । अध्यास्य चाङ्कमनघं न तथाऽञ्जनायाः प्राभञ्जनिस्तदवलोक्य यथा जहर्ष ॥ ३७॥ लिङ्गं न किश्चिद्भिकाङ्क्षितवस्तुसिद्धचै शुद्धाशयः कलयति स्म कपिप्रवीरः। निस्संशयं निवसतीह तृपात्मजेति तस्य प्रसन्नमनसः प्रतिभा त जन्ने ॥ ३८ ॥ शाखासु पर्वसु दलेषु दलान्तरेषु स्कन्धेषु चेक्षितुमधः पहिताक्षिपातः । तत्रेतरष्ट्रवगगन्धकिपेश्वमेण बभ्राम स प्रतिमहीरुहमप्रमत्तः ॥ ३९ ॥ ग्रैस्तामिव त्विषमयोगमलच्छटाभिः श्चिष्टामिव श्रियमकार्यरसत्वराभिः । व्याप्तां विपद्भिरभिजातिमिर्वादरेण क्रोडीकृतां मुदमिवाधिपरम्पराभिः ॥ ४० ॥ अद्भिः सुधां व्यवहितामिव लावणीभिः मुद्धिश्वितामिव विदूरशिलाशलामा । पुण्याग्निदीधितिमिव स्थगितां समिर्ऋिरिन्दोः कलाम्रुपँहितामिव कालिकाभिः॥४१॥ हेमाञ्जिनीं वलयितामिव यामिनीभिः छन्नामजन्यमहिकाभिरिवार्कभासम् । भूलीभिरन्तरितशुद्धगुंणामिव द्यां विद्यां विकल्पपटलीभिरिवानुँविद्धाम् ॥ ४२ ॥ कीर्णामवर्णकणिकाभिरिव प्रसिद्धिं मायाभिरन्वयविद्यद्धिमिवोपगृढाम् । लीढामिवोच्छसितद्वत्तिमनित्यताभिः नीतामिवान्तमनवस्थितिभिः प्रतिष्ठाम् ॥४३॥ निर्भर्त्सनाभिरिव सत्कृतिमार्त्तैकेशीं मेत्रीमिवाधिगतसन्धिमपक्रियाभिः। य्रस्तां^{3२} कथामिव कुपण्डितचोदनाभिः संभूय रुग्भिरिव रुद्धरुचं चिकित्साम्।।४४॥ छिँद्मामिव श्रुतिमपस्मृतिसंहिताभिरुछङ्कितामिव कुयुक्तिभिरुक्तिमार्षाम् । श्रद्धामिव प्रतिहृतामपसंस्क्रियाभिरुन्मृलितां धृतिमिवोत्कलिकावलीभिः ॥ ४५ ॥ छायामिवोष्प्रालहरीभिरुपप्छतां तामन्तर्हितां दवशिखाभिरिव द्रमालिम् । इच्छामसिद्धिभिरिव प्रतिरुद्धवेगां प्राग्बुद्धिभिधियमिवार्धिरितां प्रतीचीम् ॥ ४६ ॥ ग्राहीभिरागलमिभीमिव रुद्धैंचेष्टां श्रीखर्ण्डैयष्टिमुरगीभिरिवोपजुष्टाम् । व्याघीभिरेणगृहिणीमिव रुद्धमार्गी लोहार्गलाभिरिव सिंहवधूं सुगुप्ताम् ॥ ४७ ॥

१. A भीम वद २. BCD श्व । ३. A तिम ४. CD त । ५. C वो । ६. BCDE मर्पाभिः । ७. A मिप । ८. BC सन्तापजन्यम । A छन्नामनल्पिम । ९. B सिद्धण १०. A नवद्याम् । CDE वनद्धां । ११.BCD व ! १२.BC प्राहां १३. BC छ । १४. D दिंशमिवाच । १५. A दत्तवे । १६. B एलाङ्ग Cएकाङ्क

लुप्तामिवाघततिभिः सुरयानवीथीं क्रान्तां शिरःस्रजमिवाङ्घिरजःकणाभिः । तत्रागैतः परिगतां रजनीचरीभिः नारीं निरायतविपद्विधुरां ददर्श ॥ ४८ ॥ देहे दृशोर्दशनवासिस पार्णियुग्मे चुडामणौ चरणपद्मतले च तस्याः । सर्वाण्यभीक्ष्णगुणितानि स तान्यपश्यदिक्ष्वाक्कनाथकथितानि च लक्षणानि ॥४९॥ मुर्छान्तरोद्धरविलोचनवारिपूरां पारं दुराधिजनितस्य गतान्तनिम्नः । तां सोऽवलम्बितसमीपतरैकशाखः सीतेयमित्यकथितामपि निश्चिकाय ॥ ५० ॥ स्थानेऽवसीदैसि रघद्वह धिर्ग्विधातरस्यास्त्वयेक्षितमलक्षणमङ्गकेषु । अद्यापि जीवसि दशानन हे हनूमन् केंग्रं तवाभिम्रखवर्तिरिपोः पैतीक्षा ॥ ५१ ॥ देवि क्षमस्व दिवसानयमेति रामः पश्याचिरात्पुरमिमां कपिभिः परीताम् । क्वासों जगत्रयजयी रजनीचरेन्द्रः कुत्रेन्द्रजित्तव जितं पतिदेवराभ्याम् ॥ ५२ ॥ इत्यूचिवान्निभृतमेव स वातमूनुः गत्वा तयाऽध्युपितमूलमहीतलायाम् । भेजेऽग्निमन्थाशेखरादथ शिश्चपायाः स्कन्धान्तरं विनयबन्धुरितेन मुर्ध्नो ॥ ५३ ॥ अत्रान्तरे मदनवातविधृतनिद्रः स द्राग्धृतान्यरचनो रजनीचरेन्द्रः । दिव्याङ्गनाशतगृहीतमणिप्रदीपः प्रापत्तमेवं मदलोलपदः प्रदेशम् ॥ ५४ ॥ रेजे स राक्षसपतिस्तपनीयवद्धैः दोष्षु त्विषः शिरसि चाक्मभिरुत्किरद्धिः । सानुष्वनुक्षणसम्रुष्टसदोषधीकं न्यक्कृत्य नक्तमचलाधिपतिं सुवेलम् ॥ ५५॥ आशाः सुदूरमभवन्नधिवासभाजो निर्होरिणा परिमलेन विलेपनानाम् । आसीन्नभः स्फुरितशक्त्रधनुस्सहस्रं तस्याभितञ्छरितमाभरणप्रभाभिः ॥ ५६ ॥ दीर्घाक्षमुत्रसमरालशिरोरुहाग्रं विम्बाधरोष्टमवहन्मुखमेकमेव । द्वावेव तत्क्षणमभीषणवेषधारी भेजे भुजौ मनुजलोकपुरन्धिसात्म्यौ ॥ ५७ ॥ सान्द्राः स्रजो मलयजोदकमच्छमेकं वासश्च वासवरिपुर्भमृषेऽलसाङ्गः। संचिक्तिशे तुलितरुद्रनिकेतनाद्रिः भारेण तत्क्षणमसौ मणिभूषणानाम् ॥ ५८ ॥ कान्त्या परप्रहरदक्षमसौ तदानीं कन्दर्पमिन्दुसख्मिन्दुमुखो जिगाय । सीतानुबन्धविषमञ्बरवेगयोगादुद्धसराच्छहरिचन्दनपङ्कलेपः ॥ ५९ ॥

^{9.} A त्रैक । २. A वस्त्र D हस्त ३. B विषी । ४. A किं वि । ५. BC D न्न । ६. BC D मीक्षति तस्त्रतीक्ष । ७. BC D प्रस्त

आलम्बतासतटमुच्छितमैङ्गानां तासां तुतोष नतु चाटुभिरन्यचेताः । आगच्छ तापसि भवामि तवैष दासः किं गच्छसीति विकलो वियदालिलिङ्गः ॥६०॥ पप्रच्छ पष्ट्रमपि गद्गदिकात्तकण्डः ग्रुश्राव नोक्तमपि शून्यमनाः स किञ्चित् । सस्मार न स्मृतमपि क्षणमात्मकृत्यं कुत्रीहमित्युपगतोऽपि न संविवेद ॥ ६१ ॥ पौष्पं कलापमनुदन्नवमप्युरस्तः स्नस्तं मृणालवलयं न विवेद इस्तात् । हारं निनिन्द हरिचन्दनवारिधौतं शीतद्रवस्य शशिनः किरणान् जहास ॥ ६२ ॥ चस्वाल नामसु ननाम न जातलज्जः सज्जो वभूव नच सांत्वयितं कथंचित । सेवागतास निजकामवतीष्वकस्माद्याक्षिण्यमात्रमपि रक्षितमक्षमोऽभूत ॥ ६३ ॥ आत्ताभिरामसरसप्रसवीपदाभिर्भेजेऽन्तिकातु प्रमदकाननदेवताभिः । वेगोत्थिताभिरुपसृत्य निशाचरीभिः नेमे नराधिपसृतापरिराक्षकाभिः ॥ ६४ ॥ चन्द्रातपानुभवगाढतराभितापः पापः पदानि कतिचित्कथमप्यपेत्य । अध्यास्त स त्रिजटयोपहृतां महार्हामासन्दिकामभिग्नुखं जनकात्मजायाः ॥ ६५ ॥ कम्पं नियम्य स जगन्नयकम्पकारी कारुण्यवानिव रघुद्वहधर्मदारान् । व्यालोलरत्नवलयं सविलासमीपदुद्यम्य दोषमथ दक्षिणमित्यवाच ॥ ६६ ॥ जागर्षि जानिक विषीदसि किं विशेषादद्यापि ताम्यसि न तद्विजहासि वाम्यम् । धिग्ढेवमेवमपि नाम वशंवदस्य विश्वप्रभोर्मम पुरः परिशोषमेषि ॥ ६७ ॥ उन्मीलयेक्षणयगं त्यज कष्ट्रशय्यां सह्यं सरोजमुखि प्रच्छति रावणस्त्वाम् । उत्तिष्ट विश्वसिहि भावय मुश्र शङ्कां लङ्काजनः सकल एष तले तवाद्य।।६८।। आमुञ्ज काञ्जनवतीर्मणिरत्नभूषाश्चम्बन्तु रावणमुखानि तवाङ्गमङ्गम्। एष प्रदीर्घसरलालकराजिरास्तां न्यस्तोचितप्रतिविधानकलः कपोलः॥ ६९ ॥ एतन्मनाग्वलतु लोचनमश्चतु भ्रूरासीदतु स्मितसखो मुखमुक्तिलेशः। अध्यापितं कठिनतां हृदयं त्वदीयमेकानुबर्न्धि किमनेन क्रचद्वयेन।। ७०।। किं सीदसीत्थमधिगच्छ.मनीषितानि नष्टैंः स ते भ्रश्मयोगदशाधिकारः। दुःखानि विस्मर दिशाम्रुपदाः प्रतीच्छ प्राप्ताऽस्युदग्रसुखभागिनि भोगभूमिम् ॥७१॥

^{9.} BC D मस्थितिर । २. BC D श्रुत्वा । ३. BCD त्करा । ४. A संभृतगाढ । ५. BC जाड्य । ६ A न्तमृद्धि । ७ A क्षिप्तः ।

यन्नास्ति धाम्नि धनदस्य न वासवस्य नार्चिष्मतो न वरुणस्य न मारुतस्य । र्कि भूयसा पशुपतेरपि दुर्रुभं यत् तल्लभ्यते सुम्रुखि मद्भवनाङ्गणेषु ॥ ७२ ॥ पक्षः सितः सुमुखि गच्छित नेह निष्ठां मासो मधुर्निगडितोऽस्ति वनस्थलीषु । एतां च नक्तमपि रक्तसरोजराजि बाले न वालरविदीधितयस्त्यजन्ति ॥ ७३ ॥ चक्रीने पीडयति पङ्क्जिनीर्ने वध्नात्यन्तिर्वभिति न मृगं मृगशावकाक्षि । अत्रास्तमृच्छति न जातु मम प्रभावात् पर्वण्यपर्वणि च शीतरुचिः समग्रः॥७४॥ ब्रुहि प्रकाममभितः किम्रुपाहरामि किं वा सृजामि विस्रजामि किमग्रतस्ते । एकस्य खण्डपरशोर्मम चापरस्य प्रह्वो नियोगमनुधावति भूतसङ्घः ॥ ७५ ॥ त्वामर्चयन्तु चतुरन्तककुष्पतीनामेताः स्त्रियः सुतर्नु मञ्जजवीर्यकृष्टाः । संसक्तराक्षसचमूडमरोत्ष्रुताक्ष्याः शच्याः प्रभुत्वमवहासहतं कुरुष्व ॥ ७६ ॥ मुश्र क्षमातलिमदं माणिमश्रकेषु स्तीर्णोत्तरच्छदश्रतेषु सुखं शयीथाः । एतासु वा समभिरोचय चन्द्रशालास्वत्रापि तत्त्यजै नितम्बिनि दृक्षमृलम्।।७७॥ एतेर्षु हेमॅरजतस्फटिकाञ्मगर्भवेड्स्यीवद्रुममयेषु निवेशनेषु । मात्रा महेन्द्रजियनः परिचर्यमाणा मोदस्व मानुपवधूजनदुर्रुभेषु ॥ ७८ ॥ अध्यास्व सौधँवलभीं निविडस्तनीमां ग्रुष्णन्तु जालम्हतः सुरतश्रमं ते । यद्वाऽधिरोह माणिहर्म्यमिदं मदीयमालब्धुंमिच्छिस करेण यदीन्दुविम्बम् ॥ ७९ ॥ एतासु मे विकटवज्रशिलानिबद्धकूलासु रुक्पकदलीवनमालिकासैं। वापीषु पीनजघने रमतामितस्ते सोपानसूप्तमाणिपत्ररथासु चेतः ॥ ८० ॥ वेणीं विम्रुश्चतुं किमङ्करजुपस्तवार्धै किं वा धुनातु शयनीयतलस्य धृलिम् । विसन्धमादिश भुजिष्य इव पपन्नैः पौलस्त्य एष विपुलस्तिन कि करोतु ॥८१॥ अद्यापि चिन्तयसि किं तमभन्यमेव निर्मान्दरः स गिरिकन्दरकाननेष । दीर्घ विचित्यै भवतीमनवेक्षमाणो दिग्धार्तरोहितै इवास्तमितस्तपस्वी ॥ ८२ ॥ तं वर्तमानमपि कल्पय वृत्तमेव कचित्पुरीयमभितः सुभगे सुदृष्टा । अत्रास्ति शक्तिरनुजैकसखस्य तस्यैं जित्वाऽर्णवं मम समीपमभित्रयातुम् ॥ ८३॥

१. A र्फन । २. BC स्तर्गण । ३. A तत्त्व । B C स्रव । ४. B C D हो । ५. B रत्त । ६. A ममालयें । ५. A हेम । ८. A C D E नां । ९. B रोद्ध । E C रादु । १०. B C नीषु । ११ A स्थाः । १२. A B तुलां प्रसन्नः । १३. A B C नेष्ट्य । १४. A तिरोहिष । १५. D जेतुम् ।

निस्संशयं विहितजेत्रवपुर्ग्रहेण तेनैव हेमहरिणेन हतावुभौ तौ। चेतः समर्थेय विम्रुक्तसभाजनौ त्वमात्मानमद्य सुभगे ननु विद्धि लब्धम् ॥८४॥ किं तेन मैथिछि करिष्यसि तापसेन मामेकवीरमरविन्द्रमुखि श्रयेथाः। दास्यामि वर्षमभाजित्य नृपानशेषान् पूज्याय भारतमहं जनकेश्वराय ॥ ८५ ॥ एताईं मामवनिपुत्रि भजेकनाथं रत्नाकरं शशधरप्रभवा नदीव । तास्मित्र राजिस निरोजिस मर्त्यमात्रे मुक्तावली मृतशरीर इवावनद्धा ॥ ८६ ॥ म्लानाकृती मलिनचीरधरी नरी तौ नीराजनार्थमिव मे³ विहितौ विधात्रा । उद्युक्तनैकरजनीचरयोधगुप्तंँ प्राप्तावरण्यमनरण्यपदं प्रपित्सुं ॥ ८७ ॥ सार्ध मयाऽत्र, विहरेह गिरौ सुवेले^ह वेलावनेऽथ मलयेऽथ यथाभिकामम् । देवद्रमस्तवकवद्धजयावतंसस्त्वां देवरो नमतु मैथिलि कुम्भकर्णः ॥ ८८ ॥ तेनाथ नाथदुरुदाहरणातपेन सौम्याऽपि नाम परुपत्वमभित्रपन्ना । जज्वाल तीक्ष्णविश्वदाः सहसोद्विरन्ती वागर्चिषस्तपनकान्तशिलेव सीता ॥ ८९ ॥ आः पाप निस्नप निशाचर गच्छ दूरं वीरोऽसि चेतु किमकृथाः परदारचौर्यम् । तत्स्मर्यतां कृपणमुक्तमभुत्त्वया यत्संपातिपुत्रमुखगोचरतां गतेन ॥ ९० ॥ दम्धव्यमेतद्चिरान्नगरं त्वदीयं त्वं च ध्रुवें निधनमेष्यसि सानुवन्धः । सीतेति मृँढमनसा भवताऽऽत्मनैव कृष्टाऽस्मि राक्षसकुलक्षयकालरात्रिः ॥ ९१ ॥ कारौकास त्वमुषितश्चिरमेप यस्य निर्वापितो युधि स येन सहस्रवाहः। तस्यापि रे पुरभिदाऽखिलमस्रवेदमध्यापितस्य विजयी मम जीवनाथः॥ ९२ ॥ इत्यन्तरं प्रकटमेव कथं न वेत्सि यद्गैर्जसीत्थमवलाजनमध्यवर्ती । शिष्टाः खरादिषु न केचन किं ब्रवीमिं येभ्यः शुणोषि पुनरायसुतस्य धैर्यम् ॥९३॥ त्वन्मुर्धभिः क्षुरमुखाद्युगपातवेगच्छिन्नोद्दतैरपुनरुद्दतये पतिद्धः । इथ्यं गताऽप्यवनिमीक्षितुमर्च्यमानामाशंसितार्यसुतबाहुबला वलामि ।। ९४ ॥

^{9.} AB भ्या । २. AB तुबु । ३. A तो । ४. D युवतं । ५. B C D पदमलामिय प्रविष्टे । ६. BC सुवेलकोले । ७. B C D E ताभिमूछ । ८. A चेत्यु । ९, B योग १०. BC षि । ११. BC वलानि ।

इति परुषमुदीर्य राजपुत्री मरणवितीर्णमनाः पपात भूमौ । त्रिभुवनरिपुरुज्जगाम पीठात् झटिति विमोचितचन्द्रहासकोशः ॥ ९५॥

कृतकुलिशकठोरमुष्टिबन्धः कपिरुपकण्डमियाय शिंशपाग्रात् । नियातियमितसाहसो दशास्यः परमसिमुद्यमयाश्वकार दूरात् ॥ ९६ ॥

अलमलमसेनैंषा भूमिर्वशे भ्रुवनप्रभोः तव कतिपयैरेवाहोभिर्भविष्यति मानुषी । इति निगदितः स्त्रीभिःस्वाभिर्जगाम यथागतं कपिरपि तरी तत्रैघासीत्तथैव तिरोहितः॥९७॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकान्ये सीतारावणसंवादो नाम एकोनविंदाः सर्गः समाप्तः ॥

विंशः सर्गः ॥

सैम्यग्गुणग्रहपैवित्रिधयां प्रभूणामेकः परं जयित संप्रति हारवर्षः । दोषं नवैत्वमवधूय दधे प्रसद्ध येनेष रामचरितं प्रति पक्षपातेः ॥

गंमितेऽबलाभिरथ रावणे ततः शयितास तासु रजनीचरीषु च । च्युतविघ्नभीतिरुपविश्य निस्सहा हृदयं बबन्ध मरणाय मैथिली ॥ १ ॥ ल्रतिकाभिरात्तविटपाभिरन्तिकात् करगोचरे शिरसि शिंशपातरोः । घटयांचकार गलपाशमात्मनस्तरलं मनो हनुमतः प्रकृर्वती ॥ २ ॥ सचमत्कृतिर्दृतममोचयत्कपिस्समुपेत्य पाश्रमणुतातिरोहितः । चिकतेव चन्द्रवदना मुखे दिशां दिशती हशौ वचनमित्युवाच सा ॥ ३ ॥ इममत्र यत्नमधुनाऽपि निस्नपास्त्रिदिवा निवारयथ कि दृर्थेव मे । उपनामितः प्रियतमस्य कर्हिचिन्न भवद्भिरन्तिकचरोऽपि मारुतः ॥ ४ ॥ पहिणोतु नामरगणः स मारुतं प्रहितोऽस्ति मारुतिरयं प्रियेण ते । इति स ब्रुवन् कपिष्टपः कृताञ्जलिजेनकाधिराजदुहितुः पुरोऽभवत् ॥ ५ ॥ अपि सत्यमाह कपिरेष पेशलः प्रियवार्तयाऽयमभिनन्दयिष्यति । कथमागतः कथामेह प्रविष्ट्वानिदमिन्द्रजालम्थ मे मतिभ्रमः ॥ ६ ॥ परितः पयोनिधिरयं सुदुस्तरः क च निस्सहत्विपशुनेयमाकृतिः । अविचिन्तनीयगातिरेष कोऽपि वा कपिरार्यपुत्रमुपसन्नवान् कथम् ॥ ७ ॥ घटितं किमप्यथ चिरात्पुराकृतैरियती कुतः शुभसमृद्धिरद्य मे । इति चिन्तयाऽऽक्कलमनाः समाद्धे न तदा किमप्यवनिपालसंभवा ॥ ८ ॥ अवदद्वितर्कतरलां विलोक्य तामुपपादयात्रिजसमागमश्रमम्। तदहार्यमुर्ध्नि रविसुनुरामयोः शिखिसाक्ष्यपावनमजर्यमानिलिः ॥ ९ ॥ अथ तां ततस्तत इति प्रजल्पितां पुनरब्रवीन्निधनमार्यवालिनः। क्षणबन्धुरां सपदि चाभ्यनन्दयत्कपिचक्रवर्तिसमवायसम्पदा ॥ १० ॥

^{9.}D omits this sloka २. A ण पूत । ३.B C वालय । ४.AC धृतं । ५.A कथितं पृथिक्याम् ।

ककुभामवाच विचयं तमुचकेः शनकेः स्वमन्धिविजयं न्यवेद्यत् । हृद्दयेशवाचिकशतानि तानि च प्रणयादचीकथदभिज्ञया समम् ॥ ११ ॥ प्रियनामचिह्नमवलोक्य लोचनस्रुतवारिधौतमलमङ्गुलीयकम् । प्रमिमील दीर्घमनघा महात्मनः प्रवगस्य तस्य परिचर्ययोदगात ॥ १२ ॥ शिरसि न्यधादुरासे दर्धिमादधे मुदमाप कण्ठमुपनीय कामपि। तदभीक्ष्णमीक्षणविच्यम्बतं चिरादकरोत्कपोलतलयोस्तलोदरी ॥ १३॥ क गतोऽसि राम परिहाय मामितः स्मरसीव संप्रति न मामनागसम्। हृदयानि धिक परिमृद्राने योषितां कठिनाय सत्प्रुरुषचेतसे नमः ॥ १४॥ कुरुतामियं किमथ नाथ मैथिली शिथिलं कुलायमसवस्त्यजन्त्यमी। शरसंक्रमं घटय शीघ्रमम्बुधौ यदि मां निनीषसि निशाचरालयात ॥ १५॥ प्रवगेश किं प्रभुसहत्तमः स वो विशिखेर्वितत्य न पयोधिमागतः । किमिमां न वेत्ति नगरीमसृग्धुजः श्रुतवानितो नयति मामनन्तरम् ॥ १६ ॥ वद वीर सन्दिशति किं रघुद्रहः स च तस्य किं वदति लक्ष्मणोऽनुजः। कपयः क्षपाचरसमीकसत्वराः कति वारिधिं त्विमव जेतुमीशते ॥ १७॥ कति मन्त्रिणः कति रहस्यरक्षिणः कति शिल्पिनः कति च विक्रमोद्धराः। कति क्रटयद्धजयिनः कति त्वया समरंहसश्च रघुनाथसैनिकाः॥ १८॥ किमनेन कायाविभवेन वारिधिविजितस्त्वयाऽथ परिवर्तितं वपुः। अणिमादयस्तव कथं महागुणाः कतमस्य रामतपसः फलं भवान् ॥ १९ ॥ न जहामि देहमवशाऽपि संप्रति त्वदुपागमाद्धिगतावलम्बना । कियतश्चिरात्कथय सत्यमानिले निलनाननौ वृषसताविहैष्यतः ॥ २० ॥ त्रिजटेति राक्षसपतेरियं स्वसा मम सत्सखीव निरुणिद्ध साहसम् । हनुमिन्नहापि सुकृती विभीषणस्त्विमवार्यपुत्रचरितं प्रशंसित ॥ २१ ॥ त्विमहैव दीर्घमवनीरुहि स्थितः श्रुतवानिस प्रलिपतानि रक्षसः। तदलब्धघोरविरहज्वरावधेर्मम धैर्यमार्य तरलं त्वयेक्षितम् ॥ २२ ॥ इयमभ्युपैति परितः परिक्षयं न तथा वियोगदहनेन जानकी । हनुमन्तुदग्रयशसो यथेशितुः पिशिताञ्चलंङ्घनकलङ्कमन्युना ॥ २३ ॥

अधिवासकष्टमटवीषु तादृशं पिशिताशिनः परिभवोऽयमीदृशः । प्रगुणेन पश्यति न मे मनः शिवं यदि धैर्यमार्यस्तमत्र रक्षति ॥ २४ ॥ मम कारणात् पिर्तृसखस्य तस्य च श्रुतिमागतेन कृतवात्रघृद्धहः। किम्रुपार्जितेन रजनीचराधमातु कदनेन पक्षप्रुटयोर्जटायुषः ॥ २५ ॥ विरसत्पिशाचम्रखरासभव्रजः खगराज रावणरथो दृर्थैव सः। तव चण्डचञ्चुपुटकोटिताडनाज्झेंटिति त्रुटिन्नपिततो नभस्तलातु ॥ २६ ॥ नियतिर्जयत्यसुमतां न पौरुषं प्रसभप्रहारकृतसिद्धसंपदः। मदभाग्यदेशितनिगूर्ढेमर्मणा कृपणेन तेन यदकारि स व्यसुः ॥ २७ ॥ विहगेश पाहि सुहृदः स्नुषािममां किम्रु में। जहािस विरहात्पतत्रयोः । अपरित्रमम्बरतलं विलोकयाम्यवलम्बतां क इव मां भवानिव ॥ २८ ॥ सुतरां सुदूरमपि तं पुरःस्थवत्प्रतिपन्नशूरमवलोकयाम्यहम् । नियतं मदर्प्यधिकमाधिनाऽम्रुनाँ हनुमन्न विन्दति शमं रघृद्वहः ॥ २९ ॥ इममुत्तरेदद्धिमुद्धरेदरिं स भवद्विधैः सुसचिवैः समागतः । पितरस्य राक्षसहतस्य किं पुनः पवनात्मज प्रियतमः करिष्यति ॥ ३० ॥ कथमेवमादिभिरजस्नमाधिभिधियतां धृतोत्स्करयोऽपि राघवः। अनिलैरनारतहतः कियचिरं न महीरुहस्त्यजित मुलमात्मनः ॥ ३१ ॥ धिगदारतां धिगनुरोधशालितामतिमानुषीं धनुषि धिक् च तां क्रियाम् । उपमातिगां धिगर्थं रूपसंपदं स यदायते औनवदस्ति भाजनम् ॥ ३२ ॥ कपय: किमाहरवलोक्य तं जनं तव च स्थितं मनासि मान्य किं पुनः। वकटीकृतः स खु कोपि लक्षणैर्व्यसनानि मानुषतनुस्तरिष्यति ॥ ३३ ॥ जगतीक्षितेह पवमानसंभव प्रियजीविताऽहमिव धिक्कृताऽङ्गना । दयितस्य दीर्घविरहेऽपि जीविता द्विषतः शुणोतिं गलगर्जितानि या ॥ ३४ ॥ मिथिलेशपुत्रि रघुनाथवल्लभे हतपार्थिवि क्षममिदं कथं नु ते । अधिरोप्य चेतसि किमप्यसंभवं यदरेः पराभवशतैर्ने पीड्यसे "॥ ३५॥

१. BC दितृ । २. BCD त्ति । ३. A दिसंमतः E सम्मदा । ४. BCD संगमनिरू । ५. BCDE मिमं ६. BCD सदस्य । ७. B. तामुहः । ८. A जयो । CE जितो । ९. A गतु B गिव १०. BCDE यशसोपति । ११ A तेन पात्यसे ।

गमिताश्रतुर्दश वनेषु ताः समाः समयः स्वगेहग्रुपगन्तुमद्य नः । हनुमन् व्रज त्वरितमानय त्रियं नयतु त्रसहा निजगेहिनीं स माम् ॥ ३६ ॥ अवलम्बयैनमवशं निजाग्रजं त्रज गाढतां किमास लक्ष्मण श्लथः। भरतस्य मातुरुपदेशदायिनी निकटं तवापि किमियाय मन्थरा ॥ ३७ ॥ महतामनास्थमवलाजने मनो मम कारणातु किमिति नाथ सीद्सि । अधिरोपयामि न भवन्तमत्ययं दियतं यशो यदि निहन्यतामरिः ॥ ३८ ॥ इति मे रहस्यमिदमञ्जनासूत श्रवणान्तिकं श्रियतमस्य लम्भय । परिक्रप्यतीव परुषेण चेन्मनागनुनाथयैनम्रपगृह्य पादयोः ॥ ३९ ॥ अयमार्यपुत्रचरणाब्जसन्निधावुपधीयतां मम शिरोमणिस्त्वया । स जनः सदैव निजसिद्धिसंशयी प्रवगेशै विश्वसित् वीक्ष्य मामिव ॥ ४० ॥ त्यज संशयं श्वसिति सा तव प्रिया हृद्यं कठोरमिद्मेनया कृतम् । इति भाषमाण इत्र तस्य पादयोरयमश्रु मोक्ष्यति महश्छलान्मणिः ॥ ४१ ॥ चरणौ कुरुष्व विष्टणुष्व मूर्थजान् धनुराशुगांश्व निकटे निवेशय। विरहातुरस्य मम पत्युरत्ययं मणिरत्न यत्नपरमो निवारय ॥ ४२ ॥ जननीति सौ न परमेव कैकयी विधुरस्य हेतारियतर्स्तवानिशम् । दयिताह्नयाऽहमपि संप्रति प्रभोः द्विषतीव दुःखश्चतमाहरामि ते ॥ ४३ ॥ इति रामभद्रसहधर्मचारिणीं^६ धरणीं गतां गिरम्रदीर्य मूर्छया । उपचारसंभृतमृहर्तयापनैः कपिरब्रवीन्मधुरशीतलं वचः ॥ ४४ ॥ त्यज देवि संशयमधीश्वरं प्रति त्विमव त्वदेकहृदयः स ताम्यति । प्रतिकारयष्ट्रिशिखरावलम्बनाद्धियते कथंचन परिस्खलन्नपि ॥ ४५॥ इयमेति मन्युकुपितेयमीक्षते हसतीयमुद्धसति चेयमन्तिकात्। इति स ब्रुवन्नहिस रूढवेपथुर्भवतीमयं भ्रुवनमेव पश्यति ॥ ४६ ॥ कृपणं न लक्ष्मणमपीक्षतेऽधुना नच वानरेन्द्रमपि सन्दिशत्यसौ । जयति प्रपन्नविधुरोचितव्रतो वत जानकीति परमक्षरत्रयम् ॥ ४७॥

^{9.} BCDE सुन्तिरेण । २. Λ C D E मयमेव तद्गतम् । भिदमेतया हृतम् । ३. B ते। ४. BCD तोऽथ । ५. Λ कापि संप्रति । ६. BCDE नारिणी तदा । ७. Λ पुनः । D पितः ।

निलनीष्वनिद्रनिलनास् निश्वसित्यलिनीषु मञ्जूमणितास् मुह्यति । रजनीषु चन्द्रधवलासु धावति स्फुटमत्र तत्रभवतीं विलोकयन् ॥ ४८॥ स परिस्वलन परिसरेषु तेष्वपि प्रततानधप्रथमसस्यैराजिषु । श्चथम्रष्टिकृष्ट्विशिखासनः शनैर्नुजेन तेन रुदताऽवलम्ब्यते ॥ ४९ ॥ स विलोलबाहुयुगलः स्वलत्पदो हृदि दत्तपाणिरनुजन्मना मुहुः। अवलोक्यते हरिणकैरुदश्रभिस्तव कारणेन करुणां दशां गतः ॥ ५० ॥ घटमानबालघनकोमलाम्बराः प्रतिदिग्विजृम्भितकदम्बवायवः । अगमन्नगाग्रतरुषु त्वदीशितुः दिवसाः कथश्चिदवशेषितासवः ॥ ५१ ॥ तव सुप्रवृत्त्यथिगमोद्यमामृतप्रतिरुद्धघोरमदनाग्निवेदनः । अधुना स चिन्तयति मन्त्रिभिः समं समरापदानमर्वेलम्बमात्मनः ॥ ५२ ॥ कमल्रासनप्रतिसमः स जाम्बवान् विनतो नतश्च कविजीवसंनिभौ । तव यान्ति भर्तरपरे परक्शतौ वितते वितर्कतमसि प्रदीपताम् ॥ ५३ ॥ सुर्शिल्पिसुनुरयुतस्य शिल्पिनामधिपो नलः कमलपत्रलोचने । शिखिनः सुतो नयति नील इत्यसौ नियुतं शतेन इतम्रुत्तमौजसाम् ॥ ५४ नवतिग्मदीर्धितिकडारलोचनो नवतिप्रतीतप्रतनापतीश्वरः। जयति च्छलप्रधनविभ्रमातुलः पैतलायुधो द्धिम्रुखश्च मातुलः ॥ ५५ ॥ श्वञ्चरः सुषेण इति चास्मदीशितुः गणनादरिद्ररणलालसानुगः । त्रणमाञ्ज रोपयति भीषणं दशा निषधादिसर्वकुलशैलसानुगः ॥ ५६ ॥ रणदोहदोद्धतमहामहीधराः शरभादयः प्रथमयूथपाश्च ते । हसितप्रभञ्जनजवास्तव प्रियं प्रणमन्ति शङ्काःहतपद्मसंख्यया ॥ ५७ ॥ प्रसरन्ति संप्रति परीत्य राघवं प्रथयन्त्यमी किमपि देवि लाघवम् । निधनं नयन्ति युधि पश्य रावणं समतीत्य सिन्धुमधुनैव लावणम् ॥ ५८ ॥ अहमङ्घिरेणुरपि काननौकसां न भवामि रामपरिपार्श्ववर्तिनाम् ।

बहिरेवमादि विरलेशदर्शनः शनकैर्निहीनकरणीयमारभे ॥ ५९ ॥

१, D शष्प । २. BC वि । ३. BD पिनिस्समं E पुनः समं । ४. B त्तमाकुल । ५. A पद्मसुद्धि ।

शिशुचापलाच रविमभ्युपेयुषः कुलिशायुधेन कुलिशाहितव्यसोः। अमृतोक्षितस्य ललतो ममाहताः पवनाद्धयेन महता महर्द्धयः ॥ ६० ॥ प्रतियामि रामगृहिणि क्षणादहं तम्रदीक्षसे नियतमस्मदीश्वरम् । दशकन्धरान्धतमसच्छिदे चिराद्दितं समेत्य महसामिवोत्करम् ॥ ६१ ॥ मणिरुन्मयूखतिरेष तावकः प्रियवागृहं च हरिवीरशाबकः । त्वदिनं विनोदयति जातनिश्रयः से रुचामुदीरितजयध्वनिश्र यः ॥ ६२ ॥ कथयामि संनिहितमेव किंनु तं सम्प्रेपेतमौलकपिचक्रमङ्गदम् । दिश्वति द्विषां कथमपि स्मृतिं गतो हृदि यो भयाख्यमनुपक्रमं गदम् ॥ ६३ ॥ प्ररुघष्वमीषु नगनिम्नगोदधिक्षितिरुङ्घनादिषु निदेशवस्तुषु । अगणेयवीरहरिवाहिनीपतेरहमस्य हस्तविशिखो वलीम्रखः ॥ ६४ ॥ नरदेवि देहि नियमं करोमि कि किमिमाः क्षिपामि विकृताः क्षपाचरीः। प्रकटीकृतात्मतन्त्ररुत्वनामि किं निखिलानशोकवनिकातरूनिमान् ॥ ६५ ॥ प्रणिहन्मि कानपि किमस्रपानहं कतिचित पिनिष्म किमरेः शिरांसि वा । पुरमुद्धरामि किमिमां सपर्वतां प्रतियामि मुर्धि भवतीं विधाय किम् ।। ६६ ।। न ममात्ययः क्वचिदपीह कश्चन क्षितिपुत्रि विश्वसिहि देहि मे गिरम् । करवाणि रावणशिरोमणीनितः स्वपदोपमर्ददलितप्रभाङ्करान् ॥ ६७ ॥ मुदितेव राजतनया तमब्रवीइज साध्य प्रवगराज मा चिरम् । अभिकाङ्कितानि भवते महर्द्धयो ददतु द्युमार्गचिलताय देवताः ॥ ६८ ॥ न विरोदिमि श्वसिमि नोष्णमप्यहं न मुहुर्विरौमि न करोमि साहसम् । असुहेतवो हि मम संनिधापिताः सुतरां त्वयाऽऽर्यसुतपादपांसवः ॥ ६९ ॥ कैपिराज गच्छ पुनरेहि राघवद्वितयेन तेन सह तीर्णतोयधिः। नय मां तथा सति यथेच्छिमिच्छिति प्रियमङ्गना हि कृतकृत्यमीक्षितुम्।। ७०॥ कथयं प्रतिश्रुतमहाजिँकर्मणे मम लक्ष्मणाय पुनरुक्तमाशिषः। तव राज्ञि तत्र मद्धीशवल्लभे न वहिर्भवन्ति वचनानि किन्नुँ मे ॥ ७१ ॥

⁹ C स्विदिति । D त्विदतं । २ A स्व ३. B C D E त्रजवत्स तिष्ठ । ४. A व्धि ५. A म्तु

त्रज सिद्धये हतसमस्तशात्रवः करवै नमश्चिरविपत्कृशाऽत्रै वः । नय तं जनं निजविधानैतीव्रतां स्मर माँमयोगजनिताईतीव्रताम् ॥ ७२ ॥ रजनी समाप्तिमियमेति मारुते रजनीचरा इत इतश्चरन्त्यमी । हृदयं मॅमाधिगतमेव गम्यतां गहना पुरीयमवधीयतामिह ॥ ७३ ॥ शिखिनं प्रदीप्तमन्तु तं सतीमयं प्रणतिं प्रदक्षिणवतीं विधाय सः। प्रचचाल पादपशतप्रणोदनैः परिवोधयन् परिसरेषु रक्षिणः ॥ ७४ ॥ पुनरुच्यते स्म परिबोधसंभवो निनदः कुलायकदनेन पक्षिणाम् । अभिधावतां तमनु रक्षसां रवैः पिदधे प्रभातपद्धरानकस्वनः ॥ ७५ ॥ हृदि संनिधाप्य कुलदेवताशतं परिचिन्त्य मङ्गलशतं पुनः पुनः। प्रतिपन्नसाहसरसाय सा सती शिवमाशशंस पवमानसूनवे ॥ ७६ ॥ स जगाम निर्गमनमार्गतोरणं कपिरुत्पिपेष च विमार्गतो रणम् । रंजनीचरानतिचिरार्द्रवेरसावुदये ममज्जा तदसुद्धवे रसा ॥ ७७ ॥ सचिवात्मजानथ निनाय पश्च तान् प्रधनप्रपश्चकुश्चलान् स पश्चताम् । रणभोज्यमूर्ध्नि मुमुदे स निर्भरं कवलान्निष्टत्त इव पश्चमाधिकात् ॥ ७८ ॥ रुरुचे घनक्षतजनिर्गमोज्ज्वलप्रतिपक्षशस्त्रपद्वीकद्म्वकैः। स्तबकाविशेषविभवामिवोद्वहिन्निखिलामशोकविनकां वलीमुखः ॥ ७९ ॥ धुँतिरोपितत्रणशतः स तत्क्षणात् क्षणदाचराश्चिरमसुक् प्रचक्षरः । किंमिवानघस्य गदिनो न भेषजं करजक्षतान्युद्धयः प्रमादिनाम् ॥ ८० ॥ जगृहर्दशापि दशकण्ठसैनिकाः क्षतजोद्गमेन ककुभस्तथाऽरुणाः। न तदा विवेद स यथा महामितः परितः प्रवृद्धमिप सान्ध्यमातपम् ॥ ८१ ॥ फल्रमर्थपक्वमिव पाणिनाऽपिनट् प्रमुखागतं झटिति जम्बुमालिनम् । युवराजमक्षमवहेलयाऽवधीदविधर्यथा विविधवैध्यसंहतेः अ ।। ८२ ।। प्रजहास वासवजितं विलोक्य स प्रववलग दूरवैलितोचवालधिः । अपरोऽस्त्यभीष्ट्रयश्चसां महीजसां न महोत्सवः प्रतिसमाहवाद्दते ॥ ८३ ॥

१. BC त्रशात्र D द्वशा । २ B C D धन ३. B C D न्ममनोनि ४. A हि । ५. B C D स । ६. B C D सुतरांबभू बुरथित । ५ A म । ८. A सुमुदेन । ९. B C D जेऽथ । १०. B C काम् । ११. A यथा निवन । १३. B ति १४. D च ।

प्रहरन्तमायुधिवत्रोषवृष्टिभिस्तल्यमुष्टिदन्तनखपुच्छसाधनः । तमुद्युशुङ्गमृषभैः सं दर्पवाने कापिरुचशुङ्गैककुदः समासदत् ॥ ८४ ॥ तदपास्तनिष्फलनिजास्त्रयोस्तयोर्घटनं नियुद्धकरणैरशोभत । मलयमभञ्जनजवमविष्ट्योः कनकाद्रिकज्जलमहीध्रयोस्वि ॥ ८५ ॥ अनयसिपात्य पवितेजसं शयं कपिरिन्द्रशत्रुमपि जीवसंशयम् । चरमं स तेन जग्रहे चिरोषितक्षतजापगाभिमखवीचिरोषितः ॥ ८६ ॥ पितुरग्रसस्तम्रुरुसाइसो दधी समितिर्ममर्ज्जं सहसा हसोदधी । स महन्बभी न विनयं वनालयः प्रथमोद्धतस्यं हि विडम्बनालयः ॥ ८७॥ मम बाल्य एव स गतः समक्षतां क्रपितः प्रसन्नवदनश्च वासवः। अयमद्य चोत्तमशिरःपणार्जितत्रिजगत्प्रभ्रत्वरभसो दशाननः ॥ ८८ ॥ इयती क्रतः सुरपतेरुदग्रता न च संपदां धनपतेरियान भरः । स्फरितं प्रचण्डमहसोऽपि नेदशं नच भीषणत्विमदमन्तकस्य वा ॥ ८९ ॥ क्च सुखं महत्रमिप सर्वेशङ्किनो नर्यंयन्त्रितस्य मरुतामधीशितुः। सुद्देढेँकदण्डविनिबद्धसंपदः परमस्य विश्वजयिनः सुजीवितम् ॥ ९०॥ अयमाहिताद्रितनयाचमत्क्रियः पुरतो हरस्य हसितोज्ज्वलाधरार्म् । दहने घनास्रगुरुभिर्जुहुमुखैः जुहवांचकार मुखराजिमात्मनः ॥ ९१ ॥ अयमेव भूमिनिहितैकैजानुना जनयिनैनादमयमम्बरोदर्भै । भयविद्वतप्रमथमुक्तकन्दरं गिरिमुज्जहार हरकेलिमन्दिरम् ॥ ९२ ॥ वरुणोऽयमस्ति निभृतोऽङ्घिसंनिधौवरुणोऽयमानमति भक्तिमानिव । मम तातमप्यनिश्वमादिश्वत्ययं ममताऽनलस्य विहताऽम्रनोष्मणि ॥ ९३ ॥ तमसे नमः सरजसे ययोरयं निचयस्त्रिलोकविजयी विराजित । परमा विभूतिरिह चार्थकामयोरवशस्त्रिवर्गयुगपूर्वराडेंयम् (१)॥ ९४॥ इति चेतसैव तम्रुदीक्ष्य मारुतिः स्तुतिपेशलामिव जगाद भारतीम् । अर्पैकर्तमप्यपगता महाशयाः स्फुटपौरुषेषु न भजन्ति मत्सरम् ॥ ९५ ॥

^{9.} A मं १२. A स्थवत्क । ३. A सत्त्व । ४. B D तिममार्ज ५. A दातस्य न । D द्वव । ६. C D न्व । ७. A भेटे । ८. BC रवाम् । ९. B D मितेन । १०. A यान्न ११. A दयम् D हसम् १२. D हिसामा । १३. A योर , १४. A उ ।

विध्वस्तं विपिनमनेन तत्समस्तं ते नीताः प्रलयमनेन मन्त्रिपुत्राः । अत्रान्तं झगिति जगाम जम्बुमाली दीप्तेऽग्नाविह शलभत्वमाददेऽक्षः ॥ ९६ ॥ ओघो मे शर्रसरितामनेन तीर्णः तन्नो चैः फलितिमहासिकाननं मे । वीरात्मा ह्ययमहरन्ममासिधेन् ः लब्धं मे विवरमनेन बाहुयुद्धे ॥ ९७ ॥ यत्सत्यं जयित समीरणं जवेन कुद्धोऽयं लघयित पावकं प्रभाभिः । नैतस्य प्रतिसहशो मयाऽनुभूतः संप्राप्तः कथमि मायया मयाऽयम् ॥ ९८ ॥ सामान्यप्रवगिधयं न तातपादाः कुर्वन्तु प्रकटविशेष एष कोऽपि । इत्युक्त्वोपहितिनिराकुलप्रवङ्गः स स्वस्यां भ्रवि निषसाद मेघनादः ॥ ९९ ॥

एँकः परं संप्रति सित्क्रियाभिः मनीपिषु व्याकुरुते विशेषम् ।
निबन्धनिर्वाहपरिश्रमज्ञो महाकविश्रीयुवराजदेवः ॥
किं शीधुभिर्भवतु फाणितशकराद्यैः किंवा सितासहचरैः कथितेश्च दुग्धैः ।
दुग्धाऽब्धिलब्धसुधयाऽपि न किश्चिदेव यत्नाभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
नाश्चर्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
येनानिशं लिलतकोमलकाव्यमुर्तेः सृष्टोऽभिनन्दक्षमृदस्य महाविकासः ।

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये हनुमद्गहणो नाम विंदातितमः सर्गः ॥

^{9.} BCDE उचे। Seu: सच। २. BC चो। D तेनो। ३. BC D स्ति ४. B C D ते। ५. A धाराला अ। ६. BC नुं। ७. BCDE omit this sloka. ८. B C D read these two slokas.

अथैकविंशः सर्गः

वीरैर्महाहोभरणैर्मणिपीठनिषादिभिः अवाप्तपूजं पुरतः पुरुहूतजयोद्धुरैः ॥ १ ॥ विदूरतः प्रतीहारमन्दादरनिवेदितैः । दिक्पालदृतनिवहैरुपनीतमहोपदम् ॥ २ ॥

अल्ब्धासनमादित्यैर्दैत्यैः प्राप्तसभाजनम् । स्वैरोक्तशापं पितृभिर्मातृभिः स्तुतसाहसम् ॥ ३ ॥

अप्रवेशितकीनाश्चमसंभावितपावकम् । अनुदीक्षितनिष्क्रान्तसप्तविष्टपनायकम् ॥ ४ ॥

घोराभिचारमीमांसामुखरब्रह्मराक्षसम् ॥ निष्कास्यमानकरुणामूकब्रह्मर्षिमण्डलम् ॥ ५ ॥

प्रकामास्रङ्मधुक्षीवैस्त्रिजगत्क्षयदीक्षितैः । रक्षोयुवभिराक्षिप्तं महाभैरवडम्बरम् ॥ ६ ॥

विलासहसितस्वर्गं लीलाजितरसातलम् । समवेतमहायोधभरवन्धुरितावनि^४॥ ७॥

कथा कैव नृशंसानामधिभित्ति लॅसत्करैः । रत्नैरपि^६ गलेहस्तं दूरादेव ददे दशाँम् ॥ ८ ॥

निष्कनायकपादाग्रविमृष्टाशनिलाञ्छनैः । उदीर्णपाकाजित्पाकं प्रवीराणाम्रुरःस्थलैः ॥ ९ ॥

आयस्तस्फटिकासन्दीविटङ्करुचिवीचिषु । प्रभागीलिनायकान्मग्रप्रधानरजनीचरम् ॥ १० ॥

यथाश्रेणि निविष्टानां रक्षसां रसनालिभिः । प्रत्युक्तासिलतापालीपरिक्षेपपरम्परम् ॥ ११ ॥

सज्वालमिव कैश्याभिं: सन्यालमिव बाहुभिः। सज्योत्स्नमिव दंष्ट्राभिः सविद्यदिव दृष्टिभिः ॥ १२ ॥ अत्यर्घितबलात्कारमतिसंस्तृतसाहसम् । अतिशीलितपारुष्यमतिशिक्षितवैकृतम् ॥ १३ ॥ अनुभूतान्वयामोदं व्यतिरेकभयोज्झितम् । उद्दामविक्रम्गुणं प्रणुक्षनययन्त्रणम् ॥ १४ ॥ उल्कामुखशताकीर्णं विद्युज्जिह्दशताचितम् । दंष्टालशतसंबाधं करालशतसंकुलम् ॥ १५॥ द्ररदन्तप्रभापीठं^र दंष्ट्रासङ्कल्टमन्तिकात् । न केवलं पहरणैघोरमाभरणैरपि ॥ १६ ॥ यत्सत्यं रावणास्थानमालोक्य हनुमानपि । तत्पूर्वातिथिभावाय साध्वसाय ददौ मनः ॥ १७ ॥ स्थितं विनीतमिव तं मेघनादोक्तविक्रमम् । कपिं दहशुरुद्गीवा दशग्रीवैसभासदः ॥ १८ ॥ हनुमद्दर्शनक्षुब्धा सा रक्षैःपरिषद्धभौ । संवर्तपवनावर्तघृणितेव घनावली ॥ १९॥ बहवस्तं सभाशूराः क्रीडाकपिमकल्पयन् । अन्ये निश्चित्रपुरन्यायविपाकं तम्रपस्थितम् ॥ २० ॥ अश्रद्धयेव काक्षेण मकराक्षस्तमेक्षत । वासवद्विषि विश्वासाद्धुम्राक्षो न व्यतर्कयत् ॥ २१ ॥ कदनेन कुमाराणां शुकः शोकं समाविशत । सारणः कारणान्वेषी चिरं चिन्तापरोऽभवतु ॥ २२ ॥

जातोऽयमिति संचिन्त्य विषसाद विभीषण: ॥ २३ ॥

सीताहरणपुष्पस्य फलबन्धः कियानपि ।

^{9.} D केक्यासिः । २. Λ राहत्तप्रभावाटं । ३. BCD मालोकयाश्वकुरुद्वितर्काः । ४. B रक्षसः \imath

इन्द्रजित्पाशनिष्पन्दे कपिन्द्रे तत्र सीदति । निकुम्भो निधनारम्भमनायासमचिन्तयत् ॥ २*४* ॥

विससर्ज विरूपाक्षः क्षोभमल्पे वनौकसि । शोणिताक्षस्तमक्षस्य तत्वरे नेतुमध्वना ॥ २५ ॥

अपि तं म्रुक्तसंरक्षमपि रक्षःपुरस्कृतम् । अपि नम्रमपि पांतुः पिशाचो न न्यलङ्घयत् ॥ २६ ॥

केयमिन्द्रजितः श्लाघा सखे शाखामृगं प्रति । इत्यवादीन्महाकायमतिकायः समुक्लसन् ॥ २७ ॥

सुपार्श्व पार्श्वतोऽपृच्छन्महापार्श्वो महाबलः । अयं स वाली न भवेद्येन लङ्केश्वरो जितः ॥ २८ ॥

अद्मयहं वानरिममं नराणा सिहितो भवान् । इति सोत्पासमसकृद्धसो विघसैमब्रवीत् ॥ २९ ॥

इस्तिकर्णहयग्रीवौ राक्षसौ राजवछभौ । युगपद्गासरभसावग्रतस्तममार्गताम् ॥ ३०॥

अपूर्वः पातराज्ञोऽयमद्य मे सम्रुपस्थितः । ववल्ग विद्यताकृतिरितिवादी महोदरः ॥ ३१ ॥

किं न पिष्टः शतन्नीभिः गुम्फणैः किं न स्दितः । इत्यवोचत्सम्रच्छस्यै दशकण्ठसहुच्छठः ॥ ३२ ॥

अभि तं कपिमार्तण्डमास्थानगगनोदरे । प्रजगर्ज घनाघोषाँ विद्युन्माली निशाचरः ॥ ३३ ॥

विचित्रवेषाकृतयस्तास्ताः कौणपजातयः । ताभिस्ताभिर्विकृतिभिर्दूरतस्तमतर्जयन् ॥ ३४ ॥

आहरत्रपरे तस्माद्विस्मयक्षणपातिताम् । स्ववीर्योष्मारुषां दृष्टिं वज्रदंष्ट्रादयो भटाः ॥ ३५ ॥

[ं] १, Dः द्वर्गाविन्ध्यस । २, A ल्मासैः । ३, A तमुह्दिय । ४, B C D भोगो । ५, B € लि ।

विद्युज्जिह्नादयस्ते च तीक्ष्णास्तं हरिपुङ्गवम् । अपूर्वोत्सुक्यसंमुक्तपयार्याः पर्यवारयन् ॥ ३६ ॥

तत्क्षणीदप्रवङ्गास्याः स्वास्यभङ्गेर्व्यदम्बयन् । मायाविनः स्वलाङ्गुलैस्तलाङ्ग्लमतर्जयन् ॥ ३७ ॥

गन्धमाद्याय रामस्य क्षुब्धाः पवननन्दने । विवद्यः कूरमाकारं ताटकायाः सनाभयः ॥ ३८ ॥

त्रिज्ञिरःखरमारीचदूषणस्मरणोद्भवम् । मन्युमैच्छन् कपौ तस्मिन्विमोक्तुं निकषासुताः ॥ ३९ ॥

आरूढव्रणबीभत्सम्रुखी शूर्पणखीति सा । स्वसा राक्षसराजस्य वैरानलमदीपयत् ॥ ४० ॥

अनाश्रयो द्रद्धिगरामयं मे दुहितुः सुतः । तद्गच्छामीत्युवाचान्तः सञ्चल्य इव माल्यवान् ॥ ४१ ॥

सहस्रमरुणाक्षाणामयुतं हरिचक्षुषाम् । कोटिस्तं कोटराक्षाणामीक्षांचके वळीम्रुखम् ॥ ४२ ॥

किं नः सांप्रतमित्यूचुरश्चताः सुरचारणाः ॥ ४३ ॥

एधियत्वा तमाशीर्भिर्मुनयः शङ्कितात्ययाः । ययुस्त्वरितमालोक्य पौलस्त्यं^४ पुलहादयः ॥ ४४ ॥

वञ्चियत्वाऽऽननश्रेणीं रावणस्य शनैः शनैः । ववला वीणां विश्रम्य रणकेलिकलो मुनिः ॥ ४५ ॥

राक्षसेन्द्रनियोगेषु द्रष्टुकामाः कपेः क्रियाः । उपाविशन् पुनर्देवाः महस्तोत्थापितां अपि ॥ ४६ ॥

तस्य साहायकं रुद्राः करिष्यन्त इवापदि । कारणान्तरमालम्बय व्यलम्बन्त सहाम्बिकाः ॥ ४७॥ लसद्भिर्विविधोष्णीषरत्नालीकिरणोत्करैः । वितानान्तरमातन्वित्रव चित्रपटीमयम् ॥ ४८ ॥

दंष्ट्रानिभादिन्दुकलाः कलयन्नसितैष्ठेखैः। कण्डलीकृतमार्तण्डमण्डलैरिव राहुभिः॥ ४९॥

मुर्खेर्वलीमुखालोकसघुणैः संहरन्निव । रयं रुपामसदृशं दशभिर्दशनोज्ज्वलैः ॥ ५० ॥

स्वासिऌनपुनर्जातां यशःक्रसुमवासिताम् । हारनिर्झरिणीं शुभ्रां विभ्राणः कन्दराटवीम् ॥ ५१॥

प्रसिद्धेः स्वभुजस्तम्भैर्विंशत्याऽवहसन्निव । मणिस्तम्भानसंख्यातान् सभायां सर्वतोदिशम् ॥ ५२ ॥

तुङ्गेरङ्गन्दपर्युप्तपद्मरागमरीचिभिः । दीप्तदर्पदवज्वालीमव बाहुवनं वहन् ॥ ५३ ॥

निष्कोपलच्छैविच्छन्नदिव्यास्त्रग्रामवर्त्मना । वक्षःस्थलेन रुन्धानो यशःपूरं मरुत्पतेः ॥ ५४ ॥

सप्तानामपि सिन्धूनां गत्वा पारिमवागतम् । निजं यशो हारिनभाद्विशालेनोरसोद्वहुन् ॥ ५५ ॥

हरिचन्दनविच्छित्तिमङ्गैः स्वेदद्रवां दधत्^४। कैलासादिव संकान्तां धातुपङ्कतरङ्गिणीम् ॥ ५६॥

अन्तः सीतानुबन्धेन बहिः कश्मीरजन्मना । हृद्यं हृद्योत्तीर्णो वहन्नागवलास्कृतम् ॥ ५७ ॥

आरुढो मणिपर्यङ्कमातङ्क्ष्म्ँ इव सज्जनम् । नीलकौसुम्भलक्ष्येण कामक्रोधाविवोद्वहन् ॥ ५८ ॥

विशेषितावलेपोप्पा दुर्निवाराघमाक्षिकः । दोधूयमानैरनिशं तैर्वालन्यजमेरपि ॥ ५९ ॥

^{9.} A मि। २. B C D रुचि। ३. BD साव। ४. BD वं वहन्। ५. A B शी। ६. B 🛊 ।

विषवञ्जीष्विव स्त्रीषु विषक्तभ्रजपादपः । दत्ताङ्किः शीलशमयोरिवोर्धेर्व रत्नपीठयोः ॥ ६० ॥ क्ररोदारमहाकल्पे सुभातरि महोदरे । भावमासञ्जयन् गाढं रूढो रागं इवांहसि ॥ ६१ ॥ घनसर्वागमोद्गारदीप्तिपृत विकत्थनः ॥ अत्यदग्रतपस्सिद्धिरुद्धपापक्रियाफलः ॥ ६२ ॥ विकार इव शोभावान प्रमाद इव सिद्धिमान्। प्रज्ञावानिव संमोहः कलहः सान्त्ववानिव ॥ ६३ ॥ संभोगवानिव व्याधिरुद्वेगो धृतिमानिव । अविवेक इव श्रीमानन्याय इव युक्तिमान् ॥ ६४ ॥ क्षेमवानिव दुष्कालः प्रलयो लोकवानिव । कीर्तिमानिव दुर्वादो निरयः स्वर्गवानिव ॥ ६५ ॥ रत्नाकल्पविशेषेस्तेस्तेस्तेरङ्गेश्च भीषणेः । अक्ष्णां निर्वार्णनिर्वेदावपर्यायं समर्पयन् ॥ ६६ ॥ स्वेरमाकृष्य नेत्राणि वक्त्रेभ्यः सुरयोषिताम् । पर्यवस्थाप्य कष्टेन मनः सीतासमुत्सुकम् ॥ ६७ ॥ धैर्यवानिव संक्षोभं संनिरुध्य सभासदाम् । वक्तुमैच्छत्स्वयं रुष्टो रामदूतं दशाननः ॥ ६८ ॥ कुलकम् 🔑 प्रागेवींपिदधः कर्णों कराभ्यां मुनयो निभात । सतैं। सुदुर्निवारं हि दुरुक्तश्रवणाद्धयम् ॥ ६९ ॥ विभीषणादयः सभ्याश्चिरमन्तश्चकाम्परे । सूक्तं समर्थयामासुने तस्य कदुभाषिणः ॥ ७० ॥ स्वेरं प्रहस्तहस्ताग्रनिषेधनिभृताननाः । छिखिता इव तत्कालं तस्थुस्त्रिदिवचारणाः ॥ ७**१** ॥

^{9.} B नि । २. BD वार्षे । ३. D स । A स्व । ४. A reads for this line विजुभमाण-निकटार्ल्डभकर्णे कनीयित । ५. B C D बार्ढ स्फुटो रोग इवागित । ६. B C D मोहसर्वांगमाहारदीप्तपुत्र । ७. A मु । ८, B प D द । ९. BC षु । १०. BCD व ११. B CD मा ।

आभिमुख्यं प्रपन्नेन मुखेनैकेन सोऽब्रवीत् । प्राश्निकेरिव पार्श्वस्थैरितेरैमीनमाददे ॥ ७२ ॥

कुतः कस्त्वं कथमिह प्रविष्टः केन हेतुना । वद वानर निक्शङ्कमङ्के वत्सस्य वर्तसे ॥ ७३ ॥

आवर्जितः शक्रजयी त्वयाऽयं पुण्यवानसि । गच्छ मुक्तोऽसि दुष्टोऽपि मा पुनश्चापलं कृथाः ॥ ७४ ॥

किमभाङ्कीः क्षितिरुहान् किमक्षमवधीः शिशुम् । अनुयोगक्षमो नासि कपिजातेः परिष्ठवात् ॥ ७५ ॥

कचिद्रालिसगन्धस्त्वं साध्वभून्न हतोऽसि यत् । सत्यं मानुषमात्रेण मित्रं तन्मे निपातितम् ॥ ७६ ॥

न जातु पुरुषो हन्ता निहन्त्री नियतिः परम् । यत्त्वमप्यवधीर्योधं जम्बुमालिनमाहवे ॥ ७७ ॥

निशीथ एव किमितो न गतोऽसि यथागतम् । कामकारः कुमारेषु कोऽयं सर्वङ्कपर्स्तव ॥ ७८ ॥

अलीनां कोकिलानां च तन्मे साधारणं वनम् । तत्र कश्चिन्न विश्वतो दोपः शाखामृगस्य ते ॥ ७९ ॥

स्तेनवत् किं प्रविष्टोऽसि धाष्टर्घमस्ति रणेषु चेत् । चरन्तीत्थं गृहच्छिद्राण्याखवो न वलीम्रुखाः ॥ ८० ॥

यदि त्वमर्थलोभेन प्रविष्टो नगरीमिमाम् । तन्नः प्रार्थय दीयन्तां कति ते रत्नकोटयः ॥ ८१ ॥

मर्तुमिच्छोः कपिच्छद्मा नृनं कस्यापि दिक्पतेः । प्रणिधिः प्राणवात्सल्याच्छन्नश्ररसि नः पुरीम् ॥ ८२ ॥

यत्सत्यं रामदूतस्त्वं रुक्ष्यसे यदितः शनैः । विमार्गन्निव वैदेहीमशोकवनिकामगाः ॥ ८३ ॥

^{9.} BC राननैः २. BD तिः ३. BD वा । ४. A सुकुमारेषु कस्त ।

भूयिष्ठं त्विय जिन्नामो वानरे नरसंगतिम् । कथय स्फुटमस्मासु निह्नवे दण्डमईसि ॥ ८४ ॥

तदैव दैवहतयोः तयोः श्लथमिव श्रुतम् । पणपूर्वकमस्माभिः सख्यं सुग्रीवराम्नयोः ॥ ८५ ॥

स्वीयानामिव मे धाम्नामध्यक्षाश्चारचक्षुषः । चतुर्दशानामभितो विष्टपानां प्रदृत्तयः ॥ ८६ ॥

वधबन्धादयस्तास्ताः कारणैः कृपणस्य ते । पुनरुक्ता इवाभान्ति परिक्षिप्तस्य मद्भटैः ॥ ८७ ॥

कुम्भकर्णः किमत्राह किं ब्रवीति विभीषणः । किं चेतसि पहस्तस्य मेघनादः किमिच्छति ॥ ८८ ॥

भो भो भटा: स्फुटमयं विषमो वानरश्वरः । सदृशं क्रियतामस्मित्रित्युक्त्वा गिरमारमत् ॥ ८९ ॥

ध्वनिः स तस्य गम्भीरः सभां संपूर्य निर्ययौ । त्रिलोकीमिव कल्पान्तमेदुरस्य पयोमुचः ॥ ९० ॥

प्रश्नशंसुर्र्श्वशंसास्ते न परं तस्य तद्वचः । प्रकाशयन्तोऽनुगतिं दूरतिह्नदशा अपि ॥ ९१ ॥

अहो भयं नाम महत्तदानीं मरुतोऽपि यत् । मारुतेरत्ययावेदि तद्वाक्यमुपतुष्टुवुः ॥ ९२ ॥

अयमार्यो महाराजै श्रूयतां तावदाह किम् । इति वाचि समस्तानामन्वयुङ्क्त स तं पुनः ॥ ९३ ॥

प्रश्नेषु तस्य बहुषु कृत्वा किंचिदिव स्मितम् । अजातसंभ्रमो वाक्यं वानरः स्वैरमाददे ॥ ९४ ॥

पज्ञावानिस पौलस्त्य त्वयेदं साधु तर्कितम् । कस्यापि दिक्पतेनीहं रामस्याहं जगत्पतेः ॥ ९५ ॥

^{4.} BC दो। २. D ह। ३. A. जः।

महेन्द्रस्य गिरेः शृङ्गात् प्लवङ्गो हनुमानहम् । उल्लिक्वताब्धिवेदेहीं त्वां चान्वेष्ट्रमिहागतः ॥ ९६ ॥

मत्तसुप्तेषु रक्षःसु विचित्य निखिलां पुरीम् । सा शोकविधुरा देवी दृष्टाऽशोकवने मया ॥ ९७ ॥

स दृष्टस्तव दुष्टस्य तस्यामुपगमादरः । निर्भर्त्सनाविमनसो निर्गमश्च ततः पुनः ॥ ९८ ॥

देहत्यागोद्यतायां च तस्यां निष्पतिते त्विय । मयोक्तो रामसन्देशः प्रतिसन्देशहारिणा ॥ ९९ ॥

रामसुग्रीवयोः सख्यं श्रुतवानसि रावण । उक्तस्त्वयि कथं नायमस्मद्दिग्विचर्यश्ररैः ॥ १०० ॥

वने विन्यस्यति पदं कियन्मात्रं शिखी पुरा । स जायते पुनस्तावान्यावन्मात्रंमिदं नभः ॥ १०१ ॥

तेजस्विनो वितन्वन्ति प्रारम्भेषु न डम्बरम् । स्फुर्रैत्प्रतापाश्चरमं क्रममाणाश्चकासाति ॥ १०२ ॥

उदायुधानि पुरतै: संपतिन्त पतङ्गवत् । रक्षांसि रजनावेव निहतानि मया तव ॥ १०३ ॥

नोक्तं त्वयेर्वं कृपणं तव रावण सैनिकैः। कथं तानवगच्छामि कुमाराँनतिकर्कशान् ॥ १०४॥

अपि निर्वन्धरुष्टेन मया समरमूर्धनि । विक्रमोत्कर्षवात्सल्यादयं ते शेषितः सुतः ॥ १०५॥

स्वयमुत्पत विस्नब्धं वीरान्वा पुनरादिश । पुरः प्रतिनिविष्टस्य यत् क्षमं तत्कुरुष्व मे ॥ १०६ ॥

ऊढोऽयमिन्द्रजित्पाशस्तवापि बलमीक्षितुम् । दत्तभङ्गं प्रहर भोः प्रशुकृत्यं विलम्बते ॥ १०७॥

^{9.} C घ. D तु । २. BC द्विधविधि । D द्विविधविस्तरैः । ३. A न्यावतोऽल्पमिदं । ४. A टप्र । ५. A परि । ६. A ये । ७. AC इति । ८ AC ति

श्रुतमस्मद्वचः सभ्याः समृद्धं च कुतूहलम् । इन्तव्याः संप्रति वयं किं ने।त्तिप्रन्ति घातकाः ॥ १०८ ॥ कृतं न किंचेदक्षेण रजोऽस्तं जम्बुमालिना । इदं मे मेघनादेन ग्रीवायां सूत्रमर्पितम् ॥ १०९ ॥ दर्शयिष्यामि युष्माकमपि मौढिं सभासदः। अङ्गदार्यं गतः पारमङ्गेरक्षतरोमाभिः ॥ ११० ॥ अस्तु रामोऽस्तु सौिमित्रिरस्तु राजा रवेः सुतः। एकस्य तचमूरेणोर्बलं रावण प्रस्य मे ।। १११ ।। हितं वा शृणु मे वाक्यमोमिति त्यज्यतामियम् । जानकी जगदीशस्य रामस्य पत पादयोः ॥ ११२ ॥ सुन्यक्तं स्वयमन्धोऽसि देशका अपि ते द्विपः। यैरयं पात्यसे कूपेष्वनाथः ग्रुचमहीस ॥ ११३ ॥ रामस्य रामजयिनः स्वस्यार्जनजितस्य च । व्यक्तं पश्यान्तरं तावदारभेथास्तथा सति ॥ ११४ ॥ पुरुषः सद्दशारम्भी फलैः पौलस्त्य युज्यते । किमद्रौ विन्दति पतन् प्रतिघाताद्देश्वान्तः ॥ ११५ ॥ विद्वानिस दशग्रीव रामे किमपराध्यसि । अचेतनोऽपि नमति पश्य स्रोतिस वेतसः ॥ ११६ ॥ तेजोदरिद्रं रजनावाक्रामति जगत्तमः। नेष्टे तद्रहमात्रेऽपि दीपे शुभदशाजुषि ॥ ११७ ॥ वलत्यत्युचमासाँच नद्योघैः सुमहानपि । प्रतिस्खलन्निहास्मासु त्वमपूर्वी जडाज्जडः ॥ ११८ ॥ त्वं हि पौलस्त्य विदितो वेदवानग्निमानिति। कथं वत विमन्नोऽसि परस्त्रीहरणागिस ॥ ११९ ॥ रामं मनुजशाईलं जिगीषम् विलक्जसे। विजेता यस्यैं ते भस्मीभूतो मदनगर्दभः ॥ १२०॥

^{9,} BD दा । २. A चलत्युचं समासाद्य । D बलनत्युचमासाद्य । ३, C घोष: । ४, A पस्य ।

अतिक्रान्तास्त्वयाऽन्धेन शीताः सद्गुरुशाखिनः ।
क्व दुर्नयातपक्षान्तो विश्रान्ति लभसेऽधुना ॥ १२१ ॥
किं ते कृतं सुरगणैर्यत्तान्मथ्नास्यहर्निशम् ।
अजितो रिपुरात्मेव तं मूढ न जिगीपिस ॥ १२२ ॥
नियतिं प्रतिपश्यद्भिर्यापितोऽसि जिँतात्मिभः ।
तत्रेव तव दुर्बुद्धेर्जितबुद्धिरजायत ॥ १२३ ॥
जानौसि वालिनो वीर्यं तत्समस्तत्सुतोऽङ्गदः ।
अधिको वा युवच्चेन युवराजः स तेऽन्तकः ॥ १२४ ॥
पार्राद्भवं वारिनिधेर्वालिस्नुरसो बली ।
उन्मूलनाय भवतो मिद्दलम्बादिहैष्यति ॥ १२५ ॥
नीलेस्तमनु सेनानीरानालिः प्रलयाय ते ।
कालाग्निरिव संकृद्धः क्षणार्धादागमिष्यति ॥ १२६ ॥

इति वदति पुरस्ताद्वानरे नेतरीव त्रिभ्रवनिरपुर्र्ष्टं रोपवेगाज्जहास । सदशनियमहेतोः पश्यतः स्वायुधीयान् सबत इत हतेति व्यक्तमेवादिदेश।। १२७॥

जलमुच इव धारावारिभिर्वारणेन्द्रं नगीमव नदपूरास्तीरभाजन्तरङ्गैः। कपिवृषमभिजष्ठुर्योतुधानास्तदानीमसिमुसलभुशुण्डीमुद्गरब्रह्मदण्डैः॥ १२८॥

पटलमिव हिमानामिक्क मध्यस्थभानौ विहसितमिव साधौ निष्पकम्पे खलानाम् । रजनिचरभटानामस्रजालं तदुचैः स्वयमवसितमासीन्मारुतौ वज्रकाये ॥ १२९॥

विकलसकलकाया मोघसर्वोस्त्रमोक्षाः क्षतजनदपरीताः प्राणसंदेहभाजः । दइनसखसुतस्य स्पर्शमात्रेण रोम्णामवनिमवनिपेतुस्ते शतं यातुधानाः॥ १३०॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकान्ये रावणसह्यापो नामैकविंशः सर्गः ॥

आचन्द्रसूर्यं निद्धे जगत्सु व्यासस्य यद्वज्जनमेजयेन । एषोऽभिनन्दस्य महाप्रवन्धः क्षोणीभ्रजा भीमपराक्रमेण ॥

^{9.} BD य। २. D ज्ञाता। ३. A न्तिकात्। ४. D दा C रो। ५. B C D E omit this sloka ६ AD पतिरक्षं। ৬. C omits this sloka.

द्वाविंशः सर्गः ॥

-

शैकभूपरिपोरनन्तरं कवयः कुत्र पवित्रसंकथाः।
युवराज इवायमीक्षितो नृपतिः काव्यकलाकुतृहली।।

तदादिना तेने महाभटानामकाण्डभङ्गोन विघुर्णमानम् । अवोधयत्पङ्किमुखं हनूमान्निपातमिच्छन्निव तस्य रोद्धम् ॥ १ ॥ जितास्तवामी सुभटाः पुरस्तान्मयैकशाखामृगशाबकेन । विरम्यतां रावण वैरबन्धाद्धरं विसोढाऽसि न यूथपानाम् ॥ २ ॥ भयादमी ते न वदन्त्यमात्या न रामद्रतस्य भयं ममास्ति । अतो हितं कारुणिकत्वदोषाद्दशानन त्वामनुशास्मि भ्रयः ॥ ३ ॥ विलोकितं बाहुबलं भटानां विलोकितं स्थाम कपेर्ममापि । विधेहि विद्वन्नधुनाऽनुरूपं किमध्वना गच्छिस शालभेन ॥ ४ ॥ अपि प्रयुक्तापकृतौ त्वयीत्थं न मे हृदि प्रत्यपकर्तुमिच्छा । प्रधावितानक्षमयाञ्ल्पसत्वानुदारसत्वाः क्षमया जयन्ति ॥ ५ ॥ पदीप्तमेतज्जगदक्षमस्य क्षमस्य सर्वत्र मनः प्रसन्नम् । स भीतिवेगो यदुपेतमग्रे कदुस्वनः श्वा भवते महोक्षम् ॥ ६ ॥ अतो न मेऽस्ति त्विय काप्यसूया शमस्य पृच्छ स्फुटमभ्युपायम् । न माह्याः शासाति युष्मदादीनपि प्रहर्तुं प्रसृतानैपथ्यम् ॥ ७ ॥ रजोजुषः सत्यपराङ्ग्रुखस्य स्वकन्धरालीकदनं कियत्ते । तमुग्रपाकं मखदीक्षितस्य स्मरानरण्यस्य वधं तृपस्य ॥ ८ ॥ स्मर स्मरारिप्रमथस्य शापं बत प्रवङ्गेषु जिजीविषा चेतु । तपः कुसृत्येव तवापकृष्टं तटीतरोः पत्रमिव स्नवन्त्या ॥ ९ ॥ गतः स कालस्तुलितो यदाद्रिस्त्वया जगद्रोहपरायणेन । तवाद्य पापोष्मविस्त्रीनशक्तेस्तृणान्यपि व्याकृतगौरवाणि ॥ १० ॥

⁹ A reads this, 1 २ B D दिनान्ते । ३ B D णुन्नप्रणया ।

न चेदिदं रावण वानरेण मयेत्थमाक्रम्य कट्टच्यसे त्वम् । शुणोषि तच प्रणमिद्धरास्यैः खगेन्द्रसंपातमिवोरगेन्द्रः ॥ ११ ॥ न सर्वदाऽऽशाः पिदधाति काली न सर्वदाऽऽपः श्रययन्ति सेतन् । न सर्वदार्कस्तपति क्षितिभ्रान्न सर्वदाऽमिर्दहति द्वमालीः ॥ १२ ॥ कृतं त्रिलोकीकदनं कदापि त्वयैकवीरत्वम्रपागतेन । निषीदै संप्रत्ययमन्तमेषि वयं कृतान्ताः कपयः शतं ते ॥ १३ ॥ रिपुः सखा वा भव नो दशास्य प्रतीच्छ रामस्य शिरोभिराज्ञाम् । द्राविष्यति द्रोहपरेऽपि स त्वय्यपेतमात्सर्यमना महात्मौ ॥ १४ ॥ पहर्तुमिच्छाऽस्ति भटाः पुनश्चेत् समेत्य शस्त्रान्तरमाददीध्वम् । विध्नय गच्छामि तदप्यखेदान्मरुत्तरूणामिव पाण्डुपत्रम् ॥ १५ ॥ तवैककस्य क्षणदाचरेन्द्र मयेह बाहुद्रविणं न दृष्टम् । विलोकियामि तदप्यदूरादयं पुरो दाञ्चरथेर्भवामि ॥ १६ ॥ इति ब्रुवाणं प्रवगं तमूचे निशाचरेन्द्रस्त्रपसे न धृष्टः। **अँनेन हेलोज्झितहस्तहेतिप्रमाथमात्रिण विकत्थमानः ॥ १७ ॥** विलासिनीनामिव मोहनेषु विलोलधंमिल्लकुरुण्टकानि । मयि व्यलुप्यन्त महाहवेषु ककुप्पतीनां परमायुधानि ॥ १८ ॥ कदाऽपि चक्रेण हरेरवाप्तं न मर्म वर्मक्षतनेमिना मे । बहिर्दृतिक्रान्त्यसहेन सारं क्रतस्करेणेव महालयस्य ॥ १९ ॥ पदीपमालास्विव नश्यति स्म क्षणेन खद्योतकताम्रपेत्य । असौ ममोष्णीषमणिप्रभास सहस्रनेत्रस्य सहस्रर्धारः ॥ २० ॥ किमङ्गनानां भ्रजकन्दलीयं प्रसुनगर्भच्छददाम किं वा । विकल्प्य कण्ठेष्विति जन्यमूर्धिन मयाऽनुभूतो वरुणस्य पाद्यः ॥ २१ ॥ व्यलीकमन्युष्विव कामिनीभिः श्लथोज्झितस्य समरदुर्बलाभिः। पतन्ममाङ्गेषु तुलामवाप मृणालकाण्डस्य यमस्य दण्डः ॥ २२ ॥

^{9.} C प्रसी २. D लो हमारमा ३. A स्स्ववशेन ४. B C स्व । ५. D प । ६. BCD महायु । ७. A वामा ८. BC श्लाध्योद्य ।

मिथोऽस्नपानोन्मदयक्षरक्षःसमाकुलेषु प्रधनाङ्गणेषु । समापतत्त्वेचरहस्तग्रुक्ता गदाऽग्रजस्य स्नगिवोत्तमाङ्गे ॥ २३ ॥

इतीदग्रुक्त्वा तमसौ तदानीं तदुत्तरोक्तिश्रुतिनिर्व्यपेक्षः। पदीपयामास भटान्वचोभिरुपोढहेतिव्यसनव्यलीकान्॥ २४॥

श्रुतं वचोऽस्य क्षणदाचरेन्द्राः क्षतो न शक्षैनिंशितैरयं वः । विचिन्त्यतामाञ्च वधोऽस्य बुद्धचा दुनोति जल्पन्ध्रुखरः शिरांसि ॥ २५ ॥

कपिब्रुवः कोऽप्ययमप्रियोक्तिरुपागतः स्वस्य वधं विमार्गन् । अनर्गलेनाननवर्त्मनाऽऽशु निवेश्यतां संप्रति जाठराग्नौ ॥ २६ ॥

निरायतास्वादमैनोरथान्तम्रुपैतु वास्मिन् रसनावली वः । पदत्त यद्वौ दशनाद्भुराणामनेन वल्लूरसुखं सखायः ॥ २७ ॥

विवोध्यते किं वत क्रस्भकर्णः त्वमेव रे कुँम्भ कुरु पयत्नम् । अश्वातु वा देहरातं विधाय भवांत्रिकुम्भाद्य कृतं भयेन ॥ २८ ॥

ययो यतेः कुम्भभर्वंस्य कुक्षो जराम्रुरभ्राकृतिरिन्द्रशत्रुः । क एष कस्यापि नराधमस्य निदेशकारी वत वानरो वः ॥ २९ ॥

न रोचते वः कृपणः कपिश्चेदयं महामांसभुजोऽस्मदीयाः । उदीर्णनैर्घृण्यगुणाय तर्हि वितीर्यतां सर्वभुजेऽनलाय ॥ ३० ॥

वसादिकस्तेहविशेषदिग्थपिनद्धकार्पासिँकवाल्कफालः । विलोक्यतां वालविलग्नविहरयं किमहाय कपिः करोति ॥ ३१ ॥

इतीरिते तेन रदान्वितेने विलोकयामास मुखानि तेषाम् । भयोङ्गितज्ञाः किल ते हताज्ञाः हुताज्ञमादाय तमभ्यगच्छन् ॥ ३२ ॥

पुरस्तथापीक्षिनुमास्यभासं न सेहिरे तस्य दशास्यदासाः । अदीपयन् पृष्ठजुर्षोऽशुकान्तं कथंचिदानीर्यं ललामलग्रम् ॥ ३३ ॥

भयात्तदानीं किल सोऽतिमात्रं तथाऽणिमानं प्रवगः प्रपेदे । प्रपुष्ठुवे मोचितकण्ठपात्रः यथा क्षणादङ्गणवेदिकायाम् ॥ ३४ ॥

^{9.} A तत्वाद २. AC पद्या ३. AC मुखं सुखाय । ४. A चेत्कु । ५. ABD अशक्तुवन्देशासितं भवेऽस्मिन्त्लवं । ६. D चर ७. BCD चार्माधि ८. B छी ।

विध्य लाङ्गलमथ स्फुलिङ्गैस्तदङ्गणं पिङ्गलदिग्वितेने । ववल्गं विक्षिप्तसटाकलापस्ततस्तिटत्पुञ्ज इवाञ्जनेयः ॥ ३५ ॥ ततश्र मुक्त्वा कपिरदृहासं प्रदीप्तविस्फोटितपुच्छदण्डः । पपात पृष्ठेषु महायृहाणां यृहीतकालानलरुद्रलीलः ॥ ३६ ॥ सरेचकैः क्रुत्रचिदङ्ग्हारेश्वचार चारीभिरिव क्वचिच । क्वचिच पुच्छान्तविदाहवेगाद्वियद्वितेने करणेर्विर्लंग्नैः ॥ ३७ ॥ मुमुष्रेरेष प्रवगस्तपस्वी विचेष्टतेऽर्चिःपरिविष्टकायः । किमीक्षणेनेति विभीषणाद्याः कृपालवः कोमलकण्ठमूचुः ॥ ३८ ॥ चचार चीरान्तविलोलमर्चिन तस्य लोमान्यपि पुच्छभाञ्जि । सुरार्थरुद्धो वहिरेव सोऽग्निर्रुलन्यथालब्धविधस्मरोऽभूत ॥ ३९ ॥ परितय पौलस्त्यसभामियाय घुतैः प्रवङ्गः पटलानि धाम्नाम् । जगाम सीताश्रवणोपश्चल्यं स दाहपर्यायमहानिनाँदः ॥ ४० ॥ स्थितं ददर्श स्वयमेव देवी कपिं तमन्तःपुरसौधपृष्ठे । विलोलपुच्छान्तविसारिणीभिः शिखाभिरग्नेः परिवेषवन्तम् ॥ ४१ ॥ हताऽस्मि हा देव हुतोऽयमग्नौ न युक्तमग्ने भगवन् प्रसीद । वियोगदग्धामपि मां दहेमां विम्रुच्यतामार्यस्तरस्य दृतः ॥ ४२ ॥ भवातिश्रीतः प्रवगे प्रियोक्तौ तपन्तु मामेव शिखास्त्वदीयाः । तपस्विनीयं प्रणमामि दूरादनातुरो गच्छतु वानरेन्द्रः ॥ ४३ ॥ अवन्तु गङ्गायमुनासरय्वो हुताश्चनव्यापदि वानरेन्द्रम् । तनोत्वमुष्मित्रमृतस्य धाराः स धर्ममेघः स्विपतः सनाभिः ॥ ४४ ॥ अम्रं तपो रक्षतु लक्ष्मणस्य तदार्जवं रक्षतु चार्यस्नोः। वलीमुखं रक्षतु संशयस्थममायमन्तःकरणं ममापि ॥ ४५ ॥ इतीरितेनेव पतित्रतायाः प्रवङ्गमस्याङ्गमवाधमानः । समन्तसंचारितचश्रकार्चिः सोऽग्निर्दश्रग्रीवपुरीं परीये ॥ ४६ ॥

^{9.} A र २. BC र्नृनंयथालध्विप ३. DB विरावः । ४. A श्व पितुः समाधिः । ५. A पुरीं परियेष शिखी सञ्चाखाम् ।

मुखारवः प्रादुरभृत्पुरस्तात्तिरोदधे येन समुद्रघोषः । इतस्ततः मस्फ्रटतां मणीनां ममज्ज सोऽपि ध्वनिषृत्कटेषु ॥ ४७ ॥ क्वचित्पताका इव कार्दमिक्यश्रकाशिरे धामसु धूमरेखाः। शिखाचैयोछोचकैराजिरुचैः क्वचिच माहारजनीव रेजे ॥ ४८ ॥ रुचिं क्वचिद्धिश्लथवेष्टनानां ततान धूमोर्मिचयः कचानाम् । क्विच मूले विद्धुः कृशानोः श्रियं शिखाः काश्वनकर्तरीणाम् ॥ ४९ ॥ शिखी स लङ्कगहुतिलालितार्चिः न सिन्धुवेलावनमप्यहासीत्। सुवेलमारुह्य लिलेह नाकं शिखाभिराब्रह्मनिकेतमूलातु ॥ ५० ॥ तथा न पूर्व त्रिपुरेन्धनोऽग्निर्गभस्तिजालैर्गगनं वितेने । यथा स तर्हि क्षणदाचराणां पुरे प्रगल्भोचिशिखो हुताशः ॥ ५१ ॥ अलङ्कयद्योम शिखावलीभिर्विलीनमेघावलिभिः स विहः। अकाण्डसंजातयुगान्तञ्जङ्क्ष्यैः सुरैः समाधिव्ययदृष्टमूलः ॥ ५२ ॥ फलद्विचित्रोपलदीप्तिरेखः शिखी स लङ्कापुरदाहदक्षः । खमानक्षे लोलक्षिखासहस्रः सहस्ररक्षेरभिभूय भासम् ॥ ५३ ॥ सपुष्पभारैरिव कर्णिकारैर्मरुद्विकीर्णेरिव हेमशैछैः। तदाऽभिलुङ् युगपज्जजुम्भे जगत्क्षयारम्भ इवाश्रयाशः ॥ ५४ ॥ क्वचिज्जपाभाः क्वचिदञ्जभासः क्वचिच कुन्दयुतयोऽग्रयस्ते । विववरभ्रंलिहतामुपेताः सुरेषु वैचित्र्यमुपाश्रयाणाम् ॥ ५५ ॥ जलैर्जहासे विधुतैर्दिदीपे हतैः प्रतिघन्नधिकं चुकोप । स कोऽपि सामीरिललामलम्बी लिलेह लङ्कामभितो हुताशः ॥ ५६ ॥ जलं जलं यावदुदीरयन्ति निशाचराः क्वापिच तावदासीत् । समाप्तकृत्यस्य विभ्रत्वशंसी सितेतरो वातरथस्य पन्थाः ॥ ५७ ॥ अपि पदीप्तानि हिरण्पयत्वात्र भस्मभूयं भवनानि भेजः। ययौ रसार्वैतविलम्बितार्चिर्लयं न लङ्कापुरधूमकेतुः ॥ ५८ ॥ विजित्य पौलस्त्यभटावलेपं कपेः स्थितस्य स्फटिकालयेषु । स्प्रदानलाचिःपटलीच्छलेन यशः प्रतापौष्ण्यमिवौष्ण्यमापै ॥ ५९ ॥

^{9.} B खोच । २. A लोचन ३. A न्ति । ४. A पोष्णमिवोल्ललास ।

इतस्ततो दाहवशात्तथाऽऽसीदिभाश्वंसांराविणमुज्जिहानम् । यथा वचस्त्राणवनीपकानामसौ शुणोति स्म न वानरेन्द्रः ॥ ६० ॥ अभून भूतं शिखिनस्तदाऽन्यत् क्रिया न दाहादितराऽऽविरासीत् । गतन्यपेक्षा जगदुः प्रकाशं दशास्यदोषादपरं न पौराः ॥ ६१ ॥ तथा न रेजे पुटपावकान्तः क्षपाचरौघः क्रलमन्दिरेषु । यथा वहिस्तत्त्रभवासु मज्जन् विटङ्करत्नद्रतिनिर्मनगासु ॥ ६२ ॥ वितस्थिरे केवलमर्थहार्दानिशाचरेन्द्राः सदनोदरेषु । ज्वलद्भिरङ्गेर्निरगुः कथंचित्र किंचिदादातुमलं बभूवुः ॥ ६३ ॥ जवेन केचिज्जगृहुर्दिगन्तान्ययुर्ज्वलन्तो जलराशिमन्ये । असम्भ्रजो निर्झरशीकरालान् सुवेलसान्नपरे परीयुः ॥ ६४ ॥ कपिः स दग्धो न विलोक्यतेअनावदग्धमस्मन्नगरे न किंचित् । अयं बतोत्कीर्ण इवाग्निगोलाद्वलीमुखः क्रामित नः क्षयाय ॥ ६५ ॥ अयं मरुद्वह्निरयं यमोऽयमयं कटुर्नो दुरितस्य पाकः । दहेदितोऽस्मान् सतलेऽपि लीनानसंशयं दुस्सहदीप्तिजालः ॥ ६६ ॥ वत ज्वलत्येव तरङ्गमाली तिमिङ्गिलानामपि डिम्बमुचै: । हतः शिखाभिर्मेलयोऽपि नृनं पुरैव लङ्कातिलकः सुवेलः ॥ ६७ ॥ न बोधितः किं वत कुम्भकर्णः किमिन्द्रजिन्नोज्झति वारिदास्त्रम् । क स प्रहस्तः क स पण्डितो वा विभीषणः शास्तु कुलस्य शान्तिम् ॥ ६८ ॥ इति ब्रुवाणा विधुरं विचेलुर्विचेलवीभत्सश्ररीरभाराः । इतस्ततस्तत्र हुताश्चाडिम्बे कुटुम्बिनस्त्यक्तंकलत्रपुत्राः ॥ ६९ ॥ परस्य दाहश्रवणादसाधुः स्वदेहदाहे अपि धृतिं बबन्ध । अमोदत व्यापदि तर्ककाणामपेतमाप्त्वेव धनं कदर्यः ॥ ७० ॥ अचिन्तयञ्जाभसमं दरिद्रः समृद्धसाधारणमात्मदाहम् । समस्तदाहं विममर्श न स्वं जहर्ष विद्वद्यसनेन मुर्खः ॥ ७१ ॥

⁹ B D दानों I C थिसिहिगास्य I P C मा ३ B AD चभेजे पुटपाकप्रन्तः I P A द्विरस्तयुति I B C च्छिवि I P C स्तर्त I ६ D सेवचनम् I P0 सार्श I

विद्वामानौ युगपत्तदानीं पतिमियौ स्वालयपावकेन । अनुव्रजन्त्या तनुजीविताभ्यामभव्यया भव्यमिव व्यौराजि ॥ ७२ ॥ पुरः पतीनामसतीजनेन तदाऽऽत्मगेहापदि संपद्हे। उपागमेन प्रतिवेशियुनामदृष्ट्रकण्ठग्रहणेन काऽपि ॥ ७३ ॥ अभीष्ट्रयाऽन्यः सह जोषमग्नेः शिखानिकुञ्जोदरमध्यवास । वधुं विदग्धामुपगृह्य गाढमथापरो मुर्मुरमध्यशेत ॥ ७४ ॥ विवेश बाल: शिखिनोऽन्तरालमरालकेशीमवलम्बमान: । विवेद विव्वोकवर्ता विचुम्वन्युवा न विम्बाधरलग्रमौग्नेम् ॥ ७५ ॥ तथा न भीतं कुलवालिकाभिविंगृङ्खलाभ्योअग्निशिखावलीभ्यः। यथा तदोत्पिञ्जलदर्निवारैविडम्बंनाभ्यो विटमण्डलीभ्यः ॥ ७६ ॥ जहार जीवेशहृदि स्थितानां शिखी सुखौघप्रभवं न शैत्यम् । न चापि विप्रोषितभर्तृकाणां ततान तापान्तरमङ्गनानाम् ॥ ७७ ॥ ममावलम्बस्व करं वरोरु प्रसीर्दं जीवेश्वर निस्सराँग्रे । इति ब्रुवन्वेश्मानि संप्रदीप्ते मिथोऽनुरार्गीन्मिथुनं विपन्नम् ॥ ७८ ॥ द्रतं द्रतं दानवि धेहि पादौ महीयमर्चिःप्रतिविम्बतप्ता । तवापि किं खेचरि खे दमन्तः विश्वन्त्यमी निष्कुटविह्नकूटाः ॥ ७९ ॥ रुणित्स किं मां कलहंसि मुग्धे मृताऽस्मि मातः स मृतोऽन्यपृष्टः। अयं विमुक्तोऽसि दिशन्त्वभीष्टां गृहाण हारीत रुतं श्रुतं ते ॥ ८० ॥ क्रमारि कीरं करयोः करुष्व त्वरस्व तन्वि स्तनभारधीरे । गताऽसि गन्धर्वि मृताऽसि मार्तैर्ने पारितो रक्षितुमेणशावः ॥ ८१ ॥ कुलालिकां मार्गिति मर्त्तैहंसी विसाङ्करच्छेदमिदं किमैचि:। हशौ रुणद्वीव न पश्यसीदं निराकुले राजकुलं प्रदीप्तम् ॥ ८२ ॥ न वेदयहं धीमति कोऽभ्यपायः प्रियंवदे जीवसि हा हताऽस्मि । विलिख्य भित्तावधुनैव गार्थौंमियं विपन्नेव सखी न विक्त ॥ ८३ ॥

^{9.} A प्रपदे २. B D श C २म । ३. B C D म्बन्विचक्षणो न क्षणमित्रदाहम्। ४. A जात- ह्यास ५. D टाङ्ग । ६ C. त्वमेव । ७. BD read for this line—त्वमम्रतानिस्सर कातराक्षि त्वमेव जीवे- ३वर निस्सराग्रे । ८. BCD रोधा । ९ A नत्यमीषां १० BC स्मिमन्येन । ११. B C D पुत्रि । १२. A दिशा । १३. B C थैम् । १४ A शारवा ।

भवोत्थिता देवि दहत्युपान्ते स्वयं तवोपाश्रयमाश्रयाशः । धुनीहि धंमिछमछातमेतच्च्युतं वितानादिह दह्यमानात् ॥ ८४ ॥

अहं गमिष्यामि सहालयेन स्वमालयं गच्छत साँविद्छाः। कुतोऽपि कुब्ज त्रज यत्र जीवस्यशक्तिके किं न वहिः स्थिताऽसि ॥ ८५॥

विमुश्च नालव्यजनं भुजङ्गि स्फुलिङ्गमाकर्पति मारुतोऽस्य । किमातपत्रेण तरङ्गिः नृनममी ममालातचयास्तपन्ति ॥ ८६ ॥

नमोऽस्तु ते चित्रमनोभवाय भवान्तरे कौतुकवेदि भूयाः । क्व सालभिद्धा त्वमुदीक्षितव्या गतास्मि भव्यौ भवनं तवैतेत् ॥ ८७ ॥

तपन्त्यमूरर्काशिलावल³भ्यः प्रसीद् वामोरु विगुश्च वाम्यम् । यथा भजेथाः शशिकान्तवीथीमदूरघारागृहशीकॅरेण॥ ८८॥

अयं न हारः शिशिरोऽधुना मे धिनोति नेदं हरिचन्दनाम्भः। विलीनमङ्गेषु मृणालमालि स्फुटानलज्वालमिदं गृहं मे ॥ ८९ ॥

कुतस्त्यमोर्जः सहसेदमग्नेः क्व भक्तिशाठ्यं वरुणस्य चैतत् । किमेकदैवास्तमितं पुरेऽस्मिन्महो महाराजदशाननस्य ॥ ९० ॥

इति स्फुटार्चिर्भयचश्चलानां वचः पृथक्काकुतरङ्गतारम् । भटेः परित्रातुमज्ञक्तवद्भिर्विशुश्चवेऽन्तःपुरसुन्दरीणाम् ॥ ९१ ॥

> पुरमिति कृती कृत्वा स द्राक् पदीप्तगृहात्रिल स्वगतमनलं तं नीराणां निर्घो निरवापयँत् ।

कपिरिधगतातङ्कः सीतासमीपमगात्पुनः विदितसुमहाश्रर्यः पश्चाज्जगाम यथागतम् ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये छङ्कादाहो नाम द्वाविंशातितमः सर्गः ॥

ईति लेखयति स्म लेखकैर्निजकर्माधिकवेतनाभृतैः। अभिनन्दनिबन्धगौरवाद्युवराजः शतकीं कथामिमाम्॥

^{9.} A ब्यं २. BD न ने । ३. A त्यसूरार्कशिखा ४. BC वाष्पम् । ५. A ग्रहिणीं । B C करशाँ ६, A स्त्वमिन् । ७. B C D विनिधापयत् । ८. AC omit this sloka

त्रयोविंशः सर्गः ॥

सीताशिषोऽन्ते व प्रवगः क्षणेन पारं प्रयातेः प्रमनाः पयोधेः। तत्पुच्छकोटिप्रभवश्चिरेण दाह्यौवसानं दहनो जगाम ॥ १ ॥ भेजे न मूलं जनकात्मजायाः तत्याज देवालयदिग्विभागान् । व्याद्यत्य रक्षोभवनेषु भूयश्रक्रे शिखी चर्वितचर्वणं सः ॥ २ ॥ हैमेद्रिवीभूर्यं गृहैर्वितस्थे तस्थे कथाभिः कुथसंहतीनाम् । धौतत्वमासाद्य परं विरेज्जस्तत्राग्निशौचांशकमण्डपौघाः ॥ ३ ॥ निर्गत्य वेलागिरिकन्दराङ्काल्लङ्कालयाः स्वालयसंनिवेशान् । अत्रत्यभिज्ञाधिगमाद्मार्गेन्मार्गेण शुद्धान्तगृहस्थलीनाम् ॥ ४ ॥ र्शीतातिभीतेरिय वर्जितायां तेनापि तीत्रद्यातिनाऽनलेन । प्रालेयसंघातशिलासभायामन्वेषंकेरैक्ष्यत राक्षसेन्द्रः ॥ ५ ॥ श्रुत्वाऽपि लङ्कापुरवैशसं तत्खेदं न लङ्काधिपतिर्जगाम । मुढो मरुन्नन्दनदेहदाहसन्देह एव प्रमुदं ववन्ध ॥ ६ ॥ सस्मार पूज्यं मयमेति शङ्कां यस्याद्भुते कर्मणि विश्वकर्मा । जामातुरिच्छानुग इन्द्रजाली लङ्कां स पूर्वाभ्यधिकां चकार ॥ ७ ॥ ताः संपदस्ता विशिखाः सशाखास्ता योषितः प्रण्यजनास्त एव । तान्येव सद्मानि तदेव सर्वं दुस्स्वमतुर्ल्यः स बभ्रव दाहः ॥ ८ ॥ दध्यः प्रदृद्धं व्यसनं तदेव तां नोत्तमाः संपदमभ्यनन्दन् । सर्वस्वमादाय गते हि शत्रौ वन्धूपँनीतेंद्रीविणेघृणेव ॥ ९ ॥ दृष्ट्रो मयाऽसौ मलयस्थितेन स्वस्थः स्वयूथ्यैः सह मोदमानः । जित्वा जवित्वात्पुनरब्धिमेष जाने तवाक्रामित राजधानीम् ॥ १० ॥ वेलातटस्थेन मयाऽपि दृष्टो निर्वापयन्वालिधमम्बुराशौ। दृष्टः सुवेलाग्रजुषा मयापि सीतां स भूयः प्रणिपत्य गच्छन् ॥ ११ ॥

१ A तौ सिषेवे । २. AB पपात । ३. A हा ४. B C D हेमद्रवैभूप । ५. A D सी । ६. BC करुपः । ७. BCD चरुः प्रणी ।

ज्वालावलिक्षिप्तवपुःप्रकाण्डश्रण्डो न स प्रैक्ष्यत भीरुभिस्तैः । वल्गन्निवाग्नावनघः स दृष्टः कष्टान्मया कुड्यतिरोहितेन ॥ १२ ॥ भतं बवाणस्य न दृष्णं चेज्जीवत्यसौ तृष्यसि कि मधेव ।

भूतं ब्रुवाणस्य न दूषणं चेज्जीवत्यसौ तुष्यसि किं मुधैव । तस्याद्रेपुच्छस्य पयःपृषद्भिर्निवीपितेयं परितः प्रतोली ॥ १३ ॥

प्रत्येकमित्यप्रियतापराधान्न श्रद्धधे वाक्यमसौ हितानाम् । आभासनिर्णीतकपिप्रणाज्ञैः प्रोत्साह्यमानः प्रखरैंस्तुतोष ॥ १४ ॥

दग्धः कपिः संनिहितोऽरिदौरैयाज्जातेयमह्राय पुनर्नवा पूः । पौलस्त्य विश्वस्तमिहाधुनाऽऽस्स्व स्वाधीनतां सापि तवैति सीता ॥ १५ ॥

रक्षन्तु नक्तन्दिवमासुवेलादवीञ्चि सिन्धोः सुभटास्तयानि । तिष्ठन्तु सह्यादिषु भूधरेषु पारेऽन्धि चाद्यप्रभृति स्पशास्ते ॥ १६ ॥

आरोप्यतां रावण सिंहिकायाः स्थानेऽधुना कापि निक्षाचरीषु । आदाय जीवं जलराशिमध्ये गच्छन्त्यविद्यं गगनाध्वनीनाः ॥ १७ ॥

प्रस्थाप्यतां प्रत्ययितश्च कश्चित् प्रच्छन्नचारी नरयोः समीपम् । भेदः प्रवङ्गेषु च वालिगृहोष्वारभ्यतां मित्रसुतोऽङ्गदस्ते ॥ १८ ॥

द्वार्युत्तरस्यामपरं नियुङ्क्ष्व क्रूरप्रवङ्गप्रतरक्षमं वा । तत्रैव चोर्ध्व सुभटाः शतद्वीरादाय तिष्ठन्त्ववधानवन्तः ॥ १९ ॥

कस्यास्ति शक्तिस्तव राजधानीमित्यं सुगुप्तां परितः प्रवेष्टुम् । यश्च प्रमादात्पतितः प्रवङ्गाः सोऽङ्गारतां प्राप्य तदेव शान्तः ॥ २०॥

रामः स देवासुरगुह्यकेषु कोवा तपस्वी तव येन चिन्त्यः । अन्तर्वहिर्वा विहर प्रकामं कस्ते जगत्कम्पकरस्य कम्पः ॥ २१ ॥

इत्यादिकं राक्षसचारणानां चाटूदितं कर्णपथं निनाय । नीचेरनूचुँ: सचिवास्तदेवँ गर्भीकृतारिप्रणतिप्रकाराः ॥ २२ ॥

आह स्म तानाशयविद्दशास्यः साधूदितं कार्कोलिभिः कुलीनाः । स्वात्मासिळ्नोद्रतमूर्धर्जालः पौलस्त्य एष द्विषदास्यमेति ॥ २३ ॥

१. A सिचिवै। २ BC तादिदै। D विदेशिय। ३. A नूरु। B थो चुः। ४. A दे। ५. B पि ६ CD मा।

हे शक्रजिज्जीव वदन्त्यभात्याः किं पुत्र तातप्रणयोचितं ते । तस्यारुणद्दौरुणवेगमन्तः कोधानछं द्रागिति मेघनादः ॥ २४ ॥

पप्रच्छ वात्सल्यजडस्तमेव कर्तव्यमर्थं किपयानैपक्षे । जगौ स मुध्नी विनयानतेन जानन्त्यमी तात भ्रजास्तवैव ॥ २५ ॥

निस्संश्चयं तात गत: प्रवङ्गः संग्रामकालः समुपस्थितोऽग्रे । संपादिनी सत्वरमाविरस्तु रक्षोभटश्रेणिषु घोषणा ते ॥ २६ ॥

शक्तस्य युद्धादपरो न पक्षः शक्तिक्षये सन्धिमुपाश्रयन्ति । यानं प्रसुप्तद्विषति प्रशस्तमुत्थानवत्यासनमामनन्ति ॥ २७॥

अत्रैव शत्रुं तमभिप्रतीच्छ पुच्छेषु निष्पीड्य तुद प्रवङ्गान् । चिन्त्यः परं तात स वीतशङ्को लङ्कापुरीधिक्कपिरेक एव ॥ २८ ॥

संनद्यतामाहितलक्षणानां रक्षोभटानां क्रियतां विवेकः । चारप्रयोगोऽद्य गतार्थ एव दूतात्प्रतीता ह्यरिशक्तिसंपत् ॥ २९ ॥

एतर्हि सायं यदि वा परेद्युः दूतानुयोगप्रमुदः प्रवङ्गाः । रक्षोभटान्निर्भयमाह्ययेरनाक्रान्तलङ्कापरिखान्तरालाः ॥ ३० ॥

इत्थं गते कः पर्णवन्धकालः कैलासकोलाहलकारिणस्ते । आकस्मिकः सन्ततसाहसस्य नीतिग्रँहो भीतिमित्र ब्रवीति ॥ ३१ ॥

अत्रैव निष्कम्पमहरस्वमीपु ते तात विख्यातविछोछभावाः । त्वद्यातुधानेपु पतन्तु छङ्कादीपेपु दिग्भ्यः कपिकीटपूगाः ॥ ३२ ॥

हे मन्त्रिणः किं नुतिरेव अत्रोनिन्दैव नेतुश्च निजस्य नीतिः । मेरूपमं यन्मनुजं मनुध्वे रेणूपमं रावणमेकवीरम् ॥ ३३ ॥

विह्नः पलालेपु पविनेगेषु नागेषु सिंहस्तपनस्तमस्सु । युष्पन्मते संप्रति नूनमूनस्तातश्च तेषु प्रवगाधमेषु ॥ ३४ ॥

आर्या न कार्यस्य गतिं विजानाम्येतत्तु जानामि जगत्रयेऽपि । तातस्य कृष्टासिलतस्य ऌ्तातन्तृपमानि द्विषतां वलानि ॥ ३५ ॥

⁹ D णेदा २. B जात । CD जाति । ३. AD ति । ४. BCD शु ५. BCD नाम ।

यस्यान्वयः साहसवेगभाजः तस्यैकश्चरस्य शिरः सदोचम् । यस्य ध्रुवं तुं व्यतिरेक एव क्रीवस्तले कस्य न सर्वदाऽसौ ॥ ३६ ॥ तादात्विकात्रस्यति कोऽप्यपायादाम्रध्मिकाञ्चस्यति कोऽप्यशूरः । श्रूरः स त त्रस्यति नैव तस्माङ्घोकद्वैयोत्थादपि तातवद्यः ॥ ३७ ॥ दैवं भयाद्यस्य सदाऽनुकूलं यस्य क्रियाः कामदुघा भियैव । तस्येशितः सर्वभयङ्करस्य कोऽसौ पितुर्मे नृपग्नर्वराकः॥ ३८॥ शास्त्रादरः सुक्तरसात्पितुर्मे न स्वाभिकामप्रतियन्त्रणाय । दास्यं पराज्ञानुविधानमाहुः सर्वस्य तिष्ठत्यपरि प्रभ्रत्वम् ॥ ३९ ॥ संश्चिन्त्यतां मञ्जजनिर्जितोऽपि स्वर्गेकवीरः स परं वृषेव । कोऽसौ तपस्वी बत यस्य सोऽग्रे^४ सुग्रीवनामा वनकीटभेदः ॥ ४० ॥ पादाब्जयोयेस्य भ्रजप्रतापादिन्द्रादयो दिक्पतयः पतन्ति । स प्राणिमात्रं प्रणमत्यमात्यास्तातः कथं जीवति मेघनादे ॥ ४१ ॥ श्रुत्वाऽथ घर्मान्तघनोपमस्य स्निग्धोर्जितं गर्जितमिन्द्रज्ञत्रोः। तां राघवामर्षनिदाघतन्द्रां तत्याज रक्षोधिपदन्दशूकः ॥ ४२ ॥ अस्त्रयत प्रस्तुतसङ्करोत्कैरुत्कण्टकाभिस्तन्तभिस्तदानीम् । योधेर्महापार्श्वमहोदराद्यैस्तद्योगपद्याद्युवराजवाक्यम् ॥ ४३ ॥ साधक्कमादौ हि नयप्रयोगः संग्रामकाले गतिरीहगेव । इत्यूचिवांसौ इुकसारणो च तं जिघतुर्मूर्धनि मन्त्रिवृद्धौ ॥ ४४ ॥ स्वाराङ्जितः संयतवातस्नुनोरेकस्य ते राजति मेघनाद । इष्टार्थदृष्ट्रिपतिरुद्धवेगं भर्तुः पुरो गर्जितमूर्जितस्य ॥ ॥ ४५ ॥ कार्यत्वराभिः स्वॅछितं न धैर्यं नौजित्यमस्तं विनयग्रहेणं । ्रक्षोभोद्गमेनापि गिरां प्रसादः प्रत्यक्षरं प्रागिव दर्शितस्ते ॥ ४६ ॥ जानासि तत्त्वं परमायुधानां जानासि विन्यासमनीकिनीनाम् । जानासि मायामरिषु प्रयोक्तं जानासि जेतुं च रणे सपत्नान्^{3°}॥ ४७॥

^{9.} BC वस्तु। २. A त्र ३ B C D स । ४. A कासी दशप्रीवतलौकसां वः ५. BCD न हितः। ६. BC सं। ७. BC द। ८. A पि। ९. BCD त्म। १०. B CD नियमास्त्वमेव। २६

स्तोकं वचः कर्म तवात्युदारं तौरं तवैकस्य यशः किमन्यत । भद्राणि पाणौ दशकन्धरस्य स्कन्धे धरीतैयं भवतोपनीते ॥ ४८ ॥ श्हाचापदानीति सरोमहर्षा हर्षमफुलस्य पितः पुरस्तम् । ऊचुः पिशाचप्रमुखाः सखायः किंचिन्न तुचे स विभीषणेन ॥ ४९ ॥ निर्गन्तुमिच्छन्तमसूययेव तं पूर्वजन्मा रजनीचरेन्द्रः। वत्स क्व यासि त्वमपीप्सितं स्वं ब्रुहीति वीप्सारभसो रुरोध ॥ ५० ॥ किं सुनुतैः शक्रजितः शिशोर्मे मर्मस्वभिस्पृष्ट इवेक्ष्यसे त्वम् । किं पश्यसीमाननुमोदमानान् जिह्माननो मत्सरवानिवार्यान् ॥ ५१ ॥ इत्यागतस्य प्रवगस्य मृत्योरुत्ताम्यसीत्थं मनसा किमुचैः। जीवत्यसौ तुष्य वदन्ति केचिद्यातः स जित्वा जलधि तदैव ॥ ५२ ॥ किं कुम्भकर्णार्नुज संनिकृष्टे रामेर्डेनुकम्पातिशयस्तवारौ । भ्रातर्यस्यातिभरो मयीत्थं प्रत्यर्थिनिग्रन्थनदीक्षिते च ॥ ५३ ॥ बन्धुद्विषः शत्रुवशंवदस्य कस्तेऽधना चेतसि वर्ततेऽर्थः । इत्यादि चोल्लिङ्गितगृढभावं तं रोषगभैंर्वचनैरप्रच्छत् ॥ ५४ ॥ निश्वस्य दीर्घं कुलमात्मनस्तत्कालोरगाघातमुद्रश्रु पश्यन् । तेनाग्रजस्य व्यसनानुबन्धस्थैर्येण धैर्यादपनीयमानः ॥ ५५ ॥ रामाभिधानस्य हरेरधीर्यन्नेसर्गिकेणानघतागुणेन । सौदर्यदोषेण दञ्चाननेऽपि शोकाईमन्तःकरणं दधानः ॥ ५६ ॥ राजन्निजेनैव गुणत्रजेन रक्षोगणस्याघवतः समाजे । चारुत्विषा चन्द्रकमण्डलेन केकीव काकोलकुलस्य मध्ये ॥ ५७ ॥ तस्यामतिक्षुद्रसभासरस्यामकूरदृष्टाविलना मुखेन । जग्राह वीरः स विविच्य शुद्धां वाणीं मृणालीमिव राजहंसः ॥ ५८ ॥ कैवार्य संप्रत्यपराऽस्त्यपेक्षा जातं बुधानामिद्मैकमत्यम् । संवादिता नास्त्यबुधत्वँदोषादेकस्य मे तत्र न कापि हानिः ॥ ५९ ॥

^{, . . . ,} BCD दू। २. CD लं। ३. BCD प्रोचैः ४. BCD र्णव । ५. BCD र्ष्ट्रगम्ये ६. A थायं ७. BC नुवस्थ।

सत्यं मिथः संप्रतिपन्नपक्षाः क्षद्रः कुलद्रोहरतः सदाऽहम् । राजन क्षमासिन्धुरसि क्षणार्थमप्यक्षतः संसदि ते यदस्मि ॥ ६० ॥ इत्थं गतस्याखिलदोषभाजः स्वाजन्यमात्रादुदितेन किं मे । सुक्तैः शिशोरश्रुतपण्डितस्य तुष्य त्वमस्यैव समं सदस्यैः ॥ ६१ ॥ ईशः स विश्वस्य जितावजय्यौ येनात्र कामप्रतिघावराती । ताभ्यां जितो यस्तु स हीनसत्वः सर्वस्य दास्यं दिवसैरुपैति ॥ ६२ ॥ स्वस्मन्दरीनाथ जयेन्द्रियारीनिन्द्रेण किं नाकजुषा जितेन । हास्यः प्रमान् दीप्तमपास्य धाम धावन्नगौग्रानलनिग्रहाय ॥ ६३ ॥ अदीव योधाः शतशो हतास्ते दग्धेयमदौव पुरी समस्ता । किं विस्मृतं ऋद्ध इवानुयुङ्क्षे यन्मां महाराज विषादहेतुम् ॥ ६४ ॥ निर्धार्यतां वा विनिवार्यतां वा निर्भत्स्यतां वा रजनीचरेन्द्र । पृष्टेन पथ्यं भवतस्तथाऽपि वक्तव्यमेवाद्य विभीषणेन ॥ ६५ ॥ अर्ध गतं संप्रति बान्धवानां व्यावृत्य पश्यन् क्रुरु नः प्रसादम् । सर्वानुयोर्गैव्यसनं विहाय पाहि स्वबुद्धचा परिशिष्टमर्धम् ॥ ६६ ॥ यैरीषदुक्तः प्रणतिप्रकारः तानेव तातप्रतिमानुपैहि । पुच्छाथवा पुष्पकमर्पयित्वा पूर्वापरं पूर्वजमेकपिङ्गर्म ।। ६७ ।। सर्च्यं तवो दिक्तवले पुरा यज्जातं यथा वालिनि वानरेन्द्रे। किं दूषणं दाशरथौ तथैव क्षेमार्थमार्य ऋियतामजर्यम् ॥ ६८ ॥ धन्योऽसि पौलस्त्य सपत्नभावादभ्येति यस्त्वां पुरुषः पुराणः । तं सौहृदेनेव पुरः प्रतीच्छ किं मुह्यसि श्रेयसि संमुखीने ॥ ६९ ॥ उत्त्वातकेलासमहाचलस्य किं तेऽद्य रेणुद्धरणेऽलसत्वम् । मोदस्व पश्यन्विश्वदीकृतेन तं चेतसा रावण रामभद्रम् ॥ ७० ॥ रामो हरिर्भूमिसुताऽपि सा श्रीस्ते देवपुत्राः कपयश्च सर्वे । उन्मील्यतां चेतिस चिन्मयी दक् तत्वानि ते सत्वरमुद्भवन्तु ॥ ७१ ॥

^{9.} B C त्यश्च २. A स्मिन्नरीन्नाथ । ३. CD खा ४ B C ग्य ५. BC तत्करणीयपर्व ६ BC योगम् ७. B C थो ।

क्वायोध्यको दाशरथिः स रामः क्वारण्यकास्ते कपयः क्व लङ्का । दाहः क्व चार्यं भवितव्यतायाः सृष्टिस्तवेयं कियती न जाने।। ७२।। किं सीतया गच्छतु सा तमेव स त्वय्युपैतु प्रियतामिदानीम् । लङ्केयमानन्दत् वीतशङ्का कङ्कालकीर्णो किमिमां करोषि ॥ ७३ ॥ हे यातुधानेश्वर नश्वराणि लङ्काधिपत्यादिसुखान्यमूनि । आदत्स्व भक्तचा तमनन्तमृतिं सौमित्रिमानन्दमनन्तमिच्छन् ॥ ७४ ॥ अस्मासु राजा विरलपसादस्त्वं वल्लभः शश्वदतः शमाय । जित्वाऽवलेपन्वरवेगमाद्यं मन्दोदरीनन्दन बोधयैनम् ॥ ७५ ॥ वाक्यं पितृव्यस्य यदि प्रमाणं रामं भजस्वौमिति मेघनाद । 🗼 दूरं यशस्ते गतमास्स्व जोषं न भ्राजसे वत्स विकत्थमानः ॥ ७६॥ शूरः सुरूपो मतिमान्महेच्छस्त्वं तादृशश्चेत्तनयो जनन्याः। अन्यायशोण्डीर्यमपथ्यमेतदायुष्यमस्मन्मतमाद्रियर्देव ॥ ७७ ॥ मोहात्प्ररस्तादवधीरितस्य सिद्धौषधस्येव महामयेषु । विज्ञाय पश्चाद्विहितस्य दोषः को नाम कृच्छेषु नयामृतस्य ॥ ७८ ॥ आर्यस्य कस्मादपि नास्ति चेन्हीश्रोयेंण किं राजसता हताऽसौ । अद्योपहारः क्रियतां तर्येव स्वस्त्यस्त नस्त्यक्तरुजे क्रलाय ॥ ७९ ॥ दृष्टं भटाः स्थाम च धाम चोचैस्तस्यैकशाखामृगशावकस्य । श्रेतामसिस्तत्प्रवरप्रवङ्गासङ्घातसङ्गामसहा न यूयम् ॥ ८० ॥ विश्रान्तवानद्य जयाधिकारः पक्वान्यसत्कर्मतरोः फलानि । पञ्चामि पर्यायमनार्यशीलाः शोकस्य वः सातिशयोत्तरस्य ॥ ८१ ॥ ध्वस्ता पुरीयं निहतस्तथाक्षः का रक्षसां संप्रति संपदाशा । सर्वोदरान्मार्गत सङ्क्टेऽस्मिन्नापत्प्रतीकारिवधिं विधिज्ञाः ॥ ८२ ॥ एतावताऽपि प्रयतास्तमेव रामं यदि ध्यायत यातुधानाः ।

स्फीताः पुनर्नन्दथ चन्द्रगौरमागःक्षयादिक्षु यज्ञः किरन्तः ॥ ८३ ॥

^{9,} B C म । २. A र्थे ३. A तिच ४. B C येथाः ५. D स ताइशस्तः । BC सतमिस्रा ।

हे बन्धुमित्रानुगचादुकाराः सर्वानयं वक्ति विभीषणो वः ।
किं प्रेक्ष्यते रावण एष मज्जन्नुत्थाप्यतामापदियं गभीरा ॥ ८४ ॥
इत्युक्तिनिष्पन्दितदृद्धवृन्दं तं दर्पदोषादृहसह्यास्यः ।
वैलक्ष्याविच्छायग्रुवाच पश्चात्तृष्णीमितः सीद वचः श्रुतं ते ॥ ८५ ॥
गच्छाथवा रामसमीपमेव किं नस्त्वया तद्गतमानसेन ।
तत्रापि न स्थास्यसि युद्धसज्जे हा त्वां पुरस्ताद्धयकान्दिशीकम् ॥ ८६ ॥
इत्युक्तकुत्सोऽपि कुलस्य हार्दात्तं रामपादमणितं ययाचे ।
निवन्धजातप्रतिघेन जग्ने निग्नः पदा मूर्धि स रावणेन ॥ ८७ ॥
कृत्वा विकोशमिप खङ्गमसौ निषिद्धः तत्याज न मणितवादमधोक्षजस्य ।
पश्चात्तमास्यगणगोचरमग्रजस्य योधव्रजः स्ववपुषा तिरयांचकारे ॥ ८८ ॥
राजाज्ञया बहिरकारि पुरात्तदैव पश्यन् प्रतीपमसकृत्कुलपक्षपातात् ।
वेलातटीपरिसरे परिलम्बमानः स्वैर्युज्यते स्म सचिवैः स चतुर्भिरेव ॥८९॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये त्रयोविंशातितमः सर्गः ॥

येनाराक्षवयस्त्वलन्मदकलक्वाणोर्मिकौत्हलाः ? प्रेक्ष्यन्ते कवयः स्फुटार्थवचसः सन्दर्भशोभारसात् । द्यानां निधनानि यो वितनुते संख्येषु संख्यावतां निस्संख्यानि धनानि सोऽस्तु सुचिरं श्रीहारवर्षो तृपः ॥

१, BCD जोहित्वा । २. BC न्तरयावभूव । ३. C only reads this sloka.

अथ चतुर्विशः सर्गः

एंकः स पालतिलकश्चिरमस्तु सम्राट् कोटिन्ययो न गणितः प्रतिपाठकालम् । येनास्य रामचरितस्य समं सदस्यैरेकैकमुक्तिपरिभावनगद्गदेन ॥

```
विभीषणपरित्यक्तं तत्पुरं तत्यजे वृधैः ।
शरीरिमव निर्जीवमिन्द्रियेश्वेक्षरादिभिः ॥ १ ॥
ज्वलत्सु मणिदीपेषु पुष्पेषु विकसत्स्वपि ।
अनालोकमनामोदमभूलङ्कापुरं तदा ॥ २ ॥
अग्निभ्य इव दीप्तेभ्यः फणिभ्य इव सर्वतः ।
ययुस्तदानीमपदे शङ्कां लङ्कानिवासिनः ॥ ३ ॥
उच्छेद्याः क्वाद्य सन्देहाः ख्याप्यः काद्य श्रुतश्रमः।
मोदितव्यं क्व गत्वाऽर्धं मोक्तव्याः क्वाद्य मन्यवः ॥ ४ ॥
द्रक्ष्यन्ति क्रपितं देवाः केन द्वारेण रावणम् ।
वारियण्यति विप्राणां विप्रकारशतानि कः ॥ ५ ॥
विभीषणगुणाकृष्टान् कोविदान्को बताधुना ।
लम्भयिष्यति विस्नम्भमदम्भैः सृतृतामृतैः ॥ ६
अद्य रक्ष:पुरी लड्डूग रावणो रावणोऽद्य सः ।
आधाराः सर्वदोषाणामद्य दोषाचरा वयम् । ७॥
लङ्के नगरि दग्धाऽसि पुनर्दीर्घेण विह्नना ।
स निर्वाणकरो दूरं गतस्तातविभीषणः ॥ ८ ॥
हा निर्मुदो बन्धुगणान् हा गुणानपरिग्रहान् ।
हा विञ्चतं राजकुलं हा पुरीं मुषिताभिमाम् ॥ ९॥
अहो बत महाश्रर्यं यदस्मदुरितानिलैः।
ध्रतो विभीषणवीहिर्न रावणकडङ्गरः ॥ १० ॥
```

^{9.} CD omit this sloka २. A वंकरणैश्च । ३ BCD एकसर्वे । ४. BCD असजानोद्भवाः साद्धिः । ५. BÇ स्कष्टम् ।

ज्वालामुखानां प्रसरादद्य को विचरेद्वहिः । शीतांशुवदने तस्मिन् गते गेहेऽपि कः सुखी ॥ ११ ॥

गतः स वर्त्मनौ येन तेनैव चलिता वयम् । किं नस्तद्विरहाहृतशङ्कर्या लङ्करयाऽधुना ॥ १२ ॥

कचिदुहुध्य कुपितः कुम्भकर्णस्तमानयेत् । न तं विवासयेद्भयस्तद्वात्सल्यादशाननः ॥ १३ ॥

कचित्तस्य क्षमाहेतोभ्रीतुः सर्वकनीयसः । विंशतिश्रवसं पुत्रं बोधयेद्विश्रवा म्रुनिः ॥ १४ ॥

कचित्तं दैत्यहा देवः संभ्रमेण प्रतीच्छति । देर्शैः स्यादेष राजन्वान सेत्स्यन्त्यस्मन्मनोरथाः ॥ १५ ॥

न केवलं सुमनसो मन्युमिश्रमितस्ततः । पुरि वीतविचारायामित्यूचुः स्रुचका अपि ॥ १६ ॥

जग्लों³ जगन्मनोज्ञाभिर्विभीषणाहितो किभिः। धन्वॅघास इवाम्भोदधाराभिर्दशकन्धरः॥ १७॥

हा पितृच्य गतोऽसि त्वमनाथा वालिशा वयम् । ग्राह्योऽद्य विनयः कस्मादित्याक्रन्ददिवेन्द्रजित् ॥ १८ ॥

पहस्तोऽपि मुखे हस्तं निधाय निभृतश्चिरम् । चरणाग्रनिविष्टाक्षः प्रतिपेदे दुरासिकाम् ॥ १९ ॥

पिशाचः परमेकस्तं प्रश्नशंस न संसदि । विग्रहप्रतिषेधस्य पश्यन् कारणतां भियः ॥ २० ॥

तं निनिन्द शुकः शत्रुस्तुतिपूर्वोक्तिविस्तरम् । सारर्णस्तुष्ट्रवे ज्येष्ठनिकारनमिताननम् ॥ २१ ॥

क्व गमिष्यति मर्मज्ञः स्थिरधीः किं करिष्यति । इत्यचिन्तयतामन्तर्देवान्तकनरान्तकौ ॥ २२ ॥

^{9.} D वार्तम । २. BCD दश । ३. A गौ । ४. BC नयो । ५. BC यापा । ६. A राषण ।

रेचयामास निश्वासान्निकुम्भोऽग्निशिखाम्रुचः । गाम्भीर्यपिहितारम्भः क्रम्भः क्रम्भकमाददे ॥ २३ ॥

अतिकायोऽपि चिन्तावान्महाकायमुपाययौ । श्रठः किमपि वक्रस्य कर्णयोरवद्चिरम् ॥ २४ ॥

विज्ञातवेदनान् ज्ञातीनथ संभृतविक्रियः । उवाच रक्षोऽधिपतिः क्षणमाश्वासयन्निव ॥ २५ ॥

किम्भो विषादछिलितप्रसादवदनेन्दवः । विभीषणकणः कोऽसो सति रावणरोहणे ॥ २६ ॥

हे बान्धवाः प्रमोद्ध्वमुद्धृतः कुलकण्टकः । मुदः स्थाने शुचमिमां न जाने भवतामपि ॥ २७ ॥

अद्य नन्दत निर्विघ्नमद्य गायत नृत्यत । गतोऽसावुत्सवद्वेषी दशास्यनयनामयः ॥ २८ ॥

अस्माभिरिव किं तेन तपस्तप्तं शतं समाः । उत्क्रत्योत्क्रत्य मूर्थानः सुहुता वा हुताशने ॥ २९ ॥

आत्तं सर्वस्वमसकृद्वित्तेशस्य बलेन वा । आबलीयसमारम्भं जम्भारिर्लम्भितोऽथवा ॥ ३० ॥

कृतोऽद्रिदुहितुः कम्पः कैलासोद्धरणेन वा । अयं वो येन मत्पक्षाः पक्षपातो विभीषणे ॥ ३१ ॥

श्रूयतां तद्गतात्मानं त्यजामि सुतमप्यहम् । कर्कशक्षुपसंश्चिष्टं निर्मोकमिव गृढपात् ॥ ३२ ॥

नयोपदेशो विदुषां लोकयात्रानुवृत्तिषु । जितलोकत्रयाणां तु किं नस्तेन फलं बुधाः ॥ ३३ ॥

अतिलोकस्य को दोषः शम्भोब्रेह्मशिरश्छिदः। किमनश्यत्तनृजायां ब्रह्मणश्च दृषस्यतः॥ ३४॥

१. 🛦 गामासीत्।

गच्छतस्तुरगीं गीतः को दोषस्तेजसां निधेः । दत्तस्य जीवैदारेषु क्रैस्य राज्ञश्च का क्षतिः ॥ ३५ ॥

अनैश्वर्यमिदं प्राहुर्यदिच्छा न समाप्यते । ऐश्वर्येणापि किं तेन येनावैद्यं न छुप्यते ॥ ३६ ॥

ऐश्वर्यं गुरु सर्वस्मादार्यास्तत्केन पात्यते । अपातकमतः सर्वमीश्वराणां विचेष्टितम् ॥ ३७ ॥

दुर्वारदुर्गतेरेव प्राणाँशङ्का पदे पदे । पुंसः प्राप्तोत्तमगतेर्यत्र तत्रोदयः परम् ॥ ३८ ॥

जानन्तोऽपि जगत्यस्मिन्दुरितस्य दुरन्तताम् । ईशत्वबलमालम्ब्य विहरामो यथासुखम् ॥ ३९ ॥

विस्नन्धमधिकाराणामवेक्षध्वं कृताकृतम् । प्रवर्तयामो वयमप्यनङ्गमहमङ्गलम् ॥ ४० ॥

ततः ग्रुद्धान्तमविशद्विषण्णोत्तमनायिकम् । सरः सायमिव म्लानपश्चिनीकं महागजः ॥ ४१ ॥

निश्वसन्ति किमत्युष्णमेताः पातालयोषितः । वहन्ति विधुराणीव किमङ्गानि सुराङ्गनाः ॥ ४२ ॥

इतश्च मुनिकन्यानामुद्धिप्रमिय किं मनः । मानुष्यश्च चिरानीताः चिकता इव किं पुनः ॥ ४३ ॥

किं न गायन्ति किन्नर्यो नृत्यन्त्यप्तरसो न किम् । किं नाक्षिपन्ति सर्वोस्तान् विलासानसुरस्त्रियः ॥ ४४ ॥

खण्डिता इव खिद्यन्ते स्वेदाङ्किन्तमुखेन्दवः । यातुधान्यः किमसहाः सह गुह्यकजामिभिः ॥ ४५ ॥

उपनामितमालीभिरिमाः किं मे मृगीदृशः । न वीक्षन्तेऽपि नेपथ्यमपथ्यमिव सव्यथाः ॥ ४६ ॥

१. BC रतस्य निजदारे । २. BC क । ३. D नवे । ४. BCD जाताशक्का । ५. A दिरामो ।

इमाः किं विरतामोदाः सीदद्भिः करपछ्वैः । स्फ्रटीक्रवेन्ति निर्वेदं निर्वेसन्ता लता इव ॥ ४७ ॥

किं न कुर्वन्ति मां वीक्ष्य ब्रीडावत्यः स्मितन्ययम् । आमृष्टाः किं ज भृष्टाभिर्मदभ्यागमचाटवः ॥ ४८ ॥

किं प्रसुप्ताः परीहासाः विल्लासाः किमुदासते । वीणावेणुमृदङ्गानां किमिदं मौनमायतम् ॥ ४९ ॥

किं न पपश्चो लीलायाः किं च्युतं किलिकिंचतम् । किं ममाद्य वराङ्गीणां वीतौ विच्छित्तिविश्रमौ ॥ ५० ॥

ळङ्कादाहरूगद्यापि किमासामसमापिनी । तनोति वा मन्युळवं विभीषणविवासना ॥ ५१ ॥

अमङ्गलं प्रतिहतं मोदध्वैमसुराङ्गनाः । स्थिते गते वा कृपणे कोऽनुबन्धो विभीषणे ॥ ५२ ॥

तां तापसीं चिन्तयता कान्तास्तौः कोपिता मया । मानग्रन्थेः श्लयीभावादिदानीमनुशेरैते ॥ ५३ ॥

एकेकशोऽनुनेष्यामि कामी कामवतीरिमाः । समं वा समसंवेगाः सौरभेयीरिवर्षभः ॥ ५४ ॥

च्याकृतानेकभङ्गीनामङ्गनानां दशाननः । मुखानि पातुं जानाति सरितां च सरित्पतिः ॥ ५५ ॥

मूढे मानुषि वैदेहि त्वयाऽऽत्मा वश्चितः परम् । आभिस्त्वदहमाच्छिन्नः संप्राप्स्यसि पुनर्न माम् ॥ ५६ ॥

नूनं समनुरैक्ताऽपि मृत्युं पत्युरपेर्शसे । त्वदिच्छामनुवत्स्यामि प्रसृताक्षि प्रसीद मे ॥ ५७ ॥

सीते सत्यमिमाः संप्रत्यप्रिया इव मे हृदि । श्रिपे तुभ्यं विशालाक्षि दाक्षिण्यादिद्रमागतः ॥ ५८ ॥

^{9.} BCD प्रमोदध्वं वरा। २. A स्वित्। ३. A शोच। ४. BCD ङ्गा। ५. C सि। ६. D रहे। ७. A मना। ८. BC भर्तुस्समी। ९. A C दहा।

स्वसौरं निष्फलं मन्ये साचेदनुपमा न मे । स्वसारं त्रिजटां वन्दे यदि तां घटयिष्यति ॥ ५९ ॥

ते रम्भायाः क्व दृक्पत्रे ते मेनायाः क्व दोर्लते । मदालसायाः क्व च ते निर्मुखे कुचकुष्मले ॥ ६० ॥

क्वास्यचन्द्रैः स हेमायाः क्व रत्नायाः स्मितं च तत् । मुञ्जस्थलायाः क्व च सा गतिः श्रोणीभरालसा ॥ ६१ ॥

उत्कैलायाः क्व लालित्यं मेखलायाः क्ष तन्महः । क्व च ताः पत्रलेखायाः प्रतिगात्रविभक्तैयः ॥ ६२ ॥

क्व तेऽन्तरेण संस्कारमूर्मिलाया वैचोर्मयः । सा श्रीरधरमुद्रायाः क्व चन्द्रायाः स्मितं विना ॥ ६३ ॥

कुण्डलायाः क्व तौ गण्डौ चित्रायाश्चिबुकं क्व तत् । क्व च सा क्रचशालिन्या मालिन्याः कण्ठकन्दली ॥ ६४ ॥

क्व भानुमत्याः स्फुरितं म्रुखस्यातिभयेऽपि तत् । अश्रुमोक्षेऽपि सा लक्ष्मीर्मेघवत्याः क्व पक्ष्मणाम् ॥ ६५ ॥

क्व स गम्भीरविश्वदो बुद्धदाया वचःक्रमः । क्व स शोषेऽपि धीरायाः परभागपरिग्रहः ॥ ६६ ॥

तन्नैसर्गिकमङ्गेषु मुकुलायाः क्व सौरभम् । तन्त्र्यास्तस्या लताख्यायाः क्व ते लावण्यपल्लवाः ॥ ६७ ॥

सा रोमावलिरुर्वज्ञ्याः क्व मध्ये वलिभङ्गिनि । सा तिलोत्तमिकायाश्च क्व रुचिर्मेखलापदे ॥ ६८ ॥

उत्कर्षस्त्विय रूपस्य समाप्तः सर्वसुन्दरि । माये वीर्यस्य विश्रान्तं तारतम्यं तनूद्वरि ॥ ६९ ॥

त्वया जिता युवतयो मया योधाः परक्शताः । अस्तु नौ सदृशोर्द्रन्द्रमस्त्वव।च्यश्चिराद्विधिः ॥ ७० ॥

१. BCD गालं । २. BC वन्धः । ३. BC तस्क । ४. BD भृत ५ D कानना ! ६. क । ७. BC भिन । ८. B. शहंद्रमस्तंवाच्यिचराद्विधेः ।

इत्युन्मत्त इवात्यन्तमन्तः संचिन्तयन्नसौ । विवेश मदनावेशमन्दो मन्दोदरीगृहम् ॥ ७१ ॥

तं प्रतीयेष महिषी संभ्रमेण महीयसा । कोऽपि देवः कुलस्त्रीणां पतिरेव पतन्नपि ॥ ७२ ॥

अवस्थाकथितोद्वेगां सुभगां तां दञ्चाननः । पप्रच्छाङ्कुग्रुपानीय मन्दैमङ्गानि संस्पृत्तन् ॥ ७३ ॥

देवि दूँनासि किमिति त्रिलोकी तव पादयोः । अयमादरदत्ताङ्कः किङ्करस्त्रिजगज्जयी ।। ७४ ॥

भद्रं तवेन्द्रजिन्मातर्मत्प्रिये मयनन्दिनि । वीरत्रयोज्ज्वलायास्ते किमद्य मलिनं म्रुखम् ॥ ७५ ॥

स्मितकान्तिच्छटातिथ्यं किमुच्छित्नं कपोलयोः । विम्वाधरे च किमयं रागस्ते स्तोकर्यंसरः ॥ ७६ ॥

नाम्रुक्ताः किमलङ्काराः प्रत्युप्तविकटोपलाः । ह्यस्तनान्येव तन्वङ्गिः मङ्गलाभरणानि ते ॥ ७७ ॥

दुनोति व्युषितो वेषस्तवायं लोचनानि मे । क्व सैरन्ध्यः कृतं ताभिरहमेव प्रसाधकः ॥ ७८ ॥

आपाणिग्रहणाद्देवि दासस्ते दशकन्थरः । अयं लाक्षारसेनाद्य पादौ पछवयिष्यति ॥ ७९ ॥

इति पादतलमाप्तमस्वित्रकरपछ्छवम् । रुरोध त्रपमाणेव रावणं रमणी निजा ॥ ८० ॥

अनुबध्नन्तमाश्लेषैः सविश्लेषा शनैरंसौ । तमूचे केलितरलं विषादतरला गिरः ॥ ८१ ॥

देशकालोचितं देव दर्शयाकारमात्मनः । अस्मिन्महत्यभिसरे नै विराजत्ययं क्रमः ॥ ८२ ॥

^{9,} BC सहा २. BC दी। ३. इः । ४. A शोष ५. BD पश्ते D पित्ने ६, A श्रवसरे राजश

महतां निर्विषादेषु हृदयेषु मुदः पदम् । येनास्मिन्नपि ते बन्धुकदने मदनोत्सवः ॥ ८३ ॥

कुमारमक्षमद्यापि स्मरन्त्याः कपिना इतम् । न मे निर्यान्ति मनसि स्त्रीभावसुरुभाः ग्रुचः ॥ ८४ ॥

तेषां मन्त्रिकुमाराणां निधनादधुनाऽपि मे । यतस्ततः प्रचलिताद्धयं हृदयमीक्षते ॥ ८५ ॥

अन्तर्न केवलमयं जनस्ते परितप्यते । विभीषणस्य विरहौद्धहिरप्याधयस्तताः ॥ ८६ ॥

आशंसितस्वप्रणयौँ चरणान्तग्रुपेयुषी । विज्ञापयामि किंचिच्वां यदि नाथ नं कुप्यसि ॥ ८७ ॥

कषक्रिप कनीयस्त्वान्मर्घणीयो विभीषणः। किं निरस्तो रिपुरिव प्रमादः सुमहानयम्।। ८८।।

मनस्वी मुश्चिति प्राणान् मर्मज्ञोऽरिमुपैति वा । स निक्रियामनुचितामकस्माछम्भितस्त्वया ॥ ८९ ॥

क्षुद्रभावात्तुदन्तो⁵पि प्राप्तेन श्रियम्रुत्तमाम् । संवर्धनीयाः सततं क्रल्याः कल्याणमिच्छता ।। ९० ।।

सोऽनघश्चेदुपरतः कुलमस्तमिदं तदा । प्रविष्टश्चेद्रिपुं दत्तो विजयाय जलाञ्जलिः ॥ ९१ ॥

आधौ परोत्थेऽस्ति गातिर्न गतिर्बन्धुसंभवे । साध्यः काष्टोद्भवो वह्निरसाध्यः सलिलेन्धनः ॥ ९२ ॥

तद्भवीमि गृहीताङ्किस्तम्रपानय मन्त्रिभिः । विस्म्बमानो वेस्रायामस्तीति कथितं जनैः ॥ ९३ ॥

याचे त्वां न महाराज रामपत्न्याः समर्पणम् । क्षिपे र्न प्राणसन्देहे शान्तिस्तेऽस्तुं महीजसः ॥ ९४ ॥

^{9.} A न निषा । B निर्निवा । २. A ताम्यित । ३. A हृदया ४. BC यात् ५. BD नाथत्वां किश्चि यदि । ६. C दस्तो । ७. BC। हिषं । ८. A कृपणः C क्षिपनः । ९. A । सन्धिस्तन ।

आर्यपुत्र न ते कार्यं तयाऽत्र स्थितया पुनः । अनुयास्यति भर्तारं तमेव हतमैप्यसां ॥ ९५ ॥ ईर्ष्यामलः कोऽपि न मे सपत्न्यः सात्मतां गताः । न च ते मयि हीयेत गौरवं पितृकारितम् ॥ ९६ ॥

देवदानवगन्धर्वमनुष्योरंगरक्षसाम् । वरस्त्रीनिवहस्यास्य कृताऽहम्रपरि त्वया ॥ ९७ ॥

ऐश्वर्यमुपभुक्तं ते जगत्त्रयजयार्जितम् । दैवं³ प्रमाणमधुना कुरु नाथ यदिच्छिस ॥ ९८ ॥

त्विदच्छासिद्धिषु कृतं रहःसाहायकं मया । जपहासाः सपत्नीनामभन्यानाँमुपेक्षिताः ॥ ९९ ॥

प्रसिद्धाऽहं त्वयैवोचैर्नाथ न प्रतिकर्मणा । यक्षश्रन्दनविच्छिन्नेस्त्वं च दोभिः प्रसाधितः ॥ १०० ॥

एभिरक्मभिरामुक्तैः किं मुक्तादिकनामभिः। त्वया मुक्तमकस्माचेत् कुलस्याभरणं यशः॥ १०१॥

त्यागः शौर्यं तपः शक्तिः सत्यं धर्मो दमः शमः । शीलं शौचिमति पोक्ताः यशसो दश योनयः ॥ १०२ ॥

धर्मादिपश्चकद्वेषः किं यशोदयितस्य ते । तदुपार्जनसामर्थ्यविरहस्तु कुतस्त्विय ॥ १०३ ॥

त्विय सर्वगुणोत्कर्षविश्रामजनितं यशः । द्रृष्टुं दोहिदनी देव दियतेयं मयात्मजा ॥ १०४ ॥

विश्वदीकृतविश्वस्य क्षितिच्छाया विधोरिव । निसृष्टाँ कालिकाहेतोर्यशसस्तव पार्थिवी^८ ॥ १०५ ॥

मन्ये इसित काकुत्स्थदत्तघोराधिमद्य माम् । अवहेलितपौलस्त्यवीर्यसंपद्धर्या शची ॥ १०६ ॥

^{9.} BD मवस्थि C. स्थितिमस्य । २. BC पिशाच ३. BD देव ४. D स्स. ५. BC पतिरस्मा । ६. B द्वे. । ७. A विस्रष्ट । ८. A व । ९. A भयजीर्णज्वरा ।

विसद्दर् वीक्षमाणायाः क्व र्तुं मे हृदि सौष्टवम् । धैतौ यत्तव धर्मार्थौ कामेनाद्य कनीयसा ।। १०७ ।। पवेशितस्त्वयाऽऽत्माऽयं यदैवानर्थसंकटे । तदैवान्तःपुरिमदं तव स्वीकृतमाधिना ॥ १०८ ॥ बर्ते त्राणं न पश्यामॅस्त्वत्प्रतापे हतेऽरिणा । शफर्य इव सूर्येण पीते पल्वलवारिणि ॥ १०९ ॥ हतोऽक्षः कपिमात्रेण गतः शत्रुं विभीषणः। न पत्र्यामि पुरः स्वन्तं कृतान्तो बलवानिव ॥ ११० ॥ प्रमाणीक्रियतां कालोऽवधिस्तस्य विचिन्त्यताम् । जयस्तवाद्यांश्रद्धेयो हैहयारिजयोद्धरे ॥ १११ ॥ र्अर्धे पुंसः पुराणस्य देवी हरिहरावुभी । एकं तत्र प्रपन्नस्य प्रदेषः कस्तवापरे ॥ ११२ ॥ यो हरिः स हरो देवः यो हरः स पितामहः । नामत्रयविभिन्नेयमेकैव त्रिदशत्रयी ॥ ११३ ॥ य एतां वोत्ते स बुधो यो नमस्यति सोऽनघः। योऽभ्यस्यति स तत्रैव लीयते लीनविक्रियः ॥ ११४ ॥ सेद्धान्तिकसमाजेषु प्रत्यक्तत्वानि पश्यतः । शुश्रुषमाणया देव त्वत्त एव श्रुतं मया ॥ ११५ ॥ कुरु प्रसादं प्रह्वाऽस्मि विह्वलाऽस्मि कुलापदि । रजो विध्वय सत्त्वस्थः पाहि पौलस्त्य बन्धुताम् ॥ ११६ ॥

न कामेषु ।निरुद्धोऽसि नोपरुद्धोऽसि सङ्करे । मया न धर्मात् कृष्टोऽसि कारणेनार्थकामयोः ॥ ११७ ॥

क्षन्तुमर्हासे जीवेश मयेत्युद्दामयेव यत् । कुलस्याद्य निमित्तेन श्रावितोऽसि कटून्यपि ॥ ११८ ॥

१. A ग्रहं। २ A क्षीणं। ३. A ग्रा ४. A तव। ५. BCD मिला६, BD बिलस्तिस्मिन्; C वालि: ७. A शा। ८. D अर्धविशः। ९. BCD ष्वनु।

इति मन्दोदरीवाक्यैर्निष्पन्दोऽभूइशाननः । चिरस्यै तामुवाचेदं मुखैर्मुकुलितेक्षणैः ॥ ११९ ॥

तमोऽस्तं दर्शितः पन्थाः सन्तापः क्षपितो हृदि । त्वया नश्चन्द्रिकाभाभिराभिः सुदति सृक्तिभिः ॥ १२० ॥

प्रत्यर्पयामि वैदेहीं मानयामि विभीषणम् । रामे वैरं विमुश्चामि प्रमाणं तव शासनम् ॥ १२१ ॥

द्विजेभ्यो दत्तमभयं देवेभ्यश्र कृतं नमः । अद्याकृष्टं परस्त्रीभ्यस्तवादेशान्मया मनः ॥ १२२ ॥

उञ्चान्ति गृहिणीमर्घे मनुष्याणां मनीषिणः । मन्दोदरि दञ्गग्रीवः समग्रो भवतीमयः ॥ १२३ ॥

त्वमङ्गानि त्वमसवस्त्वमात्मा च मनश्र मे । त्वमन्तश्र बहिश्र त्वं त्वन्मयोऽयं दशाननः ॥ १२४ ॥

त्वत्प्रसादे ममोर्छौसस्त्वत्कोपेऽपि कुतृहस्रम् । त्वत्प्रागरुभ्ये रतिः कापि त्वन्मोग्ध्येऽपि घना मुदः ॥ १२५ ॥

त्रिजगद्विजयक्वेशं बाहवो विस्मरिन्ते मे । निमज्ज्यार्मृतशीतेषु त्वदङ्गेषु वरानने ।। १२६ ।।

इत्यादिकं स कामार्त[्]ः सत्यानृतम्रुवाच ताम् । वश्चयन्ति विदग्धा हि येन तेनापि योपितः ॥ १२७ ॥

ततः स निष्क्रम्य बैली बलं ज्ञातुं वनौकसाम् । रहासि प्रहिणोति स्म मन्त्रिणौ शुकसारणौ ॥ १२८ ॥

अन्तं ययौ न योधानां नायुधानां न वर्मणाम् । न खरोष्ट्रगजाश्वानां न च सारार्थसंपदाम् ॥ १२९ ॥

हेमाद्रिवल्रयाकारान् प्राकारान् परितुष्टुवे । कृतक्रूरँकवाटायां द्वारि द्वारि दृशं दृदो ॥ १३० ॥

^{9.} CD विरम्य । २. A माश्वा । ३. A न्तु । ४. A जा । ५. A र्ताः । ६. BC ছरावर्णि । ७. A सज्ज ।

नाचिन्तयत्परास्कन्दं मन्दधीः परिखार्सं सः । लङ्किताम्बुनिधेस्तस्य कपेर्विस्मृतवानिव ॥ १३१ ॥ ददर्श दुर्निमित्तानि दुःस्वमानन्वभूद्धहृन् । आरेभे न प्रतीकारं दर्पदोषाद्याननः ॥ १३२ ॥ वक्ष्यन्ति माममर्यादमनार्यं वौ मनीषिणः। आरब्धरावणवधं साधुकारिणमेव वा ॥ १३३ ॥ स्यजामि वा देहमिमं तपस्तीत्रं चरामि वा । कं पृच्छामि क्व गच्छामि गहने कृत्यसङ्क्टे ॥ १३४ ॥ किमार्य धनदं यामि किं तिष्ठे परमेष्ठिने । मानयामि किमादेशं पुलस्त्यस्य पितुःपितुः ॥ १३५ ॥ ज्येष्टमासन्नसंग्रामं गतो मुक्त्वा विभीषणः । इतीदमयशो दीप्तं को मे निर्वापयिष्यति ॥ १३६ ॥ न मां द्रॅक्ष्यति सौमित्रिज्येष्ठभ्रात्वधोद्यतम् । सुग्रीवस्त्यक्ष्यति ब्रीडामनुरूपसमागमे ॥ १३७॥ भिन्नसौदर्यमयीदे मय्युक्तंभ्रातुममीण । रामो दाक्षिण्यनिभृतः किश्चित्ते न गादिष्यति ॥ १३८ ॥ धिब्बामराक्षसमिव त्यजाम्यद्यापि तं न यत् । एकासूमान्धसंस्कारं दारुणे दशकन्धरे ॥ १३९ ॥ इति द्वापरमापन्नस्तां निशामत्यवाहयत । वेलाङ्के विलुठन्खेलद्वालशङ्के विभीषणः ॥ १४० ॥ निश्चिकाय निशाशेषे सौमनस्यम्रपेयिवान् । एकाग्रजजिघांसायामग्रजान्तरसंगतिम् ॥ १४१ ॥ सर्ग पहर्तुमकरोद्दोषराञ्जौ दञानने । व्याधावनैकान्तिकतां गतः सोदरतागुणः ॥ १४२ ॥

^{9.} BC तस्तु । २. BC यत्तं । ३. BCD नि । ४. BC व । ५. BCD दमप्युक्ते । ६. C क्तत्व-संस्कारो । D क्वधसंसारो । B ग्रक्ष । ७. BC णो ।

व्रज रामं महात्मानं त्यज दस्युं दशाननम् । वेलासख्य इतीवोचैस्तमूचुर्वीचयोऽम्बुधेः ॥ १४३ ॥

तिष्ठ तिष्ठ दशकण्ठ इन्त्ययं त्वां निकारनिघृणो विभीषणः । इत्युदीर्य पुरमैकपैङ्गलीं गन्तुमम्बरतलेन तत्वरे ॥ १४४ ॥

अभजत्ततो बुधमैनोहृदयेन प्रणमन् पुराणपुरुषं हृदयेन । गगनाध्वपृष्ठमलँमुज्ज्वलकायाः खचरीरलोकत महोज्ज्वलकायाः ॥ १४५ ॥ इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये मन्दोदरीसमुपदशो नाम चतुर्विशः सर्गः ॥

कॅंबीन्द्रैरुद्धृतं जितमनघशीलैः सुकृतिभिः कलावद्भिर्लब्धं फलमविकलं स्वाभिलिषतम् । कृतेन पृथ्वस्तं कलियुगमकाण्डे बलवता कुलेन्दौ पालानामवति युवराजे वसुमतीम् ॥

किं शीधुभिर्भवतु फाणितशकराद्यैः किं वा सितासहचरैः कथितैश्र दुग्धैः। दुग्धान्धिलन्धसुधयापि न किश्चिदेव यत्राभिनन्दसुकवेः प्रसरन्ति वाचः॥

^६ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते हिमांछुं तेषां मनो न रमते मकरध्वजेऽपि । सर्वारिवीरविजयप्रसृतप्रशस्तिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥

⁹ CDE नुजयुतोवधि । २. BCDE परनाथप्रष्ठतलमु । ३. CD सनो । ४. A omits this sloka ু ५. C only reads this sloka. ६. A only reads this sloka.

पञ्जविंशः सर्गः ॥

कालेन तेन हनुमत्कथितप्रदृत्तिः सौिमित्रिणा सह पुरस्सरवानरेन्द्रः । यात्रां प्रसन्नकरणो⁵नुगुणग्रहेऽह्नि जग्राह रावणसमाप्तिरणाय रामः ॥ १ ॥

प्रास्थानिकः कपिपतेर्भिणौडिण्डिमानामाडम्बरः सडमरोऽम्बरमाततान । सर्वाद्रिकन्दरपरिग्रहमेदुरोर्मिर्घर्मान्तसंभव इवाम्बुग्रुचां निनादः ॥ २ ॥

तस्याथ राघवसरोरुहसौहृदेन पुत्रच्छलादिव रवेर्भ्रुवमागतस्य । छेत्तुं तमो दश्चसु दिक्षु दशाननाख्यं चेल्ठः करा इव कडाररुचः कपीन्द्राः ॥ ३ ॥

शङ्कास्वनानुपदम्रज्झितसर्वकार्येनिर्यद्भिरग्रसरयूथपयूथपेन्द्रैः । पूर्वाधिवासगिरिकन्दरसंस्थ एव तारस्ततारै तटकाननमम्बुराज्ञेः ।। ४ ।।

मैन्दो महेन्द्र इव सावरजश्रचाल लीलाधृतद्विविदपाणितलस्तदानीम् । आसीदथाम्बुनिधिँमार्गधरातिरिक्तं नासीरसन्ततिनिरन्तरमन्तरिक्षम् ॥ ५ ॥

निश्रक्रमुर्निकटसंख्यरसादसंख्यास्से नास्तयोरवनिमेव निमज्जयन्त्यः । भिद्योद्धर्चयोर्नवघनागमपूरवेर्गादुद्दामडम्बरतरङ्गरवा इवापः ॥ ६ ॥

संघट्टिपष्टतटतालतमालखण्डैः तेने बलैः शतबलेः सकलो महेन्द्रः । आमूलकम्पशिथिलाञ्मनिवेशबन्धोः विन्ध्यः पृथुं भैरैमसोढ न वाहिनीनाम् ॥७॥

प्रष्ठप्रधानकपिसंहतिसङ्करायां तस्यां मम्रः कक्रुभि केसरिणो न सेनीः । सौजन्यशीतलमुखोऽपि सुतोऽञ्जनायाः प्रोत्सारणां गुणगणैरकरोत् पदीप्तैः ॥८॥

मध्येवरष्ठवगनागचमूसहस्रं सस्रे सहस्रकरभासुरवक्त्रभासा । तत्पूर्वसंभ्रमपरिग्रहमुक्तमार्गार्वे मार्गाद्रिसानुषु हरीन् हर्सैता गजेन ॥ ९ ॥

तुल्यं गवः प्रसरित स्म जलस्थलाभ्यां वल्गन्महीगगनयोर्गवयो जगाम । पृथ्वीभृतामचलदुन्नमितात्मशृङ्गः शृङ्गाणि भूमिसमतां गमयन् गवाक्षः ॥ १०॥

^{9.} CD णा। २. A स्तुमुलिनेक्षेर। ३. BD न। ४. B धर ५. AC क्त। ६. A. स्ते। ७. A ज्वा ८. AC भेदा ९. BCD वनसदाम्। १०. A द्धो। ११. AB न्थ्यंष्ट्रथोर्भ। १२० A सिंहाः। १३. B भुक्त CD युक्त १४. BCD सह।

प्रापत्पुरः कनकभक्तिलसत्किरीटः काष्ट्रामुखानि मुखकालिकया विलिम्पन् । नीलो दवाग्निरिव विन्ध्यवनाहितांचिःसंभिन्नधूमवलयो मलयोपकण्ठम् ।। ११ ।। दुरप्रकाशदश्चनालिबलाकिनीभिराकेकरेक्षणमरीचिसटौतटिद्धिः । आतस्तिरे अद्रिवनमार्गतलाधिकाभिः खं कालिकाभिरिव जाम्बवतश्रम्भिः ॥ १२ ॥ ऋक्षैः कचार्धनिचितारुणभीषणाक्षेरन्वीयिरे हरिभटाः स्फटकेसरास्ते । भस्मोर्त्करैरिव विलम्बितविस्फुलिङ्गैः कक्षाग्नयः प्रसृतलोलग्निखाकलापाः ॥ १३ ॥ एके विनिद्रकनकाम्बुजगर्भगौरैरन्ये नवोदितविरोचनविम्बताम्रैः। केऽपि प्रवालपटलीपरभागचीरैः केचिच भिन्नक्रुरुविन्दशिलौभिरामैः ॥ १४ ॥ केचिद्रजार्ह्ककुसुमोत्करतृल्यवर्णेः केचित्प्रकामविल्लसद्विरिकर्णिकाभैः । केचिच केतकशिखादाचिरभिजालैः केचिच रूढशरकाण्डविपाण्डगण्डैः ॥ १५ ॥ एकेऽझ्मॅगर्भहरितैरपरेऽञ्जनाँभैरन्ये निरभ्रगगनोदरसंनिकाद्यैः। केचिद्विचेखुरस्रिकोकिस्रकान्तिनीस्त्रैर्वक्तैः प्रवङ्गपतयः पतगेन्द्रवेगाः ।। १६ ॥ केचिद्ययुर्विपुलबर्हिकलापक्लप्गच्छत्रावलीहसितसान्द्रतमालखण्डाः । केचिच धौतविरजोंऽग्रुकवैजयन्तीसन्तानसंहितशरद्धनराजिरन्ध्राः ॥ १७ ॥ जग्मः स्थलीभिरुपशैलमनोकहालीः कापेयखेलमपरे परिलोलवन्तः । साधारणाध्वसुलभोपगमाभिरीयुरद्भिः करामलकनुल्यतर्लाभिरन्ये ॥ १८ ॥ जाताः स्थलानि सरितः सरितो मरूणिं रोधांसि रुद्धवर्नवेणिरयाणि पेतुः । आसन् कियन्त्यपि रजांसि च मार्गशैंछाः सेहे भरः स धरया न हरीश्वराणाम् ॥१९॥ अन्योन्यसंघटनखेलविलासपत्राः पुत्राख्ययौऽऽत्मसु महीतलगोचरेषु । ब्रह्मादयः परमदेवगणास्तदानीं तेरुस्त्रिविष्टपरुहां प्रसवं तरूणाम् ॥ २०॥ आद्यातवज्रधरैवीर्यविशेषगन्धेरुत्कन्धराय चलते महता बलेन । तेने मिथः प्रमदमुर्छितगीतवार्यैर्विद्याधरैर्वियति मङ्गलमङ्गदाय ॥ २१ ॥ रामश्रचाल मस्णं सह लक्ष्मणेन दूरीचकार ककुदानि वलीमुखेन्द्र:। साधारणश्रमजुषामुपकण्डमीयुस्तेषामुपान्तनिष्ठनीसुहृदः समीराः ॥ २२ ॥

१. A द्धना । २. D रा ३. A खा ४. A हि. ५. CD स्म ६. BC-पिरेणु । ७. D पतङ्कगतयः । ८. CD रा । ९. BCP तामुरस्यु १०. A तल ११. AB विशालयन्तः पुताख्यया CD विलासपतः । १२. D मद ।

चकुः स्वयं सहृदया हरयो विविक्तं धीरो वनान्तमरुदन्तिकमाजगाम । रामोऽवंतीर्णविरहाधिरिवादरेण पृच्छिन्नयाय हनुमन्तमुदन्तशेषम् ॥ २३ ॥ नात्यादरेण जगृहे फलमङ्किपाणामासेदिरेऽतिरभसान्न च पुष्पगर्नेधाः । सोऽध्वा न खेदमकरोत्कपियूथपानामध्यक्षरामचरितामृतनन्दितानाम् ॥ २४ ॥ छायाः फलानि कुसुमानि पलाशवन्ति झात्कारवन्ति गिरिनिर्झरिणीजलानि । संविगिनेव सहसा दिधरेऽन्तिकेषु रामानुवृत्तिसुकृतेन हरीश्वराणामु ॥ २५ ॥ तास्ताः पुरोगमृदिता मृगपक्षिजातीरुद्दिश्य दाशराथेना दृदशे सुषेणः। तावानथ प्रवगचक्रभरः स चक्रे वक्रं तृणाग्रमैपि नाध्वसु दक्षिणेषु ॥ २६ ॥ नेग्जुर्नितान्तसुभगा अपि चन्दनालीस्त्यक्त्वा वितीर्णनिजवेष्टनमार्गचिद्धाः । पर्यायसंनिहितजैत्रमुखारवेभ्यः तेभ्यो भयान्मलयसानुषु पन्नगौघाः॥ २७॥ मा भैष्ट तिष्ठत यथासुखमेष पश्चाद्देवो दयासुरूपगच्छति गायतोचै:। इत्यादरोन्नमितपाणितला वितेनुः विश्वासमश्ववदनासु वनौकसस्ते ॥ २८ ॥ ते मुक्तधैर्यनिगडा इव चृतषण्डेष्वाकर्ण्य कोकिलरवं हरयो ववल्गुः । रामोऽभवन्निपुणलक्ष्मणलक्षितार्तिः तं दक्षिणानिलगुरुं गिरिमीक्षमाणः ॥ २९ ॥ तासु स्थलीषु ललितासु लतासु तासु प्रसन्नतर्रवारिषु वाहिनीषु । सौमित्रिसंभ्रमनिवेदितवेदनौधो रामः प्रवङ्गपतिभिश्रकितैः परीये ॥ ३०॥ निस्त्राँसनायकमर्यः मलयापगानां रामानुगाः भैततमध्वरसाँदैपश्यन् । तं शुक्तिसंपुटशतैः पयसः प्रचारैमावर्ष्यमानमलसैः पुलिनोदरेषु ॥ ३१ ॥ तीरान्तिकेष्वपस्ताम्बुषु ताम्रपण्यास्तैः सस्मितं ददृशिरे हरिवीरहन्हैः। ज्योत्स्नौतिशीतविशदां ग्रुहुरुत्पिबन्तो ग्रुक्तारुचं मरिचित्वन्नग्रुखाश्रकोराः ॥ ३२॥ केचिच्छ्रैवैंांसि मुरलोर्मिरवैरधुँन्वन् केऽप्यस्पृशन्नगनदीसलिलं सलीलम् । स्रोतस्स के अप दशम्रुत्सुकिनो वितेरुः तीरोपलाहतिविवर्तिषु वेत्रवत्याः ॥ ३३ ॥ रेमे रभः शिखरमृक्षवतोऽधिरुह्यँ रम्भो विलोक्य मुमुदेऽम्बुधिकूलरम्भाः। तास्ताश्च दर्दुरनितम्बभुवोऽवगाह्य गन्तुं गृहाय रभसो १ रमसं मुमोच ॥ ३४ ॥

^{9.} C वि । २. Λ त्पयसांनव । ३, D चकं मृणालमि । ४. Λ निविष्ट । ५. D वारि । ६. Λ तु । ७. D का । ८. Λ लम् । ९. Λ प । १०. BCD वशा । ११. CD का १२. BCD वीरान्तरे । १३. D योस्ताति । Λ . ज्योत्स्नेति । १४. CD पिश्र १५. CD चयेरिध । १६. BCD निरिक्ष्य । १५. B शरमो ।

दातुं शशाक वनवासवनस्थलीषु नाहर्तुमाश्च नयनेन्द्रियमिन्द्रपौत्रः। रामप्रयोजनरसः स महानहासीद्यचन्दनो मलयचन्दनकाननानि ॥ ३५ ॥ वेलाटॅवीयवनिकाजनितान्तरस्य ग्रुश्राव घोषमृद्धेः शरभो गभीरम् । आरब्धनुर्त्तमिव तं लहरीभिरारादारुह्य सह्यमृष्भः प्रसभं ददर्श ॥ ३६ ॥ अन्योन्यमुत्कलितकेलिरसाः कथाभिरज्ञातलङ्गितविश्चङ्गटविन्ध्यपादौः ॥ आशंसिताहवमनोरथमध्वनोऽन्तमीयुः क्रमानुदयर्कान्तम्रुखाः कपीन्द्राः ॥ ३७ ॥ निन्युर्निविश्य कियँतीमपि केऽपि वेलामेलासु गाढफलसौरभनिर्गमासु । केचिच पाकमुखरीकृतवीजकोशान् जातिद्रमान् दुधुविरे कपयः कराभ्याम् ॥३८॥ केचित् क्षणार्थमभजन्त भ्रजङ्गवल्लीः केचिल्लवङ्गमुक्कर्लानि क्षनैरचिन्वन् । केचिच धुलिपटलेन मिथः सलीलमघन घनेन घनसारवनस्थलीनाम् ॥ ३९ ॥ तेन क्रमाद्विकचकाश्चनकेतकीकं नैकक्रमोन्नतनिरन्तरनारिकेलम् । रेमेऽवलोक्य रघुनाथपुरोगमानां प्रगेन प्रगवनशालि सम्रद्रकुलम् ॥ ४० ॥ ऊचः पुरः प्रतिहतप्रसरास्तदानीमेतांवदेव वर्तं तत्त्वमिदं महीति । आश्चर्यमापुरवलोक्य पुनः कपीन्द्रास्तामम्भसश्च नभसश्च महाविभृतिम् ॥ ४१ ॥ ववाशाः क्व भः क्व गगनं क्व वनं क्व शैलाः कीर्णं पुरः सलिलमेव किमुत्तरङ्गम् । किं नः क्षमं कथमनेन गतो हनुमानित्याकुलं किपकुलं सहसा बभूव ।। ४२ ॥ स्तोमः स रामचरणान्तजुषां कपीनामन्योन्यमञ्जूतरसाकुलमीक्षमाणः। ऊर्मिप्रणुन्नमणिसंकुलकुलमध्यर्मैध्यास्त शीकरकणाचितकेसरौघः ॥ ४३ ॥ लभ्या कथं जनकराजसतेति लक्ष्मीर्वध्यः कथं स च दशाननकालक्रटः । इत्युत्सकाः सिल्लराशितटे निषेदुस्ते वानराकृतिभृतस्त्रिदशपवीराः ॥ ४४ ॥ द्रावनम्रतटसंम्रखशङ्खयुथः शङ्कोन्मुखेभमकरावलिवीक्षिताशः। तेन प्रवङ्गपतिसैन्यमहाभरेण दोलायमान इव नीरैंनिधिर्जुघूर्णे ॥ ४५ ॥ तानाकिरन् पृथगुदीरितजेत्रवेगानाशीःपदानसद्दर्शैविघातघोषाः । आचारलाजविसरैरिव शीकरौंघैः दृद्धाः सम्रद्रलहरीवनितौंः कपीन्द्रान् ॥ ४६ ॥

^{9.} BCD दत्तं । २. A जानुः । ३. A तटी । ४. BC स्थ । ५. A कूटाः । ६. BCD क्रमासुदित-कान्ति । ७ ABC महती । ८. BC कुसुमा । ९. B नन्दन यूथपा । १०. BD तव । ११. BCD मङ्कानव्येर. १२. A तीय । १३. BC षा । १४. A रवसहक् । १५. A तत्यः ।

कर्तुं पियं रघपतेः स तदाऽध्यवास वेलातटं निकैटदेहभरो हरीशः। भैनाकमम्बुनिधिमग्नमिवानुसँर्तुं मेर्रुमेहीधरसहस्रपरीतमूलः ॥ ४७ ॥ अन्तः सर्दपिवकसत्कुमुदैस्तदानीमुत्केसरैः परिवृतं हरिवीरपग्नैः। पारोन्मुखोत्सुकरघृद्वहराजहंसमुद्भीवलक्ष्मणमशोभत सिन्धुकूलम् ॥ ४८ ॥ मीलन्निवास शिशुकाकृतिराञ्जनेयः स्वां जाम्बवान् परिणतिश्चथतां निनिन्द । नीलाङ्गदद्विविदमैन्दग्रुखा ववल्गुः वीक्ष्याप्रतोऽम्बुनिधिग्रुग्रजवा युवानः ॥ ४९ ॥ रामोऽस्मरत्रपि चिरन्तनचेष्टितानि पर्धृत्सुकत्वमभजज्जलधिं विलोक्य । न व्येति पूर्वजननानुभर्वाधिवासश्चेतस्यपूर्वविधिभारनिरन्तरेऽपि ॥ ५० ॥ शेषस्तर्थेव स तवास्ति तथैव लक्ष्मीः प्रह्नस्तथाऽहमपि संप्रति को नियोगः । कल्लोलराजिभिरितीव तरङ्गमाली रिङ्गन्नभाषत रघृद्वहपादमुले ॥ ५१ ॥ श्रोतन्यचादुरसकोमलमञ्जूनादं पादाब्जयोरुपहितोर्चितवीचिहस्तम् । विस्तीर्णरत्नविसरोपदमम्बुराशिम्धन्मील्य दासमिव दाशरथिर्ददर्श ॥ ५२ ॥ तस्मै तदाऽभिमुखनिर्मलवीचिवीथीविश्रान्तसालसद्देशे पुरुषोत्तमाय । आचष्ट चादुक्रशलः स्वयमेव सिन्धोः सारं समस्तमिति वानरचक्रवर्ती ॥ ५३ ॥ पूर्वैरियानयमखानि तुरङ्गँहेतोः पातालमूलमवलोकितुमुद्यतैस्तैः । तत्कारणं सुरसरित्पयसामपूरि तप्त्वाँऽपरेण भवतोऽयमगस्त्यपीतः ॥ ५४ ॥ लक्ष्म्याः पितेष तव पूर्वभविषयायाः मीतो हरः स भगवानिह रेखयेन्दोः। इन्द्राय साश्वमिभरत्नमसावस्रुत स्वर्गस्य भूषणिमतोऽजानि पारिजात: ॥ ५५ ॥ पुष्णाति शत्रुमपि दीप्तमुदारभावादेष श्रितं शिखिनमद्भिरजातबाधः। अमाप्तपक्षविपदां क्रुपितादपीन्द्रादत्रासते शिखरिणामभयं क्रुलानि ॥ ५६ ॥ अन्तर्भवन्ति पयसां पृषतेषु मेघाः पृष्णंस्स्वलन्ति माणिरिक्मिशिखासु भासः । भङ्गोदरेषु विहरन्ति महाभुजङ्गाः शैलास्तिमिङ्गिलतलेषु ललन्त्यमुष्मिन् ॥५७॥ अस्याधिगच्छति न कोऽपि तलं जलानामस्यान्तरीपमवनिः परितोऽयमेव । एष स्ववैभवमदोत्कलिकाविलोलः पेङ्कत्यजस्ममधिरोह्नमिवोपरि द्याम् ॥ ५८ ॥

^{9.} A वि । २. BD क । ३. D हरीश्वर । ४. BD गता । ५. A मन्द । ६. A च्छि । ५. AC इयस्य । ८. C हो । ९. A स्पृष्टः । B पूष्णस्तुलन्ति । D पूर्णस्तुलन्ति ।

उद्वेल्लदुग्रभ्रजगाङ्गदवीचिबाहुः वेलोचलत्तुमुलतोयरवाट्टहासः । चन्द्रान्तलग्नप्रथफेनकपालमालो लीलामयं इसति पर्वस भैरवस्य ॥ ५९ ॥ रोधस्यजस्त्रमयमोघरवो नदीनां मेघारवोऽयग्रपरि प्रणयप्रगल्भः। वीचीरवस्तम्रल एष तथापि तृष्णीमास्तीर्य सर्वकक्रमः स्विपतीव सिन्धः ॥६०॥ पत्र्य प्रसीद विषमोल्लसदङ्करालिरोचिष्णुविद्रमकदम्बकमम्बुराशौ । मीनौर्वेपद्धतिविशेषलसत्कठोरसंस्थानभेदशतशालि मधोरिवासक् ॥ ६१ ॥ आमृष्टशर्ङ्केरविकर्तनवज्रपाणिब्रह्मादिकत्रिदिवसद्मपरम्परस्य । निष्कम्पनिर्मलपयःपटलस्तवायं निद्रालयः प्रलयकालनिराक्कलस्य ॥ ६२ ॥ गन्यूतयोऽस्य कतिचित्रयनांशुगम्याः श्राम्यत्यम्रष्य कलयद्विभ्रतां मनोऽपि । अस्योदितानि पुनरागमसंहिताभिद्वींपान्तराणि मम गोचरतां गतानि ॥ ६३ ॥ अत्र त्रयीमनुससार पुराणमीनः कूर्मी महीमिह निविष्टतनुर्विभर्ति । अस्मिन्नसावसुरभारभरान्निमम् गामुज्जहार परिगृह्य महावराहः ॥ ६४ ॥ शून्यासु दिश्च विपुले तमसि स्वयभूः विश्वं सिस्रक्षुरिममेव ससर्ज पूर्वम् । तस्याथ बीजपरिषेकनिदानमन्तर्निविर्ण्यते स्म जगदण्डमिहैव हैमम् ॥ ६५ ॥ अत्रोदयास्तमयभाजनमंग्रमाली सोमोऽस्य वल्लभ इतीव शिवस्य मुध्नि । अस्यान्तमेकमधिगम्य कमप्यगम्यं मीलत्यचिन्त्यमहिमा भगवाननन्तः ॥ ६६ ॥ मेघाः किरन्ति जलमस्य भ्रुवि स्वनन्तः सोऽस्तीह मूलमणिरत्नधरास्वनन्तः । अस्मिन् पतन्ति पयसामविराममोघाः श्लाघागिरोऽत्र विद्वां सतराममोघाः ॥६७॥ शश्विद्दिगम्बरपरिग्रहभीमवर्ष्मा वल्गत्ययं विश्वदशीकरमुक्तरङ्गः । विस्नंसिभस्मकणकर्वुरलोलपाणिः कल्पान्तकाल इव शम्भुरमुक्तरङ्गः ॥ ६८ ॥ उद्यन्त्यमी निकट एव महातरङ्गाश्रित्राश्च सत्त्वगतयः स्फुटमुद्भवन्ति । दूरादिह क्रमाजिताखिलभूमिदोषे निष्कम्पमेकममृतं परमाविरस्ति ॥ ६९ ॥ आयस्तनीलमणिकुद्दिमकोमलानि केचिद्दिर्शन्ति हृदि मे^६ भगवन्नमृनि । वारीणि विद्रमरुचिच्छुरितानि सिन्धोः सन्ध्याभ्रभिन्नशरदम्बरविभ्रमीणि॥७०॥

^{9.} BD सु । २. CE मीनोऽथ । ३. B अम् D सम् । ४. D पृष्टगन्ध । C शङ्कसत्वर A सत्वर । ५. CA कश्चिद्धि । ६. BCD दये । ५. A न्थ्यांशु । ८. D डम्बरा ।

अन्तर्गताहिरिपुरत्नरुचिच्छटानामभ्युद्गमेन परितो हरितोर्मिजालैः । आश्चर्यमपेयित चेतिस दृश्यमानः सञ्जातबालतृणराजिरिवाम्बुराशिः ॥ ७१ ॥ आदिश्यतामरिपुरीपरिखात्वभाजः किं युज्यते जलिनिधेः प्रवगोत्तमेभ्यः । गत्वाऽस्य पारमधुनोपगतो हन्मान् विस्रब्धमन्यदिप शाधि सहास्तवामी॥ ७२ ॥ इति वचनमुद्दारं वासरेशः सुतस्य श्रुतिपथमिव नेष्यस्नन्तरिक्षाळ्ळम्बे । रघुपतिरुदितिष्ठत्सौष्ठवोद्भेददत्तिप्रयसखपरितोषः प्रस्तुताचारहेतोः ॥ ७३ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये समुद्रसन्दर्शनो नाम पञ्चविंदाः सर्गः ॥

न त्यागशक्तिमधिगच्छति कश्चिदर्थी नास्त्येव विक्रमगुणस्य समः सपत्नः। अंथी विश्वन्ति पथि यस्य धियश्च शास्त्रमेकः स विस्मयकरः परचक्रभीमः॥

BCD मत्युद्रमोरुरुचिरोपरिरक्षिजाल २. A वशा ।

षड्डिंशः सर्गः ॥

<u>~~</u>?&;?~.

अथ वासरान्तविधिमम्बनिधौ विततान दाशराथरेकमनाः। चरमं प्रवङ्गपातीमित्यवदद्विनयानैतं वियति तारिकते ॥ १ ॥ विधिवद्विधिः प्रवगराज तैतः कृतमाह्निकं प्रियसखाः सुखिनः । इत आस्यतामुद्धिरस्यैति नः क्रुपणोऽतिथीनिव समीपजुषः ॥ २ ॥ अयमुचलत्युडुपतेर्रेदयान्मम दूरमाधिरिव नीरनिधि:। अनयोर्जयाय समवैहि सहैरसहस्तवाहँग्रुपदेष्ट्रमपि ॥ ३ ॥ **पितामित्युदीर्य विरराम विभ्रुविंमनाः ससाद पुलिने र्शुंचिनि ।** नुर्नुदुस्तदङ्गकमनङ्गश्रराः शशिनीव चुम्बितनिशे निशिताः ।। ४ ।। विससर्ज धैर्यमनिवार्यमनोभवरोषरोपितमहार्तिरयः । न जुगृह लक्ष्मण इव प्रवगेष्वपि तत्क्षणं रघुपतिः किमपि ॥ ५ ॥ अयमस्मि देव तव तल्पगृहं निगृहाण रावणमुपैहि पुनः । मुखमुद्धभार शशिबिम्बनिभादिति वक्तकाम इव तं जलिधः ।। ६ ।। पिद्धे महीमभिजगाम दिशः प्रसरैरपां गिरितटीरहरत् । परिचुम्बति स्म चिरमूम्यधरैदिवमपितेन्दुसुर्म्यवीमुदाधः ॥ ७ ॥ प्रससार शक्तिपुटपङ्किपुरस्सरमम्ब कम्बुकुलसंवालितम् । विससार वालिधिभरार्द्रसटैंक्शेटिति प्रवङ्गमकुलं परितः ॥ ८ ॥ नवकौमुदीरभसवेगवशादवहत्तथाऽम्बुनिधिरुत्कलिकाः । कळुपैर्प्रुखेः प्रतिययुः सरितः प्रभवस्थलीस्त्वरितमेव यथा ॥ ९ ॥ सरितो यतीरनुबबन्ध रसन् परिहासवानिव समुद्धसितः। व्यर्द्वैतिचिरेण परिगृह्य निजिस्थितिभेदभीत इव सिन्धपति: ॥ १० ॥ सुबृहद्यशोमृतरसेन तटप्रतिशायिनि प्रवगदेवसभे । स्वयमर्पितात्मवपुषा मथनं शशिमन्दरेण जर्छेधेर्विदधे ॥ ११ ॥

१. A ग। २. D न ३. A रा ४. BCD न्तुरयतेतु । ५. BCD खे सहसा सहो । ६. A विमले ७. A तुतु ८. तोडुप C तैन्दव ९. BCD रुद्धगतै or राद्युगतै १०. BCD अपिब ११. C थि ।

तुहिनांञ्जतत्प्रतिशरीरभूतोर्विततोडुफेनलवयाः परितः। न तदा रघद्वहसमाजबुधैर्बुबुधेऽन्तरं गगनसागरयोः ॥ १२ ॥ रविनन्दन स्थगय चन्द्रभसं मम पश्य संप्रति सुधेति सखे। अयमन्तरूढकळुषः क्षिपति स्मरवाणवर्त्मस् विषं विषमम् ॥ १३ ॥ किममीभिरम्बुजदलव्यजनैः किममीभिरार्द्रकुसुमपकरैः । मम तापहेतुममुमेव विधुं तुद् वालिपुत्र बलवानिस चेत्।। १४।। इयमृक्षराज रजनी न भवत्यहरेव रौद्रमिद्मुत्तपति । बर्ते कोमुदीति मृगतोयमिमास्तरलीकरोति जलराशितटीः ॥ १५ ॥ नल किं ग्रणालशकलाभरणैर्मणिभिः फलं किमपि नील न मे । क्रुपुद प्रयच्छ हृदि पाणितलं विरहानलः शतबले बलवान् ॥ १६ ॥ मनसः सुपेण विषमो दवधुर्वितथा वपुष्युदकयुक्तिरियम् । अयमुन्मिषत्कुमुद्दगन्धकदुः पवनः प्रवाति कथमुच्छुसिमि ॥ १७ ॥ कियती निशौ निषध यामर्वेती किमितीन्द्रस्य न जगत्त्यंजति । त्वरयार्य तार सवितारमितइच्युतचद्धिकातपमसौ तपत् ॥ १८॥ पुलिनं विनाकृतमिदं प्रियया मम सार्द्रवालकमापि ज्वलति । पवमानपुत्र किमवन्ति न मामपि सिन्धुपारलहरीमरुतः ॥ १९ ॥ इति यामिनीशमहिकोर्द्दैतिभिर्धागिति प्रदीप्तविरहज्बलनः। वदमान एव स मिमील पुमान् प्रतिपन्नतन्त्र इव चन्द्रमुखः ॥ २० ॥ निकटं निशाचरपुरं हरयः प्रभुरेष निस्सह इव स्वपिति । अवधाय जागृत निशीथवतीमिति यामिकानरुणसूनुरँशात ॥ २१ ॥ अथ कुण्डलाङ्गदिकरीटमणिद्यतिजालजर्जरितनीलरुचः । निजवर्ष्मरुद्धपवमानपथानुपतोयदानिव तटिर्झिचितान् ॥ २२ ॥ धृतदीप्तशक्तिमुसलासिगदापरिघाङ्कशस्वधितिशूलशिलान् । विकरालवक्रनखरप्रकराननरालदीर्घघर्नकूर्चकचान् ॥ २३ ॥

^{9.} BCD प्रसवेषु मार्गणपथेषु निषम् : २. D नव ३. BCD वसा ४. Λ माघवती ५. Λ गजनस्य । ६, BO मिहिकादु । ७. BCD भास्किरः प्रवगचकम । ८. त्ख । ९ BCD हिर ।

परिमण्डलारुणविशालदृशो दशनच्छदाभ्यधिकतीक्ष्णैरदान् । जलभिन्नसेतुविषमोचनसानसमञ्जसाकृतिविशेषभृतः ॥ २४ ॥ क्रमनिर्यदृध्वीवरलक्षेचयाँन् सिचयान्तचश्चदन्जवातघनान् । प्रतिपन्नभूमिगमनान् गगनाद्वनगोचरा ददृशुरस्रभुजः ॥ २५ ॥ कुलकम् ॥ उद्गुस्तदाऽस्रभुज इत्युदितप्रतिघाः प्रवङ्गापतयः प्रति तान् । अनुगा हरेरिति कृताञ्जलयो रजनीचराः कपिगणानवदन् ॥ २६ ॥ त्यजताहवग्रहमुदग्रभुजाः सुहृदो वयं न भवतामरयः। अवधौं भवाम श्रुणुत प्रचयं विनिवार्यतामयमनीकरवः ॥ २७ ॥ रजनीचरेष्वनघ एष न किं विदितो विभीषण इति प्रवगाः। प्रततं पतद्दशशिरश्रिरितेर्धृतमस्त्यनेन हि पुलस्त्यकुलम् ॥ २८ ॥ उचितानुबन्धसरुषाऽत्रभुवा बहु विप्रकृत्य विधुतः स्वपुरात् । परिचिन्त्य भूरि परिपृच्छच गुरूनयमेति रामचरणौ शरणम् ॥ २९ ॥ परिबोधनाभिरयमर्थपतेश्च्युतसोदरत्वमललेपलवः । त्वरतेऽतिशय्य भवतोऽप्यधुना निधनाय तस्य जगदेकरिपोः ॥ ३० ॥ परमास्त्रवेदविदयं विजयी विविधाजिरङ्गरचनाकुश्चलः। कुरुतां कुतृहलमरिष्वनघो रघुनायकस्य पुरतः प्रहरन् ॥ ३१ ॥ इदमस्रमुद्यतमरातिषु वः त्यजत भ्रमं वदत किं कुरुताम् । प्रहरत्स्विप प्रवगयोधगणा न भवत्सु गच्छित विकारमयम् ॥ ३२ ॥ अयमुज्झिति स्वमपि दोषवशं गुणगौरवात्परमपि श्रयति । बत विस्नमप्यनुसरत्यसृजः पशुरेव गन्धमभितो न बुधः ॥ ३३ ॥ अनवेतैकारणतया कपयः प्रथमं प्रपन्नमनुरूपमिदम् । अधुना तु वत्सलतयाऽनलसाः प्रभुमाशु नः कथयत प्रभवे ॥ ३४ ॥ विवृणोतु रावृणरहस्यशतान्ययमादधातु विजयं भवताम् । विजिगीषुमर्प्यंतपसं भजते न सपत्नक्रस्यपरमाणुरपि ॥ ३५ ॥

^{9.} A धिकसिताम २. BC लोर्ध्वकचा । ३. C दियतेवपश्चतघनाविव तान् । A नौ । ५. BD नुपेत । ६. A रप ।

कपयस्तदोमिति गिरः सकलाः परिगृह्य राघवसमीपमगुः । विद्धुर्विभीषणसमागमनप्रचयं च तं सुवचसो विदितम् ॥ ३६ ॥ अवलोक्य सादरमथार्कसुतं स पुमानुवाच हनुमान् क्व सखे । अयमस्मि दास इति सोऽभ्यवदद्विदितक्षपाचरकुलप्रचयः ॥ ३७ ॥ नियमात्मभोः स रभसोपगतः पुरदाहपर्वणि सुदृष्टचरम् । मुमुदे सगन्धमिव गन्धवहन्नभैवो विभीषणमुदीक्ष्य चिरम् ॥ ३८ ॥ तमुपानिनाय जनकेन्द्रसुतावचनात प्रतीतचरितं प्रभवे । कथितोपसर्पणनिमित्तमथ प्रथमानभक्तिरसमास्यरुचा ॥ ३९ ॥ प्रणनाम रामचरणौ हनुमद्विनिवेदितोपनतिहेतुरसौ । रजनीचरः सचिरमादरवानधिपृष्टमेनममुश्रद्धगवान् ॥ ४० ॥ अवदद्विहस्य च वयस्यमसौ भवैतः श्रमादैवकरे विधुते । कुलमुज्ज्वलत्वममुनाऽस्रभुजामुपयास्यति प्रकटसारतया ॥ ४१ ॥ लवणोद्धेरिव सुधाकिरणं कनकारविन्दमिव पङ्कनलात्। अवदातशीलमवगच्छ सखे पिशितात्कुलादुदितमार्यमिमम् ॥ ४२ ॥ इयमंग्रमालिसुत रत्नवती जगती न कुत्र सुकृती यदयम् । अजनिष्ट विष्टुपबुधोर्ऽस्रभुजामपि घोरकल्मषनिधौ भर्वने ॥ ४३ ॥ वत वत्सलक्ष्मण इवोपनते सुहृदि त्वयीव सुबहुप्रणये । सहसैव विश्वसिति शत्रुकुलादपि मे समागतवतीह मनः ॥ ४४ ॥ अभिषिच्यतामुचित एष पदे पयसा मुदा जलनिधेरधुनाँ । चिरमाविरस्तु कपिचक्रपुरस्कृतिधौतरावणनिकारमलः ॥ ४५ ॥ श्रुतमृक्षराट्पभृतयः सचिवाः स्वमुदीर्यतां हरिभटाः स्फुरितम् । परवानतीव जन एष भवत्स्ववधार्य शिष्ट सुविचिन्त्य मिथः ॥ ४६ ॥ भँगवन् प्रमाणमिह वायुस्तो विचिकित्स्यते किमिव तूर्णमयम् । उपगृह्यताम्रपरतः स रिपुर्निभृतानि सूचयति मर्भविदि ॥ ४७ ॥

^{9.} BCD वहनप्रभवः पुरतो २. A वयसः । ३. BC दि । ४. C ह । BD ध । ५. A प्रविबुधा । ६. A जन ७, BC D धुनैवजलधेरमुना LBCD omit this stanza.

इैति वादिनः प्रमदकण्टिकताः परितः परिच्छदविशेषभृतः । उपसेदुरीशमिव तं निकषातनयं तदैकमतयः कपयः ॥ ४८ ॥

प्रणयप्रवृत्तसकलात्मकथाः कथयांवभूवुरतिगृदमपि^{रै} । अथ ते समानकरणीयरसाः सहसाऽब्धिपारमधितत्वरिरे ॥ ४९ ॥

समकालमेव जलराशिममुं मम सैन्यमेतद्भियाति यथा । नल शिल्पवानसि कुरुष्व तथेत्यवद्द्विधानतरलोऽधिपैतिः ॥ ५० ॥

घटयामि सेतुमहमत्र नर्गेः प्रवगेश विश्वसिहि यातु निशा । प्रहिणु क्षितीश्रहरणाय हरीन् प्रहरान्तरे तरिस राशिमपाम् ॥ ५१ ॥

इति विश्वकर्मसुतसंश्रवणात् प्रमुदः प्रवङ्गग्मपतेरपतत् । स्वबलेषु दृष्टिरतिहृष्टिकरी कमलेषु दीप्तिरिव चण्डरुचः ॥ ५२ ॥

अवदच तानुषसि यूथपतीन् त्रजताहरध्वमविस्वमिति^४ । गुरुदुष्कराद्भृतविधिप्रवणा स्वणाब्धिवन्धनसहानचस्रान् ॥ ५३ ॥

जग्रहुस्तदोमिति चमूपतयश्रतुराः शिरोभिरिधपस्य वचः । मुग्रुचुर्मुखैश्र ककुभः सपदि क्षणदानुरागमरुणच्छुरिताः ॥ ५४ ॥

अयमावयोर्दहनवाणहतः सहसैव शोपमुद्धिर्वजतु । रचयाव संक्रममिषुपकरैरथवेह यान्ति किममी कपयः ॥ ५५ ॥

इति रामलक्ष्मणवचस्यवदत् कपिराट् किमद्भुतमिदं युवयोः । स्वयमेव सत्स्वभिसरेषु नतु प्रथमं परिश्रमज्जषः प्रभवः ॥ ५६ ॥

अथ चेलुरुचिलितवालथयः कपयो नभस्यपसरत्तमसि । प्रमुखेऽह्नि संनिहितवन्धभयादिव सिन्धुराण्णिभृतभावमगात् ॥ ५७ ॥

प्रश्नांस दाशरथिरुन्महसः सह लक्ष्मणेन कपियोधगणान् । प्रवगेश्वरस्य सुहृदर्थरसः स विभीषणस्य विततान मुदम् ॥ ५८ ॥

चरमं ययुः प्रणयिनः कमलान्यभिहृत्य रामचरणाञ्जतलम् । प्रथमं समुद्धृतमहीश्रक्जलाः स्थपति प्रवङ्गगृतनापतयः ॥ ५९ ॥

१, BCD omit this stanza. २. B धिभूय CD भिभूपमिति। ३. C र्कसुतः D कमतः। ४. A तः।

हरिवीरवृन्दसकलाङ्गहतान् परिगृह्य पाणितलयोः कलया । जिनतेन्द्रजालमचलानुद्धौ निद्धे नलस्तरलमीनकुले ॥ ६० ॥ निपतन्ममज्ज न गरिष्ठमपि प्रचचाल न क्वचिदलग्रमपि । अभिकामसंपद्मतीत्य वभौ नल्रशिल्पसंनिमितमद्रिकुलम् ॥ ६१ ॥ अतिशातमुक्ष्मैमतिवासिमुखः शिखराणि संस्थितिसमान्यकरोत । न जहार कालमणुमप्यचलैर्जलधिं ववन्ध सुरिशल्पिसुतः ॥ ६२ ॥ च्युतसङ्कटत्वविकटत्वकथाः सुपथाऽऽशु तेन नलशिल्पभ्रुवा । अजयन्नजातपरिखेदकणाः कपयः कृपीटनिधिमेकपदे ॥ ६३ ॥ बलितूर्यभिन्नसुरबन्दिरवां हविषा करम्बितनृमांसचरुम् । शुचिरत्नरश्मिचयमध्यलसद्विकरालकालपिशिताशिरुचम् ॥ ६४ ॥ वहिरप्यजस्त्रमभिरामशतैर्दिशतीं दशोनिंगडवन्थमिव । प्रतिरुन्धतीं प्रतिगृहं प्रभया नभसो³ विनिर्गमपथं परितः ॥ ६५ ॥ सनवच्छदामरुणरत्नकरैः कुसुमोत्तरां शशामणिद्यतिभिः। फल्रज्ञालिनीमुपरि हेमघटैरटवीति रोपिर्तमिति पुरतः ॥ ६६ ॥ विपुलोत्पताकथवलाश्मगृहामुरुहेमसालपरिवेषवतीम् । मणिवपदीपपरिखावलयां विमलान्तसंसरणरत्नभ्रवम् ॥ ६७ ॥ अगृहीतकालनियमां कुसुमैः सलिलैः सदोढकमलप्रणयाम् । विभवेः समन्तसुरुभातिभरैरनपेक्षिताश्रयविशेषगुणाम् ॥ ६८ ॥ अधितोयराशि गिरिशृङ्गतटे घटितां महेन्द्रपुरवर्धिकेना । भवमध्यंभाजि गुणजालमयीं धियमात्मनीर्वं विभ्रनौऽहमितिँ ॥ ६९ ॥ प्रतिवारि जातकनकाम्बुरुहां प्रतिशाखि पारकतमूलदलाम् । प्रतियात्धानभवर्नान्तलसत्परिमाणैशून्यपरिवारैचयाम् ॥ ७० ॥ निजकान्तिमग्रसकलप्रचयामवधानलक्षितललामचैयाम् । असकृत्कराग्रपरिमृष्टदशो दद्दशुर्दशाननपुरीं हरयः ॥ ७१ ॥ कुलकम् ॥

[্]য ৭. A निशात । B तिशीत शुक्र २. BCD वसां ३. A मन ४. BC हि । ५. A धु । ६. B ने ৬. BCD ताहसति । ८. D विभवान्त । ९. BCD णाम । १०. A प ११. BCD लगा ।

मणिरत्नसानुषु निवेशसहं सह तैर्वेलीग्रुखचमूपतिभिः। अचलद्विभीषणमतेन शनैरचलं सबेलमन दाशरथिः ॥ ७२ ॥ विनिवेश्य तत्र निजसुनुबलं सकलं प्रकाशितसमस्त्गृहः। स्वयमंत्राभिः कतिपयैरपरं गिरिमध्यवास दिवसाधिपतिः ॥ ७३ ॥ शिखरान्तगैरपि सवेपथुभिः कपियूथपोद्गममैयो मयुभिः । ददृशे दशाननपुरस्य शिखिपतिपैन्नमूल इव सोऽवनिभृतुं ॥ ७४ ॥ असमोऽयमेव महिमाऽस्य गिरेः स जगाम यत्प्रवगसैन्यभरः । भृशर्माचितैतदुपकण्ठतलः स्थलकाश्चनाम्बुरुद्दखण्डतुलाम् ॥ ७५ ॥ शिखराणि मूलमुपकण्डतंटीरटवीश्र वीक्ष्य विततस्तुँतिभिः। अपि शीलितामरनिकेतनगैः प्रवगैः सुवेलमनु संम्रमदे ॥ ७६ ॥ न्यविशन्त नीर्धितटे बहवो बहवः सुवेलमवसन् परितः। बहवः प्रवेष्टमनसोऽरिपुरीं हरयोऽन्तरा रुरुधिरे सचिवैः ॥ ७७ ॥ निपुणेर्विभीषणनिगृढचरैः स्वपुरोन्मुखौ दशमुखप्रणिधी । गिलतातपेऽहाने कपिध्वजिनीकटकान्तनिर्गमपथे विधृतौं।। ७८ ॥ कपिभिः कृपारसदरिद्रकरैंबेपुषि प्रयुक्तवहुविपकृती । सदिस स्मितानुपदमृद्धपूणो भगवानभाषत सपत्नचरौ ॥ ७९ ॥ अभयं निषीदतममी गमिताः पृतनेश्वरैरसहना हरयः । प्रभुकारणाद्गणितात्यययोयुवयोर्वधात्क इव नो महिमा ॥ ८० ॥ अवगाढ एष यदि सैन्यभरः प्रतिगम्यतां प्रतिभयं न प्रनः । अबुधं प्रबोधयतमात्मपतिं निपतत्यनाथ इव किं विषमे ॥ ८१ ॥ अधनाऽपि सोऽर्पयतु राजसुतां भजतां विभीषणमधीश्चमिव । सुखमस्तु मुक्तवति गर्वमरौ न शराः पतन्ति रघुवंशभुवाम् ॥ ८२ ॥ इति तौ विसृज्य दशकण्ठचरौ सचिवानुवाच विनतप्रभृतीन् । रणरागवेगचलितप्रवगे सदिस स्वर्धेर्यसदृशं स वचः ॥ ८३ ॥

९. BC नुगैरिव २. BC चयो । ३. A दुरन्त ४. BC मि । ५. A विलिश्त BD निभृतः । ६. A धनमारि । ५. CD तंश्रु । ८. BD हे । ९. A धिग ।

विजितोऽम्बुधिः परिगता नगरी रणसंशयस्थमधुनाऽभिमतम् । तदुपैतुं कोऽपि दरैदृष्टभयं द्विषमस्मदर्थमभिसाधयितुम् ॥ ८४ ॥

द्विषतोऽभियाति^र शतमेकचरः सुँभटोऽनभीष्टनिजदेहतृणः । दयितप्रभूतपरिवारधनः प्रधनानलं विशति नैव सुधीः ॥ ८५ ॥

गुरुदूतवाक्यहतिभिर्भवतां स निश्वाचरश्वरणयोः पततु । स्पृहयामि हन्तुमधुना विशिखेने तमाततायिनमपि प्रर्णंतम् ॥ ८६ ॥

प्रत्याविप द्विपति बुद्धिमतामभिकामकुत्प्रश्रम एव गुणः । अधिकृत्य मृत्युरसिकानबुधानुदितो गुणान्तरविधिगुरुभिः ॥ ८७ ॥

र्शमबुद्धयः समरभारहराः शैंमिता कुतः प्रतिघवेगभृताम् । तदुशन्ति पौरुषमुदारिधयः प्रथमं जयन्ति हृदि येन रुषम् ॥ ८८ ॥

अपि निश्चयाध्यवसितारिवधाः मृधग्रुत्तमाः परिहरन्ति पुरः । अधमास्तु भीतिरयमेव वदन्त्यनिबद्धभूरिभटवादनिभात् ॥ ८९ ॥

तदरेविंचिन्तयत मन्त्रवशादवसानमप्रहरणोपहितम् । तदकोशलं विपुलरक्तनदां जनयन्ति येन वसुधामबुधाः ॥ ९० ॥

नियतं न तस्य नयतन्त्रमिदं मनिस प्रमाद्रसिकस्य रिपोः । प्रवगाः प्रसीदत नखाज्ञनयः कृतकृत्यतां दधित संप्रति वः ॥ ९१ ॥

नयत क्षपामवहिताः परितस्त्यजतार्जवं ध्रवगवीरगणाः । धृतञ्जङ्करमाध्वमितरेतरमप्यरयः प्रपश्चचतुराः सविधे ॥ ९२ ॥

उपरुध्यतामियमतीव पुरी कृतमाहवोत्सवविलोलतया । रिपुरेष दुर्विषहवामविधिस्त्वरतां रणाय मरणावधये ॥ ९३ ॥

क्रियतां पुरश्वरममूर्ध्वमधः प्रधनाय सन्यरचनासु रयः। रजनीति नैव शयितव्यमिह च्छलयोधिनामनियतः समयः॥ ९४॥

^{9.} A ति । २. A किप D वर ३. BCD स्तदर्पमितसन्ध । ४. A तु । ५. A स । ६. A थम ७ A याद ८. A स ९. D सहा १०. A समता ११. A धामधर । D वामविधि । ३०

रजनिरजानि रामस्येति जन्योक्तिभाजः सदासि सदंसिराजीवाविरासीत्तमःश्रीः । कपिशकपिशतास्योद्भृतमर्चिंस्तदानीमरुणमरुणदुस्नैरीषधीनां सुवेलः ॥ ९५ ॥

प्रैलम्भितः ख्यातिमसौ जगत्सु जयेतिहासो जनमेजयेन । एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभ्रुजा भीमपराक्रमेण ॥ सुदृढविपुल्लगात्रः शत्रुकीटान्तकारी सतत्रमुपचितायां संनिविष्टो दशायाम् । जगदमलसुद्स्ताशेषदोषान्धकारं जनयति युवराजः पालवंशपदीपः॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो नाम षिंड्वराः सर्गः ॥

सप्तविंशः सर्गः ॥

तदेव ताभ्यामथ रावणाय रामस्य निर्विद्यजिताम्बराशेः । स शक्तिसंपत्प्रचयश्वराभ्यामाश्चर्यगर्भेर्वचनैः शशंसे ॥ १ ॥ तस्यावलेपस्तिमितादरस्य पुरः पुरस्कारविवर्जिताभ्याम् । उद्योगमावेद्य रिपोस्तमुग्रं तृष्णींबभूवेऽतिचिराचराभ्याम् ॥ २ ॥ पप्रच्छ मिथ्येव स मन्त्रिष्टद्धान् दुर्बुद्धिजम्बालनदीनिविष्टः । अतिष्ठतं स्वात्मनिपातमिच्छन्न तेषु तीर्थेष्विव निर्मलेषु ॥ ३ ॥ ददर्भ भ्रयः शुकमस्तश्चकश्रख्यों स रामस्य वचांसि तानि । भीतैस्तपस्वीति वदन् सहासं स सारणेनाभिद्धे यथार्थम् ॥ ४ ॥ जग्राह नासौ वचनं शुकस्य हितैषिणो नापि च सारणस्य । रुरोध रोषोच्चिलतानमात्यान्तुनोद चाभीष्टिनिषेधनित्यान् ॥ ५ ॥ विसृत्य वीरान्विमनाः स सायं प्रासादमारुह्य सह स्पशाभ्याम् । ददर्श तद्दाशरथेर्दशास्यः सैन्यं सुवेलस्य तटे निविष्टम् ॥ ६ ॥ आच्याश्च संख्याश्च समुद्भवश्च बलश्च बुद्धिश्च विशुद्धताश्च । स्थलोचयानुचतुरुत्तमानां तौ रावणाय प्रवगेश्वराणाम् ॥ ७ ॥ ययों न पर्यन्तमनीकिनीनामुद्वीक्षमाणः स रिपोस्तदानीम् । अवातरन्म्लानमुखप्रसादः प्रासादगृङ्गान्मनसाऽऽकुलेन ॥ ८ ॥ विसुज्य तौ रामिश्चरः स तुर्णं निर्मातुमादिज्य कलाविदग्धौन् । ययौ समीपं जनकात्मजायास्ततस्तदादर्शितहर्षवेगः ॥ ९ ॥ उवाच तां वारिनिधेरपारे नक्तं निविष्टस्य तवाद्य पत्युः। श्रतं त्वया जानकि यन्मदीयैः प्रजङ्कसुप्तघ्नमुखैः प्रयुक्तम् ॥ १० ॥ पतिप्रभावस्थिरानिश्रयायाः संप्रत्ययार्थं दुहितुः स भूमेः । आनेतुमार्द्रं द्विपतः शिरस्तज्ज्वालामुखं किङ्करमादिदेश ।। ११ ।।

^{9.} BCDE अनिर्वृतः । २. D तप । ३. A दुःखान C D दस्तान् ।

सुव्यक्तसर्वोपघनं घनाजिस्थलीरजोरूपितमौलिबन्धम् । रामस्य तेनोपहुतं भटेन शिरः क्षरत्फेनिलरक्तधारम् ॥ १२ ॥ उद्वीक्ष्य सद्यः क्षतकण्ठनालं मुखारविन्दं रघुनन्दनस्य । हा नाथ किं जातमिदं तवेति पपात सा मोहविछप्तसंज्ञा ॥ १३ ॥ मायेयमार्ये दशकन्धरस्य प्रत्येषि किं सत्यमिदं ध्रियस्व । आश्वासयत्तां त्रिजटेति जोषं सुशीतलैः सुनृतशीकरौंघैः ॥ १४ ॥ अत्रान्तरे रामचमूनिवेशाद्विवेश तत्र क्षणदान्तर्शासी । प्रगल्भवैतालिकचादुगर्भो भेरीमृदङ्गानकशङ्खनादः ॥ १५ ॥ स किङ्करायश्रकितश्रकम्पे दशाननः स्वं भवनं विवेश । माया गतेति त्रिजटा जहर्षे ददर्श सीता सुम्रुखीर्दशाशाः ॥ १६ ॥ आश्चर्यमासीत्तदसौ तदा यद्विनीतवेषः कुशपूतपाणिः । अगच्छद्दत्विग्भिरनुप्रयातः प्रभातकालाद्वतयेऽग्न्यगारम् ॥ १७ ॥ सन्तर्प्य सोऽग्नित्रितयं त्रिलोकीसंहारदीर्घाध्वरदीक्षितात्मा । निमन्त्रयामास निजप्रवीरातुपस्थितापूर्वमहाजिभोर्जयः ॥ १८ ॥ अथाजगाम प्रथमं प्रमाथी वरूथिनीभिर्गणनातिगाभिः। ततोऽविश्वत्कम्पकरः सुराणामकम्पनो नाम निश्चाचरेन्द्रः ॥ १९ ॥ व्यकूर्दतोचैः कवची पिशाचः क्षपाचरेन्द्रस्य मुदं वितन्वन् । आगच्छति स्म ध्वनयन् दशाशाः स्वनैः शठः स्यन्दनरासभानाम् ॥ २० ॥ प्रकामैशाखामृगमांसर्गधीन्महोदरः स्वोदरमुन्ममार्ज । विशिष्यमाणं रणहर्षवेगान्मही महापार्श्वभरं न सेहे ॥ २१ ॥ वियद्वितन्वन्विघसो विवेश घसोऽग्रहीद्विग्रहवेषग्रग्रम् । रेजे रथस्योपरि रक्मिकेतुरदीपयत्तं पुर्नरप्रिकेतुः ।। २२ ॥ द्देऽन्तकायापि भयं भुकुट्या देवान्तकः स्वान्तिकमागताय । **छिलेख दंष्टाशिखरैः समन्तान्नरान्तकः क्रान्तसभान्तरालः ॥ २३ ॥**

^{9.} CD येथाः । २. BC ज्याम् । ३. BC श । ४. D वी । ५. A. मुप्रवेषम् । ६. CD इ। सरम् । ७. B शिरा D शता ।

संरम्भमूहे निभृतं निकुम्भः कुम्भः क्षयाम्भोधरवज्जगर्ज । कालः कपीनां कलहार्लुलज्जे ममज्ज मन्देऽपि कलौ कपाली।। २४ ॥ जिह्वोष्टभेद्येषु भटाः कपीनां कपित्थमात्रेषु शिरस्स कोऽर्थः । अस्माभिरत्रेति इसन्नवादीइंष्ट्रायुधः संसदि वज्रदंष्टः ॥ २५ ॥ निश्वासवाताः प्रसरन्त्वर्सङ्गं किम्रुद्यतेः शस्त्रशतेः शितेनेः । आसन्नजन्यः प्रवगेषु गर्वादिति स्मितं व्याकृत वर्ज्नमौलिः ॥ २६ ॥ ब्रह्मास्त्रकुल्यामिव तातपादैनिंपीय मुक्तामयम्रतिपवामि । तां रामसेनामिति कौम्भकर्णिरुढुर्णघोरद्रघणो जगाद ॥ २७ ॥ मारीचपुत्राः सह ताटकेयैवैरान्तमाजग्मुरिवोछसन्तः । चिराद्यरंसीदिव शूर्पणख्याः स वक्तृर्वेरूप्यकृतो विषादः ॥ २८ ॥ द्वुतं ममार्ज त्रिशिराः शरौघान् मर्मप्रहाराय सकामकारः । रामे स जातप्रतिघः पुरैव वधाज्जनस्थानजुषः सनाम्नः ॥ २९ ॥ बबन्ध बन्धुत्वमपास्य दूरं विभीषणाँयातिवलः पिपासाम् । जगाम संग्रागमुखे वृसंख्यां निशम्य नैराक्यमिवातिकायः ॥ ३० ॥ विस्तीर्णपक्षो गगनं ततान इयेनः समागत्य कुतोऽप्यकस्मात् । लघ्वेवँ लघ्वीमिव रामसेनां तामुद्धरिष्यन्नखराङ्कशाग्रेः ॥ ३१ ॥ असंभवर्दिक्षु जगद्वभुक्षोराहृतसर्वानुगमण्डलस्य । क्षपाचराणामपि कर्णशूळं गृधंस्य कोलाहलमाततान ॥ ३२ ॥ कृत्स्नेव सोचैरथ पूरपूरि घृत्कौरफूत्कारपुरोगमाभिः। विस्नम्भहन्तव्यरसोद्धराभिर्मित्रघ्नसुप्तघ्रपताकिनीभिः ॥ ३३ ॥ इत्यादयो राक्षसयोधवर्याः पर्यायसंहारितसिद्धसङ्घाः । साहायकं भेजुरतीतसंख्याः प्रपन्नसंख्यस्य जगत्त्रयारेः ॥ ३४ ॥

ततः स्वहस्तोपहिताभिरुचैरानर्च दूर्वीदिभिरहेणौभिः।

यथोत्तरं स प्रभुरस्रपाणामुपेयुषः संसदि राक्षसेन्द्रान् ॥ ३५ ॥

^{9.} BD कोलःकपीन।कलयन् । २. D भोज्ये । ३. A वि । ४. A हरन्त्य । ५. A C हतकेतु । ६. BCD त्पू ७. AD ब्येव लख्या । ८. न्दि । ९. A गुध्र । १०. A वत्कू C बस्कार D ध्वाक्षा रक्षकार । ११. A चर्चा १२. BCD रर्चना ।

अथैनमास्थानगतं शशास माता हितं माल्यवता सहैत्य । जहास तस्या अपि स प्रमादी वात्सल्यकछोलकलं वचस्तत ॥ ३६ ॥ पुनः शनैः प्रेक्ष्य स माल्यवन्तमुवाच मातामहमाहवोत्कः । श्रतं यदुक्तं दृहितुर्भुत्वेन स्वेनोच्यतामार्य मुखेन कार्यम् ॥ ३७ ॥ सहोद्रौ मालिसुमालिनौ ते हतौ चतुर्बोहुभृताऽरिणेति । व्याप्त्याऽनयैवार्य किमेष नप्ता विशङ्कचते विंशतिवाहुद्ण्डः॥ ३८॥ आश्वासयत्रास्स्व मुहुर्तमेतामिहैव मातामह मातरं मे । स एष यावन्नरवानराणां निर्गत्य निर्ग्रन्थनमातनोति ॥ ३९ ॥ जगाद भीतां जननीं स भूयः किमम्व कार्पण्यमिदं तवाद्य । तस्यैकवीरस्य सुमाछिनस्त्वं रक्षःपतेस्तार्ध्यजितस्तनूजा ॥ ४० ॥ वीरानलैकारणितामपीत्थमुपेतया किं जननि त्वयौजः। पितः कुरुस्योज्झितमाट्रेण गृहीतमेतत्पतिवंशदैन्यम् ॥ ४१ ॥ न पक्षपातः स्विपतामहे मे मातर्नमोऽस्त प्रैपितामहाय । चराचरेऽस्मिन् पथमं प्रतीतो हितिप्रकर्पादिव यँ: प्रहोति: ॥ ४२ ॥ स माल्यवन्तं पुनरप्यवादीद्विलोक्य वैलक्ष्यमिवापनेष्यन् । विवर्तते विषियतापराधस्तथाविधानामपि मातृबन्धौ ॥ ४३ ॥ मान्योऽसि मातामह शाधि संयत्प्रकारमेवं प्रयतः शुणोमि । तवापि नाकणेयतीतरत्तु कर्णावली दुर्ललिता ममेयम् ॥ ४४ ॥ किं द्रुद्धभावाद्विकृतिस्तवेयं यदुज्झिताऽऽत्मप्रकृतिः प्रदीप्ता । स्थिताऽथवा मय्यधुनाऽपि डिम्भसंभावना नप्तरि पङ्किवक्रे ॥ ४५ ॥ प्रविश्यतां मातरयं नमामि प्रसीद् पुत्रेषु जयोद्धरेषु । मोदस्व मातामह मद्भजानां वीर्याद्धतं वैरिषु वीक्षमाणः ॥ ४६ ॥ आयुः श्रियं च द्वितयं दशास्यः तयोर्निभेनात्मगतं विसृज्य । द्विषामिवाह्यानिमित्तमाराह्यारेषु रक्षोनिवहात्र्ययुङ्कः ॥ ४७ ॥

१. I) न । २. A मस्त्वत्त्र । ३. C यो । ४. A यत्त्र ५. BCD वाविह ।

द्वारं प्रहस्तः प्रपपात पूर्वमपूर्वशाखामृगमांसगृध्तुः । नाचिन्तयत्तामनिमित्तवृष्टिं हतो जयाशामृगतृष्णिकाभिः ॥ ४८ ॥ संरम्भसंभेदविशेषमूर्छत्परस्परास्फालमहारवाभ्याम् । कवाटता द्वारि च दक्षिणस्यामृहे महापार्श्वमहोदराभ्याम् ॥ ४९ ॥ आत्मा सुताख्योऽथ जगत्रैयारेः पुरन्दरैकारिरिति प्रतीतः । अभ्यस्तमायास्त्ररहस्यगुप्तिर्गोप्ताऽभवत्पश्चिमगोपुरस्य ॥ ५० ॥ स्वीकृत्य वैकृत्यविडम्बनानि बलानि वालेययुजा रथेन । द्वारं ययावुत्तरमात्मनैव संप्राप्तनिष्ठादिवसो दशास्यः ॥ ५१ ॥ इत्यप्रमादीव दिशश्रतस्रः चक्रे चमुरोपितवाटकृत्याः । न्यवीविशद्षष्टिविशिष्टसारं वीरं विरूपाक्षमनीकमध्ये ॥ ५२ ॥ सर्वत्र सर्वायुधपाणयस्ते तस्थुस्तथा रावणमूलयोधाः। भयादिवोङ्कीय यथाऽऽश्च भेजुर्विभीषणाशौमवसर्पकाकाः ॥ ५३ ॥ ततः स सैन्येन सडम्बरोऽन्तॅर्द्विषद्धलानामवलोक्यते स्म । मृत्योरिप त्रासकरः सर्लीलं सुवेलमारुह्य रघृद्रहेन ॥ ५४ ॥ अवातरद्धीरमथाद्रिशङ्काद्वलन्यवस्थानमरेः प्रशंसन् । ददौ दशं चात्मचम्पतीन्द्रान् प्रति प्रतिन्यूहविधानहेतोः ॥ ५५ ॥ माच्यां प्रहस्ताभिमुखं न्ययुङ्क नीलं नलादिप्रवगेन्द्रमुख्यम् । भेत्तं महापार्श्वमहोद्रौ च स वालिपुत्रं दिशि दक्षिणस्याम् ॥ ५६ ॥ सामीरणि रावणिसंग्रुखीनं विधाय विश्वासमसावियाय । तमात्मनैवावरजद्वितीयः पतिं प्रतीयेष निशाचराणाम् ॥ ५७ ॥ विभीषणर्क्षेश्ववलीमुखेन्द्राननीकिनीनां निदधौ स मध्ये । युद्धाय सञ्जातस्यात्रिरुध्य क्षणं पुरोगानिति चादिदेश ॥ ५८ ॥ बलानि विक्रान्तिरसोऽँयमास्तामपश्चिमेनाशु पुनर्नयेन । विचिन्त्यतां विद्विषि कार्यसिद्धिराक्रार्न्तसंसत्सयोऽयमेव ॥ ५९ ॥

^{9.} B D नगर Cभुवन २. C छुर्विभीषणस्थाम । ३. A पसर्थ । ४. D रेण ५. C नून ६. C त्रातुं D सन्त्रं ७. BCD सौम । ८. A सन्धःस ।

मित्राणि बन्धननुजीविसार्थानात्मानमर्थान्द्यितं यश्रश्र । सन्देहदोलामधिरोपयान्ति न साहसाद्धर्यधना महान्तः ॥ ६० ॥ साम्नेव पूर्व विहरन्ति ऋराः क्रूरा भवन्ति व्यतिरेकपक्षे । द्विषत्म दौर्वल्यनिगृहनाय ऋीबाः पुरैवायुधम्रद्विरन्ति ॥ ६१ ॥ न प्राणिहिंसां सुधियश्वरन्ति सत्सु श्रियः सिद्धिपथान्तरेषु । यदा गतिनीस्त्यपरा परेभ्यः संख्यावतां संख्यरसस्तदानीम् ॥ ६२ ॥ हते द्विषि द्रौग्विरमेन्न मन्युः शनैः कृतं तस्य सुखाय तेजः । निष्पिष्यतां तत्क्रमशः प्रवङ्गाः शृङ्गं नर्येग्रावणि रावणस्य ॥ ६३ ॥ तमङ्गदो वालिनि जातसरूयं हितानि गत्वाऽऽञ्ज तथाऽनुज्ञास्त । प्रत्यर्प्य सीताम्रपहत्य राज्यं यथा स वः पादरजांसि मार्ष्टि ॥ ६४ ॥ निर्यात वा निर्जितलोकपालः श्रुत्वा कटूनि प्रथमं स एव । ततस्स्वतः स्वस्थविहारशोभाः क्षोभातुरः कैः पुरतो रिपुँर्वः ॥ ६५ ॥ अधैर्यदोषं परिहर्तुमार्यास्त्वयं क्रमो नत्वनुकम्पयाऽरेः। द्विषद्वधेनापि न याति लोपमधैर्यदोषप्रभवोऽपवादः ॥ ६६ ॥ नात्यर्थमस्मद्धहुमानयोगादुद्वेजनीयः परुषैः पुरैव । त्वयाऽङ्गद क्रोधरयं स रुध्वा सुहृत्सुतेनेव हितानि वाच्यः ॥ ६७ ॥ स्मरन् पितुस्ते नियतं दश्चास्यस्तैवौमिति श्रोष्यति सुनृतानि । तद्गम्यतामङ्गद मङ्गलानि मरुद्गणस्ते मुदितस्तनोतु ।। ६८ ॥ विपर्ययेऽपि स्वर्भेदीर्य वीर्यमार्येषु नः संभृतसाधुवादः । प्रत्याव्रज द्रागिति गीयतां ते दौत्यावदानं त्रिदशाङ्गनाभिः ॥ ६९ ॥ स्वयं न जातु प्रणयौद्धटन्ते हठेन सन्देहपथं त्रजन्ति । उपेक्षिताश्चोपनयन्त्यकीर्तिं स्वार्थाः परेषुत्तमदूतसाध्याः ॥ ७० ॥ इतीरियत्वा स बुधानपश्यत्तैस्तुष्ट्वे कण्टिकतेर्वेपुर्भिः। ततोऽचलद्वालिसुतः स्वयूथ्यान् संस्थाप्य तत्रैव महस्सहायः ॥ ७१ ॥

१. A त्तरिन्त । २. A द्विष ३. BCD प्राग्नि. ४. BCD निज ५ B बद्ध । ६. BCD भः क्षोभान्तरिहाः । ७. D रिपुतोऽरिपू । ८. BC र्थस्त्व । D योः ९. A तिं । १०. A दो । ११. BD विश्व । १२. BCD तप्रणयाघ ।

युवा स वजौंश्विविशालमें लिज्वेल सुभाभ्यां मिणकुण्डलाभ्याम् । विवेश विद्याधरवर्त्मनाऽरेः पुरीं निरुद्धावनिलोकमार्गाम् ॥ ७२ ॥ अज्ञातपातैः मितहारपालै हरःस्थलेन प्रणुदन् प्रवीरान् । सभासदां संजानितेन्द्रशङ्को लङ्काधिपस्य प्रसभं पुरोऽभूत् ॥ ७३ ॥ ततः स रेजेऽरुणवक्त्रविम्बः कदम्बकेषु क्षणदाचराणाम् । आकस्मिकालोकभयद्वतेषु तमस्सु पूषेव निशावसाने ॥ ७४ ॥ गतः स द्ग्ध्वा नगरीं हनूमानस्यापि शिष्योन्वैयमेव कोऽपि । इत्युच्चरास्यैः परिशोषवद्धिः तमीक्षमाणाः क्षणदाचरेन्द्राः ॥ ७५ ॥ स्वयं समाख्याय स वालिस्नुः सन्त्रासमूकेषु निशाचरेषु । महर्त्वमातिथ्यविनीतमूर्तो जगिद्धिषे द्वेषिवोत्ससर्ज ॥ ७६ ॥ पितृवधवैरिवमोक्षनिमित्तं नियतमुपागतवानयमस्मान् । वितथिवतर्कजडे हृदि हृष्यिन्निति जगदन्तकरः स जगाद ॥ ७७ ॥ अयमपरोऽस्मदधीशदुरन्तः किमपि करिष्यित वानरवर्ष्मा । सचिवगणः क्षणदाचरभर्तः स्प्रदमिति चेतासि वाचम्रवाच ॥ ७८ ॥

नाश्चर्यमावहाते कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः । येनानिशं ललितकोमलकान्यमूर्तेः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥ 'ते मेघमुक्तमि न स्तुवते सुधांशुं तेषां मनो न रमते मकरध्वजेऽपि । सर्वारिवीरविजयप्रसृतप्रसत्तिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥

इत्यभिन-दक्कतौ रामचिरते महाकाव्ये अङ्गददौत्यागमनो नाम सप्तविंशातितमः सर्गः॥

^{9.} BD नवां शुक्कां C उदंश । २. A यात्रः । ३. A वशेषा वयमे । ४. A only reads this sloka. ५. BCDE read this sloka.

अष्टाविंशः सर्गः

प्रजहर्ष दशग्रीवः सामग्रीमाकलय्य सः। वालिपुत्रः पविष्टोऽयमिति चेतसि चिन्तयन् ॥ १ ॥ स तं वीक्ष्य प्रमुदितो मेने वालिनमागतम् । पितरं पुत्रनामानमाहः सत्यं मनीषिणः ॥ २ ॥ अहो धैर्य कपेरस्य यापितो यदियचिरम् । तापसापशदोऽनेन पितुर्विस्नम्भघातकः ॥ ३ ॥ पितृद्विषः पितृव्यस्य व्यक्तं व्युषितमत्सरः । छिद्रमासाद्य निष्कान्तः कालज्ञो वालिनन्दनः ॥ ४ ॥ यद्येवं जितमेतेन मतिमानयमभेकः। गताः स्म सौहृदानृण्यं शौर्यशालिनि वालिनि ॥ ५ ॥ इति वात्सल्यविच्छिन्नविसदृग्भावविक्रियः। मित्रपुत्रादरेणैव तं प्रतीयेष रावणः ॥ ६ ॥ रामपादरजोभक्तित्यक्तरावणसौहदः। कपिर्दिदीपे कोपेन कोणपानवलोकयन् ॥ ७ ॥ विससर्ज तमावेगं वक्ष्यन सन्देशमीशितः । पर्वतते हि विश्वदा हृदि स्वच्छे सरस्वती ॥ ८॥ वात्सल्यवेगोपहृतं भेजे रावणसंसादि । वालिस्मृतिसबाष्पायां पितुरासनमङ्गदः ॥ ९ ॥ विस्रब्धमथ विश्रम्य संमुखीनमुखावालिम् । सखेव सुखसंप्रश्नैः पौलस्त्यं समबोधयत् ॥ १० ॥ प्रयुज्य समुदाचारं स दूतोचितमङ्गदः। उवाच वाचं विनयस्वीकारस्वादुविकियाम् ।। ११ ।।

^{9.} BC कार २. BC शं ३. BC कतुं ४. BC कम.

अहं दाँत्येन रामस्य रावण त्वाम्रपस्थितः । शुणु श्रवणपेयानि तद्वाक्यानि मुखेन मे ॥ १२ ॥ प्राप्तास्त्वद्दारपर्यन्तमश्लोहिण्यो वनौकसाम् । अभ्यत्थानत्वराँ शून्यः किं रावण भवानयम् ॥ १३ ॥ अनागतानागमय प्रच्छापृष्टान्विपश्चितः । चिन्तयाचिन्तितं भूयो दत्तस्ते रावण क्षणः ॥ १४ ॥ स्वैरमहाय मन्त्रेण तन्त्रेण च यदिच्छासि । कुरु तत्सर्वमस्पासु पश्चाद्रक्ष्यँसि नः ऋमम् ॥ १५ ॥ विलोक्य चेदातिभरं गतः कृपणतामासि । ब्रुहि द्विणमात्मीयं सदृशं प्रार्थ्यसे तर्तः ॥ १६ ॥ न संभृतं सैन्यहविर्न भृतो दक्षिणादरः। परमार्थाय वैराग्निं किमारब्धो रणाध्वर: ॥ १७ ॥ आत्तंमर्पय सौभ्रात्रं विदृणुष्व विभीषणे । आकारगुप्तेर्न फलं शिथिंहैंस्ते रणादरः ॥ १८॥ शमः समधिके शत्रौ पाण्डित्यं न भयं विदुः। को विक्रमः पतङ्गस्य पततः प्रततेऽनले ॥ १९ ॥ पुलस्त्यपौत्रस्य तमस्तव नैवोपपद्यते । सापि मन्ये परीणामं गता ते निकषा निर्शे। । २०।। प्रकृत्यमित्रा न वयं न च दूरान्तैरौकसः। मूलमुत्खन वैरस्य शमस्य फलमाप्नुहि ॥ २१ ॥ पतापम्लापनोऽँन्तर्धिरयमद्य न केवलम् । अञ्चक्ककारणारब्धप्राणत्यागोऽपि ते नर्थैः ॥ २२ ॥ चिरमारस्व विनीतात्मा किमनर्थेषु ध।वासि । न त्वाम्चच्छेत्तुमिच्छामिक्छन्ने कारणकानने ॥ २३ ॥

^{9.} B पाग. २. BCD दिवीकसः । ३. B किया ४. BCD द्या ५. तरं BD ६. BD प्यमेव तत् । ७. C दत्तो । D द्य । ८. CD दा ९. BD न्त । १०. शिशिर ११. BC युज्य । १२. A वि । १३. AC तवद्री । १४. CD स्तापनो १५. A तमः ।

न नः क्रोधरयः कश्चिदौचित्यादागता वयम् । दूरम्रत्सार्य मात्सर्यं न्याय्यं त्वमपि चिन्तय ॥ २४ ॥

पालस्त्यस्य शमोद्रारमुदारं शृणवौम ते । पश्याम नैकषेयस्य निकषं प्रवगेषु वा ॥ २५ ॥

येनोत्क्रत्ताः स्वमूर्थानो रुद्राद्रियेन चोद्धृतः । दशास्य दर्शयास्मासु साहसं तद्वैलं च तत् ॥ २६ ॥

धर्मः स्वमृध्र्मां कदनं केन ते गुरुणोदितः । क्रौर्यं त्वया तदभ्यस्तं छेत्तुं क्व दश दिक्पतीन् ॥ २७ ॥

धिक् त्वामेकं नृशंसेषु येनात्मशिरसां त्वया । अनुभूतमनार्येण पर्यायच्छेदवैशसम् ॥ २८ ॥

देवा दयौजडतया विलना येन केनचित्। यत्र तत्रापि र्तुष्यन्ति न पश्यन्ति पुरोऽँत्ययम् ॥ २९॥

उन्मूलनाय मरुतां मर्त्यानामथ भोगिनाम् । यत्ते शम्भुवरं तुष्टो दुरो दुष्क्रियया तया ॥ ३०॥

नातिसृष्टो वरस्तुभ्यं तुष्टेन परमेष्टिना । विदग्धेन वधोपायः स तेन तव निर्मितः ॥ ३१ ॥

देवद्विजातिक्रमणात् त्वयैनः संचितं तथा । यथा नाथेन तेनापि नियतं नावलुम्र्व्यंसे ।। ३२ ।।

वहुश्रमः परजयः किमकारणमादृतः । स चिन्त्यतामात्मजयो येन भूयो न खिद्यसे ॥ ३३ ॥

ओतुनेवात्मतोकानि[ँ] त्वया तृप्तिमविन्दता । खादितान्यविनीतेन क्रत्वा तानि तपांस्यपि ।। ३४ ।।

प्रदीप्ताः पापिशिखिनो निर्वाणास्ते तपोऽग्रयः।

मग्रोऽस्यापदि निम्नायां म्रुदितास्तव शत्रवः ॥ ३५ ॥

^{9.} BCD णुवामतेः । २. A द्र । ३. A यो । ४. A न्ततोऽपि न ५. B परा ६. BC छोक्य । ७. C ते पुरेवात्मनस्ता । D नेतुरेवात्मनस्ता ।

वैधेयस्येव भवतः किमद्यापीयमज्ञता । चतुर्दश दशग्रीव विद्यास्थानानि वेत्सि चेतु ॥ ३६ ॥ कः शक्रोति समाहर्तुमियतः कपियूथपान् । तवात्रातिकटोः पाकादन्यत्राहितंकर्मणाम् ॥ ३७ ॥ उत्तारिता राशिमपामपारमचिरादमी । तवैव कर्मणा तेन केवलेन वलीम्रखाः ॥ ३८ ॥ यौस्त्वदीया भजन्ति स्म नोद्यानालीः शिलीमुखाः । तास्त्वत्कमेवलादद्य विलस्पन्ति वलीम्रखाः ॥ ३९ ॥ यासु नार्ककरैः क्रान्तं त्वत्पुरपान्तभूमिषु । निविष्टमच विस्नन्धं तास्वेवार्कसतानुगैः ॥ ४० ॥ अहो महाश्चर्यवलाद्धलवत्कर्म कर्मणैः। यत्त्वं कर्मवलोदीर्णः पतितः कर्मणो बलात ॥ ४१ ॥ अनरण्यस्य राजर्षेर्दाक्षान्तो न समीक्षितः । येन तस्य तवेदानीं कैवेयं कालयापैना ॥ ४२ ॥ यत्सत्यं मैथिलीहेतोर्न तथा प्रार्थ्यसेऽधुना । र्यंथा नस्तस्य पूर्वस्य करणेन महीपतेः ॥ ४३ ॥ नियतिस्तस्य नृपतेरीदृशी वा करोषि किम् । अस्मासु विनयेनैव तदागः क्षालयाधुना ॥ ४४ ॥ किमन्यदेहि वैदेहीमभिषिश्च विभीषणम् । कपीन् प्रणम रामस्ते न प्रपन्नाय कुप्यति ॥ ४५ ॥ हितेषिणः सहत्स्रनोर्वचनेन ममाप्यसौ । सर्वस्वेनार्च्यतां रामो भगवान् भवनागतः ॥ ४६ ॥ कुलदृद्धेषु तिष्ठस्वं हितं शृणु शिशोरपि । गता इव दशग्रीव ते तैवोद्यमवासराः ॥ ४७ ॥

^{9.} AD त्रहत । २. BCDE omit this sloka ३. B करान्वयैः ४. A कर्मि। ५. D हानयात। ६. CDE omit these three lines, ৬. A त्सु। ८. CDE न तवोद्यम । B द्यान।

अद्य सर्वोस्तव दिशः संनद्धकपिकण्टकौः। अयं विद्धोऽसि विचलन्विमले तिष्ठ वर्त्मनि ॥ ४८ ॥ कृतं न साधु पौलस्त्य निरस्तो यद्विभीषण:। प्रविष्टः सङ्कटं मोहात् कमालम्ब्य गमिष्यसि ॥ ४९ ॥ हितं हितं वदन्त्यार्याः कडुवाक् शास्ति यः शुभम् । स्तावकस्तावकः सर्वो रिपुसङ्घः सुहह्रवः ॥ ५० ॥ ये नमन्त्यक्रमाद्दं प्रभोरुन्मार्गवर्तिनः। ते मन्त्रिणस्तृणानीव दुरन्तावटमूर्धनि ॥ ५१ ॥ दूरमृत्थापितो लक्ष्म्या नैव त्वं तलमीक्षसे। दुर्रुभास्तव ते नूनं ये बुद्धचा निमताननाः ॥ ५२ ॥ तातस्य वेत्सि मे वीर्यमनुजस्तस्य नान्यथा । सुग्रीवोऽपि दशग्रीव तव सौहृदमहैति ॥ ५३ ॥ एकवानरमात्रस्य वीक्षितं बलमानिलेः। लङ्केश क इवाद्यापि संघर्षस्ते हरीश्वरैः ॥ ५४ ॥ सीतामर्पय कार्पण्यं किमिव त्रिजगत्पती । न्यस्य राज्यं कृती भूयाः स्वभ्रातिर बिभीषणे ॥ ५५ ॥ अञ्चान्तसुखतृष्णस्य देवदेवः स एव ते । दास्यत्यपाकृतान् भोगान् भक्तिसाध्यैः प्रसाधितः ॥ ५६ ॥ उक्त्वेति रामसन्देशमङ्गदः स्वमतं च तत् । क्षणं तत्रास्त निष्कम्पः कम्पयन्निव तां सभाम् ॥ ५७ ॥ अहो कषति पौलस्त्यं रामो रम्याभिरुक्तिभिः। श्रीतलामलधाराभिरद्भिर्दावमिवाम्बुदः ॥ ५८ ॥ भूत्वा यद्वालिपुत्रेण रावणः प्रतिबोध्यते । तद्वोधितोऽङ्गदेनापि प्रमाणं परतो विधिः ॥ ५९ ॥

९. BD संकटाः । २. BC पि । ३. BCD ङ्गसमुद्भवः । E सुहद्भवः । ४. A. क्त्याशाट्य । ५. A पवालि D यहायु ।

नात्येष्यति वचो नुनं वालिसनोर्दशाननः। मैत्रीति सेतुरुनुङ्गो न द्यौरपि लङ्घ्यते ॥ ६० ॥ दर्शिताः कार्यगतयः सर्वो एव निरत्ययाः । अवसाने दमोऽप्युक्तो दुरुक्तेन विनाऽग्रुना ॥ ६१ ॥ क्रियेयाऽऽनिलिना पूर्वं वयमत्र चिरं जिताः। वाचा वालिसतेनेत्थिमदानीमतिरञ्जिताः ॥ ६२ ॥ गाम्भीर्यस्थगितं तेजः किमप्यस्योज्जिहासति । प्रत्युक्तो रावणेनायं न विद्यः किं करिष्यति ॥ ६३ ॥ एकैकशः स्फ्रटं सृष्टाः शर्टेरस्मत्प्रराकृतैः । अमी लङ्कानिकेतानामातङ्काय वलीमुखाः ॥ ६४ ॥ निर्दे पुरमस्माकमञ्जनायाः सुतो गतः । तारायास्तनयः क्रुद्धो न शेषं स्थापयिष्यति ॥ ६५ ॥ शोणिताक्षविरूपाक्षध्रम्राक्षप्रभृतिष्वपि^{र्य} । मन्त्रिष्वन्तः प्ररूढार्तिचिन्तानिष्पातिपत्तिषु ॥ ६६ ॥ महोदरमहापार्श्वसुपार्श्वप्रमुखेषु च। महावीरेषु माहात्म्यसंवादम्रदितेष्वपि ॥ ६७ ॥ कपालमालिस्रझालिविद्युन्मालिमुखेषु च । माध्यस्थ्यमिव काकुत्स्थे यातेषुत्तमयातुषु ॥ ६८ ॥ धन्यो दाशरथिर्यस्य दृतः सुनृतवागसौ । इति भ्रयः प्रशंसत्सु नीचैर्नीचतमेष्वपि ॥ ६९ ॥ भजतीवार्जवं वन्ने शहे शाट्यमिवोज्झति । ज्वालामुखसमुहे च सौमुख्यमिव गच्छति ॥ ७० ॥ तैर्वालिसुतसाधृक्तैः सिक्तेऽन्तः शीकरैरिव । अग्निकेतौ निराकृते निर्वाण इव तिष्ठति ॥ ७१:॥

^{9.} BC मन्त्री । २. D कृप । ३. BCD कशो नियतं । ४. A. ब्विति । ५. BC तिप्रगृढान्ताश्चि ।

शुके सन्धानसङ्कल्पं पुनः स्पृशति चेतसा । सारणे रावणत्रासात्तुष्णीं स्तुवति राघवम् ॥ ७२ ॥ अहो माहात्म्यपिशुनं वचनं विपिनौकसः । इतीन्द्रजिति जातास्थे दृतसन्दत्तचक्षुषि ॥ ७३ ॥ क्षेस्तेनावलेपेन प्राप्ते कम्पमकम्पने । अतिकायेऽतिमाये च मुह्यतीवारिसंपदा ॥ ७४ ॥ विकृतेष्विव कृत्येषु भृत्येषु व्यथितेष्विव । संक्रान्तेष्विव कुल्येषु मौलेषु चलितेष्विव ॥ ७५ ॥ चालितेष्विव चेतस्सु दस्यूनोंमपि सर्वतः । स्तवत्सु बालदृद्धेषु वालिनस्तनयं शनैः ॥ ७६ ॥ उद्गिरत्सु दशग्रीवनिन्दां वैतालिवन्दिषु । स्वैरोक्तारिपशंसायां ब्रह्मराक्षससंसदि ॥ ७७ ॥ विध्य मुर्ध्नः संघट्टस्वनत्काश्चनकुण्डलान् । क्षणं निगृह्य कण्ठानामन्तरेव रयं रुषः ॥ ७८ ॥ निविश्य मणिपर्यङ्कपर्यन्तेऽवनिचुम्बिनि । कृत्वैकं मणिपीठाग्रादङ्किमुरुनिवेशिनम् ॥ ७९ ॥ अकृत्वा सकृद्प्यारात् कर्णेषु हितभाषितम् । द्ररेऽपि मुहुरामन्त्र्य विमन्त्रोपनयोद्धरान् ॥ ८० ॥ चरःस्थलपसारेण पणुदन् गगनं पुरः । उपवेक्य द्विषः पश्चादुच्छासिनि महासने ॥ ८१ ॥ संवेक्ष्य राक्षसीः क्षिप्रमशोकवनिकागताः। निवार्य नाकबन्दीनामाक्रन्द्रवमुच्चकैः ॥ ८२ ॥ विष्वग्वमन्त्रिव विषं विंशत्या रावणो दृशाम् । प्रत्यभाषत पीयूषस्वादुवादिनमङ्गदम् ॥ ८३ ॥ कुलकम् ॥

^{9.} BCD Omit two lines २. C स्पशाना ।

अहो विदग्धः सुग्रीवो यत्त्वामित्थमचेतसम् । अङ्करं वालिनोऽस्माभिरुन्मृलयितुमिच्छति ॥ ८४ अस्मास् वालिपुत्रोऽहमिति वादी न लज्जसे । दास्यं दाश्वरथावित्थं गतः परमविद्विषि ॥ ८५ ॥ त्वया हाङ्गद पुत्रेण मित्रं मे दिवि नन्दित । पितृव्ये पितृवैरस्य शक्त्येकान्त्यमुपेयुषौ ॥ ८६ ॥ युक्तोऽरिसंश्रयः पूर्वे शिशोरशरणस्य ते । सनाथोऽस्यधुनाऽस्माभिः प्रतिप्रहर वैरिणि ॥ ८७ ॥ तारया किमपि स्त्रीत्वात् कृतं नूनमसांप्रतम् । वत्तरमाज्जठराज्जाल्म जातस्त्वमरिनन्दनः ॥ ८८ ॥ जाने वाली नै रामेण न सुग्रीवेण केवलम् । तयोस्त्वयाऽऽत्तदास्येन दस्युना विनिपातितः ॥ ८९ ॥ अस्मत्सङ्गसमुद्धतं निकृष्टनरसंश्रयात् । त्वया विलुप्तं जगित यशो बालिश वालिनः ॥ ९० ॥ निगीर्णः कर्णपरुषं भाषमाणः पुरः पुरा । सुहर्द्धिविधतेनापि दृतो धनपतेर्मया ॥ ९१॥ मुक्तोऽसि वालिनः सख्याद्गच्छ तिष्टन जीवसि । कुतः प्रतिनिविष्टेषु मुहूर्तमपि नः क्षमा ॥ ९२ ॥ गिरस्ते रामदूतस्य श्रुताः परिषदाऽनया । इदं ब्रूहि वयं भूत्वा तापसं किपसंसिद ॥ ९३ ॥ अकालहरणादेव किं काकुत्स्थ विकत्थसे। नन्वांनीतः प्रसद्य त्वं कृतान्तेनास्मदन्तिकम् ॥ ९४ ॥ सालाग्रसंप्राप्तपंपि क्षद्रभावादनास्थया । श्रलभोत्थामिवास्माभिः कपियूथग्रुपेक्षितम् ॥ ९५ ॥

<u>9. A अञ्चलेबासमुपेयुषि । २. A जिनि । २. A मु</u>प्रोबेणच । ४. <u>A हु । ५. A नाला ।</u> ६. A स्वमन्तके । ७. A पात ।

न जानीमो निहीनानि वक्तमङ्गद रामवत् । गच्छ संनाहयानीकमनीकमित एति नः ॥ ९६ ॥

सर्वसेनाङ्गविकलं सर्वसेनाङ्गशालिनः । यत्सत्यं वानरवलं जेतुं जातत्रपा वयम् ॥ ९७ ॥

नूनमालोक्य नः सैन्यसंनाहं सन्नसाहसः । आत्तार्तकाकुः काकुत्स्थः सत्यनामा भविष्यति ।। ९८ ।।

नाद्याप्युज्झित सीताशां हताशः किमसौ मिय । मरुपृष्ठ इवोदन्यामासन्नमरणो मृगः ॥ ९९ ॥

मैथिलीत्यसवस्तस्य पूर्वमेव हता मया । परं भविष्यत्ययशो ममाद्य मृतमारणात् ॥ १०० ॥

स चेदिच्छिति सन्धानमाच्छिद्यानुजसन्ततेः । सीतावरभवास्तिस्रो विश्राणयतु नस्तदा ॥ १०१॥

विभीषणं विशस्यादौ सुग्रीवं चाग्रजद्विषम् । बलं विभजतु क्षिप्रं रक्षोभ्यः स जिजीविषुः ॥ १०२ ॥

यातु यातुप्रवीराणां प्रणम्य चरणानसौ । नरो न रोषप्रकरं सोडुमिन्द्रजितः क्षमः ॥ १०३ ॥

न चेदत्युग्रमहसा कपिसङ्घस्तरङ्गवान् । अगस्त्येनेव जलाधिः पौलस्त्येनाद्य पीयते ॥ १०४ ॥

प्रजञ्वाल ततः कोपात्कपिः कपिशकेसरः । उत्करालशिखाराजिराज्यसेकादिवानलः ॥ १०५ ॥

उज्जगाम जगद्दीपप्रदीप्ताननमण्डलः । हेमाचलशिरस्तुङ्गादङ्गदः काश्चनासनात् ॥ १०६ ॥

तम्रुज्जिहानमालोक्य चिकतास्ते निशाचराः । छन्नं वानरवेषेण देवेशैमिव मेनिरे ॥ १०७ ॥

^{9.} BC वीरे ।

म्रुष्टिमुद्यतमाहृत्य विजित्य रभसं रुषः । उपसृत्य पुनः सृत्वा पोलस्त्यं कपिरब्रवीतु ।। १०८ ।।

नास्ति मे राघवादेशस्त्वां निहन्तुमनन्तरम् । एष गच्छामि निर्गच्छ प्रतीच्छ कपिवाहिनीः ॥ १०९ ॥

दूरं निमज्ज पौलस्त्य काकुत्स्थशरसिन्धुषु । आचृडमर्घपङ्कस्य यदि क्षालनमिच्छसि ॥ ११० ॥

इति क्षोभचलः पद्मचां पश्यत्सु पिश्चिताशिषु । तमुच्चशुङ्गैः पासादमपिनट् पिठैरं यथा ॥ १११ ॥

आदिदेश दशग्रीवः सुभटान्निकटस्थितान् । आजन्मसंस्तुतहठो हठेनादातुमङ्गदम् ॥ ११२ ॥

उत्पपात स तैः सार्ध निष्पपात च निर्दयम् । विससर्ज विस्रष्टासुन् ललतः स्वलतश्च तान् ॥ ११३ ॥

निर्युहाम्निलयानद्दान्निष्कुटान्ससभाश्रयान् । निर्जगाम भुजैः भञ्जन् प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥ ११४॥

पासादं च प्रसादं च भङ्कत्वा वालिसुते गते । अशाद्धहिः स्थितः कुँद्धो बलाध्यक्षान्दशाननः ॥ ११५ ॥

संनादयत संनाहतृर्याणि तुमुलाखम् । संपातयत सैन्यानि दैन्यमित्यंक्रमोऽधुना ॥ ११६ ॥

संनद्धं रथपादातमिभाश्वं किचदागतम् । विछुप्यतां रामबलं बलरेणुभिरेव नः ॥ ११७॥

विभीषिकाः कियन्त्यश्चित् प्रेरणानि च कानिाचित् । प्रस्तूयन्तां प्रवङ्गेषु कस्तान् प्रति हि सङ्गरः ॥ ११८ ॥

नरान्त्रनालवलया नरशोणितचर्चिताः । कुर्वन्तु कम्पं नरयोर्नरान्तकचम्भटाः ॥ ११९ ॥

^{9.} BC मूलमप्य । २. A पृष्ठं ३. B त । ४. A आगाद्वहिः स्थितः क्षुच्यो । ५. C न दैन्यस्य ।

क्रोष्ट्रष्ट्रस्यारेयाः करालश्वकेतवः । संक्रीडन्तः प्रतिष्टन्तां बीभत्सरचना रथाः ॥ १२० ॥ पिशाचमुखचक्रीवचक्रवालधुरन्धरः । कल्प्यतां विकटाकल्पः स नः काष्णीयसो रथः ॥ १२१ ॥ निर्गच्छतु गजस्कन्धैः कबन्धानां कदम्बकम् । त्रजन्तु वाजिनामग्रे मुर्घानो युद्धलालसाः ॥ १२२ ॥ उच्छना विक्रियावन्तो निष्क्रामन्तु श्वभिः शैवाः । जनयन्तु द्विषः शङ्कां कङ्कांलाः स्वलितोत्थितैः ॥ १२३ ॥ द्वारि द्वारि तटिजिह्वाः सन्तु सन्तमसन्छिदः । ज्वालास्याः सालपृष्ठेषु तिष्ठन्तु विवृताननाः ॥ १२४ ॥ विमुक्तकेक्यः कोटन्यो विकटश्रोणिमण्डलाः । राक्षस्योऽसृड्यधुक्षीवाः ऋीडन्तु पुरतस्तयोः ॥ १२५ ॥ दृश्यादृश्यानि भूतानि वितन्वन्तु विडम्बनाः । दर्शयन्त्वन्द्रजालानि मत्युज्यस्यान्तवासिनः ॥ १२६ ॥ वीराः कारुण्यमुज्झन्तु भीषयन्तां भयानकाः। बीभत्साः प्रसरन्त्वग्रे निग्रहाय वनौकसाम् ॥ १२७॥ एकदैवाभिद्दन्यन्तां जैत्रवादित्रजातयः। विदीर्णैः कर्णविवरैर्विद्रवन्तु वनौकसः ॥ १२८ ॥ केऽपि घन्तु शतधीभिः केऽपि गुम्फर्णकैः कपीन् । लीढमस्तिष्कलेपाभिः केऽपि पेतकरोटिभिः ॥ १२९ ॥

प्राप्तः कोऽपि न मोक्तव्यः पहर्तव्यः पुनः पुनः । मर्यादासेतुरुद्धानां वैरान्तगमनं कुतः ॥ १३० ॥

इत्युक्त्वा रजनिचरेश्वरः स्वयोधान् सौधाग्रं गगनमिवारुरोह तुङ्गन्म् । संमूर्छन्मुखरवसूचितं प्रकारं शाकारव्यवहितमीक्षितुं कपीनाम् ॥ १३१ ॥

^{9.} BC शि। २. A लि। ३. C टिन्यो D टान्या ४. A क्रत्यास । ५. A B गू।

तारेयागमनसमुद्भवत्प्रहर्भेपोद्वाचः प्रवगपताकिनीपतीन्द्राः । जन्येच्छारभसगृहीतशैलसौलाः सौलानामुपरि विरंजुरुल्लसन्तः ॥ १३२ ॥ इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये रणाभियोगो नाम अष्टाविंशः सर्गः ।

श्रीधैर्मपालकुलकैरवकाननेन्द्र राजा विलासकृतिपङ्कानिनीविवस्वान । सर्वाभिरामगुणपत्रस्थत्रजैकनीडद्वमो विजयते युवराजदेवः ॥

एकोनत्रिंशः सर्गः ॥

प्रतितृपसुरमौलिरत्नराजीरुचिरुचिरपसवार्पिताङ्क्रिपूजः । कृतसदशनुतिर्महाकवीन्द्रैर्जयति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥

तं निशम्य सबलस्य राघवो रावणस्य रणरागमङ्गदात् । सिद्धमिष्टमभिगम्यताभिति स्वं जगाद वलमाहवोत्सुकम् ॥ १ ॥

तत्क्षणं मणिमृदङ्गमर्देलध्वानभिन्नतुम्रलारवोर्मयः । रुद्धमुक्तजलपूरवत्पुरीमध्रवन्त परितः ध्रवङ्गमाः ॥ २ ॥

कोटिशः कनकशैलसंनिभाः पद्मशो विकचपद्मकान्तयः।

शङ्कराः कुलिशजालरोचिषः सर्वशः क्षयदिवाकरोपमाः ॥ ३ ॥

चक्रचापशकटाम्बुजादिकव्यूहभेदरचनाविचैक्षणाः । मुक्तकादिसकलायुधावलीकृत्यकारितस्शैलग्रुष्टयः ॥ ४ ॥

संप्रतीष्टसुरपुष्पेदृष्टयः संप्रहृष्टसुरदृष्टसोष्ट्रैवाः । संनिकृष्टसुरशञ्जनिर्जयाः संप्रमृष्टसुरयोषिदश्रवः ॥ ५ ॥

पृष्ठतः कृतसहस्रर॰मयः शीतलानुगुणवातवीजिताः । सत्त्वसत्त्वरपुरस्सरावलीकथ्यमानरिपुनिर्गमोत्सवाः ॥ ६ ॥

र्आिलिलिङ्करथ दोहदा इव व्याकृतस्वरुचिसिद्धसंपदः । तां जगञ्चयजितः पुरीमरेः तेऽन्तकालिशिखिनः कपित्रजाः ॥ ७ ॥

तामतीत्य परिखां पॅतस्थिरे राक्षसेश्वरपुरीं हरीश्वराः । र्मन्त्रणान्तरनिष्टॅत्तिशङ्कःया दूरमुर्ज्झितनिवेशैभूमयः ॥ ८ ॥

निर्घनान्निपतिता नभस्तलादुत्कटा इव सहस्रकोटयः। रेजुराहितमहाचमत्क्रियास्ते पुरोपवनचैत्यशाखिषु॥ ९॥

^{9.} BC दरोद्धराः । २. BC दष्टिसीष्टवाः । ३. BCD सिन्निविष्टसुरदेहसंपदः । ४. CD omit this sloka ५. BCD खाः परीयि । ६. BC य । ७. BCD वि । ८. BC निर्जि । ९. D जे ।

केऽपि चुकुशुरिषक्रधो यथा केपि च प्रजहसुर्जयोद्धैराः। केऽपि दीर्घमभितो ननिर्देरे (?) श्रम्बराः श्ररदुपागमे यथा ॥ १० ॥ ^४केऽपि राजकुलमेव चक्रम्नः केऽपि कोश्वभवनं व्यलोकयन् । केऽपि जग्मरवरोधसद्मनामग्रमग्रमभिकामरंहसः ॥ ११ ॥ केऽपि तृत्यभवनानि भेजिरे केपि चित्रवलभीव्यंडम्बयन् । केऽपि नेदुरुपरुद्धनिष्कुटाः केऽपि सङ्क्रुटमसङ्कर्टं व्यधुः ॥ १२ ॥ केऽपि सालवलयं व्यलङ्गयन् केऽपि गोपुरमपावृतं व्यधुः । केऽपि जग्मुरुपकण्डमोकसां केऽपि निष्कुटमहीमपूरयन् ॥ १३ ॥ तद्विलोक्य हरिसैन्यमन्तिकादन्तकालशिखिलोलमापतत्। अत्वरन्त निजपुद्गलॉहुतिं प्रत्यजन्यजलदत्विषोऽस्रपाः ॥ १४ ॥ निर्ययुर्निजनिकेतनोदरात्ते निजमभुनिदेशगौरवातु । वर्ष्मणि स्विलितवासवायुधे सस्मितभ्रमितकङ्क्टोत्कटाः ॥ १५ ॥ सावहेलकलितासिपदृसप्रासपाशहलशूलशक्तयः। शात्राभ्रदशनावलीरुचिच्छन्नगादनिजदेहकालिकाः ॥ १६ ॥ ईयुरुल्लसितरोद्ररंहसः सिंहनाद्युखरा नभःस्पृशः । उद्धताः प्रलयवातलालनालावणस्य जलधेरिवोर्मयः ॥ १७ ॥ सक्तरक्तजलवाहरुष्टयः प्राज्यरक्तमदिरामदोत्कटाः । ऊढरक्तकुसुमोत्करस्रजो रक्तवीरँकदलीकदम्बकाः ॥ १८ ॥ निर्गतारुणविलोलदृष्ट्यः सृष्टभङ्करभयङ्करभ्रवः । ग्रन्थिबन्धयमिताकुलायतश्मश्रवः श्रवणशङ्कभीषणाः ॥ १९ ॥ मुर्घि संनिहितगृध्रपङ्कयः पादयोश्रद्धलजम्बुकीगणाः । विप्रतीपखरवातवेछितच्छत्रचामरिकरीटकेतवः ॥ २० ॥ अग्रतः प्रववृतेऽग्रगामिनामुक्षराक्षसवनौकसां रणः। सालतालशरजालदृष्टिभिईष्टिपल्लवितवैरवीरुधाम् ॥ २१ ॥

^{9.} BCD येथो । २. A ववत्गिरे । ३. BC शाक ४. CBD omit two slokas. ५. BCT) सुद्रकोद्रतीन् । ६. C सृष्ट D स्पृष्ट ७. C ची ।

तेन्रद्विविशिखैद्रमव्ययं ते वपुर्भिरघटन्त चास्थितम् । भेजिरे न सुचिरादपि श्रमं स्वाभिकार्यरसमग्रचेतसः ॥ २२ ॥ सेहिरे शरतुषारमञ्जतेरम्बुजैरिव मुखैर्वछीमुखाः। अञ्मवर्षमसहन्त राक्षसाः क्षोदकीर्णाशिखरँस्तनूरुहैः ॥ २३ ॥ निर्दयाहतिनिरन्तराहितप्रीतयो ननृतुरुत्तमौजसः । ते परस्परमनीकतुर्ययोञ्छेदवीचिभिरपूर्वरीतिभिः ॥ २४ ॥ द्राक्कतैः प्रतिघयोनिरुद्धतप्रत्यनीकतुरुताडनोद्भवः । संग्रुमुर्छ समवेत्य शोणिमा कोऽप्यसौ कपिकपोलपालिषु ॥ २५ ॥ गृढमर्महतिगाढमीलिताः प्रीतये न कपयस्तथाऽभवन् । स्पन्दमानतनवोऽप्यसृग्भुजामुत्पतार्वेरुधिरोद्गमा यथा ॥ २६ ॥ वेद्रि विस्मृतसुरप्रयोजनः केवलं कवलरागमँग्रहीत् । तत्प्रसह्य शमनः समं तदा रामरावणवलं लिलेह यत्।। २७ ॥ तत्र केऽपि कपियूथपोत्थिताः कौणपाः कुणपतां प्रपेदिरे । केऽपि मुक्तसकलाङ्गसन्धयः सद्य एव परमाणवोऽभवन् ॥ २८ ॥ वानराश्च पिशिताशिभिः क्षताः शिक्षितैः सकलशस्त्रदृष्टिष् । अध्यशेरत रतक्लमादिव स्मेरवऋकमलाः समित्वलम् ॥ २९ ॥ प्रागिवोज्ज्वलमुखद्यतिर्मृतोऽप्याददे न शिवया वलीमुखः। जग्रसे तु पिशिताशनः श्वसन्नेव नष्टभूकुटीपरिग्रहः ॥ ३० ॥ चस्वलुश्र्युतललाटशोणितस्थासकस्थागितचक्षुषोऽस्रपाः । न प्रचेलुरुपनीतशृङ्खलाः स्वान्तवालवलयैर्वलीमुखाः ॥ ३१ ॥ दुस्सहानुशयसंज्वराज्जहुर्जीवितानि पिश्विताशिनः क्षताः । नाग्रहीद्रणरुजं वनौकसां रामसंस्मरणज्ञीतलं मनः ॥ ३२ ॥ नैक्षतापि दिश्रमृक्षरक्षसोरस्पृश्चत्स्रवगमग्रजिह्नया । जम्बुकी लिखितवाजिपञ्चरा कुञ्चरस्य निममज्ज मज्जनि ॥ ३३ ॥

१. C खा D खे: । २. A प्राकृतः । ३. BC व । ४. ACD स्य । ५. BD पात । ६. D तां सम । ७. B D न्त्र ।

आससाद करटी कटीतलं मौलिमश्रयत गृध्रमण्डली। पादमादित शिवा श्रीयं श्रनी जन्यमुध्नि सुभटस्य पेतुषः ॥ ३४ ॥ चर्मवर्मशकलाकुलोर्मयः केशकेसरकलापशैवलाः । सस्रस्रसरितो रथाचलश्रेणिबन्धपरिणद्धरोधसः ॥ ३५ ॥ तायते स्म तरुणेऽपि दारुणं ध्वान्तमह्नि रजसा हतातपे । शस्त्रपातरसितेन जिहारे यातुधानविपिनौकसां क्रियाः ॥ ३६ ॥ गुश्रकाककुलकेलैयः शिवासारमेयपरिषत्पुरस्सरौः । रक्षसः समिति सीदतोऽभवन् पाश्च एव परिपार्श्ववर्तिनः ॥ ३७ ॥ मुर्छिताः शतमचेतनाः शतं शातशस्त्रशकलीकृताः शतम् । अग्रजन्यरसिकाः पैरीयिरे पश्चिमाजिरभसैः परकातैः ॥ ३८ ॥ गोपुरेषु परिखासु तोयधेस्तीरभूमिषु सुवेलसानुषु। रामरावणवलैर्विचिवियरे बन्धवः प्रहतिवेगनिर्गताः ॥ ३९ ॥ सा पुरस्तुरगनागपत्तिषु प्रद्वतेषु तुषवत्तरुक्षतेः। रक्षसां प्रकटसारमण्डलां कर्ण्डितेव रुरुचे वरूथिनी ॥ ४० ॥ अस्फ्ररस्ररसि काननौकसामिष्वसिस्वधितिमार्गसंपदः। रक्षसां रुरुचिरे निपेतुषामप्यरातिमभिर्सारसंपदः ॥ ४१ ॥ न्यस्य वक्षसि गरीयसो गिरीन्व्यक्रमन्त दश्चकण्ठसैनिकाः। कुर्वते हि हृदि शक्तिशालिनः स्वामिकृत्यभरगौरवं परम् ॥ ४२ ॥ जग्मुरस्थितमुदायुधा मिथस्तेऽस्रपप्लवगवीरबाहवः । नाकिभिस्तदवलोक्य विस्मितैः सस्मरे न बलवासवाहवः ॥ ४३ ॥ लम्बमानमसिना इसन्निव स्वान्त्रनालमलुनानिशाचरः। पाणिरुद्धपृथुपार्श्वशेर्फंसः पुष्ठवेऽभिरिषु कोपनः कपिः ।। ४४ ॥ कोष्णशोणितनिपातस्चितस्वोत्तमाङ्गहतयः प्रवङ्गमाः । अभ्यगृद्धिगुणरोषरंहसः सिंहवन्मद्कलोपमानरीनै ॥ ४५ ॥

^{9.} BC टम् । २. BC कटाः । ३. D त्परासवः । ४. BCD प्रती । ५ BCD तण्डु । ६. A कुण्डि । ७. C चरुरवे । ८. BD नुसाध्व । ९. BC जिग्यु । १०. A गुल्यव । D गुल्य पुष्पु । ११. D कलािकि शाचरान् । B लािनभानरीन् ।

अभ्यगादगणितव्यथस्तथा कोऽप्यरिं कपियुवा जवोत्तरः। सांविवेद न यथा विनिर्गतं कुन्तमन्तरनुलोमवर्त्मना ॥ ४६ ॥ कोऽपि चाश्वखरपुच्छसंस्तरे हस्तिहस्तम्रपधाय सप्तवान् । बीध्यते स्म रुधिरव्ययोल्बणस्वव्रणोढरसमीरनिस्वनैः ॥ ४७ ॥ नर्जुना चलनवैर्त्मना पयन्नर्जुनाहतशिरौ निशाचरः । वानरो विधुरितः क्षिँतिं ययौ वानरोषविषभूमि रुट्फलः ॥ ४८ ॥ द्रागस्टर्क् स्रवति हस्तवानइन्वानरः शिरसि राक्षसं तथा । निर्जघान घनग्रुष्टिबन्धनस्तं यथा न पुनराहवोन्मुखम् ॥ ४९ ॥ उच्चान विहसन्वलीप्रुखः पुङ्कशेषप्रुरसः शिलीप्रुखम् । संविवेद न महीश्रसंहतिं लोमक्रुपनिभृतां निशाचरः ॥ ५० ॥ वानरैः पचुरशस्त्रकोविदा कोविदारतरुभिर्न्यवर्त्यत । रक्षसां क्षयरसोद्धरा सभा रासभारवनिवेदितागमा ॥ ५१ ॥ तत्र तत्र घनतां गतेरसृक्दमैर्जगृहिरे यदङ्घयः। तेर्न वेबि शरशैलदुर्दिनं न व्यतीयुरुभयेऽपि सैनिकाः ॥ ५२ ॥ स्वार्सिभिः कापिभिरात्मसात्कृतैः कृन्त्यमानशिरसामसृग्ध्रजाम् । दुरमुद्ययुरसृङ्गुस्वालयो दैवमत्तामिव शत्रतां गतम् ॥ ५३ ॥ उत्तमाङ्गपदभागिति ध्रुवं मुर्धि मत्सरमुवाह विग्रह: । र्थैन्ननर्त ततबाहुराइवे तन्निपातसमकालमेव सः ॥ ५४ ॥ आददे भयदतां न रक्षसश्चापलं नच कपेराचिन्तयतु । तत्पराक्रमगुणैकरञ्जितो नेतुमत्वरत खेचरीगणः ॥ ५५ ॥ वानरे। उप्सरसमीप्सति स्म न स्वामिनो विरहिणः स्मरन्युहुः। क्षुद्रमेतिदिति नाकनिस्पृहः स्वीचकार न विमानमस्रभुक् ॥ ५६ ॥ पक्षपातमपहाय राघवे रावणे च परिम्रुच्य मत्सरम् । प्राश्निकत्वमगमन् सुरास्तयोस्तुत्यभङ्गजययोरनीकयोः ॥ ५७ ॥

^{9.} BC बीज्य । २. A ववल । C वलन । ३. B वपुः ४. BD क्ष । ५. A भृत् ६. A प्राक् शिरः ७. A मुश्चिनापिनड्डा ८. BC तन्न D तत्र ९. A मि १०. BC हुतम् । ११ BC तन्निपातसमकालमुद्धजो मृत्यिति सम यदसी रणाङ्कणे ।

राक्षसैर्जुहविरेऽसवः सुखं पार्थितैः कपिभिरर्पितं वपुः । ते द्वयेऽपि यशसः कृते पुनः भेजुरात्तकदनाः कदर्यताम् ॥ ५८ ॥ प्रत्यनीकमुखभङ्गहेतुतां तेन नूनमगमन्नसृग्भुजः । यत्प्रतीयुर्लिकौत् प्रतिस्वलचश्रलाग्ररसनाः स्वमप्यसृक् ॥ ५९ ॥ वीरवक्तरुधिरोक्षितद्विपस्कन्धमांसकबलग्रहोत्सका । उन्ननाद मृगधूर्तसुन्दरी दुस्तरास्नपरिवेषरोषिता ॥ ६०॥ व्यक्तविश्वयवरुथसन्धयो गन्धचश्रलमुखीभिरन्तिकात । भेजिरे युधि सुगालपालिभिर्लोलवीरवपुषो रथत्रजाः ॥ ६१ ॥ ध्वस्तधुर्ययुगयोक्त्रंरभयः स्नस्तस्नतक्वथकेतुकूबराः । ते ययुर्जयमनोरथा इव प्रक्षयं समिति रक्षसां रथाः ॥ ६२ ॥ सादिनोऽस्थ्यपि लिलेह जम्बुकी नात्ति पत्तिपिशितोत्करं पुरः। दुर्रुभस्य हि समस्तामिष्यते वस्तु सर्वमितरस्य दर्भगम् ॥ ६३ ॥ निष्फलमकटसङ्गरित्रयाः कूटयुद्धमसृजन्नसृग्धुजः । नारभन्त घृणया वनौकसो विक्रमैकशरणा रणान्तरम् ॥ ६४ ॥ सालसानुकरकोत्करैररीनृक्षपङ्किरभिवर्षति स्म याँ। साऽलसाऽनुपद्मस्तृणाद्घृणाकारिभिर्मुखविलासबिन्दुभिँ: ॥ ६५ ॥ सा चचार नखराङ्कशावलीभीषणा द्विषदनीकनाकुर्षु । गुल्मरुद्धघनमूलसन्धिषु प्राणकीटकुलमृक्षसंहतिः ॥ ६६ ॥ अन्तकोपगमनोत्सवोचितप्रक्रियाविधिविशारदा इव । तेनुरन्त्रततिभिः पतत्रिणस्तोरणानि रणसीमशाखिषु ॥ ६७ ॥ रक्षसां वपुषि कीकसान्तरे तार्रवैः कपिशतैः कृतारवैः। पावकोऽजनि घनार्य सस्प्रहो दारुणे रर्णविहारदारुणे ॥ ६८ ॥ क्व प्रयात रजनीचरेश्वरं तोषयाम हरयो वधेन वः । देवताः स्मरत संभृता वयं वाससा विरहितासिधेनवः ॥ ६९ ॥

^{9.} BC न २. ΛD तस्प्रतीषुरल । ३. Λ योक्तु । D युग्य । ४. Λ नभ्यर्षद्यकालिकोपमा । ५. Λ मृक्षसंहितः शीकरानिकरदुश्कफानना । ६. BCD नीषु च । ७. BCD सोत्तरे नारवः कष । ८. D घृणा । ९. Dघन ।

यात यत्र शिशवः स्त्रियोऽथैवा केऽत्र यूयम्रपहासबिन्दवः । रामसंज्ञमपि रावणाह्ययो नाभ्युपैति घृणया समिन्दवः (?)।। ७०॥ इत्युदीर्य वचनं निशाचराश्चेरुराजिखलमस्थिसङ्कलम् । नेतुमन्तमिव रामभास्वति स्वस्य शेषमपि तामसं कुलम् ॥ ७१ ॥ शान्तरेंज्ञमयुतं स्थितं समित्यर्बुदं निववृते वनौकसाम् । रक्षसामविशदाजिसंकटात कोटिरन्तकरदच्यता पुरीम् ॥ ७२ ॥ भ्रष्टबाहुरपविद्धवालधिर्भग्नजानुरवसन्नलोचनः । वानरोऽरिनिधनाय तत्वरे सत्वमस्वालितवेगम्रदृहन् ॥ ७३ ॥ पीतवान्तनिजरक्तैविमुषो विप्रकीर्णविकरालमूर्घजाः । स्वर्धवजाश्वरथरुद्धवक्षसो राक्षसाः समरसीम्नि शिश्यिरे ॥ ७४ ॥ अक्षतं प्रवगसैन्यमाययौ निर्ययावहतमस्रभुग्वलम् । सङ्गरः प्रववृते तथा तयोः स्तोकशेषम्भयं यथाऽभवत् ॥ ७५ ॥ द्वन्द्वशः कपिनिशाचरत्रजास्तेऽभिजग्मरविशिष्ट्रहेतयः । अङ्गदेन्द्रजियनोरनन्तरं सङ्गरः प्रववृते भयङ्करः ॥ ७६ ॥ वालिस्तुरचलायुधो बली दुर्जयो दशमुखात्मजः कृती। संबभूवतुरुभावमर्षणौ तौ जवोत्तमचमृशिरोमणी ॥ ७७ ॥ वेपते स्म दिवि देवसंहतिस्तेन तेन करणेन रावणे:। तेन वालितनयस्य चाचलश्रेणिवृष्टिरभसेन पिप्रिये ॥ ७८ ॥ साऽग्रगप्नवगहंसमेण्डली मेघनादचाकिता दिशोऽग्रहीत्। अक्षमिष्ट श्वरवृष्टिमायतामेकपुङ्गव इवाङ्गदः परम् ॥ ७९ ॥ इन्द्रनप्तुरचलौघमिन्द्रजित्तूलवत्तमधुनाद्धनुर्धरः । सुक्ष्मसूत्रपटलीमिवाभिनत्तस्य सोऽपि निर्विष्टां शरावलीम् ॥ ८० ॥ भग्नभुग्नविषमेषुपञ्जरः संचचार कपिरस्वलन् पुरः। कङ्करप्रतिहताचलावलिर्नाचलन्निजपदानिशाचरः ॥ ८१ ॥

^{9.} D यथा २. A सन्न ३. BC विस्न ४. A स ५. D वीर ६. A चिता

प्राहरित्रविडेमुष्टिमुद्यतं मुद्गरेण गुरुणापि ताडितः । प्रेर्य दूरमासिवाटमुत्कटं पाप शत्रुमुरसि प्रवङ्गमः ॥ ८२ ॥ तं विहस्य दशकाय्ठनन्दनः संप्रहारमुरसा तथाऽनुदत् । क्रोशताऽरिनिवहेन तर्जितैः क्रोशमेकमगमद्यथाऽङ्गदः ॥ ८३ ॥ यावदङ्गंमधमन्महेन्द्रजित्तावदन्तिकमुपस्थितोऽङ्गदः । आहवः प्रवरते पुनस्तयोरायुधावलिभिरुत्तरोत्तरः ॥ ८४ ॥ वानरस्य बलमीदशं कृतः कोन्वयं विकटविग्रहः कृती । एष वेषवपुषोर्विवर्तन।द्भन्नशत्रुरथ मां जिगीषति ॥ ८५ ॥ इत्युवाच मनसैव स क्षणं निश्चिकाय नतमेव तं पुनः । प्रागिव प्रतिघवेगमाहरन् प्राहरत् प्रवगयूनि तत्र सः ॥ ८६ ॥ लाघवान्निजतनोरवश्चयत्तत्तदायधमनायधोऽपि सन् । पृष्ठतस्त्वकृत शत्रुमद्रिभिर्विद्वताखिलरणाङ्गमङ्गदः ॥ ८७ ॥ आमुमोच कवचान्तरं चिरादग्रहीत प्रहरणान्तरं कृती । आरुरोह च रथान्तरं सतामक्षिणोत् किपममुं क्षणान्तरे ॥ ८८ ॥ वालिपुत्रमवध्रय स क्षणं पूर्णकल्पमवहन्मनोरथम् । तस्य पश्चिमशिलोचयाहतेः स्वं ररक्ष नतु राक्षसो रथम् ॥ ८९ ॥ उत्पपात इतसिप्तसारथेः नैकषेयपातिनन्दनो रथात् । व्यस्तबाह्यकरणाद्विचेतसः क्षेत्रवाँन्निजकलेवरादिव ॥ ९० ॥ पुष्पदृष्टिसमकालमुचकैरङ्गदः सुरगणेन तुष्ट्वे । ववेत्यतवर्यत न केनचित्पुनर्शशकन्धरिरदृश्यतां गतः ॥ ९१ ॥ मेघजालपिहितात्मविग्रहो विग्रहान्तमकरोद्वनौकसाम् । शक्तिशृलहलयष्टिवृष्टिभिः कृटयुद्धनिपुणो निशाचरः ॥ ९२ ॥ उध्यमाण इव रक्तशीकरैभीस्करोऽर्थं निममज्ज नीरधौ । ज्लसत्सु निवहेषु रक्षसां नक्ष्यति स्म दिवसो भयादिव ॥ ९३ ॥

^{9.} BC ন্নৰল D ন্নৰন २. D নিৰ্জিন:। ३. A न्य B ভ্ল ४. BC omit five slokas ५. D প্ৰানিয়ান্নিল ६. BC ছা।

आततान ककुभस्तमश्रयो मूर्धजोत्कर इव व्यसुच्युतः। ज्योतिरिङ्गणगणो विदिद्युते जीवसङ्घ इव देहनिर्गतः ॥ ९४ ॥ उल्लसत्तिमिरजालमांसलं मत्तफेरवनिनादभीषणम् । प्राक्ष्यं रक्तिमव सान्ध्यमातपं पुस्फुरे रजनिराक्षसीमुखम् ॥ ९५ ॥ द्धेसन्तमसचौरैपङ्कायः पङ्किकण्ठपुरयामिकाँ इव । प्रान्तजीर्णतरुकोटरीकसः कौशिकाः कलकलं वितेनिरे ॥ ९६ ॥ अध्यशेत सुभटत्रजोऽङ्गःजॅन्यस्तनिस्सहतनुस्तमश्चितम् । चित्ररात्रिचरभूतसङ्कुःलं तन्महारणपरेतकाननम् ॥ ९७ ॥ आपणानुकृतिरैक्ष्यत क्वचित् क्वाप्यसूच्यत महानिवाहवः । भीषणे तमसि तत्र कुत्रचित् पप्रथे किलिकिलारवः परम् ॥ ९८ ॥ कश्चिदागमितचित्रिशानिँछैरन्वियेष मनसा कपिः सखीन् । निस्सहः स्वमिप कोपि चक्षमे नैव पात्रमस्रमाजनः ॥ ९९ ॥ स्वीचकार कलहोत्तरं शवार्नं क्षेत्रपालपरिषद्धलीयसी। व्याचकार वत वक्तुमक्षमो वैकृतेन कटपूतनस्तृषम् ॥ १००॥ तत्पुरस्सरशिवाननानलज्वाँलभिन्नपदवीतमश्रयम् । विप्रकीर्णकुणपाङ्गसङ्क्ष्लं मातरः पितृवनं विचिक्यरे ॥ १०१ ॥

तदोचैर्व्याचक्रः स्वभ्रजरभसं शोणितभ्रजो न भेजुर्विश्रामं बहुलरजनीयुद्धरसिकाः । निजस्कन्धावारोन्मुखमपितदाकर्ण्य परितो वितस्थे तत्रैवप्रथममिव शाखामृगबलम्।।१०२॥

निर्भत्सरः कविरापे प्रभुरप्यवामः कान्तोऽप्यरूढसुभगत्वमद्प्रमीलः ॥ अत्युग्रशौर्यरभसोऽप्यकठोरवादी पृथ्वीपतिर्जयति विक्रमशीलजनमा ॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये वानरराक्षसयुद्धवर्णनो नाम एकोनित्रंशः सर्गः ॥

^{9.} A प्य D स्य २. C स ३. A गे ४. D वासि ५. B द्धत C धरा ६. AD शिवाम् ৬. B लः का ८. D माकु ९. D omits this sloka

अथ त्रिंशः सर्गः॥

~

निर्भयाजौ द्वित्रिवर्ज कपीन्द्रान्मायानद्धो नाकिनामप्यदृश्यः । नैशे तस्मिन्ध्वान्तराञ्चावमार्गन्मुलाराती राघवौ मेघनादः ॥ १ ॥ तस्याध्वानं रोद्धमन्तर्धिभाजः संग्रेह्याद्रीनद्रवन्वानरेन्द्राः । केऽपि स्थानेष्वेव सन्नह्य तस्थुश्रुकृर्दिक्षु प्रत्यवेक्षां च केऽपि ॥ २ ॥ सेहः केऽपि द्वन्द्वयुद्धं विजित्य क्षामा युद्धप्रक्रमेण प्रवङ्गाः । ते औरेया दुर्रुभाः स्वामिनां ये स्कन्धिकृष्टाः पृष्ठमप्यर्पयन्ति ॥ ३ ॥ येऽसक्पक्ने दूरमग्ना निषेदुर्दीना दीर्घध्वान्तरुद्धास दिक्ष । त्यक्ताः स्वीयैरार्तिशब्दानुसारात्ते निर्विघं जिन्नरे यातुधानैः ॥ ४ ॥ केऽपि क्रोष्ट्रनन्वधावन् रयेण स्वश्रेणीनां केऽपि मध्ये निषेदः। ग्रुधानीकं ध्वानसाम्यादरीणामन्ये जघ्नुस्तत्र घोरेऽन्धकारे ॥ ५ ॥ हेषाघोषेर्वेहितैः सिंहनादैः ज्याटङ्कारैः शङ्कभेरीविरावैः । नेमिध्वानैरध्वाने ध्वान्तरुद्धे केऽपि ऋद्धाः शत्रुसेनामभीयुः ॥ ६ ॥ केचिद्गन्धादन्धकारेऽभिजघ्नुः क्रव्याद्वीरान्वानरेन्द्राः समेत्य । केऽपि स्वीयानेव शैर्छेरमृद्रन् भ्रातृव्यासृक्पङ्कःसङ्कान्तिमिश्रान् ॥ ७ ॥ द्रागित्यर्चिर्भेददृक्तुल्यकालं क्वापि क्वाणः शुश्रुवेऽस्थिष्वसीनाम् । मूर्छनुचैरुचचार कविच व्योमव्यापी चापविष्फारघोष: ॥ ८ ॥ ऋक्षस्तोमास्ते च रक्षोनिकायाः स्वच्छायाभिञ्छादयन्ति स्म विश्वम् । दंष्ट्रास्त्रीनामंशुभिस्तु द्वयेऽपि ध्वान्तस्कन्धं जर्जरं ते वितेनुः ॥ ९ ॥ रक्षःकायैः कज्जलक्ष्माधराभैस्तेष्वारेभे पौनक्त्यं तमस्स । क्रोधात्ताम्रैर्वानराणां मुखार्केः क्वापि पातःकालकान्तिर्वितेने ॥ १० ॥ हेमाकल्पद्योतविद्यद्विभिन्नश्यामारम्भे तत्र गाढान्थकारे । रक्षोमेघन्युहसंघट्टजन्मा झन्झावायुर्वानरेन्द्राञ्चनोद् ॥ ११ ॥

१, B ुवको D चके २. A स्वं ३. CD omit five lines

स्रस्तैरङ्गैः स्वैरमाजिस्थलीषु स्थुलस्थुलानस्रविन्दृन्वमन्तः । तासां रक्षोराजिकादम्बिनीनां वाणासारं वानरेन्द्राः प्रतीयुः ॥ १२ ॥ तत्रैवागात्तुङ्गलाङ्गलकोटिर्नष्टं मार्गन्नङ्गदो मेघनादम् । स्तब्धग्रीवः क्रोधताम्रायताक्षः ताक्ष्यः स्रस्तं पन्नगानामिवेशम् ॥ १३ ॥ दृष्टाऽवस्थां तां दिदीपे कपीनां खे सन्नद्धान् यातुधानान् दद्शे । तैरत्युचैर्गर्ज्यते स्म प्रगल्भैर्जग्राह स्वं विक्रमं वालिपुत्रः ॥ १४ ॥ दत्तोत्कम्पं तानि रक्षःशतानि व्योम्रोऽनैषीद्धतलं तत्क्षणेन । शाखेकाग्रादात्मनो वक्तविम्बं जम्बनीव पौढपाकश्चयानि ॥ १५ ॥ चिक्षेपोचै राक्षसानां सहस्रं लाङ्गलाग्रेणाङ्गदो वेष्ट्रयित्वा । यूथेन्द्राणामिन्द्रजित्तस्य चाग्रे लक्षं शिक्षालाघवेनोन्ममाथ ॥ १६ ॥ आचस्कन्द स्यन्दनेनार्बुदानि ज्यानादेन व्याधनात पद्ममेकम् । संख्ये संख्यां रावणिर्वानराणां तामत्यल्पां चापहस्तश्रकार ॥ १७ ॥ तं सेनानीरानिलिः सालजालैबीणालीनामन्तराले ततान । स प्रत्येकं तानि चिच्छेद यावत् प्रापत्तावत्तालपाणिः सुषेणः ॥ १८ ॥ चक्रेमीचाकाण्डवत्खण्डशस्तान् कृत्वात्यर्थं राक्षसेन्द्रस्तुणेन्द्रान् । नैषा भूमिः क्रूरशस्त्रव्रजानामित्युज्झित्वा तं ययौ सार्वहेलः ॥ १९ ॥ विद्युन्मालीत्यस्रभुग्विद्युदाभो निर्भिन्दानः सान्द्रमन्दं तमस्तत् । तिष्ठेति द्विर्भाषमाणः सुषेणं निस्सङ्गेन स्यन्दनेनापपात ॥ २० ॥ तेन स्मित्वा सोऽद्रिभिः संप्रतीष्टः कष्टात् धृष्टः प्राप कष्टं तदानीम् । मूर्जीनृण्यं सद्य एव प्रपेदे तस्मिन् साधौ सोऽपि रोपन्ययेन ॥ २१ ॥ तं मुर्छान्तं चक्रुरागत्य वैद्यं दिव्यौषध्यः सिद्धिवेगोपहृताः । म्रष्टिक्ष्माभुच्छाखिनां संनिपातात्तस्याजहे तेन घोरः प्रमाथः ॥ २२ ॥ तत्रारूढे तत्क्षणात्राकपृष्ठं नाकस्त्रीणामुत्सवः कोपि जज्ञे । निस्त्राणानां रावणानीकिनीनां हाहेत्युचैरुचचारार्तनादः ॥ २३ ॥ **रुड्डोत्सङ्गात् पिङ्गलञ्ज्यश्रुमालः कालो दंष्ट्रादीप्तिपीतान्धकारः ।** निश्चक्राम द्यां दिशश्वाश्ववानः सेनाङ्गानां डम्बरैर्जम्बुमाली ॥ २४ ॥

ते सुग्रीवस्याग्रसेनापतीन्द्राः तन्द्रामीयुस्तं विछोक्यैव दूरात् । एकस्तिस्मन्वानरानीकमध्ये तस्यास्कन्दं चक्षमेऽक्षेप्रमाथी ॥ २५ ॥ संऋीडन्तः स्यन्दनास्ते तदानीमत्यादित्यज्योतिषो राक्षसानाम् । सङ्खनमच्छागर्वगर्भस्य पातं तेनुस्तासां वानराक्षोहिणीनाम् ॥ २६॥ पाञ्चिष्क्रान्तं राक्षसैरल्पसत्वैः शूरास्तेऽमी सांप्रतं निष्पतन्ति । वर्ष्माभोगव्यक्तगम्भीरगर्वेर्गावीणानां रावणा रावणा यै: ॥ २७ ॥ एतद्युढं हास्तिकं कः प्रतीच्छेत् पारं प्राप्येतास्य वाश्वीयसिन्धोः। कः पत्तीनामत्र क्र्योदियत्तामुन्मत्तोऽयं राघवो यन्न याति ॥ २८ ॥ इत्युन्त्रस्ता जम्बुमालिध्वजिन्याः संपाताद्ये दीनवाचः प्रवङ्गाः । मा मेत्युचैर्मारुतिस्तानिषेधिनिस्सं हाँ तद्यात्चकं स चके "।। २९॥ स्मेरास्यस्य स्वैर्भटैरुज्झितस्य स्पष्टं रामे लक्ष्मणे चेक्षमाणे । अष्ट्री कोट्यः स्यन्दनानामरातेर्निष्टामीयुर्मारुतेरेकक्ष्रष्टी ।। ३० ।। यावत्क्रोधादुरमाकृष्य चापं तेने तीक्ष्णेस्तं शरेर्जम्बुमाली । तावत्तस्य क्रोडभाजो भ्रुजाभ्यामुत्खायास्तात्सोऽपतत्स्यन्दनातक्ष्माम् ॥ ३१॥ ज्त्थायास्तस्तेन भ्रयो हनुमानागत्यार्तः^{१२} कन्धरायां स तेन । तं लाङ्गले पीडयामास रक्षः कृत्तो मौलिस्तस्य शाखामृगेण ॥ ३२ ॥ तासां शत्रोवोहिनीनां तथाऽऽजो तेजक्शाली शोधैमादौ दिदेश । जिद्द्रायासूनेकश्चेषस्य पश्चात् पीत्वा तस्य द्वन्द्वयुद्धे यथाऽसौ ॥ ३३ ॥ रामे दूरात पश्यति प्रीतिभाजि प्रत्यासन्ने वानराणां च पत्यौ । संख्याभाजः सोऽकृत क्षिप्रहर्स्तैः पौलस्त्यस्य प्राणतुल्यान् प्रवीरान् ॥ ३४ ॥ दोस्साहय्यं मारुतौ गन्तुमिर्च्छोस्तस्मिन्द्ररं रात्रियुद्धे प्रवृद्धे । अग्रे रक्षोवीरसेनासमग्रः सुग्रीवस्य पादुरासीत्प्रजङ्कः ॥ ३५ ॥ सैन्यानि स्वान्यग्रतः संप्रणुद्य ज्योतींषीव प्रत्युषस्यंशुमाली । ध्वान्तच्छायाभोगचौरं निशीथे तिश्वक्षोषं यात चक्रे कपीन्द्रः ॥ ३६ ॥

^{9.} BCD ते ते सर्वोप्ययसेनः कपी। २. BC क्षि। ३. A मोर्ब्याम् । ४. D. र्षामा। ५. BCD द्वा। ६. A रः। ७. BC चाल्री। ८. वै: ९. A न्या। १०. हार्ड्स ११. A चवार १२. BCD हत्यास्तः। १३. C क्षे। १४. BCD इताक्षप्रहन्ता। १५. BC च्छो।

तत्रान्येअपि प्रत्यनीकप्रवीराः प्रत्येकं ते जिल्लरे वानरेन्द्रैः। रक्षक्शून्यो जन्यरङ्गस्तदानीं नाकस्रस्तैस्तस्तरे पारिजातैः ॥ ३७ ॥ एष श्रीमान्वीरवाहः सुवाहः सानुप्रस्थश्चन्दनो हेमकूटः । रक्षःक्रटं ध्वान्तक्रटं च भित्वा देदीप्यन्ते देवयथप्रवीरौ: ॥ ३८ ॥ शक्रारातेः स्यन्दनं मुष्टिनाद्य प्रत्यक्षं नः क्षुण्णवानङ्गदोऽयम् । त्यक्त्वा युद्धं रावणिः प्राणशेषो निर्वादाईस्तर्हि सोऽन्तर्हितोऽभूत ॥ ३९ ॥ इन्द्रोपन्द्राविश्वत्रौ पुरस्ते पार्श्वस्थोऽयं स्थाणुतुल्यः सुषेणः । धर्मः साक्षादृक्षराद् पृष्ठतोऽयं सर्वे देवाः सर्वतोऽयं हन्।। ४० ॥ तारः सारौन् इन्त्ययं नैकषेयान् सेनां शत्रोरेति गर्जन्गजोऽयम् । एष क्रद्धः केसरी तान भिनत्ति स्वस्थः सैन्यं याति संपातिरेषः॥ ४१॥ प्रत्यासन्नः पन्नदोयं नलोऽयं नीलोऽयं च श्वेत इत्येष वीरः। एष क्रोशत्यस्त्रपौघान प्रमाथी यूथस्याग्र रोषणोऽयं रुमण्वान् ॥ ४२ ॥ मध्नात्याराद्यथपौद्यं पृथुर्मे सारम्भोऽयं जुम्भमाणोऽस्ति रम्भः । वलात्युचैरेष संग्रामरङ्गे गोलाङ्गलन्यूहगोप्ता गवाक्ष: ॥ ४३ ॥ एकैकस्मादर्युदारैर्वचोभिर्युद्धस्यान्तं प्राप्तवन्तो जयेन । सग्रीवेण स्वीयसेनापतीन्द्रा नामग्राहं दर्शिता राघवाय ॥ ४४ ॥ हृष्टाः सर्वे युध्यमाना मयाऽमी रक्षोरूपैरन्तकरेव सार्धम । तेषामेव प्रत्युतान्तं विधाय व्यावल्गन्तो विग्रहाङ्गैः समग्रैः ॥ ४५ ॥ सद्यः क्षण्णः स्यन्दनः कान्दिशीको दृष्टो नश्यन्नङ्गदान्मेघनादः। अंहोरीाज्ञीः पुण्यराज्ञौ विशुध्येन दृष्टः संख्ये स प्रजङ्काभिधानः ॥ ४६ ॥ दृष्टः शैलश्रेणिपाणेः सुषेणाद्यक्तो विद्युन्मालिनः कालधर्मः। निष्ठावत्यो वातपुत्रस्य मुष्टौ दृष्टाः कोट्यस्ताश्च रक्षोभटानाम् ॥ ४७ ॥ श्रान्ताः संप्रत्यासतां तावदेते सार्धे भ्रात्रा दीर्घमन्यापृतस्य । क्वाप्युद्देशे रावणिग्रीष्मशेषं बाणासारो लक्ष्मणस्य क्षिणोतु ॥ ४८ ॥

⁹ BC दीपा। २. B तारं। D सारं। ३. BC दि। ४. B एनो CD आहे। ५ A ब्य

को हन्तव्यो यो हतो न त्वयाऽऽसीत तत् किंत्वाजी निर्जितायां शरैर्नः। मायायोधी श्रयते मेघनादः तस्यान्तर्धिः शङ्कनीयस्त्वकस्मात् ॥ ४९ ॥ व्यक्ताव्यक्तं वेत्सि विश्वं त्वमेव त्वं मायावान प्ररुषोऽन्तर्विहश्च । इच्छावर्तैः क्रीडसीत्थं नमस्ते पौलस्त्योऽसी कस्तवारिवराकः ॥ ५० ॥ त्वत्तेजोभिर्जीयतेऽस्मन्निविष्टैः कष्ट्रेभ्यस्त्वं त्रायसे नः स्मृतोऽपि । जानासि त्वं विद्विपामप्यशेषं शेषं सर्वे ब्रुहि किं प्राप्तकालम् ॥ ५१ ॥ तिमर्च्युढं सर्वसंपातयुद्धं त्वद्धान्त्रेव द्वन्द्वयुद्धं जितं तत् । युद्धं रात्रावेतदाभोगभीमं विश्वासं नो निर्केयेऽपि क्षिणोति ॥ ५२ ॥ ते सेनान्यः सर्व एवाङ्गदाद्याः श्रुत्वा सूक्तं राघवस्येत्यवोचन् । त्रस्तस्रस्तास्तस्थुराजौ जितायामाविर्भूतैर्दुर्निमित्तैरकस्मात् ॥ ५३ ॥ चिन्तातुल्यं तान् प्रवङ्गप्रवीरान् घोरे तत्र ध्वान्तनद्धेऽर्धरात्रे। दिग्व्यत्यासोदीर्णविक्षारघोषं वर्ष भेजे दुर्निवारं शराणामुँ ॥ ५४ ॥ पेतुः स्वित्त्वात् क्ष्मातलादुद्ययुः स्वित्पर्यन्तेभ्यः स्विहिशां तिर्यगीयुः । तक्यन्ते स्म प्रोतसर्वाङ्गदेशैः न न्यक्तं ते वानरैर्वाणपुगाः ॥ ५५ ॥ जाताश्रयीः केवलं ते निद्ध्युः विद्धच्छिन्नस्नस्तविध्वस्तकायाः। पारावारं न प्रजग्रास्तदानीं तस्मिन् बाणैकार्णवे संनिमग्नाः ॥ ५६ ॥ तानत्युग्रप्रत्यनीकाभियोगान् भेजे रामः सत्वरं सार्नुजन्मा । निस्संपातैः ' पातशब्दानुसाराद्वाणैबीणान् कौणपानां निरुन्धन् ॥ ५७ ॥ तोर्रैयोऽभ्रद्दक्षिणे तस्य पार्श्वे वामे चासीन्नैकषेयः कनीयान् । आदायोल्काः ससुरग्रेसरौघाः सेर्दुः पश्चात्माप्तगृदमहारौः ॥ ५८ ॥ यत्राग्यागध्वंसर्वैध्वंसनेन प्रीतिं नीताद्वाधिस्नुनोरैंवाप्तम् । तत्त्रायुद्धः प्रस्तुतोपप्रवानामस्त्रं रामो रक्षसां प्रक्षयाय ॥ ५९ ॥

१. A सर्वज्ञोऽसि । २ BC द्वान्नारिः किंजये । ३. A मध्युद्ध् । ४. BC वात्यासीहीर्घ । ५. BC वर्षन्तीस्नेरस्नपाः प्रादुरासन् । ६. BC सङ्गाः । ७. BC तैः । ८. D वाणः । ९ D राम । १०. B तान । ११. BCD वाले । १२. BCD सान्द्राः । १३. BCD गूडप्रगाढाः । १४. BCD गाभ्यामध्यरा । १५. AD दागतं गाधिसुनोः ।

एकं जज्ञे तत्सहस्रं शराणां तद्ध्योऽभूद्दिश्च संख्यादरिद्रम् । प्रत्यस्त्रेभ्यस्त्रस्यंदिन्द्रारिवर्जं निष्ठौं निन्ये नैर्ऋतान्विश्वतस्तत् ॥ ६० ॥ तानत्यर्थे तीक्ष्णशुङ्गानिवोक्ष्णिश्खन्नाशेषप्रग्रहानभ्यवर्षत् । स प्रत्येकं प्रत्यनीकप्रवीरान् बाणासारो मन्त्रमेघप्रसूतः ॥ ६१ ॥ तस्यां तस्यामापतन्त्यां श्ररास्ते सेनाङ्गानां सहतौ निर्विषङ्गाः। ब्रह्मास्त्राणामोजसा रुद्धवेगाः शकारौतेः स्यन्दनाग्रे निषेदुः ॥ ६२ ॥ रामः स्वांग्रे रावणेरप्युंपेतान् बाणाः न्वणेरङ्क्तान् स्वर्णरेखेः। वीक्ष्य स्मित्वा सोऽनुजन्मद्वितीयो बाणांद्वैतं विद्विषत्स् प्रतेने ॥ ६३ ॥ क्वाप्यत्राजीद्वज्ञदंष्ट्रस्तदानीं भिन्नेनागाज्जत्रुणा यज्ञर्त्रज्ञः । हुष्ट: सर्पन सारण: पारमब्धेः विज्ञाताऽऽसीन प्रवृत्तिः ग्रुकस्य ॥ ६४ ॥ कोट्यः सुप्तास्तत्र तिस्रस्तिमस्रे दूरं सस्रे शङ्कना शङ्कितानाम् । साँर्घ घाञ्या सायकैः स्यूतमासीज्जन्योपान्ते रक्षसां लक्षमेकम् ॥ ६५ ॥ क्रोष्टाऽजिघद्वाजिनः सन्नसंज्ञान युध्रः सान्द्रं यन्तुरैन्त्रं चकर्ष । निन्युः कुम्भैः कुम्भयुग्मादिभानामस्रोत्पीडं पीतशेषं पिशाच्यः ॥ ६६ ॥ ज्वालामुख्यः शोणितस्नेहपूर्णाः तस्थः पार्श्वेष्वन्धकारं पिवन्त्यः । र्तुंष्णींभावं तानि तूर्याण्यनैषीत् फेरुण्डानामारवो डम्बरालः ॥ ६७ ॥ खे मुर्घानः सत्वरापातचण्डश्येनश्रेणीचञ्चुकोटिप्रतिष्ठाः । गायन्ति स्म च्छेदसंवेगनिर्यद्वाढोच्छासग्रन्थिनिर्भेदनादाः ॥ ६८ ॥ अस्रोत्पीडक्रान्तकण्ठान्तरालप्रत्यावृत्तप्राणदीर्घप्रयाणाः । तृत्यन्ति स्म प्रत्यनीकेष्वनुक्तिप्रख्यातव्यप्रीतिबन्धाः कबन्धाः ॥ ६९ ॥ तामद्राक्षुर्ध्वान्तनिर्व्यूढैनेत्राः पेक्षां रक्षःपेतकायाः क्षपायाम् । कडूगलानामन्तराले कपीनाम्रत्थायोचैः स्वाङ्गमायच्छमानाः ॥ ७० ॥ वक्षः पृष्ठं न क्षतं दृष्टमासीदिष्टान्तोऽभूत केवलं वीक्ष्यमाणैः। अर्थापत्त्या यातुधानव्रजेषु प्रव्यज्यन्ते स्मार्धनालीकमार्गाः ॥ ७१ ॥

^{1.} BCD ध्वस्तेभ्यो भ्रत्य । २ A नष्टा । ३. B तिः C ति । ४. BCD स्था । ५. BCD ध्वपसन् ६. BCD णाव ७. BCD ताः । ८. D शक्त ९. BC सर्व १०. A जलुरन्ध्रम् । ११. BCD omit four lines, १२. C ङ्कानिष्पी । १३. BC णा

दंष्टालीनां विप्रकीर्णेऽवलोके वीक्षापन्नैर्वीक्ष्यमाणा परुद्धिः। रक्षःकाये रामचापच्युतानां चित्रा मार्गा मार्गणानां विरेजुः ॥ ७२ ॥ रात्री तस्यां ग्रासहेतोः शैवानां ते संभूता भूतसङ्घाः कृतार्थाः । दीर्घायासक्रोश्चितस्यापि सद्यो यैस्तद्वष्टं सौष्टवं राघवस्य ॥ ७३ ॥ रक्षोगुल्मेष्वेव संसक्तपातास्ते रामस्य स्वर्णपुद्धाः पृषत्काः। ध्वान्ते तस्मिन्दीधितीनां प्रतानैः खद्योतानां विभ्रमं विभ्रति स्म ॥ ७४ ॥ क्ष्वेडारावैः स प्रमाथी शशाम क्ष्मोचश्वासस्रस्तभारेव दूरम् । आहार्यशीरिद्धमानः ककुप्स स्वेनैवासीद्वैभवेनान्धकारः ॥ ७५ ॥ रामस्यास्त्रे रावणस्य ध्वजिन्यस्ताः संश्लेषाञ्जेजिरे दीर्घनिद्राम् । एको जाग्रद्यामिकत्वं प्रपेदे कालापेक्षी केवलं मेघनादः ॥ ७६ ॥ युग्यैजींषं किं पिनिष्म प्रवङ्गान् किं सेनाङ्गीः संपतामि प्रसद्ध । मृत्युं तस्य भ्रातृसाधारणं वा मायायोधी मानुषस्याहरामि ॥ ७७ ॥ नैते तावत्तातपादैर्मया वा शक्यास्कन्दा वानरेन्द्राः प्रकाशम् । रामश्रायं लक्ष्मणेनानुयातः शङ्केः उस्माभिर्दुर्जयो माययाऽपि ॥ ७८ ॥ तत्त्रच्छन्नः सङ्गरे संचरामि च्छिद्रं तावद्गृढमासादयिष्यन् । किं भूयोभिस्तानहं वैरिणीह ब्रह्मप्रतानागपाशान् प्रयुक्ते ॥ ७९ ॥ वहाँ वाते वज्रपाणौ यमे वा ये नाम्नैवोन्मुक्तशस्त्रे न मुक्ताः। तानेतस्मिन्नद्य निर्णातसारे निर्माक्ष्यामि क्षर्द्वेवेषग्रहेअपे ॥ ८० ॥ नैते शक्याः स्वर्गिभिर्द्रष्टमारात् का मर्त्यानां शक्तिरारुब्धमेतान् । बाणाकाराः केऽप्यमी काद्रवेयाः सुप्तीतेन स्पर्शिता वेधसा मे ॥ ८१ ॥

इत्यालोच्य स्वबलविपादि स्वात्मनैव प्रदीर्घ रामाभ्यार्श्व रथमगमयत्खेन खेलोत्तमाश्वम् ।

आरेभे च व्ययमणुमुखं बाणधारावलीना प्रावृङ्घक्तातिशयविषमं मेघवन्मेघनादः ॥ ८२ ॥

^{9.} BCD शि । २. BD प्रवीरान् । ३. B मो नूनम् । ४. BCD क्षत्रियेषु । ५. BD माविद्धोल्काविष्यगगनाम् । C प्राष्ट्रद् कोल्का ।

दृढं पेतुः केचिद्विदधुरैपरे दुष्करतरं तथाऽन्ये चाश्चर्यं रघुतिलकयोरप्यजनयन्।

तदानीमिन्द्रारेः कपिसदिस सर्वेऽपि विभिदुः शरीरं सर्वस्य मलयघनधारा इव शराः ॥ ८३ ॥

किमवनितलादुद्गच्छन्ति स्फुरन्ति किमम्बरात् किमथ विवरादाविभीवं भजन्त्यधुना दिशाम् ।

वदत किममी बाणत्राताः किमङ्गः भ्रुजङ्गमाः ययुरिति न ते चिन्तापारं मिथः कपियूथपाः ॥ ८४ ॥

सुषेण विषमा रुजः पनस पश्य किं नः स्थितं न वक्ति विनतः शिवं शतबल्ले नल प्राणिषि ।

कपीश्वर किमीक्षसे न वत भाषते लक्ष्मणी गणः स विपिनौकसामिति जगाद गौमाकुलाम् ॥ ८५ ॥

विषमविशिखश्रेणीनिर्यन्महाभुजगावली— वलयविधुरो रामः पूर्व जगाम महीतलम् । प्रथमजदशालोकत्रीडानिषिद्धरिपुक्षयः प्रणिधिवि⁸हितप्राणाबाधः क्षणेन च लॅक्ष्मणः ॥ ८६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये नागास्त्रबन्धनो नाम त्रिंशः सर्गः समाप्तः ॥

→***

एकत्रिंशः सर्गः ॥

त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा त्रिलोकी को विक्रमस्य कणिकामपि संसहेत । शास्त्राणि कानि सुबहून्यपि हारवर्षक्षोणीपतेरतिपदुप्रतिभागुणस्य ।।

> शक्रध्वजाकृतिधरौ धरणीशावुभावैपि । शकारिः शरधाराभिः सविशेषमतादयत् ॥ १ ॥ तमुत्तानशयं राममभिराममुखाम्बुजम् । बार्गैर्भूयोऽतुदत्क्रूरकर्मा मर्मिण मर्मिण ॥ २ ॥ अप्रोषितमिवाङ्गेषु पश्यन् जीवितलक्षणम् । प्रनरुक्तमिषुत्रातैस्तीक्ष्णैर्रुक्ष्मणमक्षिणोत् ॥ ३ ॥ अथ प्रकाशतामेत्य वर्षादित्य इव क्षणात । कपीनस्रक्पङ्करसदः सोऽतुदद्वचैनांशुभिः ॥ ४ ॥ राजन्नुत्तिष्ठ सुग्रीव किमेवमवसीदसि । त्वं किलाहृत्य यूथानि जेतुमस्मानिहागतः ॥ ५ ॥ अयं प्रत्युपकारस्ते काक्रत्स्थे हतवालिनि । यन्मया इन्यमानेऽस्मिन्नक्षतः साक्षितामगाः ॥ ६ ॥ व्रज संपति किष्किन्धां कृतं रामप्रयोजनम् । विकत्थस्व निजास्थाने यद्वयं वीक्षितास्त्वया ॥ ७ ॥ क्व स रामः क्व सा सीतेत्यनुयोगेषु योषिताम् । किं नु प्रतिज्ञासदृशं वक्ष्यसि त्विमतो गतः ॥ ८ ॥ हन्मन् कासि मा भेषीः सहां पृच्छति रावणिः। त्वं नो रिपूर्ययोरर्थे तौ हतावद्य को भवान् ॥ ९ ॥ एकः प्रवगसैन्येऽस्मिन्नञ्जनासुत गीयसे । अप्रमत्तेन किं मत्तस्त्वयापीमौ न रक्षितौ ॥:१० ॥

^{9.} A विव धरां धरणीं तो गता २. BCD वदश्य।

क्वासौ नलो जलनिधिर्येन बद्धः शिलोश्वयैः। स तरत्वधुना क्षुब्धं मेघनादमहार्णवम् ॥ ११ ॥ भग्नस्त्वया मम रथो वालिपुत्र बली भवान्। मायि भग्नं पितुव्यस्य निर्वाहय मनोरथम् ॥ १२ ॥ सुषेण शुणुमः सिद्धिं भैषज्ये भिषजस्तव । गाढबाणत्रजरुजावुङ्घाघय रघृद्वहो ॥ १३ ॥ अयं स मैन्दद्विविदौ दोर्दर्पः समरेषु वाम । सुप्तं अवद्भवां नरयोर्यन्मया इन्यमानयोः ॥ १४ ॥ अयं ते जाम्बवन्मन्त्रस्तन्त्रेण।नेन राघवः। यत्त्रेरितो योधियतुं यातुधानपतिं त्वया ॥ १५ ॥ विशेषेण विहस्योचैर्बभाषेऽथ विभीषणम् । रामलक्ष्मणयोर्मुले शोकवैलक्ष्यमीलितम् ॥ १६ ॥ शूरी कृतास्त्री सुधियी सुप्रभूतैपुरोगमी। इमौ तौ रामसौमित्री पितव्य यमितौ मया ॥ १७ ॥ बलं विलुप्तमिखलं मयैकेन वनौकसाम् । त्वं शेषितो दर्शियतुं दाशरथ्योरिमां दशाम् ॥ १८ ॥ क्व नक्यिस निशीथेऽस्मिन्नमितोऽसि मुखत्विषा । मया युध्यस्व पुत्रेण रामलक्ष्मणशत्रुणा ॥ १९ ॥ यत्सत्यं युध्यमानेऽपि प्रहर्तु त्विय नो घृणा । यदग्रतो भयं पश्यन् यत्तत्कृत्वौऽसि निर्गतः ॥ २० ॥ पतितौ नीडशांखार्भाविमौ ते पुरुषाकृती । लयं लङ्काचलाङ्केषु रक्षोऽधम भजाधुना ॥ २१ ॥ इताविमौ किं प्रवगैरेहि यामो निकेतनम् । ताताच्चास्येऽहमद्य त्वामरातिवधतोषितात् ॥ २२ ॥

^{9.} D प्रसू २. A मन्नीतोषि मुखेन में । ३. CD त्रकृत्राप्ति ४. A साखोटा. ५. A वलीकेषु B चलाङ्केस भुजा D ष्यतुजाधम भज

किमश्रासि परोच्छिष्टं कम्त्वं पङ्कौ वनौकसाम् । नैकषेयपतिभ्रातभीवितव्यमहो तव ॥ २३ ॥ श्रुतस्य ते परीणामः स्वकुलाद्विच्युतोऽसि यत् । बालत्विमदमस्माकं यदमी रिपवो जिताः ॥ २४॥ इति कर्कशमुद्रीर्य जितकाशी निशाचरः। पुनराह स्म तान सर्वान् हर्षवादबलात्कृतः ॥ २५ ॥ अयं नयामि नगरीं शरबद्धाविमावरी । दत्वा शिरसि वः पादं रक्ष्यतामृक्षवानराः ॥ २६ ॥ तं निशम्यैव निष्पन्दान्यपि निष्पेतुरन्तिकात् । सद्यो रूढव्रणानीव बलानि विपिनौकसाम् ॥ २७ ॥ विधुन्वैन् शस्त्रजालानि चर्चालोन्मूलितद्रुमः। रक्षःपरगजक्षोभाद्रजो गैज इवोन्पदः ॥ २८ ॥ आप्रच्छच गर्वेम्रत्पुच्छः शरभो रोषमूर्छितः । मेघनांदं नभस्संस्थमक्षमे।ऽपि न चक्षमे ॥ २९ ॥ अपि च्छिन्नास्थिबन्धेन स्कन्धेनोन्नतकन्धरः । आजगाम गिरेः शुङ्गं गृहीत्वा गन्धमादनः ॥ ३० ॥ मुखेन क्षुण्णदंष्ट्रेण सुदंष्ट्रः संकुलं वदन् । निराक्कलेन मनसा निर्जगाम जयन्निव ॥ ३१ ॥ एकेन बाहुनाऽऽदाय सुबाहुः सकलं द्रुमम् । ययावन्येन दधता विकलं पाणिपछ्ठवम् ॥ ३२ ॥ जित्वा घुसुणविच्छित्तिमशोभत पुरो भवन् । मुखेनार्किककीलालधाराङ्केन दरीमुँखः ॥ ३३ ॥ चक्षुषा विकलेनापिँ सर्वास्त्रग्रामवर्त्मना । अक्षण्णपृष्ठः पनसः पटु गर्जन्विनिर्ययौ ॥ ३४ ॥

^{9.} BC स्त्र २. BC सर ३. BC रक्षापरो रराजक्षी गजराज ४. Λ सूर्छो D बल ५. BCD भाछिन्नाखिल. ६. BC ली । ५. Λ वली ५. Λ वक्षसाविकरालादिः

अपि गम्भीरनिस्त्रिंशपथद्रोणीगतोऽङ्कर्दैः । रेजे नदन सिंह इव गती हिरिणतां गतः ॥ ३५ ॥ अवश्यन्नपि धुम्राक्षो बाणभिन्नेन चक्षुषा । मन्युना देशकेनेव तमुद्देशमुपागमत् ॥ ३६ ॥ पतीकैर्विशिखपोत्तेरुत्थितः प्रतिघास्पदात् । स्वलन्वलन् शतबलिः शिलामादाय निर्ययौ ॥ ३७ ॥ न केवळं प्राणयुँताः प्रेतत्वमपि ये गताः। तेऽपि संनह्य संपेतुः श्रुत्वा सैन्यपराभवम् ॥ ३८ ॥ नातर्जयन्नचागर्जद्वैर्यमालम्ब्य केवलम् । ररक्ष रक्षःप्रवरो राममेव विभीषणः ॥ ३९ ॥ सुग्रीवः शोकविकलोऽप्यवलेपमुदीरयन् । तस्थे। युद्धरसादात्तद्विषदन्तमॅतिश्रवः ॥ ४० ॥ तेन वानरवीराणामवष्टम्भेन रावाणीः। तत्याज नयनारम्भं रामलक्ष्मणयोस्तदा ॥ ४१ ॥ यास्यन् कृतार्थः स पुरीं नारेभे समरान्तरम् । नेष्यते मर्तुकामेषु निर्वन्धातिशयोऽरिषु ॥ ४२ ॥ इत्युत्सुज्य रणं लङ्कां प्रविष्टे वासवद्विषि । उदियाय शनैरिन्दुर्भिन्दन्नशरणं तमः ॥ ४३ ॥ आनिनाय विमानेन त्रिजटा तत्र जानकीम् । रामस्य तां दर्शयितुं दशां दशमुखाज्ञया ॥ ४४ ॥ तां तर्थांऽबोधयत्मद्यः सां तथा पक्षपातिनी । पश्यन्त्यपि यथा पत्युरत्ययं न ममार सा ॥ ४५ ॥ तौ तथोर्व्या निपतिता निष्पन्दौ नृपनन्दनौ । विलोक्य चन्द्रिकालोके विललाप कपीश्वरः ॥ ४६ ॥

^{9.} A ण्यागताङ्गदः २. A गजे । ३. A घस्य ४. A युजः । ५. A तस्थी तथैय यददाम द्विषद्वचिस ६. BD सान्तरे C सांबरे ७. A द्भूयः ८. BC तां

अहो वत महाश्चर्यं यदनार्येण रक्षसा । हताविमो तमिस्नेण सूर्याचन्द्रमसाविव ।। ४७ ॥

भ्रमः स्वमोऽथ मायेयं महती पिश्चिताश्चिनाम् । पश्चामि यदसंभान्यं रामलक्ष्मणयोरिदम् ॥ ४८ ॥

हा देव क्व दृशो दृद्यामरिबाणाः परं पुरः । नास्ति क्षमातिलक्षयोस्तिलस्याप्यन्तरं तनौ ॥ ४९ ॥

धिड्यां कृतन्नमस्तिग्धमक्षतं पापमत्रपम् । तयोः पश्यामि कदनं कृतमेवमरातिना ॥ ५० ॥

किमशक्ताः किमास्तिग्धाः सर्वे वनचरा वयम् । एकं भ्रातरमादाय देव दूरं गतोऽसि यत् ॥ ५१ ॥

किं नादिशासि सौंमित्रे राम किं मां न भाषसे । अप्रसादः कुतस्त्योऽयं युवयोरुभयोरपि ॥ ५२ ॥

अकृत्रिमेश्रादुशतैश्ररणावयमाद्दे । केयं संप्रति सौमित्रे^९ व्यथायोमविभागिता ।। ५३ ।।

आमृशामि क्व हस्तेन क्व लिखामि नखैस्त्वचम् । पृच्छामि सह्यं क्व युवां प्रहृतं क्व नै शत्रुणा ॥ ५४ ॥

द्विषज्जयाय ज्यायांसं वत्स लक्ष्मण बोधय । मुक्त्वा नः प्रस्थितो रामः क्व सौमित्रिरनुर्क्तरः ॥ ५५ ॥

प्रसन्ने वदनाम्भोजे जाम्बवन् जीवंतः प्रभू । मर्मस्थानेषु विशिखेंच्योप्तेष्ववंचनो परम् ॥ ५६॥

सुषेण संग्रहः कीटक् क्वचिदास्ति प्रतिक्रिया । ब्रूहि सत्यं न जामाता कठिनस्ते विदीर्थते ॥ ५७ ॥

पश्यतानुगमर्यादां हे सर्वे यूथपोत्तमाः । अयं जीवति सुग्रीवः प्रमीतौ^{९०} रामलक्ष्मणौ ।। ५८ ।।

^{- 9.} BCP में नाथ २. BD नाद्या ३. BC यस्कु । ४. D शक ५. BC त्य ६. BCD नन्त ५. BD तुचित् ८. A वर्ण D ध्मे. ९. A सीत्व १०. A वोनिर्जावी ।

अङ्गदाहर दारूणि दूरमेति रघुद्रहः। त्वया सन्दीप्यताभाश्च वातपुत्र सखे शिखी ॥ ५९ ॥ मुश्र मुश्राम्यहं पाणानिदं दीर्घेनिमीलितम् । रामस्य वीक्षितं वक्तनिलनं नील नोत्सहे ॥ ६० ॥ किं न संभाषसे राम किं लक्ष्मण न वीक्षसे। किमुज्झितः सुवदनौ सुग्रीवोऽनुगतः सुखा ॥ ६१ ॥ देव देहि प्रतिवचः क्षणग्रुन्मील्य पश्य माम् । तथा वितीर्णप्रणये केयं मय्यवधीरणा ॥ ६२ ॥ हे यूथपतयो मौलाः क्रलशेषोऽयमङ्गदः । प्राप्यतां पदमार्थस्य मयाऽनार्येण दृषितम् ॥ ६३ ॥ न शक्यतेऽतिपतितुं विचित्रा नियतेर्गतिः। यदत्तीर्य महासिन्धं निमग्नाः गोष्पदेऽधना ॥ ६४ ॥ अहः संहतमहाय निह्नतः सहसांऽश्रमान् । नूनं तदस्मदरिणा कृतान्तेन कृतं तमः ॥ ६५ ॥ मन्ये मत्सरमाधाय विधुरद्य विलेढि नैः। तिरस्कृतं हि तद्धिम्बमनयोर्वदनत्विषा ॥ ६६ ॥ यो न स्वलेन्महीधेषु महाब्धिलहरीषु वा । स मे ळङ्कापरिसरे समे भग्नो मनोरथः ॥ ६७ ॥ शाधि मे मरणोपायं जयाशा जाम्बवन् गता। मत्कर्मणः फळं पश्य रामः स्वपिति शोणिते ॥ ६८ ॥ त्वमद्यैव सरिन्नाथं तार तारय यूथपान् । सहाभ्यामेव सुग्रीवः संस्थितः सिन्धुरोधसि ॥ ६९ ॥ इति शोचित सुग्रीवे गीभिः करुणकाक्रभिः। म्रक्तकण्ठः कपीन्द्राणामाक्रन्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७० ॥

१. A दमय । २. BD किंस्तंभितः । ३. A धिरयाविलंबितः । ४. A नलकर्म ।

रुदितध्वनिना तेनै त्रिजटा संज्ञयं ययौ । अतिगम्भीरमविज्ञैन्मैथिली मोहसागरम् ॥ ७१ ॥

नाजयन् कपयस्तिई तेषामार्तरवैः पुनः । स महानुत्सवाघोषः पिदधे पिशिताशिनाम् ॥ ७२ ॥

निपपात कपीन्द्राणामश्रुवर्ष तथाऽभितः । ममृजेऽस्ननदीपङ्कन्स्तावुभौ परितो यथा ।। ७३ ।।

हा सुप्रभू दाशरंथी सुप्रभूतगुणालयौ । क्षणिकं दर्शयित्वा नः स्वमं कुत्र गतौ युवाम् ॥ ७४ ॥

अयं योषिदैंवीरेव रघुवीरौ विरोदिति । युवयोरायतस्वापदीनो दिनकरात्मजः ॥ ७५ ॥

मूढाविमौ राजसुतावुत लोकान्तरं गतौ । वत सम्यङ् न जानीमो जाम्बवन् कोन्वयं विधिः ॥ ७६ ॥

अनयोरनयो नास्ति पौरुषं पुरुषाधिकम् । हतौ कथं निहीनेन द्विषा दश्वरथात्मजौ ॥ ७७ ॥

किमेतयोरस्त्यशुभं शुभलक्षणदीप्तयोः । यन्म्रह्मतः संयमितौ झपेन्द्राविव जाँलिना ॥ ७८ ॥

विचारयति नाचारं नचाकारं नच क्रमम् । आक्रम्य संज्ञपयति यथोत्पादमनित्यता ॥ ७९ ॥

विक्रमन्ते न सुभटाः पलायन्ते न भीरवः । समं द्वयेऽपि सर्पन्ति सदनं समवर्तिनः ॥ ८० ॥

अग्रे यान्ति गुणोदग्राश्चरमं निर्गुणा अपि । यथाहनिं तथा रात्रों वहत्येवेष दार्हणः ॥ ८१ ॥

ऋक्षराज हितं शाधि स्वामिनं शोकविद्धलम् । नीयेतां सत्वरमिमावितः सन्दिग्धजीवितौ ॥ ८२ ॥

^{9.} BCD मात्रेण । २. BC वशा । ३. B C D दिवाकान्ता । ४. B C ताबुपेन्द्राविन्द्र । ५. Λ न तथान्ध्यि ६. A रपुचैः सु

अस्ति सेतुस्तथैवासावस्ति मारुतिरक्षतः । को दोषः पुनरेष्यामः स्वास्थ्ये काकुत्स्थयोः सति ॥ ८३ ॥ इति वाचि कपीन्द्राणामवदज्जातवेपथुः । विभीषणः सूर्यसतं शौर्यसन्दीपैनीर्गिरः ॥ ८४ ॥

कोऽयं कपिमहाराज सुग्रीव समयः शुचाम् । नन्वाश्वासय सन्त्रासाद्विद्रवद्वलमात्मनः ॥ ८५ ॥

न्नं निदेशेन पितुर्नेतुमेतावितीऽधुना । स राक्षसः शक्रजयी सन्नह्य पुनरेष्यति ॥ ८६ ॥

व्यवस्थापय यूथानि स्वस्थो भव जिह द्विषः । तर प्रतिज्ञासरितं वीर वीरत्रतं वहन् ॥ ८७ ॥

घूर्णते हरिसेनेयमनाथा समरेऽधुना । अम्भस्यकर्णधारेव नौरावर्तभयङ्करे ॥ ८८ ॥

सद्द्यं चिन्तयारम्भं किं वयस्य विरोदिषि । नास्ति रामप्रसादानामश्रुमोक्षेणं निष्कृतिः ॥ ८९ ॥

ध्रुवं ध्रियेते नृषैती निमित्तानि वदन्ति मे । देवदौरात्म्यदोषेण व्यतिरेकेऽपि किं ग्रुचा ।। ९० ।।

विशोको भव सुग्रीव दशग्रीवा निहन्यताम् । अनुप्रयाताः काकुत्स्थात् प्राप्स्यामः पारितोषिकम् ॥ ९१ ॥

कपीश पश्य निषुणं प्राणैर्न रहिताविमौ । र्त्वैचि विच्छायताऽन्या सा सग्रनः प्रोषितप्रभोः ॥ ९२ ॥

प्रहारमूर्छितः स्वामी सुभटैः प्रतिबोध्यते । स्वबाहुजयनिर्घोषैने पुनः परिदेवितैः ॥ ९३ ॥

प्रवर्तस्व महाराज राजधर्ममनुस्मरन् । निवर्तस्व जडक्रीवजनजुष्टादितः पथः ॥ ९४ ॥

^{9.} BC सम्पा । २. दस्यहाश्च । ३. BC वीच जाने । ४. 🗛 बत । ५. D ताम् । 🕡

अश्रुदुर्दिनमस्माकं किमिदं योषितामिव । एहि यामो गति श्रकामुज्ज्वलैवीरवर्त्मभैः॥ ९५॥ पुच्छ वीरं हनूमन्तं जाम्बवन्तं च पण्डितम्। अपण्डित इवेदानीं किमकाण्डे विषीदसि ॥ ९६ ॥ सखे संस्तम्भयात्मानं किमाक्रन्दसि निष्फलम् । श्रुयते रुदितैः कश्चित् निष्टत्तः परलोकभाक् ॥ ९७ ॥ यौ खल्विमौ यश्च भवान् योऽहं येऽमी तवानुगाः। यश्रारिवेंित्सँ सुग्रीव कचित्सर्वमनाकुलम् ॥ ९८ ॥ अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयं नास्ति सत्यमिहाण्वपि । विवेचयन्ति हि बुधाः विषीदन्त्यविवेकिनः ॥ ९९ ॥ नास्ति भिन्नं चितः किञ्चित्विं प्रपञ्चेन वञ्च्यसे । अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विश्वदो भव ॥ १०० ॥ पपश्चविषया वृत्तिः जाग्रिक्षेद्रेति कीर्तिता । स प्रबुद्धस्तु यस्यान्तश्चित्प्रदीपो निरञ्जनः ॥ १०१ ॥ शून्यमूलः पपश्चोऽयं शून्यताशिखरः सखे । सारश्चन्यतया मध्येऽप्यनास्थाऽस्मिन्मनीविणाम् ॥ १०२ ॥ अनादिवासनादोषादसन्नेवायमीक्ष्यते । गन्धर्वनगराकारः संसारो बहुविभ्रमः ॥ १०३ ॥ चितमभ्यस्य कल्याणीं केवल्यामृतकन्दलीम् । संम्रह्मसि किमध्यास्य वासनाविषवीरुधः ॥ १०४ ॥ जगदेतन्त्रिपति ज्ञानालम्बग्रहादधः । ते सन्त्युपरि सर्वेषा ये निरालम्बसंविदः ॥ १०५ ॥ तावद्दुदपराकारसारा संविन्महानदी। न यावदात्मरूपेण निपुणैरवगाह्यते ॥ १०६ ॥

^{9.} BC ले वीरवर्त्मिन । २. A श्रुतोऽल ६दतः कस्य । ३. D वीस C वंशः । ४. A यान्तर्विशदम् । ५. A बुद्धः ।

प्राङ्गनास्ति चरमं नास्ति नास्ति सर्विमिदं सखे । विद्धि मध्येऽपि नास्तीति स्वप्नवृत्तैसमं जगत् ॥ १०७ ॥ अविद्यायोनयो भावाः सर्वेऽमी बुद्धदा इव । क्षणमुद्धय गच्छन्ति ज्ञानैकजलधौ लयम् ॥ १०८ ॥ सुशीतलोदकनदीं विदित्वान्तैर्विगाह्यताम् । वहिर्भ्रान्तिनिदानास्ते निर्वान्तु उविलताः शुचः ॥ १०९ ॥ एकस्य ज्ञानजलधेर्जगदाष्ट्राव्य तिष्ठतः। र्डयेष्टोऽयमहमित्यूर्मिरविद्यावातसंभवः ॥ ११० ॥ स विस्त्वर्रंति भेटालीरासार्यं स्वप्रकल्पिताः। ममत्वोत्कलिकावर्तस्ततः स्वैरं प्रवर्तते ॥ १११ ॥ रागद्वेषाविति ग्राहा गृह्णीतः समनन्तरम् । ततश्चानर्थपातालप्रवेशः केन वार्यते ॥ ११२ ॥ प्रशान्ताखिलकछोले केवल्यामृतव।रिधौ । मज्ज मज्जसि किं द्वैतग्रहश्लाराब्धिवीचिषु ॥ ११३ ॥ कस्तिष्ठति गतः को वा कस्य केन किमागतम् । किं निमज्जिस मायायां पश्य तत्त्वमतन्द्रितः ॥ ११४ ॥ तत्त्वमकं यदात्मेति जगदेतत् प्रचक्षते । ततोऽन्यः कस्तवानीतो यस्तात विषयः शुचाम् ॥ ११५ ॥ बालान् प्रति विवर्तोऽयं ब्रह्मणः सकलं जगत् । अविवर्तिनमानन्दमास्थिताः कृतिनः पुनः ॥ ११६ ॥ अविविक्तो जनः शोचत्यकस्माच पहुष्यति । तत्त्ववित्तु हसन्नास्ते तस्य मोहो विडम्बनौ ।। ११७ ।। तथा सुक्ष्मिमदं तत्त्वं तिरोहितमविद्यया । यथा स्थुलेषु लोकानां जातः स्वात्मेर्सुं संशयः ॥ ११८ ॥

^{9.} BC वस्तु २. BC त्तिमिदम् ३. BC भेदाः ४. AC वन्यनदी चिदित्यन्त ५. BD कलितांशवः । ६. BC स्या ७. BC ति ८. D व्यु । ९. BC संवित्स्खालित १०. BCD गाद्यास्च प्र । ११. A हिविडम्बनाम् १२. Λ नि ।

पृथिन्यादिमहाभूतपरमाणुमयं जगत् । स्थितं यदा तदाऽपीह को गतो योऽनुशोच्यते ॥ ११९ ॥ असतः संभवो नास्ति नास्त्यभावः सतः सखे । आविभीवतिरोभावाः संस्थानानाममी परम् ॥ १२० ॥ किं त्वमेकपुरोत्सादाद्विषादग्रुपगच्छिस । भज संचारिताभोमं परमेशं प्ररान्तरे ॥ १२१ ॥ दुरितानि दशास्यस्य पच्यन्तेऽद्यापि न ध्रुवम् । द्रतमेवास्य देवस्य पाशाः प्रश्लथतां गताः ॥ १२२ ॥ इमाम्रहामतमसं जित्वा सत्वबलाच्छुचम् । रामस्यानसराध्वानं विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ १२३ ॥ समाधाय क्षणं पश्य प्रत्यगात्मानमात्मनि । इयं विभातु सुन्यक्तं प्राग्बुद्धिरजनी तव ॥ १२४ ॥ कृतं पुरुषकारेण केवलं कर्मणे नमः। रामो रावणिना बाणैर्यदेवं यमितो युधि ॥ १२५ ॥ नाभिजात्यं न चारित्रं न नयो नच विक्रमः। बलवन्ति पुराणानि सखे कर्माणि केवलम् ॥ १२६ ॥ अनयोरप्रतीकारात किमेवमवसीदसि । न लुम्पति ललाटस्थामीश्वरोऽप्यक्षरावलिम् ॥ १२७ ॥ क्वायोध्या क्व च लङ्केयं क्व रामः क्व च रावणः। अचिन्तनीया नियतिर्ययेदं द्वन्द्वमाहितम् ॥ १२८ ॥ हे सुग्रीव दशग्रीवं जहि स्वेनैव मुष्टिना । असामान्यिमदानीं ते यशो यातु परापरम् ॥ १२९ ॥ दूरमुत्सहते राजन् महासत्त्वो महापदि । अल्पसस्वो जनः शोचत्यल्पेऽपि चै परिक्षये ॥ १३० ॥

^{9.} BC हि

जयः पुण्यपराधीनः प्राप्यते कृपणैरपि । नहि श्रुराहतेऽन्येन देहत्यागोद्भवं येशः ॥ १३१ ॥

बद्धौ विपक्षभूतेनै कर्मणा रामलक्ष्मणौँ । सुहुद्भूतेन तेनेव मोचनीयाविमौ पुनः ॥ १३२ ॥

कर्मणि प्रगुणे पुंसः सर्वमेव पदक्षिणम् । तस्मिन् विगुणताभाजि भजते को न वामताम् ॥ १३३ ॥

सतां सत्कर्मसंवेगः पुराणं प्रणुदत्यघम् । वर्षोघ इव शैलानां दवानलशिखोचयम् ॥ १३४ ॥

सुखदुःखोपभोगानां मुपनामक्षणो द्धुराः । प्रतिजाग्रति कर्तारं केवलं कर्मशक्तयः ॥ १३५ ॥

सखे संन्यस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयी भव । नेष्यते यदि संसारचक्रावर्तभ्रमश्रमः ॥ १३६ ॥

तावदेव विकल्पोऽयं हैंदि यावद्वहिर्ग्रहैंः । सर्ति कुले हि कल्लोलाः केवलं निश्चलं पयः ॥ १३७ ॥

अयं किमन्धङ्करणस्त्वया शोकोऽवलम्ब्यते । निर्वाहयतु सैव त्वां प्रज्ञायष्टिरभङ्गरा ॥ १३८ ॥

ते जातु न विगण्यन्ते गणनासु गरीयसाम् । ये तरङ्गेस्तृणानीव हियन्ते हर्षशोकयोः ॥ १३९ ॥

स्वामारूढं दशादोलामहोरात्रमिदं जगत् । क्रीड्यते पडिवधैः प्रेङ्क्वैः सखे कस्य विरोदिषि ॥ १४० ॥

स्रुते संहरति क्षिप्रं पुनः स्टजित हिन्त च । जगन्ति बहुपर्यायः काल एव कुत्ह्ली ॥ १४१ ॥

^{9.} B C तु २. B C D कर्मणा रामलक्ष्मणी ३. B C D द्विषद्भतेन येनैवं ४. B C D यिमती। पुरा । प. B खेपिशोका । CD खापशापानांपापा ६. BCD तिद्विकल्पोत्थंय । ७. A गैतः ८. C सन्ति D चलाः ९ B डते । A डन्ते ।

न विशेषग्रहः कश्चित्र च कश्चित्रियामकः। जन्तष्वभ्यवहार्येषु प्राकाम्यं कालभोगिनः ॥ १४२ ॥ का कथा मर्त्यपिण्डानां निमेषान्तरनाशिनाम् । अपि देवनिकायानां कायाः कौलस्य गोचराः ॥ १४३ ॥ स्वयं तृत्यसि किं भ्रातर्विलपन्विकलेन्द्रियः। क्षणं निश्चलमासीनः पश्य संसारनाटकम् ॥ १४४॥ अस्यानेकतरङ्गस्य जगतः क्षणभङ्गिनः। र्किं विषक्रेण मनिस प्रवगेश मनागि ॥ १४५ ॥ एवं विभीषणेनोक्तोऽप्यनिर्मक्तमहाञ्चम् । ऊचे सुषेणः सुग्रीवं प्रत्यग्रीपयिकं वचः ॥ १४६ ॥ दूरमाह महाराज व्यतिरेके विभीषण: । प्रसीद शृणु यद्ममा वयमाशंसितान्वयाः ॥ १४७ ॥ त्यज शोकममङ्गलयं मङ्गलयानि विचिन्तय । देवसाध्याविमौ देवो विश्वदं वीक्षितं मया ॥ १४८ ॥ वद्धौ विषधरीभूय शरैर्यद्यपि दारुणैः। इमावामूलमिक्ष्वाकुनन्दनौ चन्दनाविव ॥ १४९ ॥ यँद्यापीदं विघटितं शृङ्गाटकचतुष्ट्रयम् । अमी यद्यपि चावर्ताश्चत्वारोऽपि शरैश्चिताः ॥ १५० ॥ सीमन्ता यद्यपि ध्वस्ताः स्रस्ता यद्यपि मातृकाः । सर्वायसो यद्यपीषुर्निष्कम्पोऽधिपतावयम् ॥ १५१॥ मग्ना यद्यपि चापुंखँमंसयोविंशिखावली । उत्क्षेपयोर्यद्यपि च नाराचानामयं चयः ॥ १५२ ॥

नाभिनालीषु नालीकाः सङ्गिनोऽमी च यद्यपि ॥ १५३ ॥

यद्यपीदं विशसितं वक्षः कक्षधरावर्धि ।

१. BCD वासि २. BCD येथेते दुष्का ३. BC पत्तीवि ४. BCD न । ५. BC omit three lines ६. BC यद्यपीषुः सुनिष्कम्पो दृश्यते ७. A क्षुं शङ्खः । ८. BC चक्षविक्षम्यरादिष ।

हृत्कुरोशयमाक्रान्तं यद्यपीदं शिलीमुखैः । अयं यद्यपि निष्क्रान्तः सास्त्रपिण्डो दृकुण्डुर्कैः ॥ १५४ ॥

इन्द्रवस्तावयं यद्यप्यच्छि**नः** भवहोऽस्रजाम् । यद्यप्ययं लोहिताक्षे लक्ष्यते लोहितक्षयः ॥ १५५ ॥

खानि यद्यपि सुप्तानि छप्ता यद्यपि चेतना । आज्ञीविषपरीतेषु यद्यप्यङ्गेषु नान्तरम् ॥ १५६ ॥

यद्यपि स्वापनी विद्धा वृहैती यद्यपि क्षता । यद्यपीयं विपाठीचेः स्वराणीं सरणिः क्षता ॥ १५७॥

सर्वमस्न्थां विसन्धानमिदं यद्यपि दुर्घटम् । पॉतः पिश्चितपेशीनामेष यद्यपि चावनो ।। १५८ ॥

स्नायुमर्मसु निर्मग्नाः कर्णिनो यद्यपीषवः । आविद्धं धमनीजाँलमूर्ध्वं यद्यपि जत्रुणः ॥ १५९ ॥

सप्ताग्रमपि सुग्रीव गतं यद्यपि मर्भणाम् । हिर्तं तथापि जानीहि देव दीघीयुषाविमौ ॥ १६० ॥ कुल्रकम् ॥

सत्यं छिन्नानि भिन्नानि क्षतानि मथितानि च । स्वामिन् सर्वत्र सर्वाणि मर्माणि मनुजेन्द्रयोः ॥ १६१ ॥

सद्यः प्राणहरः क्वापि क्वापि काळादिह क्षेयः । क्वचिच्च शल्योद्धरणान्मरणं मर्मणि ध्रुवम् ॥ १६२ ॥

क्वचिद्विकलतापत्तिः शस्त्रस्पर्शान्मनागपि । केवलं क्वापि मूर्छन्ति महाराज महारुजः ॥ १६३ ॥

सत्यं तन्मर्त्यमात्रेषु शल्यतन्त्रे निदर्शितम् । मर्त्यातिशययोः स्वामिन्ननयोस्तत्पुनः कथम् ॥ १६४ ॥

पश्य नासागतिः सैव सैव मुद्रा दृशोरियम् । सैव घोरमहारेऽपि च्छाया काऽप्यनपायिनी ॥ १६५ ॥

^{9.} B शास्त्रिपण्डोघदुन्दुकः । D ह्रादुन्दुकः २. A स्थ । ३. B धमनी ४. AC टोब्वैस्तरुणे ५. A प्रातः C पो । ६. A धिको । ७. B मू । ८. A क्ष । ९. BC व्ययः D व्यथः ।

देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवन्धुरचेतसाम् । सदागमप्रमाणानामकालमरणं कुतः ॥ १६६ ॥

रिष्टश्चन्यतयाऽनिष्टं पश्यामो न मनागपि । उत्थास्यति सह भ्रात्रा रामो नूनमनामय: ॥ १६७ ॥

आसप्तरात्राद्धिषजां सद्यः प्राणहरेष्विष । अस्ति मर्मप्रहारेषु प्रवगेश प्रतिक्रिया ॥ १६८ ॥

अहं भिषक् सहायस्त्वमातुरौ रामलक्ष्मणौ । दूराण्यपि न दूराणि भेषजानि च मारुतेः ॥ १६९ ॥

भन्यानां स्वयमायान्ति भिषजो भेषजानि च । अनयोर्विषवेगेऽस्मिन् वीक्षे तार्क्ष्यम्रुपागतम् ॥ १७० ॥

सन्ति सप्तकचिह्नानि नैवास्ति व्यसुलक्षणम् । न चाकृतिविशेषाणामीदृशामीदृशं भवेत् ॥ १७१ ॥

इयं विभातु रजनी द्रष्टाऽसि विरुज।विमौ । धान्वन्तरीया हि वयं मा स्म गाः सिद्धिसंशयम् ॥ १७२ ॥

श्रूयते हि शिरिञ्छिनं सप्ततन्तोः पिनाकिना । सद्यः संहितमश्विभ्यां तत्र तद्धागतोषिते ॥ १७३ ॥

सुरारिभिः शकलितो वृहस्पतिसुतः कचः । संजीवितो भगवता भागवेण पुनः पुनः ॥ १७४ ॥

देवासुराः समीकेषु मिथः शस्त्राग्निसंस्थिताः । सद्यः समीयुरसुभिः प्रभावात्स्वःपुरोधसः ॥ १७५ ॥

इति वदति सुषेणे संपपातान्तरिक्षा— दमृतपृषतजालैर्दुर्दिनं दिक्षु तन्वन् ।

ष्ठवगपतिसुगुप्तौ सुप्तकावन्तरा तौ विषधरकुलकात्रुविंग्णुपत्रं पतत्री ॥ १७६ ॥ युगपदथ विशल्यों कल्पकायावुभों तो विगतभुजगपाशों तस्य पक्षानिलाभ्याम् । वलवति वलमानों संभ्रमे वानराणां किमिदमिति कपीन्द्रं सोत्सुको पृच्छतः स्म ॥ १७७॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये नागपाशपरि-भ्रंशो नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥

जाते युवामतिचिरान्नयने कृतार्थे कर्णे निषिक्तममृतं युवयोश्चिरेण । त्रिंजाद्यं (सुकृतिनां बहुमानहेतुः) दृष्टोऽद्य यिचरमयं युवराजदेवः ॥

द्वात्रिंशः सर्गः॥

द्याः प्रसर्पत्ततिभिः क्षणार्धं रुन्धानमाकल्पमणिप्रभाणामे । दिशश्च लिम्पन्तमिव प्रदीर्घनिर्होरिणा लेपनसौरभेण ॥ १ ॥ मुर्छद्भिरन्योन्यमनेकवर्णेर्घनाविलेऽह्रीव सहस्रभासम् । तन्वानमिन्द्रायुधजालमुस्रैरुणीषकक्षाङ्गदनायकानाम् ॥ २ ॥ कण्ठेन वज्राङ्कितनिष्कलक्ष्यं महेन्द्रसन्देशिमवोद्वहन्तम्। तमैं।सि मुक्तालतया हरन्तम्पेन्द्रभक्तचेव हृदि स्फुरन्त्या ॥ ३ ॥ चन्द्रातपेनेव सुधासमुद्रं संवीतमर्चिःश्वचिनांऽशुकेन। विराजमानं मणिकुण्डलाभ्यां श्रुतिस्मृतिभ्यामिव धर्मकार्यम् ॥ ४॥ दिव्याकृतिं दिव्यविलासभाजमुद्धासिदिव्याभरणप्रवेकम् । अनुद्धते : संविहितावधानं दिव्येश्व शब्दादिभिरिन्द्रियार्थै: ॥ ५ ॥ सह्यानुयोगोपनतं दद्शे रामः समं संमदिनाऽनुजेन । तमग्रतः कीर्णसवर्णगौरच्छदमभामण्डलमण्डजेशम् ॥ ६ ॥ कुलकम् ॥ अनेन सद्यो विश्वदीकृतौ स्वः क एष नो बन्धुषु नाकवर्ती । उपक्रियायाः सदृशं विधेयं किमावयोरित्युभयं ललज्जे ॥ ७ ॥ तमानतं संनतिभिर्विशेषादुत्थापयन्विस्मृतपूर्वेष्टत्तम् । अवोचताधोक्षजमल्पमेव रामाभिधानस्थगितं गरुत्मान ॥ ८ ॥ प्रसीद गच्छामि नमो नमस्ते समस्तलोकप्रभवेऽच्युताय । भृहाण मां क्षिर्ममहं त्वदीयः सह्याय ते सत्वरमागतोऽस्मि ॥ ९ ॥ रक्षःपतेरिन्द्रजिता सुतेन स्वाराधितोऽभृद्वरदो विरिश्चिः । ददी स तस्मै भगवान् द्विजिह्वान् जगत्प्रमाथोदयलालसाय ॥ १० ॥ तेनैव नाथ प्रथमं निसृष्टः सृष्टिस्थितिप्रक्षयकारणेन । देवेन देवासुरदुस्सहानामहित्रजानामहमत्ययार्य ।। ११ ॥

^{9.} B भिः २. A मनां ३. BCD कर्णिका ४. B य ५. A प्छनैः CD हते ६. A संक्षिप्त ७. A भुजङ्कान् तातप्रसादोजय । ८ A मित्युपायः ।

साध्या मंथैते नियतेः प्रभावान्न तु त्वदस्त्येभ्यधिकं ममौजः। स्थितानि मध्यप्यधुना तवैव रजांसि पादाम्बुजयोर्जयन्ति ॥ १२ ॥ स्मरात्मनः साधय देवकार्यं तवाजिभाजः क इमे³ पिशाचाः । त्यजार्जवं जिह्यतमेष्वभीषु जिह प्रकारैः क्रिटिलैरपीमान् ॥ १३ ॥ इत्यूचिवानुत्स्कित्रवृत्रको विहङ्गमेशः सहसोत्पपात । दिव्यस्नगालेपनगन्धपुण्यश्चिरात्तदङ्गॅप्रभवो नभस्वान् ॥ १४ ॥ रामस्य तेनाभ्युदयाद्भुतेन ववल्गुरुचैः कपयः प्रतीर्ताः। ततश्चिरात खेचरचारणाँनां कोणाहता दुन्दुभयो निनेदुः ॥ १५ ॥ महेर्त्सवः संमदगीतवाद्येः म्रमुछ शोकानुपैदं कपीनाम् । हर्षावसाने च विषादमुकं बभूव लङ्कापुरमेकदेव ॥ १६ ॥ जाताद्भतैर्यामिकयातुधानैरनक्षरावेदितसंभ्रमस्य । विवेश रक्षोऽधिपतेः श्रवांसि स वानराणां प्रमदप्रघोषः ॥ १७॥ पप्रच्छ स भूकुटिसान्धकारमुखावलिर्मूलसदः क एषः। विलापकाले महकेलिशंसी रवो महान्वानरवाहिनीनाम् ॥ ८॥ चरैश्चिरेणाधिगतप्रवेशैनिवेदितार्थः सुचिरं जुघुर्णे । संवृत्य चाकारमुपेतमग्रे जगाद ध्रुम्राक्षमनीकिनीश्चम् ॥ १९ ॥ हन्ताऽस्मि तं साहसिकं विहङ्गं त्वं भुङ्क्व कोलाहलिनः प्रवङ्गान् । हैंरोत्थितां मुर्धरुजं ममेगां ध्रुम्राक्ष विश्राम्यतु मेघनादः ॥ २० ॥ स निर्जगाम क्षणदावसाने निजावसानाय हनूमतोऽङ्कम् । क्रव्यादवीरैविंकृते : परीतो मृत्युः परेतैरिव रुद्रमुलम् ॥ २१ ॥ पपात³³ पश्यन्ननिमित्तजातं स पश्चिमं द्वारमनीकिनीशः । ददर्भ चामर्पविकृणिताक्षो वलीमुखाद्वैतविभूतिमग्रे ॥ २२ ॥ असावमार्गन्मृगवाहसूनुं न प्रार्थयामास वनौकसोऽन्यान् । विशोभते शाखिनि दीप्यमानस्तुणे घृणाकारिणि को दवाग्निः ॥ २३ ॥

^{9.} BC मै । २. BC स्त्रा । ३. BC किममी । ४. D प्रयोगो । ५. BC आसीचि । ६. BC वीराः
9. B वानराणाम् । ८. BC सउ ९. D पनुदः । ९०. नैस्त्रव । ९१. D हीनो । ९२. BCD कचैः
९३ A प्रापक्ष D पुरःप्र । B ब्रजन्न

म्रमूर्छ युद्धं घनगुल्मभाजामसृग्भुजां वानरवीरवृन्दैः । फणाधराणामहिसत्तमानौम्रत्पुच्छदण्डैर्नकुलैः सहेव ॥ २४ ॥

क्वाप्यस्नपाः क्वापि परं प्रवङ्गाः क्वापि द्वये तुल्यबलोपपन्नाः । तेषां निवेशो विषमः स जन्ये भस्मार्चिषां कैक्ष इवाविरासीत् ॥ २५ ॥

सशक्तैयः शक्तिगदाशुगानां व्ययं वितेनुर्विपुरुं पलादाः । त्यागेन जिग्युर्गुरुणा गिरीणां तं लाघवेनोपनतं फलादाः ॥ २६ ॥

निघन कपिं^४ वक्षसि तोमरेण निर्मत्सरेणाम्बरतोऽमरेण । स्तुतोऽस्नपंः सोढदृढमहारे मुक्ताः स्रजोऽन्यत्र च दीप्रहारे ॥ २७ ॥

क्षुण्णो गमिष्यत्यधुनाऽरिमांसैः क्षुण्णोऽयमोघः सकलः कपीनाम्। रक्षोभटाः स्वैरमिति प्रहासैरक्षोभकृष्टासिलतास्तदोच्यः ।। २८ ॥

स्वैरं जहासैव ययौ न दैन्यं स्वैरङ्गभेदैः सुभटः पतद्भिः । ममारयो विश्वमिदं बतेति^६ ममार दृष्टेव समित्यसत्वः ॥ २९ ॥

तेरुः कपीन्द्राश्चिवुकाग्रद्घीरुदाननाः शोणितपूरसिन्धूः । निर्वाह्यते स्म क्षणदाचरेन्द्रैः दृष्ट्या यशोबान्धवपूरसिन्धूः ॥ ३० ॥

तुरङ्गमातङ्गरथाङ्गपत्तिसंपत्तिसंपर्दसमुद्धृतेन । कुरस्नाम्बरस्वीकरणोद्धरेण भूरेणुनार्चिर्द्यमणेः प्रणुन्नम् ॥ ३१॥

निर्गार्य निःशेषमथ प्रवङ्गानङ्गेष्वनिर्श्ञातगिरिप्रहाराः । स्वमप्यमथ्रन् पृतनावशेषमस्रग्धुजः शोणितगन्धमत्ताः ॥ ३२ ॥

विभूषणैः स्रग्भिरसृग्भिरङ्गैरन्त्रैहरःपद्मद्छैः प्लैश्च । आदेहपाताद्भटयोः कयोश्चिदावर्ततायोधनमायुधान्ते ॥ ३३ ॥

ऋक्षत्रजे वृक्षमृगत्रजे वा न प्राप रोपस्थगितेऽवकाशम् । सुखं निविद्याश्मिन कण्डभाञ्जि पपौ शिवाऽसञ्जि निशाचराणाम् ॥ ३४ ॥ उत्तेजसा रामबलेन विष्विग्विल्रप्यमानाऽरिपतािकनी सा । छायेव सङ्गोचमगािन्नदाघे मध्यन्दिनार्कशुतिभण्डलेन ॥ ३५ ॥

^{9.} ACD णोद्धराणां परिमण्डला २. A ज. ३ A साल्ला A सान्द्रो । ४. BCD विद्धः किपः ५. CD श्रुतालपाः । ६. BC मुद्धतेति । ७ A कृ ।

साऽप्यैञ्जनासंभवसिन्धुैवर्ज विष्फूर्जेदुग्रायुधरिमजाले । शोषं प्रवङ्गध्वजिनी जगाम धृम्राक्षनािम्न क्षयधूमकेतौ ॥ ३६ ॥

स राक्षसन्यूहपतिस्तदानीं परात्मकीलालसुराप्रमत्तः । प्रणुद्य शाखामृगपुङ्गवौघान् मरुत्तन्जैकमृगेन्द्रमीये ॥ ३७ ॥

तयोस्तदानीं तुमुलारवोर्मिरभ्यागमत्संयति^{*} संपहारः । पर्यन्तलीनात्मवलावशेषपर्यायनिध्यातज्ञयावसादः ॥ ३८ ॥

तस्था तथैव प्रतिरुद्धदिक्षु रक्षः शिलाष्ट्रष्टिषु वातसूनोः । असौ तदीयास्त्रपि नावसादमगादगाधासु शरापगासु ॥ ३९ ॥

निर्वाप्यते स्म प्रसमं स वायोः सुतेन रक्षःपृतनैकदीपः । भेजुर्भयध्वान्तजुषः कथंचिच्छेपाः स्वलन्तो दशकण्ठमूलम् ॥ ४० ॥

आश्वास्य तानद्भुतशक्तियुक्तं न्ययुङ्कः नक्तश्चरचक्रवर्ती । कर्तुं कपीनां सपदि प्रकम्पमकम्पनं नाम निशाचरेन्द्रम् ॥ ४१ ॥

म्रुमूर्छ भूयः कपिराक्षसानां रणस्तथाऽद्रिद्वघणायुधानाम् । यथा स म्रुग्धार्भकरेणुयुद्धकीडेव धूम्राक्षवधः प्रतीये ॥ ४२ ॥

संशप्तकानां समरस्ततोऽभूदभूतपूर्वः कपिराक्षसानाम् । अन्योन्यनिर्प्रन्थनदीक्षितानां देवासुराणामिव पूर्वकल्पे ॥ ४३ ॥

प्रवङ्गमाः सङ्गरसीम्न्यगाधान् घृणोन्मुखास्तेर्हैरसृक्पयोधीन् । जिह्नाग्रलीढोर्मिशिखाः सुदूरमसृग्भुजस्तेषु तृषा ममज्जुः ॥ ४४ ॥

परस्परं प्रापुरथावसानमनुष्ठवौघाः पृतन।धिपत्योः । तावैक्षिपाँतां परमेकशेषो दवानलप्लुष्टवनाविवादी ॥ ४५ ॥

अलं न नेतुं हनुमन्तमन्तं कृतान्तकल्पोऽपि स यातुधानः । चक्रे न वातप्रभवः प्रकम्पमकम्पनस्यापि स च प्रवङ्गः ॥ ४६ ॥

वेगोद्धृतेन प्रथनाङ्गणान्तात्ततस्तटित्कारविडम्बरेण । अताडयत्तं तरुणा हनूमानिरंमदेनेव तरुं तटित्वान ॥ ४७ ॥

⁹ BC. इत २. A शंभु । ३. A सीतु ४. A मः सागम ५. A र्था । ६. BC नु ७. A विकियेताम्.

विनीय वेगं शिरसि व्यथायास्त्रथैव तस्थौ स निशाचरेन्दः। जहाव हेती: सकला: क्रमेण सामीरणौ कारणमन्तरेण ॥ ४८ ॥ तं मुष्टिना वक्षसि निष्टरेण निष्टामनैषीत्पवनाङ्ग-जन्मा । क्षतैस्तथा न क्षैतजाशनोऽसौ ववाम वक्तेण तदा यथाऽसृक् ॥ ४९ ॥ मुहूर्तमुद्दीप्य ययुर्विनाशं रणानेले यातुजतूनि तानि । एकः परं तत्र चिरं रराज प्राभञ्जनिः काश्चनकृटकल्पः ॥ ५० ॥ निःशेषितारातिवलो हन्मान् हरीश्वरं येन ययौ तदानीम् । अकम्पनोदन्तहरः कपीनां जयप्रघोषः स विवेश लङ्काम् ॥ ५१ ॥ साऽघूर्णयदीर्घमधीश्वरं पूरकम्पनव्यापदि कम्पमाना । विश्वम्भरा मेरुमिवावसानकालान्छध्वस्तकलक्षितीघा ॥ ५२ ॥ तां वज्रपातप्रतिमां प्रवृत्तिं वज्रोपलौंहार्यहृदो दशास्यः। विषद्य वित्रासितवज्रपाणिम्रवाच वाणीमिति वज्रदंष्टम् ॥ ५३ ॥ त्वया पुरोगेण मया मघोनः पृष्ठं सुदृष्ठं समराङ्गणेषु । सितेतरं वर्त्म च भीतिवेगान्न भूतियोगादनुभूतमग्ने: ॥ ५४ ॥ तवासिपाणेर्वरुणो वराकः काकोऽन्तकः सज्यशरासनस्य । करालदंष्टाकलिताननस्य त्रैलोक्यमेकः कवलः किमन्यत् ॥ ५५ ॥ सत्वं महत्त्वं प्रथयन् स्वदोष्णोरत्युष्णमेव ध्वजिनीसमग्रः। छलाद्वलाद्वा कुरु वानराणां निष्कम्य निःशेषवधात् प्रियं मे ॥ ५६ ॥ प्रोत्साहितं पङ्किमुखेन रक्षस्तित्भप्रमेवाजिखलं जगाम । आतिथ्यमस्योरुभिरद्रिवर्षेः स्वयं कपीनामधिपेन तेने ॥ ५७ ॥ सभीयुरन्योन्यमथ ध्वजिन्यो मधुने तूर्यध्वनयः ककुप्स । ननाश रेणौ सराणः सुँराणां मही ममज्ज क्षतजैकसिन्धौ ॥ ५८ ॥ सा वज्रदंष्ट्रेण कपीन्द्रसेना ततः र्द्धनोरभ्रपरम्परेर्वं । आहार्यते स्माशरणं द्रवन्ती देवेषु हाहेति करान् धुँवत्सु ॥ ५९ ॥

^{9.} BD यासमा २. D शरा ३. BCD तोपेत ४. BC मा ५. B मथ ६. ABC निष्कम्पशेषस्य ७, BC श ८. BCD रहस्वि ९. D राच १० BCD रीधुनानाः ।

मा भेष्ट भोस्तिष्ठत वानरेन्द्राः कोऽयं रिप्नर्वो मृतकामिषादैः। इत्यूचिवानुष्णमयुखजन्मा धामद्वितीयो बलमाललम्बे ॥ ६० ॥ अनेकसंमर्दसहानपि द्राकुँ कपीन्द्रकायान् स निशाचरेन्द्रः । टसीत्यभाङ्गीत कमलाकरस्थो मृणालदण्डानिव कुञ्जरेन्द्रः ॥ ६१ ॥ तस्थौ परं भास्करसूनुरेकः तन्वन्परानीकमनोकहौँघैः । चकर्त कार्तस्वरचित्रपुङ्खैस्तानस्रपोऽर्धेन्दुमुखैः पृषत्कैः ॥ ६२ ॥ रोम्णोपि रक्षोवपुषि क्षतिं ते नगा न चक्रुः कपिराजमुक्ताः । न लेभिरे लाघवशालिनोऽङ्गं प्रवङ्गमस्यापि शराः सुरारेः ॥ ६३ ॥ सालेषु तालेषु च निष्ठितेषु तलेन राजा युयुधे कपीनाम् । दंशाभिरुत्रष्टश्समस्तहेती रक्षः प्रतीयेष तमङ्क्रभाजम् ॥ ६४ ॥ वितेनतुर्दारुणदेहयुद्धौ तौ द्वावपि द्वापरमन्यवस्थम् । नादार्श्व दंष्ट्रासु रिपोः क्षणार्धे यत्सत्यमादित्यसुतस्तदानीम् ॥ ६५ ॥ ततोऽवलोकं द्विगुणं वितन्वन् विलम्बनिष्कासितवऋविम्वः। विनिर्ययावभ्रपिशाचवक्रादभीशुमालीवं वलीमुखेन्द्रः ॥ ६६ ॥ जग्राह संग्राहयुगेन भूयः करावरेः सोऽन्तिकमभ्युपेत्य । असावपि व्यर्थितताद्विबन्धो बन्धार्न्तरेण द्रतमग्रहीत्तम् ॥ ६७ ॥ अवश्चयज्ञश्चलताबलेन वलीप्रुखेन्द्रः करणानि शत्रोः। कराङ्घिलाङ्गलविलोलनानि स्थाम्नेव रक्षोऽपि रिपोरपास्थत् ॥ ६८ ॥ समाप्य रक्षोऽर्थं गुरूपदिष्टान्नियुद्धमार्गानखिलानुदास्त । कपि: स्वकुप्तेन पथा जिगाय जयाभ्युपायः प्रतिभां निजैव ॥ ६९ ॥ वमन्नसृङ्किर्गतनेत्रजिह्नः स विह्नलो भूमितलं जैंगाम । निशाचरः सर्यसतेन दोभ्यां दृढं निपीड्य प्रतिमुक्तकण्टः ॥ ७० ॥ वनौकसां प्राप जयप्रघोषः स दाशरथ्योः श्रवणातिथित्वम् । ययौ तदा सत्वरमस्रपाणां सांराविणं रावणकर्णमूलम् ॥ ७१ ॥

BCD दिखादः
 A विप्राक्,
 C खिसि ४. A निबद्धनिष्कासित ५. BCD व्युक्तित
 D वधा ७. BCD ना ८. BC पि ९. D मा १०. BC छं भूत्लमाजगाम.

अथ प्रहस्तस्य दिशं दशास्यो दशस्विप ध्वान्तवतीषु दिश्च । ददर्श देवासुरसङ्गरेषु विशेषसंपत्कथितात्मधान्नः ॥ ७२ ॥ प्राप्तप्रकर्षोऽधिगतैप्रमोदः प्रणामपूर्वे लसता मुखेन । जगाद रक्षःसदिस प्रहस्तः पौलस्त्यमग्राग्रविपद्विहस्तम् ॥ ७३ ॥ किं नाथ खिन्नोऽसि गताः कियन्तः सन्ति प्रवीराः परितः ऋतं ते । विस्रब्धमाज्ञापय कः करोतु पर्यन्तमाजौ नरवानराणाम् ॥ ७४ ॥ यदि प्रसादः सुकृतानुँभावान्मय्यस्ति भृत्यावयवे तवाद्य । तद्च्यताम्रत्सुक एष बाहुँ: कालाद्धहोर्मे बहुषु प्रहर्तम् ॥ ७५ ॥ लब्ध्वा स भर्तुः सदृशं निदेशमोमित्युदीर्य प्रमनाः प्रतस्थे । आसन्नसन्नद्धबलः सगर्वे पूर्वेण लङ्कापुरगोपुरेण ॥ ७६ ॥ तस्याव्रजत्कुम्भहनुः पुरस्ताद्धरन्धरस्तस्य रथं ररक्ष । प्रसम्रतस्तरय परीत्य पार्श्वे समं महानादसम्बद्धो च ॥ ७७॥ अन्येऽपि नानावयवप्रकाराः कारानिकेतोषितनाकिदाराः । तस्याग्रतो वारणवाजिपत्राः प्रतस्थिरे राक्षसवीरपुत्राः ॥ ७८ ॥ शतं विकेशाः शतमग्रिकेशाः शतं विधूमानलसंनिभास्याः । शतं मुहूर्तद्यतिलोलजिह्नाः शतं दरीदारुणतऋमुलाः ॥ ७९ ॥ शतं सितासिच्छुरिताग्रहस्ताः शतं शतन्नीरभितः सजन्तः। शतं गृहीताङ्कशपाशदण्डाः शतं शितासिद्युतिदुर्निरीक्षाः ॥ ८० ॥ शतं रथैरश्वखरोष्ट्युर्यैः शतं श्वगोमायुपिशाचपृष्टैः। शतं मनुष्यैः शतमङ्गनाभिः शतं धरित्र्या शतमम्बरेण ॥ ८१ ॥ सहस्रमस्रोक्षितविग्रहाणां सहस्रमन्त्राविष्टिमेखलानाम् । सहस्रमभ्यग्रशवध्वजानां सहस्रमग्रेसरफेरवाणाम् ॥ ८२ ॥ लक्षाणि लाक्षारुणवीक्षणानां कोट्यः कटार्चिहिरिमुर्धजानाम् । पद्मानि दंष्ट्राविकटाननानामुल्कामुखानामभितोऽर्बुदानि ॥ ८३ ॥

^{1,} BC षोधिकम २, B तस्व ३ BC त्सव ४. BC होः । ५ D स्माङ्कजन् ।

रूढारुणश्मश्रुजटाटवीकाः सुक्वान्तनिष्क्रान्तकठोरदृंष्टाः । मिथोऽपि यत्सत्यमयुर्विशङ्गं प्रहस्तनासीरनिशाचरास्ते ॥ ८४ ॥ मदोचलढोरैतरारवोर्मिराडम्बरस्तूर्यकदम्बकानाम् । घनप्रतिश्रदृलयो विरिश्चेः कथंचिदण्डं न तदौ विभेद ॥ ८५ ॥ तमापतन्तं विकटैर्बलाङ्गेर्ग्वदुदुवुर्वीक्ष्य वनौकसस्ते । निनाय तानग्रिसुतः कथंचिद्दिवीर्कसः स्कन्द इवाभिजम्भम् ॥ ८६ ॥ प्रहस्तगुप्ताः पिशिताशिनस्ते विश्वस्तमीयुः समरस्थर्ली ताम् । स्ववीर्यविस्नम्भनिराकुलस्य नीलस्य मूलं इरयः परीयुः ॥ ८७ ॥ रक्षोभटाः प्रष्टभटान्तराले नीलस्य नालं मुखमीक्षितं ते । मनोरथेनापि रथोपशल्यं प्रापुः प्रहस्तस्य नच प्रवङ्गाः ॥ ८८ ॥ ते निर्विषर्ङ्गमसरास्तदानीमादित्यवर्णाः समरस्थलीषु । यूथानि शाखामृगयूथपानां रथत्रजाञ्जुक्षुदुरस्रपाणाम् ॥ ८९ ॥ ममर्द नीलस्य महीध्रवृष्टिर्महारथानस्रभुजः समस्तान् । पेतः प्रहस्तस्य विभिद्य यूथं शिलीमुखाः प्रष्ठवलीमुखानाम् ॥ ९० ॥ ते मार्गणाः काननगोचराणां वपूंषि निर्भिद्य जवेन जग्मः। मार्गागतानीव जनङ्गमानां द्विजातिसार्थाः पुटभेदनानि ॥ ९१ ॥ रथान् रथैर्मत्तगजान् गजेन्द्रैर्हयान् हयैरस्रभ्रजोऽस्रभ्राग्भः। निष्टां गतेष्वद्रिषु रोषवेगाज्जघान वैश्वानरदेहजन्मा ॥ ९२ ॥ ता नासयस्ताँश्र शिता न धारास्ताः कोटयो न द्विजपाणिजानाम् । प्रापुः प्रवङ्गं प्रविशन्तमाजावकण्टकं सङ्कटमस्रपाणाम् ॥ ९३ ॥ रणाङ्गणं तत्कपियातुधानैराकीर्णमप्येकपदे तदानीम् । विविक्तमासीत् प्रतिसंनिपातं तयोर्द्वयेषां सहसाधिपत्योः ॥ ९४ ॥ तस्तार इस्तद्वितयप्रकर्षात् पृषत्कवर्षेः ध्रवगान् प्रइस्तः। नीलश्र लाङ्ग्लशिखाञ्चलेन खं छाद्यामास जयोद्धतेन ॥ ९५ ॥

^{9.} BC द्वीर २. A यी ३. A था ४. A द्वनौक ५. A स्वम् ६. A शङ्कः ७. A स्तारायितास्ता BC तेनासय । ८. AD ङ्कटम् ।

वभञ्ज पत्रौणि जहार शस्त्रं नाहन्यत कापि जघान सर्वम् । एकः परं तत्र चिरं चकाशे नीलो रिपुष्वाहितकालधर्मः ॥ ९६ ॥ पपात संयद्भवि पातियत्वा कपीन्द्रकोटीः कटकप्रसिद्धः । प्रहस्त इत्युचिलतपतापः स दक्षिणो राक्षसराजहस्तः ॥ ९७ ॥

तस्मिन्महीयसि निशाचरनीडशाखिन्युन्मूलिते समिति नीलमहानिलेन ।
चक्रुमेहाकलकलं महता भयेन
ते गृश्रकोशिकमुखाः पिशितादसङ्घाः ॥ ९८ ॥
तमनलतनुजन्मा वानरः पातियत्वा
समरममरमुक्तेराचितः पारिजातैः ।
स्वबलनुतिनिषेधव्यग्रपाणिर्जगाम
प्रवगपतिसकाशं केसरैः स्वेददृष्टेः ॥ ९९ ॥

इत्यभिनन्दक्कतौ रामचरिते महाकाव्ये धूम्राक्षाकम्पन-वज्रदंष्ट्रप्रहस्तप्रमुखमहायोधवधो नाम द्वात्रिंदाः सर्गः समाप्तः ॥

त्रयस्त्रिशः सर्गः

हालेनोत्तमपूजया कविष्ठपः श्रीपालितो लालितः च्यातिं कामपि कालिदासकृतैयो नीताः शकारातिना । श्रीहर्षो विततार गद्यक्वये बाणाय वाणीफलं सद्यः सत्क्रिययाऽभिनन्दमपि च श्रीहारवर्षोऽग्रहीत् ॥

श्रुतमातुलमृत्युमीयिरे सचिवाः पङ्किःग्रुखं शचाऽऽकुलम् । अवलोक्य चिराचिरागतानथ निश्वस्य जगाद तानसौ ॥ १ ॥ बत सत्यममी वदन्ति यत्प्रतनेशस्य रणाङ्गणागतौः। अपि वॉग्विषयं समर्थयेत कॅलभेभ्यः क इवात्ययं हरेः ॥ २ ॥ जयतीह विधिर्न पौरुषं त्रिदशानां विजयो यदाहवे। निहतः स हुताशसूनुना किपकीटेन ममाद्य मातुलः ॥ ३ ॥ श्रमयामि दृथा वरूथिनीः किममुदैवबलात्कृता इव । स्वयमेव सम्रतिक्षपन कपीन क्रपितः संज्ञपयामि तापसी ।। ४ ॥ अधमेऽपि रिपौ महीयसः सुधियः शासति यानमात्मना । यश्चासि स्वभुजैकसाधने परहस्ताश्रयणं प्रमादिता ॥ ५ ॥ रिपुरल्पमुखोऽपि धीमता न विषह्यो विसरन्विसर्पवतु । जनयत्यवलेपमूर्चिछतः स हि पीडां सकलाङ्गगामिनीम् ॥ ६ ॥ षदतीपयिकं समन्ततः प्रवगोत्थं कथमाञ्ज भिद्यताम् । अधुनाऽपि समर्थ्यतां पुनः पणबन्धे सघुणो दशाननः ॥ ७ ॥ इति वाचम्रदीर्य संसादि स्थितवन्तं विनयादिव क्षणम् । जगद्रजगदेकविद्विषं तममात्याः स्तुतिपूर्वकं वचः ॥ ८ ॥ जितवानसि राक्षसेश्वर ध्वजिनीं तां मरुर्तामपीशितः। हरयः समराङ्गणादिशो गमिताः शुष्कदलोत्करा इव ॥ ९ ॥

^{9.} D कव २ D मी ३. B शः प्रहतः अत्रङ्गमैः । C शः स्मरणं रणागतः । D स्समराङ्गणे हतः ४. A द ५. BD श ६. BC किमि । ७ A नेपुन C किमहं D यदम ८. A नीनां महतापि यस्यते ।

समरे समरे वनौकसस्त्वदनीकैर्निहताः सहस्रशः। कियतामपि रक्षसां वधे विधिदोषातु किमिदं विषीदसि ॥ १० ॥ तव शक्रजिता सुतेन ताविषुरूपैरहिभिर्निष्रदितौ । यदि नागरिपोस्समागमात्कथमप्युच्छसितौ ततोऽपि किम् ॥ ११ ॥ युवराट् सिह देवें दीप्यते स गतः पत्ररथो यथागतम् । निरपत्रपयोः पुनस्तयोरसवः पादैतले छठन्ति नैः ॥ १२ ॥ पिययोधसम्बद्धवाः ग्रचः सुचिरं चेतसि चतु प्रतिष्ठिताः । पयतस्व तदद्य सन्धये न रणो बन्धुँपरिक्षयं विना ॥ १३ ॥ अनुपालय वीर पुत्रकानपरित्राः कुरुषे किमङ्गनाः । परिगृह्य स यातु मानुषीं मनुजस्त्वत्तनुजेषु र्जर्जरः ॥ १४ ॥ स्वजनैः समवैतु मानुषी भजतु त्वामनिशं विभीषणः। क्रियतां सदृशं न शोभते विसदृक्संश्रयणं तयोरिदम् ॥ १५ ॥ इयम्रज्ञतरत्नगोपुरा नगरी नाथ न शोभते तव। अनिमित्तहतर्भवानरत्रजबीभत्सतमोपनिर्गमा ।। १६ ।। बहवोऽद्य निशाचरा हताः कथिताः केवलम्रत्तमास्तर्वं । अवशेषय नाथ बन्धुतामनुबन्धः समरस्य ग्रुच्यताम् ॥ १७ ॥ अयमात्मपुरे कदा नु ते करुणः कर्णपथं समागैतः। रजनीचरवीरयोषितामनुमारक्षणरोदनारवैः ॥ १८ ॥ क्षणमत्र च नाथ वीध्यतामियमप्रिं विश्वती वराङ्गना । अपकृष्य सुताननोदरातु पतिलोकस्पृहया पयोधरम् ॥ १९ ॥ स विगादरसो विलासिनां परिष्ठासः स्मरणीयतां गतः। पुरि नैं: परमेधतेऽधुना गणरात्रं परिदेवितध्वनिः ॥ २० ॥ निनदन्ति न वेणवः क्वचिद्धत बीणाः शयिता इवाधिना । करुणेन बलात्केता तव श्लथशृङ्गारपरिग्रहा पुरी ।। २१ ।।

^{9.} C दनेंड्स २. BC णि ३. D व. ४. B तरणःसूनु । ५. A परिहाणं ६. B नि ५. A मैथिली ८. D लोयलो । ९ BC स्विधि १०. B थेगतो धुनिः ११. A तूर्यंडम्बरः । १२. AD रिपुंजः परिवर्तते ।

अपयापुषतः प्रतिक्षणं बत वज्राशैनिजन्मने परमु । खरवातहता वितन्वते गगनं गर्दभनिस्वना घनाः ॥ २२ ॥ अँतिवेलमसुद्धि वर्षति प्रतिसेनापतिनिर्गमं नभः । प्रतिकेत खगाः शवाशिनो निविशन्ते च निमन्त्रिता इव ॥ २३ ॥ अपि कल्पितपूजमादरात्तर्वं इस्त्यश्वखरं विरोदिति । निपतन्ति करादकारणं शतखण्डाः शतकोटयोऽपि च ॥ २४ ॥ अवनिर्भवितन्यदुर्वहन्यसुपीडेवं पुरः प्रवेपते । निकटाहवशिङ्क्ताः इव प्रतिमाः स्वेदजुषः सुपर्वणाम् ॥ २५ ॥ ककुभः स्थिरदाहर्भूभिताः परिवेषी परिघाततो रविः । क्षणदाः क्षणदाचरेश्वर ग्रहसंघातसमीकसङ्कलाः ॥ २६ ॥ न भजत्यनुकूलतां मरुत्तनयत्याजितभीरिवाधुना । नियतं निकृतीरिव स्मरन्न हुतं स्वीकुरुते हुताशनः ॥ २७ ॥ फलपुष्पदलानि वीरुधां विपरीतानि पुरोपकानने । पञ्चपक्षिसरीसृपेषु च व्यतिहारः प्रजनस्य कोऽप्यसौ ॥ २८ ॥ इति वक्तंयनिमित्तसंइतिर्डमरं घोरमरातिसंभवम् । संभवेहि विधानकोविदैविधिदोषेण तवेदमाकुळम् ॥ २९ ॥ स्फुटतर्थ्यैगिरो विसृज्य तान्विजयाय प्रखलैः प्रतारितः । स्वयमेव चचाल रावणः स्मृतसंप्राप्तसमस्तसैनिकः ॥ ३० ॥ प्रतिपन्नधुरं खरत्रजैध्वजमालाचितसर्वदिङ्गखम् । स्थिरसारथिसारितं रथं क्रथसंवीतवरूथमास्थितः ॥ ३१ ॥ युगपद्दश्रमार्गणासनप्रणिधानार्पितरोपणादरः । सकलाद्रिदरीपरिग्रहस्थिरविष्फारवितीर्णविद्रवः ॥ ३२ ॥ हलञ्जलगदासितोमरैः परशुप्रासविशार्खेग्रद्गरैः । मुसलाहुशयष्ट्रिपेंट्रसेः परिविष्टः प्रसरेरिव क्रथाम् ॥ ३३ ॥

^{9.} D तव पक्षा २. B प्र ३. A बिले ४. A द्वंत ५. A पाते ६. BCD संकटा ७. A भूमिकाः । B धूसराः ८. A रितो ९. A कि १०. BD वे । ११. A पथ्य C मस्य १२. D व १३.BCD पाशपद्विहैः

विप्रलाधरपृष्ठरोपितस्फुटदंष्टाश्चनिकोटिभिर्भुखैः । ग्रसमान इवावलोकयन शिथिलस्वस्त्ययनादरौनरीन् ॥ ३४ ॥ अपकारमिवातिसैन्धयस्तमसत्पक्षमिवापहेतवः । उपसेदुरुदायुधालयः क्षयकालीमलिनाः सनाभयः ॥ ३५ ॥ विकटाभरणाः सकङ्कराः समदोल्लासितशातहेतयः । ययुराहवरागचञ्चलाश्रलयन्तः सकलां भ्रवं भटाः ॥ ३६ ॥ स्थगयन् गगनं दिशो नुदन् नमयन्नम्बुधिमेखलां भ्रवम् । सह बन्धुगणेन रावणो रणसंभोज्यकुतुहली ययौ ॥ ३७ ॥ जगदे तम्रदीक्ष्य विस्मयाज्जगदेकप्रभुणा विभीषणः । महतोऽपि महानुपैति मामईतोदग्रविभृतिरेष कः ॥ ३८ ॥ सदृशाः परिपार्श्वतोऽस्य के मरुतां पत्युरिवामराः सखे । अधमाहवलज्जयोज्झितं धनुरालिङ्गिति मे करोऽधुना ॥ ३९ ॥ अनुरूपरणोत्सवागमप्रमदोल्लासलसन्मुखेन्दवे । विनिवेदयति स्म संर्भ्रमादिति तस्मै विश्वदं विभीषण: ॥ ४० ॥ अयमेव स राम रावॅणो रणरागोळ्ळसदुग्रविग्रहः। पिद्धाति सहस्ररोचिषं दशचुडाभरणोपलांशुभिः ॥ ४१ ॥ ककुदानि महाधनान्यमृन्यमुमुचैः परितश्रकासति । सुरदानवयक्षभोगिनामुपनीतानि भयादधीश्वरैः ॥ ४२ ॥ अयमानकशङ्खगोमुखादिकसंख्यातिगतूर्यभेदभूः ।

अयमेकनिधानमोजसामयमाश्चर्यसमृद्धिँभाजनम् । अऌनान्निजकन्धराटवीमयमग्रेऽनुपदं द्विषद्वमान् ॥ ४४ ॥

ध्वनिरस्य पुरः पुरन्दरध्वजिनीबर्म्फ्रमणो विमुर्छति ॥ ४३ ॥

अयमस्य च मेघनाद इत्यविष्ठप्तस्तनयो महेन्द्रजित् । चरतीद्धमृगेन्द्रकेतुना रथरत्नेन मनोरथाधिकम् ॥ ४५ ॥

^{9.} BCD न्सुरान् २. A भि ३. B तुमामिह ४. BCD सकमा ५. BCD रावणी रणे ६. BCD दन्द्रवणो ७. A समस्त D विभूति

विलसम्भवलोक्यतामितस्तरलाश्वीयतरङ्गःशालिनि । अयमात्मचमूनदीमुखे मकराक्षो रजनीचरेश्वरः ॥ ४६ ॥ विकटेभघटः शठाह्वयो दशकण्ठप्रणयी निशाचरः। अयमीक्षितवानराविलः सह वक्रेण विकत्थतेतराम् ॥ ४७ ॥ म्रसलं महरेष लालयत्यधिरूढो महिषं महोदरः । अतिकाय इति क्रमेलकैः क्रैमसंवाह्यरथोऽयमस्रभ्रक ॥ ४८ ॥ क्रथनोऽयम्भरभ्रपृष्ठभागयमारूढिशिवारथः क्रथः । विद्यसन्विघसोऽयमग्रतो घसनामायमनीकिनीपतिः ॥ ४९ ॥ क्रमते चरमं नरान्तको धुरि देवान्तक एष दीप्यते । अभितः पिशिताशनेश्वरं पृतने कुम्भनिकुम्भयोरिमे ॥ ५० ॥ द्विजकण्टकयज्ञकोपयोर्व्यतिमिश्रं बलमेतदग्रतः । पितृकाननकाननोत्थयोः शिखिनोरर्चिरिवैकतां गतम् ॥ ५१ ॥ चतुरङ्गपताकिनीपतिश्रतुरश्रण्डतमेषु कर्मसु । परमेश पिशाच इत्ययं पिशिताशी पिशितात्पतिपियः ॥ ५२ ॥ रथरेणुरयं प्रमाथिनः कदलीजालौमिदं कपालिनः। अयमद्भतरीतिभीषणस्त्रिशिरस्तूर्यरवो निशम्यते ॥ ५३ ॥ वदतीति विभीषणे रणस्तुम्रलस्तुल्यबलावलेपयोः। उभयोश्च पुरोगसैन्ययोरजनि ग्रावजलौघयोरिव ॥ ५४ ॥ बहुविप्रकृतं निशाचरैर्निजसैन्यं सम्रुदीक्ष्य विद्रवत् । अभिजन्यमजन्यविह्नवत्कपिराजः स्वयमेव पुष्ठुवे ॥ ५५ ॥ रुधिरारुणसङ्गराम्बरोद्यतसुग्रीवदिनेशदर्शनात् । विननाश विलोलतारकः स दशग्रीवचमूनिशागमः ॥ ५६ ॥ तरुणे तरणाविवोद्यति ध्रवगे तत्र ततोग्रतेजसि । मृथपर्वणि भेजुरुचर्केर्दशकण्ठाननराहवो रुषम् ॥ ५७॥

^{9.} A का १२. A काण्ड ।

स जहास निशाचरेश्वरः पुरतस्तस्य विलोक्य चापलम् । प्रचुकोप चिरेण तं प्रति प्रहितक्रूरमहीधसंहतिम् ॥ ५८ ॥ शतमेकमसंभ्रमात् कपेः पिशिताशी निशितैर्निरन्तरम् । निचकर्त महामहीभ्रतां कदलीकाण्डसुखं शिलीमुखेः ५९ ॥ नितविश्चैतमार्गणाविलविलितव्यर्थितखङ्गमुद्गरः । वितुदिश्वकटेऽथं तेन स द्विभ्रजो विंशतिबाहुना ददे ॥ ६० ॥

स कपिः कुपितेन रक्षसा दिवि देवेषु रुदत्सु सारवम् । श्चयवालधिरुद्वमन्नसृग्भ्रमयित्वा पिपिषे महीतले ॥ ६१ ॥

निममज्ज निजाङ्गजाम्बुधौ विधुरोऽष्टादशपद्मनायकः । ददृशे दशकन्धरः स्फुरस्नमरेस्तीर्णमहाहवार्णवः ॥ ६२ ॥

हरिकेसरितारचन्दनानथ मैन्दद्विविदौ दरीमुखम् । गवयं गवगन्धमादनौ पनसं पन्नसमङ्गदं गजम् ॥ ६३ ॥

रभरम्भगवाक्षगोमुखप्रमुखान् स्वामिमहोदयक्षमान् । समरे स ममाथ यूथपानगणेयानगणेयसाहसः ॥ ६४ ॥

तमुपेत्य जगाद मारुतिर्मरुतां शृष्वति सादरं गणे । गुरुशस्त्रहतान्वलीमुखानाविलानन्तरयन् स्ववर्ष्मणा ॥ ६५ ॥

निहतस्तनयो मयैव ते नगरी रावण भस्मसात्कृता । अपकारिणि तिष्ठतीह मय्यवधीः किं प्रवगाननागसः ॥ ६६ ॥

इति सत्यपराक्रमः कपिः स गदित्वा निननाद सिंहवत् । प्रववल्ग विलोलवालधिर्वलग्रुत्सार्य रुचैव रक्षसाम् ॥ ६७॥

तमुदीक्ष्य दशाननः स्परन् सुतमक्षं विपुलाक्षमात्मनः । विपिनौकासि तत्र सोऽक्षिपद्युषितं मन्युमिवाञ्चगच्छलात् ॥ ६८ ॥

प्रथमाहतैवत्प्रवङ्गमं स जघान क्षणदाचरेश्वरः । सिंह तस्य सुताह्मयानसूनहरत् प्रागदहत् पुरं पुनः ॥ ६९ ॥

^{9.} BCD र्जि २. BC टोच ३. A मथाइति ।

स विवेद हतीर्ने रक्षसः स्फ्रुटवक्षाः पवनात्मजो हरिः । तमभाषत शोणिताशनं जहि जिह्यास्तव किंनु बाहवः ॥ ७० ॥ प्रहर प्रहरापितं वपुः क्व ममाङ्गे पतितास्तवेषवः । भवता विजितः कथञ्वसावम्रना बाहुबलेन वासवः ॥ ७१ ॥ किमनोकहरीले हिभिर्मम मुष्टीर्विषहस्व भोः क्षणम् । इति वाचमृदीर्य संस्थितं निजघानोरिस रक्षसां पतिम् ॥ ७२ ॥ अथ तत्त्रथमं मिमील स प्रसभं जत्रुणि शत्रुणा हतः। अवलोक्य तदा तद्द्धतं पवनः पुत्रिषु तुष्ट्वे सुरैः ॥ ७३ ॥ ननृतुर्मुदिता वनौकसो भ्रुवि गात्रं मुमुचुः शुचाऽस्रपाः। जगुरप्सरसस्तदानिलेग्रीथतं वाचि भुजार्जितं यशः॥ ७४॥ अवशिष्टतयाऽऽयुषो जगन्नितयारिस्तिमिरं ततार तत् । पुनराह्नत निस्त्रपः कपिं त्रपितं वन्ध्यतया निजाहतेः ॥ ७५ ॥ तमथ पहरन्तमन्तिकादवधीत्प्रत्युरसं दशाननः । अवहासविवर्धितक्षुधं कुलिशक्रूरतलेन मुष्टिना ॥ ७६ ॥ अतिवेलमरत्निकर्तरीतलग्नुष्टिमतलैरवर्तत । समरः समरोषवेगयोरुभयोस्तुल्यसुरासुरस्तवः ॥ ७७ ॥ श्रममाप चिरेण वानरः कठिनाङ्गः पिशितान्न विव्यथे । श्च्यवाहुमहन्महाञ्चलस्तनुजं मर्मणि मारुतस्य सः ॥ ७८ ॥ निपपात कपिः स निःसहः सह वह्नेस्तनयेन रावणः । सुचिरं युयुधे महायुधो विविधायोधनमार्गवेदिना ॥ ७९ ॥ तमपि क्रमलोलवालाधें ज्वलनास्त्रेण युयोज रावणः। अदहद्धरणीतलं गतं सुतहादीन तमाश्रयाश्चनः ॥ ८० ॥ प्रधनाङ्गणमप्रवङ्गमं स चकार क्षणदाचरेश्वरः। तद्दीक्ष्य चुकोप लक्ष्मणः शरिशक्षां महतीमुदीरयन् ॥ ८१ ॥

^{9.} BCD पाणि ।

प्रणिपत्य स रामपादयोः प्रचचाल प्रधनाय धन्वभृत । पुरतोऽस्य शरीरसौष्ठवं चिकतः प्रेक्ष्य स राक्षसोऽभवत् ॥ ८२ ॥ विससर्ज निशम्य तद्धनुर्गुणटङ्कारमसावहङ्कातिम् । भददर्श दिशं दशाननस्तदिषुच्छन्नमुखीं न कामपि ॥ ८३ ॥ क्षणमीलितलोचनावलिः श्चथसंग्रामखलभ्रमादरः । निषसाद निशाचरेश्वरः प्रतते लक्ष्मणवाणदर्दिने ॥ ८४ ॥ दृढदुष्करचित्रवर्त्मसु द्विषतः पेक्ष्य विशेषमस्त्रभुक् । प्रतिकारदरिद्रतामगादिषुयोग्यासु विरामवानिव ॥ ८५ ॥ 🧈 बहुवानरवीरविग्रहश्रमसन्नापघनो दशाननः । क्षणमेकमरातिसायकान् प्रतियोद्धं न शशाक सायकैः ॥ ८६ ॥ न ससर्ज शरान् स राघवे सदृशीं वीक्ष्य निजामिषुक्रियाम् । अधिकेन हि सिद्धिरिष्यते विधिना विद्विषि विक्रमोद्धरे ॥ ८७ ॥ प्रजिघाय घनांशुमालिनीं मनुजे शक्तिमसावमानुषीम् । क्षयकालवलाहकोऽशर्नि कनकपाय इवावनीधरे ॥ ८८ ॥ विशिखेः शिखिभिस्तेतेरिव प्रतिकर्तुं न स तामपारयत् । चरितैरतिनिर्मर्छेरपि क्षयभागी नियति पुमानिव ॥ ८९ ॥ निपपात वसुन्धरातले स तया भिन्नभुजान्तरोऽनघः । निरुरोध निर्गलानसून् सहसाऽस्योरसि वैष्णवं महः ॥ ९० ॥ उदियाय जयारवो महानथ रक्षःपतिमूलवर्तिनाम् । वहुषुर्भयम्बद्धितेर्भ्रुखेर्बहुनेत्रोदकमम्बराकसः ॥ ९१ ॥ धृतसहारुजं जघन्यजं दधतं धाम निजं विशेषवत् । समवेक्ष्य समाययौ चिरादथ रामः सह तेन रक्षसा ॥ ९२ ॥ सगरः स तयोरवर्तत द्युसदां यत्र चिरस्य भेजिरे । जयमेकतरस्य मार्गतां करयोरेव परिक्षयं स्त्रजः ॥ ९३ ॥

^{9.} BCD रर्धभः २. B भेवे ।

जनकेन्द्रसुतापतीषैवो हृदि रक्षोधिपतेरलम्भयन् ।
स्मरवाणरुजां विषद्धतामविषद्धेर्निजवर्त्मनां पदेः ।। ९४ ।।
तमवोचत सर्वभावविद्धगवान् भग्नरणोत्सवादरम् ।
वज संप्रति जातवेदनो विरुजं त्वामिषवो रूँजन्तु नः ॥ ९५ ॥
पुनरागमनाय गम्यतां दशकण्ठ क्व तवानुयायिनः ।
दुतमेव विनश्य पश्य भोः प्रतिबुद्धाः किपचक्रवर्तिनः ॥ ९६ ॥
इति वदत्यनये स रघृद्वहे बहुसमीकपरिश्रमनिस्सहः ।
दशसुखः स्वपुराभिसुखं ययावनुववन्थ न कश्चन कञ्चन् ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये दशमुखयुद्ध-लक्ष्मणशाक्तिभेदवर्णनो नाम त्रयाश्चिराः सर्गः ।

चतुस्त्रिशः सर्गः ॥

तथा गृही न पौत्रांणां नवोढानां च योषिताम् । युवराजः कवीन्द्राणां प्रणयान्मोदैते यथा ।।

अन्येद्यः कृतसमरान्तरव्यवस्थः काकुत्स्थः सह सचिवैरदृष्टपूर्वम् । अद्राक्षीद्दशम्रुखमन्दिरोपकण्ठे देवारिं दिवमपिधाय निष्पतन्तम् ॥ १ ॥ कोऽयं भोः कषति किरीटकोटिभिः खं दंष्टाभिर्छिखति मुखानि दिग्वधूनाम् । पातालं गमयति मेदिनीमकाण्डे चण्डेन स्वतनुभरेण भूतभेदः ॥ २ ॥ साहाय्यं किमथ चिकीर्षति प्रपन्नो देहित्वं दश्चवदनस्य दुष्कृतीयः । विस्नब्धं विलसति पश्चिमः पुरेऽस्मिन्नद्दाममणयपरिग्रहो गुणो वौ ॥ ३ ॥ पौलस्त्यप्रतिघमहानिलप्रणुत्रो लङ्कार्या किमयमुदेति कालमेघः । आहोस्वित् पितृपतिरस्रपैनिंरस्तः तानत्तुं बिलमिलष्यतीत्थमर्स्मत् ॥ ४ ॥ इत्युक्ते रघुपातिना सविस्मयेन प्रत्युचे नतशिरसा विभीषणेन । आश्चर्य समुपगतेन वीक्ष्य दृत्रं सुत्राम्णा सुरगुरुणेव सादरेण ॥ ५ ॥ निर्याति स्फुटदशनो दशाननस्य भ्राताऽयं विपुलवपुर्ग्रहः कनीयान् । कुर्वाणश्चरणभराज्जगन्ति लोलपान्तेभक्षुभितककुम्भि कुम्भकर्णः ॥ ६ ॥ जित्वाऽसुङ्मधुमणिभिः पनोधखेदं निष्क्रान्तः समरमहोत्सवाय नृत्यन् । एषोऽस्यत्युपचियना मरुन्निकायाम् कायेन प्रलयपयोदभेदुरेण ॥ ७ ॥ उन्मौिलर्मिणवलयी विलोलहारो विच्छिन्नः समृगमदेन चन्दनेन । पौलस्त्यप्रणयपरिग्रहात्प्रसिद्धो रोद्रोऽयं रस इव रूपवानुपैति ॥ ८ ॥ विन्ध्याद्रेरिप विपुलः शरीरवन्धो धीः सूक्ष्मा कुर्शकाखरादपीष्यतेऽस्य । अन्यस्य व्रतसम्प्रपार्जितः प्रतापः संजातः सह महसाऽयमञ्जूतेन ।। ९ ॥ जम्भारेरपि सरहस्यजुम्भकानामस्त्राणां प्रतिहतिरत्र सुप्रसिद्धा । मध्नाति त्रिजगति योधपुङ्गवानां शृङ्गाणि प्रसभमयन्तु मुद्गरेण ॥ १० ॥

^{9.} B C तपौरा २. B C च्छोचते पुरा. ३. D णेन ४. A स्मात् ५. B सुक्तिः D मदिनिष्प्र C तितिभः ६. D रू ।

एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणेषु स्वप्नत्वं कुश्वलम्मुष्य विष्टपानाम् । निक्शङ्कः निवसति रावणोऽस्य बाहुपाकारच्यवहितशत्रुवाहिनीकः ॥ ११ ॥ सन्नद्धस्वसद्यवाहिनीसमग्रः सङ्ग्रामे क इव निवेद्यतामयं ते । वक्तव्यं किमपरमेधि सावधानः संजातं जगदिखलं तुलाधिरूदम् ॥ १२ ॥ सुग्रीवः स्वयमभवत्तेतः पुरस्ताद्ध्यास्तै श्वसनसुतः प्रदेशमूलम् । संवर्बुर्भयमितरे कथाश्चदन्तः सौमित्रिं रघुपतिरन्तिके चकार ॥ १३ ॥ यूथेन्द्रेरथ पृथुचन्दनाङ्गदाद्यैरायन्तुः पिशितभ्रजः प्रतीयिरे ते । संमुर्छत्वरजवकीर्णरेणुजातैर्जामृताः प्रतिपवनैरिवोल्लसन्तः ॥ १४ ॥ तूर्याणां मुभयचमूसमुद्भवानां संमूर्छन्मलयसुवेलयोर्गुहासु ॥ मुकत्वं किमपि दिशासभश्चराणामातेने गगनमपारमारवोर्मिः ॥ १५ ॥ रक्षोभिः कपिषु शर्रैस्ततः प्रजहे तैस्तेषु द्रुमगिरिदुर्दिनं वितेने । आवर्तैः कतिभिरंपि क्षपाचराणां स व्युहः समजाने क्रम्भकर्णशेषः ॥ १६ ॥ नाश्रोपीत्कदुमपि सिंइनादमारान्नाद्राक्षीत् प्रलघुतयाऽग्रतोऽपिं किञ्चित् । जग्राह क्षेतजविलोकनात्स्ववर्षाण्यारम्भं कपिकवलायै क्रम्भकर्णः ॥ १७ ॥ नादत्त प्रथमकपीरितान् प्रहारानृक्षाणां न महदनीकमैक्षतापि । सुग्रीवमहतिविबुद्धयुद्धकण्डः संवेगैंगतिसदृशं च संवैचचाल ॥ १८ ॥ काभ्यांचिर्त्रसभमपूरयत्कपोली जग्राह द्विजिशखरैर्यद्दच्छयाऽन्यान् । जिह्नायां लयमनयच कांश्रिदश्चन् प्राकाम्यं किपषु किपत्र्यकेष्विवाप ॥ १९ ॥ भूयोऽन्यानभिम्रुखपातिनः सलीलं पर्यस्यन्नलिन इव प्रवङ्गयोधान् । निर्याणद्यतिचिकतामरप्रवीरः संरेजे त्रिजगद्रातिगन्धहस्ती ॥ २० ॥ नार्सौर्यश्रुतिकुहरेषु कामचारं निर्विश्य क्षितिधरकन्दरादरेण। तस्यान्तर्जेठरविवर्तनाद्धि जम्मुर्ब्रह्माण्डोदरवलनं वलीमुखेन्द्राः ॥ २१ ॥

१. BCD त्वात् । २. A भिवर्तितः । ३. A स्तः । ४. BC चकु । ५. A यान्तः CD यातः । ६. A पि । ७. BC क्पा ८. BC तत ९. A पि १०. BC न्तिके ११. C क्षिति १२. BC मपि रणा १३. B स्वरं तं D स्वरंभ १४. A समं १५. BC केषां १६ A किमिच्छ १७. BD वां १८. A मा १९. A राषि

तारेयश्वरणरजोऽङ्किपेर्दुधाव क्षोणीधेर्दहनसुतो ममर्द जङ्के । तस्यास्यं झटिति खटौदिखण्डखाद्यैः सामीरिः समरखले समाससाद ॥ २२ ॥ संसज्य द्रुमधेरणीभ्रजालमन्ये निःशङ्कं नभसि गर्ताङ्कयो हरीन्द्राः। तस्यान्तर्भदभरमन्थरस्य दस्योर्देष्टाणामकृषत किष्कुभिः प्रमाणम् ।। २३ ।। नीलाद्याः कपिपतयः सहस्रमाजावासीदश्वधरशरीर एव तस्य । सुग्रीवः कथमपि संभ्रमोद्धरत्वाह्वित्राभिः ष्ठतिभिरवापदृर्ध्वकायम् ॥ २४ ॥ आसेदुर्भ्रकुलितचक्षुपः पुरस्तात्ताराद्याः कपिपतर्यस्तमद्रिहस्ताः । कस्तस्य प्रलयपतङ्कमण्डलाभौ दृग्गोलावलमवलोकितं द्विषत्स ॥ २५ ॥ नापश्यत्मलघुतया बहुन् घ्रतोऽपि स्पर्शेन स्फूटमवधीद्धहुनुपेतान् । सोऽङ्घिभ्यां मृद इव पर्यटन्ननेषीचूर्णत्वं रणचतुरान्बहून्हरीन्द्रान् ॥ २६ ॥ तावत्तं कपिमशकाः समाकुलत्वं सङ्कीर्णे रणसदने समेत्य निन्युः। दुर्वारप्रतिघहुताञ्चयोनिरुचैर्घुम्येव भ्रुकुटिरुदेति नास्य यावतु ।। २७ ।। स भ्राम्यन् मध्भवि दृश्यते स्म देवैदेंहेन क्षतजविनिर्गमारुणेन । संचारी गिरिरिव गैरिकस्रवन्तीसम्भिन्नाखिलदृषद्ां सम्रुच्छ्येण ॥ २८ ॥ सं क्वापि द्वघणमपातयद्भदां वा गम्भीरप्रतिघरयो निशाचरेन्द्रः । तद्वाहुद्रविणविल्रोकवीतगर्वा सर्वाऽसौ कपिपरिषद्दिशः पपात ॥ २९ ॥ संरुध्य स्वश्नपथदन्तिँभिः पुरोगान् जग्राह क्षतजञ्जजं ञ्जाद्वितीयः। सुग्रीवः शिखरिभिरञ्जनासुतादिपेष्यौघत्वरितसमुद्धतोपनीतैः ॥ ३० ॥ तद्देवैर्दिनपतिसंभवस्य भूयः संभूय स्तुतमितरेष्वदृष्टपूर्वम् । यत्तस्य प्रधर्नविमर्दसंप्ररूढप्रस्वेदः किमपि चुकोप क्रम्भकर्णः ॥ ३१॥ तेनाहङ्कतिरशनाधुतापसारो घोराजिक्रतुचतुरेण चेष्टमानः । ग्रीवार्यो करयुगलेन पीडयित्वा सुग्रीवः पश्चरिव साधितः शमित्रा ॥ ३२ ॥ हाहेति ध्वनिरुदभूत्रभश्वराणां भूलोकः क्षयतमसीव नज्यति स्म । विन्यस्य प्रवगपतिं विसंज्ञमंसे निर्ह्मिशः स निजपुरं प्रति प्रतस्थे ॥ ३३ ॥

⁹ C. खडा BCD षडा २. BCD न्यस्यद्वत ३ A क्के ४ BC क्कोरसिनिमितां ५. BCD मायोरासीदनुदरसमीप ६, BCD अपिकप ७. ABC दित्त ८. BC स्मे हनग.

मच्छन्नः पवनस्तरस्तमन्वयासीन्मुर्छोतः कपितिलकं जहारै कालः। पाणिभ्यां रदिशखरैः स वेगशाली तस्यारेः सपिद चकर्त कर्णनासम् ॥ ३४ ॥ संरुद्धोऽनिलतनयेन सोऽथ विग्रैः सुग्रीवं प्रति विनिवृत्य संप्रधावन । ं निष्पीय स्वरुधिरमस्रभुक् प्रमत्तस्यापि व्यधित वधाधिकामवस्थाम् ॥ ३५ ॥ निस्संज्ञं कपिमपहाय क्रम्भकर्णः संरब्धो दश्चरथसूनुमाह्नतोचैः। स स्मेरस्तमधिरुषं ववर्षे बाणैर्घोणास्रस्त्रपितकरालदन्तमालम् ॥ ३६ ॥ आह स्म स्मितकुपितः स राममुचैर्जानीषे मनुजपशो न मां यथावत् । सञ्जातस्तव खरद्रपणाख्यरक्षःसामन्तापश्चदवधात् किलावलेपः ॥ ३७ ॥ चक्षुष्पानिस यदि पश्य नः प्रमाणं घोणायाः श्रवणयुगस्य किं क्षतेन । दंष्टाणां पटलमुदीक्ष्यतामिदं भोः स्वानैर्थे हुतकपिचक्रचक्रवालम् ॥ ३८ ॥ पाश।सिद्रुघणपरश्वथाङ्कशानां को नु त्वं क्रुसुमपलाशकोमलाङ्गः। आगच्छ प्रहर निषीद नश्य वा त्वं नात्यर्थ त्विय रुपमेति क्रम्भकर्णः ॥ ३९ ॥ किं नामोपहसास नः शनैस्तथैव स्वास्थ्यं तेऽनधिगतमेव किं गतासो: । तिष्ठारान्निजनिधनत्वरोत्थिता चेन्निर्श्विंत्कः पतसि प्रषत्कपाणिरेषः ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा तमभिपपात जातरोषः संमृद्गन् प्रवगबलानि संपतान्ति । काकुत्स्थः पुनरपि सस्मितः शिताग्रैर्जेग्राह द्रुतमिषुभिस्तमापतन्तम् ॥ ४१ ॥ संपातिः शतबलिरङ्गदः सुषेणः सुग्रीवः शिखितनयः समीरजन्मा । तस्योचैरधिरुरुहुर्जगत्रयारेरङ्गानि ष्वतिरभसाः प्रवङ्गवीराः ॥ ४२ ॥ सौमित्रिर्घनशरसंहातिप्रमोक्षााद्विक्ष्वन्धन्तम इव तस्य सन्ततान । निर्भूय त्रिदश्चजयी विपाटजालं रामस्य स्फुटमिषुवाहिनीं जगाहे ॥ ४३ ॥ नालीके श्रेमरविपाटसिंहतुण्डैरधेन्दुक्षरविहगास्यवत्सदन्तैः। पर्याप्तं वपुषि निशाचरस्य तस्य प्राणानां गमनपथं ससर्ज रामः ॥ ४४ ॥ बाणानां मनुजपतेर्विषद्य वेगं जग्राह द्रुघणमसुग्धुजामधीशः। पूर्वस्रान्ययंचिकिता नभश्रंरौघाः पर्यन्ते लयमभजन्नभोऽङ्गाणस्य ॥ ४५ ॥

^{9.} BCD न्तंकिपतिलकेचका २. BC वेगात् ३. BC स्थानत्वंगत ४. D न्तः ५. A स्तइ ।

वैरूप्यं पिश्चितभ्रुजस्तदुग्रमाजौ सौम्रुख्यं किमपि रघृद्वहस्य तच । सन्दर्भः सदद्यविगहणप्रश्नंसैचेतांसि त्रिदशवधूकदम्बकानि ॥ ४६ ॥ स भ्राम्यन् भुवनभयङ्करः प्रतीये रामस्य ज्वलनशरेण ग्रुद्गरः खे । ^{है}यावल्ग**न्न**निलविॡ्नमूँलबन्धो विन्ध्यादिः प्रलयसहस्रकोटिनेव ॥ ४७ ॥ आदत्त स्वधितिमथ क्षपाचरेशस्तस्यार्थे रघुपतिरग्रहीत्क्षरप्रम् । म्रष्टिभ्यां रजनिचरस्तमन्वयासीत्तं रामः क्रणिमकरोच्छरद्वयेन ॥ ४८ ॥ तस्याङ्घी सपदि महीन्दुर्रैर्धचन्द्रद्वन्द्वेन द्वतमहरत्प्रधावितस्य । जानुभ्यामथ स तथैव संविथदद्मीरुछङ्क्ष्य क्षतजतरङ्गिणीववला ॥ ४९ ॥ काकुत्स्थप्रलेयघनाघनेषुधारासंभेदश्लथसकलाङ्गसानुसर्न्धेः । पाभुवन्चलतनोस्ततः प्रपातपोद्धिन्नप्रणुदितवेणयोऽस्ननद्यः ॥ ५० ॥ प्रभ्राम्यँत्कपिकुणपावलिप्रकामग्रासेच्छातरलतटस्थजम्बुकेन । तस्योचैरपिद्धिरे भ्रुवः सुदूरं पूरेण क्षतजमहातरिङ्गणीनाम् ॥ ५१ ॥ क्रोशार्धादहरत जिह्नया चलन्त्या दन्ताग्रेग्रेहपतिगोचरेऽप्यगृहात् । निर्धावैरविकरति स्म वानराणां दक्सीमाभ्रुवि च कुलानि क्रम्भकर्णः ॥ ५२ ॥ तत्सर्वे: किपयतयो न चक्रुरङ्गेः संक्रुद्धो रदर्रसनेन यचकार । अत्याक्षीत्तर्दंनु रघृद्वहस्तदानीं व्यङ्गत्वादुपनिहितामवध्यबुद्धिम् ॥ ५३ ॥ ग्रासाय प्रवगपतङ्गमण्डलानां यावर्त्तैव विद्यतप्रुखः स धावति स्म । तावत्तं द्रतमसुरीरिरात्तराहुव्यापारं विशिरसमाञ्चगेन चक्रे ॥ ५४ ॥ कीलालं कलश इवोद्वमन् स सक्तेः भैर्धि। अर्देशस्थम् नुवाणनुनः रैं। आनीतः क्षयपवनोद्धृताद्भिशङ्को लङ्कार्या पिशितभ्रजः शतं पिपेष ॥ ५५ ॥ निर्घाताधिकविकरालतन्निपैतिप्रध्वानप्रचाकितचश्र्वलास्यमालः । चक्रन्द स्वयमनुभूतसोदरान्तस्तन्द्रातिष्विति विललाप चास्रपेशः ॥ ५६ ॥ हा भ्रातस्त्वमपि हुतो मयाऽऽहवाग्नौ केनाद्य द्रुतम्रुपनेयमीप्सितं मे । धिग्दैवं नरपरमाणुना मुहूर्ताद्रक्षोऽद्रिर्युधि यद्यं वित्रय कीर्णः ॥ ५७ ॥

१. A णं प्रशंसां । २. D सं ३. BD लोल ४. A ङ्वीद्वयमविनन्युर ५. BC थम ६ AD रसन्धे ७. BC अश्य ८. B ते सर्वे ९. A व १०. BC म ११. BD त्रो १२. BC प्रथममुरा १३. A ऊर्ध्वम् मृद्धैः १४. D पूर्वो १५. A छनः १६. AD सूर्ध

स्रोहस्याभजत सदृक् तव प्रहस्तः स्वस्रोयः परमयमेव कुम्भकर्णः । किं वक्ष्यत्यफलविलम्बितानुयात्रो निर्लज्जः कुलरिपुरेष रावणस्त ॥ ५८ ॥ पुत्राक्ष श्रयसि सनाथतामिदानीं नीतस्ते निकटमयं द्विषा पितृच्यः । भ्रातृन्यैः परिगत एष दुःखमास्ते दोष्णीह च्युतवित केवलं दशास्यः ॥ ५९ ॥ विस्रब्धं वदत बुधाः शुणोमि सर्वे किं कस्यापहृतमहं समर्पयामि । अन्यायास्त्रिजगति यद्धजाश्रयेण प्रारब्धाः स मम गतोऽद्य क्रम्भकर्णः ॥ ६० ॥ जन्तूनाम्रुचितमनित्यता न पश्यत्युत्पादं परमियमीक्ष्यते नृशंसा । क्षद्रायां यदयमगच्छदन्तमाजावव्याजप्रथमजभक्तिरेकग्नूरः ॥ ६१ ॥ मुर्घाउँयं समियगतः समग्रमौलिः पत्यार्द्रः समिति विचीयतां कवन्धः । ्रें भ्रातुः शकल्रयुगं विधाय वक्षस्यक्षे^उपी पविश्वतु रावणः क्रुशानुम् ॥ ६२ ॥ वाचस्ताः श्रवासि कृता न यहुरूणामात्तं यन्न च वचनं विभीषणस्य । तस्यैतत्कदुतरपाकमक्रमेण क्रूरस्योपनमति कर्मणः फलं मे ॥ ६३ ॥ कं वीक्षे क्व बत निवेदयामि दुःखं कुत्रोचैररिवधसंश्रवं शुणोमि । त्वय्येकप्रकटपराक्रमे गतेऽच भ्रातमें भ्रुवनिमदं विभाति श्रृन्यम् ॥ ६४ ॥ शोकार्ते । पतरामिति प्रतीतसत्त्वाश्रत्वारः प्रियतनयाः समं समीयः । साक्रतीस्त्रभिरवलोकितः किन्छैर्ज्येष्टत्वादिदमवदद्वचित्रमुर्धा ॥ ६५ ॥ किं तात त्रिभ्रुवनजित्त्वमेकशूरः शोकाय स्विमिति निहीनवद्दरासि । नन्वेभिः कृतबहुविद्रवाय दोर्भिर्दातव्यस्तव रिपवेऽस्ति कालधर्मः ॥ ६६ ॥ सा तात श्वरारसमर्पिताऽस्ति शक्तिस्तचोग्रं त्रिनयनदत्तमस्ति शूलम् । अस्त्यस्त्रं तदखिलमागतं विरिश्चेः किं चेतश्चिकतमिवाद्य ते विभाति ॥ ६७ ॥ शक्रारिः स तव तथैव सूनुरास्ते पश्यैनं सुतमतिकायमन्तिकेऽपि। सन्नद्धौ सुरमनुजान्तकावितस्त्वां याचेते रिपुकदनं मदाननेन ॥ ६८ ॥ मय्येव प्रकटय वा पितः प्रसादं प्रेक्षस्व प्रियसुतमाहवोद्धरं माम् । कत्थस्व प्रथमिमहोद्धतोद्धतारिस्तीत्रोऽयं विरमतु कुम्भकर्णशोकः ॥ ६९ ॥

^{9,} BC सोदर्थैः २. D पूर्वारे ३. BCD स्याक्षेपात् ४. BC वथ लां

न त्यागस्तव महसः कदाऽपि शत्रौ नत्यागः किमिदमुदीरितं त्वयाऽद्य। मुण्णाति प्रसभमसौ धियं न केषामुण्णाऽतिप्रियजनविप्रयोगैवाधा ॥ ७०॥

> चतुर्णामाकर्ण्योर्जितमिति वचस्तत्तनुभुवां तम्रुचैरत्याक्षीदनुजवधशोकं दशमुखः । . निजौशंसोत्तालं युगलमपरं स्वावरजयो-रमीषां बालानां समिति सहसाऽनुष्ठवमशातु ॥ ७१ ॥

र्मैतिनृपसुरमौलिरत्नराजीरुचिरुचिरप्रसवार्पितङ्किपूजः । कृतसदृशनुतिर्महाकवीन्द्रैर्जयति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥

> इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये कुम्भकर्णवधवर्णनो नाम चतुर्स्त्रिशः सर्गः समाप्तः ॥

^{9.} BC माथ २. A दया ३. A भावद्रुतमगात् D संद्रुतमशात ४. D omits this sloka

अथ पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥

~**~**

कुमारास्तेऽथ चत्वारः पश्चतोत्स्रिकता इव । ययुः सहस्रं भ्रातृन्यान् पितृन्यद्वयसंयुताः ॥ १ ॥ प्रससार प्ररस्तेषामश्वारूढो नरान्तकः। उल्लासयन् क्रन्तलताम्रत्पातोल्कामिवानिलः ॥ २ ॥ मन्ये महिषम्रतसूज्य तुरङ्गेण त्वरावता । आससाद समिद्धाजस्तद्याजेन यमः कपीन् ॥ ३ ॥ तं वृक्षवर्षेरिकरन्मथ्रन्तं रामसैनिकाः । मन्दराद्रिमिवोदन्वत्कछोलाः शीकरोत्करैः ॥ ४ ॥ अन्येऽभ्यवर्षन्नचलैस्तं सोढद्रमदुर्दिनम् । गुर्वस्त्रमोक्षमिच्छन्ति ज्ञातसारेषु वैरिषु ॥ ५ ॥ तान क्रन्ताशनिम्रचम्य हयसादी स राक्षसः। हर्यर्थ्वे इव संकुद्धः³ क्षितिभ्रानभितोर्डभिनत् ॥ ६ ॥ पुरतः पार्श्वयोः पश्चात् पाशाग्रेषु ततः स्वयम् । उत्केसरानग्रथयत् कपीन् कुसुमलीलया ॥ ७॥ हतशेषानथाशासुँ वीक्ष्य विद्रवतो हरीन् । ऐहत स्वयमभ्येतुमभ्यराति हरीश्वरः ॥ ८ ॥ ततः संवर्त्य संग्राहं सुग्रीवानुज्ञया त्रजन् । पिपेष तं वालिसुतः सतुरङ्गं रणाङ्गणे ॥ ९ ॥ श्रान्तमन्तरयामास मार्गवाहनिरङ्गदम् । रुन्धानस्त्रिशिरःसेनां तामनन्तां कृतान्तवत् ॥ १० ॥ स जघान त्रिमुधीनं दशाननसमुद्धवम् । दृष्टाङ्गसौष्ठवो देवैर्देवान्तकमनन्तरम् ॥ ११ ॥

⁹ B C अन्यो २. B C क्ष ३. B C क्षुच्य ४. B क्षुच्यानभिततो । ५. A प्रासाग्रे पततः समम् । ६. A प्रणयन् । ७. A अवस्य ८ B D तः कपीन् ।

ते रथातिरथाः सर्वे ते सर्वे गजवाजिनः। ययुस्तदानीम्रन्मुष्टौ निष्ठामेकहनूमति ॥ १२ ॥ नीलकालानले शोषमगान्नागसमन्वितः । दूरोछिसितरोषोर्मिर्महोदरमहार्णवः ॥ १३ ॥ उल्लसत्पत्रबहुलं सरित्पूर इव द्रुमम् । सुषेणः पार्श्वसंप्राप्तं महापार्श्वमपातयत् ।। १४ ॥ मतीयुरतिकायस्य समेत्य हरयश्रमुम् । जयसंमदसंसृष्ट्यज्ञारिसमरश्रमाः ॥ १५ ॥ भन्नेषु कपिसैन्येषु स जन्ने शक्तिशालिना । रामानुजक्रमारेण रावणात्मजदानवः ॥ १६ ॥ मेने स निर्व्युट इव रणभारो नभश्चरै:। गतयोरन्तकागारं क्रम्भकर्णातिकाययोः ॥ १७ ॥ ययावराक्षसं कृत्वा सौमित्रिर्भातुरन्तिकम् । जयोत्सवादगणितैत्रणोधैः प्रवगैर्रेतः ॥ १८ ॥ ते नामचिह्नाः पत्यङ्गन्मतिकायशिलीग्रुखाः । उदखन्यन्त सीमित्री सुषेणस्य समाधिना ॥ १९ ॥ ऊचे विभीषणो हृष्यन् रक्षोवीरकथेयती । तिष्ठतः कष्ट्रजेतव्यौ परं रावणिरावणौ ॥ २० ॥ अतिकायादयो वीराः सर्वेऽमी सत्यविक्रमाः । मेघनादस्त मायास्त्रच्छन्नकायी न कोऽपि सः ॥ २१ ॥ नीतिर्निरभ्युपायेव लङ्का साध्य नै शोभते। प्रकृष्ट्रामन्तरेणेमां राजपुत्रचतुष्ट्रयीम् ॥ २२ ॥ महोटरमहापार्श्वो विना तौ च भ्रजाविव । नूनं निन्दति निर्दोषमात्मानं रावणोऽधुना ॥ २३ ॥

^{9.} A. निधना^य प्रधावन्तं नीलाङ्गदहन्मताम् । २. ऋषमः ३. A त्रयःसंमर्दसंमृष्टसञ्चारि । ४. A विस ७. A च्छित्रमायो नकोऽपि सन् ६. BC द्य न वि

नालं विसोदं कपयः कम्पं प्रत्येकमद्य वः। छिन्नमधानयोधाङ्घिः श्लयो दश्रमुखद्रमः ॥ २४ ॥ निक्रम्भिलायां ब्रह्मास्त्रं मेघनादः प्रसाधयन् । गत्वा निहन्यतामाशु निहतः सोऽस्तु रावणः ॥ २५ ॥ इति वादिनमादित्यो विभीषणमभीश्चना । मुकुलीक्रियमाणेन पाणिनेव न्यवारयत् ॥ २६ ॥ अपद्यन्निव कल्याणं रामस्यासन्नरावणेः। जहीं रविस्तूर्णरथो रणसाक्ष्यमैनोरथम् ॥ २७ ॥ ददृशेऽथ न दिकु क्वापि दिग्न्यापी कपिभिः परम् । मेघनादचमुघोषो घोरस्तमसि ग्रुश्रुवे ॥ २८ ॥ नादृश्यत पुरः किंश्वित्र पश्चात्र च पार्श्वयोः । श्राचनधनिशीथिन्यामवसेदे वलीमुखैः ॥ २९ ॥ धृतगर्भगतावस्थौ काकुत्स्थावपि सेदतुः । छन्नाकृतेः प्रवीच्छन्तावरातेरस्नुदुर्दिनम् ॥ ३०॥ आस्वास्व वत्स सौमित्रे शत्रुषु प्रहरत्स्वपि । नाविज्ञातविश्वेषेषु विस्रजन्त्यस्त्रमृत्तमाः ॥ ३१ ॥ वरं विपन्नमावाभ्यामस्त्रेऽस्मिन् परमेष्टिनः। न तु च्छन्नतनौ दीने द्विषि दिग्यास्त्रमुज्झितम् ॥ ३२ ॥ सन्तो मुहूर्तसन्धानान्मॅन्त्रिणो जाम्बवन्मुखाः । चिन्तयिष्यन्ति कान्तारं नापर्यन्तामदं द्विषः ॥ ३३ ॥ उद्यतं ब्रह्मणोऽस्त्रेण तदा कर्तुमराक्षसम् । रुरोधावरजं क्षुन्धमिति वादी रघुद्वहः ॥ ३४ ॥ एषोऽहमहितोन्माथी रथी दश्चरथात्मजी।

प्राप्तः समिति संहर्तुं भूयो वां सह वानरैः ॥ ३५ ॥

^{9.} BC शोच्य २. BC यद्यसम्बनसः D यद्यसद्यस्य ३. BC निशि । ४. A शत्रोर्मु ५. BC त्वानांम ६. BCD रमर्पय ७. BCD मिन्द्रजिनमा

हन्यमानं मयेदानीं पाहि राम विभीषणम् । किं निषीदासि रे तृष्णीमयं ते शरणागतः ॥ ३६ ॥ पितृव्य शक्रजिद्धालः सोऽयं ते समराजिरे । नरवानरवीराणां पाणैः क्रीडति वार्यताम् ॥ ३७॥ एह्येहि जीवयेदानीं विहङ्गेश रणाङ्गणे। मया कालभुजङ्गेन गाढदष्टाविमी पुनः ॥ ३८ ॥ तमसाऽऽवृतरूपस्यै रिपोर्बाणान्तरोज्झिताम् । श्रुश्रवानिप तां वाचं रामः किमपि नाकरोत् ॥ ३९ ॥ प्रतिकारदरिहे ग तद्दरुक्तं दुरात्मनः । चक्षमे लक्ष्मणनास्य शरीरेण न चेतसा ॥ ४० ॥ ताः कर्कशाः कपीन्द्रेण श्रुता नेन्द्राजितो गिरः । स्थाने प्रतीष्टं पुरतस्तेन मोहस्य शासनम् ॥ ४१ ॥ उपोद्ध्यसभङ्केन नाङ्गदेनापि सा ग्रहः। तस्य प्रार्थयतो वाणी कदर्येणेव शुश्रुवे ॥ ४२ ॥ प्रहारनिस्सहैः सर्वैः कपिभिः सोढगर्जिर्तैः । जॅगाम तर्जितः पृष्ठे कालेन रजनीचरः ॥ ४३ ॥ दस्यों दूरं गते तस्मिन्नुत्थाय त्रणवान् शनैः। चचार तां महीं घोरामुल्कापाणिर्विभीषणः ॥ ४४ ॥ ध्वस्तवित्रस्तसर्वोङ्गानपत्र्यत् परितः कपीन् । शकलीकृत्य शक्रेण विकीर्णानिव पर्वतान् ॥ ४५ ॥ स तत्र शोकविकलः प्रस्वलन् कुणपार्लिषु । आललम्बे मुमुर्पुणामस्थिच्छेदश्लथैर्भुजैः ॥ ४६ ॥ अयं शेते सह भ्रात्रा भ्रातृव्यशरपूरितः। सर्वोत्तरगुणारामो रामः कर्मफलेन मे ॥ ४७ ॥

^{9.} BC पेण २. BCD रावणिनी ३. BC omit five lines ४, BCD स्तु सुगर्जते ५, BCD omit this line, ६. BCD वक्कपाणि ७. A पीड़ि

अपीषुच्छिन्नदेहस्य देवस्यास्य निषेदैषः । अधिकोच्छासिनी दीप्तिः प्रतिहारयतीव मामु ॥ ४८ ॥ नूनं मानयतः सन्नावस्त्रं धातुर्नरोत्तमो । न मुक्तजीवँयोजीतु भव्यतेयमुदीक्ष्यते ॥ ४९ ॥ जीवन्मृतः पुनरहं निर्वादनिरयोष्मणा । यदुत्पञ्चामि भूयिष्ठमनयोजींवसंशयम् ॥ ५० ॥ हा हा हतोऽस्मि धिग्धिक्या यन्मयाऽयमदीक्ष्यते । अस्तारूढ इवादित्यः सुग्रीवः स्नपितोऽसृजा ॥ ५१ ॥ धिग्दैवमङ्गदः सोऽयं शेते शत्रुशराचितः । भूमावव्यवधानायामविधानं इवेतर्रः ॥ ५२ हा कष्टमयम्भत्तानो गतासुर्गन्धमादनः । अयं सन्दर्भ धरणीं प्राणान्म्रश्चति चन्दनः ॥ ५३ ॥ ताडितः शरधाराभिर्मेघनाटस्य रक्षसः । अयं निर्वाति नीलाग्निर्निरुद्धो मोहभस्मना ॥ ५४ ॥ अयमस्तं गतो वीरः केसरी हन्रमित्पता । कपीन्द्रश्वशुरस्तारस्तरत्यस्रनदीमयम् ।। ५५ ॥ अयमृक्षपतिर्धम्रो धमनीशेषकैन्धरः । न ग्रुश्चत्याहवश्रद्धामुत्तरार्धेन विस्फुरन् ॥ ५६ ॥ अयं पिवैति कीलालं धमन्यादानैभीषणैः। वैमन् व्रणमुखैबीष्पैनिसह्यान्तर्व्यर्थैः पृथः ॥ ५७ ॥ गुर्वी सर्वेन्द्रियग्लानिरिन्द्रजानोरियं पुनः । अयं विपद्यते पश्चाद्वीरबाहुर्विधेर्बलातु ॥ ५८ ॥ अयं दिधमुखोऽमात्यव्छन्नस्त्यानैरसृक्पथैः^{१६}। अयं पिशितपङ्कस्थः सानुप्रस्थो हरीश्वरः ॥ ५९ ॥

^{9.} A पिप्रछ २. BCD निषेदुषइलातले । ३. BD शता ४. A देह ५. A व्यंदेह ६. BCD इक्षाराहि । ७. BCD नोत्त ८. AC न्दि ९. BC भूमो १०. A केश ११. A वम १२. A विमन्यापार १३. A अन्त्रं १४. A बीसम १५. A व्रेणः १६. BC स्त्रयेः

मीलत्येष प्रमीलावान सर्वशिल्पनिधिर्नलः। अयमात्मास्रशय्यायां शेते शतबलिबेली ॥ ६० ॥ शरभः शरतल्पेऽस्मिन् निद्रामेति निरायताम् । प्राणैः प्रभुप्रसादानामनृणत्वमुपेयिवान् ॥ ६१ ॥ अयं बत नतो मन्त्री निजमन्त्रं बहिर्गतम् । अनादृत्य वल्रत्याराद्विनतं प्रति चक्षुषा ॥ ६२ ॥ अयग्रुज्झितसर्वोङ्गस्वाम्यः समरसश्चरात् । क्रव्यादान् पतितोऽभ्याशे निषधो न निषेधति ॥ ६३ ॥ अयमप्रतिबोधाय प्रसुप्त इव पन्नदः । पनसः पश्यतीवायग्रुद्धत्तारुणलोचनः ॥ ६४ ॥ विडम्बितोऽयं गवयिद्धन्नपुच्छो मुमूर्षिति । वत वीतमदः सीदत्ययं ऌनकरो गजः ॥ ६५ ॥ एते बहिर्गते दूरं वीक्षणे वेगदर्शिनः। अलुप्तमत्यभिज्ञानाः संपातेः शकला अमी ॥ ६६ ॥ अयं गवाक्षः पतितो गोलाङ्गलचम्रपतिः। विशीर्यते गवस्यैतद्वपुर्विपुलतेजसः ॥ ६७ ॥ एष गाढपहारोऽपि मैन्दो मन्दं न चेष्टते। द्विधा कृतोऽपि द्विविदो वदतीवाननित्वषा ॥ ६८ ॥ श्रुतः पद्मो विकलितः क्व बतेत्थं शिलीमुखैः। कुमुदस्य च कुत्रेदं निश्चि व्यसनमीक्षितम् ॥ ६९ ॥ कोटयः कपिग्रुख्यानां तेनैकेन दुरात्मना । अद्य विध्वंसिताः सायं धिङ्मां तद्वीर्यसाक्षिणम् ॥ ७० ॥ हनूमन्तं न पश्यामि स मन्ये पुण्यवान् गतः। प्रत्यानेतुमसूनेषां सञ्चरीरोऽन्तकालयम् ॥ ७१ ॥ ऋक्षराजस्य कानु स्यादिह प्रतिसरस्थली। कं पृच्छामि शवानीके तस्योदेशं महामतेः ॥ ७२ ॥

दूरमेति सहत्सार्थः सर्वोऽयं सममेव ते । कस्य हेतोस्त्वमेकाकी विभीषण विलम्बसे ॥ ७३ ॥ धिग्दैवं भ्रियतेऽद्यापि गदापाणिर्विभीषणः । अमित्र इव मित्राणामीक्षमाणो दशामिमाम् ॥ ७४ ॥ धर्म त्रातमञ्जकस्त्वमधर्माय कृतं नमः। हतानि रामसैन्यानि जितं रावणसौनिकै: ॥ ७५ ॥ इति वादिनमश्रोषीत्रिकषा निकषासुतम् । अन्तराले प्रमीलानां मौलिम्रुन्नम्य जाम्बवान् ॥ ७६ ॥ अवादीच समुद्रीक्ष्य हर्षाश्रुद्रवया दशा । पौलस्त्यं पुत्रहार्देन स पितामहसंभवः ॥ ७७ ॥ कचित प्राणिषि पौलस्त्य काकुत्स्थौ कचिदीक्षितौ । ऋक्षवानरवीराणां कचिदुच्छुसतीश्वरः ॥ ७८ ॥ उपसंगृह्य पाणिभ्यां पादौ तस्य विभीषणः । पुरस्तात् प्रह्ममासीनः शनैरित्यत्रवीद्वचः ॥ ७९ ॥ जीवन्ति कपयः सर्वे जीवतस्तौ नरेश्वरौ । अभिनमहति संवर्ते यत्त्वं जीवसि जाम्बवन् ॥ ८० ॥ कचिन्नार्यस्य कायोऽयमनार्यस्य शरैः क्षतः । कचित पश्यसि रामस्य ससैन्यस्य पुनः शिवम् ॥ ८१ ॥ सैन्यानि प्रतिजीवन्ति पुनरुन्मीलतः प्रभू । केनेदमभ्युपायेन स्वप्नदृत्तसमं भवेत ॥ ८२ ॥ प्रत्युवाच तमृक्षेशः कचिद्दाग्विषयं गतः। विभीषण सुषेणस्ते सोऽस्ति वा पवनात्मजः ॥ ८३ ॥ तदभावे किमस्माभिः किं सुषेणेन किं त्वया। अप्यस्मिन् सर्वसंहारे सोस्ति चेत् सर्वमस्ति नः ॥ ८४ ॥ ब्रुहि पौलस्त्य विस्रब्धं नास्ति मृत्युर्देढस्य ये। कचिदमोषितप्राणावीक्षितौ रामलक्ष्मणौ ॥ ८५ ॥

^{9,} A दक्ष.

न्यवेदयद्यथादृष्टमृक्षराजाय राक्षसः । तौ द्वौ ततः सुषेणस्य गन्तुग्रुचिलतौ दिशम् ॥ ८६ ॥ तावथोल्कार्चिषा वीक्ष्य वीक्षापन्नावुपासदत् । अक्षतः क्षतजाभ्यक्तौ समन्दाक्षोऽञ्जनासुतः ॥ ८७ ॥ महापदि महात्मानौ म्रमुदाते विलोक्य तम् । जगत्प्रलयकाष्ट्रायां रुद्रं ब्रह्माच्युताविव ॥ ८८ ॥ अकृतात्मचिकित्सेन व्रणवीभत्सवर्ष्मणा । प्रमीतेष्वपि सैन्येषु संग्रहस्फीतचेतसा ॥ ८९ ॥ ऊचे तेभ्यः सुषेणेन पृच्छद्भचः प्रयतात्मना । अभ्युपायस्य दूरत्वादुद्वत्तालसपाणिना ॥ ९० ॥ व्यंसुविश्चिष्ठविच्छायसश्चयवपुषः प्रति । भेषजान्यपदेक्ष्यामि श्रियमाणे हनुमति ॥ ९१ ॥ पुनस्तं प्रह्मपवददुद्दिश्यानिलनन्दनम् । अनन्यकरणीयेन करणीयेन संप्रति ॥ ९२ ॥ उद्यम्य रभसात् पुच्छं गच्छ गन्धवहात्मज । अर्धयामेन यामिन्याः पुण्यमोषधिपर्वतम् ॥ ९३ ॥ हेमकूटस्य निकटे दूरे हिमवतो गिरे: । कैलासर्षभयोर्मध्ये महीध्रः स प्रतिष्ठितः ॥ ९४ ॥ चतस्रस्तस्य चतस्रष्वाशास्त्रोषधयोऽद्भताः । सन्ति भानावनुदिते ताभिरत्र प्रयोजनम् ॥ ९५ ॥ मतसञ्जीवनी श्रक्ता सन्धानी कनकप्रभा। श्चरविहरणी नीला बर्भुवर्णा सवर्णकृत् ॥ ९६ ॥ दूरीभवन्ति नश्यन्ति चकासति च ताः पुनः। अपूर्वेऽर्थिनि संपाप्ते सत्रीडा इव कन्यकाः ॥ ९७ ॥ चरमं चारुशीलानां विनयेन विमार्गताम् । आविर्भवन्ति भव्यानामभव्यानामगोचराः ॥ ९८ ॥

^{1.} A बहु B चतुर्व

मानसे सरिस स्नात्वा नत्वा विघविनायकम् । शिवार्पितमनाः पुण्यं तमारोह महीधरम् ॥ ९९ ॥ गणगन्धर्वयक्षाणामृषीणामूर्ध्वरेतसाम् । तत्र क्षोभमकुर्वाणः प्राप्स्यसि त्वं महौषधीः ॥ १०० ॥ सङ्गः क्वापि न कर्तव्यः कृती शीघ्रमवातर । जीवन्तु सर्वसैन्यानि यशः स्वीकुरु शाश्वतम् ॥ १०१ ॥ ऊचे तमृक्षराजोऽपि शीघं साधय मारुते । राघवार्थस्त्वयाऽऽरन्धस्त्वयैवाद्य समाप्यताम् ॥ १०२ ॥ वह गुर्वी धुरमिमामञ्जनासुत पाहि नः। समे सर्वे वयममी विषमे विषमे भवान ॥ १०३ ॥ तद्वाक्यं दृद्धयोरोमित्यादाय शिरसाऽर्शनिलिः। वर्धमानः सुवेलाग्राद्वागगच्छदुदङमुखः ॥ १०४ ॥ तत्पादभरभग्नानां पततां शिखराश्मनाम् । रवेण रावणो निद्रां विजहौ विजयाहृताम् ॥ १०५ ॥ ते हनूमति विश्वासाछ्डधाश्वासा इवाभवन् । मुले मनुजासिंहस्य ऋक्षराक्षसवानराः ॥ १०६॥ उत्तरस्यामथ दिशि ददृशुस्ते सविस्मयाः । भित्वा दूरं तमो नैशम्रुन्मिषन्तीस्ततीस्त्विषाम् ॥ १०७ ॥ ते मारुतिमभिज्ञाय जिज्ञासानन्तरं ततः। स्फुटमाळोक्य तं शलं दूरं ववृधिरे मुदा ॥ १०८ ॥ विलम्बशङ्गी हनुमान् कृत्स्नमेव महीधरम् । आजगाम तमादाय पुरस्तेषां मनोरथात् ॥ १०९ ॥ यथाविधि यथाबाधं ताः प्रयुज्य महौषधीः । स चक्रे बलमुङ्घाघं लाघवेन महाभिषक् ॥ ११० ॥ प्रत्यात्रजिन्नजस्थाने निधायाद्विं महौषधिम् । ह्नुमाननुमानेन विज्ञातव्यगतागतः ॥ १११ ॥

कथ्यमानः सुषेणेन लज्जमान इवानिलिः। पपाताद्भतग्रम्थस्य रघुनाथस्य पादयोः ॥ ११२ ॥ एते प्राणास्त्वमस्माकमिति गद्रदभाषिणा । उत्थाप्य संभ्रमेणासौ रामेण परिषस्वजे ॥ ११३ ॥ साऽथ प्रभाता रजनी रामसेना च सोत्थिता। स्मरन्ती रात्रिवृत्तान्तं स्वप्नतुल्यमिवाद्भृतम् ॥ ११४ 🛭 सुषेणं तुष्टुवुः केऽपि तुष्टुवुः केपि चौषधीः । तुष्ट्रवः स्तत्यकर्माणं केऽपि केवलमानिलिम् ॥ ११५ ॥ अन्योन्यसह्यप्रश्नेन प्रमोदेन महोत्सवैः । ययौ कपीनां तदहश्चिन्तामौनेन रक्षसाम् ॥ ११६ ॥ राक्षसानामनिष्कासाज्जाततत्कदनत्वरः । लङ्कादाहाय सुग्रीवः प्रमुखानादिशत्कपीन् ॥ ११७ ॥ तामथोद्दीपयामासुः प्रविश्य कपयः पुरीम् । स विशालशिखो वहिर्दूरं द्यामप्यदीपयत् ॥ ११८ ॥ तेनादीपनकोपेन कपींस्तानाततायिनः। पेतुः पिशाचप्रमुखाः संभूय पिशिताशिनः ॥ ११९ ॥ रक्षोभिरनुबद्धस्य कपिसैन्यस्य निर्यतः। सस्रुतः सज्यधन्वानौ रक्षार्थ रामलक्ष्मणौ ॥ १२० ॥ रामलक्ष्मणबाणानामासारं सोदुमक्षमाः । विविश्वविग्रहखलात्ते लङ्कां राक्षसर्पभाः ॥ १२१ ॥ अन्येऽपि ये पुण्यजनाः स्वनाशं निश्चित्य निश्चऋग्रुराहवाय । न तेऽपि काकुत्स्थशरस्रवन्तीपूराहताः स्थातुमलंबभूवुः ॥ १२२ ॥ सा यामिनी सङ्कलजन्यदोलाकोलाइलेनोभयसैन्यजेन । अगादगाळीवलयमतिश्रुत्मतिश्रुताशेषवियद्वहेण ।। १२३ ॥

85

पगृष्टः संजज्ञे कथमपि स तावत्प्रतिचम्—
जिघांसावीभत्सो दशवदनसेनाकलकलः ।
श्रुतोऽभूदत्यर्थं चिरचिकतनािकश्रुतिसुखो
जयोद्धोषः स्फीतः प्रवगशतजन्मा रघुपतेः ॥ १२४ ॥
गतवति लगं दिश्व स्वान्तैः सरास्थ्रजां बले

गतवति लयं दिश्च ध्वान्तैः सहास्रश्चनां बले मुखरुचिरुचा दीप्त्या विष्वग्विजित्य चकासतः। स्फुटपरिमलामातन्वानाः प्रसिद्धिसरोजिनीं जगदुरुदयं रामार्कस्य प्रवङ्गमरीचयः॥ १२५॥

जयित मुग्धमृगाङ्कासुतो बुधः सुरवधूशतगीतगुणोदयः । कविगुरूपनतिक्रमवर्धितः स्वपरभागविशेषसमुच्छ्रयः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये राजकुमारचतुष्टयीकदनमेवनादब्रह्मास्त्रमोक्षणससैन्यरामिक कल्रताहनूमदोषिसमानयनवानरसेनोल्लाघतावर्णनो नाम पञ्चित्रदाः सर्गः।

अथ षट्त्रिंशः सर्गः ॥

तेनोत्तमोत्तमनिजध्वजिनीपतीनामत्याहितेन हतशेषचमुजयाशः । ऊचे शुगर्नतरितयुद्धरैसो दशास्यः क्रम्भेन डिम्भप्रतनापतिपङ्गवेन ॥ १ ॥ देव प्रसीद तव कः पुरुषाधमोऽसी जाने शयान इव तेन हतः पिता मे । पत्यग्रबोधरभसे भवति वच पातस्ताते विख्रम्पति वल्लीमखयूथपौघान् ॥ २ ॥ आसीदसौ विजयवेगवशात प्रमादस्तातस्य यत्कबलितः कपिराण्ण हॅत्वा । तत्कारणं मरणमस्य रणेऽधमे वा सृष्टं किमत्र विधिना यर्मितः करोत ॥ ३ ॥ एतानि शोकतिमिरोपहतच्छवीनि राजन्ति राक्षसपते न तवाननानि। तत्प्रागिव ज्वल पुलस्त्यकुलप्रदीप कस्ते विपक्षश्वलभेषु महाविषादः ॥ ४ ॥ टूरं व्यतीत्य कपिकर्दममुद्धतेन म्हाँनारविन्दल्रघुना मनुजाननेन । क्रीडन करिष्यति समीकसरोनिष्टत्तस्त्वां कुम्भकर्णतनयः सहसा सहासम् ॥ ५॥ किं शक्रजित्प्रभतिभिर्युवराजवीरैः ज्यायोभिरूर्जितसुराजिनियोजनीयैः। बालेषु लोलकपिकीटकुलक्षयाय मामेकमादिश निक्रम्भमथानुजं मे ॥ ६ ॥ विस्रब्धमादिश किमाहर्रंत प्रियं ते राजन् प्रियावरजसंभव एष कुम्भः। संभावयैनमनुरूपनिदेशदानाच्छिन्धि द्विषन्निधनसृत्वमिदं³ प्रदीर्घम् ॥ ७ ॥ कः कर्कशाहवसहे सति कौम्भकर्णों वीरान्तरार्भकचमूघटनादरस्ते । रौद्रौं" स्थिते मघवतो रिपुनिग्रहार्थे देवात्मजेषु न वलन्ति विलोचनानि ॥ ८ ॥ भ्रातुः सुतं तमिति वादिनमादरेण संप्रेक्ष्य पङ्किवदनः सदनं विवेश । कम्भः स्मृतागतसमस्तवलाङ्गभेदः संभिद्यते स्म हरिवीरवरूथिनीषु ॥ ९ ॥ तेषामुदारतरभी हरियूथपानां तेषाश्च तीव्रमहर्सीं निकषासुतानाम् । जक्के मिथः प्रथमैंमेक्रमसंप्रवृद्धं युद्धं ततस्तुमुछतुर्यरवोर्मिरौद्रम् ॥ १० ॥

^{9.} DC सुता B चा। २. A यो। ३. स बत ४. BC ग। ५. A स्ट्र B मृ। ६. D घटि। ७. B C D वसा ८. A ते ९. B C वह D हवसु १०. CD पश्चिमतस्वमदं ११. B C छे १२, A रिपु १३. B C D मन १४. D नीचमन १५. A C मथन

एषोऽन्तकाधिकभयङ्करसंप्रहारः कुम्भः कुमारपृतनापतिरग्रतो वः । संभूयतां त्यजते चापलमित्यवादीत् रुष्टः पुलस्त्यकुलमौलिमणि : प्रवङ्गार्ने ॥११॥ बभ्रुर्ध्वमूर्धजनिबद्धकरालमीलिं तं क्रुरकेकरॅविलोहितमण्डलाक्षम् । उत्क्रणितोष्टर्पुटविस्फुटदंष्ट्रमापुँरुद्वीक्ष्य रोद्धमसहाः कपयः प्रकम्पम् ॥ १२ ॥ किं विद्विषोऽप्युपचरत्यधुर्ना सुषेणो यन्नोऽभिषेणयति संप्रति कुम्भकर्णः । तत्तुल्यमात्मजमुदीक्ष्य तदा क्षमन्ते (?) इत्यूचुरुज्झितगृहीतभयाः प्रवङ्गाः॥ १३॥ सोत्साहमुक्तसविडम्बरसिंहनादः संहारकालघनमेदुरकायबन्धः। तेनेऽन्धकारैग्रपरुध्य सहस्रभासं सोऽस्राज्ञनैः समरभूमिसैदां कपीनाम् ॥ १४॥ तं संस्मरन्निजिपतुर्निकृतिप्रपश्चं कुम्भः क्रुधा विवृतरौद्रमुखान्तरालः । और्वः सम्रद्रसिललौघिमिवावसानं तन्नेतुमारभत कीश्वबलं बलीयान् ॥ १५ ॥ आक्रान्तसंग्रुखसमस्तनभोऽन्तरालमज्ञातनिष्पतितरामशरावलीकम् । आलोक्य कङ्करकरालम्रुरैस्तदीयं दूराइदुः अवगवीरवलानि पृष्ठम् ॥ १६ ॥ कैश्विद्विष्टत्य विर्वेतप्रतिघेरघानि कैश्विद्यतिर्जि स विदरत एव वीरः । कैश्चिद्रचडम्बि मुखर्वेकृतडम्बरेण कैश्चित् परीत्य परुषाणि वहृन्यभाणि ।। १७ ।। इत्यग्रतः कपिभिराहवकेलिलोलैः प्रत्याहृतेषु पुनरुक्तग्रुपष्ठवेषु । ह्मान्तासु चाभिसरिंडम्भचमृषु कुम्भः संजातककेशविहारकुतृहलोऽभृत् ॥ १८॥ ताः पांसुपर्णतृणशाखिमहीधराणां दृष्टीर्विधृय विदये स वलीमुखेषु । के आ पुरः कृमय इत्यनुदीरितास्नः शस्त्रव्ययं सदृशसंयुगसंनिवद्धम् ॥ १९ ॥ चुक्षोद कोटिमपिनट् प्रयुतं प्रहस्य चिक्षेप लक्षमनवेक्ष्य बभञ्ज पद्मम्। र्बाङ्कः समीकतलनिश्रलम्रुचखान शाखामृगप्रवरयोधपताकिनीनाम् ।। २० ।। स ज्यातलध्वनिविभिन्नदिगन्तरालश्वस्वार्थं न कचिदपि क्षणदाचरेशः । बभ्राम संयति युगान्तमरुत्प्रचण्डो निर्दृष्टनीरदलघून प्रवगान् धुनानः ॥ २१ ॥

^{9.} D जघन २. A त्रस्तान् ३. B C णि ४. D ङ्गाः । ५. B C D रित ६. B C D द्ष्ष्रोष्टमु- दुरिविनिर्गत ७. A मीयुः D भासम् ८. B C D नसून् ९. A तदीयमन्तिर । १०. BCD स्वेनात्तसार ११. B C D स प्रासरत १२. B C सीम १३. A कनी । १४. A च १५, A चयुः १६. A त C धृ १७. B D स B C व १८. B C कुदः १९. B C D चुक्षोभ ।

क्षिप्तोऽङ्गदः क्षितिमभूद्गमितोऽग्निसूनः पिष्टो नलः कमलयोनिसुतोऽवधृतः । तेन प्रसह्य पिशिताशकिशोरकेण तत्राहवे हन्मतोऽपि हतोऽवलेपैः ॥ २२ ॥ तं भास्करिः स्फुरितभास्वरवक्तविम्बः संवर्तकालतिमिरौघिमवापतन्तम् । अभ्यासदत् प्रततपादपशैलदृष्टिः विश्रामदृष्टुसुविशिष्टृतरैप्रतापः ॥ २३ ॥ ऊचे स तेन रविसूनुरभिप्रष्टत्तो³ धृष्टेन कचिद्धिगच्छसि बाहुयुद्धम् । ओमित्युदीर्य रभसोन्नतपुच्छकोटिरास्फोटयद्विकटवर्ष्यं वलीमुखेन्द्रः ॥ २४ ॥ रक्षः कठोरकरघातविज्मभमाणस्वोरःस्थसव्यञ्जजमण्डलचण्डनादम् । उन्नद्धगाढघनकर्परॅमाजिमुध्नि रेजे नियुद्धरभसेन रथावतीर्णम् ॥ २५ ॥ तौ नर्तकाविव ततः क्षणमेकमङ्घौ तुल्याहवोत्सवसमागमजातहर्षौ । संघर्षहेत्।भिरुपस्थितसैन्यचक्रौ चिक्रीडतुर्विकटरीतिभिरङ्गहारैः ॥ २६ ॥ चूर्णीकृताभिरपविर्ध्यं गुणान्मणीभिः वक्षोऽकिरत्कपिकरोटिभिरेव र्रक्षः। शैंलैश्र मुष्टिद्लितै॰छुरयाम्बभूव पृष्टोपनीतवनमालमुरो हरीशः ॥ २७ ॥ तौ चित्रहस्तरचनारचितेन्द्रजालौ भूयश्व[°] हस्तपुटम्राष्टिनिविष्टाशिल्पौ^{°°}। निर्व्युढवाहुयुगलच्छटक्रीदिभेदादुद्वर्तकेरनुपदं मृधमारभेताम् ॥ २८ ॥ नक्तश्चरेण कपिराट् पिपिषे सुवेले तेन क्षणाद्विकलेन स चिक्षिपेऽन्धी । तत्कालमेर्वै कलिताङ्घियुगः सपत्नं^{³३} व्योम्नि पर्दूरमनयद्भर्गणावसाने ॥ २९ ॥ तेनाप्यकारि सम्रुपेत्य स पूर्णकुम्भः कुम्भेन चुम्बितभ्रवा विद्धे वराही। स्वाङ्गानि कच्छपिकया कपिचक्रवर्ती संहत्य न प्रचलति स्म चैँलत्यरातौ ॥३०॥ अत्युग्रमुष्टिकुल्जिशाहतिपिष्टनिष्कावत्युद्धराङ्घियुगलङ्घितमौलिबन्घौ "। आघोर्षैनिर्गतनिदाघकृताङ्गरागौ तौ रेजतुः स्फुटरुचा निजविक्रमेण ॥३१॥ एकेन घृष्टभैंपरेण दृढं निपिष्टमन्येन रुद्धमपविद्धमथेतरेण । निर्भग्नमस्थि पटिति^{२°} स्फुटनादमन्येनान्येन वैर्भ चटिति त्रुटदाशु कृष्टम् ॥ ३२ ॥

^{9.} B समापि कोपः । B C जजान कोपः । A C D तरलारिजन ३. A तिप्रविष्टो ४. B C ल्यु ५. A बन्धुर ६. A द ७. A C D नाम् ८. B C D रक्षोऽभिनत्करिकुथादिभिरेकवक्षः । ९. B C स्व १०. B C शल्यो ११. B CD मुद्रमुसलोत्कटकादि १२. A त्य १३. A एवम् १४. A म्नोऽपि १५. B C द्रमना १६. B लितःप्र १७. B C रत्नो १८. A अप्योध १९. A १ष्ठ २०. C मिंड २१. B C च

तौ केशकेसरसटोदरगाढमुष्टी दंष्ट्राललीमतिलकौ समरोदरेषु । अन्योन्यदेहल्यैनिर्जितत्वर्वचैन्द्राविन्द्रादिभिः सुरगणैश्विरमैक्षिषाताम् ॥ ३३ ॥ द्वावप्यपोढदृढबाहुबलावलेपौ द्वावप्यनेकसमराधिगतप्रतिष्ठौ । द्वावप्यमर्पर्भरबृंहितसिंहनादौ द्वावप्यजस्त्रमतिकर्कशसंप्रहारौ ॥ ३४ ॥ द्वावप्युदीर्णरभसोत्करणानुरागौ द्वावप्यसोढॅपरिकर्मकैँलाविलम्बौ । द्वावप्युदग्रनिजसैन्यजयप्रघोषौ द्वावप्युपस्थितनभश्चरप्रुष्पवर्षौ ॥ ३५॥ रक्षः कदाऽपि कपिरेव परं कदाऽपि द्वन्द्वं कदापि रज एव तयोः कदापि। शब्दः कदापि न किमप्यभयोः कदापि सैन्यैः समस्तम्भयोर्दद्दशे कदापि ॥३६॥ व्यावल्गतोश्च वलँतोश्च विनिघ्नतोश्च निर्गच्छतोश्च विश्वतोश्च नियुद्धमार्गैः। दध्वान दूरमनमत् प्रचचाल विध्वैक् विश्वम्भरा भैरैमसोढ तयोः कथञ्चित्।।३७॥ तो द्वौ तदेति भ्रुवनत्रयबान्धवाँरी बन्धोपबन्धविधिभिः सुमहानुबन्धा । संभेजैतुर्भ्रजसमीकममर्षरौद्रं रुद्रान्तकाविव कपिक्षणदाचरौ द्वौ ।। ३८ ।। आलोक्यतामधिपतिः पथमं कपीनां निर्वर्ण्यतां तदन् पुण्यजनप्रवीरः । किं दर्पणेन पुनरुक्तमुदीक्षितेन जातं समग्रमिदमाछि तमालपत्रम् ॥ ३९ ॥ किं दूरमापतेसि मानसवेगपुत्रि पत्रं न पत्ररथवर्त्म विगाहते नः। अत्रैव तिष्ठ निधनोत्सवसाक्षिणीनींमेष्यन्ति नः स्वयममी सुभर्टौः समीपम् ॥४०॥ प्रत्यक् प्रतीर्य रिपुबाणनदीरुपेतः सोढा न ते सुभट एष कटाक्षवाणान् । एषोऽप्यरातिकरिक्रमभैँविभेददक्षः सन्नस्तवालि क्रचक्रमभविलोकनेन ॥ ४१ ॥ एष्वेव निर्धितिघमृत्युरसोध्दुरेषु रम्भे रमस्व रजनीचरपुङ्गवेषु । दिव्यानुभावनिरपायरणोत्सवेन वामोरु वानरवलेन किमीक्षितेन ॥ ४२ ॥ कस्येदमानतमुखं सुँभटोत्तमस्य विश्वं े निवेशयसि चेतसि चित्रलेखे । अङ्गेः सवाधवलनैरवलोकमात्रात त्वं कस्य ताम्यसि कृते सखि पत्रलेखे ॥४३॥ किं पृष्टमेव सिव प्रच्छिस पश्चचुडे रुष्टेव किं वदिस मामलके न किश्चित । उन्मादिनीव किमियं त्वमपीन्द्रलेखे नाख्यासि मय्यपि किमाधिमनङ्गसेने । ४४।।

^{9.} B C D करालवदनी २. C ज ३. B C D त ४. AB रस ५. BC D प्युपोढ ६. A फ ७. B रुव ८. B C नियच्छ ९. B C चल १०. A स्वम् ११. B ह्वराचर १२. B C D धकारी १३. B C मम्लेच D यस्तेचतु १४. A नम D तप १५. D त्वम् १६, B C D विभियः १७, B C णंनि १८, B C D नप्र १९. A यमानतमुरवी २० A वुर्दि

आरादरोचिकानि तिष्ठ तिलोत्तमे त्वमेत्यूर्वशी सरभसात्र विशेषभूषैः। वीरिप्रया वियति वीरिविमर्दजन्मेत्यङ्गेर्भधाङ्गणरजोऽपि समाहरन्ती ॥ ४५ ॥ कोऽयं तवाविरतचन्दनपङ्ग्बेषेष्वङ्गेष्वनङ्गवति कम्पसखो निदाधः । एते वचस्सु बत केच तैवाप्यकस्माद्धीरे तरङ्गवति गद्गदिकातरङ्गाः ।। ४६ ।। एहोहि देहि सुभगे सुभटाय इस्तं न्यस्तेन किं प्रतिमुद्धः (१) प्रतिकर्मणा ते । नेतन्य एष सिल सत्वरया कयापि तिई त्वयाऽश्रुविधुरं परमासितन्यम् ॥४७॥ दृष्टो रणस्तरुणि ताम्यसि किन्निमित्तं किं व्याकरोति करभोरु तवोरुकम्पैः। किं घूर्णसे घनविशालकुचादुरस्तः स्नस्तं समुद्धर वराङ्गि वरांशुकान्तम् ॥ ४८॥ वीरद्रमं कमवल्रम्बितुमम्बरेऽस्मिन्नुद्वेल्लसित्थमलसाऽपि लते लतेव । कस्यानुभावमयमाह तवाप्यकस्मादृत्युद्धसत्परिमलो मुकुले विकास: ॥ ४९ ॥ हंसीव हंसगमने किमियं क्रचाभ्यां कं चुम्बतीव सखि संनमताऽऽननेन त्वं चाग्रतः किमिव कामिनि मन्यमाना मन्यूत्तरैर्वियदुपालभसे वचोभिः ॥ ५०॥ गत्वा विमानमणिवीथिमिमां विविक्तमङ्गानि देहि सुरसिन्धुसमीरणाय । निर्वात निर्गतकणः क्रचयोरयं ते वीरव्रजोच्चयपरिश्रमजो निदाघः ॥ ५१ ॥ सङ्ख्यसंनिहितवीरभुजोपगृहा बाढं निमीलसि मुधैव मदालसे त्वम् । त्वं चाप्यसंशयमलीकवियोगतापं मेने विनोदयसि चन्दनचर्चिकाभिः॥ ५२॥ दृष्टाः प्रहृष्टमनसः सुभटाः सहस्रमभ्यागताः शतममी जयिनो युवानः । कर्तव्यमस्ति रतिमन्दिरमिन्दुमौलेर्यामः किमाहवसमाप्तिसमीक्षणेन ॥ ५३ ॥ केऽमी समस्तगगनेचरचक्रवर्तिसाधारणाः सुरगिरेः शिखरप्रदेशाः । यत्सत्यमेतद्पि संप्रति नाकपृष्ठं नाईत्यमृन् प्रकटिताद्धुतशौर्यशोभान् ॥ ५४ ॥ पद्मोदरेष्वपि शिराः करजैरुद्स्य प्रान्ते निवेश्य कलमञ्जुगिरः षडङ्कीन् । मध्येविमानमभिमानिानि पुष्पशय्या कस्यातिवल्लभतरस्य कृते कृतेयम् ॥ ५५ ॥ अर्हन्त्यमी तव घनस्तनि इस्तमाराद्वीरा विमानपरिवेषतलान्तभाजः। एते च सोढसुदढारिपृषत्कवर्षा वर्षं ग्रुहुः सुमनसां मधुशीतलानाम् ॥ ५६ ॥ इत्याहवं तमवलोकितुमागतानां वाचः प्रहृष्ट्सुभटान्तरदर्शनोत्थाः। इर्ष्योकषायहृद्येस्त्रिदिवाङ्गनानामाकर्णिताः कथमपि त्रिदशप्रवीरैः ॥ ५७ ॥

^{9.} C D शो २ B C D नवत्सलितिकेक ३. B C D वानुकम्पा

सोऽभज्यताथ रणमूर्धिन कपीश्वरेण कुम्भः क्षितिः क्षतजवारिभिराप्छताऽभृत दासीव दर्शितमहाभयवेगदीना सेना निष्टत्य दशकण्ठतले पपात ॥ ५८ ॥ विज्ञाय कुम्भनिधनं रजनीचरेन्द्रः चक्रन्द योषिदिव दुर्धरक्षोकवेगः । अत्रान्तरे तदिखलं पुरमाततान हाहेति रुद्धसकलध्वनिरार्तनादः ॥ ५९ ॥ प्रत्यालयं तदन् वीरपरिग्रहाणां जज्ञेऽनुमारुवतूर्यरवोर्मिरुचैः। तेनाहतो जलधरागमिनम्नगायाः कूलदुमं दशमुखस्तुलयाम्बभूव ॥ ६० 🛚 हा मातुलप्रभृतयः क्षणदाचरेन्द्राः दूरीकृतः किमयमेकपदे दशास्यः । एहोहि कुम्भ मम देहि भुजावलम्बमित्यूचिवान दशमुखः सुचिरं जुघूर्णे ।। ६१ ।। भेजे निक्कंम्भ इति कुम्भजघन्यजस्तं जन्योत्सवादरतिरस्कृतशोकदैन्यः । ऊचे च संभ्रमविशेषितमन्युवेगग्रुद्देगलङ्कितविकत्थनसंनिरोधः ॥ ६२ ॥ शोकस्य लोकनिधनोद्धर कः क्रमोऽयं कालोऽयमप्रतिहतः प्रतिघानलस्य । शाधि त्रिलोकमिवलं कबलीकरोमि कस्तापसः कपिकृमिध्वजिनीसमेतः ॥६३॥ पित्रा न यत्कृतमनुत्तमपौरुषेण भ्रात्रा च तेन जगदद्धतविक्रमेण। प्राप्तेन रूपमनयोरनुशासनाभ्यां तत् पश्य तात कृतमद्य मयाऽऽजिमूर्धिन ॥ ६४ ॥ स्थूलोचयान् प्रथमतः प्रवगानभुङ्कः भूयश्र यः समिति शेषयति स्म कांश्रित् । सोऽयं समापयति संप्रति विद्विषस्ते तातस्तृतीयमवल्रम्बय निजप्रभेदम् ॥ ६५ ॥ आरामलक्ष्मणवधाद्धरुणा गृहीतस्तेन प्रवङ्गणतनानिधनाधिकारः। दुरान्तरोऽपि सुतसश्चरितात्मरूपः तातः स एव तव तात निहन्ति शत्रुन् ॥६६॥ जातोऽस्मि वर्महरँ एष शिशुर्न सोहं को मां सहेत भवदङ्कललपरूढम्। नाळोक्यते मदकळैरपि जूम्भमाणः सन्दिग्धदन्तम्रुकुळो मृगराजशाबः॥ ६७॥ उच्छिष्ट्रैताम्रुपगतो^र रणमूर्धिन गुर्वोः गुर्वाहवोत्सवरसमस्रतो निकुम्भः । तावद्य मर्त्यमृतको भवतो निदेशान्त्रिक्शेषता नयतु पश्य दिशो विविक्ताः ॥ ६८ ॥ आनीय वीतगुरुचापरवौ कराभ्यां युद्धोद्धतार्प्रहरिवीरतरङ्गमालौ । ताबुत्पिवन युगपदुच्चलिताविवान्धी कुम्भोद्भवं इसतु कुम्भजघन्यजन्मा ॥ ६९ ॥

^{9.} BCD कुमारवध. २. BCD र्षध । ३. A दुम् । ४. BC तिष्ठ । ५. BC तौ । ६. BC गर्वों । ७. AC D धीर or वीर ८. BCD श्रुच्धोद्ध ।

उक्त्वा गता बहुतरं बहवस्तवाग्रे तद्गर्जितेन किमकारणमूर्जितेन । तात प्रसीदिस रणाङ्गरण एव शृष्वन् भ्रातुः सुतस्य मम शत्रुषु सिंहनादम्।।७०॥ गच्छामि शत्रुकदनाय किमाज्ञया ते को वछभानुजसुतस्य ममोपराधः। सत्यं पितुः शिशुरहं तदपि द्विषस्तानग्नेः कणस्तृणचयानिव निर्दहामि ॥७१ ॥ तेनात्मनः शिशुजनस्य सुभाषितेन तद्वैमनस्यमजहात् क्षणदाचरेन्द्रः । अन्तर्गतस्य कथयन् प्रमदस्य भासमास्यैरवोचदिति विस्फुरिताधरैस्तम् ॥ ७२ ॥ एग्रेहि वत्स गुरुवत्सल शौर्यशालिन्नालिङ्ग मां विनयबन्धुर वीतबन्धुर्मै । जानामि वक्ति पुरतो मम कुम्भकर्णः कुम्भोऽथवा पुनरुपेत्य रिपुक्षयाय ॥७३॥ यत्सत्यमुक्तमिति न प्रथमं प्रदीप्तं ताभ्यामपि प्रधनकर्मणि दीक्षिताभ्याम् । किं भूयसा यदि वदेते पुरतो हरस्य ऋौश्चारिरादिसुरवीरवधार्थमेवम् ॥ ७४ ॥ त्वां वक्ति कः शिशुरिति स्फुटवाचमेवं त्वं नः कुमार कुलदृद्धतमेषु कोऽपि । यत्राप्तकालमन्त्रतिष्ठ तदात्मनैव जानाति वः किमपि संप्रति नैष नेता ॥ ७५ ॥ मां चेतु प्रमाणयसि वत्स भजस्व मायां मायाबलेन बलिनो वयमाहवेषु । तामन्तरेण रणमूर्धिन गतौ गुरू ते मुक्तो युनक्ति क्रुश्छैर्न खुल स्वैधर्मः ॥७६॥ इत्यादि तोषभरगद्गदकण्ठमुक्त्वा मुक्त्वा शुचं सकलबन्धुभवां दशास्यः। विश्रम्यं विश्रुतभयङ्करसाहसेनं सेनापीतर्त्वविजयाय तमादिदेश ॥ ७७ ॥ अविशदथ रथी बलं कपीनां कपिशशिखण्डकभासुरो निक्रम्भः। अधिगतचरमानिलर्श्वेलार्चिश्वयरुचिरोऽग्निरिवौघमङ्घिपानाम् ॥ ७८ ॥ प्रथमजवधमन्युदीपितेन प्रकटमपि प्रधनाङ्गणोद्रतेन । प्रवगपरिवृदस्य तेन तेजः शिखिन इवाहि विवस्वता निरुद्धम् ॥ ७९ ॥ रघुटूषभपुरोगास्तेऽथ शाखामृगेन्द्राः दशमुखशिद्यसेनानायकेनाञ्च तेन । बलिग्रज इव नक्तं नीडदृक्षाग्रलीनाः तिमिरनिकरभाजा जिन्नरे कौशिकेन॥८०॥ हरिपतिमथ मार्गन्मार्गवाहिं स वेगादुपनतम्रुपतस्थे यूथपेषु द्रवत्सु । दिनमणिमुपरुन्धन् तत्क्षणात्माष्ट्रपेण्यः पवनमिव पयोदः मोषितेष्वाक्वुंलेषु ॥ ८१ ॥

१. BCD रवन्धो । २. BCD नं प्रविष्ठम् । ३. D दन् । ४. B कुल्स्य ५. D टाम् ६. B D श्रान्त ७. B C D माहसेनाः ८. A नाःसपत्न ९. B C लाख १०. A श्रुनिसमयनिरोधाद्युत्थितो विप्रतीपं ११ B D प्रोषितस्त्रीकुलेषु ।

प्रदृद्धः किं विन्ध्यः पुनरपि निरोद्धं रैविरथं निकुम्भों निष्कान्तः किमयमथ कुम्भान्तकृपितः। कपिस्कन्धावारे कनकशिखरीवोळसति कैः स नूनं सामीरिः स्फ्रुटमिति जगुर्देवनिवहाः ॥ ८२ ॥ तयोरासीद्दीर्घः तरुपरञ्जपातव्यतिकरः ततो जन्ने भ्रयानचलक्रलिशोत्सर्गरभसैः। ततो दन्तादन्ति प्रधनमभवत्त्वल्यरसँयो-रसुग्रन्थिच्छेदं कपिरकृत कृच्छ्राद्य रिपोः ॥ ८३ ॥ ननाद सुरदुन्दुभिर्भुविमयाय पुष्पं दिवो जगुह्मिदशचारणा ननृतुरप्सरःश्रेणयः । भूशं वरृषुराशिषो मुनिगणाः समीरात्मजे जुगृह मघवा र्सुंदं सपदि मेघनादं स्मरन् ॥ ८४ ॥ विभीषणमभाषत प्रवगराङ जितो रावणीः तमोमिति जगाद स श्चथ इवावशेषेक्षणात । खरात्मजविकत्थनाद्वितथमेव हर्षे ययौ निक्रम्भनिधनेऽपि यहशमुखस्य सा मुर्खता ।। ८५ ।।

१. A निव २. D रस्थूलगतिकः । ३. B तलपातप्रहरणः । D शानर्थरभसः । ४. BC तरसोः D रमसोः ५. A सहदः । ६. BCD सुरमङ्गदः ७. A मनसि ८. B णिः ९. BC विश्वयो

जैयति जगन्ति भ्रमन्ती कीर्त्या सह हारवर्षनृपश्चितः।
शिरसि कृता कृतिविद्यैः कृतिरियमार्याविलासस्य ॥
ऋँक्षाणां भूरिधाम्नां श्रितमधिपतिना प्रस्फुरद्भीमतारं
स्फारं नेत्रामलेन प्रसभनियामितोचापमीनध्वजेन ।
रामायत्तं पुरारेः कुम्रुद्युचि लसन्नीलसुग्रीवमङ्गं
प्रावङ्गं सैन्यमन्यद्दशवद्नशिरङ्च्छेद्हेतुः श्रियेऽस्तु ॥

पौळान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय
तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेक्वराय ।
कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः
येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥
किं शीधुमिर्भवतु फाणितशकराद्येः
किं वा सितासहचरैः कथितैक्च दुग्धेः ।
दुग्धान्धिलन्धसुधया च किमन्यदेव
यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
तथा गृही न पौताणां नवोदानाश्च योषिताम् ।
युवराजः कवीन्द्राणां प्रणयान्मोदते यथा ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये कुम्भनिकुम्भवधवर्णनो नाम षट्त्रिंदाः सर्गः ।

^{9.} C D omit this sloka, 3 B only reads this sloka. 3 C only reads these three slokas.

परिशिष्टम्ं । १ । अथ सप्तत्रिंशः सर्गः ॥

अथ कुमारकुलक्षयकातरं पितरमेत्य सरोषमिवात्रवीत । धृतसदर्विपहश्रवणज्वरं परवले रवलेपिनि शक्रजित् ॥ १ ॥ जितवतस्तव तात जगत्पुरा क इव हस्तमदत्त सनाभिषु । ननु जुषः स्वयमेव जयत्वरां गतवती तव तीत्ररुषः क्व सा ॥ २ ॥ किमनुशोचिस निष्फलमर्भकान् क इव कर्कशवर्त्मसु तेऽरिषु । तव समृद्धिरुपैतु मयि स्फ्रारत्करणके रणकेलिविलोकनम् ॥ ३ ॥ किमिव सीदिस कुप्यसि मे न चेतृ किमिव तात न योजितवानासि । अनवधानविवर्धितविद्रवः स्वपृथुकं पृथुकम्पकृतं द्विषाम् ॥ ४ ॥ वव स रथः खरकोटिधुरन्धरः क्षणमितः सम्पेत्य विलोकय । कलितजैत्रपरिच्छदसंहतेर्पम रणं मरणं च वनौकसाम् ॥ ५॥ तव लसन्तु गृहेषु महोत्सवाः प्रविश तात नियुज्य रणाय माम् । जयासि यासि न भाजनतां श्चचः पृतनया तनयार्पितया पुनः ॥ ६ ॥ किरत संप्रति संसरणस्थलीः विशिखजालमनन्तरमेव ते (मे)। किमपरं निपतन्त्रवलोक्यतां रिपुरसौ पुरसौधिशिखाततेः ॥ ७ ॥ जय पितः कुपितः कलशोद्धवं भज निजासनमेतदचश्रलम् । उपहरामि तवोत्कलिकाकुलं कपिवलं पिव लङ्क्तितसागरम् ।। ८ ॥ इति वदन्तमभाषत रावणस्तनयमिन्द्रजितं जितवेदनः। जयित वत्स भवाक वहन्त्यमी मम करा मकराक्षपरिक्षये ॥ ९ ॥ अपिच वत्स न विस्मृतिमीयते समरमूर्धिन स कुम्भनिकुम्भयोः। प्रवगवीरकदम्बकनिग्रहः श्रमसहे मसहेतुरसुव्ययः (१) ।। १० ।। प्रहर दूरत एव जय च्छलाद्विचर वत्स परेष्ववधानवान् । श्रवणयोः कथयामि निशम्यतां न सुतरा सुत रामशरावली ॥ ११ ॥

श्रुमातृकासंवादेन शैलीतारतम्येन चाभिनन्दस्य कृतिः षट्त्रिंशत्सर्गान्ते विच्छिन्नेति संभाव्यते । इदम्य परिशिष्टमन्येन कविनाऽभिनन्दनाम्ना प्रक्षिप्य पूरितामित्यपि प्रतीयते ।

जयकलाः सकलास्त्वमधीतवान् गुरुरसि च्छलयुद्धविपश्चिताम् । अवितथं त्वमभीप्सितमीशिषे गमयितुं मयि तुङ्गमनोरथः ॥ १२ ॥ न मनसा विमृशामि नरद्वयं न कलयामि कपीनितरानपि। त्विय तन्ज कठोरपराक्रमे हनुमतोऽनुमतोऽच मम क्षयः ॥ १३ ॥ नगरदाहपराभवपांसना मलिनमात्मकुलं धवलीकुरु । त्विय समाप्तिम्रपेतु सं वातभूईवकरोऽवकरोपमतां गतः ॥ १४ ॥ स्मरिस तात सुरेन्द्रजयं मम प्रवगजन्तुषु कैव समित्कथा। सदृशमादिश देहि जयाशिषं जय मया यमयामि नरौ पुनः ॥ १५॥ स वच इत्यभिधाय सम्रह्णसद्विकटकाश्चनकेसरिकेतुना । रथवरेण रणाङ्कमधावत ध्वनिभृता निभतारिमहाभटः ॥ १६ ॥ अनुययुस्तमुदीरितभीषणध्वजवरूथवितानकुथा रथाः । प्रवगचक्रचमत्कृतिकारिणः प्रयुतशोऽयुतशोभिसमृद्धयः ॥ १७ ॥ प्रहरणाभरणप्रभया पुनः कपिकुलं स चकार चमत्कृतम् । नर्युगं परमैक्षत सोऽग्रतः सुरुचिरं रुचिरञ्जितदिङ्ग्रुखः ॥ १८ ॥ प्रकिरतस्तरुभिः प्रथमं कपीनुपजहास दशानननन्दनः। न पिद्धे विशिखैरचलायुधान्न समरे समरेचितविक्रमान् ॥ १९ ॥ ययुरसम्भाजि पर्वतदृष्ट्यः प्रतिहतिं प्रवगध्वजिनीरिताः । हुनुमतः प्रविवेश न साऽङ्ककेष्वपि शिता पिशिताशशरावली ॥ २०॥ हरिप्रथुक्रथनीलनलाङ्गदा द्विविदकेसरितारदरीम्रखाः । युयुधिरे सह दंष्ट्रिभिरस्रपैः सुदशना दश नायकयूथपाः ॥ २१ ॥ हरिरमार्गदनगेळविक्रमान् शतबलिविंममर्द बलीयसः। अभिज्ञान दशानननन्दनादिनतरानितरान्न (न्स) समीरभूः ॥ २२ ॥ विटपिभिः स पिपेष धुरन्धरान् ध्वजमपातयदस्य महीधरैः । अकृत स्नुतमभीक्ष्णम्रुपष्ट्रवैर्विधुरितं धुरि तंतुक्षतैर्धुतम् ॥ २३ ॥ अभजतान्यमथाहवसाधनं पितृनिदेशनिधापितमिन्द्रजित । अपि मुहूर्तमभूत्र स विघवानुपरतः परतश्च स मारुतिः ॥ २४ ॥

तमजयत् प्रवगं त्रिदशेन्द्रजित्तदुपरुद्धरथो दद्दशे न सः । पुनरजम्भत रावणिरानिलिः पुनरसौ नरसौष्ठवहृद्धभौ ॥ २५ ॥ अभिज्ञान घनैर्घटम्रष्टिभिर्निकटमेत्य निशाचरमानिलिः। प्रतिज्ञधान निवृत्य स मुद्गरैरुरिस तं रिसतं वह मोचयन् ॥ २६ ॥ सच शचीरमणैकरिपुः कपेस्तदसहन्म्रहुराहवचापलम् । अविचलन् बलवानपि दोर्बलान्निजगृहे जगृहे किल तेन सः ॥ २७ ॥ कपिरुवाच तम्रद्धतवालिधिर्विजितवानिस यत्समयैव मे (माम्)। प्रहर तद्वदुपैषि न संप्रति प्रकृपितः कृपितस्त्विय मारुतिः ॥ २८ ॥ यदपराद्धमृषिष्वसकृत्वया पितुरधीतमसच्चरितं च यत् । गुणलवो न यदार्यविभीषणादधिगतो धिगतो भवदञ्जवम् ॥ २९ ॥ तमितिवादिनमिन्द्रजयी इसन् प्रतिजगाद वस्तीमुखमग्रतः। गुरुरिव प्रवगाधम किं वदस्ययमितो यमितोऽद्य भविष्यसि ॥ ३० ॥ स्मरिस यत्तदनेन महौजसा नियमितोऽधिगलं निश्चि नीयसे। तव करोत किमद्य स रावणिर्वि(वे)द हरे दह रे नगरं पुन: ॥ ३१ ॥ प्रभुरुपैतु स ते रविनन्दनः सच पुमानुपसर्पतु सानुजः। त्वमपि तिष्ठ तथा सति मे सदृग्धजवतो जवतोऽधिगतो मधः ॥ ३२ ॥ दशरथात्मजयोस्तपनात्मजे त्विय च वज्रतनौ पवनात्मजे । जयनिकामसमाप्तिरवाच्यतामयति मे यतिमेति नराधमे (?) ॥ ३३ ॥ प्रहर तत्त्रभुयुग्पपुरस्कृतः क्षिपास कालमकारणमेव किम् । अथ परिश्रमवानासि गम्यतामयमहं यमहन्तृसमः स्थितः ॥ ३४ ॥ जनियता पवनस्तव कोन्वसौ चरति नः पुरि पौरमनोरथैः। मम पिताअधिगतैरभवद्वरैगिरिश्चतोअरिश्चतोष्मनिषुदनः ॥ ३५ ॥ इति मिथः स्फुटवाग्व्ययिनोस्तयोः सुभटयोर्झटिति ज्वलितं मनः। प्रवकृते समरः समवीर्ययोः सुरसभे रसभेदमपश्यति ॥ ३६ ॥ स गत (तदनु) चित्तपकारि वलीमुखं दशमुखप्रभवेण रणाङ्गणातु । कुम्रुतिभिर्विनिवर्तियतुं श्रमच्युतप्रुदा तमुदात्तपराक्रमम् ॥ ३७ ॥

अथ भयाकुलपक्ष्मललोचना हतुमतः पथि लोचनयोरभूत् । उपगता युवतिर्विरहातुरा धुरमरेरमरेन्द्रजितः स्फटम् ॥ ३८ ॥ तदुपमानदरिद्रमिदं ग्रुखं तदिदमाश्रवणं द्वितयं दशोः। चरणपाणि तदेतादिदं वपुस्तादिव सा दिवसान्तसरोजिनी ॥ ३९ ॥ इति वितर्कनिपातितसंभ्रमस्तिमितनेत्रयुगेन हनूमता । निगमिता यृष्टिणी जगतः प्रभोः प्रतिभयातिभयाकुलभाषिणी ॥ ४० ॥ किमपरं रभसः स निशाचरः शितमसिं परिगृह्य छुलाव ताम् । चिरमघूर्णत वीक्ष्य तदाऽऽानालिः करुणयाऽरुणया रहितस्त्विषा ॥ ४१ ॥ अवसराधिगमेऽपससार स प्रतिययौ कपिरप्यतिकातरः। किमिदमित्यथ पुच्छति राघवे तदवदद्दवदग्ध इव द्रमः ॥ ४२ ॥ अहह किं वदसीति विशुश्रुवे रघुपतेरुद्भून्न वचस्ततः । अवरजः कथमप्युपसान्त्वनैरतमसं तमसन्नमिवाकरोत् ॥ ॥ ४३ ॥ इति जगाद च तं विशदं मनाक् किमियताऽऽर्य गतोऽसि विजिह्मताम् । असदश्रप्रहकल्पषपावके बहुतराहुतराज्य तवाहवः (?) ॥ ४४ ॥ षत यदोज्झितवानसि गामिमां तव तदैव गताऽऽर्य महिष्यपि । सुविश्वदाहवलभ्यमनामयं भ्रजपदं जप दम्भविनाकृतः ॥ ४५ ॥ अपित राज्यसुखेषु घृणावतस्तव तपोवनमेव हृदि स्थितम् । शुभमभूद्यदभाग्यवती गता न भवतो भवतोऽद्य भयं क्वचित् ॥ ४६ ॥ नरपतिर्भरतो जननीबलादवनिमद्य भ्रुनक्ति ससागराम् । त्वमहमित्युभयं विधिना इतं निधनभाग्धनभाग्यविवर्जितम् ॥ ४७ ॥ जयित नः कुलवेश्मनि मन्थरा वितनुतेऽद्य न किश्चन कैकयी। परगृहेष्विव ते परमावयोर्वनगयोर्नगयोरिव ग्रुष्कयोः ॥ ४८ ॥ धनमिति स्फूटग्रुच्छ्सितं नृणामपधनोऽपगतासुरुदाहृतः । मिलिनिमापि जडैरभिनन्द्यते धनवतो नवतोयभृतो यथा ॥ ४९ ॥ भज महाव्रतमेहि महावनं प्रविश वा दहनं सहलक्ष्मणः । स्फुरासि न त्वमतीर्णपराभवस्तव तमो बत मोक्षपथोऽप्यसौ ॥ ५० ॥

जुह्धि देहमिहैव महाहवे मिय समिनुलया सुहुते पुनः । भवति शुद्धिरवन्ध्यपथार्पिता तव दशा वद शाम्यति केन सा (१)॥ ५१॥ उपनताऽऽर्य तव स्वपदत्यजः सुमहतीयमनर्थपरम्परा । किमधुनाऽधमवत्परितप्यसे ननु भवाञ्च भवापदि विज्वरः ॥ ५२ ॥ इदम्रशन्ति नराधमलक्षणं विपदि यद्विधुरत्वपरिग्रहः । स्वलति चित्तगतिर्विषमे लघोः सुमहतामहता हि मनोरथाः ॥ ५३ ॥ त्रज रणाजिरमास्स्व मुधा रुदन्नयमहं विनिहन्मि तव द्विषः । बत स एप न तेऽवरजोऽधुना निभरतं भरतं इतवान्न यः ॥ ५४ ॥ बलमपेतिमदं विपिनौकसां वद विभीषणमेत्वभयां दिशम् । युधि न यावदिइ क्रियतेऽरिणा स(ज्ञ)कल्जाः कल्जाः सुनयाम्भसाम् ।। ५५ ।। अथ जगाद निजं बलमाकुलं द्रुतम्रुपेत्य कुतोऽपि विभीषणः । कपटमेतादिति क्व विदेहभूनिंहत तं हततन्त्रमसुग्भुजम् ॥ ५६ ॥ इदमसत्यमसत्यमरातिना कपिरयं पिशुनेन निवर्तितः। कृतकया जनकात्मजया रणे निइतया इत यातुचम्रशतम् ॥ ५७ ॥ ऋज्ञरयं पवमानसुतः कापिः स्फूटम्रुपैति समस्तमरेरपि । भगवती इतरावणसूनुना शकलिता कलिता यदनेन सा ॥ ५८ ॥ शुणुत रामकपीश्वरलक्ष्मणाः पहरतीन्द्रजिदित्थमरातिषु । इदमनित्थमपोहित्सद्रता युवतयो वत योधतमा अपि ॥ ५९ ॥ इति विधाय गतः स निकुम्भिलामभिचरित्रिशि तिष्ठति तत्र सः। कुरुत विघ्नमुपेत्य स हन्यतामितरथा तरथास्य न वाहिनीम् ॥ ६० ॥ निकटसिद्धिरसौ विधिरस्य भोः प्रतिद्दतः क्रियतां कपिभिर्द्धेतम् । पतत् रावणिना सह रावणः प्रभवतां भवतां कथितं मया ॥ ६१ ॥ अथ विभीषणमारुतिजाम्बवत्प्रमुखविश्वतवीरचमूवृतः । अभिययावनुजिह्मजगत्पतेस्तमहितं महितं मरुतामपि ॥ ६२ ॥ श्रुतिम्रुपेयुषि रुक्ष्मणसंश्रवे तदभिचारविधानपरोऽभवत् । मसभमाहवम्रिंन महेन्द्रजिन्न सहते सह तेन शरव्ययम् ॥ ६३ ॥

उद्गमन् कपयः पितृकाननं तद्पि यत्र स पुण्यजनः शनैः। मखमथर्वमहोष्मसमर्थकं प्रतनुतेऽतनुतेजासि रावणे ॥ ६४ ॥ कपिभिराददिरेऽथ निकुम्भिलाककुदभूतमहावटमूलगाः । क्षतजमज्जवसाघृतपिच्छिलाः सरणयो रणयोग्यबहिर्भुवः ॥ ६५ ॥ जुहुधि जोषग्रुदेति हुताश्चनात्तव रथोऽयमदूरमनोरथः । रथकुटुम्बिन एष शिरोमणेः करचयो रचयोरि(मि)तिमा(सा)दरम् ॥ ६६ ॥ अयमिसः सुतया (गदया) सह सिध्यति स्फुरित कुन्तलताग्रमिदं पुरः । इद्युदेति निपीय जुहूमुखाद् घृतवसे तव सेषुधिकं धनुः ॥ ६७ ॥ इदमितश्च यथायथमाहितस्फुरितवेगविडम्बरमीक्ष्यते । कुलमिव स्फूटमम्भिस यादसां हृतवहे तव हेतिकदम्बकम् ॥ ६८ ॥ जय कपीनखिलान् जय राघवै। जय कुलद्विषमाञ्ज विभीषणम् । किमपरं मदनारिमधुद्विषौ सविधिकौ विधिकौशलतो जय ॥ ६९ ॥ जय दशाननपुत्र जगत्रयं हयरवः श्रुतिमेति महानयम् । लसति हास्तिकमेतदतिस्फुटं ध्वजपटं जपटङ्कातिनिर्गतम् ॥ ७० ॥ इत इतः खलु शौर्यरसादमी सम्रदयन्त्यसिवर्मभृतो भटाः। रणति रावणनन्दन दुन्दुभिर्विजयदो जयदोहदिभस्तव ॥ ७१ ॥ परिसमाप्त इव क्रतुरेष भोः कतिचिदाहृतयः परमासते । कुरु पितुः करणीयमिदं क्रुधो जय जवं यज बन्धुरिताननः ॥ ७२ ॥ इयम्रपष्ठवकारकवानरत्रजमयी भवतो बत केव भूः। जयिस कर्मबलोपनतामरत्रय दिवं यदि वश्चयिस क्षणातु ॥ ७३ ॥ इद्युदेति समिद्धरबन्धुरं कवचरत्नमितश्च शनैः शनैः । भगवता विधिनैव समन्ततो घृतवता तव तात विनिर्मितम् ॥ ७४ ॥ ग्रहजुहूसभिदाज्यचरुसुचामुपरि पश्य चमूं चतुरङ्गिणीम् । परिगृहाण कृती सकलामिमामव कुलं वकुलं तव राघवः ॥ ७५ ॥ अयमहं भवतः कलदेवता कमलभूर्वेद वत्स किमिच्छसि। जगदिदं वितरामि तवाचिरादकलहं कलहंसमपि स्वकम् ॥ ७६ ॥ 8३

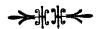
रिपुरिप क्रतुयापितमत्सरः शुणु सुजात यदाह जनार्दनः ॥ निभृतमास्व निहन्त्यहितानयं तव यमो वयमोमिति च स्तुमः ॥ ७७ ॥ सततसन्ततमर्चति रावणस्त्वमपि तर्पयसीत्थमतः स ते (?)। भवसि वत्स शिवस्य गुहादपि प्रियतरो यतरोषरयो रुचः (१) ॥ ७८ ॥ विश्वासिताः पश्चवः शतसंख्यया धनभरेर्गिमिता म्रदमृत्विजः । निमिषमेधि यथाविधि मा विधेबेलवतो लवतोऽपि कृथाः क्षतिम् ॥ ७९ ॥ इदमनीकमनेकपरिच्छदं विभव एष धनाधिपदुर्रुभः । तव जयाय समुद्धिरियं चरोरुदयते दयते विधिदेवता ॥ ८० ॥ इति निशम्य निशाचरसंपदं कपिवरप्रकराः पुरतोमुखाः। विद्धिलितं व्यथुराहितमीहितं हविरतो विरतो विधिरस्त्वित ॥ ८१ ॥ नुनुदुरुन्नदतः सदयं पश्चन् विजहसुर्विघृणं शतमृत्विजाम् । परिययुर्यजमानमनु क्षमाधृतरुषं तरुषण्डतलस्थितम् ॥ ८२ ॥ किमसि भो निभृतः कपियूथपैरयमसृक्षपिश्चिताहुतिलालितः । अभिमुखैरपि वेद विलुप्यते हुतवहस्तव हस्तविदृषितः ॥ ८३ ॥ स्वयमञान शवामिषमाहितं क इव मूर्ख तवैष मखग्रहः। इसति लक्ष्मण एष विलक्ष ते समरतोऽमरतोषम्रपाहर ॥ ८४ ॥ उपरतोऽसि न जीवसि रावणे तव यशो गतमिन्द्रजयार्जितम् । न यदिदं झटिति स्फुटमानया रिपुरुषा पुरुषाधम दीप्यसे ॥ ८५ ॥ निकृतिभिर्निकटेषु हरीश्वरास्त्वरितमाहरतास्य हृदि क्रुधः । इह तथा सति विक्रमतामरौ सुरपतेरपतेजसि लक्ष्मणः ॥ ८६ ॥ इति वचोऽनुपदं कपिविद्रवे महति मुक्तसमाधिपरिग्रहः । अभजत क्रधमैक्षत नाध्वराश्रियमसौ यमसौहदमोहित: ॥ ८७ ॥ ग्रुदमगुस्तग्रदीक्ष्य वनौकसः प्रतिगताद्भुतनूतनसंपद्म । स्मृतसमेतसमस्तचिरन्तनप्रधनसाधनसाध्यजयश्रियम् ॥ ८८ ॥ वृथगुपेतगृहीतचिरिद्रुमः कपिगणस्तम्रुपेत्य समाह्नत । स इनुमन्तमभाषत भारतीमिति मितां तिमितां मदवीचिभिः ॥८९॥

युगशतान्तरिताहवकर्मवित्तमरुणत्तरसाऽधिकविक्रमः। प्रसभमृक्षपतिः क्षणदाचरं हरिवरैरवरैरुदितोदितम् ॥ ९० ॥ गातिरहो वपुरेतदहो बत व्रज कपीन् कबलीकुरु नाकुषु । क इव वैकृतयुक्तिभवानिति स्थविरतो विरतो युधि सोऽभवत् (१) ॥ ९१ ॥ सम्रुपयातु युवा बलवान् स वो मम समत्वसहः समरेषु यः। विरम नश्य विषीद न सर्वथा जरति रे रतिरेति भवाद्दशि॥ ९२ ॥ वद पितृव्य गदायुधकौश्चलं यदि चिरेण न विस्मृतवानसि । व्रजति शोषमपक्रमरोषितात्तनयतोऽनयतोयनिधिर्भवान् ॥ ९३ ॥ कुलविनाशपटो रिपुनन्दन व्रज विभीषण नैष विलोक्यसे । मितनिमित्तगतागतगहिंतादपि शुनः पिशनः परिभूयते ॥ ९४ ॥ त्वमपि प्रयसमीरणज व्रज स्वभुजरोपितलक्ष्मणमस्तकः। प्रथमजो धृतिमेत् विडम्बयन्नवरजं वरजम्बुकतां गतः ॥ ९५ ॥ इति निगद्य निरन्तरपातिनाम्चपरि तेन करद्वयशालिना । शरतिर्वितता विपिनौकसां निधनदा धनदानुजसूनुना ॥ ९६ ॥ विषमभूरिभयङ्करकोटिभिः स्फुटधनुर्मुखमण्डलनिर्गतैः । प्रवगचक्रमभीक्ष्णमशेषयत्तदशनैदेशनैरिव सायकैः ॥ ९७ ॥ हरिजिताऽऽशु तमोऽस्त्रविसर्जनात् क्षणविल्रम्बितलक्ष्मणदीप्तयः । पिहितजन्यदिशः प्रवगेश्वरा दद्दशिरे द्दशि रेणुहता इव ।। ९८ ।। उदयशैलमहीयासि मारुतौ नमितचण्डशरासनमण्डलः । शरमहोभिरनन्तविकर्तनस्तद्धनाद्धनाऽनुपदं तमः ॥ ९९ ॥ कृतवलीमुखपद्मनिमीलने तमसि तत्र विमुर्छति रावणेः। स्वितहिमप्रभया परमुद्धभावविधुरो विधुरोमिति लक्ष्मणः ॥ १००॥ हर इव प्रधनाभिमुखे कृते दिविषदां धृतसज्यशरासनः। अहरदन्तिकभाजि वनौकसां भयमरौ यमरौद्रमहिन्नि सः ॥ १०१ ॥ इतरवानरबद्ध(वन्न)रवानरास्तदिषुनामजलव्यसनं महत् (१) । सपदि तेऽपि तपान्तसम्रुत्थितादिनवतो नवतोयधरात् पपुः ॥ १०२ ॥

स वृह्धे नरनैर्ऋतयोस्तयोः समधिकोत्तरादिव्यक्षरव्ययः ।

अधरशस्त्रपरिग्रहणादरव्यपरमे परमेश्वरयोग्रेधः ॥ १०३ ॥ क्षयमियाय गवाक्षपताकिनी गजगवी गवयानुपदं गती। जगृहिरे च दिशो न विषेहिरे शरभरं रभरम्भदरीम्रखाः ॥ १०४ ॥ अपिशिताखिलशुक्तशरादिवक्षितिरुहातु महायुधसङ्कुले । (?) स्मितविविक्तदशस्त्रिदशास्तदा महति खे हतिखेदभयं जहुः ॥ १०५ ॥ उद्यतत्परितः कपिराक्षसद्रुमनगेष्वस्रुगाञ्चनिदुर्दिनम् । (१) इतविधृतविइस्तहरिश्चिरं रिवरयो विरयोऽभवदम्बरे ॥ १०६ ॥ वरुणवहिमरुद्यमरूपिणं कपिषु रोपमरोपयदिन्द्रजित । व्यथितवक्षसि रक्षसि लक्ष्मणिस्रगतिकं गतिकम्पजितं शरम् ॥ १०७॥ विलतम्रिष्टिरनोकहसंचयात् कपिरतीव समीपिमयाय सः। अगमयत् क्षयम्रुद्धृतवानसिं द्वतमसौ तमसौ रजनीचरः ॥ १०८ ॥ तदथ युद्धमविन्दत चन्दनः शरिभया शरभो न विचक्रमे । प्रसरित स्म निशाचरयूनि कः श्रुतरवे तरवे तरुगोचरः ॥ १०९ ॥ भूवि निषीदति वानरमण्डले सुरगणे दिवि साक्षिणि लक्ष्मणः। विशिखमिन्द्रजिति स्वभ्रवोऽसृजन्मरणदं रणदम्भनिराकृतः ॥ ११० ॥ यादि ममार्यम्रपैत न कश्मलं जनयिता यादि तेऽपि मयस्ततः (१)। तव छनात शिरोऽस्त्रमिदं विधेरशवलं शवलम्पटचेतसः ॥ १११ ॥ स एवं ब्रह्मास्त्राद्विमलविकरालांशुपरिधेः सुराणां प्रत्यक्षं सह दशरथेनोपरिसदाम् । सुमित्रायाः सुनोः स्मरणसमुपेताइतिमहानहोरात्रैरन्तं त्रिदशपितशत्रोस्तिटिदगात्(१)।।११२।। स कृत्वा कर्तव्यं परममिति कृत्स्नस्य जगतो गतो रामस्यान्तर्गुरुतरमुदः पादयुगलम् । तदानीं रूढारिप्रतिविशिखमार्गेण वपुषा सुषेणस्य स्पर्शान्नव इव बभौ धर्मविजयी॥११३॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये सप्तत्रिंशः सर्गः।

अथाष्ट्रत्रिंशः सर्गः ॥

सौमित्रिशैलप्रभवावि(भि)रासीत् प्रवेशिता रावणकर्णमूलम् । असुग्भ्रजामश्रुतरङ्गिणीभिः सा मेघनादस्य वधप्रवृत्तिः ॥ १ ॥ नोचे न चक्रन्द ग्रमोच नाङ्गं तस्थी बत स्तम्भ इव क्षणं सः। सर्वस्य तस्य व्यसनस्य मूलमुच्छेत्तुम्रुर्वातनयामियाय ॥ २ ॥ कृतं कुमारेण रणे न युक्तं मायामयी यत्पुरतो हताऽऽसीत् । सत्येन सीतानिधनेन शत्रोः करोमि संहारमहं तदद्य ॥ ३ ॥ निश्चित्य निस्त्रिशतयां तदैव चकर्ष कोशादथ चन्द्रहासम् । कोपार्दितस्यास्य तदोद्धृतासेर्दूरं ययुर्मूलसदः प्रवीराः ॥ ४॥ रुरोध निर्गत्य कुलीनभावात्तमाकुलं व्याकुलकेशपाशा । मन्दोदरी तुल्यश्चचा समेत्य मात्राऽतिकायस्य जगाद चेति ॥ ५ ॥ मा मा महाराज तपस्विमीं तामावां स्वजाये शकलीक्ररुष्व। विराजते पुंसि तवैष वेगो वधुजने कः कृपणे कृपाणः ॥ ६॥ निवर्ततां नाथ न वर्तते ते वीरस्य नारीषु वृशंसभावः । यतस्व तस्यैव रिपोर्वधार्थमर्थान्तरं शक्तव्यवसादमाहुः ॥ ७ ॥ जातो गतः संयति मेघनादः किमेति भूयः क्रिययाऽनया ते । अहं न शास्मि स्वयमेव देव दैवस्य दोषे सदृशं विधेहि ॥ ८॥ जिह द्विषश्रक्रमिदं प्रशाधि चक्रेशयान् विद्धि कदापि कोऽपि । प्रकाश्य यत्किश्चन दूषणं ते विभीषणस्यानुकृतिं करोति ॥ ९ ॥ देहि प्रमीताय हुताश्चतोये सान्द्रत्रणान् सह्यमुपेत्य पृच्छ । सञ्जातसर्वायुधयुग्यनाशानयाचितः संविधिह प्रवीरान् ॥ १०॥ पितुः पदे रोपय वीरपुत्रान् दिश स्तुषाणामनुमर्तुमाज्ञाम् । शनैरपुत्रस्य विचिन्त्य यत्नात्तद्गन्धभाजः सुभटान् गृहाण ॥ ११ ॥ त्वत्कारणादन्तरितैकपुत्राः प्रतीच्छ मातृरिह सान्त्वनाभिः। यहे यहे छम्प मलीमसं त्वं जातं शुचा शोकिममं नियु ।। १२ ।।

श्रुत्वा समाप्तं युधि मेघनादं मन्दोदरी जीवति जीवितेश । स्वं रक्ष रक्षोऽधिप मामवीरां क्ररुष्व मा मन्त्रिगृहाणि गच्छ ॥ १३ ॥ पसीद खङ्गैकसखः सपत्नानुच्छिन्धि कस्त्वामधुना रुणाद्धि । तवेत्थमस्तङ्गतसर्ववन्थोर्न सन्धिमिच्छत्यवलाजनोऽपि ॥ १४ ॥ हा मेघनादं सुतमेकवीरं पितुः पुरस्तात् प्रधनानभिज्ञम् । इति श्रुते तारतरं तदानीं रुरोद कण्डैर्दशभिर्दशास्यः ॥ १५ ॥ हा मेघनाद क्व गतोऽसि मुक्त्वा लङ्काधिपत्यं तृणवत् क्षणेन । साक्षात पितः पञ्किमुखात किमिष्टः कनिष्ठतातस्तव क्रम्भकर्णः ॥ १६ ॥ कासि महस्त मतिहारपाल कुम्भं हृदि स्थापय तप्तिरुवी ! भग्नः स चेद्दर्शय मे निकुम्भमम्भोनिधिं तद्विरहे विशामि ॥ १७ ॥ बत क्व सा पुत्रचतुष्ट्यी मे गता पितृव्यद्वितयेन सार्धम् । निवर्तते कोऽपि न किं समीकादेकोऽहमेषोऽधिपतिर्विरौमि ॥ १८ ॥ पुत्रातिकाय स्मर नः प्रसादानधीसनं गोत्रभिदः कियत्ते । किं दूषणं मे सुत मेघनाद त्वयेक्षितं यत्सहसोज्झितोऽस्मि ॥ १९ ॥ प्राभातिकाम्भोजदलायताक्षं द्रक्ष्याम्यहं कुत्र कुमारमक्षम् । नवाम्बुदश्यामतनुः पुनर्भे कदाऽग्रतो यास्यति जम्बुमाछी ॥ २० ॥ शोकादिति पत्यइसङ्गरोत्थात्तमुत्थितोत्तालविलापदैन्यम् । कथाश्चिदन्तर्हितमन्युवेगा मन्दोदरी सान्त्वियतुं प्रपेदे ॥ २१ ॥ तवाग्रतो वक्तुमहं न जाने जानामि जीवेश जगद्वचवस्थाम् । संस्थापयात्मानमरिस्वभावात्र ते विलापावसरः प्रसीद ॥ २२ ॥ अल्पायुषस्ते कतिचिद्विपन्नास्तपोभिरन्ये घटिता भटास्ते । तथैव देवाञ्च दयस्व पत्न्योरपुत्रयोः पुत्रगुणग्रहास्रौ ॥ २३ ॥ ब्रह्मास्त्रमासीद्विफलं सुतस्य तवाद्य गान्धवेमरीन्निहन्तुः । स्मराथवा देव तमेकदैव द्विषोस्तयोः पाशुपतं प्रयुङ्क्व ॥ २४ ॥ गुरून् प्रमाणीकुरु वर्तमानाम सर्वदा त्वत्क्रिययाऽस्ति सिद्धिः। रहस्यमन्यं विधिमारभेथाः क्षयीणि ते पूर्वतपःफलानि ॥ २५ ॥

किं दुष्करं पुष्कल्लसंपदस्ते विशङ्कानीयः स विभीषणोऽस्ति । निकुम्भिलायां निशि मेघनादो येन द्विषा विद्विषि कथ्यते स्म ॥ २६ ॥ आनाय्यतां बुद्धिबलेन राजन् स भेद्यतां मानुषयोः कथंचित् । एतावतैव द्विषतामपैति वृन्दं किमिन्द्राभ्यधिकः स रामः ॥ २७ ॥ अन्तःपुरं सर्वमिदं तथैव तथैव लङ्कापुरमस्ति पूर्णम् । तथैव ते रावणबाहदण्डास्तथैव सर्वं न परं क्रमारः ॥ २८ ॥ उवाच ते तीव्रश्चचौ श्चचार्तः पत्न्यौ प्रयत्नप्रतिपन्नधैर्यः। मसीदतं गच्छतमुत्थितोऽस्मि प्रमाणमाज्ञा युवयोः सदा मे ॥ २९ ॥ देव्यो किमित्थं पतिकूलंदैवः करोतु वां रावण एष दासः । किं दैवमेवाद्य बलेन जित्वा निरत्ययः शत्रुबलं निहन्मि ॥ ३० ॥ पविश्यतां पश्यतमभ्युपेतम्रत्व।तरक्षःकुलकण्टकं माम् । तामद्य सीतामचिरादवीरां पर्यायदासीं युवयोः करोमि ॥ ३१ ॥ तयोस्तदत्यादरतस्तदानीं विशोकमन्तःकरणं बभव । स्तोकं हि तोकं धनमङ्गनानां गतं सति स्वामिनि सप्रसन्ने ॥ ३२॥ तमूचतुस्ते जय जीवनाथ दीर्घानुगे संविहिते तवावाम् । रणेऽपि किं नौ भवतः पुरस्तात् तथापि ताविश्वलयं गते स्वः ॥ ३३ ॥ कुर्वन्तु शान्ति कुलदेवतास्ते करोतु रक्षां निकषा च माता । त्वां चिन्तयन्त्विङ्गरजांसि धातुस्तव प्रसीदन्तु पुलस्त्यिमश्राः ॥ ३४ ॥ इति प्रसादाभिमुखे महिष्यावसहातादात्विकतद्वियोगः। स पार्श्वयोः संरुरुधे भ्रजाभ्याम्रदासिताष्टादशबाहुदण्डः ॥ ३५ ॥ रुरोद ताभ्यां सह ग्रुक्तकण्ठः पुनर्नवं मन्युरयं विवृण्वन् । अहः क्षणार्थस्य सहस्रकृत्वस्तस्योद्ययः शोकसबुद्रवेगाः ॥ ३६ ॥ हा पुत्र हा पुत्र पुरन्दरारे मन्दोदरीनन्दन मेघनाद । क्यं क्रथच्छन्नमहारथस्थो हतोऽसि तेनाद्य नराधमेन ॥ ३७ ॥ उवाच साचीकृतकण्ठपङ्किः जीये स नक्तश्चरचक्रवर्ती । किमेकदैव त्यजथः पति मां तमस्यगाधे विनिधाय देव्यौ ॥ ३८ ॥

यातः कमालम्ब्य च विस्खलन्त्यौ शोकान्धकारेण दिशो निरुद्धाः । निर्वापितौ दुर्विनयान्मया वामत्युज्ज्वलावात्मजरत्नदीपौ ॥ ३९ ॥ इति ब्रुवन् वैरिविलुप्तचक्रश्रकन्द नारीव निशाचरेन्द्रः। ससार भिन्नपतिषेधसेतुः प्रत्यालयं कोपि तदा रवौघः ॥ ४० ॥ निवारयामास पुनर्विलापकोलाइलं स प्रतिपन्नमौनः । क्षणेन ग्रुद्धान्तमनाययच ते धर्मपत्न्यौ निजसौविद्ह्यैः ॥ ४१ ॥ निमन्त्रयामास महाहवाय वीरानशेषान् स गृहतिनाम्नः । इयेष वर्षान्तरवासिनां च साहायकं संप्रति चेतसैव ॥ ४२ ॥ सनाहभेरीग्ररजानकादितूर्याखं घोरमथादिदेश । पप्रच्छ कः प्राणिति सारणस्य शुकस्य को वाऽच कुलावशेषः ॥ ४३ ॥ अत्रान्तरे तन्त्रभरेण दूरात् प्रापद्धिडालाक्ष इति प्रवीरः । प्रागरभ्यदुर्वारमुरःप्रणुबद्धारं विरूपाक्षवलं विवेश ॥ ४४ ॥ अदृश्यतोचैः खरकेतुरग्रे समग्रसेनाङ्गसमृहशाली । बभौ दशग्रीवसभाङ्गणं तत्पूर्णं हयग्रीवचमूभरेण ॥ ४५ ॥ विवेश हर्षादथ संप्रणृत्यसुन्मत्त इत्यस्रभुजामधीशः । स रावणेनादरगद्भदेन शिरोभिरूहे भगवानिवोग्रः ॥ ४६ ॥ मत्तः स्खलन् खेल इवोपतस्थे वीरस्त्वराशेषितवीरपाणः । स्वान्तःपुरस्वस्त्ययनप्रश्चात् कथं कथश्चित्प्रतिपन्नयात्रः ॥ ४७ ॥ संख्यानदीष्णैरपि राजपुम्भिरनाप्तहस्त्यश्वपद।तिपार: । अम्भोधिरुद्वेल इवाविवेश पतर्दनो नाम निशाचरेन्द्रः ॥ ४८ ॥ संहादिनश्छेदतरङ्गःभीमा ममुर्न तुर्यध्वनयो धरायाम् । विष्फूर्जयुः क्रोधविषमसूतो दिश्च द्विजिह्नस्य च दुस्सहोऽभूत ॥ ४९ ॥ आपुच्छच द्वीरसहप्रयाणमनोरथानर्धपथेऽवरोधान् । उरोभिरार्द्रस्तनकुद्गमाङ्केलेङ्केश्वरं केऽपि ययुर्यवानः ॥ ५० ॥ किं वर्मणा नर्मभिदो न यावद्विभीषणस्य क्रियतेऽवसानम् ।

इत्येकवासा युवभिर्युवाऽन्यो ययौ परिच्छेदधिया न वाचा ॥ ५१ ॥

दिग्वाससं कोऽपि चकार स स्त्रीं सा वीक्षिता किश्चिदितीष्ट्रशंसि । नान्यः समैक्षिष्ट रणोद्धतत्वाद्द्वीद्छं दुर्बछयोपनेयम् ॥ ५२ ॥ नाप्रीयतान्यः स्वविलासवत्याः श्चर्थोत्तरीयेण पयोधरेण । आशंसितारातिकरोटिभङ्गमयोगुडं पाणिगतं नुनाव ॥ ५३ ॥ संमृज्य भूयः स्वपटाञ्चलेन साम्रकलङ्कां करवालधाराम् । ययौ निषिद्धोऽप्यपरः सुहद्भिरार्द्रव्रणोन्मोचितपट्टबन्धः ॥ ५४ ॥ द्रद्धाशिषामग्रहणाददीर्णस्वान्तस्थितासुव्ययदोहद्स्य । कस्याप्यलब्धानुनया वितेने मनस्विनी मङ्गलसंविधानम् ॥ ५५ ॥ प्रकाशराज्ञीशतचादुवादं विवेश नान्तःपुरमेकवीरः । ययौ जिगीषारसभावितात्मा समीकमेवोद्यतसिंहनाद: ॥ ५६ ॥ आचार इत्यध्वनि ते किलायं सृष्टोऽपसपीय ममानुबन्धः । बद्गच्छ धीरं किमियं त्वरेति गामश्रुतां कोऽप्यकरोत् पियायाः ॥ ५७ ॥ मया विम्रक्तोऽसि न मुश्रतीयं त्वां नाथ सौभाग्यवती नवोढा । मृढे समाश्वासय गेहिनि त्विमतीषदुक्त्वा सुभटो जगाम ॥ ५८ ॥ एकः प्रियाबाहुलतोपधानमाश्चिष्य पुष्पास्तरणं रणाय । ययौ विलीनइच्युतहस्तिहस्तां तामन्तश्चयां बहुमन्यमानः ॥ ५९ ॥ दृष्टापि कश्चिन्निजवासगेहादुद्राढसंग्रामरसः प्रियायाः । विहस्तताविश्वथमेखलाया नाभीतलं निष्कलवज्जगाम ॥ ६० ॥ जगाम कश्चिन्निजवासगेहान्नितम्बिनीं द्वारगतामतीत्य । असावपेक्ष्यः शिथिलोचयंत्रीः प्रभ्रप्रसादान्न गुरुनितम्बः ॥ ६१ ॥ किं रावणालोकनलाघवेन यामो वयं यत्र रघुप्रवीरों । इति स्वदोर्दण्डबलावलेपादालोकयन्ति स्म मिथो रणोत्काः ॥ ६२ ॥ आपृच्छच भृत्यानिखलानयासीदार्श्वासितात्मैकभुजो भटोऽन्यः। अन्योन्यसंवासमनोरथेन वहन्नसाधारणमाजिभारम् ॥ ६३ ॥ तले सति क्षुद्रमुशन्ति धीराः सहस्रधारं किमनेन यामः । इत्युज्झितव्यासुतया तदानीं निजासुनाथामपि तत्यजुस्ते ।। ६४ ।।

तिष्ठन्ति कारास्वमरिस्त्रयो वः किमाहवेनेति वधूर्वदन्तीः। वीक्ष्य क्षणं सस्मितमीयुरेव वीराः परीहासरसं न भेजुः ॥ ६५ ॥ विवृत्य दन्तैकपदं पुरस्तादन्यो ग्रुखत्राणग्रुदस्य किंचित् । दूरानुयात्रां दयितामचुम्बत पपौ न बिम्बोष्टमधित्वरोऽस्याः ॥ ६६ ॥ संभोगबाधाशयितामुरस्तः प्रेर्य प्रियामेकपदे यदीयुः । तेन प्रकामोदितकेलयोऽपि रक्षोभटा राक्षसतां विवद्रः ॥ ६७ ॥ आमोदनिद्रागमनादतीये न वाहुपाशं सुभटः प्रियायाः । कश्चित् प्रियालम्बितकण्ड एव भटः प्रतस्थे दशकण्डमूलम् ॥ ६८ ॥ तदङ्गानालिङ्गानलालनीयं शृङ्गारलीलायतनं क्षणेन । रक्षांसि जग्मः परिवृत्य रूपमरातिरोषप्रतिघातहेतोः ॥ ६९ ॥ तद्दाम पौष्पं तृकपालमाला तचन्दनं लोहितमस्रचर्चा । तेषां तु यूनां रदनाश्च रम्या दंष्ट्रा वभूवुः कुटिलायताग्राः ॥ ७० ॥ आस्वादितं मांसमिदं कपीनां निपीतमेवं नरयोरसृक्च । आपानगोष्ट्रचामिति कश्चिद्रचे मनोरथं सिद्धमिव स्वकीयम् ॥ ७१ ॥ शून्यावुभौ यत्र नरप्रवीराष्ट्रत्याः(क्षाः) शतं ते कपयश्च मुख्याः । तयोर्न चास्माकपिदं च यानपुक्त्वेति संशप्तकबुन्दमीये ॥ ७२ ॥ जायायुगस्थापितखङ्गचर्मवर्माऽर्धमत्तः स्वयमेव युञ्जन् । आपानगोष्ठीं ललितामियाय जन्यक्रियां कोऽपि च मन्यमान: ॥ ७३ ॥ अवातरत्रकेविमानजुष्टादसृग्धुजः खादासिखेटकाभ्याम् । पातालमुलादुद्गुस्तदाऽन्ये कालाग्निरुद्रप्रतिवेशिनोऽपि ॥ ७४ ॥ ज्वालामुखाः मुचिमुखाः प्रससुः स्वनः श्रुतोऽभूत् कटपूतनानाम् । चस्ताल कडूनलकुलं पुरस्तादहस्तपादं पिश्चिताय धावत् ॥ ७५ ॥ मिथः कराग्राहितफक्कबन्धं कबन्धबृन्दं निरियाय तृत्यत् । दन्तोष्ठजिह्नाभुकुटीजटाभिः दीप्तानि दिग्भ्यो निरगुः शिरांसि ॥ ७६ ॥ आखुरगव्याघ्रबिडालचक्रन्यस्तस्वहस्ताङ्किशिरःकटीकम् । अलं विकुर्वाणमितस्ततश्च वेतालवृन्दं विकटं पुरोऽभूत् ।। ७७ ॥

म्रण्डा जटाला विकटा विशालाः कालाः करालाश्च दिगन्तरेभ्यः । तमीयिरे तूर्यनिनादहृताः पतिं पश्चामिव भूतभेदाः ॥ ७८ ॥ नासीरबन्धाय निषेदुराराद्रालजङ्काः पिश्चिताञ्चसङ्काः । तुर्याणि तुर्णाद्भतबोधनानि रेणू रणौत्सुक्यभृतां भटानाम् ॥ ७९ ॥ आसप्तपाथोनिधिकूलपीठात् पीठेश्वराः क्ष्मां च दिवं च रुघ्वा । युद्धाय लब्धप्रमद्यकर्षाः समीयिरे राक्षसपाद्मूलम् ॥ ८० ॥ आकेतिताद्प्यतिदूरभाजः क्षेत्रेश्वराः सत्वरमभ्युपेयुः । विद्धप्यते न प्रभुषु प्रमत्तेः द्विषत्क्षणोपेक्षणजन्यमागः ॥ ८१ ॥ इति क्रमाप्तप्रतिहारमुलास्तदैव निर्ज्ञातकुलावदानाः । निवेदितास्ते सुभटा वभूबुः प्रहस्तपुत्रेण दशाननाय ॥ ८२ ॥ प्रणेग्ररन्ये त्वनिवेद्यमानाः ऋव्याशिनः ऋव्यभुजामधीशम् । अर्हन्ति पूजां हि विशेषभाजः सामान्यभृत्याः प्रणमन्त्युपेत्य ॥ ८३ ॥ तद्वीक्ष्य लङ्कराधिपतिः समन्तादनन्तमात्मीयमनीकचऋम् । जहाँ शुचं पूर्वभटावसानसमुद्भवां गूढमहा महेच्छः ॥ ८४ ॥ संभूय भेजे सह तैस्तदानीं स वीरपाणं मधुनेतरेण। स उन्मना राघवयोरस्रिभः पानान्तराय प्रधनावसाने ॥ ८५ ॥ तैः पूर्वयोधाभ्यधिकप्रपञ्जैः पञ्चत्वलोलैः सुभटैः परीतः । रथेन मध्नन कपियूथपालीविंनिर्ययौ सान्द्रशवध्वजेन ॥ ८६ ॥ नेश्चस्तमाळोक्य वलीम्रुखेन्द्राः सेन्द्रा इवादौ मरुतां निकायाः । स रामसौमित्रिहनूमतामप्यभूत्तदा विस्मयनीयतेजाः ॥ ८७ ॥ विभीषणेनाथ चिरं चकम्पे तं प्रेक्ष्य रक्षोधिपसैन्यशेषम् । तत्पूर्वसङ्ग्राम इवावतेने स जाम्ववानप्यतिसाध्वसेन ॥ ८८ ॥ नळस्य न स्म प्रतिभाति किंचिन्नीलस्य हस्तादगलन्महीध्रः । तारस्य चेतस्तरलं चचाल न केसरी भद्रम्रवाच पृष्टः ॥ ८९ ॥ ईये न जीवान्तमहं गदेऽस्मिन् गृहीतपादो रघुनन्दनस्य । पुच्छत्सु पुच्छित्स्वित सत्यमूचुर्विशिष्यताऽऽस्येन सुषेणिमश्राः ॥ ९० ॥ गजो ललाजे गवयो मिमील मनोऽविशत्कश्मलमङ्गदस्य । ययो रुमण्वानपदिश्य यत्तद्दधौ न पुच्छं पनसस्तदोचैः ॥ ९१ ॥ दरीमुखः श्रुब्ध इव क्षणार्धं सुक्रोशनः क्रोशमतीत्य तस्थौ । समं गवाक्षेण विलक्ष एव गवोऽपि गव्यतियुगं जनाम ॥ ९२ ॥ मा भेष्ट मा भेष्ट गृहीतशैलाः समं मया सपत वानरेन्द्राः । इत्यर्कसून्वेचसा बभाषे न चेतसाऽस्तंगतसौष्टवेन ॥ ९३ ॥

इति रजनिचराणां विक्रमेण प्रणुत्नं दिशि दिशि तदनश्यद्वानराणामनीकम् । तरणिसुतहनूमज्जाम्बवद्वालिपुत्रैः कथमपि च चतुर्भिः स प्रसादः प्रपेदे ॥ ९४ ॥

रघुपतिरपयानं तत्कपीनामियेष द्विपि वलवति मृत्युर्निश्चितः कातराणाम् । अनुजमपि तदानीमिन्द्रजिद्युद्धित्वन्नं कथमपि शपथौंघैरात्मपृष्ठे चकार ॥ ९५ ॥

अयमवरजः सुग्रीवोऽयं पुरो हनुमानयं

मम च कतिचिद्धाणास्तेऽमी निषङ्गनिषादिनः ।

किमसि विमनाः कोऽयं पापः कृती भवसि क्षणात्

क्षणमिति गिरं रामेणोचेरभाषि विभीषणः ॥ ९६ ॥

उदितमभवदृष्ट्वा देवैः समिद्धवि तावुभा-वजुचितामिदं पद्धचां देवो रथेन यदस्रभुक् । मनसि मरुतामीशिश्वन्तामधादथ निश्चया-दनलसवलचक्षुमीलः स मातलिमैक्षत ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्येऽष्टत्रिंदाः सर्गः समाप्तः ।

अथैकोनचत्वारिंशः सर्गः॥

अथान्तरिक्षाद्वपुषः प्रभाभिर्क्षिम्पन्दिशो दाशरथेः पुरोऽभूत । निबद्धसर्वारिकुलपमाथं रथं समादाय सुरेन्द्रसूतः ॥ १ ॥ स मातलिर्भृतलगोचराय देवाय देवार्थसमुद्यताय । नमश्रकार प्रथमं विपाश्रिज्जगाद पश्रादिति सुनृतानि ॥ २ ॥ प्रतीहि मां मातलिमिन्द्रसृतमात्मानमिन्द्रानुजमप्यवेहि । त्वमादिदेवो भगवाननन्तस्त्वमन्तहेतोरिह रावणस्य ॥ ३ ॥ मीनस्त्रयीमन्वसरस्त्वमप्सु त्वं विश्वमेतत् कमठो विभर्षि । दंशङ्कराग्रेण समुद्रमुलात्त्वया वराहेण धरोद्धतेयम् ॥ ४ ॥ जगन्त्रयीविद्रवदं हिरण्यपूर्वे पुरा त्वं कशिपुं व्यदारीः। तथाऽर्घसिंहार्घमनुष्यमुग्रं कृत्वाऽद्धतं रूपमभूतरूपम् ॥ ५ ॥ मायामयं वामनविशरूपमुत्पाद्य पादत्रययाचनेन। विं तथाक्रान्तसमस्तलोकं रसातले वासितवानिस त्वम् ॥ ६ ॥ परश्वथाग्रौ हुतराजलोकं त्रिःसप्तकृत्वस्तदनन्तपूर्तेः । त्वमेव रूपं मिल्रिनीचकर्थ स्वरध्वरोधाद्वपुषाऽमुनैव ॥ ७ ॥ जयस्यरीनित्थमपि त्वमुर्व्यामेभिः किमस्माभिरिहागतैस्ते । परं ग्रहाणाग्रजगौरवेण पौरन्दरीमभ्युपपत्तिमेनाम् ॥ ८ ॥ इदं तदाहुः कवचं निवातमिदं पयोदाभिजनं धनुश्र । सहस्रसंख्या भगवन्नमी ते मयूरकण्डयुतयस्तुरङ्गाः ॥ ९ ॥ प्रतीच्छ सर्वे विजयस्व वेगात प्रसीद पश्य द्रवतः कपीन्द्रान् । अनेन मच्छन्दचरेण घोरं जिह द्विषं दाशरथे रथेन ॥ १० ॥ तेनेन्द्रसाहाय्यमहोत्सवेन समीयुरुद्दामगिरः कपीन्द्राः । विल्रज्जमानोऽधिरुरोह रामः क्षणादपर्यस्तकुथं रथं तम् ॥ ११ ॥ स देवसूतः सविशेषमूर्छेद्धर्यानुगुण्यप्रथितानुभावः । तमस्तुताश्चर्यरथाधिरोहक्रियागुणन्यक्कृतशक्रशोभम् ॥ १२ ॥

पशस्य भूयस्तमिदं जगाद मानुष्यके विस्फ्रीरतं मयैतत् । तवोपयातस्य महेन्द्रमूलमुपेन्द्रभावेऽपि न दृष्टमासीत् ॥ १३ ॥ प्थस्तवायं हरयस्तवामी तवाहमग्रे वद किं करोमि । वेरोचनेर्वश्चनकारणेन भ्राता कनीयानसि वासवस्य ॥ १४ ॥ प्रसीद सन्धेहि पृषत्कधाराः सौत्रामणं चापमिदं गृहाण । तपान्तजीमृत इव प्रसर्पन् जयोद्धतश्रीर्दिशि दक्षिणस्याम् ॥ १५ ॥ ततः प्रतीताः कपयः प्रतीयुर्निशाचरानागतसंप्रहर्षान् । ते पूर्वमासन्नमुरवारिभङ्गादलब्धयुद्धैकमहा महान्तः (१) ॥ १६ ॥ ततान तारः प्रकरं गिरीणां न प्रागिवाकर्ण्यत शङ्ककर्णात्। कमप्यधाज्जन्यकलावलेपं नलस्तलेनाहतहस्तिकणेः ॥ १७ ॥ पिवेष भूयः पिशिताशयुनामेकोऽङ्गदः कोटिमनोकहाङ्गेः। अग्रे यहच्छाधिगतेन घोरं ग्राव्णाऽवधीत कुम्भहनुं हनूमान् ॥ १८ ॥ आदेहपातादयमाहवोऽपि रामस्य सारोऽपि विलोकनीयः। क्षपाचराः खादत खादतापि न घातमात्रादरयोऽत्र हेयाः ॥ १९ ॥ इति श्रतायां प्रभुघोषणाया रक्षोवलं तत क्षभितं चचाल । तद्वीक्ष्य द्राज्जगदुः प्रवङ्गाः परस्परं साध्वसकस्मलाङ्गाः ॥ २० ॥ स क्रम्भकर्णः सच मेधनादः सच प्रहस्तः खलु नैव कश्चित् । एतेऽधुना राक्षसशब्दवाच्याः पुरः पिशाचैः सह युद्धमासीत् ॥ २१ ॥ को मातलिः के हरयस्तथाऽमी स एव को वा मघवाऽभ्यपेतः। युद्धस्य रक्षोधिपतेः पुरस्तादस्य त्रिलोक्येव न कापि के स्मः ॥ २२ ॥ यस्यानिशं दृषणमेव जाल्मो विभीषणः श्रावयति प्रवङ्गान् । सोऽयं समभ्येति चमुसमग्रः क्षुच्यो दशग्रीव इति प्रवीरः ॥ २३ ॥ इति प्रतापाचाकितैः कपीन्द्रैरैन्द्रं ग्रुहुः स्यन्दनमाश्रयद्भिः । अदृश्यत प्रष्टिनशाचर।लीकालीनिमीलद्दशदिग्दशास्यः ॥ २४ ॥ रे राम रे लक्ष्मण रे हनूमन् यूयं त्रयः केवलमाहवेऽस्मिन् । अस्पासु जञ्झानिलभीषणेषु विभीषणो रेणुरयं वराकः ॥ २५ ॥

ध्वस्तः परा रावणिरावणाभ्यां येनागमज्जम्बुकवद्विडौजाः । तेनाधुना संप्रति गच्छ राम निर्वाहको मातलिरागतस्त्वाम् ॥ २६ ॥ इत्यग्रहीद्वाणपरम्पराभिरग्रे सुमित्रातनयं पसृत्य । छेत्तन्यदन्ताधरतालुजिह्वानसुरभुजः कर्णकट्रपदेशान् ॥ २७॥ वनौकसामाहवलक्षणानां चचाल कोटिः सह लक्ष्मणेन । तं रावणस्योपश्चयस्थमीये कृत्वापसन्यं रथमिन्द्रस्रतः ॥ २८ ॥ सा कण्डहेषालहरी हरीणां स रासभानां रसितोर्मिरुचै: । विवत्रतुर्भूरजिस प्रद्धे तद्दैरथं युद्धमभूतपूर्वम् ॥ २९ ॥ यत्सत्यमिन्द्रादिप सातिरेकं रामः स्तुतो मातिलेना तदानीम् मरुद्धिरस्तूयत सौष्टवं तद्पुण्यराशेरपि रावणस्य ॥ ३० ॥ योग्याभिरायोधनसाधनानामुभौ समानौ मुहुरैक्षिषाताम् । स पक्षपातश्रकरे मरुद्धिर्यत्पुष्पवर्षेण रघुप्रवीरः ॥ ३१ ॥ असंख्यशाखामृगराक्षसक्षेमसंख्यसेनाङ्गविशेषसंपत् । असंख्यशङ्कादिकतूर्यभाण्डं चण्डपतिद्वन्द्वि नियुद्धमासीत् ॥ ३२ ॥ क्रराङ्गालिः सङ्गरगोचराणामावेदयन् मर्म सलोहितानाम् । विभीषणो रावणलोचनानामभूत पुरो राघवकर्णमुले ॥ ३३ ॥ ततश्चकम्पे गुरुसाध्वसोर्मिर्विभिषणः संवरणोद्धरोऽपि । ररक्ष रामे रथिनि क्षितिस्थं तं लक्ष्मणः पङ्किमुखाननेभ्यः ॥ ३४ ॥ आलोकनोद्भतनिजान्ववायद्रोहिक्रयारम्भफलोपभोगात् । स रावणात् कारणरूढवैरान्माभीतिवादः कपिभिः प्रपेदे ॥ ३५ ॥ रथस्य ताक्ष्योदपि कामगत्वं योग्याबलान्मातलिराजहार । वाहाश्र ते बर्हिरुचः प्रकामं तमूहुराविलगभिरङ्गहारैः ।। ३६ ॥ ते तेऽवतस्थः(प्रजहुः)कपयोऽभ्यमित्रं जैत्राभिरामैः करणप्रभेदैः । महौजसो भूमिषु तासु तासु कराङ्गिलाङ्गलगृहीतलीलाः ॥ ३७ ॥ रथं वरूथं क्रथमक्षमश्वान् सृतं च नाभीक्ष्णमभीक्षते स्म । सौमित्रिसग्रीवसमर्पितात्मा रामः परं लक्षमिषोश्रकार ॥ ३८ ॥

शरेष्वमोघेषु रघद्वहस्य जग्मः क्षयं राक्षसवीरवर्याः । त्रणे सुषेणस्य दशैव रोहत्यविघ्नरोषा हरयो ववल्गुः ॥ ३९ ॥ दूरं ममज्जे दशकन्धरेण स्वकन्धरालीरुधिरापगासु । रराज रामः परितः प्रवृत्तास्तदा यश्वःक्षीरसमुद्रवीचीः ॥ ४० ॥ जानूरुनाभीकुचकण्डघोणाललाटकेशान्तशिखाधिकाभिः । क्षपाचराः काननगोचरेभ्यो ररक्षिरे शोणितनिम्नगाभिः ॥ ४१ ॥ निषुदिताग्रेसरयातुधाना वनौकसः शेषमभिष्रवृत्ताः । सेदुः स्वलन्तः समरस्थलीषु नासङ्दीकर्दमपारमीयुः॥ ४२ ॥ रिपावपि स्वार्थकणानुबन्धान्मूर्ध्नः प्रणामप्रवणस्य पातात् । नन्ते जातोत्सववत्कबन्धः फेरुण्डकोलाहलडम्बरेण ॥ ४३ ॥ पपुः शिवा न व्युषितान्यसृञ्जि जुगुञ्जुरुष्णोष्णनवास्रपानात् । व्यसोरपि ऋव्यलवात्र गृधा भेजुर्भटास्यभुकुटीभयेन ॥ ४४ ॥ ममर्द रक्षोधिपतिः कपीन्द्रानिन्द्रक्रुधा मातलिमभ्यधावत् । रामः प्रतीयेष तमापतन्तं प्रषत्कवर्षेण भुजान्तराले ॥ ४५ ॥ हसत्रवादीच क एष कोप: मृते दशग्रीव रिपुस्तवाहम् । ततस्तमुत्सृज्य निशाचरेन्द्रस्ततान रोषेण रघुप्रवीरम् ॥ ४६ ॥ स्मेराननस्तं वदति स्म रामश्चिरात् प्रपन्नं सदृशं त्वयैतत् । सन्धेहि सन्धेहि शरानुदारानुदारमोजः शृणुमस्त्वदीयम् ॥ ४७ ॥ पौछस्त्य पौछस्त्य बली किलासि कैलासमुन्मूलितवानसि त्वम् । प्रकाशयाञ्च द्रविणं तदद्य त्वयारिणा तुष्यत रामभद्रः ॥ ४८ ॥ ततः कपन्द्राः प्रभुसूनृतेन तेनोन्मदस्तेष्वरिषु प्रजहः । जहुर्भयम्लानरुचः पिशाचानुत्तेजसः पुण्यजनानमार्गन् ॥ ४९ ॥ बलोत्तरं वालिसुतो जघान जघान वीर्योत्तरमाञ्जनेयः । अभृदसंख्या युधि राक्षसानां यथोत्तरं जाम्बवता हतानाम् ॥ ५० ॥ ततश्रमृदुर्गतिसंभृतक्रुक्षिर्गत्य वेगन रणाङ्गणस्थः । हस्तैरुद्दस्तैः कपिमात्तमात्तमभुङ्कः नक्तश्चरचक्रवर्ती ॥ ५१ ॥

```
अमोचयन्मोचनिभान् कपीन्द्रान्दन्तोष्ठजिह्वागलतालभेदी ।
द्विषस्ततः स्वादुभुजो भुजाभ्यां दिग्धेषुपूर्गोपनयेन रामः ॥ ॥ ५२ ॥
नालीकनाराचविकर्णकर्णिविपाठवैतस्तिकसिंहतुण्डैः ।
गोजाविगोधाननवत्सदन्तैराजघतुस्तावितरेतरस्य ॥ ५३ ॥
शस्त्रेषु वैयर्थ्यमुपागतेषु सस्मार सोऽस्त्राणि निशाचरेन्द्रः ।
रामः पुरस्तानि परिस्फुरन्ति प्रत्यस्त्रवर्षेण हसन्तुनोद् ॥ ५४ ॥
आर्तस्वरं रावणजं जिगाय स योग्यया केवलयैव राम: ।
वस्त्वन्तरग्राहमप्रुष्य बुद्धेरद्वैतवादी मितया गिरेव ॥ ५५ ॥
अस्त्रान्तरैरन्तरयाश्चकार दशाननः संनिहितावसानः ।
म्रहूर्तमस्त्राणि रघुद्वहस्य मन्दक्रधः काम इवेश्वरस्य ॥ ५६ ॥
दशाननत्रासचलाग्रहस्तमुत्साहयामास रघुप्रवीरः ।
स्तं हरेः स त्रपया सहूर्तमवाङसुखश्रोदयति स्म धुर्यान् ॥ ५७ ॥
किमग्रतो याति किमेति पश्चात् किमीयतेऽधः किमथोपरिष्टात् ।
स्थित: किमन्ते किमकाण्डलोल: संवर्तवायो: परिणामभेट: ॥ ५८ ॥
किमर्थहेतुः किमनर्थहेतुः किमन्धकारः किम्रुत प्रकाशः ।
इति द्विषस्तस्य गतैर्वितेने महेन्द्रजालानि महेन्द्रसृतः ॥ ५९ ॥
आसादितारातिजयोद्धरत्वादभीक्ष्णमाविष्कृतसामवादः ।
आत्माधिकां सारथिवृत्तिमिन्द्रः स्वसारथेर्दाश्वरथौ ददर्श ॥ ६० ॥
अहो रथस्यास्य हरेरिदानीं सत्त्वोद्धरः संयति संप्रचारः।
असावधिष्ठातुकृतो विशेषः स्विदित्यनुचैरमरैर्वभाषे ॥ ६१ ॥
स रावणः शत्रुरथं शरोधैः सहस्रकृत्वः कृतमाजिवाह्यम् ।
प्रक्षेत्रमासीत् प्रधनात्तदानीं नालं तिलस्यार्थमपि स्वदोर्भिः ॥ ६२ ॥
रामक्षरपैरविषह्यवेगैः शिरांसि ऌनानि शरोत्तरेण (?)।
नाबुध्यत व्यग्रतया दशास्यस्तदुष्णकीलालपरिष्ठुतोऽपि ॥ ६३ ॥
एकं न जज्ञे हतग्रुत्तमाङ्गं शरं निषङ्गादिव बाणपूर्णात् ।
जहर्ष मुर्धास्यभराद्वहुनां ( द्विलूनात् ) लघुभवन्नर्धवपुर्भरेण ॥ ६४ ॥
    84
```

अपश्चिमेनाथ रघद्वहस्य प्राप्तान्तरालानि शरानिलेन । निपेतुरुत्पाकपरिश्चथानि रक्षस्तुणेन्द्रस्य शिरःफलानि ॥ ६५ ॥ वेळां न सिन्धोर्नमुचेर्न मूळमासाद्य ळङ्कगमपि नेव तस्थुः । असम्भुजो रामशरमणुना विश्वश्रमुर्मृत्युमुखान्तराले ॥ ६६ ॥ ते दक्षिणाशामुखसंप्रमुताः पीतार्कभासो दशकण्ठवाणाः । काष्ट्रामदीचीमनयन कपीन्द्रान घर्मान्तमेघा इव राजहंसान ॥ ६७ ॥ चकार तृणीरशतं च तुच्छं न किश्चिदाधत्त परोपघातम् । नचापराद्धेषुतया ललज्जे जहर्ष गोणीभिरयोगुहानाम् ॥ ६८ ॥ आमूलॡनानि शिरांस्यरोहन् भुजो भुजांशैर्जधनैर्न क्रुत्तः । न राघवस्यापि शराः शितास्ते दुदुः क्षतिं कामपि रावणस्य ॥ ६९ ॥ चापान्तरं पार्श्वचरोपनीतं सद्यः समादाय समाहितेषुः। रघुप्रवीरस्य शरासनज्यां लक्ष्यं चकार क्षणदाचरेन्द्रः ॥ ७० ॥ स तर्जितः सारथिनार्धमार्गे तस्यैव सैन्यावयवे पपात । एवं न किंचित्तु ददुस्तदीयाः शराः रथोत्सारणयावधृताः ॥ ७१ ॥ अकैतवोपस्थितम्रत्तमायामप्युज्झति पाग्वडवो न रेमे । सत्यं गतोऽसीत्यभिधाय मृढां स्मरन् त्रियामप्सरिस त्रवीरः (?)।। ७२ ॥ अयुध्यतायोधनमूर्धिन दीर्घं गवः शराकारकृता भटेन । जित्वा विडालाक्षमनुक्षतेन वीरं विरूपाक्षमहन् गवाक्षः ॥ ७३ ॥ द्विधा चकार द्विविदो हताक्षं ममाथ रुष्टः शतमिन्द्रजानुः । मम्ले पिशाचाय निजे गजेन न चन्दनस्तृप्तिमगाद्रीणाम् (?)॥ ७४॥ द्वतं दशग्रीवरथः स भग्नः सुग्रीवनुत्रेन शिलोचयेन । रथान्तरस्थेन स तेन पश्चादपश्चिमायां निद्धे दशायाम् ॥ ७५ ॥ हा मित्र सुग्रीव हतोऽस्यनेन पापीयसेति प्रमिमील रामः। तं मातिलर्बोधयति स्म यावत्तावद्वितन्द्रः शुशुभे कपीन्द्रः ॥ ७६ ॥ एकेषुणा सन्नशिलाश्वतानि विशालविष्फारविडम्बराणि । इसन् इसनेव शरासनानि रामो दशास्यस्य दशाप्यलावीत् ॥ ७७ ॥

संवेगिभन्नप्रतिशस्त्रजालादलातसङ्घातिनभादभीक्ष्णम् ।
रामस्य रक्षोधिपसायकौघान्मर्भाणि धर्मः सुतरामरक्षत् ॥ ७८ ॥
स वीरवाादिनलिविप्रणुक्षो विलोचनोल्काविलदुर्निरीक्ष्यः ।
निर्वाणमेष्यिन्निकटीवभूव रामाम्बुदे रावणकृष्णवर्त्मा ॥ ७९ ॥
अथोत्पतद्भिः क्षतजप्रवाहैः शिरोधराभ्यो दशकन्धरस्य ।
दूराद्भवन्तोऽपि घृणारयेण नभस्सदामादिदेरे समूहाः ॥ ८० ॥
अथ दिवम्रुपनीते रावणे राघवेण प्रथममनिमिषाणामम्बरे डिम्बमासीत् ।
प्रसरदनयभावेनोपसंगृह्णमाणास्त्रिदिवसदनभूतास्तेन पश्चान्ननदुः ॥ ८१ ॥
रणरवलमवतेरुः कर्मणा तेन विष्णोरुपहितपरितोषाः सर्व एवामरीघाः ।
दश्चरथ इति राजा सोऽपि शक्रेण सार्धे निजसुतविजयश्रीदर्शनायाजगाम ॥८२॥
श्वतमख सखे दुर्भार्यायाः प्रमाणयता वचो मनुजितलकस्तैस्तैः कष्टैर्मर्येष कदर्थितः ।
विलिसितमभूत्तदेवानां न तद्युवयोः कृतं कृतमनुशयेनेति स्मेरो हरिस्तमसान्त्वयत् ॥ ८३ ॥

दहगुरमरा भूयो जैत्रैर्वपुर्भिराधित्रणै—
रमृतमपतद्धारासारैः परीत्य रणस्थलीम् ।
अभिनववपुःशोभाभाजः सभाजितनाकिनो
जहपुरसुभिः प्रत्यायातैः प्रवङ्गमयूथपाः ॥ ८४ ॥
सम्रत्थाप्याद्यातः शिरसि पृषदश्वेन हनुमान
जतु(मृदु)ज्वालाजालः सुचिरममृशत्रीलमनलः ।
स्फुटं सुग्रीवं च स्फुटकलितरोमाश्चनिकरो
निनाय स्वोत्सङ्गं निजकरसहस्रेण सक्ति। ॥ ८५ ॥
कृतार्थानां तेषामिति समरपारं गतवतां
गतं तत्तत्राहस्निदशगणसंवादसुभगम् ।
विधाय ज्येष्ठस्य व्युपरतवतः कर्म विहितं
हदन्नामादेशात् पुरमिवशदेकः पलभुजाम् ॥ ८६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये एकोनचत्वारिंशः सर्गः समाप्तः।

अथ चत्वारिंशः सर्गः ॥

<u>→•</u>

अथाविभ्रतहर्षास्ते सहस्राक्षसमिश्रयः (?) । पितः स्मरति सोत्कण्ठं रामे सौमित्रिणा सह ॥ १ ॥ स्वपुत्रार्तिनिरासार्थं हरिपादरजांसि च। परिमार्गति सुग्रीवे स्वैरं शिरसि पाणिना ॥ २ ॥ एह्येहि दृष्टोऽसि चिरादिति गद्भदभाषिणः । वायोः स्तुवति वात्सल्यमर्थोद्धद्धे हनूमति ॥ ३ ॥ अङ्गार्पणैर्व्यञ्जयति स्वैरं मुग्धे पितः पितः । मरुत्पतेः परिष्वङ्गं वर्तमानमिवाङ्गदे ॥ ४ ॥ क्रतो गतास्तव ज्वालाः स्पृत्त कामं न रोदिमि । इति स्वमायमाने च नीले बाल इव क्षणम् ॥ ५ ॥ स्वयम्भ्रवः क्षणे तस्मिन् जाम्बवत्परिणाहवाः (?)। विनिश्चिन्वति रामस्य प्रवृत्तिं मैथिलीं प्रति ॥ ६ ॥ श्रयानेष्वेव कपिषु तमस्यरुणजर्जरे । प्रवाति वाते सुरभौ निलनीकोशनिर्गते ॥ ७ ॥ प्रपन्ने तुर्यपटहैमौंने शून्येषु वेश्मस् । स्फूटं रिटतुमारब्धे लङ्कानिष्कुटकुक्कुटैः ॥ ८ ॥ हा मन्दोदिर सम्राज्ञि क्व गतासि हता वयम्। इतीव भाषयन्तीषु वापीषुर्मिभुजैरुरः ॥ ९ ॥ कासांचिदवशिष्टानामवैधव्यविलम्बिते । उन्मूर्छिति भटस्त्रीणामनुमारमहारवे ॥ १० ॥ सम्यगादिश्य दारूणि स्तुषाणां करुणावशात्। जगाम राघवाभ्याञ्चं शान्तवेगो विभीषणः ॥ ११ ॥ (कुलकम्) स दूरात प्रत्यभिज्ञातः क्षपान्तक्षणयामिकैः। आवेद्यतासम्नतरः प्रथमं कपिनायके ॥ १२ ॥

प्रविश्य प्रश्रयवशात्तल्पान्तं पवनात्मजः । विभीषणस्यागमनं कथयामास लक्ष्मणम् ॥ १३ ॥ रजनौ सावशेषायामेव राजा विभीषणः। समायात इति श्रुत्वा रामः शयनमत्यजत् ॥ १४ ॥ कार्यमार्यागतं वेद्मि वक्तमभ्यद्गतत्वरः । अयमहाय संप्राप्तस्तवाप्तेषु विशेषवान् ॥ १५ ॥ वद्तीति सुमित्रायास्तनये कोसलात्मजः। उत्थाय महयामास महाराजं विभीषणम् ॥ १६ ॥ आसांचक्रे समं तेन सुग्रीवम्रुपवेशयन् । सगौरवं जाम्बवति व्यावर्तितम्रखाम्बुजः ॥ १७ ॥ पप्रच्छ समुदाचारपर्यन्तेऽथ विभीषणम् । लङ्कागतमनातङ्कं त्वराञ्चङ्की रघृद्धहः ॥ १८ ॥ पप्रच्छ तं प्रह्नशिराः सौमित्रिस्तद्नन्तरम् । वेपमानः प्रजावत्याः प्राणितव्ये विनिश्चयम् ॥ १९ ॥ सत्यं ब्रहि वलत्यार्या रावणे निहतेऽपि यत । सपर्या स्वयमार्याया देवपादैरुपेक्षिता ॥ २० ॥ आर्य विज्ञापयाम्येष किमार्या विस्मृतेव वः । तदनन्तरवृत्तान्तं यन्न पृष्टो विभीषणः ॥ २१ ॥ तावृचे वाक्यसंक्षेपान्मितवादी विभीषणः। नाथौ किं बहुनोक्तेन गम्यतां यत्र जानकी ॥ २२ ॥ मिय स्थिते स्थितैवासावसून् संरुध्य गत्वरान् । एतावत्सु मुहर्तेषु संशयो मम तां प्रति ॥ २३ ॥ प्रसीद गम्यतां नाथ जीवन्ती वीक्ष्यतामियम् । भ्रियेत वेलामियतीमप्रामाण्यादसंशयम् ॥ २४ ॥ अवोचत सभास्तारानभीक्ष्णं सम्रुदीक्ष्य सः । विदाङ्करुत वैदेही विलम्बान्नावलोक्यते ॥ २५ ॥

मान्ये ततो जाम्बवति हन्मत्येकवळ्ळमे । सुग्रीवे सुहृदि प्रह्ने बहुन् व्यञ्जयतीङ्गितम् ॥ २६ ॥ तारे हरों केसरिणि सुषेणे शरभे रभे । सानुप्रस्थे पृथौ भूम्रे भूम्राक्षे गन्धमादने ॥ २७ ॥ दरीम्रुखे च समुखे कपौ दिधमुखेऽङ्गदे। तत्र तत्रापि विज्ञातसाहायकमहागुणे ॥ २८ ॥ विभीषणस्यानुगुणं भाषमाणे रघृद्वहः i प्रह्मालम्ब्य सौमित्रिमशोकवनिकां ययौ ॥ २९ ॥ उन्मीलोन्मील वैदेहि पश्य देवि दिशः ग्रभाः । एति त्वत्पतिमादाय क्षणादार्यविभीषणः ॥ ३० ॥ गतो दःसहदःखोष्मा कालः कमललोचने । अनन्यशीताः सुचिरमादृत्ता दिवसास्तव ॥ ३१॥ उन्मूलितं रिपुकुलं सुवेले पतिदेवरौ । मनोरथः स्तोकशेषः किं तथैव विषीदसि ॥ ३२ ॥ यद्यपीदं प्रियसिव त्रिजटे तद्पि स्फुटम् । न ममात्मनि कल्याणमन्तःकरणमीक्षते ॥ ३३॥ शुणु कारणमन्तःस्थमार्यपुत्रस्य वेदस्यहम् । स विभेति महासत्त्वः कौलीनस्य कणादपि ॥ ३४ ॥ एकाकिनी दीर्घमहम्रुषिता शत्रुसद्मनि । मित्रस्थानस्थितोऽपीह कः साधु मिय वक्ष्यति ॥ ३५ ॥ आन्तरः पुरुषो वेत्ति वेत्ति वायुः शिखी तथा । वेत्तीयं द्यौभेगवती वेत्ति भूर्जननी च माम ॥ ३६ ॥ पश्यन्त्येव जगद्भुत्तं न वदन्ति किमप्यमी । अहं साध्वीति संपृष्टा कथं वक्ष्याम्यसाक्षिकम् ॥ ३७ ॥ किं भूयसा भगिनि मां गणयान्यगतामितः। विरहज्वलनोच्छिष्टं जुहोमि ज्वलने वपुः ॥ ३८॥

मैंवं मैथिलि भर्ता ते दृद्धसेवी रघदुहः। वेत्ति वेदवतीवृत्तं रम्भाष्टत्तं च स ध्रुवम् ॥ ३९ ॥ अत्यरुन्धति च स्त्रैणमापाणिग्रहणात्तव । रामो जानकि जानाति जनवन्न पुमानसौ ॥ ४० ॥ तपस्विन्योरिति तयोः संवदन्त्योः परस्परम् । आसीत्परस्तात्परिषत्सविशेषं विभीषणः ॥ ४१ ॥ किमन्यत्पण्डितम्मन्ये जाते रघपतौ तदा। धिगिति स्वयम्रदीप्तं साऽविशदहनं सती ॥ ४२ ॥ तामरुन्धन्त कपयस्तस्याः प्रतिहतास्त्विषा । किमन्यत्सोऽपि काकुत्स्थः प्रेक्ष्य तां चिकतोऽभवत् ॥ ४३ ॥ पृष्टो न जाम्बवानेष पृष्टो नैव विभीषणः। सुग्रीबोऽपि न पृष्टोऽयं न पृष्टो हुनुमानयम् ॥ ४४ ॥ अनुष्ठितं घोरमिदं त्वया राघव लाघवात्। यद्दरुक्तैः प्रतिष्टेयं प्ररस्तादेव मानिनी ॥ ४५॥ केन केनाहृतं दारु केन केनाहृतः शिखी। केन केन कृतो द्रोहश्रपलेन वनौकसा ॥ ४६ ॥ केन त्वमाहतो वहे केन चैषा हुता त्विय । राजस्वं कथमादत्से तीक्ष्णदण्डः कपीश्वरः ॥ ४७॥ आकृष्यतां द्वतं देवी कृशानुः किं करिष्यति। धियतामात्मतनुभिः सतीयं वानरेश्वरैः ॥ ४८ ॥ हा मुखं मुग्धविम्बोष्टं हा नेत्रे पक्ष्मलायते । हन्त हेमतरोर्वे हीं दग्धां धिगिति वहिना ।। ४९ ।। तेनाक्रन्दनिनादेन कपीनां गगनस्पृशा। अष्टादशमरुत्कोट्यः समानीता भुवस्तलम् ॥ ५०॥ ऊचुस्तास्तात काकुत्स्थ कोऽयमद्य मनीषिणः।

तव ज्यम्बकचुडेन्दुलेखायां लाञ्छनभ्रमः ॥ ५१ ॥

तात नान्यगृहस्थाऽपि चलत्येवंविधा वधुः। सा योषिज्ञातिरन्यैव या स्वगेहेऽपि चश्चला ॥ ५२ ॥ शीलं नाम तदेतस्याः परं जानीमहे वयम्। पुच्छ नः सत्यमितरो दोषमेवेक्षते जनः ॥ ५३ ॥ पश्य रामकलत्रस्य चारित्रं ज्वलतोऽनलात्। उदेति शुद्धचाऽधिकया शिलिशौचिमवांशुकम् ॥ ५४ ॥ प्रमाणमनुधावन्ति पण्डिता भवदादयः। प्रमाणाभासमासाद्य किमस्यां व्यतितिष्ठसे ॥ ५५ ॥ आर्य पूर्वस्तवेक्ष्वाकुः सूर्यसायुज्यमीयिवान् । कृत्सनं पश्यति काकुत्स्थ नृणां सुकृतदुष्कृते ॥ ५६ ॥ अयमाह विशेषेण विशुद्धेयं वधुस्तव। माभूः शङ्क्युकी तात गृहाणोमिति गेहिनीम् ॥ ५७॥ वैवस्वतो मनुरयं त्वामाह गृहिणीमनु । मा गच्छ वत्स सन्देहमसन्दिग्धगिरो वयम् ॥ ५८ ॥ अयं दिलीपो भूपालः पौलस्त्योन्मलनात्तव । दुरं राघव तुष्टोऽपि रुष्टो वाम्यपरिग्रहात् ।। ५९ ॥ रघुर्लघुतरं पाह त्वामयं कुपिताननः। यदहासीर्विना दोषान् कुशध्वजसमुद्भवाम् ॥ ६०॥ हे देवा मम दुर्बुद्धेस्तनयः सदृगीदशः। इत्यवादीद्दशरथो विनिश्वस्य मितं वचः ॥ ६१ ॥ अहो बालस्य कौलीनभयमस्येत्यजोऽब्रवीत्। यदर्भमात्मदेहस्य छित्वायं दूरमाक्षिपत् ॥ ६२ ॥ किं बद्धः सरितां नाथः क्रेशिताः किं वनौकसः। त्यक्तव्या यदि वैदेही किं हतो दशकन्धरः॥६३॥ इति रामं सम्रुद्धित्रय चिन्तयत्सु परस्परम्। गतेषु हर्षादित्युक्तवा सूर्यवंश्येषु राजसु ॥ ६४ ॥

जज्वाल परमत्युचैरिचिष्मान सुरसंसदि ।
नादहत्तां सतीत्यग्निः कोऽप्ययं तत्र कः शिखी ॥ ६५ ॥
मरुद्रणानां सर्वेषां पूर्वेषां च रघृद्वहः ।
प्रामाण्यात् परिजग्राह प्रियामग्निसमपिताम् ॥ ६६ ॥
ययुर्दत्वाऽऽशिषं देवाः कपयो ननृतुर्भुदा ।
रक्षांसि भेजुर्लङ्कायामभिषिक्तं विभीषणम् ॥ ६७ ॥

(असंपूर्णः)।

परिशिष्टम् । २ । सप्तर्त्रिशः सर्गः ।

तत्राथ तं हतुमता निहतं निकुम्भं वीक्ष्य प्लवङ्गापतयो जयघोषणाभिः। उद्यत्प्रमोदरससम्भृतमानसास्ते व्यालोलकुण्डलितवालघयो ववल्गुः ॥ १ ॥ तेषां स कोपि रणमूर्द्धनि वानराणां तद्धेतुरुद्धतजयध्वनिरुचचार । श्रोत्राध्वना दशमुखस्य मनः प्रविश्य शोकेन यः सपदि सङ्गमयांवभूव ॥ २ ॥ पुत्रेषु बन्धुषु सुहृत्सु सुहृज्जनेषु भृत्येषु तेषु न तथा युधि निष्ठितेषु । विश्वत्रयस्य जयिनः स यथाऽनुजस्य पीत्या शुशोच किल कुम्भनिकुम्भनाशे।। ३ ॥ तूर्णं रणाद्पगतक्षणदाचरेभ्यो विज्ञाय तन्निधनमाधिकरं दशास्यः। <u>.</u> नेत्रावलीविगलदश्रुपरम्पराया व्याजाज्जलाञ्जलिमिवेष ददौ जयाय ॥ ४ ॥ मानैकगेहमपि दूरमभूतपूर्वा सम्प्राप योषिदिव कातरतामकस्मात् । आसन्नवर्तिनिरतस्य विनाशकाले सञ्जायते विननयः प्रकृते न कस्य (१) ॥ ५ ॥ धैर्य विद्वाय स जगस्त्रयधैर्यहारी शोकातिरेकविकलीकृतचित्तवृत्तिः । वकैस्तदा दशभिरश्रुजलाभिषिक्तैरित्थं सगद्गदपदं व्यलपद्दशास्यः ।। ६ ॥ आगच्छ वत्स मम यच्छ वचो निकुम्भ प्राप्ता त्वया विम्रुखता पितुरग्रजे किम् । आबालकेलि विनयैकनिकेतनेन मचित्तरृत्तिपदवी न कदाऽप्यलङ्कि ॥ ७ ॥ दुःखाकुलं हृदयमेहि परिष्वजस्व सम्पत्यदो मम निवारय दीर्यमाणम् । हा इन्त तातगुरुमेनमनिष्टकष्ट कष्टामिमामनुभवन्तग्रुपेक्षसे किम् ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठ विष्टपजयी त्वीमिति प्रतीमः कोसौ प्लवङ्गपश्चना भवतोऽवसादः । एहोहि वीरवर नन्दय नन्दयैनं शोकात्समुद्धर समुद्धर को विलम्बः ॥ ९ ॥ क्कत्र त्रजामि हृदयं क विनोदयामि कस्याग्रतो निजमिदं कथयामि दुःखम्। ह्मनुः सखा सहचरः सचिवो रहस्यरक्षैकतत्परमना हि भवान्ममाभूत् ॥ १०॥ धिग्दुर्विधेर्विलिसतं विषयेन बुद्धेः त्वं येन संस्मरणमात्रमनायि वत्स । किंवांऽथ तस्य मदभाग्यमहानिलेन निर्द्धृतपादप इवासि परं निरस्तः ॥ ११ ॥

बालोप्यसि पचुरवीररसाम्बराशिरग्रेसरः समरकर्मणि वाहिनीषु । वीरेषु वासवजिदादिषु सत्सु वत्स नाहं जयं प्रति न सम्प्रति संशयालुः ॥ १२ ॥ उन्मील्य शोकविकले मिय ग्रश्च चक्षः सम्प्रत्यहो न समयश्चिरशायितायाः। निद्रायितं समिति चेद्भवता प्रसिद्धधाम्नोऽपि राक्षसपतेर्मम का जयाशा ॥ १३ ॥ हेलाविहारितपुरन्दरकुम्भिकुम्भ कुम्भानुज त्वमपि वानरकीटकेन। तेन प्रसद्ध समरे विनिपातितोऽसि लीलायितं जयित केवलमीश्वरस्य ॥ १४ ॥ बाष्पाम्बपुरलहरीपरिरुद्धकण्ठः सोऽलं विलप्य सहसा किल जोषमास । शोकस्य इन्त विषमः प्रसरः स कोऽपि येनात्मसाद्दशमुखोऽपि बलादकारि ॥ १५ ॥ तस्मित्रपापशुचिमौलिकिरीटकोटिरत्नद्यतिव्यतिकरस्तिमितैर्वभासे (१) । सा राक्षसैः परिषदिन्द्रधनुर्विराजिनिर्वातनिश्वलतमैर्जलदैरिव द्यौः ॥ १६ ॥ पाकोन्मुखं दश्चमुखस्य पुराकृतानां दुष्कर्मणां मनसिकृत्य फलं तदानीम् । संसत्सदः परिगलक्षयनाम्बुसिक्तां केऽप्यासनान्तभ्रवम्रुल्लिखर्निखाग्रैः ॥ १७ ॥ केऽप्यस्मरन् गिरमृषेर्हदि न।रदस्य केऽपि स्फुटं भवमनित्यतया निनिन्दुः । केचिज्जगुर्नियतिरेव बलीयसीति दीर्घां विकल्पपटलीं चिरमीयुरन्ये ॥ १८ ॥ सौहित्यमस्ति न जगद्भसतां परं नस्तेषां कियत कबलनं नरवानराणाम् । दोर्विक्रमादगणिताखिलविश्वसाराः केऽप्युत्कटा इति हृदा घटयांवभूवुः ॥ १९ ॥ अस्तोकशोकविकलं तमवेक्ष्य चण्डदोर्दण्डद्पेदलितामरवीरवीर्यम् । इत्युर्जिताक्षरमुवाच वचः खराङ्गजन्माथ संसदि तदा मकराक्षरक्षः ॥ २०॥ लीलापचालितमहेशनिवासशैल स्वामिन् शुचाऽन्यजनवत् परितप्यसे किम्। निःशेषिताखिलवन।न्तमहाद्रुमोऽपि पाथोनिधिं दृहति न पवलो दवाग्निः ॥ २१ ॥ प्रायो द्विषत्यभिभवेन स शोकपात्रं जायेत तत्प्रतिविधान अनीश्वरो यः। सीदेत्तटद्वभिरपां हि रयो न तेषाग्रुन्मूलनक्षमतमो विटपाहतोर्मिः ॥ २२ ॥ स्फूर्जद्वलात्मविषयीकृतविश्व विश्वश्रीसारिकाश्रितमहाभुजपञ्जरस्य । कस्ते रिपुस्तिभ्रवनस्य भवान् विजेता सम्भावना मनसि का व्यतिरेकपक्षे ॥ २३ ॥ भास्वत्किरीटमणिराजिविराजिमौलिमन्दारचारुकुसुमशकरं किरन्तः । इन्द्रादयोऽपि ककुभां पतयः पदाग्रे येन प्रसद्य विजितास्तव लोलुठन्ति ॥ २४ ॥

पूर्वं विचीर्णतपसा परितोषिताद्यः सम्प्राप सर्वपरमास्त्रज्ञतानि धातुः । तेजस्विनं तनुभवं तव मेघनादं कस्तं सहेत समरे रजनीचरेन्द्र ॥ २५ ॥ आस्तां महेन्द्रविजयी स हि वीरवर्यः किं तेन नीचनरयोः कपिकीटकेषु । त्वच्छासनादहमपि क्षणदाचरेन्द्र कुद्धो रणे त्रिभुवनं कवलीकरोमि ॥ २६ ॥ क्रोधोद्धरभुकुटिधिकृतधूमकेतुर्निर्घातघोरघनघर्घरसिंहघोषः । स्वामिन्नहं जगदुपप्रवदानशौण्डः कुर्वन् प्रवङ्गमकुलप्रलयं विलक्ते ॥ २७ ॥ वेगान्निपातिविशिखपकरेण कण्टात् सञ्छेदितैर्वनसदां स्रवदश्रुमिश्रैः । अद्यान्त्रनालवलयग्राथितैः शिरोभिर्लेङ्कगपथेषु तनवै वद तोरणानि ॥ २८ ॥ को विक्रमो विनिहतैर्भ्रेजशालिनो मे तैर्भूरिभीतिभवनैः कपिभिर्वराकैः । गम्भीरवारिनिधिवन्धनगर्वितौ तौ द्वावेव हान्म दशकण्ठ रणे मनुष्यौ ॥ २९ ॥ सन्तर्प्य रक्तसुरया कपियूथपानां तेषां शिरांस्युपनयन् प्रयतः फलानि । उत्कृत्तकण्ठपरिकृप्तनरोपहाँरैः कुर्यो बिंछ पलभुजां रणचन्त्वरेऽस्मिन् ॥ ३० ॥ कीलालकल्पितनदे रणदीक्षितोऽस्मि स्नातः समुचलितदुष्कृतिमन्त्रगर्भम् । क्रप्तप्रवङ्गसमिधो जठराग्निकुण्डे रामं जुहोमि रचयत्ररमेधयज्ञम् ॥ ३१ ॥ स्थामैकधामभ्रुजनिर्जितविश्वसारो न प्रापयामि युधि दाशरथी रथी चेत् । अद्याहमन्तकपुरं क्षणदाचरेन्द्र तत्का भवेत्सुभटसंसदि मे प्रशंसा ॥ ३२ ॥ प्रत्यक् विचारय निवारय मोहमन्तः पौलस्त्य कोऽहमिति चिन्तय मा विषीद । स्मेराशयो निजिशरांसि भवानिवान्यः कश्रश्चदर्चिषि निकृत्य जुहाव वह्नौ ॥ ३३ ॥ इत्युत्कटस्फुटवचांसि निशम्य तस्य मृढः परां मुदमवाप निशाचरेन्द्रः। स्थाम्नामिहास्ति भ्रजयोस्तव किं न साध्यमित्थं प्रश्नस्य समराय तमादिदेश ॥ ३४॥ उद्गर्जता प्रियवचोभिरधीश्वरस्य प्रोत्साहितेन रजनीचरकुञ्जरेण । चित्रं मदान्धमनसा हरयोऽपि तेन सङ्ख्याधिका न गणिताः स्फुटकेसरास्ते ॥ ३५ ॥ क्षक्तित्रिशूलहलमुद्गरभिण्डमालपासासिपद्विशगदाङ्कशपाशगर्भम् । हैमं रथं ध्वजविराजितमेत्य वाजियुक्तं स सारथिसमाहृतमारुरोह ॥ ३६ ॥ दृष्यद्भिरायुधधरैर्निशितासिरोमसंस्पर्शनोदितपरस्पररोषबाष्पैः। क्रूरैः स्थलप्रधनविद्धिरुद्यवीर्यैर्वक्षःस्थलपतिहतेन्द्रपविपहारैः ॥ ३७ ॥

पिङ्गमदीप्तनयनैर्नवनीरदाभैर्दीर्घास्यकोटरललद्रसनाकरालैः। अत्युन्नतायतरदोक्षिक्तितान्तरिष्ठै रक्षोभटैरनुगतः स ययौ रणाय ॥ ३८ ॥ युग्मम् ॥ दानोद्धरिद्वदंहितवाजिहेषासंमूर्च्छितप्रतिदिशं पिद्धे पयोधेः। स्फारं प्रघोषमपि राक्षसवाहिनीनां तत्कालनिर्गमनतूर्यमहानिनादः ॥ ३९ ॥ मुर्च्छन् सुवेलगिरिकन्दरकोटरेषु मन्द्रायुधध्वनितसंमिलितं समन्तात् । खं व्यानशे तरलयन् द्युसदां समाजं प्रस्थानहिंदिमरवः पलभुक्चमूनाम् ॥ ४०॥ मध्ये स्त्वलत्करितुरङ्गरथैः प्रतीपवातोद्धृतध्वजपटायुधचामराद्यैः । बाह्यात्मनामञ्जूनैर्विदितोऽप्यपायः सेनाचरैर्न दृहशेऽतिमदावलेपातु ॥ ४१ ॥ भ्रान्तास्तदा शिरसि मांसभुजो न गृधाः सेनादिभिस्तद्शुभं विविद्ः पुनस्तैः (?)। अत्युत्रबोधि(१)पतगा अपि नः स्वपक्षच्छायाभिरुद्रतभयाः प्रियमाचरन्ति ॥ ४२ ॥ तैर्दुर्निमित्तशतशंसितसन्निपातैरप्याहवोत्कलिकयाऽऽकुलितैः पलादैः। आत्यन्तिकान्वयपरिच्युतशेषुषीकै(१)रैक्षि प्रवङ्गमवलं तुम्रलं पुरस्तातु ॥ ४३ ॥ ग्राहोग्रराक्षसगणामनणुप्रमाणां घोरारवां करितुरङ्गतरङ्गमालाम्। सेनां रुरोध सहसा प्रबल्नः प्रवङ्गान्यूहो महान् विधिनियोग इवान्धिवेलाम् ॥ ४४॥ प्रावर्तत ष्रवगराक्षसवाहिनीन।मन्योन्यमर्दनरसातिशयो रणोऽथ । मुष्टिद्रमाद्रिनखरप्रतिरुद्धवेगनिास्त्रिशमुद्धरगदापरिघपहारैः ॥ ४५ ॥ अम्भोजनालवदलं कपिभिः प्रणुत्रा निन्युः शरैः शिखरिणः शतखण्डशस्ते । तैर्प्रक्तशैलशिखरैः पिशिताशनानामग्रान्त आशु शमिताः शितशक्तयोऽपि ॥ ४६ ॥ ग्राहग्रहा वलयिताः ततपुच्छदण्डैरावेष्ट्य रोषरभसद्विगुणारुणास्यैः । उर्च्या प्रकम्पितफणीन्द्रफणासहस्रमाजिघरे प्रसभमस्रभुजः कपीन्द्रै: ॥ ४७॥ गाढप्रहारपतिता रजनीचराणां वान्तो मुखेन रुधिरं हरयो मुमुर्च्छ:। प्राणाः परं रुरुधिरे नियमेन तेषां रामाभिधानहरिकार्यरसामृतेन ॥ ४८॥ अङ्गेषु वज्रकठिनेषु निपत्य तेषां मुक्ताः शिलाः कपिभिरापुरणुत्वमुच्चैः। हस्तोद्धृतानि हतये पलभुग्भिरेव ते चायुधानि रभसोत्प्रवनेन जहुः ॥ ४९ ॥

तेषां वलीमुखबलेरितशैलसानुसंघट्टजं कुलिशकर्कशविग्रहाणाम् । ्र शङ्कामगुः शिखिनमुग्रशिखं निरीक्ष्य सिद्धा दिवि प्रलयकाल्रमहानलस्य ॥ ५० ॥ नक्त अर्दे विनिहताः परिघमहारैः सम्मृष्टिता रणभ्रवि प्रवगा निपेतः। ये न्यस्य पादमुरसि द्रुतलब्धसंज्ञास्तेषां शिरांसि रुषिताश्रक्रपुर्नखाग्रैः ॥ ५१ ॥ आत्मानमप्यगणयंश्व रणानुरोधी स्वीयांत्रपात्रमवभिद्य नखैः प्रवङ्गः। कश्चित्रिजास्थिशकलायुधभृत्रिहन्तुं यान्तं प्रहृत्य रजनिचरमभ्यधावत् ॥ ५२ ॥ कश्चिद्विपन्नकरिदन्तविवल्गदङ्गस्तस्थौ गतासुरिप शोणितभ्रुक् तथैव । मद्राहमृष्टिनिहतोऽपि पपात नासौ धिड्यां मुहः स्वमिति तु प्रवगो निनिन्द ॥ ५३ ॥ भग्नोद्यमाः सकलजर्जरितास्थिबन्धवक्षस्यदग्रतलग्रुष्टिहताः कपीन्द्रैः। हस्ताबिजानि विविदुः श्लथमुष्टिबन्धात् शस्त्राणि ते न निपतन्त्यपि नष्टसंज्ञाः ॥ ५४ ॥ तेषाममन्द्रमदमेदुरमत्सराणां सेनाम्रुदग्रतरसां प्रवगप्रवीराः। निन्युर्जयं रणरसोद्धरकेसरास्ते पश्चानना इव घटा युधि सिंधुराणाम् ॥ ५५ ॥ मस्तिष्ककीकसयकृद्रसमज्जमेदोमांसास्थिशोणितवसाकुलितपदेशम् । ग्रुश्रादिपक्षिनिकरस्य च जम्बुकानां सोहित्यहेतुरभवत्समरांगणं तत् ॥ ५६ ॥ निष्ठां प्लवङ्गमबलैर्बलशालिनोऽपि ते निन्यिरे पलभुजो बहुन्नः समीके । उद्यद्धयोत्तरलतारदृशः कियन्तः सेनापतिं च शरणं मकराक्षमीयुः ॥ ५७ ॥ मा भेष्ट तिष्ठत विमुश्चत मा मृधं वो भीतिभ्रमो मनसि कोऽयमभूतपूर्वः। तत्कोऽस्मि संयति न चेज्जगदद्य वाणैः कुर्यामराववमलक्ष्मणमप्लवङ्गम् ॥ ५८ ॥ रक्षांसि तेन गिरमित्यभिधाय तानि दोर्गर्वखर्वितिधया रजनीचरेण । वैरं पितुर्मनिस संस्मरता कपीन्द्रान्ध्रवत्वा रणाय चकमे रघुनाथ एव ।। ५९ ।। सुग्रीवनीलरभरम्भनलाञ्चनेयताराङ्गदद्विविदमैन्ददरीमुखाद्याः । तं न प्लवङ्गपतयो रुरुधुर्वृतैकवीरे भटे न हि घटेत मृधेऽन्यरोधः ॥ ६० ॥ सार्द्धं चतुर्दशसहस्रानिशाचरैर्यं पूर्वं भवान् खरमुदग्रबलं जघान । स्वामिन् विलोकय पलाञ्चवरूथिनीनां नेता तवाभिमुखमेति तदङ्गजोऽयम् ॥ ६१ ॥

प्रत्यप्रकृटकुश्लेषु रणोत्कटेषु योधेषु सत्स्वपि निशाचरचक्रवर्ता । सेनापुरःसरमम् मकराक्षमेकं कृत्वा जिगाय भ्रवनानि चतुर्दशापि ॥ ६२ ॥ सर्वोन्सराञ्जयति संयति लीलयैव मर्त्यानसौ न गणयत्यभिमानदोषातु । आशीविषभूकृटिमीक्षितुमप्यशक्तो लोकोत्तरः प्रतिभटः पुरुषः पुरोऽस्य ॥ ६३ ॥ युक्तस्य दोभिरिप विंशतिभिः प्रसिद्धैः द्वावेव पङ्किवदनस्य तु ग्रुख्यदोषौ । एकः पिबन्निव जगत्रयमग्रतोऽसावन्यो न कस्य विदितो युधि मेघनादः ॥ ६४ ॥ अस्तप्रहस्तम्रखम्रख्यमहाभटोऽपि लङ्कापतिर्यदम्रुनैव दधाति दर्पम् । तस्पादम् यमपुरीपथिकं क्ररुष्व तत्तादृशां हि महसां तव किं न साध्यम् ॥ ६५ ॥ देव प्रसह्य भवता भुजगेन्द्ररौद्रैर्निष्ठापितस्य रणमूर्धिन पुरा पृषत्कैः । पन्थानमेष गत एव पितुर्निजस्य कार्य हि कारणगुणै(र्व्य)तिरिच्यते(न) ॥ ६६ ॥ इत्यं विभीषणवचांसि धृतावधानः श्रुत्वा स मानवतनुः पुरुषः पुराणः । देवैः प्रवङ्गमञ्जरीरधरैः परीतः तं लीलंपैव भगवानवलोकते स्म ॥ ६७ ॥ काक्रतस्थ वेदि बलवानसि मानवेषु मा गर्वमुद्रह कृतं तव विक्रमेण । साङ्गामिकत्वमथवा यदि किश्चिद्स्ति तत्तिष्ठ रे तव विलोकयिताऽस्मि सारम् ॥ ६८ ॥ कोदण्डदण्डगुणसंहितवाणपुङ्कवेछत्करं तमिति वादिनमापतन्तम् । तद्योद्धकाममृतुजं विनिवार्य रामः प्रापत्तमस्रपमनर्गलमात्मनैव ॥ ६९ ॥ अन्योन्यसायकबलाहतिजातवन्हिज्बीलाकरालितसमस्तनभोन्तरालः । पश्यत्सु मत्सरभृता दिवि निर्जरेषु तेनाहवः प्रवट्टते रघुनन्दनस्य ॥ ७० ॥ आकर्णकुण्डलितकार्म्वकमुक्तवाणः क्ष्वैडारवैर्मुखरयन् ककुभां मुखानि । सूर्योन्वयस्य पुरतः स पिधाय सूर्यं तत्कालरात्रिमिव रात्रिचरश्वकार ॥ ७१ ॥ दिग्व्यापिभिः प्रचुरवीर्यभराभिरामो रामोऽपि तस्य विशिखान विशिखेविभिद्य । तद्यानकेतुमळुनात्सहसा सुराणां दोलायमानमनसां सह साध्वसेन ॥ ७२ ॥ यावच रोषपरुषः प्रधनाय धन्वी भूयोऽपि पौरुषधनः स धनुर्धुनाति । तावत्पपात धनुषा सह तस्य बाहुर्बाणेन बालहरिणाङ्क्युखेन लूनः ॥ ७३ ॥

अत्रान्तरे अतुरगेषु च सारथों च चक्रद्वयभ्रमदरेषु च क्र्बरे च । बाणास्तथा रघुपतेर्निशिता निपेतुः सर्वात्मनैव स यथा विरथो बभूव ॥ ७४ ॥ तत्कालमुज्झितरथः प्रतिगृह्य कुन्तं हन्तुं स गाधिमुतशिष्यमगाधवीर्यम् । अभ्युत्पपात समुदश्चितबाहुदण्डः क्रुद्धः क्षितिभ्रविवरादिव पुण्डरीकः ॥ ७५ ॥ कुन्तभ्रमभ्रमचमत्कृतसिद्धसङ्घं तं वीतसाध्वसमथाईपथपपन्नम् । छित्वा शिरः शुरमुखेन शिलीमुखेन सम्प्रापयद्रघुपतिः पुरमन्तकस्य ॥ ७६ ॥ पौलस्त्यस्य त्रिभुवनरिपोर्मुख्यरक्षःप्रवीरे नीते नाशं दशरथभुवा तत्र पुत्रे खरस्य । अङ्गैक्ष्यद्वहरूलपुलकेः पद्मनालायमानैः वीरध्यानं किमपिकपयः प्रीतिभाजो ववल्गुः॥७७

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये महंभीमकृतौ सप्तत्रिंदाः सर्गः ॥

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा ग्रुधा । अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भीमकवेः कवितारसे ।।

अष्टत्रिंदाः सर्गः ॥

अथ क्षुरपेण रघुद्वहस्य तं छिन्नशीर्षं समवेक्ष्य खारिम् । पापुर्भयभ्रान्तविलोचनानि रक्षांसि शेषाणि कियन्ति लङ्काम् ॥ १ ॥ समन्ततो दृष्टरघृद्वहस्य शस्त्रान्धकारादिव दिग्विमुदैः। स्वनाश्वश्चलुकुलमानसैस्तैः कथश्चिदापे दशकण्ठसंसत् ॥ २ ॥ दशाननायेति मलीमसाभा नाशं शशंसुः खरनन्दनस्य। ते यातुधाना इव सम्परायभङ्गोद्धवाकीर्तिमषीविलिप्ताः ॥ ३ ॥ तत्स्थैर्यमौज्झत्तद्पायवात्यावलाद्भुतो यद्दशकण्ठशाखी । तदेन्द्रजिद्वाहुविकत्थनैव लता ग्रहोऽभूदवलम्बनाय ॥ ४ ॥ आकुश्चितं सन्यम(व) चकमी निवेश्य पादं मणिरत्नपीठे । दुर्वारदोर्दर्पमसौ जगाद दशाननः संसदि मेघनादम् ॥ ५ ॥ वदन्त्यमी सङ्गरकान्दिशीकाः प्रत्येषि कच्चिन्मकराक्षनाशम् । तस्मिस्तु मायापिहितस्वरूपे मन्ये ऽत्ययभ्रान्तिरमीभिरापे ॥ ६ ॥ ऋक्षप्लवङ्गैकपरिच्छदेन निरोजसा विक्रमवर्जितेन । न जीयते तेन स तापसेन गोमायुनेव द्विरदोऽतिमत्तः ॥ ७ ॥ कासौ तरस्वी मकराक्षवीरः क्षुद्रस्तपस्वी क स रामनामा। कस्तर्कयेन्नाशमग्रुष्य शाबात्पञ्चाननस्येव कुरङ्गपुत्रात् ॥ ८ ॥ स तेन चेत्संयति शौर्यशाली छलेन केनापि हतो महीजाः। न जात पंसां हि बलं बलीयः कालो बलीयानिति मे वितर्कः ॥ ९ ॥ त्रैल्लोक्य(?)ल्लोकोत्तरविक्रमस्त्वं रणाय वत्सोत्सहसे न यावत् । चेतश्चमत्कारकराणि तावत् मनुष्यडिम्भस्य विजृम्भितानि ॥ १० ॥ समन्ततस्त्वच्छरजालदृष्ट्या सान्द्रान्थकारे सति मेघनाद । बभूव नालं युधि दर्शनेऽपि सहस्रनेत्रस्य सहस्रनेत्री ॥ ११ ॥ नेन्द्रादयः संयति लोकपाला न च ग्रहा नो वसवो न रुद्राः । न सिद्धविद्याधरिकसराश्च तवाभिम्रुरूयं बलिनोऽपि जग्मः॥ १२ ॥

पितामहाराधनदृष्टसर्वमहास्त्रपारस्य जगस्त्रयेऽपि। कः संयुगे वत्स तवोर्जितस्य सोहं शरासारमलंभविष्णुः ॥ १३ ॥ भीरुस्वभावाचपला कपीनां जातिर्न सा तेऽभिमुखी भवित्री । तौ तिष्ठतश्चेदुरगेन्द्रभीमैः शरैः समाप्तिं मनुजी नयस्व।। १४।। तावद्य मिथ्याजिटली मनुष्यी सुग्रीवमात्माग्रजघातिनं तम् । कुलद्रहं वत्स विभीषणश्च त्वमन्तकस्यान्तिकमापयाशु ॥ १५ ॥ तत्र्यस्तसर्वप्रधनातिभारः स सन्निगद्येति तदा व्यरंसीत । व्रत्रद्विषद्वैर्यपि वीरवर्यस्तां वाचमोमित्युररीचकार ।। १६ ।। अथारिनिर्मूलनबद्धकक्षो विक्षोभयन्नाकसदां मनांसि । ययौ प्रणम्य क्षणदाचरेन्द्रं स ब्रह्मरक्षानुगतोऽज्न्यगारम् ॥ १७॥ स क्रूरकर्मा शरपत्रदर्भानास्तीर्य वह्नावभिचारमन्त्रैः। हविमेहाजाङ्ग्लमश्रदृश्वसमित्समिद्धे(१)जुहवांबभूव ॥ १८ ॥ निकृत्तकण्ठस्य शितिच्छगस्य निधाय शीर्षं सृचि छोहमय्याम् । आच्छन्नधाराभिरसङ्मयीभिः पूर्णाहुतिं शक्ररिपुश्रकार ॥ १९ ॥ अथो रथं न्यस्तसमस्तहेतिमारुह्य मायापिहितस्वरूपः । आधाय सन्धां रिपुनिर्जयाय ययौ स जन्याय भुजाभिमानी ।। २०॥ किमेतदित्यञ्जतमीक्षितासु दिक्षु प्रवङ्गौः स समाशशंस । विभीषणस्तं रवमाहवाय निर्गच्छदिन्द्रारिधनुर्गुणस्य ॥ २१॥ नभश्रराणामपि लोचनानामगोचरत्वं वियति प्रयातः । स ताडयामास बलेन बाणैर्वलीम्रखात्राक्षसराजसूनः ॥ २२ ॥ यतो यतः सम्पततः पृषत्कानद्राक्षुरक्षामरुषः कपीन्द्राः। दधाविरे ते दुमशैलहस्ता जिघांसया व्योमनि तत्र तत्र ॥ २३ ॥ मायाविनस्तस्य रणे न रूपं न कार्म्युकं नापि रथो न यन्ता। परिस्फरद्वाणपरम्पराभिर्विद्धं स्वमेवैक्ष्यत वानरेन्द्रैः ॥ २४ ॥ यान्येककालं शतशः समेत्य सानूत्यमुश्चन् दिवि वानरेन्द्राः । अलब्धलक्ष्याणि दिवः पतन्ति तानेव तानि व्यथयांवभ्रवः ॥ २५ ॥

संपञ्यतां वैरिदिदक्षया द्यां केषाश्चिदक्षप्रवगेश्वराणाम् । स पुरियत्वा परितः पृषत्केर्प्रखानि भस्राकरणीचकार ॥ २६ ॥ स्फारस्फुरत्तद्विशिखाभिघातस्फुटत्कपीन्द्रे।द्भृतशैलजन्मा । जगद्विसर्पी ध्वनिराविरासीत्संवर्तनिर्घातसहस्रघोरः ॥ २७॥ शरोत्करेण प्रहरत्यवश्यं मामेव नान्यं रुषितो हठेन । वलीमुखेन्द्रैरिति बाणभिन्नैः प्रत्येकमन्तर्विभरांवभूवे ।। २८ ।। तदीयनाराचशताभिपातक्षतक्षरच्छेाणितशोणशोभम् । मधुद्ये पुष्पितर्किशुकानां तद्वानरानीकमवाप लक्ष्मीम् ॥ २९ ॥ पत्यङ्गमृक्षप्रवगप्रवीरास्तद्वाणभिन्नाः शतशो मुमूर्च्छः । करोद्धतान्नो विविदुईमाद्रींस्ते नष्टसंज्ञाः पततः पृथिव्याम् ॥ ३० ॥ रे रे प्रकाशीभव मुश्च मायां त्वमाद्यवीरो दशकन्धरस्य । वीरव्रतं क स्थलयोधिता चेत्त्वया विजिग्ये कथमित्थमिन्द्रः (१)।। ३१।। मुहुः समास्फोटितपुच्छदण्डं नर्दन्तमुचैस्तरमित्युदीर्य । विशिष्य सोऽक्षस्परणेन बाणैर्वीरं समीराङ्गजमाजघान ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥ समुद्धतक्षिप्तगिरीन्द्रशृङ्गेराच्छादयन्तं जलदैरिव द्याम् । शिलीमुखैः संयति सूर्यसुनुं विव्याध स व्याध इव द्विपेन्द्रम् ॥ ३३ ॥ अवार्यवीर्यस्य सुरेन्द्रश्रत्रोः पतत्पृषत्कैश्चितयुद्धमाप्तान् । हदान्न सत्त्वामृतमुत्तरङ्गः चित्रं मनागभ्यगमन्नलस्य (?) ॥ ३४ ॥ चिक्षेप शृङ्गाणि तथा गिरीणां शालान्विशालानपि वालिसूनुः। तद्वर्जनव्यग्रतया कथश्चित्स वाणसन्धानपरो यथाऽऽसीत् ॥ ३५ ॥ निरन्तरं व्योमनि शैलशालविक्षेपजातश्रमसालसाङ्गः। तन्मार्गणैर्ममु विद्धमात्रो निपत्य नेत्रे निमिमील नील: ॥ ३६ ॥ तारं त्रिलोकीविदितैकसारं भूभृत्कराग्रं नभिस स्फुरन्तम् । निशातशक्त्या हृदये निहत्य स लम्भयामास विसंज्ञमुर्वीम् ॥ ३७ ॥ गवो गवाक्षो गवयो गजश्र दरीम्रुखश्रन्दन इन्द्रजानुः। रम्भो रुमण्वान् विनतो नतश्च रभः सुबाहुः द्विविदोऽथ मैन्दः ॥ ३८ ॥

तन्नेकशस्त्राहतिभिः समन्तात् शराससंग्राहविशीर्णगात्राः। एते तथाऽन्येऽपि वलीग्रुखेन्द्राः सङ्क्रामखिन्ना इव शेरते स्म ॥ ३९॥ तदाशुगावेगतयाभिरामबलैकशालाग्रविणी विशाला (१)। अह्राय शाखामृगराजिशाखा प्रवेपमाना किल भङ्गमाप ॥ ४०॥ वेलातटान्तांश्च दरीगिरीणां द्वीपानि वार्द्धेस्तरुकोटराणि । दृष्टा निपातं युधि यूथिकानां भयादनीकानि युयुः कपीनाम् ।। ४१ ।। हरीश्वरो जाम्बवताऽङ्गदेन समं सुषेणेन हनूमता च। विभीषणः स्वैः सचिर्वेश्रतुर्भिस्तस्थौ प्रभू दाश्चरथी परीत्य ॥ ४२ ॥ किं कान्दिशीकैर्निहतैरमीभिर्मयेति मुक्तः(क्त्वा) एलवगान्हतास्थः। अत्यादराद्दाशरथौ शरोघान् ववर्ष(तत्रैव)तथेन्द्रशत्रुः ॥ ४३ ॥ आकर्णकृष्टोत्कटचापदण्डे सुरेन्द्रशत्री क्षिपति क्षरपान् । अहो महोवर्ष्म पुराणपुंसः तन्मर्मरक्षेकपरं वभव ॥ ४४ ॥ किंकार्यतामोहमना विनाशे प्रत्येकमुत्सर्पति वानरेषु । स्वैरप्रचारं तमवेक्ष्य शत्रोः रामं तदा लक्ष्मण इत्युवाच ॥ ४५ ॥ क्षयाय सर्वेक्षणदाचराणां वैरिश्चमस्त्रं तदहं नियोक्ष्ये । क्षयाग्निरौद्रार्चिषि यस्य यास्यन्त्युत्त्वातपक्षाः शलभत्वमेते.॥ ४६॥ ततोऽध्वगानां कुशलोऽस्तु पन्थाः सुराः परं संमद्रमुद्रहन्तु । निर्विघ्नमुचैर्मुनयो जयन्ता(?)मनैकषेये विहितेऽद्य विश्वे ॥ ४७ ॥ रोषातिरेकात्कृतसर्वरक्षःक्षयाय(तु)सन्धानदृढपयत्नम् । प्रोवाच सुस्मेरम्रुखाम्बुजश्रीः रामः सुमित्रातनयं नय**ज्ञः ॥** ४८ ॥ किमेष रक्षोपसदेषु तेषु विजृम्भते ते प्रतिघान्धकारः । स्फुरद्विवेकांग्रुनतोऽपि रोचि(?)विंलुप्यते येन निरङ्कुश्वेन ॥ ४९॥ अयुध्यमानान् पृथुकान् प्रमत्तानन्तःसतः साध्वसिनोऽतिदृद्धान् । तव घतो मांसभुजोऽपि भानोः कुलावलेपी भविता कलङ्कः ॥ ५० ॥ रोषान्निवर्तस्व न युक्तमेतत् न धर्मग्रुज्झन्ति रणेऽपि शूराः। विम्रुक्तधर्मस्य कदाऽपि पुंसः किं वत्स सिध्यन्ति मनीषितानि ॥ ५१ ॥

उदारगम्भीरगुणाभिरामम्यक्तवेति वाक्यं विरराम रामः । निवर्तयामास निजं क्रियायास्तस्याः सुमित्रातनयोऽपि चेतः॥ ५२ ॥ बलं विद्धप्तं सकलं कपीनां रोमाग्र एवापि मम क्षतिने । एतावजित्वा बत तातपादान् पश्यामि न श्यामिकया कयाऽपि ॥ ५३ ॥ विदारितेन्द्रद्विरदेन्द्रक्रम्भा अप्येतयोर्मे विशिखास्स्वलन्ति । तातेन दिष्टोऽस्म्यनयोर्जयार्थमलङ्कनीयो हि गुरोर्नियोगः ॥ ५४ ॥ यमः सुरेन्द्रो धनदः प्रचेता जिता मयाऽमी युधि लोकपालाः। मनुष्यमात्राविप तावदेतौ मनो विजेतुं मम संशयालु ।। ५५ ॥ तन्मायया मोहियतुं यतिष्ये मुहाविमी मे भवतः सुजेयौ । इत्यादि चित्ते सुचिरं विचिन्त्य जगाम लङ्कां दशकण्यमुनुः ॥ ५६ ॥ तस्मिन्गते जाम्बवतो निदेशात् महौषधीनाम्रुचितक्रियाभिः। क्षणातु शरीरैर्विशदान् कपीन्द्रान् चक्रे चिकित्सां चतुरः सुषेणः ॥ ५७ ॥ म्रखाम्बुजानि व्यकसन्सुराणां गतेऽन्तरिक्षादथ मेघनादे । ये वाऽभवन् नष्ट्चराः प्रवङ्गास्तेषांजकीटा (खञ्जरीटा) इव शीघमीयुः॥५८॥ प्राप्तप्रबोधैः प्रसभं परस्य पुरी परीये परितः प्रवङ्गैः । तदा सुरेन्द्रारिकृतस्तु तेषां दुःस्वमतुल्यः स वभूव डिम्बः ॥ ५९ ॥ आक्रान्तकान्तनगरीनिलयाग्ररथ्याप्राकारचैत्यशिखरोपवनद्रमाणाम् । कोलाइलेन मुदम्रदृहतां कपीनां चक्रे पदं हृदि सुरेन्द्ररिपोरमर्षः ॥ ६० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये अष्टत्रिंशः सर्गः ।

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा । अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भिमकवेः कवितारसे ॥

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

अथो निदेशास्त्रिदशेन्द्रशत्रुनिंगृढमन्त्रस्य दशाननस्य । मायामयीं रामवर्ष्ट्रं विधाय स पश्चिमं द्वारमवाप पापः ॥ १ ॥ म्लानां कुशां शोकनदीनिमग्नां दीनां कृपाहीमकृपेन तेन। करावकृष्टामिव वारणेन तां पद्मिनीमैक्षत गान्धवाहिः॥ २ ॥ तां वीक्ष्य निस्त्रिंशकरेण तेन साध्वीं पुरस्ताद्धृतवेणिमूलाम् । दुःखस्य रोषस्य कृपारसस्य जगाम कोटिं परमां हनूमान् ॥ ३ ॥ उल्लक्कितो वारिनिधिर्यदर्थ भ्रान्तं त्वयाऽस्मिन्नगरे यदर्थम् । प्रभ्रप्रभुस्ते व्यथते यदर्थं तां रक्ष रे वानर इन्यमानाम् ॥ ४ ॥ आबालकालादपि संचितं यत् संदर्शयास्मासु बलं तदद्य । स सान्त्वनेनैव निषेद्धकामं इसन्त्वाचेति प्रनः पुनस्तम् ॥ ५॥ त्रायस्व मां राम जगच्छरण्य युक्ता न ते लक्ष्मण मध्यपेक्षा । तदक्षनिर्वाणपरं हन्मन् गतं वलं तेऽद्य यतः ऋथोऽसि ॥ ६ ॥ पापाऽस्मि तात पियदुःखदेति स्थाने तवाशीर्मिय निष्फलाऽऽसीत् । तवापि हा गोत्रगुरो वसिष्ठ रामेऽनघे किं फलिता न वाचः।। ७ ।) तामात्ररां गद्गदिकार्तकण्ठीमिति ब्रुवाणामितदीनवाचम् । हत्वाऽसिना तस्य पुरो दुरात्मा यथागतं रात्रिचरश्रचार ॥ ८॥ स कोऽपि हा हेति रवस्तदानीं वनौकसां तत्र सम्रुङ्खलास । पत्रच्छ येनान्तरनिष्टशङ्की रामः शुचां कारणमागतांस्तान् ॥ ९ ॥ शनैरशंसन्नतिमात्रपृष्टास्तदिन्द्रजिद्दारुणकर्म तेऽस्मै । तद्वाक्यतीव्राज्ञनिना हतोऽसौ पपात शाखीव विभिन्नमूलः ॥ १० ॥ कैकेयिमातः फल्रितस्तवैव सहस्रशाखः खळु कामशाखी । इति ब्रुवाणेन च लक्ष्मणेन पादारिवन्दोपरि तस्य पेते ॥ ११ ॥ ययुः परां निर्गतचेतनास्ते काष्टां ग्रुचः कामपि वानरेन्द्राः। विभीषणस्तत्त्वविदेक एव न शोकपङ्केन पुनर्विलिप्तः ॥ १२ ॥

पयोऽभिषेकेन पदाम्बुजाग्रे संवाहनेन व्यजनानिलेन । मुर्च्छा तयोर्दुर्द्धरशोकवेगसमुद्भवा शान्तिमनायि तेन ॥ १३ ॥ क्षणं ग्रुमूर्च्छ श्लथगात्रयष्टिः क्षणं स चैतन्यिमव प्रपेदे । क्षणं पुरस्थामिव वीक्षमाणः प्रियां प्रसीदेति जगाद रामः ॥ १४॥ मृगाक्षि मामानतमौिलमेनं मुत्तत्वा (मत्वा) मुखे मोचय मौनमुद्राम्। मनो ग्रहमीनिनि मध्यमानग्रपेक्षसे किं मम मन्मथेन ॥ १५ ॥ मृषा किमित्थं रसने ब्रवीषि गतैव साऽत्यन्तमदर्शनं मे । विभीषणस्तं प्रलपन्तमेवं कर्णामृतपायम्रवाच वाक्यम् ॥ १६ ॥ अद्यैव देवी न विपर्ययोऽत्र साक्षात्कृता नाथ चरैर्मदीयैः। निक्कम्भिलाहोमपरेण तेन मायाविनाऽसौ निरमायि माया ॥ १७ ॥ न कारयेत्तादृगनिष्टमस्या जयाशया रुद्धमतिर्दशास्यः। विधातुमीशो न विना तदाज्ञां भुशं नृशंसोऽपि च मेघनादः ॥ १८॥ तस्य प्रसन्नस्तपसा विरिश्चिः पुरा वराणां शतप्रत्ससर्ज। स साम्प्रतं निश्चितमस्ततन्द्रो जुहोति हव्यं विजयाय वन्ही ॥ १९ ॥ समृतवर्मायुधवाजिकेतुः संजुह्वतस्तस्य रथोऽग्निकुण्डातु । आविर्भविष्यत्यपि तं न तस्मिन्नारूढमीशोऽपि विजेतुमीशः ॥ २०॥ निकुम्भिलाहोमसम्रुत्सुकत्वान्मोहात्मिकीमित्यकरोत्स मायाम् । किमन्यथा वानरयूथपेभ्यो निरत्ययं पूर्णमनोरथः स्यातु ॥ २१॥ तस्यैकतानत्वग्रुपागतस्य सम्पूर्यते होमविधिर्न यावत् । असंशयं सम्प्रति नाथ तावदाक्रम्यते नेतरथा स जेयः ॥ २२ ॥ तस्येति वाक्यामृतशीकरौंघैर्निर्वापिताशेषमनोऽभितापः । रामः कियब्रिः कपियूथनार्थैः सहादिश्रह्भणमाहवाय ॥ २३ ॥ नीलानिली दक्षिणवामपक्षे विधाय पश्चात् नलदुर्भुखादीन् । पुरस्सरीभूतविभीषणेन सौमित्रिरादिष्ट्रपथश्रवाल ॥ २४ ॥ सुरर्षयो हर्षविकासिवऋा जयाशिषोऽस्मै ददुरम्बरस्थाः । स्वर्योषितश्राक्षतपात्रहस्ताः प्रास्थानिकं मङ्गळमस्य चक्रः ॥ २५ ॥

अपि स्वयं स्वात्मजनायकस्य तस्यैव तन्वश्रनुजीविधर्मम् । सुरेन्द्रशत्रुं तरसा जिगीषोः समीरणः पष्टचरः सुखोऽभूत् ॥ २६ ॥ छन्नान्तरिक्षक्षितिदिग्वितानां तामापतन्तीं प्रतनां कपीनाम् । कुम्भंनिला(निकुंभिला)यामिकयातुथानाः पौलस्त्यपुत्राय समाज्ञज्ञांसुः ॥२७॥ तत्कालमुतसञ्य कृतार्धहोमं स निर्ययौ रोषवशंवदात्मा । अग्रेसरं वानरवाहिनीनां विभीषणं चाथ हसस्रवादीत ॥ २८ ॥ भ्रातुस्तनूजः प्रणमत्ययं त्वां दिष्टचाऽद्य दृष्टोऽसि चिरात्पितृन्य । अस्पद्वधार्थं सह मानवेन भवान्कपीनां बलमानिनाय ॥ २९ ॥ धातुः कुलेऽभूर्दशकन्धरस्य वीराधिवीरस्य च सोदरोऽसि । मुक्त्वा तमत्रावसरे परेषां किं कारणं किङ्करतां करोषि ॥ ३० ॥ यस्य प्रसादाञ्जवताऽग्रजस्य त्रैलोक्यसाम्राज्यमिहोपश्चक्तम् । विम्रुश्चतस्ते व्यसनोदये तं लज्जाभरेण स्फुटितं न वक्षः ॥ ३१ ॥ अस्मत्कुले पोद्यतवीरपुंसि क्षुद्रस्वभावो मलिनस्त्वमीदृक् । कल्पद्वचिन्तामणिरत्नयोनौ जातः पयोधाविव कालकूटः ॥ ३२ ॥ स्वबन्धुवैरं रिपुभृत्यता च केनोपदिष्टस्तव धर्म एषः । अमी भविष्यन्त्यातिदृष्पद्यात्तिनिद्यत्तिशि(क्षा)गुरवः शरा मे ॥ ३३ ॥ स्फारप्रणादें भुंखरीकृताशं करेण मौर्वी मुहुरामृशन्तम् । साटोपिमत्थं विरतं निगद्य तं प्रत्युवाचाथ विभीषणोऽपि ॥ ३४ ॥ वीरः पिता ते यदि मेघनाद छलेन किं रामवधूमनेषीत्। सुपार्श्वचञ्चपुटगोचरस्थः कथं स वाणी कृपणामभाणि ॥ ३५ ॥ अहर्निशं तीर्णकुकर्मकोटिः स्फायन्महापातकपङ्कालिपः । पिताऽपि तावत् न विमुच्यते किमहो कथा का वद सोदरस्य ॥ ३६ ॥ बन्दीकृतानेकमहर्षिकन्यानिःश्वासधूमोर्मिनिलीनशक्तिः। निष्ठामसत्कर्मफलैः स यन्ता रामेषवस्सन्तु निमित्तमात्रम् ॥ ३७॥ तथाऽपराद्धं भ्रुवनैः किमस्य तान्येव मथ्नाति निरन्तरं यत् । तद्रक्षणार्थं वसुधावतीर्णं न वेत्ति रामं पुरुषं पुराणम् ॥ ३८॥

84

उपासते यं सनकादयोऽपि पश्यन्ति यं चेतसि योगिनश्च। रे राक्षसानाम्रदितं क्षयाय परं पुमांसं तमवेहि रामम् ॥ ३९ ॥ तस्यानुजं लक्ष्मणमाजिभाजं म(न)त्वा भज त्वं यदि जीवितेच्छा । असंश्चयं नो रघुवंश्वजानां पतन्ति पादप्रणते पृषत्काः ॥ ४० ॥ नो चेदग्रुष्येषुपरम्पराभिर्विल्लनमुद्धी भविता परासुः। त्वच्छोणितास्वादनितान्तलोला न कालजिह्ना सहते न(हि)कालम् ॥ ४१ ॥ सौमित्रिरिन्द्रारिमवेक्ष्य तद्गीर्बद्धकुधं रोपितरोपचापम् । बिभीषणं तत्क्षणमादरेण स्वविग्रहेणान्तरयाश्चकार ॥ ४२ ॥ प्रावर्ततान्योन्यविम्रक्तबाणपरम्पराच्छन्नवियद्वितानः । चेतश्रमत्कारकरः सुराणां शकारिरामानुजयोर्महाजिः ॥ ४३ ॥ उभी महोदग्रबलाभिमानौ नभस्स्थले पश्यति सिद्धसङ्गे । अशेषशस्त्रास्त्रविशारदौ तावयुध्यतां लक्ष्मणमेघनादौ ॥ ४४ ॥ एकत्र धातर्वरलञ्घमोजः सद्देष्णवं धाम परं परेऽस्मिन् । जयैषिणोरेकतमं तयोस्तन्नातर्कि देवैरधिकं बलीयः ॥ ४५ ॥ विदार्य रक्षोधिपसुनुवक्षो वज्राकरक्ष्माधरभूकठोरम् । ययौ प्रियं रूयातुमिवोरगेभ्यो रसातलं लक्ष्मणकङ्कपत्रः ॥ ४६ ॥ भीत्या श्रितानि त्रिदशैः पुरा यैः कुलाद्रिसानून्यपि भेदितानि । परिस्नवच्छोणितपङ्कादिग्धे वक्षस्स्थले राक्षसराजसूनोः। आपङ्कमग्नेष्वपि तच्छरेषु मनागपि क्षाममभूत्र धैर्यम् ॥ ४८ ॥ प्रत्यङ्गमिन्द्रारिश्वरावलीभिः परिक्षतस्यापि च लक्ष्मणस्य । निर्भर्तिसताखण्डश्वरच्छशाङ्का रेजे मुखश्रीर्मधुरैव तस्य ॥ ४९ ॥ अनेकरक्षः प्रवगप्रवीरैः प्रोत्साहिताभ्यां बलगर्विताभ्यां । इत्थं न संग्रामरसेन ताभ्यां त्रयं दिनानां गतमप्यवेदि ॥ ५० ॥ शश्राम जग्ली विषसाद मम्ली तयोर्महामत्सरयोर्न कोऽपि । विम्रक्तशस्त्रपतिशस्त्रजालैः परस्परं पाहरतां पुनस्तौ ॥ ५१ ॥

इयचिरं तिष्ठति विष्टपान्तकर्तापि रुद्रो न रणे पुरो मे । शस्त्राणि तान्येव स एव चाहमिहाद्य यातः कथमन्यथात्वम् ॥ ५२ ॥ धिकार्मुकं मे धिगिषूनिमांस्तान् यैः सहाते सम्प्रहरन् मनुष्यः । इतीन्द्रजिचेतास सम्प्रधार्य दिव्यास्त्रमोक्षेषु बभार बुद्धिम् ॥ ५३ ॥ ज्वल्रज्जगद्वचापिशिखावलानामन्तर्गतो यस्य वभूव भानुः। स्फ्रारत्स्फ्रालिङ्गाकृतिरन्तरिक्षे सोऽमुश्चदस्त्रं शिखिदैवतं तत् ॥ ५४ ॥ तदस्रजातस्य तदा समन्ताद्विस्तारिणीभिः शिखनः शिखाभिः । ज्वलत्स प्रच्छेषु वलीम्रखानां चकम्पिरे चेतसि सिद्धसङ्काः ॥ ५५ ॥ सौमित्रिरभ्राजत पावकस्य ज्वालावलीभिः परिवेषिताङ्गः । करालनेत्रानलदीप्यमानो दाइक्षणे रुद्र इव स्मरस्य ॥ ५६ ॥ ऋतुऋियारक्षणदक्षिणेन यत्कौशिकात्तेन ग्रुनेरवाप्तम् । अमोघमस्त्रं मुमुचे तदस्त्रनिवारणं वारुणसंज्ञकं तत् ।। ५७ ॥ तदा तदस्र।हृतवारिदालीकालीकृताशेषनभोविभागः । धारावलीभिः पयसां समन्तान्निर्वापयामास हताशनं सः ॥ ५८ ॥ यदात्सुरेन्द्रारिरमुश्चदस्त्रं तत्तिश्रजास्त्रेण दृथा स चक्रे । सौमित्रिणा निष्फलसर्वयत्नो वैलक्ष्यविच्छायवपुर्व्यलोकि ॥ ५९ ॥ अत्रान्तरे विस्फुरदुग्रतेजा जयेति देवैरभिनन्द्यमानः। शरं प्ररेव त्रिपुरे पुरारिः स सन्दर्ध सायकमर्द्धचन्द्रम् ॥ ६० ॥ तमग्रजं चेतसि सन्निधाप्य सीतापदाम्भोजरजःकणांश्च । आकर्णमाकृष्य शरासनान्तं वीरस्तमस्मिन्विससर्ज बाणम् ॥ ६१ ॥ स्फुरच्छिखो व्योमनि सिद्धसङ्गेर्देष्टः क्षणं लक्ष्मणकङ्कपत्रः। अपातयत्तस्य शिरः क्षणार्द्धात्तच्छुङ्गमद्रेरिव वज्रपातः ॥ ६२ ॥ प्रकम्पयन् संहननातिभारात्साम्भोनिधिद्वीपवनाद्विम्रुवींम् । आनन्दशोकप्रभवाश्रुपूरैः पपात सार्द्धं स सुरासुराणाम् ॥ ६३ ॥ रणाङ्गणे क्ष्मातलतूलतल्पे तस्मिन् प्रसुप्ते क्षयकालरात्रौ । परःश्वता वानरदीपकेषु रक्षःप्रवीराः शलभत्वमापुः ॥ ६४ ॥

अथान्तरिक्षात्सुरलोकमुक्तप्रभूतमालाञ्चितकण्ठपीटः । सौमित्रिराजिश्रमवारिबिन्दुसन्दोहग्रुक्ताफलभूषिताङ्गः ॥ ६५ ॥ वलगद्भिरुचैः प्रमदप्रकर्षाद्वलीमुखेन्द्रैरनुगम्यमानः । संस्तूयमानः सुरचारणोघेस्त्रपानमन्मोलिरियाय रामम् ॥ ६६ ॥ युग्मम् ॥ गाढप्रहारत्रणजर्जराङ्गामुद्धत्य दूरादवनौ छठन्तम् । तं वक्षसा स्नेहभराभिरामो रामोऽग्रहीद्वाष्पपरिष्क्षताक्षः ॥ ६७ ॥ न चन्दनैर्नेन्दुकरैः प्रशान्तो न पश्चिनीपल्लवमारुतैर्यः। क्षणं स सीताविरहामितापस्तदङ्गन्सङ्गेन शशाम तस्य ॥ ६८॥ जयावदानं युधि लक्ष्मणस्य तस्मै तदानन्दपराः शशंसुः। वलीमुखेन्द्रा जयनादभङ्गीसङ्गीतकैस्तत्र ववल्गुरन्ये ॥ ६९ ॥ कर्णाटवीदारुणदाववन्हिमेनोविनोदार्णवक्रम्भयोनिः। जयारवः कोऽपि कपीश्वराणामभृद्विसर्पन्दशकन्धरस्य ॥ ७० ॥ संशोषिते संयति मेघनादमहानदे लक्ष्मणभास्करेण । तदाश्रयेस्तत्पुरवासिलोकेरत्याकुलैर्मानकुलायितं तैः ॥ ७१ ॥ प्रत्यङ्गणश्च प्रतिमण्डपश्च प्रत्यालयश्च प्रतिचत्वरश्च । विद्धप्तसर्वान्यकथाविशेषं हाहेति सर्वत्र महाविरावम् ॥ ७२ ॥ पियप्रणाशोद्भवशोकदीर्णचक्षुःपुरन्ध्रीपृथुकार्तनादम् । विलापकोलाहलमूर्च्छनाभिरपास्तपाथोनिधिघोरघोषम् ॥ ७३ ॥ निश्वासधूमोर्मिभिरङ्गनानां शीर्णाङ्गणाशोकनवपवालस् । विलोचनेभ्यः स्रवदश्रुपूरैः द्वृतालयपान्तविहारभूमि ॥ ७४ ॥ प्रत्यालयं शान्तिनिशान्तशंसिभेरीमृदङ्गानकशङ्कानादम् । निरुत्तनानाविधतृत्तभित्रमुच्छीमिलन्मङ्गलमञ्जगानम् ॥ ७५ ॥ उत्तालशैवालजटालवापीजलस्वलद्वालमरालमालम् । लीलावतीलालनलाभलोभविनिश्वसत्केलिकुरङ्गशाबम् ॥ ७६ ॥ अनल्पतृर्यत्रयनादभङ्गीसङ्गीतकैरुज्झितरङ्गशासम् । दिनावसाने कुसुमापणांतर्विम्रक्तसश्चारविलासिलोकम् ॥ ७७ ॥

```
वैधव्यविध्वस्तवधूविलासं विम्रुक्तवाद्यत्रतवेणुवीणम् ।
वियुक्तवैतालिकवर्गदाहं (?) विस्तीणविश्वव्यसनावतारम् ॥ ७८ ॥
सर्वत्र वक्रान्तरचश्चदिशज्वालावलीघोरशिवाविरावम् ।
सर्वत्र मत्तश्ररणानुषङ्गिकङ्कालकीर्णाखिलराजमार्गम् (१) ॥ ७९ ॥
निरञ्जनाक्षिस्रवदश्रुबिन्दुग्रुक्ताफलालिङ्गिघनस्तनीभिः ।
परिस्फुरत्कङ्करणराजिरिक्तकराग्रसुप्ताननपङ्करजाभिः ।। ८० ।।
विष्वग्विलोलालकवल्लरीभिर्धृतैकलावण्यविभूषणाभिः ।
अगाधदुःखाम्बुधिमध्यमग्रमनोभिरध्यासितमङ्गनाभिः ॥ ८१ ॥
उत्पातवातान्वितवानघात्तं(?)सञ्जातवातायनजालपातम् ।
कटुकणत्काककदम्बकेन समन्ततः संश्रितसौधशृङ्गम् ॥ ८२ ॥
तत्पूर्वजाताद्भुतवैशसेन लङ्कापुरं संश्रितशोकलोकम् ।
अगण्यकारुण्यरसाम्बुराशौ निमज्जयामास न कस्य चेतः ॥ ८३॥ कुलकम्॥
इत्थं कथश्चिद्विनिरुद्धवाष्पपूरैर्जनानां पुरसुन्दरीणां (१) ।
तदा परं शुश्रुविरे समन्तात् कारुण्यगर्भाणि वचांसि तत्र ॥ ८४ ॥
भ्राता मदीयो निहतः सुतो मे सहे न चाहं प्रियशोकदाहम्।
ममास्ति शेषः शिशुरेक एव हताऽस्मि हा हाऽस्तमितं कुछं मे ॥ ८५ ॥
हा तात हा बान्धव हा तनूज प्राणेश हा हा बत बन्धुवर्गाः।
किं कारणं प्रमपरा परास्ता समेत्य सर्वेरहमेककालम् ।। ८६ ॥
यद्वीक्षणक्षोभकरीक्षमाणां मामक्षिणोदक्षिनिमेषमुद्रा ।
प्रियस्य तस्यापि चिरप्रवासे जीवामि पापा प्रियजीविताऽस्मि ॥ ८७ ॥
रामः श्रुतो मन्मथमुग्धमूर्तिर्दुष्टासि दौर्भाग्यनिकेतने त्वम् ।
हा तेन ते शूर्पणखे मनोभूकेछीरसेच्छा कथमाविरासीत ॥ ८८ ॥ 🖁
गर्भस्थितैवासि न किं विलीना जाता कथं चेदथ जीविता किम्।
येनाधुना रावणराजधान्याः संवर्तहेतुर्भवती बभूव ।। ८९ ।।
कृतापराधाऽपि रघृद्वहेन न तेन कारुण्यवता हताऽसि ।
अशेषलङ्करापुरघस्मरेण हुताशनेनापि कथं न दग्धा ।। ९० ॥
```

एतस्य जाता रघुनन्दनेन मूलं महावैरमहीरुहस्य ।
अक्षादिरक्षःकुलकालरात्रेदोंषेकगेहं भवती प्रदोषः ॥ ९१ ॥
रौंद्रं शिशुत्वेऽिष वभञ्ज चापं यो हैहयारिं तरसा जिगाय ।
एकः खरादीन् शतको जघान पौलस्त्य किंते वितथेन (न तथापि)वैरम्(?) ९२
त्वयाऽनुभूतं वलिमन्द्रस्नोः कपेने तस्मिश्निहते भवांश्रेत् ।
रामेण वैराद्विरराम कस्मादम्भोधिवन्थे न महाञ्चतेऽिष ॥ ९३ ॥
अखर्वगर्वादवमानिताश्रेच्वया पुलस्त्यप्रमुखा ह्यवाचः ।
मज्जन्तमज्ञानमहाम्बुराशौ निजं निजेनेव न किं निषिद्धः ॥ ९४ ॥
अद्यापि संविन्मयलोचनेन सम्यङ्निरीक्ष्यान्तमुपैहि रामम् ।
प्रसीद शेषानिष पाहि बन्धून् ममात्मजांश्वापि विभूषणानि ॥ ९५ ॥
अत्यर्थ प्रादुरासन् प्रसममरतयो नैकरक्षःक्षयाद्या—
स्तेनात्यथैंविनोदैविंतथिवहिसितैर्गोपयाश्चिकरे ताः ।
तस्याश्चषप्रणाशप्रगुणमिलनिताधूमराजिः समन्ता—
दिन्द्रारातिप्रणाशप्रभवमकथयार्त्कंतु शोकाग्निमन्तः ॥ ९६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचिरते महाकाव्ये एकोनचत्वारिंशः सर्गः।

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा। अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भीमकवेः कवितारसे।।

चत्वारिंशः सर्गः।

~***** -

शक्रवैरिणि गते शलभत्वं लक्ष्मणौजिस महोदरवीरः। आदरादभिद्धे दशकण्ठे सङ्गरोत्कलिकयाऽऽक्कलितं स्वम् ॥ १ ॥ शक्तिपट्टिशगदाङ्कशहस्तैः स्यन्दनाश्वमयवारणयानैः । सोऽनुगैस्सह निर्देशमवाप्य स्वामिनः समरभूमिमगच्छत् ॥ २ ॥ उद्धृतोद्धरधुरैईरिवीरैरङ्गदद्विविदमैन्दनलाद्यैः । तत्र मौलरजनीचरयोधाः सङ्गिसङ्गररसैः समगच्छन् ॥ ३ ॥ मेघनीलवपुरायतदन्तो मत्तवारण इव प्रतिगर्जन् । सोऽपि पर्वतश्येन हरीणां नायकेन रुरुधे रुधिराशी ॥ ४ ॥ वश्चनाय रणशृङ्ख्यलचारीरीतिभिस्तदुभयोरजनिष्ट । बाह्ययुद्धमतिदारुणमुच्चैः शस्त्रशैलशरचापगतेन ॥ ५॥ निष्टरं हृदि निपात्य स मुष्टिं चेतनां कपिपतेरपनिन्ये। पिष्ट्रवांश्च विधिलम्भितसंज्ञो यातुधानग्रुरसा तरसा सः ॥ ६ ॥ द्याणकर्णनयनाननरन्ध्रेरुद्वमन् रुधिरमाप स नाशम् । पारिजातकुसुमानि किरद्धिस्तुष्ट्वे कपिवरः सुरसार्थैः ॥ ७ ॥ तद्विनाशमवगम्य समीकाद्भप्तराक्षसमुखेदेशकण्ठः । तित्रयत्वरिषुमत्सरभावाद्यःखरोषपरमावधिमाप ॥ ८ ॥ निर्ययावथ विमृत्र्य युयुत्साकेलिकौतुकसमुत्सुकवाहुः । सोऽधिरुह्य रथमुत्तरलङ्कागोपुरेण सह सर्वचमूभिः ॥ ९ ॥ उत्सृजन्तमभितः शरजालं रावणं भ्रुकुटिभीषणभालम् । अप्यवेक्षितुमहो युघि नालं वानरास्तमभवित्रव कालम् ॥ १० ॥ उत्कटभुकुटिकोटिविटङ्कस्पष्टसङ्कटललाटतटान्तः । उचलन विकटीनष्टुरमुष्टीन् कोटिशः कपिभटान् स्म पिनष्टि ॥ ११ ॥ **ळीलया नलिननालदलानां निर्ममन्थ परितः प्लवगेन्द्रान् ।** सश्चरन् समरभूमिसरस्यामुन्मदः स गजराज इवोचैः ॥ १२ ॥

कांश्रिदक्षिपदपात्रिधिनीरे कानि क्षितितलेन ममर्द । निष्पिपेष परिरभ्य च कांश्रिद्वक्षसा स तरसा हरिवीरान् ॥ १३ ॥ पार्श्वयोर्न पुरतोऽथ न पश्चात्स्थातुमक्षमतया युधि तस्य । दूरगाः श्रुतधनुर्गुणनादैः सेदुरुग्रमहसोऽपि कपीन्द्राः ॥ १४ ॥ तेन रोषरभसेन जिघांसावेशवश्यहृद्येन मुहूर्तात् । सङ्गराजिरमकारि विनाशत्रासविद्रतहरीन्द्रद्रिम् ॥ १५ ॥ विद्रवद्धलमवेक्ष्य कपीनां तिन्नषेद्धमनुयोज्य तदीशम् । द्यां दिशश्च पिदधन शरजालैकेक्स्मणो रणरसेन तमाप ॥ १६ ॥ एष शक्रजयिनो युधि इन्ता निश्चितं मम रिपोरसवश्च । इत्यवेत्य स विरिश्चिवितीर्णो लक्ष्मणस्य हृदि शक्तिममुश्चत् ॥ १७॥ शक्तिभिन्नहृदयो निपपात क्ष्मातले रघुपतेरनुजन्मा । स्वःसदां गगनवर्त्मनि हाहेत्युचचार करुणध्वनिरुचैः ॥ १८ ॥ शक्तिभिर्विटिपिभिर्गिरिकूटैस्तं निजध्नुरभितो हरिवीराः। तस्य वज्रवपुषो न पुनस्तै रोममात्रमपि भेदमवाप ॥ १९ ॥ राघवोऽनुजानिपातसमृत्थं शोकवेगमविचिन्त्य कथश्चित् । दुर्दिनं किमपि वैरिणि वीरो बाणसंहतिमयं विततान ।। २० ।। शत्रसान्द्रशरसंहतिसिन्धं तं मनागपि तरीतुमशक्तः। अप्यनल्परणखेलनखिन्नः स्वां पुरीं प्रतिजगाम दशास्यः ॥ २१ ॥ नेतुमीषधवरं हिमशैलप्रस्थसंस्थमथ वीक्ष्य तमित्थम् । मारुतिः श्वञ्चरबोधितसौरित्रेरितो दिशमगच्छद्ददीचीम् ॥ २२ ॥ यच्छयानमनुजं रणभूमौ वीक्ष्य तस्य हृदयं न विदद्रे । तर्कयामि तदभूत्परमेकं कारणं परमप्ररुषधाम ॥ २३ ॥ तं निधाय गतचेतनमङ्के भ्रातरं रघुपतिः क्षितिपीठात् । अश्रुपुरपरिपुरितनेत्रो भूरि शोकविकळो विललाप ॥ २४ ॥ वत्स यच्छ गुरुवत्सल वाचं त्वं ममाशयशयार्थविधाता । अद्य ते मिय पराङ्ग्रुखदृत्तिः कथ्यतां कथमभूस्त्वमकस्मात् (१)॥ २५॥

वीक्ष्यसे वदासे किं न पुरस्तादार्तमग्रजमम्रं विलपन्तम् । मोहमीलितविलोचनपद्मं मञ्जुलं वदनग्रुन्नमयैतत् ॥ २६ ॥ अङ्कगस्तव कृतो वनयाते वाष्पगद्गदिगराऽस्मि जनन्या । वत्सं मां परिसरेऽरिनगर्या हा विहाय कथमद्य गतोऽसि ॥ २७॥ ताद्याः सहचरस्तव राम पोज्झितः स भवता कथमेकः । आर्ययेति करुणं वद पृष्टः का भविष्यति म्रुखे मम वाणी ॥ २८ ॥ जीवितं मदनुजस्य गृहीत्वा नष्ट्वान्यसभमन्तकचौरः। आदिशाश्च रविपुत्र हरींस्तन्निग्रहाय च तदानयनाय ॥ २९ ॥ अङ्गद प्रहिणु वानरवीरान् यान्त्वमी स्वविषयेषु यथेच्छम् । जीवितेऽपि हृदयं निरपेक्षं किं जयेन जनकात्मजया किम् ॥ ३०॥ आततायिनमरातिमहत्वा नाभिषिच्य च विभीषणमेनम् । सस्यसन्ध समरे वद कस्मादाहताऽद्य भवता चिरनिद्रा ॥ ३१ ॥ त्वद्भजौ मनसिकृत्य मयाऽसावादृतोऽतिविषमो रणभारः । एतयोस्सम्रचिता चिरनिद्रा साम्प्रतं किमसमाप्य विपक्षम् ॥ ३२ ॥ म्रक्तकण्ठमतिशोकरयार्तो धैर्यमौज्झ्य (१) विलपन् रघुनाथः । सौषधीकगिरिशृङ्गकराग्रं वीरमैक्षत पुरो हनुमन्तम् ॥ ३३ ॥ ' शक्तिश्चयमपनीय सुषेणस्तत्समाहृतवरौषधियोगातु । लक्ष्मणस्य च सचेतनभावं स्वप्तवृत्तिसममाशु चकार ॥ ३४ ॥ तत्क्षणं वनसदां जयघोषः कोऽपि स प्रतिदिशं विजजृम्भे । येन यातुपतिविंशतिनेत्री चिन्तयाऽजानि विनिश्वलतारा ॥ ३५ ॥ क्रुद्धकेसरिकठोरकराग्रक्रान्तकुञ्जर इवोज्झितदर्पः । निःश्वसन्नतितरां स जुघूणें तार्ध्यपक्षतिभयादिव सर्पः ॥ ३६ ॥ केलिवेश्मसु विनोदयुतेषु प्राप राक्षसपतिर्न विनोदम् । वीरमेकमपि राममनेकं पश्यति स्म पुरतः प्रहरन्तम् ॥ ३७ ॥ मा मुधा क्षिप मृगाक्षि कटाक्षान् स्निग्धमुग्धहसितैरलमेतै: । विश्वविश्वमपि प्रयति चित्तं रात्रुपत्रिमयमेव ममाद्य ॥ ३८ ॥

सन्तु सुन्दरि मनोभवभावाः किं दृथैव विद्धासि विलासान् । कापि निर्देतिमुपे।ते न चेतो रामचापचिकतं चपलाक्षि ॥ ३९ ॥ पुष्पकं विविधविस्तृतपृष्पं नैव केलिसदनश्च सुखाय । भोगिभोगसद्या मम भोगा राममेव पुरतोऽद्य निरीक्षे ॥ ४० ॥ भ्यकृतानि च वचांसि गुरूणां पृण्यधीर्यदनुजोऽपि निरस्तः । यज्जगन्ति मथितान्यभिमानात्तत्प्तलं त्रियतमेऽनुभवामि ॥ ४१ ॥ भ्रातमित्रसुतबन्धुविनाशाद्प्यदस्तुदति मामतिमात्रम् । सोऽनुजो यदनिशं हितवादी मानितो नहि मया मयपुत्रि ॥ ४२ ॥ हा विभीषण न मे कथमेकं सोहवानिस गुरोरविवेकम् । यात यात रसना शतथा सा त्वं यया कटुवचोभिरपास्तः ॥ ४३ ॥ रामरोपविधुरः शरणार्थं यामि तस्य यदि विश्रवसोऽङ्कम् । साम्प्रतं तद्वधीरितपूर्वो लज्जियण्यति स मामुपहासैः ॥ ४४ ॥ क व्रजामि मम धीरतिमुढा शाधि सुन्दरि करोमि किमद्य । कोऽपि मां न परिरक्षितुभीशस्तं विहाय गिरिजापतिमेकम् ॥ ४५ ॥ किं ब्रवीमि कृपणोचितमेतद्रावणोऽस्मि विजितााखिलविश्वः। साऽस्ति होममतिरीश्वरदत्ता येन मे करगतैव जयश्री: ॥ ४६ ॥ इत्यदीर्थ महिषीं क्रशपाणिः स्नानपृतवपुरीश्वरमन्त्रेः । संजुहाव विधिवद्विजयार्थी यातुधानपतिरिष्ठपु हव्यम् ॥ ४७ ॥ चारुवोधितविभीषणवाक्यैः(क्यः)तत्क्षणं रविसुतोऽङ्गदमुरूयान् । तस्य होमविधिनाशनहेतोरादिदेश दश वानरवीरान् ॥ ४८ ॥ ते मिथः कथितदोरभिमान।स्तुङ्गन्त्रङ्गमि दुर्गमतीत्य । होमधामनि गता यमिनं तं वीक्ष्य विस्मयमनल्पमवाषुः ॥ ४९ ॥ तिन्नतान्तपरुषाद्भुतवान्येनींदंतिष्ठदपहाय स होमय् । पाक्रतप्लवगबालकलीला तेन तेषु विदधे त्व(भि)मानात् ॥५०॥ तत्र ते मयसुतावथ नीत्वा गाढमाचक्रुपुरुक्षिलिखुश्र । तामवेक्ष्य कृपणं विलपन्तीमुञ्झिताहृतिविधिः स उदस्थात् ॥ ५१ ॥ 85

पात्रपङ्किमवभिद्य च पिष्टा वेदिकाश्च शिखिनं शमयित्वा । रावणस्य रुषितस्य समक्षं ते यथागतमगुः क्षणमात्रात् ॥ ५२ ॥ साम्प्रतं प्रमथशङ्करमूर्त्तरईणां रणरसेन विधास्ये । चन्द्रहासदलितैर्गलमालाद्रामलक्ष्मणकपीन्द्रशिरोब्जैः ॥ ५३ ॥ इत्थमादरधृतोद्धतसन्धो निर्जगाम च रणाय मटान्धः। श्वेतगृश्रश्रतपक्षनिवातपोद्धृतध्वजपटेन रथेन ॥ ५४ ॥ ध्वानयन्द्रश्वशासनमौर्वानिस्वनैर्दशदिशावदनानि । अभ्यगाद्दशस्थात्मजमाजिपीतिवर्द्धितरसो दशकण्ठः ॥ ५५ ॥ माति हर्दशस्थात्मजहेतोरायुधानि विविधानि च वर्म । आनिनाय रथमिन्द्रनिदेशातु तारहारिमणिरत्नवरूथम् ॥ ५६ ॥ स्यन्दने द्शमुखः पदचारी राम इत्यनुचितं हृदि मत्वा । अम्बरे रणनिरीक्षणरागादागतेन हरिणा न विषेहे ॥ ५७ ॥ भानुनन्दनविभीषणवाचा स्वीचकार कथमप्युपरोधात । प्राभृतं मघवतस्तदुपेतं रामनामपिहितो दनुजारिः ॥ ५८ ॥ वज्रवर्म परिधाय तदेष प्रस्फुरत्परमधामनिधानम् । भानुमानुद्यशैल्लामिवोचैरारुरोह तमथो रथमैन्द्रम् ॥ ५९ ॥ स्यन्दनेन जविना गरुडेन पोह्यमान इव काश्चनभासा । तेन घोररिपुणा रणरागी संययौ स भगवान्मतुज्ञाङ्गः ।! ६० ॥ वाडवो भृगुपतिर्भवता यो निर्जितः सुभट तावदकाण्डे । साधु रावण कथं वद सत्यं तादृगेव सच हैहयहन्ता ॥ ६१ ॥ अप्यकम्पयमुमासहितं तं पर्वतोद्धरणपर्वणि शर्वम् । विश्व(पश्य)विश्वजयिनोऽपि तदाद्यं नाम रावण इति प्रथितं ते ॥ ६२ ॥ राम यो मम रणेऽभिमुखोऽभूदेक एव बलवान् स जटायुः। सोडापे किं न दशकण्ड सुपार्श्वों योऽर्द्धवर्त्मनि ततो मिलितस्ते ॥ ६३ ॥ यद्धलेन भवतो विजयेच्छा तेतु काननसदः पशवो मे । केऽपि केऽपि पुनरेषु सवार्या (माना) वास्त्रिनस्तदनुजात्मजमुख्याः ॥६४॥

उत्तरोत्तरपदे रघुनाथस्येत्थमृत्तरवशाद्दशकण्ठः । म्लायमानवदनावलिलक्ष्यो गृहमभैहतिदून इवाभूत् ॥ ६५ ॥ भूय एव स विहस्य विशेषात रावणेन परुषाक्षरमुचे । डिम्भमेवमनुजाधमवस्त्रामन्वशाद्वचनपाटनमेवम् (१) ॥ ६६ ॥ मुग्धमन्दमुख सम्प्रहरन्तः सायकास्त्विय घृणां दधते नः। केदमक्षमतमं भवदङ्गं कामरेन्द्रकरिक्रम्भभिदोऽमी ॥ ६७ ॥ वालचापलतया प्रतिकृलं क्षान्तमक्षमतया तव सर्वम् । गच्छ मानव न जीवसि तिष्ठन किं हतेन वत दैवहतेन ॥ ६८ ॥ कुम्भकर्णमवधीश्चिरनिद्राघृणेमानमलसेन्द्रियमाजौ । गर्वमृद्वहासि किं विधिदोषः केवलं स खलु नो भवदोजः ॥ ६९ ॥ पौरुषं तदिह किं यदि बद्धो भूरिभिः कपिभिरश्मभिर्बिधः। संहतानि हि तुणाभ्यपि साम्द्राण्यद्विभेदि सलिलं स्वलयन्ति ॥ ७० ॥ नान्तको न वरुणो न कुवेरो न त्रिविष्टपसदामपि भर्ता । आभिमुख्यमभजन्मम युद्धे राम कस्त्वमासि मानवमात्रम् ॥ ७१ ॥ नायकं वनसदां रणतीर्थे सानुजं च विनिहत्य भवन्तम् । अद्य सर्वमिशताऽस्मि परेतांस्तर्पयामि रुधिराञ्जलिटानै: ॥ ७२ ॥ सन्त शूलपरिघासिभुशुण्डीपट्टिशमहतयस्तव हत्ये । एकमेव मम चापविमुक्तं सायकं परममुं विषहस्व ॥ ७३ ॥ त्वं निशाचर विकत्थनमेतत् किङ्करो (क्रूतं) युधि निदर्शय कर्म । इत्युदीरितवति स्मयमाने राघवे स विशिखं विससर्ज ॥ ७४ ॥ तं निकृत्य शरमम्बरमार्गे मूर्तदर्पमिव तस्य किरीटम् । पाटयत्रविश्वदाशु धरित्रीं राघवेषुरसमग्रमृगाङ्कः ॥ ७५ ॥ आश्रुतिश्रयितकार्मुकमौर्वीनादसंमिलितसिंहनिनादैः। भेदयन्निव दिशः स समन्तादावृणोद्रघुपति शरजालैः ॥ ७६ ॥

मक्तमार्गणमरीचिसमृहैस्तामरातिशरसंहतिमुचैः । वारिवाहपटलीमिव भित्वा विस्फुरन् रविरिवैक्ष्यत रामः ॥ ७७ ॥ नोपमानमथ नाष्युपमेयं भूतभाविभवदाजिभिरापे। यस्य यत्तदुभयं स्वयमासीत्कृत्ययोरनिजमन्युजजन्यमु (?) ॥ ७८ ॥ विस्फ़रन्वियति तद्रथचक्रोत्खातभूतलभवो युधि रेणुः। तत्परस्परित्रलीमुखलोहच्छेदजातिशिखिभूम इवासीत् ॥ ७९ ॥ निर्विकल्पममलं परमेकं ब्रह्म मानवतनुस्थगितं यत् । तन्महः प्रसरतो युधि धैर्यं रक्षसः किमपि पश्यत तस्य ॥ ८० ॥ राघवस्य शरधोरणिधारारुद्धसर्वनयनप्रसरेण । केवलं स्वशरसंहतिरुग्रज्यानिनादम्तु तेन वितेने ॥ ८१ ॥ एष विंशतिभ्रजस्य शरान्मे सम्प्रतीच्छति शर्रेद्विभ्रजोऽपि । सोऽतिविस्मयमियाय न यस्मात स्वाधिकं कमपि वेत्ति न मानी ॥ ८२ ॥ तत्तनुच्छदपरिस्खलनोत्थं वीक्ष्य पावकमदर्चिषमाजौ । व्योम्नि सिद्धपरिषद्दहनास्त्रभ्रान्तिमाप द्शकण्ठशरेषु ॥ ८३ ॥ सर्वतः कृततनुच्छद्भेदैभेदितेऽपि हृदि राघववाणैः। मौलिरत्नमपि(भि)मानधनानां नो मनागपि ययौ स विकारम् ॥ ८४ ॥ तौ परस्परशरौघनिपातप्रस्फुरद्विधिरशोणशरीरौ । पापतः समरकाननभूमौ स्मेरशाल्मलिपलाशविलासम् ॥ ८५ ॥ भूरिभीतिजननं भुवनानां दारुणं प्रबलमौरगमस्त्रम् । रावणेन मुमुचेऽथ जयश्रीवाञ्छया रघुपतौ रुषितेन ॥ ८६ ॥ उत्फणेश्च विषमेर्विषमास्यैरुद्वमञ्चिरुरगैरुरुभोगैः। व्यानशे जगदिप क्षयकालक्षरथवारिनिधिवीचिचयाभैः ॥ ८७ ॥ मध्यमानमहिभिः किपसैन्यं वीक्ष्य चात्मिन निबन्धनमुग्रम् । स द्रुतं तदपनोदनहेतोगीरुडं वलवदस्त्रममुश्रत् ॥ ८८ ॥

```
उच्चल्कनकशैलतटाभाः पक्षतिक्षभितदिग्गजराजाः ।
चञ्चकोटिटलिताभ्रनिकाया टारुणा दहिशरे दिवि तार्क्ष्या: ॥ ८९ ॥
तानवेक्ष्य विलसद्वपुराभाषिञ्जरीकृतसमस्तदिगन्तान् ।
तानि भीतितरलानि समन्तादद्रवन् सपदि नागकुलानि ॥ ९० ॥
आददेऽथ रजनीचरभर्ता यत्किल ज्वलनदेवतमस्त्रम् ।
वारुणेन विशिखेन तदानीमापतत्तदपि शान्तिमनैषीत ॥ ९१ ॥
अक्षिपत्क्षयदिवाकरदीप्तां शक्तिमस्रपपतिर्निशितां याम् ।
अन्तरा क्षरमुखेन शरेण व्याच्छिनत्सपदि तामपि रामः ॥ ९२ ॥
संरुष्टिस्त्रनयनद्त्तमुग्रसारं सांवर्तातुदशशतकोटिकान्ति (?)।
पौलस्त्यस्त्वमलममोघपातमुच्चैः शस्त्रास्त्रव्ययरुपितोऽग्रहीन्त्रिशूलम् ॥ ९३ ॥
    स्फूर्जच्छौर्यातिरिक्तोच्छसितसमृदितस्फाररोमाश्चगात्रः
       त्रुट्यत्सन्धानसन्धिः समर्रसवशावेशविभ्रान्तनेत्रः ।
   कूरः क्रोधाद्भवाणो दशभिरिष मुखैस्तिष्ठ तिष्ठेति रामं
       यानात्सोऽभ्यत्पपात द्रतममरजनक्षोभक्रच्छलहस्तः ॥ ९४ ॥
विश्वत्रयव्यसनवारणकारणाय स्वस्त्यस्तु ते दशरथात्मज नस्तपोभिः।
शूलस्य तस्य बलमञ्जूतमीक्षमाणा दिन्यास्तदा मनिगणाः समित्यवोचन ॥९५॥
       अद्यानिष्टं भवति जगतामाः किमेतत् किमेतत्
          पापस्यैतद्विफलय विधे मोद्धृतं शूलमुग्रम् ।
       यावद्गीः स्यादिति दिविषदां राघवस्तावदाञ्च
          ब्रह्मास्रेण त्रिभुवनरिपोराच्छिनच्छीर्षराजिम् ॥ ९६ ॥
```

उद्भूतभू लिपटलैः परिभूसराणि संसक्तसङ्गरसोद्धारितालकानि (१)। स्पर्दावशादिव परस्परमेककालं पेतुः शिरांसि विशदानि दशाननस्य ॥ ९७॥ क्षणं भ्रमित्वा स्खलदाकुलकमं सपृष्टलास्पालितपिच्छलच्छवि (१)। पपात निर्घातसहस्रनिस्वनप्रकम्पितोर्वीवलयश्च तद्वपुः॥ ९८॥ अलभत गतभारा भूमिकच्छासम्बैः स्विस्पि निजवंशस्योदसाहसंदिनीते।

अलभत गतभारा भूमिरुच्छ्वासमुचैः रविरपि निजवंशस्योदयात्संदिदीपे । प्रमदमिषकमीयुर्नाकिनो वीतशङ्का धृतवति जयलक्ष्मीवृद्यते रामनाम्नि ॥ ९९ ॥ जगुरथ सुरमार्गे चारु गन्धर्ववर्या ननृतुरमरनार्थो दिव्यतृर्याणि नेदुः। दशमुखिरपुमीलो लोलरोलम्बमाला सुरवरकरमुक्ता पुष्पदृष्टिः पपात ॥ १०० ॥ चिन्ताकुले रघुपतौ स्फुटमुल्लसन्ती गीर्देवता भगवती स्फुटमन्तिरक्षात्। कव्यादमन्दिरचिरोपितराजपुत्रीस्त्रीकारसंशयविकारमपाचकार ॥ १०१ ॥ नीतं विजित्य धनदं दशकन्धरेण हत्वा परं रघुपतिः स्वयमग्रहीद्यत्। संग्रुद्धया हुतसुजि वियया विमानं तच्चानुजेन सह पुष्पकमारुरोह ॥ १०२ ॥ महं प्रहित्य सर्थं दिवि शकदूतं सार्द्धं ससैन्यकपिराजविभीषणाभ्याम्। सिद्धाङ्गनाभिरभिगीतजयावदानो देवो जगाम नगरीं निजराजधानीम्॥१०३॥

रामस्यासीद्वसिष्ठप्रमुखमुनिवरैरेत्य सम्यवप्रणीतः
सुग्रीवादिष्टद्दष्टुप्लवगश्चतसमानीततीर्थोदकेन ।
मूर्च्छन्माङ्गल्यतूर्यध्वनिमिलितमनोहारिगेयप्रपश्च –
स्फीतो राज्याभिषेकः त्रिभ्रवनजनतानन्दकृतसुन्दरेऽन्हि ॥ १०४॥

इति श्रीमद्भिनन्द्काच्ये कायस्थज्ञातिकुलतिलकेन महंश्रीदेवपालतनयेन महंश्रीभीमकुतौ सर्गचतुष्टय्यां चत्वारिंशत्तमः सर्गः॥

रामचरितान्तर्गतपद्याना-मकाराद्यनुक्रमणिका ।

3	প দূষ.		વૃષ્ટ.
अकरोदस क् रप्रसादवान्	११४	अचलत्यपि तत्र कार्यासिद्धिम्	६३
अकारणं सत्यमकारणं		अचिन्तयल्लाभसमम्	१९५
अकालहरणादेव	२ ४९	अनुम्बदेकेन वधूमुखम्	१५८
अकुतोभयमध्युवास	६५	अजिन प्रथमं तवोपयन्ता	६८
अक्ततविहगानीको ०	४६	अजनिष्ट कुलेऽरविन्द्बन्धोः	६६
अकृतात्मचिकित्सेन	३१ ९	अनयत्क्रमशः शुभाः स भूमीः	 (((
अकृत्रिमें श्राटुशतैः	२७५	अजिद्यन्नथ संकीर्णम्	९२
अक्रत्वा सक्रद्प्यारात्	२४८	अनोऽयं जायते योगी	७३
अकृत्वा समसंभाषाम्	/ও	अज्ञातपातः प्रतिहारपालैः	२४१
अक्रपे कृपणामकारणम्	१०८	अटवीमटित स्म निष्कलः	१०६
अक्षतं प्रवगसैन्यमाययं	ौ २६०	अत ऊर्ध्वमहं न वेद्मि वृत्तम्	७०
अक्षात्रं क्षत्रिययुवा	९	अतिकायादयो वीराः	3 8 3
अक्षा मृगाक्ष्ये। मृगया	२३	अतिकायोऽपि चिन्तावान्	२०८
अगर्जवर्षैः पिद्धे	४२	अतिकृशामिप दीधिति ॰	५९
अगात्परिगत र ताभ्याम्	७२	अतिकान्तः कालः परिकलित ०	११९
अगादतिऋम्य दिनानि	३२	अतिकान्तास्त्वयाऽन्धेन	१८९
अगाघं घैर्यमार्यस्य	8	अतिथीन्दुविलोकनोत्थया	११०
अगृहीतकालनियमां कु	पुर्मेः २३१	अतिथे परिगृह्यतामियम्	११५
अगृहीतनरेश्वरार्ध्यपाद्यः	७०	अतिरिक्तबलेन वालिनाऽसौ	ξ 9
अग्निभ्य इव दीप्तेभ्य.	२०६	अतिलघुपतनैरतिप्रगल्भैः	8 <
अग्रतः प्रववृतेऽग्रगामिन	नाम् २९५	अतिलोकस्य को दोषः	२०८
अग्रतः शिखरशाखिसंह	इतेः १२	अतिविदुर्गतोऽपि गतागत	५ ६
अग्रहीद्थ समुद्रिषशार्च	ો १૪ ૪	अतिवेलमरितकर्तरी	३०२
अग्रे यान्ति गुणोद्याः	२७७	अतिवेलमसङ्गि वर्षति	२ ९८
अङ्कितेष्विप करङ्कविशे	पै: १३७	अतिशातसूक्ष्ममतिवासिमुखः	२३१
अङ्गदाहर दारूणि	२७६	अतिसृष्टमुलः मुखोचिते	१०९

	ав .		₽ 8.
अतीत्य नक्तंचरतस्करावलीम्	१५४	अथ प्रहस्तस्य दिशम्	२ ९३
अतीत्य शैत्यं तटवालुकानाम्	२७	अथ मारुतस्नुस्नृत ०	११७
अतो न मेऽस्ति त्वयि काष्यसूया	९०	अथ माल्यवतः प्रस्थे	8
अत्यगात्तमगमङ्गुलिकोट्या	888	अथ वातमृगं मृगव्यशीलः	६७
अत्यर्घितबलात्कारम्	१८०	अथ वासरान्तविधिमम्बुनिधौ	२ २ ६
अत्यशेताङ्गदं दैत्यः	१०१	अथ विजित्य भुजिष्यजनोचितम्	9 <
अत्युग्रमुष्टिकुलिशाहति •	३२५	अथ संभृतसंस्तेरण राज्ञा	६९
अत्र तेऽध्वनि विशुद्धपडध्वा	१४३	अथ सदृशविलासदीप्तशोभम्	४ ७
अत्र त्रयीमनुससार पुराणमीनः	२२४	अथ सा हनुमत्यनामयम्	१०८
अत्रान्तरे मदनवातविधूतनिद्रः	१६५	अथ सिद्धवधूं स्वयंप्रभाम	११०
अत्रान्तरे रामचमूनिवेशात्	२३६	अथ स्तिमितपक्षात्राम्	९०
अत्रापरा केयमिति ब्रुवाणो	१५१	अथाजगाम प्रथमम्	२३६
अत्रेदमुचैः कदनं द्विजानाम्	१५०	अथाञ्जनेयाहितसौष्ठवोऽपि	३९
अत्रैव निष्कम्पमहस्स्वमीपु	२००	अथादरालोकितकाननान्तरो	३१
अत्रैव रात्रुं तमभिप्रतीच्छ	२००	अथापतन्नपर्यन्तम्	९०
अत्रोदयास्तमयभाजन ०	२२४	अथाब्दाविव गर्जन्तौ	१००
अथ कारणमानुषी नभस्तः	६७	अथार्याः कार्यसौरस्यात्	< ৎ
अथ कुण्डलाङ्गदिकरीट	२२७	अथासावास्थितद्वारो	९ ९
अथ कृतदिवसस्थितिः	<i>e</i> 8	अथेक्षितर्क्षेन्द्रसमीर	४ ३
अथ कोसलकेकयाभिजाते	٤٤	अथैनम ास् थानगतम्	२३८
अथ गोपतिषोत्रमङ्गदम्	११५	अथोदकक्षिन्नतलेन पाणिना	३५
अथ चिन्तयतामनारतम्	१०४	अथोपविष्टेपु कापिष्वनुक्रमात्	80
अथ चेलुरुच्चलितवालघयः 🗀	२३०	अयो स भीतातुरबालवृद्धान्	२४
अथ तत्प्रथमं मिमील स	३०२	अदृश्यतारात्तरहै: स्थर्हीपु	२८
अथ तां ततस्तत इति	१७०	अदृश्यन्त पुरस्तेन	२
अथ प्रकाशतामेत्य	२७१	अदृष्टान पर्यतोद्देशान्	८ ३
अथ प्रतीक्षमाणेन	1	अद्भिः सुधां व्यवाहितामिव	१६४
अथ प्रथीयस्युदये		अद्भ्यहं वानरामिमम्	१ < १
अथ प्रबुद्धः प्रथमम्		अद्य नन्दत निर्विद्यम्	२०८

	मकाराद्य	नुक्रमणिका ।	393
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अद्य रक्ष:पुरी लङ्का	२०६	अनयोरनयो नास्ति	२७७
अद्य सर्वास्तव दिशः	₹8€	अनयोरप्रतीकारात्	२८१
अद्यापि चिन्तयासि किम्	१६७	अनरण्यस्य राजर्षः	२४५
अद्यापि चेचेतयसि	e, 9	अनर्थिभावादुपचारवादात्	२٩
अद्यापि प्रवसे बाल	९८	अनवाप्तविपत्पारः	९
अद्याप्ययमेति मेरुमद्रिम्	१२९	अनवेतकारणतया	२२८
अद्येव योधाः रा तशो	२०३	अनागतानागमय	२४३
अद्येव सायमथवा	७९	अनाददानाः कवलम्	८ ६
अधमेऽपि रिपो महीयसः	२९६	अनादिनिधनः श्रीमान्	७२
अधिक्षपं सौधाशिरस्तलेपु	१४८	अनादिवासनादोषात्	२७९
अधिगतो यदि जम्बुरसा०	५९	अनाश्रयो वृद्धगिराम्	१८२
अधितोयरााशी गिरिशृङ्गतटे	२३१	अनुकृतनरलोकलील	५३
अधिलक्षणतेयमाकृतेः	११७	अनुगोदं गतामोदा	८ ६
अधिवसति स कल्पशावि	8 <	अनुचितामिह कामपि सा भुवम्	५६
अधिवासकष्टमटवीषु	१७२	अनुदन्ननुजीविनः प्रभून्	१०३
अधिवासिया महीभृताम्	१ ११	अनुपवनभिया मुहूर्तमात्रात्	५३
अधिविद्यमतीद्भवर्णना	११३	अनुपालय वीर पुत्रकान्	२९७
अधि रा यितसमस्तविन्ध्यसानुः	५ १	अनुबध्नन्तमार्श्वेषैः	२ १ २
अधिसमरमरातिहस्तमुक्ताः	93	अनुभूतान्वयामोदम्	१८०
अधुनाऽपि सोऽर्पयतु	२ ३२	अनुरूपरणोत्सवागम ०	२९९
अधुनैव गतः श्रमोऽथवा	१ १ ७	अनुसरति खरातपेऽह्नि	98
अर्धेर्यदोषं परिहर्तुमार्याः	२४०	अनूपविष्टमनुजम्	৩
अध्यशेत सुभटव्रजोऽङ्गज	२६ २	अनृत्यतेवाद्धतरीद्रमुचकैः	१५३
अध्यास्व सौधवलभीम्	१६७	अनेकसंमर्दसहानपि द्राक्	२ ९२
अध्व जर्जरितर ाजलक्षणम्	१ 8		७५
अनन्तरं जम्बुकदिङ्मुखातिथेः	१५३	अनेन सचो विश्वदीकृतौ स्वः	१८७
अनन्तरं परममिति प्रपन्नवान्		अनेन स प्रतिहत •	७९
अनयद निलसूनुन्यस् तकार्यातिभारः	७१	अनेनार्घविबुद्धेन	७४
अनयन्निपास्य पवितेजसम्	१७७	अनैश्वर्यमिदं प्राहुः	२०९
••-			

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अन्तं ययौ न योधानाम्	२१६	अपि कल्पितपूजमादरात्	२९८
अन्तः सदर्पविकसत्कुमुदैः	२२३	अपि क्षपायामभिन्नङ्कमुच्चकैः	१५६
अन्तः सीतानुबन्धेन	१८३	अपि गम्भीरनिस्त्रिश	२ ७ ४
अन्तकोपगमनोत्सवोचित	२५९	अपि च्छिन्नास्थिबन्धेन	२७३
अन्तरीरितसमीरसुता सा	१४५	अपि तं मुक्तसंरक्षम्	१८१
अन्तर्गता।हिरिपुरत्नरुचिः	२२५	अपि तामतिरक्तिशालिनीम्	१०६
अन्तर्न केवलमयम्	२१३	अपि तुलाग्रवशाद्यदि जीवति	५ ६
अन्तर्भवन्ति पयसाम्	२२३	अपि निर्बन्धरुष्टेन	१८७
अन्तस्तत्रैव सुष्वाप	८ २	अपि निश्चयाध्यवसितारि	२३३
अन्यत्र चाभिनवमाल्यचितम्	१६१	अपि पत्रवि रोषशोभि तानाम्	€8
अन्येद्युः कृतसमरान्तरव्यवस्थः	३०५	अपि पूर्वमजातसौहदः	१०६
अन्येऽपि नानावयवप्रकाराः	२९३	अपि प्रदीप्तानि हिरण्मयत्वात्	१९४
अन्येऽपि ये पुण्यजनाः	378	अपि प्रदेशं जगतः सुगुप्तम्	१४९
अन्थेऽभ्यवर्षन्नचलैः	३१२	अपि प्रयुक्तापकृतौ त्वयीत्थम्	१९०
अन्येऽवर्षन् शिलानालम्	९५	अपि प्रियालोकनलोलयाऽन्यया	१५४
अन्योन्यदूरपरिषक्तविशाल०	१९	अपि भृशाविवशित्रकस्त्रिलोकीम्	५२
अन्योन्यमुत्कलितकोलिरसाः	२२२	अपि मुक्तसमस्तभूषणैः	११०
अन्योन्यसंघटनखेलविलास	२२०	अपि मुहुरमरौवसीमरुद्धः	8 <
अन्योन्यसह्यप्रश्नेन	३२१	अपि संमुखसाध्वसद्रुत	११२
अन्वस्य न सामिषः सुपार्श्वः	१२७	अपि सत्यमाह कपिरेष	१७०
अन्त्रिष्टा सुप्तसिंहासु	((अपि स्यात्तातसुग्रीवः	% <
अपकारमिवातिसन्धयः	२९९	अपीषुच्छिन्नदेहस्य	३१६
अपयःपृपतः प्रतिक्षणम्	२९८	अपूर्वः प्रातराशोऽयम्	१८ १
अपश्यन्निपि घूम्राक्षो	२७४	अप्पतेर्दिशि विचेष्टते रविः	१२
अपर्यनिव कल्याणम	३१४	अप्रवेशितकीनाशम्	१७९
अपसस्तुर्भयात्पादैः	९२	अप्राकृतविग्रहं विहङ्गम्	१२०
अपहरन्ति न तापमपां कणाः	90	अप्राप्तसंतोषमसंविभक्त	२ ४
अपादिशाखरं विन्ध्यम्	९९	अप्रोषितमिवाङ्गेषु	२७१
अपावृतवध्हार	۲۹	\	२

मकाराद्यतुक्तमणिका ।			३९५
	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अभजत्ततो बुधमनोहृदयेन	२१८	अमृ्नुमासंभ्रमस ंस् मृतेरिव	४५
अभजन् प्रथमं तमम्बुभिः	११५	अयं ककुप्सु प्रहिणोति यूथपान्	३६
अभयं निषीदतममी गमिताः	२३२	अयं किमन्धङ्कर्णः	२८२
अभयं वचसाऽङ्गदो ददौ	१०३	अयं कुशद्वीपचरः प्रवङ्गराट्	88
अभवन्नथ तामनुस्मरन्तो	199	अयं गवः पुङ्गवलोलवालिधः	४ ५
अभवत्रृपतिः पुरे।ऽर्भकाणाम्	६९	अयं गवाक्षः पातितो	३१७
अभिकाममथाशितम्भवै	११६	अयं चिरान्नन्दिस वालिपुत्र	१५०
अभि तं कपिमार्तण्डम्	१ < १	अयं ते जाम्बवन्मन्त्रः	२७२
अभिपतति सुमेरुचक्रवालम्	8 <	अ यं त्राता चतुर्गहुः	ও ষ্
अभिमुखं सुमुखि क्षणमास्व मे	90	अयं दिधमुखोऽमात्यः	३१६
अभिन्नक्ष्यतमानि तस्य हस्ते	६ ८	अयं नयामि नगरीम्	२७३
अभिल्रष्य ययौ रानैः सर्भा०	७०९	अयं न हारः शिशिरोऽधुना मे	१९७
अभिवीक्ष्य विलद्घारि	९४	अयं निर्गच्छति करी	७९
अभिषिच्यतामुचित एप पदे	२२९	अयं निहन्त्यकुंपितः	७३
अभीतिविश्वासवलाद्विलम्बितम्	४२	अयं पिन्नति कीलालम्	३१६
अभीष्टयाऽन्यः सह जोषमग्नेः	१९६	अयं प्रत्युपकारस्ते	२७ १
अभूदभिज्ञा तव तत्र रुक्ष्मण	३२	अयं बत नतो मन्त्री	३१७
अभून्न भूतं शिखिनस्तदाऽन्यत्	१९५	अयं ब्रह्मर्षयः पूर्वे	હ રૂ
अभ्यगादगणितन्यथस्तथा	396	अयं मरुद्वाह्निरयं	१९५
अम्यग्रसैकतविसृष्ट्रयो	90	अयं महः किमपि किमप्ययं तरः	१३४
अभ्यभाषत च तस्करि काऽसि	888	अयं महाराज न राजते कमः	३९
अमङ्गलं प्रतिहतम्	२१०	अयं योषिदवीरेव	२७७
अमन्यतेन्दुं निपतन्तमम्बरात्	१५९	अयं रवेः सूनुरयं सदागतेः	३२
अमी च दुग्धोदतटान्तवासिनः	88	अयं वयस्यः पनसोऽभ्यसूयति	४ ५
अमी तवाज्ञावनमालभारिणः	8 9	अयं वहत्याहृतपुष्पसौरभो	३ ६
अमी विविच्य प्रवरा वनौकसो		अयं विभातश्चयबन्धनच्युतः	३ १
अमुं तपो रक्षतु रुक्ष्मणस्य	१९३	अयं विशायः सुरासिद्धयोषिताम्	१५६
अमुं विभर्ति पतताम्	७४	अयं व्युत्क्रान्ति र मार	७ ₹
अमुमनु हनुमानयं निषीदत्य •	५ इ	अयं त्रजाभ्युपरि महासरित्पतेः	१३४

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अयं रोते सह भ्रात्रा	इ १ ५	अ य मुन्मोलिरथवा	९५
अयं सखे शिखिसुत नील	१३१	अयमुपचरति प्रसादवर्षेः	५१
अयं स मैन्दद्विविदौ	२ ७२	अयमुपनतिरुद्धरुद्वकोपः	४७
अयं स्विपिति मध्येऽिङ्घ	७३	अयमुभयमहापथान्तगामी	. ५३
अयं हरेः कापिलहतस्य कारणात्	१३३	अयमुरुविधिभार भारतेऽस्मिन्	٩ ٥
अयमञ्जलिरञ्जनासुतः	१०९	अयमृक्षपतिर्भूम्रो	३१६
अयमतिबहुदीप्तसंविधानः	80	अयमेकनिधानमा जसाम्	२ ९९
अयमनवनरावतार तारः	४९	अयमेव भूमिनिहितैकनानुना	१७७
अयमपरोऽस्मद्घीशदुरन्तः	२४१	अयमेव सं राम रावणो	२ ९९
अयमपि च निवातनिश्चलाञ्चि	४९	अयाचेतैकामधरोष्ठपल्लवम्	१६०
अयमप्रतिबोधाय	३१७	अयि ममानिशलालनलालसे	५७
अ यम भ्यासवैराग्य	७३	अयि समस्तिमिदं हृदि रोपितम्	६ २
अयमरुणफलभ्रमाद्विभाते	98	अयि सुलेन सखे रजनी गता	५ ५
अयमलसविवर्तितैकपाणिः	५०	अरसदाकारमलक्षितेङ्गितः	१९८
अयमसुकरकर्मविश्वकर्मा	42	अराजदारुह्य दिवं दवीयसीम्	१५ ५
अयमस्तं गतो वीरः	ર ૧ ૬	अरुणभिन्नमिवारुणमारथेः	90
अयमस्मि देव तव तल्पगृहम्	२२६	अरोचत समस्तेभ्यो	९,०
अयमस्य च मेघनाद इत्य०	२ ९ ९	अरोपरामितोद्य	٩
अयमात्मपुरे कदा नु ते	२९७	अर्घायोद्चलित्रिविक्रमधिया	१३६
अयमानकराङ्खगोमुखा ०	२९ ९	अर्थं गतं सम्प्रति बान्धवानाम्	२०३
अयमार्यपुत्रचरणाञ्जसन्तिधौ	१७३	अर्धे पुंसः पुराणस्य	२१ ५
अयमार्यों महाराज	१८६	अहेन्त्यमी तव घनस्तिन	३ २७
अयमावयोद्हन नाणह तः	२३०	अलं न नेतुं हनुमन्तमन्तम्	२९ ०
अयमाहिताद्रितनयाचमत्क्रियः	७७१	अलक्ष्यत बिलद्वारि	९४
अ य मिन्दुमुखस्तदिन्दुमौलेः	६९	अलङ्घयद्योम शिखावलीभिः	१९४
अयमुच्चलत्युडुपतेरुद्यात्	२२६	अलब्ध्वा मैथिलीवार्ताम्	८२
अयमुज्झति स्वमपि दोषवशम्	२२८	अलब्धासनमादित्यैः	१७९
अयमुज्झितसर्वाङ्ग	३१७	अलमलं प्रवगेश विशङ्करया	५७
अयमुद्यगिरेः शिरोऽधिशेते	४९	अलमलमसेर्नेषा भूमिः	१६९

मकाराद्यतुक्रमणिका ।			३९७
•	વુ છ .		ág.
अलम्भि कच्चिच्चवराजसिक्कियाम्	80	अवितथैरथ तेः सुहृदीरितेः	es o
अलीनां कोकिलानां च	१८५	अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयम्	२७९
अल्पीयसीमकलयद्वरुणालयां ताम्	१ ६३	अविद्यायोनयो भावाः	२८०
अवगच्छ नवच्छदारुणेन	६३	अविरतमपरान्तिसन्धुवेलाम्	५०
अवगाढ एप यदि सैन्यभरः	२३ २	अविलेपनदानसौरभेण	६ ४
अवगादुमलं तलं न ते	१०३	अविविक्तो जनः शोचत्य०	२८ ०
अवग्रहातपेनेव	७४	अविशद्य रथी बलं कपीनाम्	३ <i>२९</i> .
अवजित्य निरङ्कःशं ततः	१०४	अविहितविकृतिर्मरोरतीत्य	۹ ۰
अवञ्चयचञ्चलताबलेन	२९२	अवेक्ष्य किचानिजमण्डलं भवान्	8 •
अवदच तानुपति यूथपतीन्	२३०	अव्याजतां च विनयं च	४ 🐔
अवदत्पुनरप्यपूर्ववच	६ ३	अन्याहतिवर्धमानवेग	१२३
अवद्द्वितर्कतरलां विलोक्य ताम्	१७०	अशान्तसुखतृष्णस्य	२४६
अवद्द्विहस्य च वयस्यमसौ	२ २ ९	अञ्चाययत्कामपि दोप्पु दुर्न्नभाम्	१६०
अवधूय वधूजनोचिताम	११२	अश्रद्धयेव काक्षेण	१८०
अवधेहि विदेहराजपुत्रि	६६	अश्रुदुर्दिनमस्माकम्	२ ७९
अवनिर्भवितन्यदुर्वह ०	२९८	अश्रुवेगैः प्रमीलाभिः	8
अवन्तु गङ्गायमुनासरभ्वो	१९३	अष्टाद्राद्वीपकपीन्द्रमौलिः	२ ४
अवलम्बयैनमवरां निजाग्रजम्	१७३	असंख्यचरणी दोषम्	७३
अवलम्बस्व मां भ्रातः	९	असंभविद्देक्षु जगद्रुभुक्षोः	२३७
अवलम्बय लतां निरायताम्	१०७	असंशयं तामगृहीतसान्त्वनाम्	3 7
अवलोक्य बुभुक्षितान् कपीन्	११५	असंशयं स प्रतिहारपाली	२२
अवलोक्य महीं महौजसो	११६	असतः संभवो नास्ति	२ ८ १
अवलोक्य सादरमथार्कसुतम्	२२९	असमधामभृतः प्रभवन्त्यमी	५ ६
अवशिष्टतयाऽऽयुषो जगत्	३ ०२	असमाप्तविधेरसौ वधः	१ १ ८
अवसरोऽस्ति न मे वचनं प्रति	99	असमोऽयमेव महिमाऽस्य गिरेः	२३ २
अवस्थाकथितोद्वेगाम्	२१ २	_	९
अवाग्वाछिपुतः किं स्वित्		असावमार्गनमृगवाहसनुम्	<i>२८८</i>
अवातर द्धीरमथादिशृ ङ्गाद्		असावस्माभिरवट०	< 8
अवादीच्च समुद्रीक्ष्य		असावितस्ततः स्थूल	ে ই

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
असावुपद्वीपसदामनीकिन <u>ी</u>	४५	अहं सुदृष्टो मम दत्तमासनम्	80
असङ्नदीसंनिभसन्ध्यमुल्लसत्	१५४	अहः संहृतमह्नाय	२७ ६
असौ गतः श्रुतिपथम्	< 8	अहमङिघरेणुरपि	१७४
असौ जगद्वीजपुटः	97	अहर्दिवं द्रविणपरिक्षयप्रदेः	१३५
असौ जिगीषारभसम्	8 9	अहस्त्वमीषु क्षण एव नासीत्	२ २
असौ परिक्वेशसहो न ते करः	३३	अहृदयमहीपालास्थान	9.8
असौ विशेषात्परिबृंहितो वृपः	80	अहो कषति पौलस्त्यम्	788
अस्ति त्रिककुन्महीभृतोऽङ्के	१२८	अहो चयाः कीकसपर्वतानाम्	१४९
अस्ति सेतुस्तथैवासौ	२७८	अहो दीप्तिरहो कान्तिः	٩
अस्तु चारभुवि भूरिभयायाम्	१४३	अहो घैर्य कपेरस्य	२४२
अस्तु रामोऽस्तु सौमित्रिः	१८८	अहो बत महाश्चर्यम्	२०६;२७५
अस्तु साधुरसाधुर्ता	९	अहा भयं नाम महत्	१८६
अस्तूयत प्रस्तुतसङ्गरोतकैः	२०१	अहो महन्मोहजमन्धकारम्	78
अस्फुरन्नुरसि काननौकसाम्	२५७	अहो महाश्चर्यनलात्	२ ४५
अस्मत्सङ्गसमुद्भृतम्	२४९	अहे। माहात्म्यापिशुनम्	786
अस्मदाभाषणोद्भूत	८७	अहो विद्ग्ध: सुग्रीवो	789
अस्मामिरिव किं तेन	२०८	-	, , ,
अस्मासु नावेदयति स्म	२२	आ	*
अस्मासु राजा विरलप्रसादः	२०४	आ: पाप निस्त्रप निशाचर	१६८
अस्मासु वालिपुत्रोऽहम्	२४९	आकृष्टमालतीगन्य:	8
अस्य नाभीसरिसने	७४	आऋम्य बलेन तामिदानीम्	१२८
अस्याधिगच्छति न कोऽपि	२२३	आऋान्तसंमुखसमस्त	३२४
अस्यानेकतरङ्गस्य	२८३	आख्याञ्च संख्याञ्च समुद्भवञ्च	२३५
अस्येदानीं निषङ्गस्थ	७६	आगतामागतां निद्राम्	98
अस्यैकार्णवकासार	७५	आगन्तव्यं ध्रुवं तेन	٩
अस्रोत्पीडकान्तकण्ठान्तराल ०	२६८	आघातवज्रधरवीर्य	२ २ ०
अहं गमिष्यामि सहालयेन	१९७	आचन्द्रसूर्यं निद्धं जगतसु	१६०;१८९
अहं दौत्येन रामस्य	२४३	आचस्कन्दं स्यन्दनेनार्बुदानि	२ ६ ४
अहं भिपक सहायस्त्त्रम्	२८५	आततान ककुभस्तमश्चयो	२६२

	मंकाराद्यनुक्रमणिका ।		
	पृष्ठ.		वृष्ठ-
आततान गगनाङ्गणाधिकैः	१९	आमृष्टशङ्करवि क र्तन	२२४
आततायी स विज्ञाती	લ	आययौ सह्यकटकात्	८२
आत्तं सर्वस्वमसऋत्	२०८	आयस्तनीलमणिकुद्दिम ०	२२ ४
आत्तजैत्रनिजपुष्पधन्त्रनो	१८	आयस्तवैदूर्यमयानि यस्याम्	१४७
आत्तमर्पय सौभ्रात्रम्	२४३	आयस्तस्फटिकासन्दी	१७९
आताटकासंज्ञपनात्प्रपन्नः	२५	आयुः श्रियं च द्वितयं दशास्यः	२३८
आत्ताभिरा म सरसप्रसवोपदाभिः	१६६	आरात्त्रायस्व वा पृष्ठम्	८९
आत्तावरजभावेन	७५	आरादपि सत्वरा न चेरुः	१२१
आत्मा सुताख्योऽथ जगत्रयोरः	२३९	आरादरोचिकिनि तिष्ठ	३२७
आदत्त स्वाधितिमथ	३०९	आरादाकर्णितस्निग् य	<
आददे भयदतां न रक्षसः	२९८	आरामलक्ष्मणवघात्	३२८
आद्दे वियद्स्राञ्छनव्रतम्	१ <	आरूढव्रणबी ५त्स	१८२
आदाय तमापतामि सद्यः	१२७	आरूढो मणिपर्यङ्कम	१८३
आदिदेश दशम्रीवः	२ ९ १	आरोप्यतां रावण सिंहिकायाः	१९९
आदिश्यतामरिपुरीपरिखा ०	२२५	आरोप्य सन्ध्यां दिशि वज्रवाणेः	२६
आधौ प रोत्थेऽस्ति गतिः	२१३	आरोहत मामितः कुमाराः	१२८
आध्वं सुखमत्र वाडहमेकः	१२८	आर्यपुत्र न ते कार्यम्	२१४
आनिनाय विमानेन	२७४	आर्यस्य कस्माद्िष नास्ति	२०४
आनीय वीतगुरुचापरवै	३ २८	आर्या न कार्यस्य गतिम्	200
आपणानुकृतिरक्षयत कचित्	२६ २	``	8
आपतत्सु तरुषु त्रततीषु		ं आलम्बतांसतटमु।च्छ्रित ०	१६ ६
आपाणिग्रहणादेवि		. आलम्ब्यतामिहं स घैर्यतरुः	१६३
आपृच्छच गच्छन्ति वधूः	(°	आलिङ्गःनात्प्रागपि यत्र गाढात्	१४७
आपृच्छच गवमुत्पुच्छः	२७३	आहिलिङ्ग रजनीमहासयत्	१<
आपृच्छच ते। चीरभृतौ	९७	्र आलिलिङ्गुरथ दोहदा इव	298
आभिमुख्यं प्रपन्नेन		आलोक्यतामधिपतिः	३२६
आमुख्च काञ्चनवतीः		आवार्जितः शक्रमयी	१८9
आमुमोच कवचान्तरं चिराद्		आवां यदैवादितटे निविष्टौ	22
आमृशामि क हस्तेन		आ वां विह्गान्वयावतारे	१२३

रामचरितान्तर्गतपद्याना-

	पृष्ठ.		gg.
आविष्क्रतविशुद्धिभ्याम्	३	इतः सुद्देतिर्निचितानि	३०
आशंसितस्त्रप्रणया	२१३	इतश्च निद्रानिभृताम्	३ १
आशाः सुदूरमभवन्नधि	१६५	इतश्च मुनिकन्यानाम्	२०९
आ शी ः फल्लिता न ते सृमित्रे	१२६	इतस्ततः करचरणम्	१३४
आश्चर्यनिधिः स शौर्यशाली	१२१	इतस्ततः परिणतिम्	१
आश्चर्यमामीत्तदसौ तदा यत्	२३ ९	इतम्ततश्चरन्त्येव	७९
आश्वासयन्नास्व मृहूर्तमेताम्	२३८	इतस्ततः सिकतिलाः	९०
आश्वास्य तानद्भुतशक्तियुक्तम्	२९०	इतन्ततो दाहवशात्	१९५
आसक्तस्त्वयि भारोऽयम्	७९	इतस्तृषं संजनयन्तु शीलनात्	१५७
आसप्तरात्राद्भिपनाम्	२८५	इति कर्कशमुद्गीर्य	२७३
आससाद करटी कटीतलम्	२९७	इति कान्यपि लक्षणानि	६४
आसितुं समय एष नावयोः	११	इति कुण्ठसमस्तविश्रमाम्	१०९
आसीत्सुरप्रस्य कियान्विलम्बः	२६	इति क्षोभचलः पद्भयाम्	२५१
आसीदसौ विनयवेगवशात्	३२३	इति चतुर्देशलोकविपश्चितम्	६०
आसेदुर्मुकुलितचक्षुषः	३०७	इति च विवृतविस्मयाय तस्मै	8 %
आस्तां त्वद्योग्यतोद्घीवः	હહ !	इति चेतसेव तमुदीक्ष्य	१७७
आस्तामसाविववृत	<i>હ</i> દ્	इति तं वदन्तमवद्तिप्रयम्	88
आस्पदाधिगमगर्वितोऽस्तु	१५	इति तामभिलक्ष्य लक्षणीचैः	ξ 9
आस्वास्व वतस सौमित्र	३ १ ४	इति तामवदन्स मारुतिः	११६
आहरत्रपरे तस्मात्	१८१	इति तौ विमृज्य दशकण्ठचरी	
आहरामि लवणाणवलीनः	 		२३२ ३०
आह रम तानाशयावित्	१९९	इति द्वापरमापन्नः उति जिल्लीनसेयनसोर्वनसे	२१७
आह स्म स्मितकुपितः स	३०८	इति निपतितयोस्तयोर्द्धयोः	१०
आहारं देहि वैदेहि	८६	इति परुषमुदीर्थ राजपुत्री	१६९
आहारकृते ततो दवीयान्	१२७	इति पाद्तल्प्रपाप्त	२१२
इ	•	इति प्रकटमुप्रभुत्रयमहा	१ २
इत आस्व विनीयतां क्रमः	११२	इति प्रसन्नां गिरमयनस्य	२४
इतः काप्ण्यायसम्तम्य	८७	इति प्रसादद्रवसूक्तिवर्षिण।	83
इतः कृतन्ने मयि मन्दिरम्	8.8	इति प्रहस्तानुचरम्य कस्यचित्	१५८
इतः रानैर्छावकरााबका वली	₹ ०	इति प्रेषणवैयध्र्य	८ २

	વૃષ્ઠ.		વૃષ્ઠ.
इति बहुरसैः स्वैरालापैः	(°	इति सत्यपराऋमः कपिः	३०१
इति ब्रुवन्तश्चपृषत्कदम्बकम्	३ ४	इति स्तुतिप्रमुखमधीशितुः	१३६
इति ब्रुवाणं प्रवगं तमृचे	१९१	इति स्फुटार्चिभयचञ्चलानाम्	१९७
इति बुवाणस्य गिरं जगद्भरोः	३७	इतीदमुक्त्वा तमसौ	१९२
इति ब्रुवाणस्य जवात्	९९	इतीरियत्वा स बुधानपश्यत्	२४०
इति ब्रुवाणा विधुरं विचेलुः	१९५	इतीरितान्तर्गतमन्युमश्रुणः	३५
इति भूतमुदीर्य सा चिरात्	११५	इतीरिते तेन रदान्	१९२
इति मन्दोदरीवाक्यैः	२ १ ६	इतीरितेनेव पतित्रतायाः	१९३
इति मे रहस्यमिदमञ्जनासुत	१७३	इतो महत्कष्टमिदं दुनाति	३५
इति यामिनीशमहिकोद्गतिभिः	२२७	इतोऽत्रतीर्यतां प्रस्थात्	8
इति रामभद्रसहधर्मचारिणीम्	१७३	इतो वितत्य दीयन्ताम	8
इति रामलक्ष्मणवचस्यवदत्	२३०	इत्थं गतस्याखिलदोषभाजः	२०३
इति लेखयति स्म लेखकैः	१९७	इत्थं गते कः पणबन्धकालः	२००
इति व क् त्यनिमित्तसंहतिः	२९८	इत्थं गते तत्र गतस्य केन	२३
इति वचनमृदारं वासरेशः	२२९	इत्थं न मां प्रत्युपपत्तिमेति	28
इति वदित पुरस्तान्	१८९	इत्थं पुरेऽस्मित्रिपताम्यहं चेत्	१४९
इति वदाति सुषेणे	२८५	<u>इ</u> त्थमीक्षितगतिर्गगनेऽस्मिन्	१४०
इति वदत्यनचे स रचूद्रहे	३०४	इत्यय्रतः कपिभिराहव	३२४
इति वाचमुदीर्य संसदि	२९६	इत्यनस्रमनुजातसेवया	१५
इति वाचि कपीन्द्राणाम्	२७८	इत्यन्तरं प्रकटमेव	१६८
इति वाचि प्रगरुभायाम्	९३	इत्यन्योन्युमुपारूढ	8 o 8
इति वात्सल्यविच्छिन्न	२ ४ २	इत्यप्रपञ्चोदितकारणानि	२ ६
इति वादिनः प्रमद्कण्टिकताः	२३०	इत्यप्रमादीव दिशश्चतस्त्रः	२३९
इति व दिनमश्रौषीत्	३१८	इत्यभक्ष्णं क्षपयतः	९ ६
इति वादिनमादित्या	३१४	इत्यागतस्य प्लवगस्य मृत्योः	२०२
इति विकमशालिनः कपीन्द्रान्	६ ६	इत्यादयो राक्षसयोधवर्याः	२३७
इति विविधवितर्कचञ्चलम्	199	इत्यादिकं राक्षसचारणानाम्	१९९
इति विश्वकर्मसुतसंश्रवणात्		इत्यादिकं स कामार्तः	२१६
इति हो।चित सुग्रीवे	२७६	इत्यादिकानि सुबह्नि	७१
इति श्रुताधिपतिगिरः	१३३	इत्यादि तोषभरगद्गदकण्ठ	३ २ ९
A. A			

	વૃષ્ઠ.		18·
इस्यादि स व्योमनि संप्रधार्य	१५०	इदं त्वसदृशं बाल	९७
इस्यायतमैथिलीविलाप	१२६	इदं ध्रुवं राजकुरुं पुरस्तात्	१४९
इत्यालोच्य स्वबस्रविपदि	२६९	इदं लतावेश्म विविक्तमत्र	इ३
इत्याहवं तमवलोकितुम्	३२७	इदमस्त्रमुद्यतमरातिषु वः	२२८
इत्युक्तकुत्सोऽपि कुल्स्य	२०५	इन्द्रजालमजनिष्ट महीयः	१ 88
इत्युक्तनिजापदानसारः	१२७	इन्द्रजित्पाशनिष्पन्दे	१८१
इत्युक्तिनिमीलितं प्लवङ्गाः	१२२	इन्द्रनप्तुरचलौघिनद्रजित्	२६०
इत्युक्तिनिष्पन्दितवृद्ध वृ न्दम	२०५	इन्द्रवस्तावयं यद्यप्य॰	२८४
इत्युक्तिसमानकालमासीत्	१२८	इन्द्रोपेन्द्रावश्चिपुत्रौ पुरस्ते	२१६
इत्युक्ते रघुपतिना	३०५	इमं ममाम्भोनिधिल ङ ्वनार्थम	१४९
इत्युक्तवा तमभिप्पात	३०८	इममत्र यत्नमधुनाऽपि	१ ७०
इत्युत्तवा रजनिचरेश्वरः	२ ५ २	_	
इत्युप्रविपाकमेकपाकः	१२६	इममुत्तरेदुद्धिम्	१७२
इत्युत्त्रस्ता जम्बुमाछिध्वजिन्याः	२६ ५	इमां किमह्नाय बलादरातेः	१४९
इत्युत्प्लुत्य विलोक्याशाः	९९	इमाः किं विरतामोदाः	२१०
इत्युतसुज्य रणं लङ्काम्	२७४	इमामुद्दामतमसं	२८ १
इत्युदीरितभूतार्थान्	८९	इमे न रोहन्तिवह वाछिपछवाः	१५७
इत्युदीर्य वचनं तमुदीर्ण	१४५	इयं रसत्यद्य शिवाऽशिवाकृतिः	३ ६
इत्युदीर्य वचनं निशाचराः	२ ६ ०	इयं विभातु रजनी	२८५
इत्युदीर्य सरमा विरराम	१४४	इयती कुतः मुरपतेः	१७७
इत्युन्मत्त इवात्यन्तम्	२१२	इयमंशुमालिसुत र त्नवती	२२९
इत्युभौ व्यवहितान्तरव्यथौ	१४	इयमभ्युपैति परितः	१७१
इत्युवाच मनसैव स क्षणम	२६१	इयमियं दिवि दिक्षु च	90
इत्युवाच स तानृस	९५	इयमुक्तिरियं द्युतिस्तनोः	१ १७
इत्यूचिवानुत् मुकितप् लवङ्गो	२८८	इयमुन्नतरत्नगोपुरा	२९७
इत्यू चिवानिभृतमेव	१६५	इयमृक्षराज रजनी न भवत्य	१२७
इत्यूचिपि मय्यधोमुखोऽभूत्	1	इयमेति मन्युकुपितेय	१७३
इदं किमत्रैव दिनम्	3 8	इप्नैकया मया विद्धो	९
इयं घनस्यामतृणोलपाचितम्	३३	इह यामि छयं मयं चिरात्	११ ४
इदं जनन्या भरतस्य	. ३५	इहार्णवे समुदितशक्ति	१३२
इदं तदक्ष्णां द्युतिचोरमुत्पल्लम्		इहास्यतामतिरायित	१३४

	मकाराधनुक्रमणिका ।		80\$
	гв.		रहा.
इहास्व वा सम्प्रति	४२	उत्ऋषंस्त्विय रूपस्य	२१ १
है व चित्रा गुणबर्हिणः	३५	उत्कलायाः क्व लालित्यम्	२११
हैव भोस्तरलशिखा	१३२	उत्वातकैलासमहाचलस्य	२०३
5		उत्तमाङ्गपदभागिति ध्रुवम्	२५८
ईयुरुछासितरौद्रगंहमः	२५५	उत्तरस्यामथ दिशि	३२०
र्ड इर्ष्यामलः कोऽपि न मे	२१४	उत्ताम्यसि प्रततमद्य	१६ २
र् ईशः स विश्वस्य जितावजय्यौ	२०३	उत्तारिता राशिमपाम्	२४०
र् इषिद्धिनत्तु हसित	१६२	उत्तिष्ठ कुछोचितं कुरुष्व	१२३
<u>उ</u>		उ।त्तिष्ठ वत्स गच्छावः	(
उक्तप्रचयाः प्लवङ्गमास्ते	१२८	उत्तेजसा रामबलेन विष्वग्	२८
उक्तैः किमथ भूयोभिः	Ę	उत्थायास्तस्तेन भूयो हन्मान्	78
उक्तो निलयः क्षपाचरस्य	१२९	उत्पपात स तैः सार्घम्	२५
उक्त्वा गता बहुतरम्	इ २९	उत्पपात हतसप्तिसारथेः	२ ६
उक्त्वेति पूर्वनिजवृत्त	७०	उत्सारितेवाभ्रकरेणुकुम्भात्	२ ,
उक्त्वेति रामसन्देशम्	२४६	उदगुस्तदाऽस्रभुन इत्युदित	२२
उक्ष्यमाण इव रक्तशीकरैः	२६१	1	१०
उप्रदण्डभृतो राज्ञः	/ ३		٤
उचितानुबन्धसरुषाऽत्र भु वा	२२८	· ·	१८
उच्चलान रुषमुचमण्डलः	१९		99
उच्चलान विहसन्यलीमुलः	२५८	1	₹ 0
उच्चचार न वनस्थलीष्वतौ	१६		व्
उच्चचाल तदाकर्ण्य	९७	1	(
उच्चयं मोचयामासुः	९२		२४
उच्चेतुमुचैहडुकुड्मलानि	२ ६	1	२
उच्छ्यं तीरतरवी	३	उद्घंद्रो न जटाभारः	(
उच्छि ष्ट तामुपगतो	३२८	उद्भटास्यरुचमुद्भयमुग्ध	१३
उच्छूना विक्रियावन्तो	२५२		3 8
उच्छेद्याः काद्य सन्देहाः		उद्यता हिमवतः शिरवरीन्द्रात्	ξ8
उज्जगाम जगद्दीप	२५०	उद्यन्त्यमी निकट एव	२२
उज्ज्वलाग्राकिरण		उद्यमाश्च निगीवृणाम्	<

	યુષ્ઠ.		वृष्ठ.
उद्यम्य रभसात् पुच्छम्	३१९	उपेत्य वा यूयमनन्तरं दिशो	89
उद्भवाम परितः सिललौघान	१३७	उपोदमुखभङ्गेन	३१ ५
. उद्वीक्ष्य वीक्षितचरीम्	८ ६	उरःस्थलप्रसारेण	२४८
उद्घक्ष्यि सद्यः क्षतकण्ठनालम्	२३६	उल्कामुखदाताकीर्णम्	१८०
उद्गेह्रदुय्रभुनगाङ्गद्वीचिबाहुः	२२ ४	उल्लङ्घ रवेरह हयालीम्	१२३
उन्नताबियलहरीगलहस्त	१३७	उल्लितिमिरजाल्मांसलम्	२६२
उन्नमय्य मृ ख मुल्वणमुल्का	१४४	उल्लातपत्रबहुलम्	३१३
उन्मिमील रघुनन्दनश्चिरात्	१२	उवाच तां वारिनिधेरपारे	२३५
उन्मीलयामास हशो	ε	उरान्ति गृहिणीमर्घम्	२१६
उन्मीलयेक्षणयुगम्	१६ ६	ऊ	
उन्मूलनाय मरुताम्	२ ४ ४	ऊचिवानिति व भू व निर्वचाः	१५
उन्मौलिर्मणिवलयी विलोलहारो	३०५	ऊचुः पुरः प्रतिहतप्रसराः	222
उपचारपरम्परामिमाम्	११६	ऊचुः प्रवगा स् तमाद्रवाचः	१ २१
उपदिशत्यधुनैष किमृक्षराट्	લલ	ऊचुश्च ते वालिपुतम	९ ६
उपदिश्य पुरः सरस्वतीम्	११३	ऊचे स तेन रविसूनु	३२५
उपनामितमालीभिः	२०९	ऊचुः सेनापति नाथ	९ ३
उपनीय महीमवोचत	886	ऊचे तमृक्षराजोऽपि	३२०
उपमन्त्रयति सम माधवी	१०५	ऊचे तेभ्यः सुपेणेन	३१९
उपमद्विकरूपशान्तये	११५	उचे विभीषणी हृष्यन्	\$ 6 \$
उपयुङ्क्ष्व यथासुखं पयः	११५	ऊचे सेनापरिक्षिप्तः	€,9
उपरि चरति गन्धमादनस्य	४९	ऊ <u>ढो</u> ऽयमिन्द्रनित्पादाः	१८७
उपरि शिखरिणः पयः प्रतीच्छन्त्य ०	97	ऊहे जलैसाहितकोपरागः	२८
उपरुद्धोऽहमत्यर्थम्	رع	素	
उपरुष्यतामियमतीव पुरी	२३३	ऋक्षराज पुनः शाधि	७९
उपविष्टस्तदा रामो	ξ	ऋक्षराजस्य कानु स्यात्	३१७
उपसंगृह्य पाणिभ्याम्	386	ऋक्षराज हितं शाधि ऋक्षत्रजे वृक्षमृगत्रजे वा	२७७
उपसंजगृहे महीरुहै:		ऋक्षम् पृत्तन्त्रगत्रम् व। ऋक्षस्तोमास्ते च रक्षोनिकायाः	२८९
उपसर्गजडे विडम्बनाम			२ ६ ३
उपागताः पुण्यजनेश्वरेषु		ऋक्षाणां भ्रिधाम्नां श्रितमधिपतिना	३३
	- (ऋक्षैः कचार्धनिचितारुग	२२०
उपरेय कचिचत्तृषितान्प्रतीच्छिस	88	ऋजुरादीयतां पन्थाः	· - 8

मकाराद्यनुक्रमणिका ।			४०५
,	78.	•	मृष्ठ.
ऋते स्तुतेरितरवलीमुखोपमः	१३४	एतावताऽपि प्रयतास्तमेव	२०४
ऋषिरस्य सुतार्थमृष्यशृङ्गः	१८	एतासु मे विकटवज्रशिलानिबद्ध	१६७
Ų		एति भूतपतिरेव कटापि	१४०
एकं जज्ञे तत्सह रुं श राणाम्	२६८	एते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः	99
एकः परं सम्प्रति सित्कयाभिः	१७८	एते निकामरासिकस्य जयन्ति पादाः	१०,५५
एकः प्लवगसैन्येऽस्मिन्	२७१	, एते प्राणास्त्वमस्माकम	३२१
एकः स परं प्रपन्नधीरो	१२०	एते बहिर्गते दरम	३१७
एकः स पालितिलकः	२०६	एते वयमस्य ते भजिष्या	१२२
एककः प्रार्थयामास	९७	एतेषु हेमरजतस्कटिकाइमगर्भ०	१ ६ ७
एकत्र पूर्वसुरवीरपरिग्रहाणाम्	१ ६ १	एधयित्वा तमाशािर्भः	१८२
एकत्र मत्तरायितोत्कटयातुधान	१६१	एभिरइमभिरामुक्तेः	२१ 8
एकदेवाभिहन्यन्ताम्	२ ५२	एवं विभीषणेनोक्तो	२८३
एकवानरमात्रस्य ्	२ ४ ६	एवं विवृतात्मधेर्यपारम्	१२२
एकस्य ज्ञानजलेः	२८०	एष गाढप्रहारोऽपि	३१७
एकिकेव निजबृत्दमध्यगा	१९	एष पश्य पतितो नभस्तलाद्	१२
एकेन घृष्टमपरेण दृढं निपिष्टम्	३२५	एप परय विपुलोर्मिरुदन्वान्	१ ३८
एकेन बाहुनाऽऽदाय	२७ ३	एष प्रसहोऽथ पार्वतायः	
एके विनिद्रकनकाम्बुजगर्भगौरै:	२ १ ०	एष मुक्तकरपाटवी रविः	१२०
एकेऽरुमगर्भहरितेरपरेऽञ्जनाभैः	२२०	_	१२
एकेक्दाः क्टरौरङ्गेः	< ?	एष श्रीमान्त्रीरबाहुः सुबाहुः	२६ ६
एकैक्दाः स्फुटं सष्टाः	780	एषोऽन्तकाधिकभयङ्करसंप्रहारः एषोऽस्यानं विचनन्याः	३२४
एकैकशोऽनुनेष्यामि	२१०	एषोऽस्म्यहं निजवचस्सु प्रकोडनमन्त्रिकेटमध्ये	? ?
एकैकस्मादत्युदारैर्वचोभिः	२६६	एषोऽहमहितोन्मार्था फोऽहमानिकान्त्रतः	३१४
एतदेकमतिवाह्यतामहः	99	एषे।ऽहमहिद्धिषस्तन् नः सरोकः विकासिकारमञ्जे	१२५
एतझ्ढं हास्तिकं कः प्रतीच्छेत्			३२६
एतन्मनाखलतु लोचनमञ्चतु भ्रः		एहि जानकि भुजान्तरं खरः	१७
एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणेषु		एहि यामि पवनात्मन तुष्टा	१४३
एतर्हि मामवनिपुत्रि भजैकनाथम्		एह्येहि जीवयेदानीम्	३१५
एतर्हि सायं यदि वा परेद्यः		एह्येहि देहि सुभगे सुभटाय हस्तम्	३२७
एतानि शोकतिमिरोपहतच्छवीनि	इ २ इ	एहोहि प्रियसंलाप	· 🥸

४०६ र	ामचरिता न	नर्गतपद्यामा-	
, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,	पृष्ठ.		у в.
एह्योहि वत्स गुरुवत्सल शौर्यशालिन्	३२९	काचिद्रालिसगन्धस्त्वम्	१८५
एह्येहि स दह्यतां कुरङ्गः	१२ ६	कचिन्मत एष वः कपीन्द्रः	१२९
पे		कटकं निवेश्य कटकेऽथ भूभृतः	ક 🤅
ऐश्वर्यं गुरु सर्वस्मात्	२०९	कण्ठेन वज्राङ्कितनिष्कलक्ष्यम्	२८७
ऐश्वर्यमुपभुक्तं ते	२१४	कतिपयगणगोचरानुदीचः	80
ગ્રો	•	कतिभिश्चिद्षोढकुत्यगन्धैः	११८
ओं नमोऽच्युतिविरिश्चिबिडौनः	१४१	कति मन्त्रिणः कति रहस्यरक्षिणः	१७१
ओघो मे शरसरितामनेन तीर्णः	१७८	कथं कथंचिजितकोपेवेगो	१५१
ओतुनेवात्मतोकानि	288	कथं न सीतामुषितोऽस्मि लक्ष्मण	३४
	()	कथं बताध्यक्षसरोषदेशिताम्	३२
औद्येन शशिनो गभस्तिना	910	कथमप्यनघे तपस्विना ते	१ ५
औदार्थमार्थ हनुमन्	60	कथमेवमादि।भरजस्त्रमाधिभिः	१७२
	<i></i>	कथय प्रतिश्रुतमहाजिकमणे	१७५
औरसानपि सुतानरीनिव औषधीनामधिपतिः	9 9	कथयामि संनिहितमेव किंनु तम	१७५
	> e	कथयामि सखीगतं रहः	१ १७
क		कथा कैव नृशंसानाम्	१७९
कं वीक्षे क बत निवेदयामि दुःखम	३१०	कथावदाः किं समयं हरत्यसौ	१५७
कः कदाऽप्यभिमतेन घटेत	१४३	काथिताः प्रथितौजसश्च पूर्वे '	६ ६
कः कर्कशाहवसहे सति	३२३	कथ्यमानः सुवे णेन	३२ १
कः शक्रोति समाहर्तुम्	२४५	कदनेन कुमाराणाम्	१८०
ककुद्।नि महाधनान्यम्नि	२९९	कदाऽपि चक्रेण हरेरवाप्तम	१९१
ककुभः स्थिरदाहधूमिताः	२९८	कनकपर्वतक्टकु त् हलम्	98
ककुभामुवाच विचयं तमुचकैः	१७१	वन्दराणि च महामहीभृताम्	१८
ककोलीतरवस्तुङ्गाः	<9	कपयः किमाहुरवलोक्य तं जनम	१७२
क क्षयो रक्षिपत्पादाम्	१००	कपयः प्रतिबोधाय	९५
काचित्तं दैत्यहा देवः	२०७	कपयस्तदोमिति गिरः सकलाः	२२ ९
किचतस्य क्षमाहेताः	२०७		२४७
काचित्प्राणिषि पौरुस्त्य	३१८	l	९३
किचुद्रुहुध्य कुपितः		किष्बुतः कोऽप्ययमिप्रयोक्तिः	१९२
कित्रार्यस्य कायोऽयम्		कापिभिः कृपारसद्रिदकरैः	२३२

	पृष्ठ.		₽ 8.
कपियोधयुवानमित्यसौ	१०७	कवीन्द्रैरुद्भृतं जितमनवशीलैः	२१८
कपिरान गच्छ पुनरेहि राघव	१७५	कश्चिदागमितचि।न्निशानिलैः	२६२
किपराजसमर्पितं च गाढ	१ ५	कषन्नपि कनीयस्त्वात्	२१३
किः स दंग्धो न विलोक्यतेऽग्नौ	१९५	कास्तिष्ठति गतः को वा	२८०
कपिसुभटसमाजदत्तकर्णः	५२	कस्यात्र च रुद्यते गतः कः	१२१
कपीश पश्य निपुणस	२७८	कस्यार्थस्य कृते विद्धाः	९
कपेस्तेनावलेपेन	२४८	कस्यावलम्बादकरोत्परासुम्	२६
कमलासनप्रतिसमःस जाम्बवान्	१७४	कस्यास्ति शक्तिस्तव रामधानीम्	१९९
कम्पं नियम्य स जगत्रयकम्पकारी	१६६	कस्येदमानतमुखम्	३२६
कयापि लब्धं जनसंनिधौ रहः	१५४	का कथा मर्त्यपिण्डानाम्	२८३
कयापि सार्धे विधृते ससंभ्रमम्	१५९	काकुत्स्य प्रलयघनाघनेषुधारा	३०९
कयाऽप्युपालभ्यतं मन्युगद्गदम्	१६०	कान्त्या. परप्रहरदक्षम्सौ तदानीम्	१६५
करकं च करेण बिभ्रती	११०	काप्यभिरूया विरजसोः	8
क रप छवपर्वमृलमृच्छीत्	६४	काभ्यांचित्प्रसममपुर्यत्कपोली	३०६
करा म्यामभिनेत्खङ्गम े	१००	कारीकास त्वमुषितिश्चिरमेष यस्य	१६८
करी करेणुष्विव सह्यकीवने	१६०	कार्यदिग्गृद्यतां कापि	રૂ
करुणैरुपरुध्यसे चिरम्	११५	कार्यमार्थ परिशिष्टमुच्यताम्	\$ 8
करेणादाय लाङ्कलम्	९७	कार्यत्वराभिः स्वलितं न धैर्यम्	२०१
करोति कच्चित्र वृथा जलव्ययम्	४ २	कार्यान्तराशारहितेन तेन	7 8
करोति होलानलिनो	< ٥	काल्त्रयोर्मिविजयी	७३
करोतु कृत्यं मणिदीपशाखिनाम्	१५७	कालनेमितमो घोरम	<i>98</i>
कर्तव्यनिर्णयविरूढमनःप्रसाद	२९	कालस्तरङ्गवति मङ्गलमन्द्रकाणाम्	१६२
कर्तव्यमथ प्रियान्तरं चेत्	१२९	कालेन तेन हनुमत्कथितप्रवृत्तिः	२१९
कर्तव्योपकृतिः सद्भिः	९	कालो मयाऽन्त्रशरत्पद्वरिसेन	४६
कर्तुं प्रियं रघुपतेः स तदाऽध्युवास	२२३	किं कुम्भकर्णानुज मंनिकृष्टे	२०२
कर्मणि प्रगुणे पुंसः	२८२	कि क्षिप्तमचल्रप्रान्तात्	९
कलं कणन्त्यः कलहंसमालाः	९१	किं गुणानां समग्राणाम्	७७
कलहा रीतयस्ताश्च	< 9		३१०
काविश्व जीवश्च सुतश्च भूमेः	२६	कि ते किष्कन्यया कार्यम्	९७
कवीनां किं दत्तैः	२०	िकिं ते कृतं सुरगणैः	१८९

	વૃષ્ઠ.		ઉછે.
किं तेन मैथिलि कारिष्यसि	१६८	किमङ्गानां भुजकन्दर्शयम्	१९ १
किं त्वमेकपुरोत्सादात्	२८१	किमङ्घिणा विलिखासि मैन्द्र मेदिनीम्	१३२
किं दुर्गमर्गलिभदां हरिपुङ्गवानाम्	७१	किमत्र परयामि किमत्र लीये	१५०
किं दूरमापतिस मानसवेगपुत्रि	३२ ६	किमधः शिवलिङ्गलङ्घनात्	११०
कि न कुर्वन्ति मां वीक्ष्य	२१०	किमनिमित्तममी निपतन्ति वा	५६
किं न गायन्ति किन्नयं।	२०९	किमनेन कायविभवेन वारिधिः	१७१
किं न पिष्टः रातझीभिः	१८१	किमनोकह रा लेवृष्टिभिः	३ ० २
किं न प्रपञ्चो लीलायाः	२ १ ०	किमन्यद्देहि वैदेहीम्	289
किं न संभाषसे राम	२७६	किमपि कोपि न पश्यति पृष्ठतः	96
किं नाथ खिन्नोऽसि गताः कियन्तः	२९३	किमपि निष्करुणस्मरसायक	५७
किं नादिशसि सौमित्रे	२७५	किमंपि सन्दिश वस्त्वतिसुन्दरम्	90
किं नामोपहसिस नः	३०८	किमभाङ्कीः क्षितिरुहान्	१८५
किं पर्यत यात होकपालाः	१२६	किममीभिरम्बजदहरूयजनैः	२२७
किं पुत्रि कामवति कातरतामुपैपि	१६२	किमम्बरे किं भुवि कि पयोनिधो	३ २
किं प्रसुप्ताः परीहासाः	२१०	किमयं सुमहान् भुजङ्गमः	१०३
कि प्रस्वल्तीव सन्नचञ्चः	१२०	किमर्थामिममुद्देशम्	९५
किं पृष्टमेव सखि एच्छिसि किं अग्रमा वा गाम विजिनेन	३२६ १५०	किमवनितलादुद्गच्छन्ति	२७०
किं भूयसा वा मम चिन्तितेन किं भूरिभिरीरितैः कपीन्द्राः	१२५	किमवाप्तसमीहितान्तरः	११४
कि वः कथयामि वानरेन्द्राः	१२७	किमशक्ताः किमान्तेभ्याः	२७५
किं विद्विषोऽप्युपचरत्यधुना सुपेणा	3 7 8	किमशासि परोच्छिष्टम्	२७३
किं दृद्धभावाद्विकृतिस्तवेयम्	२ ३८	किमस्तमस्त्येव गतो विवस्त्रान्	१५०
कि वैष्णवस्य महसः	99	किमार्यं धनदं यामि	२१७
किं शक्रजित्वभृतिभिर्युवराजवीरैः	३२३	किमित्थमेव क्षपितो निशीथः	२ १
कि सीतया गच्छतु सा तमेव	२ . २	किमित्थमेवावतरामि तूर्णम	१४९
किं सीदसीत्थमधिगच्छ मनीषितानि		किमिन्द्ना चन्द्रनवारिणापि किस् ३९,६	
कि सुनृतैः शक्रजितः शिशोर्मे	१६ ६ २०२	किमिन्दुनेन्दीवरमप्रयोजनम्	१५९
कि स्विद्वीयसो देशान्	७९	किमियं करुणा शरीरिणी	180
किञ्च वत्स दशासाम्यात्	ر ا	किमुच्यते बहुतरमेवमादिषु	
किमगाद्विनयाय विज्ञिणी	११.8	कि मु डुः स्वल्रितेयमम्बरात्	१३६
चितासम्बद्धाना चा आसा	11.0	ाग्नुकुः स्पारसम्बन्धरात्	8.8.0

	·		~ , .,
	वृष्ठ.		4 8 .
किमुत स्मरखण्डिता रतिः	११०	कुरु स्थिरं परिकरमीयतामितः	१३५
किमुत्सवानुत्सवजातरङ्गान <u>्</u>	१५०	कुर्वाणयोः सरित पद्मवनावनद्धे	२९
कि <i>मुदितैर्वहु</i> भिर्वहुवि स् मया	६०	कुलभवनममुष्य भूभृतोऽष्टो	४९
किमेतदित्यूढ वितर्कदोलो	९१	कुलवृद्धवसिष्ठवारिताश्रुः	६७
किमेतयोरस्त्य शुभ म्	२७७	कुलवृद्धेषु तिष्ठस्व	२४५
किमेष्यतास्याः सदृशं निकेतयोः	३२	कुळाङ्गनाः सेदुरुपोढसाध्वसाः	868
किम्भो विषादलुलित	२०८	कुलालिकां मार्गात मत्तहंसी	१९६
कियचिरं त्यक्ष्याति मानुषी न सा	३३	कुल्योछङ्घनलाघवेन जलघीन्	५ ४
कियचिरं पुनरसौ	٤	कूनत्कारण्डवकुला	((
कियच्छेषमहः पश्य	७९	कृच्ळ्ळब्यनगृशङ्गसन्धयो	१९
कियती निशा निषध यामवती	२२७	कृतं त्रिलोकीकदनं कदापि	१९१
कियन्नभः क्ष्मा कियती पयोधयः	8 ५	कृतं न किञ्चिदक्षेण	१८८
कीर्णामवर्णकणिकाभिरिव प्रसिद्धिम्	१६४	कृतं न साधु पौलस्त्य	२४६
कीर्यते कृतरवै: खगत्रजै:	१३	कृतं पुरुषकारेण	२८१
कीलालं कलश इवाद्वमन्	३०९	कृतकुलिशकठोरमुष्टिबन्धः	१६९
कुटीयमल्पा शतपत्रसद्मनः	४५	कृतकृत्यमिवागतं पुरस्तात्	६३
कुण्डलायाः क तौ गण्डौ	२११	कृतवसातिरयं कपिः कुमार्याम्	४९
कुतः कस्त्वं कथमिह	१८५	कृतसमस्तनियोगमनागस र	91
कुतस्त्यमोजः सहसेदमग्नेः	'९७	कृतानतीनुत्तमयूथ पानसौ	१९
कुमार कुरु विश्वासम्	७२	कृतावहेलः प्रणयप्रसन्नम्	२३
कुमारमक्षमद्यापि	२१३	कृतोऽद्भिदुहितुः कम्पः	२०८
कुमारास्तेऽथ चत्वारः	३१२	कृत्वा विकोशमपि खङ्गमसौ निषिद्धः	२०५
कुमारि कीरं करयोः कुरुष्व	१९६	कृत्स्नैव सोचैरथ पूरपूरि	२३७
कुमुदवनमहेतु त्यक्तनिद्रम्	२०	क्रपणं न लक्ष्मणमपीक्षतेऽधुना	१७३
कुम्भकर्णः किमत्राह	१८६	केचिच्छ्वांसि मुरलोर्मिरवैरधुन्वन्	२ २१
कुरुत मार्गमनर्गलरंहसः	६२	केचित् क्षणार्धमभजन्त मुजङ्गवछीः	२२२
कुरुतामियं किमथ नाथ	१७१	केचित्तमाक्रान्त।बिलम	९५
कुरु प्रसादं प्रह्लाऽस्मि	२१५	केचिद्गनाह्वकुसुमोत्करतुल्यवर्णैः	२२०
कुरु यदाह महाहृदयः सुहृत्	६०	केचिद्गन्यादन्धकारेऽभिजध्नुः	२६६

	વેઠે		पृष्ठ.
केचिद्ययुर्विपुलबर्हिकलापक्लप्त	२२०	क्रमते चरमं नरान्तको	३००
केतकीपु कदलीषु वालुका •	१९	कमिर्वयदूर्ध्वविरलक्षेचयान्	२२८
केऽपि कोष्ट्रनन्वधावन् रयेण	२६३	कमे।चिताचारकुठारखण्डित	8 १
केऽपि ध्नन्तु शतध्नीभिः	२५२	कान्ताः सन्ततमाकन्द	८ ८
केऽपि चुक्रशुरधिकुधो यथा	२५५	क्रियतां पुरश्चरममूर्ध्वमधः	२३३
केऽपि नृत्यभवनानि भेजिरे	२५५	क्रियतामधुनोत्साहः	8
केऽपि रानकुलमेव चऋमुः	२५५	क्रिययाऽनिलिना पूर्वेम	२४७
केऽपि सालवलयं व्यलङ्घयन्	२५५	कीडाचलानुपवनानि सभाः सरांसि	१६६
केऽमी समस्तगगनेचरचक्रवर्ति०	३२७	क्रीडतां मृगवनेषु धन्विनाम्	8 8
केयमिन्द्रजितः श्ठाघा	१८१	कीडाधिकारश्रमसालमाङ्गीः	886
केलिकमायातकलाविवाद ०	१४७	क्र्रं मुसलमुद्यम्य	९९
के वयं वायुपुत्राद्यैः	९ ४	क्र्रे।दारमहाकल्पे	१८8
केवलं पलभुजो न तस्य नः	११	क्रोशार्धादहरत जिह्नया चलन्त्या	३०९
केवलं शकुनयो न नीडगाः	१५	कोष्टाऽजिघद्वाजिनः सन्नसंज्ञान्	२६८
कैकायि क्षयमुपैहि नृशंसे	१४५	कोष्ट्र्षरघौरेयाः	२५२
कैतार्य संप्रत्यपराऽस्त्यपेक्षा	२०२	क गतोऽसि राम परिहाय मामितः	१७१
कै: शिक्षिता वर्तियतुं तदासीत्	२७	क गमिष्याति मर्भज्ञः	२०७
कै।श्चिद्विवृत्य विवृतप्रतिघैरघानि	३२४	क्राचिच यस्यामसितोपलाट्ट	१४६
कोटयः किपमुख्यानाम्	३१७	कचिज्जपाभाः कचिद्व्जभासः	१९४
कोटिशः कनकशैलसंनिभाः	२५४	काचित् किरातीकचपाशमेचकम्	१५४
कोट्यः सुप्तास्तत्र तिस्तस्तिमिस्त्रे	२ ६८	कचित्पताका इव कार्दमिक्यः	१९४
कोऽपि चाश्वखरपुच्छसंस्तरे	२५८	कचित्प्रसूतं कचिद्राप्तयौवनम्	१५४
कोऽयं कपिमहाराज	२७८	कचिद्वालं इवोछीलः	७३
कोऽयं तवाविरतचन्दनपङ्कशेषे	३२७	काचिद्विकलतापत्तिः	२८४
कोऽयं भोः कषति किरीटकोटिभिः खम्	३०५	क तेऽन्तरेण संस्कारम्	२११
कोऽवगच्छति शिवे तव तस्वम्	१४३	क दुग्धिसन्धुः क च तस्य वीचयः	१९७
कोष्णशोणितनिपातसूचित ०		क नश्यसि निशीथेऽस्मिन्	२७२
को हन्तव्यो यो हतो न त्वयाऽऽसीत्	२ ६ ७	क नीतेति न जानीमो	८७
क्रथने।ऽयमुरभ्रपृष्ठभाक्	३००	क नु सद्घत्सलः श्रीमान्	९७

WWW. AAAAAAAAAAA			~~~~~
	વૃષ્ઠ.		વૃષ્ઠ.
क प्रयात रजनीचरेश्वरम्	२५९	क्षिति धरमनयो र्महेन्द्रमेकः	५ २
क निलंक च साऽमरावती	११७	क्षितिमयमनुशोचित प्लुतार्धात्	४९
क भानुमत्याः स्फुरितम्	२११	क्षितिमेकरथेन सिन्धुनेमिम्	ę v9
क रमसः ऋमते रभरम्भयोः	५ ५	क्षिप्तमंत्रुाकमिदं मयोरिस	१७
क स गमिष्यति संप्रति पापकृत्	६१	क्षिप्तमिन्दुरुचिभिर्व्यलम्बत	१८
क स गम्भीरविशदो	२१ १	क्षिप्तोऽङ्गदः क्षितिमभूत्	३२५
क स रागः क सा सीता	२७१	क्षण्णः किपिकिशोरेन्द्र	<€
क सुखं मुहूर्तमपि सर्वशङ्किनो	१७७	क्षुण्णा घनसंहातिप्रहोघः	१२३
काप्यवाजीद्वजदंष्ट्रस्तदानीम्	२६८	क्षुण्णायां दिशि युष्माभिः	८९
काप्यस्रपाः कापि परं प्रवङ्गाः	२८ ९	क्षुण्णो गमिष्यत्यधुनाऽरिमांसैः	२८९
कायोध्यको दाशरिथः स रामः	२०४	क्षुद्रभावात्तुदन्तोऽपि	२१३
कायोध्या क च लङ्केयम्	7 < 1	क्षेमवानिव दुष्कालः	१८ 8
काशाः क भूः क गगनम्	२२ २	क्ष्वेडारावैः स प्रमाथी राशाम	२६९
कासौ नलो जलनिधिः	२७२	ख	
कास्यचन्द्रः स हेमायाः 🍼	२११	खण्डिता इव खिद्यन्ते	२०९
क्किश्नाति साधुचारतान्	७७	खरादिरक्षःकदनेषु दीर्घम्	२५
क्षणं प्रिये मन्युरयं निवार्यताम्	3 3	खानि यद्यपि सुप्तानि	२८ ४
क्षणं मिथः केलिरयं निवार्यताम्	३ ८	खे ककुप्सु भुवि च क्षपापतेः	१८
क्षणं ज्याकृत्य काटिन्यम्	७४	खे मूर्घोनः सत्वरापातचण्ड	२६८
क्षणः कलानामयमेव नर्तकाः	१५७	च्याताऽसि तयोर्द्वयोः प्रवृत्तिम्	१२५
क्षणमत्र च नाथ वीक्ष्यताम्	२९७	ग	
क्षणमस्त्वयमर्हणाऋमः	११५	गङ्गे सरयु प्रतीरयोर्वाम्	१२६
क्षणिमह क्षणकोषिनि सुप्यताम्	90	गच्छतस्तुरगीं गीतः	२०९
क्षणमीलितलोचनावलिः	३०३	गच्छन्ति गतिं त एव शुक्लाम्	१२१
क्षणिवनीतपवित्रपरिच्छदो	६०	गच्छन्त्यमी सिन्धुतटीः	۷۰
क्षत रातविषमीकृतोद्भ टाक्षि	५१	गच्छ वत्स शयनीयमात्मनः	१५
क्षताघरं सत्रणमेखलातलम्	१५९	गच्छाथवा रामसमीपमेव	२०५
क्षन्तुमहीसे जीवेश	२१५	गच्छामि शत्रुकदनाय किमाज्ञया ते	३२९
क्षान्तं प्रमाद्कापेयम्	९३	गजगिरेर्यदि शीलयति स्थलीः	५९

	पृष्ठ.		वृष्ठ.
गणगन्धवेयक्षाणाम्	३२०	गृहाद्विवासो वनवासयातना	38
गतः स कालस्तुलितो	१९०	गृहीतसाधुवर्मापि	९
गतः स दग्ध्वा नगरीं हनूमान्	२४१	गेहगर्भा विदर्भाणाम्	८ ٩
गतः स वर्त्मना येन	२०७	गोपुरेषु परिखासु तोयधेः	२५७
गतवति लयं दिक्षु ध्वान्तैः	३२२	ग्रंथिपछवयोः सन्धौ	((
गतस्य तस्याथ सहानुजन्मना	३८	ग्रस्तामिव त्विषमयोगमल	१६४
गता गत्वरमारीच	८६	ग्रामगोष्ठसभारामा	८ ३
गत्वा विमानमणिवीथिमिमाम्	३२७	यावाणो रावणक्रूराः	९०
गन्धमाघाय रामस्य	१८२	ग्रासाय प्रवगपतङ्गमण्डलानाम्	३०९
गमिताश्चतुर्दश वनेषु	१७३	ग्राहीभिरागलमिभीमिव	१६४
गमितेऽनलाभिरथ रावणे ततः	१७०	ग्राह्यसे त्वमतरङ्गसुधीद	१४३
गव्यूतयोऽस्य कतिचिन्नयनांशु	२२४	घ	
गाम्भीर्यस्थगितं तेजः	२४७	घटमानबालघनकोमलाम्बराः	१७४
गिरमित्यभिधाय तामसौ	१०९	घटयति परिशुद्धबुद्धिसूची	98
गिरस्ते रामदूतस्य	२४९	घटयामि सेतुमहमत्र नगैः	२३०
गिरिः सुनिर्वर्णित एष माल्यवान्	इ ३	घटितं किमप्यथ चिरात्पुराक्वतैः	१७०
गिरिशो गिरिनान्तवासिनी	११३	घटितेक्षणवर्त्मसंपुटाम्	११८
गिरिष्वमार्गन् प्रवग्।ः	९०	घनघर्मपय:कणावली	१०८
गीभिः समुछसितसंभ्रम	३८	घनमलिनभुखांशुजालधूमो	43
गुणगुणिसमवायसन्धिगामी	५ इ	घनवंशीवनश्यामाः	< 8
गुणा न यूयं नियतिर्गरीयसी	३४	घनविभ्रमभङ्गमालिनी	१०७
गुरुगिरिशिखरौषयुद्धयोग्यो	५१	घनसर्वागमोद्गार	१८४
गुरुद्तवाक्यहतिभिभवताम्	२३३	घूर्णते हरिसेनेयम्	२७८
गुरुस्तदात्वात्तव किचदायतिः	8 8	घोराभिचारमीमांसा	१७९
गुर्वी पुनश्च लज्जेयम्	(च	
गुर्वी सर्वेन्द्रियग्लानिः	३१६	चकार कस्यामपि चाटुमुत्तमम	१६०
गुरुफद्वतनुरानिस्रिरासीत्	१४१	चक्रचापराकटाम्बुजादिक	२५४
गूढममेहतिगाढमीलिताः	२५६	चकुः स्वयं सहृदया	२२४.
गृधकाककुलकेलयः शिवा	२५७	चक्रीने पीडयति पङ्कजिनीने	120

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
चके चके हुतारातिः	७७	चालितेष्विव चेतस्सु	386
चके शकलत्रयं नटायुः	१२०	चिक्षेपोच्चै राक्षसानां सहस्रम्	२६४
चकैमोंचाकाण्डवत्खण्ड रास्तान्	२६ ४	चित्तमभ्यस्य कल्याणीम्	२७९
चक्षुषा विकलेनापि	२७३	चित्राङ्गदे चिकुरमाहर वेछतु भ्रः	१६२
चक्षुष्मानासि यदि पश्य नः प्रमाणम्	३०८	चिन्ताकुलेऽपि हृदि सप्रणयोपचारः	४ ६
चचार चीरान्तविष्ठोलमर्चिः	१९३	चिन्तातुरुयं तान् प्लवङ्गप्रवीरान्	२६७
चचाल वाचालमहीधरा मही	३७	चिरं तदाऽध्यास्त मनोभवज्वरात्	१५६
चञ्च्वैव कथंचिद्शमत्वात्	१२२	चिरं प्रदीप्योपरतार्कपावकम्	199
चतस्रस्तस्य चतसृषु	३१९	चिरम।स्स्व विनीतात्मा	२४३
चतुरङ्गपताकिनीपतिः	३००	चिराद् प्यश कछोल	((
चतुरन्तचलद्विलोचनो	१०४	चिरान्मनोहारि तथेदमद्य मे	3 8
चतुर्णामाकण्योजितामिति	३११	चुक्षोद कोटिमपिनट् प्रयुतं प्रहस्य	३२४
चतुर्दशानां भुवनेश्वराणाम्	१४७	चूर्णीकृताभिरपविध्य गुणानमणीभिः	३२५
चतुष्पाणि चतुष्पादम्	१०१	चेलुरुन्मू (लेतासन्न	९ ४
चन्द्रातपानुभवगाढतराभितापः	१६६	चैत्यषण्डेषु पाण्ड्यानाम्	८ ٩
चन्द्रातपेनेव सुधासमुद्रम्	२८७	च्युतसङ्कटत्वविकटत्वकथाः	२३१
चरणरागमयावकसंभृतम्	६ १	छ	
चरणेष्वसुरा लुठन्ति नः	११२	छायया निजतनोः स तदानीम	१३९
चरणे। कुरुष्व विवृणुष्व	१ ७३	छायाः फलानि कुसुमानि	228
चरमं चारुशीलानाम्	३१९	छायामिवोष्गलहरीभिरूपप्लुतां ताम्	१६४
चरमं ययुः प्रणयिनः कमला	२३०	छित्वा शतसरं हारम्	९३
चरैश्चिरेणाधिगतप्रवेशैः	२८८	छिन्नाः सटाः शिरः पिष्टम्	९६
चर्मवर्मशकलाकुलोर्मयः	२९७	छिन्नामिव श्रुतिमपस्मृतिसंहिताभिः	१६४
चल चन्द्न गन्धमाद्न	१०३	ज	
चलति मेरुरपांनिधिरुच्चल	५ ६	जगतीक्षितेह पवमानसंभव	१७२
चलेषु वायोः प्रतिष्ठेषु वन्हेः	886	जगत्कामन्ति निर्विध्नाः	(0
चस्वलुश्चयुतललाटशोणित	२ ५६	जगदेतान्निपता ति	२७९
चस्खाल नामसु ननाम	१६६	जगदे तमुदीक्ष्य विस्मयात्	२९९
चाटुः स च कोऽपि किङ्कराणाम्	१ २४	जगाद भावं वचसैव जाम्बवान्	४३

पृष्ठ.	प्रष्ठ	
जगाद भीतां जननीं स भूयः २३८	जर्जरं त्यजति वासरष्ठवम् १	३
जगाद सैोमित्रिमुदीक्ष्य चान्तिकात् ३१	जलं जलं यावदुदीरयन्ति १९	8
जगाम मञ्जन कमलानि कोकः २९		३
जगाम सिद्धौषधताम् ९४	जलनिधिमधु मेरुबीजकोशम् ५	3
जगृहुर्दशापि दशकण्ठसैनिकाः १७६	जलपङ्करजाऽनिलातप० १०	، ۾
जगृहुस्तदोमिति चमूपतयः २३०	जलमुच इव धारा १८	′९
जग्मुः स्थलीभिरुपशैल २२०	जलैर्जहासे विधतैर्दिदीपे १९	8
जम्मुरस्थितमुदायुधा मिथः २५०	, जेवन कोचिज्जगृहः १९	, ५
जम्मुर्जाम्बवतो मूलम् (१	जहार जीवेशहरि १९	٤
जयसे गजतनुर्दनुसूनुः १४२	जहींहि बाष्पं विश्वदोऽस्मि लक्ष्मण ३	१६
जग्राह नासौ वचनं शुकस्य २३०	चार्मार्च सोमिन्सलः	8 6
जप्राह संप्राहयुगेन भूयः २९२	जागर्षि काउमरि निषीदामि कोविदार १	१९
जग्लौ जगन्मनोज्ञाभिः २०५	चागर्ष चानकि विशेष्टीम किम १६	£
जनकः कुशिकात्मजेन जोषम् ६९	ੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਰਿਸ਼ਤਾਸਕਸ	3
जनकेन्द्रसुतापतीषवी ३०१	चाचाकामा बन्धियशकीष	२७
जनं न पप्रच्छ निषेधपण्डितम् १५६ जननीति सा न परमेव कैकयी १७३	200	
3	عدد المحدد عدد عدد	
	नाम कार्यात महिना महिनो ।	•
जनयति न भयं हयाननानाम् ४० जन्तुनामुचितमनित्यता न पश्यत्यु० ३१०	, , , , , , , ,	૮૬
जम्भारेरपि सरहस्यजम्भकानाम् ३००	2000	•
जयः पुण्यपराधीनः २८१		
जयित जगन्ति भ्रमन्ती ३३	`	२९
जयित मुग्धमृगाङ्कसुतो बुधः ३२३	, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,	
जयतीह विधिन पोरुषम् २९६	,	. १९
जयत्यदः प्रतिदिनमंशुमानियत् १३	`	90
जयत्यपारे पयसि ७३	`	२७
जयत्यस्य घनइयामो ७०		२७
जयत्वयं त्वद्भिसरः सरित्पतिम् १३		४९
जयाञ्जनातनय तनुष्व वर्ष्म तत् १३०		६२

	ъв.	त	7 8 .
जायते स्म घनमालतीगुण	१७	तं कालकरूपं कियता श्रमेण	२६
जितवानिस राक्षसेश्वर	२९६	तं केलिचञ्चलविलासिजनं प्रदोषम्	१६१
जितास्तवामी सुभटाः पुरस्तात्	१९०	तं धुताय्रजलवाहधवित्रः	१३९
जिते जगद्व्यसनसमातिरम्बुधौ	१३२	तं निनिन्द शुकः शत्रुः	२०७
जितोज्झितानां जगतां शुभाय	886	तं निशम्य सबलस्य राघवो	२५४
जितोऽम्बुधिर्ननकमुतेयमीक्षिता	१३१	तं निशम्यैव निष्पन्दा	२७३
•		तं प्रतीयेष महिषी	२१२
जितोऽस्ति ते जलधिरयं तरङ्ग०	१ ३४	तं प्रत्युग्रायुधग्राम	१००
जितोऽस्त्ययं तिमिनिलयः	१३३	तं बभार न विधुः नवोदयम्	१८
जित्वा घुसृणविच्छित्तिम्	२७३	तं भास्करिः स्फुरितभास्वरवक्त्वविम्बः	३२५
जित्वा स जितेन्द्रियः कथंचित्	१२२	तं मुष्टिना वक्षांसि निष्ठुरेण	२५१
जित्वाऽसृङ्मधुमणिभिःप्रबोधखेदम्	३०५	तं मुहूर्तधुतशृङ्गमगेन्द्रम्	१३७
जिह्नोष्ठभेद्येषु भटाः करीनाम्	२३७	तं मूळान्तं चकुरागत्य वैद्यम्	२६४
जीवन्ति कपयः सर्वे	३१८	तं राजपुत्रापशादम्	९८
जीवन्मृतः पुनरहम्	३१६	तं वर्तमानमपि कल्पय वृत्तमेव	१६७
जृम्भा भरादू रविसङ्गतानाम्	२८	तं विलोक्य चिकतान्निजशिष्यान्	१४०
ज्ञिप्तिरित्यावितथा तव मूर्तिः	१४३	तं विलोक्य जलघेरुपरिष्टात्	१३९
ज्ञेयोऽस्ति नः पूर्वमरेरुद्न्तः	२५	तं विलोक्य पथि कान्यपि दूरम्	१४०
ज्येष्ठमासन्नसं यामम्	२१७	तं विहस्य दशकण्ठनन्दनः	२६१
ज्वलत्सु मणिदीपेषु	२०६	तं वृक्षवर्षेरिकरन्	३१ २
ज्वलद्नलविकृष्टहेमगौरः	8 <	तं संस्मरिन्नजिपतुर्निकृतिप्रपञ्चम्	३२४
ज्वलन्ति वारीणि तपन्ति रात्रयो	३५	तं सेनानीरानिलिः सालजालैः	२६४
ज्वलन्महानायकचक्रवालाः	१४७	तटशिखरगतस्तटान्तराम्र	90
ज्वलित्वा तूलवत्तच	७८	तटिदिव तरलस्ततो विराजत्यु ०	8 <
ज्वाला मु खानां प्रसरात्	२०७	ततः परिकरन्यास	१००
ज्वालामुख्यः शोणितस्नेहपूर्णाः	२६८	ततः प्रतस्थे रघुनाथसन्निधिम्	३९
ज्वास्रावसिप्तवपुःप्रकाण्ड े	१९९	1	९४
.		ततः प्रफुछस्थलपद्मिनीनिभा	8-इ
झिटेति स्रवगायणीरपाम्	१०५	ततः शुद्धान्तमविशत्	२०९

	यष्ठ.		र ष्ठ•
ततः संवर्त्थ संग्राहम्	३१२	तत्प्रत्ययरोपितायतास्थो	१२६
ततः स निष्क्रम्य वर्ला	२१६	तत्त्वमेकं यदात्मेति	₹८•
ततः स रेजेऽरुणवक्त्रविम्बः	२४१	तत्सर्वैः कपिपतयो न चक्रुरङ्गैः	३०९
ततः स सैन्येन सडम्बरोऽन्तः	२३९	तत्र केऽपि कपियूथपोत्थिताः	२५६
ततः स्वहस्तोपहिताभिरुच्चैः	२३७	तत्र तत्र घनतां गतैरसृक्	२५८
ततजातिषु तुम्बुरुगुरुः	११३	तत्र तत्र च शयानयोश्चिराद्	१५
ततश्च तौ पूर्णमनोरथाविव	३ ८	तत्र मुग्धपृषतस्तमोघने	१६
ततश्च मु व त्वा कपिरट्टहासम्	१९३	तत्राङ्गद्कुमारेण	५२
ततस्ततस्तावदसौ न पित्सति	8 8	तत्राणिमादिगुणसंश्रयणादशब्द ०	१६१
ततस्ततस्ते परिणाहशालिनीः	३९	तत्रान्येऽपि प्रत्यनीकप्रवीराः	२६६
ततस्ततोऽद्गिवषमात्	< 8	तत्रापश्यन्न सरसीः	९ १
ततस्तौ साश्रुनयनौ	१०	तत्रारूढे तत्क्षणान्नाकपृष्ठम्	२६४
ततात्रपक्षो मम पक्षसम्पद्	₹ €	तत्रैवागात्तुङ्गलाङ्गलकोटिः	२६४
ततान मुग्धासु विदग्धमानसो	१९८	तथा गृही न पौत्राणाम्	३०५,३३२
ततार सन्तीर्य हिमान्धकारम्	२७	तथा चतुर्मासकदर्थनावशाद्	88
ततोडुपुष्पं शशिपूर्णकुम्भवत्	१५५	तथा तूर्ण कवेः कस्य	३९
ततोऽत्रवीद्विगलितवाहिनीवलः	१३४	तथा न तस्या मृगशाबचक्षुषः	३६
ततोल्लसद्दीधितिजाल्लडम्बरात्	१५३	तथा न पूर्व त्रिपुरेन्धनोऽग्निः	१९४
ततोऽवलोकं द्विगुणं वितन्वन्	२९२	तथा न मीतं कुलबालिकाभिः	१९६
तत्कवन्धशवरीहनूमताम्	१ १	तथा न रेजे पुरंपावकान्तः	१९५
तत्क्षणं गगन एव निरुद्ध	१३८	तथापि प्रत्याशास्तिमितनयनाः	११९
तत्क्षणं मणिमृदङ्गमदेल	२५४	तथा पूर्व कवेः कस्य	७२
तत्क्षणोढप्लवङ्गास्याः	१८२	तथा सुधौतं वरयोषितां मनः	१५६
तत्तद्विचिक्युर्विन्ध्यादेः	6,0	तथा सूक्ष्मिमदं तत्त्वम्	२८०
तत्परीयुर्महातल्पम्	९२	तदङ्ग-गांचकमनङ्गलालसम्	१५९
तत्पाद्भरमञ्जानाम्	३२०	तदतिशान्तिजडं जगतां प्रभोः	90
तत्पुरसारशिवाननानल	२६२	तद्नु प्रथमाप्तमप्यद्त्त	६५
तत्पूर्वप्रतिसंभाषा		तद्नुरूपमनन्तरमात्मनः	9 <
तत्प्रच्छनः सङ्गरे संचरामि	२६९	तद्पास्तनिष्फलनिजास्त्रये।स्तयो:—	१७७

	વૃષ્ઠ.		પૃ છ.
तदभावे किमस्माभिः	३१८	तपस्वी रमतामेवम्	<
तदरेविंचिन्तयत मन्त्रवशाद्	२३३	तमःकोपितनिस्त्रास	< 8
तदादिना तेन महाभटानाम्	१९०	तमःसवर्णं विद्धे विभूषणम्	१५ ४
तदाशुः क्षणमन्दाक्ष	९९	तमकाण्डमहाप्रचण्डतेजः	६९
तदित्थमुत्था न समाकुलत्वात्	२५	तमङ्गदो वालिनि जातसख्यम्	२४०
तदीक्षितं जनस्थानम्	८ ६	तमथ प्रहरन्तमन्तिकात्	३०२
तदेवं हेतुना केन	٩	तमनलतनुजन्मा वानरः	२ ९ ५
तदेष निष्कम्य तथा करे॥मि	२५	तमपत्यचतुष्टयैकपूज्यम्	६९
तदेष मे निर्मलसर्गसर्गः	२२	तमि क्रमलोलवालिधम्	३ ०२
तदैव कालीकरणाय सन्ततः	88	तमवोचत सर्वभावविद्	३०४
तदैव ताभ्यामथ र।वणाय	२३५	तमसऋदुपह्तप्राञ्जलिम्	७१
तदैव दैवहतयोः	१८६	तमसाऽऽवृतरूपस्य	३.१ ९
तदोचैर्व्याचकुः स्वभुजरभसम्	२६ २	तमसे नमः सरजसे	१७७
तद्देवैदिनपतिसंभवस्य भूयः	३०७	तमसौ सहकारमञ्जरीम्	७०९
तद्भवीमि गृहीताङ्किः	२१३	तमस्त्वगाघेप्विव चन्द्रमःकराः	१५७
तद्वऋमार्केस्तरुणार्कताम्त्रम्	२२	तमहं त्रोधायिष्यामि	Ę
तद्वाक्यं वृद्धयोरोमि०	३२०	तमहमग्रिकयोद्धरवानर	99
तद्वाक्यमोमिति पुरन्दरसूनुसूनोः	१३०	तमानतं संनतिभिर्विशेषात्	२८७
तद्विभातु रजनी सुखेन ते	१५	तमापतन्तं विकटैर्बलाङ्गेः	२९ ४
तद्विलोक्य हरिसैन्यमन्तिकात्	२५५	तमाशु चन्द्रं चपक प्रयच्छ मे	१५९
तद्यतिक्रमसमुत्थितमागः	१४१	तमुज्जिहानमालोक्य	२५०
तनुनि स्तनभारपीडिते	१०८	तमुत्तानशयं रामम्	२७१
तनूजराजीववनम्	७ ८	तमुदीक्ष्य दशाननः स्मरन	३०१
तन्द्का मार्गनदीयमयतः	३३	तमुद्यम्य महाकायम्	१०१
तन्निर्व्यूढं सर्वसंपातयुद्धम्	२ ६ ७	तमुपानिनाय जनकेन्द्रसुता	२२९
तन्नैसर्गिकमङ्गेषु	२१ १	तमुपेत्य जगाद मारुतिः	३० १
तन्मरीचिरवचितो रुरुचेऽब्धिः		तमुवाचाङ्गदः क्रुद्धः	९८
तपनांशुरुचस्तपस्विनी		तमूहुरङ्गैरलसैर्निजाङ्गनाः	१५९
तपन्त्यमूरकीशिखावलभ्यः		तमोऽस्तं दर्शितः पन्थाः	२१६
५३			

		í	
	पृष्ठ.		पृष्ठ.
तया तेषु तपस्विन्या	9	तस्य च प्रवयसो जटायुपः	११
तयोः कवोष्णाचलवाहिनीजलम्	३०	तस्य तन्मत्सरान्घोऽपि	९७
तयोरथाइयानविशुद्धचीरयोः	१ ०	तस्य पित्रा निरस्तस्य	९८
तयोरासीद्दीर्घः तरुपरशुपात	३३०	तस्य वीक्ष्य वपुरुन्नतवन्नाः	१३९
तयोस्तदानीं तुमुलारवोर्मिः	२९०	तस्य साहायकं रुद्राः	१८२
तयोस्संभेदपृथुभिः	१००	तस्याकृतिविशेषस्य	२
तरवस्तरुणच्छदा इति	8 0 8	तस्यागमाद्यः सहसा भविष्यत्य ०	२३
तरुणे तरणाविवोद्यति	३००	तस्याङ्घो सपदि महीन्दुरर्धचन्द्र	३०९
तव प्रसूःकृतपृषदश्वरञ्जना	१३५	तस्यां तस्यामापतन्त्यां शरास्ते	२६८
तव राकजिता सुतेन तौ	२९७	तस्यात्र कदााचिदह्रचतीते	१२६
तव सुप्रवृत्यधिगमोऽद्य	१७४	तस्याथ राघवसरोरुहसौहदेन	२१९
तवानुगैरेभिरुद्यवित्रहैः	४२	तस्याध्वानं रोद्धमन्तर्धिमानः	२ ६३
तवावरोघः ककुभः प्रसाधिताः	8 8	तस्यापतन् रानैः मूर्धिन	९२
तवासिपाणेर्वरुणो वराकः	११	तस्याभ्युद्येन तेन तेने	१२८
त्वैककस्य क्षणदाचरेन्द्र	१९१	तयामितिक्षुद्रसभासरस्याम्	२०२
तवोपमा कमलभवेन योगतो	१३५	तस्यावलेपस्तिमितादरस्य	२३५
तवोर्जितं यदि वदिति स्वयं स्वभूः	१३५	तस्यात्रजत्कुम्भहनुः पुरस्तात्	२९३
तस्तार हस्तद्वितयप्रकर्षात्	२९४	तस्यैकस्य निकामदानरभस	९१, १६०
तस्थुःक्षणमुत्थिताः समेत्य	१२२	तस्योर्जितेनातिरवेरवद्यम्	२ ४
तस्थुरास्थितमनुष्यमूर्तयो	१६	तां गान्धवाहिर्गगनस्थ एव	१४६
तस्थुर्विन्ध्यगिरिप्रस्थे	७२	तां तथाऽनोधयस्मद्यः	२ ७४
तस्थौ तथैव प्रतिरुद्धदिक्षु	२९०	तां तापसीं चिन्तयता	२१०
तस्यौ परं भास्करसूनुरेकः	२९२	तां त्रिभेद घनपीवरकायाम्	181
तस्मादिप दहत्युचैः	(तां वज्जपातप्रतिमां प्रवृत्तिम्	२ ९१
तस्मिन्निति वादिनस्तदानीम्	१२५	तां वागुरामिव दृढां दृढ्वीनवक्षाः	१ 8 ५
तस्मिन्महीयसि निशाचर	२९५	तां वितर्ककणकृणितनेत्रः	१४०
तस्मिन् समाहृतसुरासुर	१६३	तां विदार्य निरियाय हन्मान्	१४५
तस्मै तदाऽभिमुखनिर्मलवीचि		ताः कर्कशाः कपीन्द्रेण	3 8 4
तस्य चकुश्चमत्कारम्	3	ताः पांसुपर्णतृणशाखिमहीधराणाम्	378

मकाराचनुक्रमाणिका	ì	
-------------------	---	--

मकाराद्यनुक्रमणिका ।			४१९
	વૃષ્ઠ.		યુષ્ઠ.
ताः संपदस्ता विशिखाः सशाखाः	१९८	तारेयोऽभूहक्षिणे तस्य पार्श्वे	२६७
तांडितः शरधाराभिः	३१६	तावत्तं कपिमशकाः समाकुलस्वम्	३०७
तातस्य तातमित्रस्य	૭	तावथाल्कार्चिषा वीक्ष्य	३१९
तातस्य वेतिस मे वीर्यम्	२ ४ ६	तावदेव विकरूपोऽयम्	२८२
ताताः क्षिपताप्सु मामितोऽद्रेः	१२२	तावहृदपराकार	२७९
तादात्विकाञ्चस्यति कोऽप्यपायाद्	२०१	तावुभौ भ्रातरौ यत्र	८६
तानत्यर्थं तीक्ष्णशृङ्गानिवोक्ष्णः	२६८	तासां तदेव शुचिसूनृत०	१ ६ ३
तानत्युग्रप्रत्यनीकाभियोगान्	२ ६ ७	तासां प्रकामतनुकान्ति ॰	१६१
तानथाश्चास्य चिकतान्	९ ४	तासां रात्रोवीहिनीनां तथाऽऽनौ	२६ ५
तानाकिरन् पृथगुदीरित	२२२	तासु श्रथोत्तरवरांशुकपछवासु	१६१
ता नासयस्ताश्च शिता न	२९४	तासु स्थलीषु ललितासु लतासु	२२१
तान् कुन्ताशिनिमुद्यम्य	३१२	ताम्ताः पुरोगमृदिता मृगपक्षि०	२२१
तापः ख्लढुप्प्रलाप नन्मा	१२५	तिरश्चकार केयूरम्	९६
तापसीनां समाजेपु	<i><७</i>	तिरोऽभवज्जर्ञर्झछरीरवैः	३७
तापिञ्छकल्पः ककुभि प्रतीच्याम्	२७	तिष्ठ तिष्ठ दशकण्ठ	२१८
तामतीत्य परिखां प्रतस्थिरे	२५8	तिष्ठ प्रहर सारं ते	९८
तामथोद्दीपयामाःसुः	३२१	तीर।न्तिकेस्वपसृताम्बुषु	२२१
तामद्राक्षुर्घ्वान्तनिर्द्यूढनेत्राः	२ ६८	तीर्णा मही महाभाग	< 8
तामनीक्षितचरीमधीरताम्	११	तुङ्गेरङ्गद्पर्युप्त	१८३
तामन्तरिक्षाद्वतीर्य दूरम्	१४८	तुरङ्गमातङ्गरथाङ्गपत्ति ०	२८९
तामीक्षमाणो नगरीमकस्मात्	१५१	तुरुयं गवः प्रसरित स्म	२१९
तामुवाच हनुमानुचिता ते	१४१	तुष्टुवे सुरसंघातैः	१०१
तामेकपत्नीं रघुनन्दनस्य	१४९	तुहिनांशुतत्प्रतिशरीरभृतोः	२२७
तायते स्म तरुणेऽपि द।रुणम्	२ ९७	त्र्याणामुभयचम्समुद्भवानाम	३०६
तारः सारान् हन्त्ययं नैकषेयान्	२६६	त्लीं धूलीभिराकिरन्	९२
तारया किमपि स्त्रीत्वात्	२४९	तृणोद्गमाभैर्गरुडोपलानाम्	१४६
तारायास्तनयोऽयमार्यसदृश	५ ४	तेऽङ्गदद्विविदनीलनलाद्याः	१३७
तारेयश्चरणरजे।ऽङ्घिपैः	३०७	ते च तस्यास्तलस्तर	ে ই
तारेयागमनसमुद्भवत्प्रहर्ष ०	२५३	ते चोपसस्रुः शनकैः	९ ६

880	रामचरितान	तर्गतपद्याना-	
	पृष्ठ.		28 •
तेजस्विनो वितन्वन्ति	१८७	ते बाह्यकरणप्रायाः	७९
ते जातु न विगण्यन्ते	२८२	तेऽभिजग्मुस्तमुद्देशम्	९४
तेजोदरिद्रं रजनी	१ ८ ८	ते मारुतिमभिज्ञाय	३२०
ते ते जगद्गामजयप्रगल्भाः	१ ४८	ते मार्गणाः काननगोचराणाम्	२ ९४
ते त्वयैव परितः परिणद्धाः	१ ४२	ते मुक्तधैर्यीनगडा इव	२२१
तेऽथ प्रवहावरोधरोष	१२३	ते मेघमुक्तमपि न	२१८;२४१
ते दीर्घाध्वश्रमक्षामाः	७९	ते यामिकनाकिनः समन्तात्	१२४
ते दूराइ दशुदीं तिम्	९२	ते रथातिरथाः सर्वे	🛢 १३
तेन कमाद्विकचकाञ्चनकेतकीकम्	२२२	ते रम्भायाः क दक्पत्रे	२११
तेन पुण्यघटितेन ततोऽद्रेः	१३७	तेरुः कपीन्द्राश्चिनुकाग्रदन्नीः	२८९
तेन प्रसुप्तसकलक्षणदाचरेषु	१६३	ते विनिश्चित्य सृचिरम्	९ •
तेन रेचकसमुद्धिसतेन	१३९	तेषां मन्त्रिकुमाराणाम्	२१३
तेन वानरवीराणाम्	२७४	तेषामारोपरुचिरै:	٩
तेन विस्मयमवाप सुरौघः	१४५	तेषामुदारतरसाम्	३२३
तेन शौर्यरसेनासीद्	6 8	तेषु तेषु विगाढोरः	((
तेन स्मित्वा सोऽद्रिभिः	२६४	ते सुग्रीवस्याग्रसेनापतीन्द्राः	२६ ५
तेनात्मनः शिशुजनस्य	३२९	ते सेनान्यः सर्व एवाङ्गदाद्याः	२६७
तेनाथ नाथदुरुदाहरणातपेन	१६८	ते हन्मिति विश्वासात्	३२०
तेनादीपनकोपेन	३२१	तैरथादृश्यत पुरः	< ?
तेनापनिद्रः क्षोभेण	९३	तैर्वालिमुतसाधूक्तैः	२४७
तेनाप्यकारि समुपेत्य	३२५	तौ केशकेसरसटोदर	३२६
ते नामचिह्नाः प्रत्य ङ्ग म्	३१३	तौ चित्रहस्तरचना	३२५
तेनावरजन्मना वियुक्तः	१२५	तौ तथोर्व्या निपतितौ	२७४
तेना हङ्कतिरराना धुतापसारो	३०७	तौ दीर्घं विधिवदुपास्य	? ९
ते निपेतुः समं सर्वे	९२	तौ द्वौ तदेति भुवनत्रय	३ १ ६
ते निर्विषङ्गप्रसरास्तदानीम्	२९४	तौ नर्तकाविव ततः	३२५
तेनुराद्रिविशिखद्रुमव्ययम्	२५६	त्यजताहवग्रहमुद्ग्रभुजाः	२ २८
तेनैव नाथ प्रथमं निसृष्टः		त्यजति जगति केवलं न	8 <
तेनोत्तमोत्तमीनजध्वजिनी	३२६	त्यज देवि संशयमधीश्वरं प्रति	१७३

मकाराद्यनुक्रमाणेका ।			४२१
	વૃ ષ્ઠ .		पृष्ठ.
त्यजन्त्यसून् कृतसुभटाङ्गनावता	१३३	त्वमङ्गानि त्वमसवः	२१६
त्यज मोहमहं स्वयंप्रभा	११२	त्वमद्यैव सरिन्नाथम्	. २७६
त्यज विकल्पमनन्तरमेव सा	५९	त्वमानिलिर्द्वयिमह नो जवोत्तरम्	१३४
त्यज शोकममङ्गरुयम्	२८३	त्विमहैव द्यिमवनीरुहि स्थितः	१७१
त्यन संशयं श्वासिति सा	१७३	त्वमुच्यसे सुभटकुलैकचन्द्रमाः	१ ३१
त्यजामि वा देहिमिमम्	२१७	त्वमुद्धतं त्रन गन दिगानेन्द्रवत्	१३१
त्यागः शौर्यं तपः शक्तिः	२ १ ४	त्वमुद्धहन्नलघुधुरं धरातले	१३१
त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा	२७१	त्वया जिता युवतयो	२१ १
त्रय्याः स्फुटवैभवं तदोजः	१२३	त्वयाऽपि चेल्रक्ष्मण धेर्य०	३५
त्रस्तेषु दिवि देवेपु	१००	त्वया पुरोगेण मया मघोनः	२९१
त्रिजगद्विजयक्तेशम्	२१६	त्वया ह्यङ्गद पुत्रेण	२४९
त्रिजटेति राक्षसपतेरियम्	१७१	त्विय सर्वगुणोत्कर्ष	२१४
त्रिदिवपितृवनस्थलीपु	५२	त्वराभिल्लिवतौ कान्तौ	800
त्रिनेत्रनेत्रा शि विदाहवेदना	१५५	त्वां जगन्मतमहां महयामि	१४२
त्रिशिरःखरमारीच	१८२	त्वां वक्ति कः शिशुरिति	३२९
त्रिःसप्तकृत्वः क्षितिप०	७६	त्वामर्चयन्तु चतुरन्त	१६७
त्रीणि त्रयीत्राणसहः पुरस्तात्	१५१	त्वामहं विधुमिवाद्य निगीर्य	१४५
त्वं केवलं न सुभ्राता	<	द	
त्वं प्रसद्य विहतप्रसवेषोः	१४२	दंष्ट्रानिभादिन्दुकलाः	१८३
त्वं सृजस्यवासि संहरिस त्वम्	१४२	दंष्ट्रालीनां विप्रकीर्णेऽवलोके	२६९
त्वं हि पौलस्त्य विदितो	१८८	दक्षः स पिताऽऽवयोर्जनन्याः	१२३
त्वत्तेजोभिर्जीयतेऽस्मन्निविष्टैः	२६७	दक्षिणाद्धि शिखरान्मलयाद्रेः	१४४
त्वत्प्रसादाप्तसंभोग	٤	दक्षिणेन स पथाऽम्बुधराणाम्	१३९
त्वत्प्रसादे ममोल्लासः	२१६	दग्धः कपिः संनिहितो	१९९
त्वदिच्छासिद्धिषु कृतम्	२१४	दग्धन्यमेतदाचिरात्	१६८
त्वद्वाक्य र ीकरैरेभिः	(दत्त हस्तमृषयस्त्रिदशानाम्	१४५
त्वन्मयोऽयमणुसङ्घविकारः	१४२	दत्तान्तरे स्वे च पुरे	७६
त्वन्मूर्घभिः क्षुरमुखाद्युगपात०	१६८	दत्तोत्कम्पं तानि रक्षःशतानि	२६ ४
त्वमङ्गःभूर्भुवनगुरोर्नभस्वतः	१३५	दत्तोऽयमुरस्युरुः कवाटः	१२२

	વ ક ∙		বৃষ্ট.
दद्र्श दुर्निमित्तानि	२१७	दिशमयमधितिष्ठति प्रतीचीम्	8 <
ददर्श भूयः शुकमस्तश्कः	२३५	दिशि दशशतनेत्रपालितायाम्	४९
दृदृशुस्तस्य दूरस्थाः	९३	दिशो दहाशिरे तेन	२
दृष्टरोऽथ न दिक् कापि	३१४	दीधितीः परिचिताः परित्यम •	१४
दृहरोऽनिमिषेण तैर्दशा रा ।०	६९	दीपः सतां स खलु पाल०	१०२
ददेऽन्तकायापि भयं भ्रुकुट्या	२३६	दीपकृत्यमकरोदुपान्तिके	१७
द्धद्पि शिशुतामयं जितान्तः ०	५३	दीर्घाक्षमुत्रसमरालाशिरोरुहाम्रम्	१६५
द्धिमुखः किमभीप्पति मातुलः	५ ५	दुनोति व्युषितो वेषः	282
द्धिमुख इति मातुलो ममायम्	५१	दुन्दुभयो दिवि दध्वनुरुचैः	१०२
दृध्युः प्रवृद्धं व्यसनं तदेव	१९८	दुरितानि दशास्यस्य	२८१
दन्तमूलानिहितैकसल्जर्भा	१३	दुरुपऋमघोरमर्भशल्यम्	€ <
दन्तैर्दन्तच्छद्पुटम्	९ ६	दुर्निरीक्ष्यमुखमण्डलदीप्ति ०	१४०
दर्पः शरीरीव दशाननस्य	१५ १	दुर्वारदुर्गतेरेव	२० ९
द्शीयेष्यामि युप्माकम्	१८८	दुर्वारशूलाः सुलभार्धचन्द्राः	१४७
दर्शिताः कार्यगतयः	२४७	दुष्टदैत्यकुलमारि नमस्ते	१४२
दशकण्ठभयादिवागतम्	१०५	दुस्सहानुरायसंज्वराज्जहुः	२५६
दस्यौ दूरं गते तस्मिन्	३१५	दूरं निमज्ज पौल्रस्त्य '	२ ५१
दातुं शशाक वनवासवन०	२ २ २	दूरं मम न प्रवङ्गवीराः	१२८
दारानुदारचरितो	८६	दूरं व्यतीत्य किपकर्दम०	३२३
दास्यं दश ता दिशो भनन्त्यः	१२४	दुरतोऽध्वश्रमक्षामाः	ر ۶
दिक् सरागमुखसन्निधापित •	१ <	दूरदन्तप्रभापीठम्	१८०
दिक्षु दक्षमवनावनाकुलम्	१६	दूरप्रकाशदशनालि	२२०
दिक्षु सन्नद्धमेघासु	(दूरमस्लालेतशक्तिशरीरा	१४३
दिगङ्गनानां गगनाङ्गणस्य	३६	दूरमाह महाराज	२८३
दिग्दर्शयामास मुखं सरागम्	२६	द्रमिश्रितपरस्पराङ्गकै.	१६
दिङ्निरोधिनि दिगन्तरिष्ये	१३९	दूरमीयुश्च दृष्ट्वेव	९२
दि <u>ङ</u> ्मुखाह्तविख्यात	٩	दूरमृत्थापितो लक्ष्म्याः	२ ४ ६
दिव्याकृतिं दिव्यविलासभाजम्	२८७	दृरमुत्सहते राजन्	२८१
दिश निशाम्बुनदीनमुखाय मे	96	द्रमेति सुहत्सार्थः	३१८

मकाराद्यनुक्रमणिका ।			४२३
	વેશ્ર∙		īg.
दूरावनम्रतटसंमुखशङ्खयूथः	२२२	देवस्य दाशरियतां भजतः	१६४
दूरीभवन्ति नश्यन्ति	३१९	देव प्रसीद तव कः	३२३
दृग्भिरेव गतम।कुलमेणैः	१३७	देवात्प्रसूतेन हिमेतरांशोः	२ १
दृढं पेतुः केत्रित्	२७०	देवा द्याजडतया	२४४
दृढदुष्करचित्रकर्मसु	३०३	देवासुराः समीकेषु	२८५
दशः प्रसर्वत्ततिभिः क्षणार्धम्	२८७	देवि क्षमस्व दिवसानयमेति रामः	१ ६ ५
दृश्यतामुद्यति स्म यादृशः	१४	देवि दूनासि किामीति	२१२
दृश्यादृश्यानि भूतानि	२ ५ २	देवि देवकरणीयनिमित्तम्	१४३
दृष्टं भटाः स्थाम च धाम	२०४	देवो गोवृषवाहनः	१३९
दृष्टः देशलश्रेणिपाणेः सुषेणात्	२ ६६	देशकालोचितं देव	२१ २
दृष्टदृष्टव्यपर्यन्ताः	८३	देशितोऽयमहतस्तव येन	१४०
दृष्टसन्तमसचौरपङ्कःयः	२ ६२	देहत्यागोद्यतायां च	१८७
दृष्टां शृणोषि हरिभिस्तरसा०	४ ६	देहि देवि गमनाय नियोगम्	१४३
दृष्टाः प्रहृष्टमनसः	३२७	देहे दशोर्दशनवासिस	१६५
दृष्टाः सर्वे युध्यमाना मयाऽमी	२६ ६	दैत्योऽहं दुर्दमो नाम	९८
दृष्टिं निनिन्द् निमताम्	१ ६ १	दैवं भयाद्यस्य सदा	२०१
दृष्टिपाणितलपात रा ोधिताम्	१४	दोस्साहाय्यं मारुतौ गन्तुमिच्छोः	२६५
दृष्टोऽद्य मया महेन्द्रशृङ्गात्	१२७	द्यौ रवीन्दुरहितापि निर्मला	१४
दृष्टोऽन्तः कुन्त्यवन्तीनाम्	८ ٩	द्यौर्मुक्तमेघावरणा	7
दृष्टो मम दारकेण द स ्योः	१२७	द्रक्ष्यन्ति कुपितं देवाः	२०६
दृष्टे। मयाऽसौ मलयस्थितेन	१९८	द्राक्कृतः प्रतिघयोानिरुद्धत	२५६
दृष्टो रणस्तरुणि ताम्यासि	३ २ ७	द्रागमृक् स्रवति हस्तवान्	396
दृष्टी नवयौवन।वलेपात्	१२३	द्रागित्यिर्चिभेददक्तुल्य	२६३
दृष्ट्वाऽवस्थां तां दिदीपे	२६४	द्राङ्निदाघमनुदद्रजो	१७
देवः स च कोऽपि	१२४	द्रुतं द्रुतं दानवि घेहि	१९६
देवदानवगन्धर्व	२१४	द्रुतं ममार्ज त्रिशिराः शरौघान्	२३७
देव देहि प्रतिवचः	२७६	द्रुतसमिद्धमनोरथशालिनः	६ १
देवद्विजगुरुश्रद्धा		द्रन्द्वराः कपिनिशाचरव्रजाः	२ ६०
देवद्विजातिक्रमणात्	२४ ४	द्वारं प्रहस्तः प्रपपात पूर्वम्	२३९

रामचारेतान्तर्गतपद्यानी-

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
द्वारि द्वारि तटिजिह्नाः	२९२	धीमाननुजः स ते जटायुः	१२१
द्वार्युत्तरस्यामपरं नियुङक्ष्व	१९९	धुतिरो।पतत्रणशतः स	१७६
द्वावप्युदीर्णरभसोत्करणानु ०	३२६	धृतगर्भगतावस्थ <u>ी</u>	३१४
द्वावप्युपोढदढबाहुबलाव ०	३२६	भृतदी प्तशक्तिमु सलासि ०	२२७
द्विजकण्टकयज्ञकोपयोः	३ ००	धृतसह्यरुजं जघन्यजम्	३०३
द्विनेभ्यो दत्तमभयम्	२१६	धैर्यवानिव संक्षोभम्	8 < 8
द्वितयं द्वितयीभिरस्यति	११२	धियतेऽद्य सखी मदाशया	११ ४
द्विषज्जयाय ज्यायांसम्	२७५	ध्रुवं तदैव कचिदुद्विलापया	३२
द्विषतोऽभियाति शतमेकचरः	२३३	ध्रुवं द्रवद्भीरुविलोक्यमानान्	१५०
ध		ध्रुवं द्विषद्वाग्विषवेगविह्नला	३२
धनुरिदं परिगृह्य समार्गणम्	५७	ध्रुवं ध्रियेते नृपती	२७८
धनुर्धनुद्योमिन कथं न	३ ४	ध्रुवं वचः स्वलति महा०	१३५
धन्या वयमद्य रामहेतोः	१२०	ध्रुवं विनाऽमुनेदानीम	७६
धन्यो दाशराथिर्यस्य	२४७	ध्रुवमद्य स विस्मृतो मयः	१ १६
धन्योऽसि पै।लस्त्य	२०३	ध्रुवमाशु भवद्भिरीहरौः	११७
धर्मः स्वमूधनौ कदनम्	२४४	ध्वनिः स तस्य गम्भीरः	१८६
धर्म त्रातुमराक्तस्त्वम्	३१८	ध्वस्तधुर्ययुगयोक्त्ररश्मयः	२५९
धर्मादिपञ्चकद्वे पः	२१४	^{ध्वस्} तमग्रतरुपुष्पवितानम्	१३८
धावद्भिरयमत्युष्णेः	७३	ध्वस्तवित्रस्तसर्वाङ्गान्	३१५
धिक् तं ध नुष्पाणिमनु ष्ठवं माम्	२५	ध्वस्ता पुरीयं निहतस्तथाक्षः	२०४
धिक् तटान्तवसतीन्सित०	१३	न	
धिक् त्वामेकं नृशंसेपु	२ ४ ४	न कस्यामपि काष्ठायाम्	८९
धिक् शाततां सन्नतपर्वताम्	२५	न कामेषु निरुद्धोऽसि	२१५
धिगस्तु मां तं प्रति विप्रतीपम्	२४	न किंचित्ते कृतं प्रष्टैः	८९
धिगुदारतां धिगनुरोध ०	१७२	न किञ्चिद्स्याप्यथवा	३२
धिग्दैवं ध्रियतेऽद्यापि	३१८	न केक्लं प्राणयुताः	२७४
धिम्दैवमङ्गदः सोऽयम्	३१६	न केवलं सुमनसो	२०७
धिङ्मां कृतग्नमास्नग्धम्	२७५	न कोऽप्ययं जरठनदः	१३३
धिङ्मामराक्षसमिव	२१७	नक्तञ्चरेण कपिराट्	३२५

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~	पृष्ठ.		पृष्ठ.
नखेष्वमूर्छन् कुचयोः	१५६	न दुर्गमं किमलसरुद्ध०	१३३
नगमतीत्य गता यदि	99	न दूरमिषवो यान्ति	/ৎ
नगमुन्मिषितेक्षणाः क्षणात्	११८	न द्वितीयमनुभूयते स्म	१६
न गुणग्रहणैः ससौष्ठवैः	१०८	न नः क्रोधरयः कश्चित्	२ ४४
न गृहीतवधूत्रतैर्नतैः	१०८	ननर्ते निमताय्राङ्घः	९ ई
नगरङ्गदमुक्तेस्तैः	९९	ननाद सुरदुन्दुभिः	३३०
न च दुर्बलघेर्यया हशा	१०९	ननाम सौमित्रिनिषिद्धसाध्वसः	३९
न च दुर्रुभशीतलाङ्गक	१०९	ननु विश्वविलोभनक्षमे	१०९
न चन्दनं चन्द्रमरीचयो न ते	१५६	ननृतुर्मुदिता वनौकसो	३०१
न च मन्युभिरुद्धराश्रुभिः	१०९	नन्द पैात्रविजयेन पुलस्त्य	184
न च मोहविरामवेदना	१०९	नन्दयन् भुवनमुन्मुखं चिरात्	१८
न च संमुखतीवया त्विषा	१०९	नन्दिकेश जगतामशुभेन	१४५
न चुकोप न चाकुले।ऽभवत्	१०७	न पक्षपातः स्वपितामहे मे	२३८
न चेदत्युग्रमहसा	२५०	न परित्यज्यते मार्गः	९
न चेदिदं रावण वानरेण	१९१	न पीता वातगण्डूषाः	<i><७</i>
ने जहामि देहमवशाऽपि	१७१	न पुरत्रयमस्मरद्वसन्	११४
न जातु जानन्त्यनुरोध	8 3	न पेतुरल्पेषु न भेजुरन्तरम्	१९४
न जातु पुरुषो हन्ता	१८५	न प्राणिहिंसां सुधियश्चरन्ति	२४०
न जात्वहिः सन्निहिता०	४२	न बोधितः किं बत कुम्भकर्णः	१९५
न जानीमो निहीनानि	२५०	न बोधितः स्यामुपसृत्य०	88
न ज्ञायते परं व्यक्तम्	٩	न भजत्यनुक्लतां मरुत्	२९८
न तदिह त्रिशिखेन	५६	नभस्तलात्खगपतौ	ø
नत्तनगनिवहस्य	90	न भेजुरुच्छ्यं पुच्छाः	< ?
नतिवञ्चितमार्गणाविलः	३०१	नभोम्बुधी निषध निरत्ययौ	१३१
न ते गतिः स्खलति	१३५	नमः श्रीहारवर्षाय० ३९, ६३, ८१,	? ? ?
न तेऽथवा विस्मृत	३२	न ममात्ययः कचिद्पीह	१७५
न त्यागशक्तिमधिगच्छति	२२५	न मां द्रक्ष्यति सौमित्रिः	२१७
न त्यागस्तव महसः कदाऽपि	३११	न मुखेन तिरस्कृतेन्दुना	१०८
न दिवि न भुवि नाम्रतो न	५२	नमो नृपतिचन्द्राय	३०

पृष्ठ.		मृष्ठ.
१९७	न विशेषग्रहः कश्चित्	२८३
१३६	न वेद्मचहं धीमति कोऽभ्युपायः	१९६
৩৩	न शक्यतेऽतिपतितुम्	२७६
७५	नश्य नश्य किपशावक दूरात्	१४०
.१३३	न संशयः सच्चरिते तवास्ति	8 0
२३३	न सन्तुतोष हनुमान्	७२
€ 8	न सम्भृतं सैन्यहविः	२४३
३९	न संभ्रमस्त्रिदशरिपौ	१३४
३५	न सर्वदाऽऽशाः पिद्धाति	१९१
२०८	न सप्तर्ज शरान् स राघवे	३०३
११८	न सूरयो न स्थविरा न	२३
१७६	न स्थली न पुलिनं न	१६
६५	नस्म भाति किमपि स्फुटम्	१७
२५१	नाकर्णितः खगो मार्गान्	८७
१९२	नाकसत्सु गिरिशात् प्लवगर्ते	{ 8 8
२५८	नाचिन्तयत्परास्कन्दम्	२१७
२२७	नाजयन् कपयस्तार्हे .	२७७
३ ४	नातर्जयन्नचागर्जत्	२७४
१०३	नातिसृष्टो वरस्तुभ्यम	388
१३२	नात्यर्थमस्मद्बहुमानयोगात्	२४०
१७४	नात्यादरेण जगृहे	२२१
२२६	नात्येष्यति वचो नूनम्	२४७
५ २	नादत्त प्रथमकपीरितान्	३०६
१७४	नादृश्यत पुरः किञ्चित्	३१४
५३	नाद्याप्युज्झति सीताशाम्	२५०
३९	नापस्यत्प्रलघुतया अहून्	३०७
१०८	नाभिजात्यं न चारित्रम्	२८१
१७५	नामुक्ताः किमलङ्काराः	२ १२
१०९	नालं विसोढुं कपयः	३१४
	9 64 9 4 7 7 8 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4	१९७ न विशेषग्रहः कश्चित् १३६ न वेग्रचहं घीमति कोऽम्युपायः न शक्य नश्य किपशावक दूरात् १३३ न संशयः सच्चिते तवास्ति न संन्तुतोष हनुमान् ६४ न संश्रमस्त्रिदशिगी ३५ न सर्वदाऽऽशाः पिदधाति न सर्मके शरान् स राघवे न स्रय्यो न स्थविरा न न स्थळी न पुछिनं न नस्म भाति किमिप स्फुटम् नाकर्णितः खगो मार्गान् नाकसत्सु गिरिशात् प्रवगर्ते २५८ नाक्यन् कपयस्तर्हि नातर्जयन्नचार्गन् १०३ नात्स्प्रसम्प्रद्धमानयोगात् नात्रमृष्टे वरस्तुभ्यम् नात्यर्थमस्मद्धहुमानयोगात् १०४ नाद्यर्थम कप्रितान् १०४ नाद्यर्थम कप्रितान् १०४ नाद्यर्य पुरः किञ्चित् १३२ नाद्यर्य पुरः किञ्चित् १३२ नाद्यर्य पुरः किञ्चित् १३२ नाद्यर्य पुरः किञ्चित् १३४ नार्यय्यल्यल्य बहुन् १०८ नाभिजात्यं न चारित्रम्

	पृष्ठ.		я в.
नाछीकैर्भ्रमरविपाठिंसहतुण्डैः	₹०८	निपतन्ममज्ज न गरिष्ठमपि	731
नाश्चर्यमावहति कस्य १५२,१	१७८,२४१	निपतित निकटे शरः	98
नाश्रौषीत्कटुमिप सिंहनाद०	३०६	निपतितो यदि माल्यवतः	५९
नासास्यश्रुतिकुहरेषु	३०६	निपपात कपिः स निःसहः	१ ०२
नासौ सुमहात्मनामुद्दन्वान्	१२१	निपपात कपीन्द्राणाम्	<i>२७७</i>
नास्ति प्रत्युपकाराशा	<	निपपात वसुन्धरातले	३०३
नास्ति भिन्नं चितः किश्चित्	२७९	निर्पाय वक्ताणि सुपर्वयोषिताम्	१९८
नास्ति मे राघवादेशः	२५१	निपुणैर्विभीषणनिग्दचरैः	२ ३२
नास्ति वत्स चिकिस्साऽस्य	৩	निममज्ज निजाङ्गजाम्बुधौ	३०१
निकटं निशाचरपुरं हरयः	२२७	निमिजो नृपातिः कुमारभावात्	६९
निकटनिजविधिभ्याम्	8	नियतं न तस्य नयतन्त्रमिदम्	२३३
निकषा नवचूतचम्पकौ	१०६	नियतं न मुखानि वीक्षते	११७
निकुम्भिलायां ब्रह्मास्त्रम्	३१४	नियतिं प्रतिपश्याद्भः	१८९
निगमयेयुरमी च विदूरतो	५९	नियतिर्जयत्यसुमताम्	१७२
निगीर्णः कर्णपरुषम्	२४९	नियतिस्तस्य नृपतेः	२४५
निगीर्य निःशेषमथ प्रवङ्गान्	२८९	नियमात्प्रभोः स रभसोपगतः	२२९
निगृहीतेन्द्रियप्रामाः	७७	निरवर्तयदागतः सुतानाम्	६९
निघन किंप वक्षिस तोमरेण	२८९	निरायतास्वादमनोरथान्त <u>म</u>	१९२
निचुलान्तरिते पयस्यथास्याः	६७	निराशिषा निनिलयेन मेदिनीम्	४३
निजकान्तिमग्नसकलप्रचयाम्	२३१	निरियाय निरङ्कृशा ततः	१०६
निजगाद गुणान् पुनः प्रियायाः	६३	निरुध्यतां क्षणमतिसोत्सुकं मनो	१३४
निजदेहपरिच्छदावलोक ०	६४	निरूप्यतां शीतलमातपः पटुः	3.5
निजबलयुवभिर्विलक्ष्यमाण ०	५ १	निरूप्य सरितां पारम	८२
निजमणिगृहदेहलीसमाख्या ०	8 <	निर्गच्छतु गजस्कन्धैः	े २ ५२
निजसंसदि लक्ष्मणद्वितीयम्	६ ८	निर्गतारुणवि लोलदृष्टयः	२९९
निजाद्मैषीत् क्षणदाचरीगणात्	१५८	निर्गत्य वेलागिरिकन्दरा०	१९८
निद्रां यथा गच्छति कुम्भकर्णः	१४८	निर्गन्तुमिच्छन्तमसूययेव	₹•₹
निनदन्ति न वेणवः कचित्	२९७	निर्घनानिपतिता नभस्तलात्	२५४
निन्युर्निविश्य कियतीमपि	२ २	निर्घाताधिकविकरालतिष्पात	३०९

	वृष्ठ.		ৰম্ভ•
निर्झरोऽयमियमापगा सरः	8 8	निषसाद निशीथमिकका	१०८
निर्णिनेज महसा सुषुप्सतः	88	निषीद मूर्ध्ना भुजमूर्धिन मामके	३
निर्देयाहतिनिरन्तराहित•	२ ५ ६	निषेदुरपरे पश्चात्	< ?
निर्देह्य पुरमस्माकम्	२४७	निष्कनायकपादा ग्र ०	१७९
निर्घार्यतां वा विनिवार्यतां वा	२०३	निष्कोपलच्छिवच्छन	१८३
निर्ध्याजौ द्वित्रिवर्जं कपीन्द्रान्	२६३	निष्फलप्रकटसङ्गरिकयाः	२५९
निर्भर्त्सनाभिरिव सत्कृतिमात्त०	१६४	निस्त्रासनायकमयम्	२२१
निर्मत्सरः कविरपि०	२६२	निस्संज्ञं कपिमपहाय	३०८
निर्मलेन्दु नभो रेजे	8	निस्संशयं तात गतः प्रवङ्गः	२००
निर्यन्त्रणं यत्र न वर्तितव्यम्	२	निस्संशयं विहितजैत्रवपुर्प्रहेण	११ ८
निर्ययुर्निजनिकेतनोदरात् <u></u>	२ ५ ५	निहतस्तनयो मयैव ते	३०१
नियये निरवकाशितरन्धैः	१३७	निहितहिमनिजावलोकपिण्डः	8 <
निर्याति स्फुटदशनो	३०५	नीतिरिम्युपायेव	३१ ३
निर्यातु वा निर्जितलोकपालः	२४०	नीलः प्रत्यङ्गमुद्दाम	८२
निर्यूहान्निलयानद्यान्	२५१	नीलकालानले शोषम्	३१३
निर्वाप्यते स्म प्रसभं स वायोः	२९०	नीलस्तमनु सेनानीः	१८९
निर्विकासा निरामोदा	< ?	नीलाद्याः कपिपतयः ,	३०७
निर्वेशनिर्यातनशाठ्यनिद्राम्	२२	नूनं निदेशेन पितुः	२७८
निवर्त्य पारादपरस्य वारिघेः	१५३	नूनं मानयतः सन्नौ	३१६
निविश्य मणिपर्यङ्क	२ ४८	नूनं समनुरक्ताऽपि	२१०
निशापतेरात्मवधूमुखस्य च	१५९	नूनमालोक्य नः सैन्य०	२५०
निशिताशुगदूरभिन्नमर्मा	६ ७	न्नमुष्णं न तप्ताऽपि	७६
निशीथ एव किमितो	१८५	नूनमेष्यत्तमोदोषात्	<•
निःशेषितारातिबलो हनूमान्	२९ १	नेशुर्नितान्तसुभगा अपि	२२१
निश्चऋमुर्निकटसंख्यरसाद्	२१९	नैकदुर्वारघोराधि	9
निश्चिकाय निशाशेषे	२१७	नैक्षतापि दिशमृक्षरक्षसोः	२५६
निश्वसन्ति किमत्युष्णम्	२०९	नैते तावत्तातपादैर्मया वा	२६९
निश्वस्य दीर्घं कुलमात्मनस्तत्	२ ०२	नैते राक्याः स्वर्गिभिर्द्रष्टुमारात्	२६९
निश्वासवाताः प्रसरन्त्वसङ्गम्	२३७	नैस्सब्ग्यमालम्ब्यत कैरवेषु	34

**	पृष्ठ.		पृष्ठ.
नोक्तं त्वयेव कृपणम्	१८७	पप्रच्छ स भ्रूकुटिसान्धकार	२८८
नोत्कृष्यन्ते निहीनेषु	٠,	पप्रच्छ ससंभ्रमः स पक्षी	१२०
नोपनीतमुखमुद्रमम्बुजम्	१३	पप्रच्छाङ्गद्मालोक्य	९५
न्यविशन्त नीरिधतटे बहवो	२३२	परं प्रसूनस्य हिनस्ति	. 88
न्यवेदयद्यथादृष्टम्	३१९	परमास्त्रवेदविदयं विजयी	२२८
न्यस्य वक्षासि गरीयसो	२५७	परवत्यपरिच्छदे कपौ	१०९
ч		परस्परं प्रापुरथावसानम्	२९०
पक्षः सितः सुमुखि	१६७	परस्य दाहश्रवणादसाघुः	१९५
पक्षपातमपहाय राघवे	२९८	परिगतो यदि तिष्ठति वह्निना	६०
पक्षानिलदूरविद्वताभिः	१२३	परिगृह्य विशेषमस्तुवन्	११४
पक्षीन्द्र कियानयं समुद्रः	१२९	परिगृह्य सखीं ममानघाम्	११४
पक्षोपगमा मुनेः प्रसादः	१२९	परिचरति नरोपसेवितेति	५ ०
पङ्गोर्जरतः क्षुधातुरस्य	१२७	परिचर्य वासिष्ठकामधेनुम्	६६
पटलिमव हिमानाम्	१८९	परिणतिशिथिछोऽपि	४९
पतङ्गविम्बं पतदम्बरे।द्रात्	१५३	परितः पयोनिधिरयं सुदुस्तरः	१७०
पतङ्गसंभावनयाऽयमुन्मुखः	8 ९	परिबोधनाभिरयमर्थपतेः	२२८
पतदश्रुनदीतरङ्गमार्ष्टि ०	€ 8	परिमण्डलारुणविशालहशो	२२८
पतितेषु निषेदुरादृताः	११५	परिमलं प्रतिगात्रमकृत्रिमम्	६ १
पतितौ नीडशाखाभौ	२७२	परिमलभरवाहिवाहिनीक:	५१
पतिप्रभावस्थिरनिश्चयायाः	२३५	परिमाणलसत्फलामपि	१० ६
पदवीमृजुमादिशाम्यहरू	११५	परिवेषयति स्म सादरम्	११ ६
पदैर्भनोहारिभिरयजन्मनो	३०	परीत्य चिन्तामणयोऽथ	१५८
पद्मोदरेष्वपि शिराः करजैः	३२७	परीत्य पौछस्त्यसभामियाय	१९३
पनसस्त्रुटि श श्चके	९	परीयुरन्येऽप्यभिरामचाटवः	१५८
पपात पश्यन्ननिमित्तजातम्	२८८	पर्यश्रुलोचनद्लं श्लथकण्ठनालम्	१६२
पपात संयद्भवि पातियत्वा	२९५	पवनाङ्गःभुवा तरङ्गिणी	१०४
पप्रच्छ पृष्टमीपे गद्गदिकात्तकण्ठः	१६६	पश्यतानुगमर्यादाम्	२७५
पप्रच्छ मिथ्यैव स मन्त्रिवृद्धान्	२३५	पञ्च नासागतिः सैव	२८ ४
पप्रच्छ वात्सल्यजडस्तमेव	300	पश्यन्त्या इव कष्टां ताम्	3

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
पश्य प्रसीद विषमोछस	२२४	पुत्राक्ष श्रयिस सनाथताम्	३१०
पात्रभूताः प्रतीच्छन्ति	७ ८	पुनः पुनर्वत्स कथं स	३२
पादाञ्जयोर्यस्य भुजप्रतापात्	२०१	पुनः प्रसन्नां पुनरातपं विधाः	१५९
पाद्यतां प्राप्तमस्येति	७९	पुनः प्रस्रवणस्याद्रेः	< <
पारं तुषारक्षणसान्धकारम्	२९	पुनः रानैः प्रेक्ष्य स माल्यवन्तम्	२३८
पाराद्भुवं वारिनिधेः	१८९	पुनः स सस्मार विदेहभूपतेः	१५८
पार्श्वयारुपद्धे महेषुधी	१५	पुनन्ति पश्यन्तमपि	८३
पार्श्वस्थावरजससंभ्रमोपनीत •	२९	पुनरागमनाय गम्यताम्	३०४
पालान्वयाम्बुजव नै कविरोचनाय		पुनरुच्यते स्म परिबोधसंभवो	१७६
२०, ६३,	१३०, ३३१	पुनस्तं प्रह्मवदत्	३१९
पाशासिद्धवणपरश्वथाङ्कशानाम्	३०८	पुरः पतीनामसतीजनेन	१९६
पितुरव्रतस्तमुरुसा हसो दधौ	१७७	पुरतः पार्श्वयोः पश्चात्	३१२
पितुरुत्सविनो निमन्त्रणा०	<i>११</i> ४	पुरमिति कृती कृत्वा स द्राक्	१९७
पितुर्नः प्रियमित्रस्य	હ	पुरस्कृतप्राज्ञकुशीनदेशकः	8 0
पितृद्विषः पितृत्यस्य	२४२	पुरस्तथापीक्षितुमास्यभासम्	१९२
पितृपतिपिशिताशपावकानाम्	90	पुराविभातं कलशोद्भवाश्रमा •	इ १
पितृव धवैराविमोक्षनिमित्तम्	२४१	पुरुषः सदृशारम्भी	1
पितृव्यकाथेतो द्देशा म्	<i>८</i> ३	पुलस्त्यपौत्रस्य तमः	२४३
पितृन्य शक्रजिद्वालः	३१५	पुलिनं विनाकृतमिदम्	२२७
पित्रा न यत्कृतमनुत्तम०	३२८	पुष्णाति रात्रुमपि दीप्त •	२२३
पिद्धे महीमभिजगाम	२२६	पुष्पवृष्टिसमकालमुचकैः	२६१
पिबति च नृपचन्द्र चन्द्र०	٩ و	पूर्विरियानयमखानि तुरङ्गहेतोः	२२३
पिशाचः परमेकस्तम्	२०७	पृच्छ वीरं हनूमन्तम्	२७९
पिशाचमुखचकीवत्	२९२	पृच्छचमानोऽथे पनसः	८ २
पि रिातारिाबि भीषिकानुबन्धात्	६४	पृथकृताः पत्रपुटाः	((
पिशुनितसविशेषविक्रमोष्मा	٩ १	पृथक् पृथक् कथयत वीर्य ०	१३१
पीतवान्तनिजरक्तविप्रुषो		पृथिच्यादिमहाभूत •	268
पीतः सोऽमृतवत्पूष्णो	% <	`_	१३४
पीयते सम कुमुदं न लोचनैः	१९	पृष्ठं परिरक्षता मयैव	१२३

C. SOUND STORMAN AND AND AND AND AND AND AND AND AND A	पृष्ठ.		দৃষ্ট.
पृष्ठतः कृतसहस्ररश्मयः	२५४	प्रतिपन्नधुरं खरव्रजैः	२९ ८
पेतुः स्वित्खात् क्ष्मातलादु चयुः	२६७	प्रतिपालय निद्रान्तम्	98
पौल्रस्त्यप्रतिघमहानिल ०	३०५	प्रतिबोधमयाच्यताङ्घि •	60
पौछस्त्यस्य शमोद्गारम्	288	प्रतियामि रामगृहिणि क्षणादहम्	१७९
पौष्पं कलापमनुदन्नव o	१६६	प्रतिवारि जातकनकाम्बुरुहाम्	२३१
प्रकटमिव निरीक्षते	५ २	प्रतिविध्य तमः स्वयमेव तत्	६ १
प्रकटय किययाऽऽशु	६१	प्रतिष्ठिता श्रीर्विपुलेयमद्य	8 0
प्रकामशाखामृगमांसगर्भात्	२३६	प्रतिहतिरहितस्य रूपवत्ताम्	98
प्रकामासङ्म <mark>य</mark> ुक्षी बै ः	१७९	प्रतीकारदरिद्रेण	३१५
प्रकाशरोचिर्निचयो	३०	प्रतीकैर्विशिखप्रोतैः	308
प्रकृत्यमित्रा न वयम्	२४३	प्रतीयुरतिकायस्य	३१३
प्रगरुभेनाप्रमत्तेन	٩	प्रतीष्ट्रकेशकङोलः	७९
प्रचरति प्रमना दिशि यत्र	५ ६	प्रतीष्टोपत्यकासाल	8
प्रच्छन्नः पवनसुतः	३०८	प्रत्यक् प्रतीर्थ रिपुबाण०	३२६
प्रजज्वाल ततः कोपात्	२ ५ ०	प्रत्यङ्गणं प्रतिगृह्म	१६३
प्रजहर्षे द् श शिवः	२ <u></u> ४२	प्रत्यनीकमुखभङ्गहेतुताम्	२ ५ ९
प्रजहास वासवजितम्	१७६	प्रत्यभान पुरतो न पृष्ठतः	१६
प्रजिघाय घनांशुमालिनीम्	३०३	प्रत्यर्पयामि वैदेहीम्	२१ ६
प्रज्ञावानसि पौलस्त्य	१८६	प्रत्यालयं तदनु वीर ०	३२८
प्रणनाम रामचरणौ हनुमत्	२२ ९	प्रत्यात्रजन्ति जविनो	99
प्रणयप्रवृत्तसकलात्मकथाः	२३०	प्रत्यात्रजान्निजस्थाने	३२०
प्रणयरभसपूजितेन तेनं	80	प्रत्यासनः पन्नदोऽयम्	२६ ६
प्रणिपत्य स रामपादयोः	३०३	प्रत्युद्योतहतोद्योताः	९३
प्रणिहन्मि कानपि किमस्र०	१७५	प्रत्युप्तमात्रं दिशि देवभर्तुः	२७
प्रणुदन्मधुपर्कपाणि ~~रूचे~~	90	प्रत्युवाच तमृक्षेदाः	३१८
प्रतलैर्मुष्टिभिलेष्टिः	९९	प्रत्यूचुरथ निर्जित्य	८ ३
प्रतापम्लापनोऽन्तर्धिः	२४३	प्रत्येकममी महानुभावाः	१२९
प्रतिक्रियारम्भरसोच ०	8३	प्रत्येकमित्यप्रियतापराधात्	१९९
प्रतिनृपसुरमौलिरत्नराजी	२५४,३११	प्रथमजवधमन्युदीपितेन	३२९

	पृष्ठ.		પૃષ્ઠ.
प्रथ ममद्रिरजोरु णकेसरा	97	प्रवर्तस्व महाराज	२७८
प्रथमाहतवत्स्रवङ्गमम्	३०१	प्रवालशङ्कस्तिनिते समन्ततः	३७
प्रददौ रृथुकद्वयाय तस्मै	६ ८	प्रविश्यतां पाणविकाः फणाभृतः	१९७
प्रदीपमालास्विव नश्यति सम	१९१	प्रविश्यतां मातरयं नमामि	२३८
प्रदीप्तमेतज्जगद्शमस्य	१९०	प्रविष्टोऽङ्गददोःपाशम्	१०१
प्रदीप्तसन्ध्यामि नदद्विजीवम्	२७	प्रवृत्तिचन्द्रिकालोप	८ २
प्रदीप्ताः पापिशखिनो	२४४	प्रवृद्धः किं विन्ध्यः	३३०
प्रधनाङ्गणमप्रवङ्गमम्	३०२	प्रवेशितस्त्वयाऽऽत्माऽयम्	२१५
प्रपञ्चविषया वृत्तिः	२७९	प्रशरांस दाशरथिरुन्महसः	२ ३०
प्रपद्यतामुपरि तरङ्गिणीपतेः	१३२	प्रशशांसुर्नृशंसास्ते	१८६
प्रपन्नशाठ्यस्य हठोपनामात्	२३	प्रशान्ताखिलकछोले	२८०
प्रपेदे पुनरुद्धेदः	१	प्रश्नेषु तस्य बहुषु	१८ ६
प्रभवति स्म वचोभिः	६१	प्रष्ठप्रधानकपिसंहति	२१९
प्रभालवोछासिमुखैर्न केवलम्	३०	प्रसत्तिनिर्व्युढसुधामयूखम्	२७
प्रभुतया प्रणयेन च	99	प्रसन्ने वदनाम्भोजे	२७५
प्रभ्राम्यत्कपिकुणपावलि०	३०९	प्रसभं चलतीव कः खलो	१०३
प्रमत्तमात्मंभरिमप्रतिष्ठितम्	88	प्रसभात्तपरिग्रहः स तेन	६५
प्रमाणमुप्तं जननी न वासवः	४ १	प्रसरान्ति संप्रति परीत्य	१७४
प्रमाणीकियतां कालो	२१५	प्रससार पुरस्तेषाम्	३१ २
प्रमृज्यतामश्रु दशोः	३६	प्रससार शुक्तिपुटपङ्कि	२२६
प्रमृष्टः संजज्ञे कथमपि०	३२२	प्रसिद्धाऽहं त्वयैवोचैः	२१४
प्रयतध्वमकालहापनात्	११७	प्रसिद्धैः स्वभुजस्तम्भैः	१८३
प्रययौ वनमात्मना तृतीयः	9 0	प्रसीद कम्पः कचिदिस्त	88
प्रयुज्य समुदाचारम्	२४२	प्रसीद कुरु भूयोऽपि	8
प्रलघाविप द्विषति बुद्धिमताम्	२३३	प्रसीद कैश्चिद्दिवसैः	३१
प्रलघुष्वमीषु नगनिम्नगा	१७५	प्रसीद गच्छामि नमो	२८७
प्रलम्भितः ख्यातिमसौ	२३४	प्रसीद जीयतां मोहः	६
प्रलयघनगभीर	५ १	प्रसीदतासीदत चिन्द्रकातपे	१५६
प्रवयाः प्रययौ दिवं दिलीपो	६६	प्रसीद तेजः प्रतिहन्यते	88

	पृष्ठ.		पृष्ठ .
प्रसीद दीयतां कर्णः	ब्	प्राप्तः कोऽपि न माक्तव्यः	२५२
प्रसीद मन्दोदरि चन्द्रमानय	१५९	प्राप्तप्रकर्षे। ऽधिगतप्रमोदः	२९ ३
प्रसीद सौम्यानन पद्म पद्मशः	8 ફ્	प्राप्तसूक्ष्मघनपछवान्तरैः	१९
प्रसीद स्वामितनय	७ ८	प्राप्तानि विप्रकृष्टानि	<९
प्रस्वलद्भिरुपलैरुपरिष्टात्	१ ३८	प्राप्तास्त्वद्वारपर्यन्तम्	२४३
प्रस्थाप्यतां प्रत्ययितश्च	१९९	प्रावे रा यद्भीममुखः	९६
प्रस्निग्धशाद्वलश्यामम्	९०	प्रासादं च प्रसादं च	२५१
प्रहरन्तमायु धविशेष	१७७	प्रास्थानिकः किपपतेः	२१ ९
प्रहर प्रहरापितं वपुः	३०२	प्राहरानाबिडमुाष्टिमुचतम्	२६१
प्रहर्तुमिच्छाऽस्ति	१९१	प्रियनामचिह्नमव लोक्य	१७१
प्रहस्तगुप्ताः पिशिताशिनस्ते	२९४	प्रिययोधसमुद्धवाः शुचः	२९७
प्रहस्तोऽपि मुखे हस्तम्	२०७	प्रियस्य सूनोर्न विलेकिसे	3,8
प्रहारानिस्सहैः सर्वैः	३१५	प्रियापहारजः शाम्येत् प्रेयेते न महता महतीयम्	७ १४१
प्रहारमूर्छितः स्वामी	२७८	प्रोत्साहितं पङ्किमुखेन रक्षः	२ ९ १
प्रहिणु शंसितपूर्वरहः	9<	प्रवगध्विनीपतिश्च सीते	Ę Ę
प्रहिणोतु नामरगणः स	१७०	प्रवगेश किं प्रभुसुहत्तमः	१७१
प्रहितः प्रयुताधिपः प्रतीचीम्	Ę Ę	प्रवङ्गमाः सङ्गरसीम्न्यगाधान्	२ ९०
प्रहिताऽस्मि मयप्रवृत्तये	११४	प्रवङ्ग -यूथाधिपतेरवेक्षया	₹ ०
प्रह्मैः कपिभिर्वितीर्णकर्णः	१२९	प्लुतिभिर्लिलेताभिरम्रतः	१०६
प्रागिवोज्ज्वलमुखद्युतिर्मृतो	२५६	फ	
प्रागेवापिद्धुः कर्णी	१ ८8	फलद्विचित्रोपलदीप्तिरेखः	१९४
प्राङ्नास्ति चरमं नास्ति	२८०	फलपुष्पदलानि वीरुधाम्	२९८
प्राडनिष्क्रान्तं राक्षसैः	२६ ५	फलमर्घपकमिव पाणिना	१७६
प्र ~~ाच्यां प्रहस्ताभिमुखम~~ ्	२३९	ब	
प्रातरस्ति बहु कृत्यमावयोः	१५	बत ज्वलस्येव तरङ्गमाली	१९५
प्रापत्पुरः कनकभक्ति०	२२०	बत त्राणं न पश्यामः	२१५
प्रापद्धन्ध्यश्रमो विन्ध्यात्	८ २	वत सत्यममी वदन्ति यत्	२९ ६

	īв.		યુ છ.
बत वत्सलक्ष्मण इवोपनते	२२९	बहुश्रमः परजय:	२ ८ ४
बत विचेतुमितो मनसा	96	बहूनसौ पत्ररथस्तपस्वी	२९
बद्धवैराविव व्यालौ	१००	बाणानां मनुजपतेर्विषद्य वेगम्	३०८
बद्धौ विपक्षभूतेन	२८२	बालान् प्रति विवर्तोऽयम्	२८०
बद्धौ विषधरीभूय	२८३	बिंबम्लरुचिरा रवेरमी	१२
बन्धुद्धिषः रात्रुवरावदस्य	२०२	बिभीषिकाः कियन्त्यश्चित्	२५१
बबन्ध बन्धुत्वमपास्य दूरम	२३७	विभ्रता भासुरमुरो	७४
बबन्ध मुद्रामलसा सरोजिनी	१५३	बिलानि प्रतिवल्मीकम्	((
बभञ्ज पत्राणि जहार रास्त्रम्	२९५	बिसदण्डानिवादाय	९९
बमुर्ध्वजाः सांशुकरत्नपछवाः	३७	बीभत्सकेलीरसच ञ्चलानाम्	१४६
बभुर्विदूरादाजिरेषु रोजिरे	१५६	बुद्धिरूपिणि विरूपदशस्तत्	१४२
बभ्रूर्ध्वमूर्धजनिबद्धकराल०	३२४	बुबुधे बिबुघोन्माथी	९५
बलं विलुप्तमिललम्	२ ७२	ब्रह्मास्त्रकुल्यामिव् तातपादैः	२३७
बलव।द्विनिवर्तितत्वराः	१ १६	ब्राह्मि वैश्रविणि वैष्णवि	१४२
बलानि दिकान्तिरसो	२३९	ब्रुवता पुनरुक्तमग्रतो	१०६
बलितूर्यभिन्नसुरबन्दिरवाम्	२३१	ब्र्त प्रियमाचरामि किं वः	१२९
बली विलुम्पत्यबलम् न	४ १	ब्र्त हे जाम्बवन्मिश्राः	७२
बलोदयेनैव महर्षिनाऽमुना	8 0	ब्र्हि पौलस्त्य विस्नब्धम्	३१८
बहवस्तं सभाश्राः	१८०	ब्रूहि प्रकाममभितः किमु०	१६७
बह्वोऽत्र निशाचरा हताः	२९७	મ	
बहिरप्यजस्त्रमभिरामशतैः	२३१	_	
बहिः स्फुरत्पीवरदोः	७५	भगवन् प्रमाणमिह वायुसुतो	२२९
बहु तत्तदपूर्वमद्भुतम्	१०४	भन्नभुन्नविषमेषुपञ्जरः	२६०
बहुना किमुदीरितेन वा	११७		२७२
बहुपर्वसु पर्वतादयः		भन्नेषु कपिसैन्येषु	३१३
बहुमोहतरङ्गमाल्टिनीम्	१०४	भजतीवार्जवं वक्रे	२ ४७
बहुवानरवीरविम्रह	३०३	भद्रं तवेन्द्रजिन्मातः	२१२
बहु।विप्रकृतं निशाचरैः	३००	्मद्रं भाद्रपदच्छेद	8

77 0000000770 277 7700 0 780000	पृष्ठ.		पृष्ठ.
भयात्तदानीं किल सोऽति०	१९२	भ्रमति सम समन्ततः परम्	१०४
भयादमी ते न वदन्त्य ०	१९०	भ्रमः स्वप्नोऽथ मायेयम्	२७५
भरं धिकाराणामसु०	११९	भ्रष्टबाहुरपविद्धवालधिः	२६०
भर्तृदारक भक्तानाम्	८ ३	भ्रष्टोऽथ नभस्तलादन्रः	१२०
भवद्भिरप्यचिकतमद्य	१३३	भ्राता तव गीयतेऽप्तरोभिः	१२१
भवातिशीतः प्लवगे प्रियोक्तौ	१९३	भ्रातुः सुतं तमिति वादिन०	३२३
भवोत्थिता देवि दहत्युपान्ते	१९७	म	
भव्यानां स्वयमायान्ति	२८५	मखनिष्ठितकृत्स्नसारकोशः	१७
भिन्नः परिदेवितेन तेषाम्	१२१	मग्ना महति मीनेन	७ ९
भिन्नसौदर्यमर्यादे	२१७	मग्ना यद्यपि चापुंखम्	२८३
भीमानिर्झरनिर्घोष	< 8	मघवति परदारश्रद्धयेव	१६०
भु वि भास्वदभीषृणाम्	३	मञ्जुस्थले जयिस यासि	१६३
भुवि सप्तसमुद्रमेखलायाम	६५	मणिपीठमुखैः परिच्छदैः	१०५
भूतं ब्रुवाणस्य न दूषणं चेत्	१९९	मणिभित्तिषु तेन वेश्मनास्	₹•8
भूत्वा यद्वालिपुत्रेण	२४६	मणिरत्नसानुषु निवेशसहम्	२३२
भूयश्चचार चगचत्वर०	१६३	मणिरुन्मयुखतितरेष तावकः	१७५
भूयिष्ठं त्विय निघामी	१८६	मत्तसुप्तेषु रक्षःसु	१८७
भूयो <i>ऽ</i> न्यानभिमुखपातिनः	३०ई	मध्नात्याराद्यूथपैाघं पृथुर्मे	२६६
भृगुपति शरवर्तभैनैष ितर्यक्	80	मद्केलिकला मदालसा	११२
भेजुरुज्झितविचित्रशिलाली	१३८	मदोचलद्धोरतरारवोार्मिः	२९ ४
भेजुरैक्यमिव तुल्यवैशसाः	१६	मिद्धिभेति विरही रघूद्धहो	१७
भेजे न मूळं जनकात्मजायाः	१९८	मधु क्षरेति द्विजराजमब्रवीत्	१५६
भेजे निकुम्भ इति कुम्भ०	३२८	मध्येनिद्रमयं लीला	७४
भेजेऽर्घ रा तमधुगर्भ०	१६१	मध्येवरप्रवगनागचम्सहस्रम्	२१९
भेजे विनिद्रां नलिनीं न	२ ९	मनसः सुषेण विषमो दवथुः	२२७
भोः पश्यत संपतामि लङ्काम्	१२९	मनस्वी मुञ्जिति प्राणान	२१३
भो भो भटाः स्फुटमयम्	१८६	मन्दो मनुरन्तकोऽश्विनौ द्वौ	१२४
भ्रमति मूः पततीव	५७	मन्द्रध्वनिं मणिमिव	९२
भ्रमति रविगभस्तिभिः	५२	मन्ये मत्सरमाधाय	२७६

			0000,000,000
	पृष्ठ.		वृष्ठ.
मन्ये महिषमुत्सुज्य	३१२	महोदधौ मलयसुवेलयोस्तयोः	१३३
मन्ये हसति काकुतस्थ	२१४	महोदरमहापार्श्व	२४७
मम कारणात् पितृसखस्य	१७२	महोद्रमहापाश्वी	३ १ ३
मम ताश्च तिलोत्तमादयः	११८	महोदरेणादरदत्तपाणिः	१५१
मम पनसमुखास्तटीमिमाम्	५ २	मां चेत् प्रमाणयसि	३२९
मम बाल्य एव स गतः	१७७	मां पिनष्टि कपिरद्भुतरूपः	१३८
मम मार्गाति को नु वक्षि	१०३	मा ग्रहीस्तस्य नामापि	९८
ममर्द नीलस्य महीध्रवृष्टिः	२ ९४	मातः कैकाय तुष्टामि	१०
मम सख्यवशांवदोर्वशी	११२	मार्तिमिथिले न वीक्षिताऽसि	१२६
ममामरावत्यनुभूतपूर्वी	१४८	मानसे सरसि स्नात्वा	३२०
ममार्ज मत्तः स्वयमेव पुष्करम्	१५९	मान्यं तमथा निषिद्धसैन्यः	१२९
ममावलम्बस्व करं वरोरु	१९६	मान्योऽसि मातामह शाधि	२३८
ममोद्घोधितकण्डूते ०	٩.	मा भैष्ट तिष्ठत यथामुख •	२२१
ममौ मयूरीमदनादमांसछो	३७	मा भैष्ट भोस्तिष्ठत	२ ९२
मयानुरोधेन मया	९८	मायेयमार्थे दशकन्धरस्य	२३६
मयि कृत्स्नमुदीरितम्	६६	मारीचपुत्राः सह ताटकेयैः	२३७
मयि दूरत एव शंसितम्	११४	मारुतान्ममृषिरे खरवेगान्	१३८
मयि देवगणा दयालवो	११२	मासावधिप्रवासास्ते	७२
मय्येव प्रकटय वा पितः प्रसादम्	३१०	मितमित्युदीर्य विरराम विभुः	२२६
मर्तुमिच्छोः कपिच्छद्मा	१८५	मित्राणि बन्धूननुजीविसार्थान्	280
मलावुत्फुल्वक्ताञ्जो	१००	मिथः कृतालोकमहोत्सवानाम्	२७
मसारगल्वर्कमयेषु मूलतः	१९८	मिथः प्रसादस्वलनादुपाधेः	79
महतां निर्विषादेषु	२१३	मिथिलेशपुत्रि रघुनाथवल्लभे	१७२
महतामनास्थमवलाजने	१७३	मिथोऽस्त्रपानोन्मदयक्षरक्षः	१९२
महतीगुरवो गणेश्वराः	११३	मीलत्येष प्रमीलावान्	२ १ ७
महापदि महात्मानौ	३१९	मीलिन्नवास शिशुकाकृतिः	२२३
महाठ्ययो यान्ति निदाघ०	इ ५	मीलितोन्मिषितलोचनः दानैः	१५
महेन्द्रस्य गिरेः शृङ्गात्	१८७	मुकुछितां मिथिलेन्द्रसुता •	६ २
महोत्सवः संमदगीतवाद्यैः	Į.	मुकुलैः सरालाटुभिश्चितम्	१०५

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
मुक्तमोहमवलोक्य लक्ष्मणः	१२	मूर्छिताः शतमचेतनाः शतम्	२५७
मुक्तोऽसि वालिनः सख्यात्	२४९	मूर्तिः सुधांशोरिव लाञ्छनेन	१४९
मुखारवः प्रादुरभूत्पुरस्तात्	१९४	मूर्घाऽयं समधिगतः समग्रमौलिः	३१०
मुखेन क्षुण्णदंष्ट्रेण	२७३	मूध्नी जाम्बवतोऽभिवाद्य	१३६
मुखेन पूर्वाद्विललाटविस्फुरत्	१५५	मूर्धिन संनिहितगृध्रपङ्कयः	२ ५ ५
मुखेन भाति स्म सहस्रपत्रम्	२८	मृगाः सम्प्रति शालेयम्	३
मुखेन मे प्रार्थयते गरीयसीम्	४ ५	मृणालकण्ठीप्विव मानसालयः	१५५
मुखैरतुष्यन्न तदात्मयोषिताम्	१५ ६	मृतसञ्जीवनी शुक्ता	३१९
मुखैर्वछीमुखालोक	१८३	मेखलासु विकलासनवन्धैः	१३८
मुञ्च क्षमातलमिद्म्	१६७	मेघजालिपिहितात्मिवग्रहो	२६१
मुञ्च मुञ्चाम्यहं प्राणान्	२७६	मेघाः किरन्ति जलमस्य	२२४
मुख्य माहमवतीर्यतामितः	१२	मेने निमील्य नयने नय	१६२
मुदितेव राजतनया तमब्रवीत्	१७५	मेने स निर्व्यूढ इव	३१३
मुनिशापतमोहतः स राजा	€ <	मैथिलीत्यसवस्तस्य	२५०
मुमुचे नमुचेरिं स	६६	मैन्दो महेन्द्र इव	२१९
मुमुदे नृपतिः सुतैश्चतुर्भिः	१८	मोघं विहृत्य स ततो	१६३
मुमूळे भूयः कपिराक्षसानाम्	२९ ०	मोहात्पुरस्ताद्वधीरितस्य	२०४
मुमूर्छ युद्धं घनगुल्मभाजाम्	२८९	म्लानाकृती मलिनचीरधरौ	१६८
मुम्धुरेष प्रवगस्तपस्वी	१९३	य	
मुष्टिमुद्यतम।हृत्य	२५१	यं दूरमैधयद्वेधाः	७९
मुसलं मुहुरेष लालयत्य	३००	य एतां वेति स बुधो	२१५
मुहुरनिल्रविमानशांवराली •	٩ ٩	यतध्वमत्रधेरर्वाक्	७ ७
मुहुर्वान्तसफे नास्रो	१०१	यत्प्राग्यानध्वंसकध्वंसनेन	२६७
मुहूर्तं क्रियतामार्य	8	यत्र ता निष्कुटभुवः	८ ٩
मुहूर्तमुद्दीप्य ययुर्विनाशम्	२९ १	यत्र यत्र तव सिद्धिरग्रतः	११
मृढाविमौ राजसुतौ	२७७	यत्र वाति न कुमुद्धतीमरुत्	१४
मृढे मानुषि वैदेहि	२१०	यत्रासितः स्वद्यतिमाषदे।षात्	१४७
मूर्छद्भिरन्योन्यमनेकवर्णैः		यत्रैव तत्रैव पतामि तावत्	१५०
मूर्छान्तरोद्धरविलोचन ०	१६५	यत्रोचवीचीचयचुम्बितेन्दोः	886

	वृष्ठ.		વેક્ર.
यत्सत्यं जयति समीरणम्	१७८	यद्यपि स्वापनी विद्धा	२८४
यत्मत्यं मैथिलीहेतोः	२४५	यद्यपीदं विघटितम्	२८३
यत्सत्यं युध्यमानेऽपि	२ ७२	यद्यपीदं विशासितम्	२८३
यत्सत्यं रामदूतस्त्वम्	१८५	यद्येवं जितमेतेन	२४२
यत्सत्यं रावणस्थानम्	१८०	यन्नास्ति धाम्नि धनदस्य	१६७
यत्सत्यं वालिनः सूनुः	९७	यया कयाऽपि कलया	११९
यत्सत्यमन्तर्जनयन्ति	१५०	यया न येषामनुषङ्गपातिनी	३३
यत्सत्यमादित्यसमुद्भवत्वात्	२३	ययावराक्षसं ऋत्वा	३१३
यत्सत्यमुक्तामिति न	३२९	ययौ न पर्यन्तमनीकिनीनाम्	२३५
यथा तथाऽस्मासु विचेष्टताम्	४२	ययौ यतेः कुम्भभवस्य	१९३
यथातथाऽहं विहरामि	88	ययौ लयं मूध्न्येपरस्य	१ ५ ४
यथाऽयमावाति सरोजिनी०	३१	ययौ विरहसंवर्तः	२
यथावयोस्तातजटायुषोक्तम्	२३	यस्तथोपकृतः पूर्वम्	Ę
यथाविधि यथानाधम्	३ २०	यस्यां कचित्केतकसूचिभासः	१४६
यथा विलुप्तोडुकदम्बकायाम्	२८	यस्यां जहुः सादरशकसान्त्व०	१४७
यथाश्रेणि निविष्टानाम्	१७९	यस्यां मनस्सङ्गमने।हरेषु	१ 8 ८
यथेयमन्हः स्पृहणीयता मुखे	३ १	यस्यां महावेश्मसु पद्मराग 🕡	१४ ६
यवार्द्रविरहो रामः	२	यस्यां लपद्देवकुलोज्ज्वलायाम्	१४६
यदि नगाम चिरात्	५९	यस्यान्वयः साहसवेगभाजः	२०१
यदि त्वमर्थलोभेन	१८५	यस्यामकल्याणविधानकल्यः	१४७
यदि नमस्यति वित्तपमत्रपः	६०	यां सिन्धुमध्ये दिशि	१४६
यदि निरूढभवद्भयवेपथुः	६०	याचे त्वां न महाराज	२१३
यदि प्रसादः सुकृतानुभावात्	२९३	यात यत्र शिशवः स्त्रियो	२६०
यदि विकम्पमधावत	५९	यातु यातुप्रवीराणाम्	२५०
यदि विजित्य जवात्	५९	यानिमानमृतभानुवल्रक्षान्	१४५
यदि विदेहपदं प्रतिपन्नवान्	६ ०	यान्ति खिन्नजनसेव्यताम्	१३
यदि विभिद्य कुटीपटलम्	६०	यायज्कवपुषो गिरिशस्य	१४२
यदि विवेश रसातलमन्तिमम्	६०	या रत्नविन्यासविचित्र०	१४६
यदि स तेषु कलत्रमलिम्लुचः	५९	या होलकह्वोलभुजस्य	१४६

मकाराद्यनुक्रमणिका ।

	न्ध		पृष्ठ.
यावच वलामि लञ्घसंज्ञः	१२५	येऽसृक्पङ्के दूरमग्ना निषेदुः	२६३
यावत्क्रोधादूरमाकृष्य चापम्	२६५	यैरीषदुक्तः प्रणतिप्रकारः	२०३
यावदङ्गमधमन्महेन्द्रजित्	२६१	या न स्वलेन्महीधेषु	२७६
यावन्न विश्राम्यति वेगजन्मा	२२	योऽस्तु सोऽस्तु मतेऽस्माकम्	९ ४
यावन्निपतामि निष्प्रयत्नः	१२७	यो हरिः स हरो देवः	२१५
यासु नार्ककरैः क्रान्तम्	२४५	यौ खल्विमौ यश्च भवान्	२७९
यास्त्वदीयाः भजन्ति स्म	२४५	₹	
यास्यन् कृतार्थः स पुरीम्	२७४	रंहसश्च महसश्च समाधेः	१ ६ ९
युक्तोऽरितंश्रयः पूर्वम्	२४९	रक्तोत्पलमण्डलः स मौलिः	१२४
युगपच युगेन वीणयोः	११३	रक्षःकठोरकरघातविजृम्भ०	३ २५
युगपचिलितेषु यूथपेषु	Ę ą	रक्षः कदाऽपि कपिरेव	३२६
युगपज्जग्मतुर्मीहम्	१०१	रक्षःकायैः कज्जलक्ष्माघराभैः	२६३
युगपत्कुमुदारविन्दयोः	१०५	रक्षःपतेरिन्द्रजिता सुतेन	२८७
युगपद्थ विशाल्यौ	२८६	रक्ष क्षणदाचराद्वधूं स्वाम्	१२६
युगपद्दशमार्गणासन •	२९ ८	रक्षन्तु नक्तन्दिवमासुवेलाद्	१९९
युग्यैजीषं किं पिनाध्म	२६९	रक्षसां वपुषि कीकसान्तरे	ं २५९
युयुने निजकारणानुसारात्	६८	रक्षोगुरुमेष्वेव संसक्तपाताः	२६९
युयुत्सारभसोत्खात	व्	रक्षोभटाः प्रष्ठभटान्तराले	२९ ४
युयुधाते महायोधौ	१०१	रक्षोभिः कपिषु शरैस्ततः	३०६
युयुधे शतमन्युना सहोचैः	६६	रक्षोभिरनुबद्धस्य	३ २१
युवराट् स हि देव दीप्यते	२९७	रक्षोभुजङ्गः सोऽन्विष्टः	< 8
युवा स वज्रांशुविशालमौलिः	२४१	रक्षोवदनान्न रक्षिताऽहम्	१२६
यूथेन्द्रेरथ पृथुचन्दनाङ्गदाद्यैः	३०६	रक्षोवनेऽस्मिन्मनुजेन्द्रसूनोः	१४९
य्यं सुकृतिनस्त्रासात्	७६	रक्ष्यतेऽम्बरपथोऽन्तिकलङ्कः	688
ये नमन्त्यकमादूरम्	२४६	रघुनाथवधूर्न चेक्षिता	११ ६
येनाद्य रामचरितम्	९१	रघुपतिः कपिष्पयमात्	६१
येनाराक्षवयस्खळन्०	२ ०५	रघुपतेः प्रथमं चरणाब्जयोः	६१
येनोत्क्रत्ताः स्वमूर्धानो	२४४	रघुवृषभपुरोगास्तेऽथ	३२९
येऽपि प्रत्याययुर्भन्नाः	९ ४	रजनयो दिवसाश्च सदा	9<

रामचारतान्तर्गतपद्यानी-

	पृष्ठ.		વૃષ્ઠ.
रजनिरजनि रामस्येति	२३४	राजा दशरथो धन्यः	७६
रजनीचरेष्वनघ एष न	२२८	रात्रौ तस्यां ग्रासहेतोः शवानाम्	२६९
रजनी समाप्तिमियमेति मारुते	१७६	रामं मनुजशार्द्स्य	१८८
रनोजुषः सत्यपराङ्पुख ~~स~~ ्य	१९०	रामः भितुराज्ञयैतदेष्यत्यै ०	१२५
रणखलाकमणोचितमुच्यताम्	५ ६	रामः स देवासुरगुह्यकेषु	१९९
रणदोहदोद्धृतमहामहीघराः	१७४	राम इत्यवतीर्णोऽयम्	७६
रणाङ्गणं तत्किपयातुधानैः	२९४	राम इत्युज्ज्वलज्वाला	७६
रत्नाकरूपविशेषेस्तैः	१८४	रःमदूतः किपरयम्	१८२
रथरेणुरयं प्रमाथिनः	\$ 00	रामनामिपहितस्य हितैषी	१४३
रथान् रथैर्मत्तगजान् गजेन्द्रैः	२ ९ ४	रामपादरजोभक्ति	२४२
रभरम्भगवाक्षगोमुख	३०१	रामलक्ष्मणबाणानाम्	३२१
रमणकं निपुणो यदि सेवते	५९	रामश्चचाल मसणं सह	२२०
रम्भाकमितुः कुवेरसूनोः	१२८	रामसुग्रीवयोः सख्यम्	१८७
रराज लाक्षारसरक्तमम्बरम	१५३	रामस्य तेनाभ्युदयाद्भतेन	२८८
रराज सा चन्द्रमयूखमालिनी	१९५	रामस्य रामजयिनः	१८८
रविनन्दन स्थगय चन्द्रमसम्	२२७	रामस्यास्त्रे रावणस्य ध्वजिन्यः	२६९
रसवन्ति रसातलोद्भवाः	११६	रामस्स्वाये रावणेरप्युपेतान् '	२६८
रसेन कचित्त्वरसेऽथ नः कृते	४२	रामाभिधानस्य हरेरधीयन्	२०२
रहस्समेतैः क्षणदाचरेन्द्रैः	१४८	रामाय पूरापगम	२
राक्षसानामानिष्कासात्	३ २ १	रामे दूरात् पश्यति प्रीतिभाजि	२६५
राक्षसापरादः कोऽसौ	8	रामोऽस्मरन्नपि चिरन्तन०	२२३
राक्षसेन्द्रनियोगेषु	१८२	रामो हरिर्भूमिसुताऽपि सा	२०३
राक्षसैर्जुहुविरेऽसवः सुखम्	२५९	रिपुः सखा वा भव नो दशास्य	१९१
रागद्वेषाविति ग्राहौ	२८०	रिपुरल्पमुखोऽपि धीमता	२९ ६
राघवो वाालेनः रात्रुः	९८	रिष्टं न दृष्टं पवमानसनोः	२१
राघवौ रविसुतो युवराजः	१४३	रिष्ट र् ग्न्यतयाऽनिष्टम्	२८५
राजन्नुत्तिष्ठ सुग्रीव	२७१	राचें कचिद्धिश्ठथवेष्टनानाम्	१९४
राजान्नेजेनैव गुणव्रजेन	२०२	रुचिराह्वकर्मतोषित ०	१०३
राजाज्ञया बाहिरकारि पुरात्तदेव	२०५	रुचेयमाराजति यावती रवेः	88

	પૃષ્ઠ.		મુષ્ટ.
रुचोऽधिका यत्र चतुष्पयेषु	१४७	लब्ध्वा स भर्तुः सदृशम्	२९३
रुना गृहीतचरणः	७८	लभ्या कथं जनकराजसुतेति	२२ २
रुणित्स किं मां कलहंसि	१९६	लम्बमानमसिना हसन्निव	२५७
रुणद्धि कचित्ऋमसुप्तरोहिते	४२	लम्बमानो बभौ कण्ठात्	९ ६
रुदितध्वनिना तेन	२७७	लवणोद्धेरिव सुधाकिरणम्	२ २ ९
रुद्धस्तपस्वी स कथं न	२१	खवरीमभिनीतवि क्रिया	१०६
रुद्धा मुनिभिराख्यात	((	ल मद्भिर्विविधो ण्णीष	१८३
रुद्धोऽस्मि गिराऽऽर्द्रयाऽद्रि०	१२५	लहरी लहरीषु नर्मणाम्	११२
रुधिरारुणसङ्घराम्बरो ०	3 00	लाघवान्निजतनोरवञ्चयत्	२ ६१
रुरुचे घनक्षतजनिर्गमो०	१७६	लाङ्कुलेन गभस्तिमान्वलयितः	१३ ६
रूढारुणश्मश्रुजटाटवीकाः	२९४	लावणेऽहमिह वारिाण रक्षः	888
रूपिता साऽपि यत्नेन	८ 8	लिखतीव नखेन कीस्त्रकम्	१०३
रेचयामास निश्वासात्	२०८	लिङ्गं न किञ्चिदिभिकाङ्क्षित०	१ ६४
रेजेऽरविन्देरराविन्दबन्धोः	٦<	लुप्तामिवाघतति।भिः	१६५
रेजे स राक्षसपतिः	१६५	लुप्यते स्म ऋपणोचितचेष्टा	१३७
रेमे रभः शिखरमृक्षवतो	२२१	लुलोठ धूलीषु पपौ मधूनि	२८
रोधसः पुलिनमञ्जिनी ततः	१३	लोकानुवर्तनघृणोज्झितचित्रक्टः	90
रोधस्यजस्त्रमयमोघरवो	२२४	<i>छोचनालिनिवहैकपङ्कजम्</i>	? <
रोम्णोऽपि रक्षोवपुषि क्षतिं ते	२९२	लोभस्य मोहस्य मनोभवस्य	२२
रोषानलः संप्रति मे घनादः	१५१	लोलपुष्पविट पो ल्ललितानाम्	१३७
ਲ.		व.	
लक्षाणि लाक्षारुणवीक्षणानाम्	२९३	वक्षः पृष्ठं न क्षतं दृष्टमासीत्	२६८
लक्ष्म्याः पितैष तव पूर्वभवप्रियायाः	२२३	वक्ष्यन्ति माममर्यादम्	२१७
लघृ्ह्रसह्रहरितुषारतस्करैः	१३२	वचोमनःकायनिवेदितत्वरा	83
लङ्कादाहरुगद्यापि	२१०	वञ्चयित्वाऽऽननश्रेणीम्	१८२
लङ्के नगरि दग्धाऽसि	२०६	वतंसकाञ्जात्किमलिने वारितो	३३
लङ्केयमयं क्षपाचरेशः	१२८	वत्सेन मया च खं भजद्भचाम	१२३
लङ्कोत्सङ्गात् पिङ्गलस्मश्रुमालः	२६४	वद्तीति बिभीषणे रणः	३००
छतिकाभिरात्तविटपाभिरन्तिकात्	१७०	वद्तौपायिकं समन्ततः	२९६
•••			

	БВ .		વૃષ્ઠ.
वदन्त इव वृत्तान्तम्	८६	वाङ्मिश्रणात्स चास्माभिः	((
वदन्ति भीताः सचिवा न किश्चित्	२३	वाचस्ताः श्रवासि कृता न	३१०
वदन्ति वर्गे वाराह	۷۰	वाडवः किमुद्धेरुदिते।ऽयध	१ ₿०
वद वर्त्म बिलोदरादितो	१ १६	वात्येयं केवला नोभौ	१०१
वद वीर सन्दिशाति किम्	१७१	वात्सल्यवेगोपहृतम्	२४२
वधबन्धाद्यस्तास्ताः	१८६	वानरस्य बलमीदशं कुतः	२६१
वनानि पुष्पं सिललानि मौक्तिकम्	१५६	वानरस्य विदितेह न तेऽहम्	888
वने विन्यस्याति पदम	१८७	वानराश्च पिशिताशिभिः क्षताः	२५६
वनौकसस्तस्य नवेश्वरस्य	२१	वानरैः प्रचुरशस्त्रकोविदा	२५८
वनौकसां प्राप जयप्रघोषः	२९२	वानरोप्सरसमीप्सति सम न	२५८
वन्द्यः सुतः स खलु राम	७२	वामेतरेक्ष णपु टस्फुरितप्रहृष्टः	१५२
वपुरप्रतिसुन्दरं क्षणात्	७०१	वार्ताऽपि न श्रुता कााचित्	८९
वमन्नमृङ्किर्गतनेत्रजिह्नः	२९२	वालिपुत्रमवधूयं स क्षणम्	२६१
वयमप्यनुभूतवत्स्मरामः	90	वालिस्नुरचलायुधो बली	२६०
वयमप्सरसः परश्चाताः	११२	विकटाभरणाः सकङ्कटाः	२९९
वयमुक्ता मुनिवरैः	e >	विकटेभघटः शठाह्वयो	३००
वरं विपन्नमावाम्याम्	३१४	विकलसकलकाया	१८९
वरमित्थमिदं गतं वयो	११५	विकसत्कलिकानुकारिणीम	१०७
वरुणोऽयमस्ति निभृतो	१७७	विकार इव शे।भावान्	8 < 8
वरेण्यः स हिरण्याक्षः	७९	विकृतेप्विव कृत्येषु	२४८
वलत्यत्युचमासाद्य	१८८	विक्रमन्ते न सुभटाः	२७७
वसादिकस्नेहविशेषदिग्ध	१९२	विक्रमेण सुहृदामभिकामम्	१३९
वह गुर्वी धुरमिमाम्	३२०	विचक्रमेऽथ क्रमवेगविकिया	४३
वहन्त्यमी वनोत्सङ्ग	७९	विचरति चुलुकोद्धृताम्बुराशेः	५०
बह्निः पलालेषु पविर्नगेषु	२००	विचरति परकारणेन कुतस्नाम्	५३
बाह्नेः स च पिङ्गलः प्रजानाम्	१२४	विचरति लघुलब्धलेकपारः	42
वह्री वाते वज्रपाणी यमे वा	२६९	विचारयति नाचारम्	२७७
वाक्यं कटु तत्स्रवङ्गमानाम्	१२०	विचित्य विन्ध्यमखिलम्	९०
वाक्यं पितृव्यस्य यदि प्रमाणम्	२०४	विचित्रविकान्तिविकुञ्चित •	89

- 47.00	,		
	. ५८		પૃ ષ્ઠ.
विचित्रवेषाकृतयः	१८१	विद्वानिस द् राग्री व	१८८
विचिन्वन्तश्चिरतरम्	९०	विधिवद्विधिः प्लवगरान •	२२ ६
विचुचुम्ब बृहद्विडम्बना	०० १	विधिविरचितरत्युपायरम्यम्	8 <
विचेष्टमानात्कुचमण्डलान्तिके	३३	विधुन्वन् शस्त्रजालानि	२७३
विजयाय भवासीनो	३	विधूद्येऽभूद्विसागमभ्रमः	१५५
विजयो विक्रमेणेव	80	विध्य मूर्ध्नः संघट्ट	२8 ८
विजितोऽम्बुधिः परिगता	२३३	विध्य लाङ्गलमथ स्फुलिङ्गैः	१९३
विजित्य जम्भप्रमृतीन्	83	विध्वस्तं विपिनमनेन तत्	१७८
विजित्य पौलस्त्यभटावलेपम्	१९४	विनयचलितवालधिर्विलास	४९
विजित्य मूर्च्छीमुत्पुच्छाः	९६	विनयवारितवाग्व्ययविस्तराः	५ ६
विजीयतामाधिरुपस्थितो	३१	विनियुज्य तव प्रवृत्तये माम्	६६
वि ज्ञातनिशा चरप्रवृत्तिः	१२०	विनिवेशितवाहिनीपतिः	१०४
विज्ञातवेदनान् ज्ञातीन्	२०८	विनिवेश्य तत्र निजसूनुबलम्	२३२
विज्ञाय कुम्भनिधनम्	३२८	विनीय वेगं शिरिस व्यथायाः	२९ १
विडम्बितोऽयं गवयः	३१७	विन्ध्याद्रेरपि विपुन्नः शरीर	३०५
विततव्रतनिस्सहे मया	११७	विषयेयेऽपि स्वमुदीर्य वीर्यम्	२४०
विततार च वानरे स तत्र	६३	विपिनात्पिशिताशिना हृतायाम्	६५
विततार फलानि संमुखम्	१०६	विपुलमूर्धिन महाजगतीरुहः	५९
विततार्द्ररजोभुजाहित	१०६	विपुलाधरपृष्ठरोपित	२ ९ ९
वितस्थिरे केवलमर्थहादीत्	१९५	विपुलोत्पताकधवलाश्मगृहाम्	२३१
वितेनतुर्दारुणदेहयुद्धौ	२९२	विप्रकीर्णविक्वतिः प्रकृतिस्त्वम्	१४२
विदर्शितोत्प्रासस्रवे	४३	विप्रचित्तिप्रभृतिषु	९३
विदह्यमानौ युगपत्	१९६	विप्रतीपमित एव वलेथा	१४१
विदितं न जलं न च	१०४	विबोध्यते किं बत कुम्भकर्णः	१९२
विदीर्घविश्रामितसालसाङ्घ्रयो	३०	विभक्तशामन्तसम्हलाञ्छनः	३७
विदूरतः प्रतीहार	१७९	विभातसन्ध्येव कपीन्द्रवाहिनी	३६
विदेहराजस्य सुता	હ	विभीषणर्सेशवलीमुखन्द्रान्	२३९
विद्यावासी विलिखित	७३	विभीषणगुणाकृष्टान्	२०६
विद्युज्जिह्वादयस्ते च	१८२	विभीषणपरित्यक्तम्	२०६
विद्युन्मालीत्यस्रभागिद्युदाभो	२६४	विभीषणं विशस्यादौ	२५०

. ((,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,	પૃષ્ઠ.		म्ब.
विभीषणमभाषत स्रवगराट्	३३०	विविनक्ति पुरे। न वासरम्	१०५
विभीषणाद्यः सभ्याः	१८ ४	विवृणोतु रावणरहस्यशतान्यय०	२२८
विभूषणैः स्रग्भिरसृग्भिरङ्गैः	२८९	विवेश गर्त गतमुत्तमोहि	२८
विमार्गताशास्त्वरया हरीश्वराः	३४	विवेश बालः शिखिनोऽन्त०	१९६
विमुक्तकेश्यः कोटव्यो	२५२	विशदीकृतविश्वस्य	२१४
विमुक्तान्यविनोदस्य	७८	विशन्ति किचिन्निभृतम्	8 8
विमुख्य बाल्ब्यजनम्	१९७	विशिखैः शिखिभिस्ततौरिव	३०३
वियद्वितन्वन्विघसो विवेश	२३६	विशुद्धगल्वकेमहागृहेषु	१४७
वियोगस्यैकसुभ्रातुः	७६	विशेषकस्थानमयं विशेषवान्	३३
विरमन्तु विरूपलोचने	११७	विशेषज्ञ विशेषेण	< 8
विरसत्पिशाचमुखरासभव्रजः	१७२	वि रो षितावलेपोप्मा	१८३
विरोपतप्तस्य विदेशवासात्	२ ३	विशेषेण विहस्योचैः	२७२
विलङ्घ्यतां जलनिधिरेष लावणः	133	विशोको भव सुग्रीव	२७८
विलङ्घ्यतामुद्धिरयं महौ ज सः	१३२	विश्रान्तवानद्य जयाधिकारः	२०४
विलम्बदोषान्निजभर्तुराननम्	४३	विश्राम्यत परिश्रान्ताः	८९
विलम्बमानारुणभास्कराननो	१५३	विश्वाचि विश्वसिहि किम्	१६२
विलम्ब राङ्की हनुमान्	३२०	विश्वेश कुरु विश्वासम्	३
विललाप विमुक्तकण्ठमुचैः	૯ ૭	विषमविशिखश्रेणीनिर्यत्	२७०
विलसदुभयकुण्डलाश्मदीप	५ ०	विपवलीप्विव स्त्रीषु	8 < 8
विलसन्नवलोक्यतामितः	३००	विषसाद विशेषविह्नला	१०८
विलासहसित ~~स्~~ वर्गम्	१७९	विष्वग्वमन्निय विषम्	२४८
विलासिनीनामिव मोहनेषु	१९१	विसदक् वीक्षमाणायाः	२१५
विलोकयन्नरिककुभं न	१३१	विसर्जिता वा पुनरागमाय	२ ४
विलोकितं बाहुबलम्	१९०	विसर्जिते।डुः क्षणमिन्दु०	२६
विलोक्य चेदितभरम्	२४३	विससर्ज तमावेगम्	787
विलोक्य वृषभाकारम्	८२	विससर्ज धैर्यमिनवार्य	२२६
विलोक्य सन्ध्यातपलोहिनीर्दिशो	१५३	विससर्ज निशम्य तद्धनुः	३०३
विविक्तचित्रांशुकचिह्नपालयः	३७	विससर्ज विरूपाक्षः	१८१
विविक्तासीनमितरे	۲۶>	विसुज्य तं निजकरणीय	१३१
विविच्यते सम प्रततप्रतिस्वनः	३७	विस्रज्य तौ रामशिरः स	२३५

	पृष्ठ.		व ंड∙
विमृज्य पाण्डुच्छद्नोघतुल्यम्	२६	वैधेयस्येव भवतः	२४५
विसुज्य वीरान्विमनाः स	२३५	वैरूप्यं पिशितभुजस्तदुग्रमाजौ	३० ९
विस्तीर्णपक्षा गगनं ततान	२३७	व्रजत द्रुतिमष्टिसिद्धये	११८
विस्नब्धं वदत बुधाः	३१०	व्रजत साधयतारविगोचरात्	. ६२
विस्रञ्यमथ विश्रम्य	२४२	व्रज रामं महात्मान म्	२१८
विस्त्रङ्यमधिकाराणाम्	२०९	व्रज वलीमुखनाथ यथागतम्	५ ६
विस्रब्धमादिश किमाहरतु	३२३	व्रज सम्प्रति किष्किन्वाम्	२७१
विस्रब्धमाज्ञापय किं करोमि	२५	त्रज सिद्धये हतसमस्त	१७६
विहगेश पाहि सुहदः	१७२	व्यकूर्दतोचैः कवची पिशाचः	२३६
विहरन्तु सहावरोधनैः	११८	व्यक्तं न तदा मयाऽनुजस्य	१२५
विहसितविरसागदोपयोगो ः	8 <	व्यक्तवर्त्मिवलवाहिनीवन	१९
वीणावति त्वमुपवीणय	१६२	व्यक्तविश्वयवरूथसन्धयो	२५९
वीथीषु वेदिषु चयेषु	१६१	व्यक्ताव्यक्तं वेत्सि विश्वं त्वमेव	२६७
वीरद्रुमं कमवलम्बितुमम्बरेऽस्मिन्	३२७	व्यजृम्भत व्यवहितभास्करातपम्	१३६
वीरवक्त्ररुधिरोक्षितद्विप ०	२५९	व्यतरत्खरकन्धरास्त्रालिताम्	ई ४
वीराः कारुण्यमुज्झन्तु	२५२	व्यतिरेकेऽपि यत्कार्यम्	६
वीरानलेकाराणितामपीत्थम्	२३८	व्यतीतविघ्नः सुहृद्र्थनिघ्नो	२४
वीरैर्महार्हाभरणेः	१७९	व्यलीकमन्युप्विव कामिनाभिः	१९१
वीरो च मैन्द्द्धिविदो	९ ई	व्यलेकयत्कामपि कर्कशस्तनीम्	१६०
वृद्धमङ्कमनयिः छशुभ्रमात्	१६	व्यवस्थापय यूथानि	२७८
वृष्टिविच्छे द जातेन	२	व्यसुविश्ठिष्टाविच्छाय	३१९
वेगवातविधुतप्रमुखाञ्चो	१३८	व्यस्मर्यतामृतमरीचिकराभितापः	२९
वेगोद्धृतेन प्रधनाङ्गणान्तात्	२५०	व्यस्य वर्ष्म विकरालमथारात्	१४१
वेगोऽयमनादिमोहजन्मा •	१२२		२१०
वेणीं विमुख्चतु किमङ्कजुषः	१६७		१६२
वेद्मि विस्मृतसुरप्रयोजनः	२५६	व्याततोडुदशनापि मुच्यसे	१५
वेपते सम दिवि देवसंहतिः	२६०		<i>i</i> <
वेळाटवीयविनकाजनितान्तरस्य	२ २२		३२६
वेलातटस्थेन मयाऽपि दृष्टो	१९८	न्याहृताश्चाटवो लाटैः	<9

	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·		
	પૃષ્ઠ.		વૃક્ર.
व्योम्नि कीर्ण इव काञ्चनद्रवः	१३	शाधि मे मरणोपायम्	२७६
श		शान्त निर्झरझात्कार	२
शकभूपरिपोरनन्तरम्	१९०	शान्तसंज्ञमयुतं स्थितं समित्य०	२६०
शक्तस्य युद्धादपरो न पक्षः	२००	शालिपिङ्गमहीपृष्ठ	٩
शक्तिरस्मि जगदीशितुरुआ	१४१	शास्त्रादरः सूक्तरसात्पितुर्मे	२०१
श क्यमर्चितुमनुचपाणिभिः	१२	शिखराणि मूलमुपकण्ठतटीः	२३२
शकध्वजाकृतिधरौ	२७१	शिखरान्तगैरपि सवेपथुभिः	२३२
शकारातेः स्यन्दनं मुष्टिनाद्य	५६६	शिखिनं प्रदीप्तमनु तम्	१७६
शकारिः स तव तथैव	३१०	शिखी स लङ्काहुतिलालितार्चिः	१८४
राङ्क स्वनानुपद्मुज्झितसर्वकार्थेः	२१९	शिरासि न्यधादुरसि दीर्घमाद्धे	१७१
शतं रथेरश्चलरोष्ट्रधुर्यैः	२९३	शिलाः कठोराः कुटिलास्तरङ्गिणीः	४२
रातं विकेशाः शतमिश्रकेशाः	२९३	शिवचापसमीकृतं स विष्णोः	७०
शतं सितासिच्छुरिताग्रहस्ताः	२९३	शिशुचापलाच रविमभ्युपेयुषः	१७५
शतकृत्वः शिखरिणः	((	शीतातिभीतेरिव वर्जितायाम्	१९८
शतमेकमसंभ्रमात् कपेः	३०१	शीर्णा अपि दशार्णानाम्	۲۹
रा त्रुसन्ततिपक्षेऽपि	९७	शीलयन्ति करिणः स्ववासिता	१३
श नैरनेहःकरपत्रभिन्नयोः	१५४	शीलयन्त्यचलमेखलास्वमी	8
शनैः स्वनन्निश्चलकण्ठकन्दलाः	१५३	शीलिताः स्वैरकछोल	< 8
शमः समधिके शत्रौ	२४३	शुके सन्धानसङ्गरूपम्	₹8 ८
शमबुद्धयः समरभारहराः	२३३	शुश्राव तत्र स तदा	१५२
शयालो निलमुत्सृज्य	९९	शुश्राव शय्यागृहगह्नगन्तः	१ ५ १
शरदमलतले नमस्युड्नाम्	४९	शुप्यदृढदेहकाण्डरोप:	१२८
शर मः शरतल्पेऽस्मिन्	३१७	र्ा न्यपर्णचतुःशालम्	<i><</i> 9
शशाक रोद्धं रभसो	४३	शून्यम् लः प्रपञ्चोऽयम्	२७२
राशाम वृष्टिमेघानास्	8	शून्यासु दिक्षु विपुले तमासि	२२४
शशिप्रभां रक्ष तमः क्षमस्व		त्रून्ये मुचिरं रुदत्मु रोधस्य०	१२१
रा श्चद्दिगम्बरपरिग्रहभीमवर्ष्मा		श्र्रः सुरूपो मतिमान	२०४
शाखापुराणि पुनरुक्तवराङ्गनौघ	१६३	शरों कृतास्त्री सुधियों	२७२
शाखासु पर्वसु दलेषु दलान्तरेषु	१६४	श्रुणोतु संवर्तकमेत्रमण्डली	३६

	पृष्ठ.		gg.
शृ णोषि कचिद्वचनं विपश्चिताम्	8 0	श्रुत्वाऽपि लङ्कापुरवैशसं तत्	१९८
शेषस्तथेव स तवास्ति तथैव	२२३	श्रूयतां तद्गतात्मानम्	२०८
रो पोडुपुष्पस्तबकोच्चयाय	२ ६	श्रूयते हि शिरिइछन्नम्	२८५
शैलादित ईयते सुवेलम्	१२८	श्रोतव्यचाटुरसकोमल ्	२२३
शोकस्य लोकनिधने।द्धरं कः	३२८	<i>१</i> ४४थबाहुलतो पगृ ढकुम्भम्	६८
शोकार्तं पितरमिति प्रतीतसत्वा	३१०	ऋथेन केचिद्विविशुर्मुखेन	२८
रो ाणितासविरूपास	२४७	श्राघापदानीति सरोमहर्पा	२०२
शौचानुपदं भवतसु वतसाः	१२२	श्लाध्याः कस्य न ते यूयम्	८९
३यामः सितासितनिरायतपक्ष्मलाक्षः	8 0	श्वरुारः शिशुरेव तेऽभिषिक्तः	६७
३यामः सुदंष्ट्रोऽरुणवञ्जू खांस	१५१	श्वज्ञुरः सुषेण इति चास्मदीज्ञितुः	१७४
श्रद्धारभसेन यावदूर्ध्वम्	१२५	श्वासिति जनकपुत्री सत्वरो	२०
श्रमः सिद्धचवसानोऽयम्	८ ३	स	
श्रममाप चिरेण वानरः	३०२	संक्रीडन्तः स्यन्दनास्ते तदानीम्	२६५
श्रमयामि वृया वरूथिनीः	२९६	संक्षिप्तमेताईं करोमि देहम्	१४९
श्रान्तमन्तरयामास	३ १२	संघट्टिपष्टतरतालतमालखण्डैः	२१ ९
श्रान्ताः संप्रत्यासतां तावदेते	२६६	संनद्धं रथपादातम्	२५१
श्रावितागममिव द्विजारवैः	१४	संनह्यतामाहितऌक्षणानाम्	२००
श्रियमप्रतिमां विवृण्वती	११०	संनाद्यत संनाह	२५ १
श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्दु	२५३	संनाहकृतवेगेस्तैः	९९
श्रुतं वचोऽस्य क्षणदाचरेन्द्राः	१९२	संपातिः शतवाहिरङ्गदः सुपेणः	₹0<
श्रुतः पद्मे। विकल्वितः	३१७	संपूर्णकरुपेऽपि मनोरथेऽस्मिन्	१५०
श्रुतमस्मद्भचः सभ्याः	१८८	संप्रति प्रथममार्य गृह्यताम्	१२
श्रुतमातुलमृत्युमीयिरे	२९६	संप्रतीष्टसुरपुष्पवृष्टयः	२५४
शुतमृक्षराट्प्रभृतयः सिचवाः	२२९	संप्रेक्ष्य राक्षसीः क्षिप्रम्	२ ४८
श्रुतवानिस किचद्रितम्	११४	संबभ्व नगमूर्घनि तस्मिन्	१३७
श्रुतस्य ते परीणामः	२७३	संभवत्यभिमरः पुरेऽथवा	१२
श्रुतिषु श्रुतनाकनिम्नगा		संभोगवानिव व्याधिः	१८४
श्रुतोऽयमृक्षराजस्य		संभ्रमन्निपुणद्ृष्टिरधस्तात्	१ 88
श्रुत्वाऽथ घर्मान्तघनोपमस्य		संमुखीनघनपत्रबन्धनात्	१३

	पृष्ठ.		म्ह .
संरम्भमूहे निभृतं निकुम्भः	२३७	सङ्गः कापि न कर्तव्यः	३२०
संरम्भसंभदीव रोषमू र्छत्	२३९	स चकार महावीरः	९९
संरुद्धोऽनिलतनयेन सोऽथ	३०८	स च प्रत्युपकाराय	٩
संरुध्य स्वरापथदन्तिभिः	३०७	सचमत्कृतिर्द्वतममोचयत्	१७०
संवित्तयस्तत्त्वविगाहशुभ्राः	२७	सचिवात्मजानथ निनाय	१७६
संशप्तकानां समरस्ततोऽभूत्	२९०	म चेदिच्छति सन्धानम्	२५०
संसज्य द्रुमधरणीध्रजालमन्ये	३०७	स जगाम निर्गमनमार्गतोरणम्	१७ ६
संसरत्येष न परम्	७५	स जगाम यथागतं चिरेण	90
संसारगतिः स्थितेयमार्य	१२१	स जवान त्रिमूघीनम्	३१२
स ककुप्सु कषायशीतलम्	१०५	स जहास निशाचरेश्वरः	३०१
स कपिः कुपितेन रक्षसा	३०१	स जातवान् जितमिह तेन	१३२
स करिष्यति लोकभावनः	११६	स ज्यातल्रध्वनिविभिन्न	३२४
स किङ्करौषश्चिकतश्चकम्पे	२३६	सज्वालिमव कैश्याभिः	१८०
सकोलकाः रा कीरलाः	((	सिञ्चन्त्यतां मद्भुजनिर्जितोऽपि	२०१
स कृतप्रणिधिः कृतप्रणामः	६९	स तं वीक्ष्य प्रमुदितो	२४२
सक्तरक्तजलवाह्वृष्टयः	२ ५५	स तत्र तत्राशनिशक्तिशूल	१५१
स कापि द्रुघणमपातयत्	३०७	स तत्र शोकविकलः	३१५
स काप्यपश्यदसतीरसताम्	१६१	सतां सत्कर्मसंवेगः	२ ८२
सिंव स्वसः स्वामिनि पुत्रि	१५६	स तेनाच्छित्रमुसलो	१००
सखीन् समाहर्तुमिमानितो मया	४६	सत्यं छिन्नानि भिन्नानि	२८४
सखे महाराज दिवाकरात्मज	8 0	सत्यं तन्मत्येमात्रेषु	२८४
सखे रभ श्रुथरभसं किमीक्षसे	१३२	सत्यं मिथः संप्रतिपन्नपक्षाः	२८३
सखे संन्यम्य कर्माणि	२८२	सत्यमेष्यति सुग्रीवः	(
सखे संस्तम्भयात्मानम्	२७९	सत्वरप्रह्नसौमित्रि	&
सरुयं तवोद्रिक्तवले पुरा यत्	२०३	सत्वं महत्वं प्रथयन् स्वदोप्णोः	२९ १
सगोमुखकाणतरङ्गसंहतिः	३७	सद्सि दाशरथेः स तदा	€ 0
सगौरवस्त्रेहरसार्द्रभार तीः	३९	सदिस स्फुटवादिनामजैषीत्	% •
सङ्करुपसंनिहितवीरभुजोपगूढा	३२७	सदा जयस्मेरनिशाचरेन्द्र	१४६
सङ्कुचद्धिरभिरामताधिके	१९	स दुर्निवारो हरिरच शेताम्	२१

	म्ब.		वृष्ठ.
सदृशं चिन्तयारम्भम्	२७८	स प्रतिश्रुतमर्थं नः	٤
सदृशाः परिपार्श्वतोऽस्य के	२९९	स प्राक्तनो नूनमनर्थभाजा	२ ३
स दृष्टस्तव दुष्टस्य	१८७	स बहूक्तवधूविशोषचिह्नो	१ ५
सद्यः क्षुण्णः स्यन्दनः कान्दिर्शाको	२६६	स भयङ्करताटकान्तकारी	६८
सद्यः प्राणहरः कापि	२८४	स भ्राम्यन् भुवनभयङ्करः प्रतीये	३०९
सद्यो हताः का अपि	१	स भ्राम्यन् मृधभुवि दृश्यते सम	३०७
स द्वारि पुरन्दरावतारो	१२४	समं विभक्तो विनयः	४२
सनवच्छदामरुणरत्नकरैः	२३१	समं विश्वाश्राम विमुक्तवीवधा	३७
सनाथोभयपार्श्वस्य	१०	समकालमेव जलराशिममुम्	२३०
स नाम्ना संपातिर्विह्गपति	११९	समदिशत्सदृशं प्रणयस्य यत्	६ १
सनिदाघजलेन पाणिना	७०१	समन्तादुदभृज्यन्त	९ •
स निर्जगाम क्षणदावसाने	२८८	स ममार्ज गुणं गुणैः	६९
स नूनमायास्यति वानरेन्द्रः	२४	समरः स तयोरवर्तत	३०३
सन्तर्प्य सोऽभ्रित्रितयम्	२३ ६	समरे समरे वनौकसः	२९ ७
सन्ति सुप्तकचिह्नानि	२८५	समार्थितं साधु समस्तमेव	२४
सन्ते। मुहूर्तसन्धानात्	३१8	समर्थितः कोऽस्मि रघूद्वहेन	890
सन्त्यजन्ति मसृणं सरस्सारत्	१३	समवाहयदूरुमादरात	१०७
सन्दर्भकल्पितममानुषहेतिगर्भम्	१६३	समाद्धे काञ्चिमकुञ्चयत्	१६०
स न्नद्धस्व सदृशवाहिनीसमग्रः	३०६	समाधाय क्षणं पश्य	२८१
सन्निकृष्टमुद्घेरुपरिष्टात्	१४०	समानय द्वन्द्वमिदं पतित्रणोः	१५७
स परिस्खछन् परिसरेषु तेष्वपि	१७४	समाप्य रक्षोऽथ गुरूपादिष्टान्	२९२
स पानमध्ये मणिमर्दलानक	१५९	स माल्यवन्तं पुनरप्यवादीत्	२३८
स पुनः कृतवेदिनोपसेदे	६५	समीयुरन्यान्यमथ ध्वाजिन्यो	२९१
स पुष्पकादीनि ककुप्पतिभ्यो	१५१	समुदिताः कपयश्च नलादयः	६१
		समुपस्थितजीवितान्तबाधः	६ ८
सपुष्पभारैरिव कर्णिकारैः	१९४	समेतनानाविधसूक्ष्ममूलभू:	8 0
स पूर्यतां नृपसुतराजहंसयोः	१३५	समेतसङ्ख्यातिगशाकशाल्मली	8 ५
स्रप्तात्रमपि सुग्रीव		समेत्य जुम्भानुपदं स्वयूथ्यैः	२८
सप्तानामपि सिन्ध्नाम्	१८३	समेहि शत्रुघ्न समं सहोदरी	३४
<i>પ</i> ા <u></u>			

Acceptance of the second commence of the seco

	ı		
	पृष्ठ.		વેકે.
सम्यगुणग्रहपवित्रधियां प्रभूणाम्	१७०	स विस्वलिति भेदालीः	२८०
सम्राट्पदस्थस्य पदादपेताः	२२	स वृथाऽस्माभिरुद्दाम	८६
स यक्षरक्षःसुरिसद्धयोषिताम्	१५८	सशक्तयः शक्तिगदाशुगानाम्	२८९
स यथास्तीर्णशेषाहिः	७६	स सम्प्रति स्वातिरपाणिवेपथुः	१५७
स रक्षति बिलं वीर	९३	ससैन्येन त्वया सार्धम	९८
सरभसमवसाव्य वृक्षराजीः	५३	सस्मार कार्थं विजहौ विकारम्	१५२
सरभसादरवेगपुरस्कृताः	97	सरमार पूज्यं मयमेति राङ्काम	१९८
सरभसाश्चालिताश्च नमश्चरैः	9 8	सहजातविद्ग्धकैशिकी	११३
सरसीः सरितश्च तेऽभिजमुः	११८	सह नवार्ककरैरिव यूथपैः	५ ५
स राक्षसव्यूहपतिस्तदानीम्	२९०	सह निकामनिवासमहोत्सवात्	५७
सरितो यतीरनुत्रबन्ध रसन्	२२६	सह प्रगाढप्रणयैः प्रशंसति	१५७
सरिद्दरिद्राति शरत्सभागमे	₹ 8	सहस्रमरुणाक्षाणाम्	१८२
सरेचकैः कुत्रचिदङ्गहारैः	१९३	सहस्रमस्रोक्षितविग्रहाणाम्	२९३
सर्गे प्रहर्तुमकरोत्	२१७	सहाश्रु मुञ्जननुगच्छिस	३४
सर्वतः परिगतेव पर्वतैः	१६	सहोदरौ मालिमुमालिनौ ते	२ ३८
सर्वत्र सर्वायुधपाणयस्ते	२३९	सह्यानुयोगोपनतं ददर्श	२८७
सर्वधर्ममयि सर्वनमस्ये	१ ४१	सह्यान्यसह्यविरहे रिपुतर्जितानि	७१
सर्वमस्थ्नां विसन्धानम्	२८४	साऽयगप्तवगहंसमण्डली	२६०
सर्वसेनाङ्गविकलम्	२५०	साऽघूर्णयद्दीर्घमधीश्वरं पूः	२९ १
सर्वेऽपि शकुन्तराजकेतोः	१२८	सा चचार नखराङ्कुशावली	२५९
सर्वे वयं चिल्ध्यामः	७९	सा तात श्वशुरसमर्पिताऽस्ति	३१०
सर्वे वयमघो नीताः	९३	सा तुतोष तुषितैः सह तस्य	१४३
स वत्स विरलो जन्तुः	9	साऽथ प्रभाता रजनी	\$ 7 ?
स विगाढरसो विलासिनाम्	३ ९७	साऽथ सादरनभश्चरसार्थ	१४०
स विजित्य चिरेणं शोकवाधाम	६ ७	सा दशा रामभद्रस्य	८ ७
स विलोलबाहुयुगलः	१७४	सादिनोऽस्थ्यतिलिलेह जम्बुकी	२५९
म विवेद हतीर्न रक्षमः	३०२	साधूक्तमादौ हि नयप्रयोगः	२०१
स विष्टपत्रयगुरुः	७७	· ·	२ ८ ८
स विसृज्य सुतामगर्भजाम्	६९	साध्वसं जनयत्येष	< °

(, (, 20, 00, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 1			
	म्छ.		पृष्ठ.
सानुजस्य तमसि प्रमीरुतः	१७	सु खदुःखोपभोगानाम्	२८२
सानुरागमुपगूढमिशमैः	१७	सुग्रीवः शोकविकले	२७४
सानूनि सानुमति संनिहितानि	१६२	सुग्रीवः स्वयमभवत्ततः	३०६
सान्द्राः स्त्रजो मलयजोदक	१६५	सुग्रीवस्य स्तिमितनयनम्	98
सा पुरस्तुरगनागपत्तिषु	२५७	सुतरां सुरूरमपि तम्	१७२
साऽप्यञ्जनासंभवसिन्धुवर्जम्	२९०	सुद् रोन्नतपर्यन्ताः	इ
सामान्यष्ठवगिधयं न तातपादाः	१७८	मुद्ददिवपुलगात्रः	२३४
सामीरणिं रावणिसंमुखीनम्	२३९	सुदृष्टौ लवणाम्भोधेः	८ 9
साम्नैव पूर्व विहरन्ति शूराः	२४०	सुनीतिभित्रं तव किचत्	४ १
सा यामिनी सङ्कलजन्यदोला	३२१	सुपार्श्वं पार्श्वतोऽपृच्छन्	१ < १
सारार्थस्पर्शनौदार्य	८ ٩	सुप्तवाक्यमिति मैथिलीपतेः	१७
सा रोचनिकी दुक्लपालिः	१२४	सुबृहद्यशोमृतरसेन तट	२२६
सा रोमावलिरुर्वरयाः	२११	सुभूषितां मूर्तिमिवोद्गतो गुणः	१५५
सांधे मयाऽद्य विहरेह गिरौ	१६८	सुञ्चोतुरथ रमरन् जटायोः	१ २१
सार्वेतुकस्तबकशालितरुप्रवेकम्	१६४	सुमनसस्तव सन्त्वधिपा दिशाम्	६१
सालसानुकरकोत्करैररीन्	२५९	सुमेरुणा तलमिव साचलम्	१३५
सालाग्रसम्प्राप्तमपि	२४९	सुरचारणचक्रवर्तिनाम्	११३
सालेषु तालेषु च निष्ठितेषु	२९२	सुरमार्गनदीनिमज्जनैः	११३
सा लोहितचन्दनस्य भक्तिः	१२४	सुरशतनिलयोऽमुना सलीलम्	٩ १
सा वज्रदंष्ट्रेण कपीन्द्रसेना	२९१	ु सुराशिल्पि स् नुरयुतस्य	१७४
सावहेलकलितासिपट्टस	२५५	मुराङ्गनाः सादरमभ्यभापत	१५८
सा वितत्य वियदेव वितस्थे	१४०	सुरारिभिः शकल्ठितो	२ ८५
साहाय्यं किमथ चिकीषीत	३०५	सुरासुरेरयमहिनद्धमन्द् र	१३३
सितजलमपरं ततोऽव्धिमेप	४९	सुवाक्सुधासारसमीरवीजिताः	४३
सिता रुणै रिन्दुमहोभिरौद्यैः	१५५	सुवीक्षितघनद्रोणी	८२
सीतामर्पय कार्पण्यम्	२४६	सुव्यक्तं स्वयमन्धोऽसि	१८८
सीताशिषोऽन्ते प्लवगः क्षणेन	१९८	सुव्यक्तसवीपघनं घनाजि	२३६
सीताहरणपुष्पस्य	१८०	सुशीतलोदकनदीम्	२८०
सीते सत्यमिमाः संप्रत्य	२१०	सुषेणं तुष्टुवुः केऽपि	३२१
सीमन्ता यद्यपि ध्वस्ताः	२८३	सुघेण विषमा रुजः पनस	२७०

84२	रामचरितान्त	र्गतपद्याना−	
	पृष्ठ.	······································	पृष्ठ.
सुषेण शृणुमः सिद्धिम्	२७२	स्थगयन् गगनं दिशो नुदन्	२९९
सुषेण संग्रहः कीदक्	२७५	स्थलं कुरङ्गीनयनैरनिद्रैः	२८
सुसमे विषमत्वमग्रहीत्	१०४	स्थानभङ्गाविकलैर्जलवाहै:	१३८
स्चयन्ति श्वपाकानाम्	७९	स्थानान्तराणि दृष्टानि	८ ٩
सूते संहरित क्षिप्रम्	२८२	स्थाने निरस्तः सुधियाऽय्रजेन	२२
स्नुभावसुलभादिव हादोत्	१३९	स्थानेऽवसीदांसे रघूद्वह	१६५
स्नृतैरिति सौमित्रेः	Ę	स्थितं ददर्श स्वयमेव देवी	१९३
सेव्यमानः श्रिया सोऽपि	<i>७७</i>	स्थितं विनीतमिव तम्	१८०
सेहिरे शरतुषारमद्भेतैः	२५६	स्थितः स्थिरे मलयमहेन्द्रयोः	१३४
सेहुः केऽपि द्वन्द्वयुद्धं विजित्य	२६३	स्थितोऽस्मि ताविद्दनमेतत्	२५
सैद्धान्तिकसमाजेषु	389	स्थिरसान्द्रकषायगन्धगर्भः	ફ પ્ર
सैन्यानि प्रतिजीवन्ति	३१८	स्थूलायतनिर्निमेषनेत्रम्	१२४
सैन्यानि स्वान्यय्रतः संप्रणुद्य	२६५	स्थूलेचियान् प्रथमतः	३२८
सोऽतिशीतहिमशीकरो मरुत्	१६	स्नानगन्धाः किरातीनाम्	(°
स्रोत्साहमुक्तसविडम्बरसिंहनादः	३२४	स्नायुमर्मसु निर्मग्नाः	२८ ४
सोऽनघश्चेदुपरतः	२१३	स्निग्धानिति शोकवेगदीनो	१२२
सोऽपि नो विदितो दस्युः	<9	स्नेहस्याभजत सदृक् तव	
सोऽभज्यताथ रणमूर्धिन	३२८	स्पर्धयाऽथ ववृष्टे हरिवीरः	₹ १०
सोऽसकृद्वहुगम्भीर	८ ३	रप्याउप पट्टप हारपारः स्पृत्रा कपीश करेण जडेन माम्	888
सौदासेन वसिष्ठस्य	96		<i>٩७</i>
सौमित्रिणा रूप्णिखा	८ ६	स्पृष्टो न चेद्रिकियया कयापि	२३
सौमित्रिर्घनशरसंहतिप्रमोक्षात्	३०८	स्फटिकाश्मगृहाद्नन्तरम् 	११०
सौम्यः समन्तादयमम्बुाधिश्चेत्	१४९	स्फीतमञ्जकुलमीक्ष्यतामितः	8 8
स्वलतां चलतां विघूर्णताम्	१०३	स्फुटतथ्यगिरो विसृज्य तान्	१९८
स्तनबन्धवर्ता नितम्बिनी	११०	स्फुटेत्विषा पश्चिमसन्ध्यायाऽर्पित	१५३
स्तिमिताञ्चितपक्ष्ममालयोः	१०८	स्फुटनाभितला तलोद्री	१०७
स्तेनवत् किं प्रविष्टोऽसि	१८५	स्फुरदनघविनीलभासि यस्य	५ ३
स्तोकं वचः कर्म त्वात्युदारम	२०२		३ ६
स्तोताऽनुवादी सुलभो	७९	स्फुरन्महोल्लासहसा	९५
स्तोमः स रामचरणान्तजुषाम्	२२२	स्फुरन्मुखः शिखरितबभ्रु	१३२

	પૃષ્ઠ.	, , ,	पृष्ठ.
स्मराति किञ्चिद्यं न तवाग्रनः	६१	स्वयमुत्पत विस्रव्धम्	१८७
स्मरति यो न गृहं निजमुन्मनाः	५ ५	स्वरंहसः कुरुत कपीश्वराः	१ ३३
स्मरन् पितुस्ते नियतं दशास्यः	२४०	स्वर्भोगोपचितस्वाङ्ग	96
स्मरव्ययक्कान्तवलत्पुलिन्दी	२७	स्वविक्रमप्रतिसदृगीक्ष्यताम्	१३१
स्मर स्मरारिप्रमथस्य शापम्	१९०	स्वसारं निष्फलं मन्ये	288
स्मरागमान्वाचयतु स्वयं पुरः	१५७	स्वस्ति तेऽस्तु निकषातनयानाम्	१४३
स्मरात्मनः साधय देवकार्यम्	२८८	स्वस्सुन्दरीनाथ जयेन्द्रियारीन्	२०३
स्मरास्थिभिः सृष्टमिवामृतोक्षितैः	१९५	स्वागतं वः क्षणिमह	८ २
स्मारिष्यति त्वां न स वोध्यमानो	२ २	स्वामारूढं दशादोलाम्	२८२
स्मतेध्यकछिकाजालम्	8	स्त्राराड्जितः संयतवातसूनोः	२ ०१
स्मितकान्तिच्छटातिथ्यम्	२१२	स्वालोचितं वक्तु भवानिदानीम्	28
स्मितभिन्नमुखीं च सप्तलाम्	१०६	स्वासिभिः कपिभिरात्मसात्कृतैः	२५८
स्मिताईविम्बाधरमुद्रमुन्नसम्	३४	स्वासिलूनपुनर्जाताम्	१८३
स्मितेन वाचाऽभिनयैरभिज्ञया	80	स्वीकरोति शनकैरनोकह	१२
स्मृताञ्जनेयसम्बन्धो	९१	स्वीकृतं न निहनैर्निमीहितम्	१३
स्मेरमुग्धमुखचन्द्रमसा वा	१४२	स्वीकृत्य वैकृत्यविडम्बनानि	२३ ९
स्मेरास्यस्य स्वैभेटैरुज्झितस्य	२६ ५	स्वीचकार करकोटिलालना	86
स्याद्वत्स रामहतकात्	9	स्वीचकार कलहोत्तरं शवान्	२६२
स्नस्तैरङ्गैः स्वैरमाजिस्थलीषु	२६४	स्वीयानामिव मे धाम्नाम्	१८६
स्वं स्वं वद्त विज्ञानम्	९५	स्वेरं जहासैव ययौ न दैन्यम्	२८९ २८९
स्वकार्यछाभस्तिमितः कपिः	२१	स्वैरं प्रहस्तहस्ताय	१८ ४
स्वऋत्यभारस् न्न्या सी	٩	स्वरमयकरजीर्वेवृत्य च	१५
स्वजनैः समवैतु मानुषी	२९७	स्वैरमह्नाय मन्त्रेण	२ २ ४३
स्वनैरनुत्रासविचित्रकाकुभिः	३०	स्वैरमाकृष्य नेत्राणि	१८४
स्वन्तमेतदिति सृनृतयोक्तया	१३८	_	160
स्वपन्ति कचिद्गृहिणो	8 8	ξ	
स्वमप्यपुष्णता कायम्	<	हंसीव हंसगमने िकीमयम्	३२७
स्वयं न जातु प्रणयाद्धटन्ते		हतरोपानथाशासु	३१२
स्वयं नृत्यिस किं भ्रातः		हतहेमचमूरुणा मुम्षीः	६५
स्वयं समाख्याय स वालिसूनुः	₹ १	हताविमौ किं प्रवगैः	२७२

878			
	ਰੂਬ -		पृष्ठ.
हताऽस्मि हा दैव हुतो	१९३	हा सुप्रभू दाशरथी	२७७
हते द्विषि द्राग्विरमेन्न मन्युः	२४०	हा स्वर्गममुना शून्यम्	७६
हतोऽक्षः कपिमात्रेण	२१५	हा हा हताः स्मः सर्वेऽमी	१०१
हत्वा वा वालिसुग्रीवौ	९५	हा हा हतोऽस्मि घिग्धिङ्माम्	३१ ६
हनुमद्दर्शनक्षु <u>ब</u> ्धा	१८०	हाहेति ध्वनिरुदभूत्रभश्चराणाम्	३०७
हनूमन् कासि मा भैषीः	२७१	हा हेत्यकरोद्गुरुिंगरैव	१२५
हन्मन्तं न पश्यामि	३१७	हिंसाधिकारं दंधुरन्तकस्य	१४७
हन्ताऽस्मि तं साहसिकम्	२८८	हितं वा रृाणु मे वाक्यम्	१८८
हन्यमानं मयेदानीम्	३१५	हितं हितं वदन्त्यार्याः	२४६
हरन्त्यमी कुड्मलञािलनो	३७	हितारोचिकिभिर्मुग्धैः	९८
हरिकेसरितारचन्दनान्	३०१	हितैषिणः सुहत्सूनोः	२४५
हरिचन्दनविच्छित्तिम्	१८३	हतोऽसि कचिद्विधिभिः	8 8
हरिचन्द्रपथेन वः क्षणात्	११८	हत्कुरोरायमाकान्तम्	२८8
हरिचापशतं मनोहरम्	१०५	हृद्यं स्वमिवानिवार्यमीन	६४
हरिपतिमथ मार्गन्	३२९	हृदि संनिधाप्य कुलदेवताशतम् •	१७६
हरिपतिरयमुत्तरापथश्री	५०	हे बन्धुमित्रानुगचाटुकाराः	२०५
हरिवीरवृन्दसकलाङ्गहृतान्	२३१	हे बान्धवाः प्रमोद्ध्वम्	२०८
हलशूलगदासितोमरैः	२ ९८	हेमकूटस्य निकटे	इ१९
हस्तिकणहयशीवी	१८१	हे मन्त्रिणः किं नुतिरेव	२००
हा कष्टमयमुत्ताने।	३१६	हेमाकल्पद्योतिवद्यद्विभिन्न	२६३
हा कुमारकमकालविपन्नम्	१४५	हेमादिवलयाकारान्	२१६
हा देव क हशो दचाम	२७५	हेमाञ्जिनीं वलयितामिव	१६४
हा निर्मुदो बन्धुगणान्	२०६	हे यातुधानेश्वर नश्वराणि	२०४
हा पितृव्य गतोऽसि त्वम्	२०७	हे यूथपतयो मौलाः	२७६
हा भीरु हा प्रियतमे	१०	हेलावहतगीर्वाण	९९
हा भ्रातस्त्वमपि हुतो मया	३०९	हे राऋजिज्जीव वदन्त्यमात्याः	२००
हा मातुलप्रभृतयः		हेषाघोषैर्वृहितैः सिंहनादैः	२६३
हा राम हरत्ययं हताशः	१२६	हे सुग्रीव दशग्रीवम्	२८१
हालेनोत्तमपूजया कविवृषः		हैमः स रथो महाप्रमाणः	१२३
हा वत्स भवतोऽपीयम्	9	हैमैर्द्रवीभूय गृहैर्वितस्ये	१९८

परिशिष्टद्रयगतपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

	उष्ठ.		વૃજ્ઞ.
अ		अद्यानिष्टं भवति जगताम्	३८९
अकैतवोपस्थितमुत्तमायाम्	३५४	अद्यापि संविन्मयलोचनेन	३८१
अक्षिपत्क्षयिवाकरदीप्ताम्	३८९	अद्यैव देवी न विपर्ययोऽत्र	३७५
अखर्वगर्वाद्वमानिताश्चेत्	३८१	अनल्पतूर्य त्रयनादभङ्गो	३७९
अङ्कगस्तव कृतो वनयाते	३८४	अनुययुस्तमुदीरितभीषण	३३३
अङ्गद प्रहिणु वानरवीरान्	३८४	अनुष्ठितं घोरमिदम्	३५९
अङ्गार्भणैर्व्यञ्जयति	३५६	अनेकरक्षः प्रकाप्रवीरैः	३७७
अङ्गेषु वज्ञकठिनेषु निपत्य	३६५	अन्तःपुरं सर्वमिदं तथैव	३४३
अत्यरुम्धति च स्त्रैणम्	३५९	अन्योन्यसायकवलाहतिजातवन्हिः	३६७
अत्यर्थे प्रादुरासन् प्रसममरतयो	१८६	अपश्चिमेनाथ रघूद्वहस्य	३५४
अत्नान्तरे तन्त्रभरेण दूरात्	३४४	अपि च वत्स न विस्मृतिमीयते	३३२
अत्नान्तरेऽथ तुरगेषु च	३६८	अपितु राज्यसुखेषु घृणावतः	३३५
अत्नान्तरे विस्फुरदुय्रतेजाः	३७८	अपि शिताखिल्रमुक्तशरादिव	३४०
अथ कुमारकुलक्षयकातरम्	३३२	अपि स्वयं स्वात्मजनायकस्य	३७६
अथ क्षुरप्रेण रघूद्वहस्य	३६९	अप्यकम्पयमुमासहितं तम्	३८६
अथ जगाद निजं बलमाकुलम्	३३६	अभजतान्यमथाहवसाधनम्	३३३
अथ दिवमुपनीते रावणे	३५५	अभिजवान घनैर्घटमुष्टिभिः	३३४
अथ भयाकुरुपक्ष्मरुरोचना	३३५	अमोचयन्मोचनिभान् कपीन्द्रान्	३०,३
अथ विभीषणमारुतिजाम्बवत्	३३६	अम्भोजनालवदलं किपिभः प्रणुन्ना	३६५
अथान्तरिक्षात्सुरलोकमुक्त	३७९	अयं दिलीपा भूपालः	३६०
अथान्तरिक्षाद्वपुषः प्रभाभिः	३४९	अयमवरजः सुग्रीवोऽयम्	३४८
अथारिनिर्मूलनबद्धकक्षो	३७०	अयमासिः सुतया सह सिध्यति	३३७
अथाविभूतहर्षास्ते	३५६	अयमहं भवतः कुलदेवता	३३७
अथोत्पताद्भिः क्षतजप्रवाहैः	३५५	अयमाह विशेषेण	३६०
अथा निदेशात्त्रिदरोन्द्रशत्रुः	३७४	अयुध्यतायोधनम् धिन दीर्घम्	३५४
अथो रथं न्यस्तसमस्तहेतिम्	३७०	अयुध्यमानान् पृथुकान् प्रमत्तान्	३७२
अदृश्यतोचैः खरकेतुरग्रे	₹88	अलभत गतभारा भूमिरुच्छ्वासमुचैः	३८९

www.www.www.www	~ ~~~~	~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~	00000
	वृष्ठ.		વૃષ્ઠ.
अल्पायुषस्ते कतिचिद्विपन्नाः	३४२	आन्तरः पुरुषो वेत्ति	३५८
अवसराधिगमेऽपससार सः	३३५	आपृच्छ्य दुर्वारसहप्रयाण	३४४
अवातरन्नर्कावेमानजुष्टाद्	३४६	आपृच्छच भृत्यानाविलान्	३४५
अवार्यवीर्यस्य सुरेन्द्रशत्राः	३७१	आबालकाला दपि सं चितं यत्	३७४
अवोचत सभास्तारान्	३५७	आमूललूनानि शिरांस्यरोहन्	३५४
असंख्यशाखामृगराक्षसर्कम्	३५१	आमोदनिद्रागमनादतीये	३४६
अ ~~स्तप्रहस्तमुखमु~~ ख्यमहाभटोऽपि	३६७	आर्तस्वरं रावणनं जिगाय	३५३
अस्तोकशोकविकलं तमवेक्ष्य चण्ड	३६३	आर्य पूर्वस्तवेक्ष्वाकुः	३६०
अस्त्रान्तरैरन्तरयाञ्चकार	३५३	आर्य विज्ञापयाम्येष	३५७
अस्मत्कुले प्रोद्यतवीरपुंसि	३७ ६	आलोकनोद्भृतनिजान्ववाय	३५१
अहर्निशं तीर्णकुकर्मकोटिः	३७६	आश्रुतिश्रयितकार्मुकमौर्वी	३८७
अहह किं वदसीति विशुश्रवे	३३५	आसप्तपाथोनिधिक्छपीठात्	३४७
अहो बालस्य कौलीन	३६०	आसांचके समं तेन	३५७
अहो रथस्यास्य हरेरिदानीम्	३५३	आसादितारातिजयोद्धरत्वात्	3 9 3
आ		आस्तां महेन्द्रविजयी स हि	३६४
आकर्णकुण्डलितकार्मुकमुक्तवाणः	३६७	आस्वादितं मांसीमदं कपीनाम्	३४६
आकर्णकृष्टोत्कटचापदण्डे	३७२	इं	
आकुद्धितं सन्यम(व)द्यकर्मा	३६९	इत इतः खलु शौर्यरसादमी	३३७
आकृष्यतां द्वुतं देवी	३५९	इतरवानरबद्धरवानराः	३३९
आकेतिताद्प्यतिदृरभाजः	3 80	इति कमाप्तप्रतिहारमूलाः	३४ 9
आक्रान्तकान्तनगरीनिलय।य	३७३	इति जगाद च तं विशदं मनाक्	३३५
आख़्रगव्याघ्रविडालचक	३8६	इति निगद्य निरन्तरपातिनाम्	३३९
आगच्छ वत्स मम यच्छ वचो	३६२	इति निशम्य निशाचरसंपदम्	३३८
आचार इत्यध्वनि ते किलायम्	३४५	इति प्रतापाचिकितैः कपीन्द्रैः	३५०
आततायिनमर।तिमहत्वा	३८४	इति प्रसादाभिमुखे महिष्या	३४३
आत्मानमप्यगणयंश्च रणानुरोधी	३१६	इति ब्रुवन् वैरिविलुप्तचकः	३४४
आददेऽथ रजनीचरभर्ता	३८९	इति मिथः स्फुटवाम्व्ययिनोस्तयोः	३३४
आदेहपातादयमाहवोऽपि	३५०	इति रजनिचराणां विक्रमेण	₹8८
आनाय्यतां बुद्धिबलेन राजन्	३४३	इति रामं समुद्दिश्य	३६०

^^^^^	^^^^	~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~	******
	रह.		पृष्ठ .
इति वचोऽनुपदं कपिविद्रवे	३३८	उत्सृजन्तमभितः शरजालम्	३८२
इति वदन्तमभाषत रावणः	३३२	उदगमन् कपयः पितृकाननम्	३३७
इति वितर्कनिपातितसंभ्रमः	३३५	उदपतत्परितः कपिराक्षस	३४०
इति विधाय गतः स निकुम्भिलाम्	३३६	उदयशैलमहीयसि मारुतौ	१ ३९
इति श्रुतायां प्रभुघोषणायां	३५०	उदारगम्भीरगुणाभिरामम्	३७३
इत्थं कथञ्चिद्विनिरुद्धबाष्प	३८०	उदितमभवदृष्ट्वा देवैः	₹8 ८
इत्थं विभीषणवचांसि घृतावधानः	३६७	उद्गर्जता प्रियवचोभिरधीश्वरस्य	३६४
इत्थमादरघृतोद्धतसन्धो	३८६	उद्धृतोद्धुरधु रैर्ह रिवीरैः	३८२
इत्यग्रहोद्घाणपरम्पराभिः	398	उद्भृतभूलिपटलैः परिभूसराणि	३८९
इत्युत्कटस्फुटवचांसि निशम्य तस्य	३ ६ ४	उन्मीलोन्मील वैदेहि	१ ९८
इत्युदीर्य महिषीं कुरापाणिः	३८५	उन्मील्य शोकविकले मयि	३६३
इदं तदाहुः कवचं निवातम्	३४ ९	उन्म्लितं रिपुकुलम	१९८
इदमनीकमनेकपरिच्छद्म	३३८	उपनताऽऽर्य तव स्वपदत्यजः	₹ ₹
इद मसत्यमसत्यमरातिना	३३६	उपरतोऽसि न जीवसि रावणे	₹ ₹<
इदमितश्च यथायथमाहित	330	उपासते यं सनकादयोऽपि	१७७
इदमुदेति सामिद्धरबन्धुरम्	३ १ ७	उभौ महोद्ग्रबलाभिमानौ	१७७
इ दमुशान्ति नराधमलक्षणम्	३३६	उछिङ्कितो वारिनिधिर्यदर्थम्	३७४
इयाचिरं तिष्ठति विष्टपान्त	100	उवाच ते तीवशुचौ शुचार्तः	₹ 8 ₹
इयमुपप्लवकारकवानर	३३७	उवाच साचीकृतकण्ठपङ्किः	३४३
~~S~~	İ		
ईये न जीवान्तमहं गदेऽस्मिन्	₽8७	ऊ चुस्तास्तात काकुत्स्थ	३ ५९
ब		ऋ	
उच्चलत्कनकरौलतटाभाः	३८९	ऋक्षप्लबङ्गेकपरिच्छदेन	१६९
उत्कटभ्रुकुटिकोटिविटङ्क	३८२	ऋजुरयं पवमानसुतः कपिः	228
उत्तरोत्तरपदै रघुनाथ	३८७	Ų	
उ त्ताल रौ वालनटालवापी	३७९	एकं न अझे हतमुत्तमाङ्गम	३५३
उत्तिष्ठ विष्ठपजयी त्वमिति	३६२	एकः प्रियाबाहुलसोपधानम्	३४५
उत्पातवातान्वितवानवात्तम्	₹८०	एकत्र धातुर्वरलञ्धमोजः	३७७
उत्फणेश्च विषमैर्विषमास्यैः	8<<	एकाकिनी दीर्घमहम्	३५८

	मृष्ठ.		पृष्ठ.
एकेषुणा सन्नशिलाशतानि	३५४	किमेतदित्य्द्भुतमीक्षितासु	३७०
एतस्य जाता रघुनन्दनेन	३८१	किमेष रक्षोपसदेषु तेषु	३७२
एष विंशतिभुनस्य शरान्मे	₹८ ८	किरतु संप्रति संसरणस्थलीः	३३२
एष राक्रजयिनो युधि हन्ता	३८३	कीलालकल्पितनदे रणदीक्षितोऽस्मि	३ ६ ४
ए.ह्योहि दृष्टाऽसि चिरात्	: ३५६	कुतो गतास्तव ज्वालाः	398
क		कुत्र त्रनामि हृद्यं क विनोद्यामि	३६२
कपिभिरादिदिरेऽथ निकुम्भिला	३३७	कुन्तभ्रमश्रमचमत्कृतसिद्धसङ्घम्	३६८
कपिरुवाच तमुद्धतवालिधः	३३४	कुम्भकर्णमवधीश्चिरनिद्रा	३८७
कर्णाटवीदारुणदाववन्हिः	३७९	कुर्वन्तु शान्ति कुल्रदेवतास्ते	३४३
कश्चिद्विपन्नकरिदन्तविवलगदङ्गः	३६६	कुलविनाशपटो रिपुनन्दन	३३९
कांश्चिद्क्षिपद्पानिधिनीरे	३८३	कृतं कुमारेण रणे न युक्तम	३४१
काकुत्स्थ वेद्मि बलवानसि	३६७	कृतवर्लीमुखपद्मानिमीलने	३३९
कार्यमार्यागतं वेद्मि	३५७	कृतापराघाऽपि रघूद्वहेन	३८०
कासाश्चिदवशिष्टानाम्	398	कृतार्थानां तेषामिति समरपारम	३ ५ ५
किं कान्दिशीकैर्निहतैरमीभिः	३७२	केन केनाहृतं दारु	३५९
किंकार्यतामोहमना विनाशे	३७२	केन त्वमाहतो वह्ने	३५९
किं दुष्करं पुष्कस्रसंपदस्ते	383	केऽप्यस्मरन् गिरमृषेहिंदि '	३६३
किं बद्धः सरितां नाथः	३६०	कोलिवेश्ममु विनोदयुतेषु	३८४
किं ब्रवीमि कृपणोचितमेतत्	3 < 9	कैकेयि मातः फलितस्तवैव	३७४
किं भूयसा भगिनि माम	396	कोदण्डदण्डगुणसांहितत्राणपुङ्ख	३६७
किं रावणालोकनलाघवेन	389	को मातिलः के हरयस्तथाऽमी	३९०
किं वर्मणा नर्मभिदो न यावत्	३ 88	को विक्रमो विनिहतैभुजशालिनो	३६ ४
किमग्रतो याति किमाति पश्चात्	398	कतुकियारक्षणदक्षिणेन	३७८
किमनुशोचिस निष्फलमर्भकान्	३३२	कुद्धकेसरिकठोरक् राप्र	३८४
किमन्यस्पण्डितम्मन्ये	1	क्राङ्कुछिः सङ्गरगोचराणाम्	३५१
किमपरं रमसः स निशाचरः	3 9 9	कोघोद्धरभुकुटिधिष्टृतधूमकेतुः	३६ ८
	३३ ५	क त्रजामि मम धीरतिमूदा	8<9
किमधेहेतुः किमनधेहेतुः		क स रथः खरकोटिघुरन्घरः	\$ \$ \$
किमसि भो निभृतः कपियूथपैः		कासि प्रहस्त प्रतिहारपाल	३४२
किमिव सीदासि कुष्यिस मे न चेत्	२६ ४	काला तरस्या मकराद्ययारः	३६९

MANAGEMENT STATE S	~~~~		~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~
	पृष्ठ.		पृष्ठ.
क्ष		जगाम कश्चिन्निजवासगेहात्	३४ ९
क्षणं भ्रमित्वा स्वलदाकुलक्रमम्	३८९	जगुरथ सुरमार्गे चारु गन्धर्ववर्या	३९०
क्षणं मुमूच्छे श्रथगात्रयष्टिः	३७५	जज्वाल परमत्युचैः	३ ६ १
क्षयमियाय गवाक्षपताकिनी	३४०	जनायेता पवनस्तव कोन्वसौ	३३४
क्षयाय सर्वक्षणदाचराणाम्	३७२	जय कपीनिखलान् जय राघवौ	३३७
ग		जयकलाः सकलास्त्वमधीतवान्	३३३
गजो लल्जो गवयो मिमील	386	जयति नः कुलवेश्मनि मन्थरा	३३५
गतिरहो वपुरेतदहो बत	३३९	जय दशाननपुत्र जगत्रयम्	३३७
गतो दुःसहदुःखोष्मा	३५८	जय पितः कुपितः कलशोद्भवम्	३३२
गर्भस्थितैवासि न किं विछीना	३८०	जयस्यरीनित्थमपि त्वमुर्व्याम्	३४९
गवो गवाक्षो गवयो गजश्च	३७१	जयावदानं युधि लक्ष्मणस्य	३७९
गाढप्रहारपतिता रजनीचराणाम्	3 € 9	जिह द्विषश्चक्रमिदं प्रशाधि	३ 8 ₹
गाढप्रहारव्रणजर्जराङ्गम्	३७९	जातो गतः संयति मेघनादः	३४१
गुरून् प्रमाणीकुरु वर्तमानान्	३४२	जानूरुनाभीकुचकण्ठघोणा	३५२
ग्रहजुहू समिदाज्यचरुखुचाम्	३३७	जायायुगस्थापितखङ्गचर्म	३४६
ग्राहग्रहा वल्लियताः ततपुच्छद्ण्डैः	३६५	जितवतस्तव तात जगत्पुरा	३३२
याहो यराक्षसगणामन णुप्रमाणाम्	३६५	जीवितं मदनुजस्य गृहीत्वा	३८४
घ		जुहुधि जोषमुदेति हुताशनात्	३३७
घ्राणकर्णनयन।ननरन्धेः	३८२	जुहुिष देहिमिहैव महाहवे	३३६
च		ज्वलज्ञनगद्वचापिशिखावलानाम्	३७८
चकार तूणीरशतं च तुच्छम्	३५४	ज्वालामुखाः सूचिमुखाः प्रसस्तुः	३४६
चापान्तरं पार्श्वचरोपनीतम्	३५४	त	
चारुबोधितविभीषणवाक्यैः	३८५	तं निकृत्य शरमम्बरमार्गे	३८७
चिक्षेप शृङ्गाणि तथा गिरीणाम्	३७१	तं निधाय गतचेतनमङ्के	३ ८३
चिन्ताकुले रघुपतौ स्फुटमुह्समन्ती	३९०	ततः कपीन्द्राः प्रभुसूनृतेन	399
छ		ततः प्रतीताः कपयः प्रतीयुः	340
छन्नान्तरिक्षक्षिातिदिग्वितानाम्	३७६	ततश्चकम्पे गुरुसाध्वसोर्मिः	३५१
ज	,	ततश्चमूदुर्गतिसंभृतक्रुत्	३५२
जगत्रयीविद्रवदं हिरण्य	३४९	ततान तारः प्रकरं गिरीणाम	390

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
ततोऽध्वगानां कुरालोऽस्तु पन्थाः	३७२	तयोस्तद्त्याद्रतस्तदानीम्	३४३
तत्कालमुञ्झितरथः प्रतिगृह्य	३६८	तले सति क्षुद्रमुशन्ति धीराः	३४५
तत्कालमुत्सुज्य कृतार्घहोमम्	३७ ६	तव लसन्तु गृहेषु महोत्सवाः	३३२
तत्क्षणं वनसदां जयघोषः	३८४	तवाय्रतो वक्तमहं न जाने	३४२
तत्तनुच्छदपरिस्वलनोत्थम्	३८८	तस्मिन्गते जाम्बवतो निदेशात्	३७ १
तत्पूर्वजाताद्भुतवैशसेन	३८०	तस्मित्रपापशुाचिमौलिकिरीट	३६३
तत्र ते मयसुतामथ नीत्वा	३८५	तस्य प्रसन्नस्तपसा विरिश्चिः	३७५
तत्राथ तं हनुमता निहतम्	३ ६ २	तस्यानुनं रुक्ष्मणमाजिभाजम्	३७७
तत्स्थैर्यमोज्झत्तद्पायवात्या	३६९	तस्येति वाक्यामृतशीकरौषैः	३७५
तथाऽपराद्धं भुवनैः किमस्य	३७६	तस्यैकतानत्वमुपागतस्य	३७५
तदङ्गनारिङ्गनरारनीयम्	३४ ६	तां वीक्ष्य निस्त्रिशकरेण तेन	३७४
तदथ युद्धमविन्दत चन्दनः	३४०	तात नान्यगृहस्थाऽपि	३६०
तदस्त्रजातस्य तदा समन्तात्	३७८	तादृशः सहचरस्तव राम	३८४
तदा तदस्राहृतवारिदाली	३७८	तानवेक्ष्य विलसद्वपुराभा	३८९
तद।शुगावेगतयाभिराम	३७२	तामरुन्धन्त कपयः	३९९
तदीयनाराच रा ताभिपात	३७१	तामातुरां गद्गदिकार्तकण्ठीम्	३७४
तदुपमानदरिद्रमिदं मुखम्	३३५	तारं त्रिलोकीविदितैकसारम्	३७१
तद्दाम पौप्पं नृकपालमाला	३४६	तारे हरी केसरिणि	३९८
तद्विनाशमवगम्य समीकात्	३८२	तावद्य मिथ्याजिटलौ मनुष्यौ	३७०
तद्वीक्ष्य लङ्काधिपातिः समन्तात्	३४७	तावूचे वाक्यसंक्षेपात्	३५७
तन्नितान्तपरुषाद्भुतवाक्यैः	३८५	तिष्ठन्ति कारास्वमरिश्चयो वः	રૂ ४ ६
तन्नेकरास्त्राहति।भेः समन्तात्	३७२	तूर्णं रणाद्पगतक्षणदाचरेभ्यो	३६२
तत्र्यस्तसर्वप्रधनातिभारः	३७०	ते तेऽवतस्थुः कपयोऽम्यमित्रम्	३५१
तन्मायया मोहयितुं यतिष्ये	३७३	ते दक्षिणाशामुखसंप्रसूताः	३९४
तपस्विन्योरिति तयोः	३५९	तेन रोषरभसेन जिघांसा	३८३
तमग्रजं चेतासि सन्निधाप्य	३७८	तेनाक्रन्दिननादेन	३५९
तमनयत् प्लवगं त्रिदशेन्द्रानित्	३३४	तेनेन्द्रसाहाय्यमहोत्सवेन	१४९
तमिति वादिनमिन्द्रजयी हसन्		ते मिथः कथितदोरभिमानाः	३८५
तम्चतुस्ते जय जीवनाथ	३४३	तेषां वल्रीमुखबलेरितरीलसानु	३६६

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~			
D . DD . DD	पृष्ठ.		पृष्ठ.
तेषां स कोपि रणमूर्द्धनि	३६ २	बुतं दरा ग्रीवरथः स भग्नः	३५४
तेषाममन्दमदमेदुरमत्सराणाम्	३६६	द्विधा चकार द्विविदो हृताक्षम्	३५४
तैः पूर्वयोधाभ्यधिकप्रपञ्चैः	३४७	ध	
तैर्दुर्निमित्तरात्रांसितसन्निपातैः	३६ ५	धनमिति स्फुटमुच्छ्विसतं नृणाम्	३३५
तौ परस्परशरीघनिपात	३८८	धातुः कुलेऽ भूदेशकन्धरस्य	३७६
त्रायस्व मां गम जगच्छरण्य	३७४	धिकार्मुकं मे घिगिष्निमांस्तान्	३७८
त्रैलोक्यले।कोत्तरिकमस्त्वम्	३६९	धिग्दुर्विधेर्विलसितं विषयेन बुद्धेः	३ ६२
त्वं निशाचर विकत्थनमेतत्	३८ ७	धैर्य विहाय स जगत्रयधैर्यहारी	३६२
त्वस्कारणाद् न्तरितैकपुत्राः	३४१	ध्वस्तः पुरा रावणिरावणाभ्याम्	३५१
त्वद्भजौ। मनिसकृत्य मयाऽसौ	३८४	घ्वानयन्द् रारासनमौर्वी	३८६
त्वमपि पू्यसमीरणज व्रज	३ ३ ९	न	
त्वयाऽनुभूतं बलमिन्द्रसूनोः	३८१	न कारयेत्तादृगनिष्टमस्याः	३७९
द		नक्तऋरैर्विनिहताः परिघप्रहारैः	३६६
दहशुरमरा भूयो जैत्रैः	३५५	नगरदाहपराभवपांसुना	३ 🎙 ३
दरीमुखः क्षुब्ध इव क्षणार्धम्	३४८	न चन्दनैर्नेन्दुकरैः प्रशान्ता	३७९
दरीमुखे च सुमुखे	३९ ८	नमश्चराणामपि लेाचनानाम्	३७०
दशरथात्मजयोस्तपनात्मजे	३ ३8	न मनसा विमृशामि नरद्वयम्	३३३
दशाननत्रासचलाग्रहस्तम्	३५३	न मधुरं मधु फल्गु च फाणितम्	३६८,-
दशाननायेति मलीमसाभा	३ ६९	३७३	,३८१
दानोद्धरद्विरदवृंहितवाजिहेषा	३६५	नरपतिभेरतो जननीबलात्	३३५
दिग्वाससं कोऽपि चकार स स्त्रीम्	३४५	नलस्य न स्म प्रतिभाति किंचित्	३४७
दिम्वापिभिः प्रचुरवीर्यभराभिरामो	३६७	नान्तको न वरुणो न कुवेरो	३ ८७
दुःखाकुलं हृदयमेहि परिष्वजस्व	३६ २	नाप्रीयतान्यः स्विवलासवत्याः	३४५
दूरं ममज्जे दशकन्धरेण	३५२	नायकं वनसदां रणतीर्थे	३८७
ट प्यद्भिरायुष्यरैर्निशितासिरोम	३६४	नालीकनाराचविकर्णकार्ण	३५३
दृष्ट्वापि कश्चिन्निजनासगेहात्	३४५	नासीरबन्धाय निषेदुराराद्	३४७
देव प्रसद्य भवता भुजगेन्द्रराद्रैः	३६७	निकटिसिद्धिरसौ विधिरस्य भोः	३३६
देव्यौ किमित्थं प्रतिकूलदैवः		निकुम्भिलाहोमसमुत्सुकत्वात्	३७३
देहि प्रमीताय हुतारातोये		निकृतिभिर्निकटेषु हरीश्वराः	३३८

844	पाराश्रष्ट्रयगतपद्याना-			
	да.		पृष्ठ.	
ानिकृत्तकण्ठस्य शितिच्छगस्य	३७०	परिसमाप्त इव क्रतुरेष भोः	३३७	
निमन्त्रयामास महाहवाय	३४४	परिस्नवच्छोणितपङ्कदिग्धे	३७७	
निरञ्जनाक्षि स्नवदश्जनिन्दु	३८०	पश्यन्त्येव जगद्वत्तम्	३५८	
निरम्तरं व्योमनि शैलशाल	३७१	पश्य रामकलत्रस्य	३६०	
निर्ययावथ विमृश्य युयुत्सा	३८२	पाकोन्मुखं दशमुखस्य	३६३	
निर्विकल्पममलं परमेकम्	३८८	पापाऽस्मि तात प्रियदुःखदेति	३७४	
निवर्ततां नाथ न वर्तते ते	₹8 १	पात्रपङ्किमवभिद्य च पिष्ट्वा	३८ ६	
निवारयामास पुनर्विल्ञाप	३४४	पार्श्वयोर्न पुरतोऽथ न पश्चात्	३८३	
निश्चित्य निश्चिरातया तदैव	३४१	पिङ्ग प्रदीप्तनयनैर्नवनीरदा भैः	३६५	
निश्वासधूमोर्मिभिरङ्गनानाम्	३७९	पितामहाराधनदृष्टसर्व	३७०	
निष्दिताप्रेसरयातुधानाः	३५२	पितुः पेद रोपय वीरपुत्रान्	३४१	
निष्ठां प्रवङ्गमबैर्रेबेलशालिने।ऽपि	३ ६ ६	पिपेष भूयः पिशिताशयूनाम्	३५०	
निष्ठुरं हृदि निपात्य स मुष्टिम्	३८२	पुत्रातिकाय स्मर नः प्रसादान्	३४२	
नीतं विजित्य धनदं दशकन्धरेण	३९०	पुत्रेषु बन्धुषु सुहृत्सु सुहृज्जनेषु	३६२	
नीलानिली दाक्षिणबामपक्षे	३७ ५	पुष्पकं विविधविस्तृतपुष्पम्	३८५	
नुनुदुरुनदतः सदयं पशून्	३३८	पूर्वं विचीर्णतपसा परितोषिताद्यः	१६४	
नेतुमोषधवरं हिमशैल	३ ८३	पृथगुपेतगृहीतिचिरिद्रुमः	३३८	
नेन्द्रादयः संयति लोकपाला	३६९	पृष्टों न जाम्बवानेष	३५९	
नेशुस्तमालोक्य वलीमुखेन्द्राः	३४७	पै।रुषं तदिह किं यदि बद्धो	३८७	
ने। चेदमुप्येषुपरम्पराभिः	३७७	पालस्त्य पालस्त्य वही किलासि	३५ २	
ने।चे न चऋन्द मुमोच नाङ्गम्	३४१	पौछस्त्यस्य त्रिभुवनरिपोः	३६८	
नोपमानमथ नाप्युपमेयम्	३ ८८	प्रकम्पयन् संहननातिभारात्	३७८	
न्यकृतानि च वचांसि गुरूणाम्	१८५	प्रकाशराज्ञीशतचाटुवादम्	38 9	
Ч		प्रकिरतस्तरुभिः प्रथमं कपीन्	३३३	
पपुः शिवा न न्युषितान्यसञ्जि	३५२	प्रणेमुरन्येत्वनिवेद्यमानाः	३४७	
पप्रच्छ तं प्रह्वशिराः	३५७	प्रतीच्छ सर्वे विजयस्व वेगात्	३४९	
पप्रच्छ समुदाचार	३५७	प्रतीहि मां मातिलिमिन्द्रसूतम्	३४९	
पयोऽभिषेकेन पदाम्बुजाय्रे	३७५	प्रत्यग्विचारय निवारय मोहमन्तः	३६ ४	
परश्चथाग्नौ हुतराजलोकम्	३४९	प्रत्यप्रक्टकुश्लेषु रणोत्कटेषु	३६७	

			NOTO U
	पृ ष्ठ.		वृष्ठ.
प्रत्यङ्गणञ्च प्रतिमण्डपञ्च	३७९	बालचापलतया प्रतिकूलम्	३८७
प्रत्यङ्गभिन्द्रारिशरावलीभिः	३७७	बालोप्यसि प्रचुरदीररसाम्बुराशिः	३६३
प्रत्यङ्ग-मृक्षप्लवगप्रवीराः	३७१	बाष्पाम्बुपूरलहरीपरिरुद्धकण्ठः	३६३
प्रत्यालयं शान्तिनिशान्तशांसि	३७९	ब्रह्मास्त्रमासीद्विफलं सुतस्य	३४२
प्रपन्ने तूर्यपटहैः	३५६	भ	
प्रभुरुपैतुं स ते रविनन्दनः	३३४	भय्नोद्यमाः सकलनर्नरितास्थि	३६
प्रमाणमनुघावन्ति	३६०	भज महाव्रतमेहि महावनम्	३ ३५
प्रविरयतां परयतमभ्युपेतम्	३४३	भानुनन्दनविभीषणवाचा	३८६
प्रविश्य प्रश्रयवशात्	३५७	भास्त्रत्किरीटमणिराजिविरानिमौलि	३६३
प्रशस्य भूयस्तमिदं जगाद	३५०	भीत्या श्रितानि त्रिद्शैः पुरा यैः	१७७
प्रसीद खड्जैकसखः सपत्नान्	३४२	मीरुस्वभावाच्चपला कपीनाम्	३७०
प्रसीद गम्यतां नाथ	३५७	भुवि निषीदति वानरमण्डले	३४०
प्रसीद सन्धेहि पृषत्कधाराः	,३५०	भूय एव स विहस्य विशेषात्	३८७
प्रहरणाभरणप्रभया पुनः	३३३	भूरिभीतिजननं भुवनानाम्	३८८
प्रहर तत्प्रभुयुग्मपुरस्कृतः	३३४	भ्राता मदीयो निहतः सुतो मे	३८०
प्रहर दूरत एव जय च्छलात्	३३२	भ्रातुस्तन्नः प्रणमत्ययं त्वाम्	३७६
प्रह्मं प्रहित्य सरथं दिवि शक	३९०	भातृमित्र मुतबन्धुविनाशात्	3/9
प्राप्तप्रबोधैः प्रसमं परस्य	३७३	भ्रान्तास्तदा शिराप्ति मांप्तभुजो न	३६५
प्राभातिकाम्भोजद्लायताक्षम्	३४२	म	
प्रायो द्विषत्यभिभवेन स	३६३	मत्तः स्वल्रन् खेल इवोपतस्थे	३ 8 8
प्रावर्तत प्लवगराक्षसवाहिनीनाम्	३६५	मध्यमानमहिभिः कपिसैन्यम्	३८८
प्रावतंतास्योन्यविमुक्तवाण	३७७	मध्ये स्खळत्करितुरङ्गरथैः प्रतीप	३६५
प्रियप्रणा शोद्ध वशोकदीर्ण —	३७९	ममर्द रसे।धिपतिः कपीन्द्रान्	399
ब 	2 5	मया विमुक्तोऽसि न मुश्चतीयम्	३ 89
बत क सा पुत्रचतुष्टयी मे षत यदोज्झितवानसि गामिमाम्	३४२ ३३५	मिय स्थिते स्थितैवासी	३५७
	२५५ ३७६	मरुद्गणानां सर्वेषाम्	३६१
बन्दीकृतानेकमहर्षिकन्या बर्छ विलुप्तं सकलं कपीनां	२७६ ३७३	मस्तिष्ककीकसयकृद्रसमज्जमेदो	388
ब्रह्मपेतामिदं विपिनौकसाम्	३३६		₹८ १
बलोत्तरं वालिसुतो जघान		मानैकगेहमपि दूरमभूतपूर्वाम्	३ ६२
नलात माल्युता समान	111	mind in Sugar	171

	वृष्ठ.		यष्ठ.
मान्ये ततो जाम्बवति	३५८	यद्यत्मुरेन्द्रारिरमुञ्चदस्त्रम्	300
मा भैष्ट तिष्ठत विमुञ्जत	3 ६ ६	यद्यपीदं प्रियसिव	३५८
मा भैष्ट मा भैष्ट गृहीतशैलाः	३४८	यद्वीक्षणक्षोभकरीक्षमाणाम्	३८०
मा मा महाराज तपस्विनीं ताम्	३४१	यमः सुरेन्द्रो धनदः प्रचेता	३७३
मा मुघा क्षिप मृगाक्षि कटाक्षान्	३८ ४	ययुः परां निर्गतचेतनास्ते	३७४
मायामयं वामनविप्ररूपम्	३४९	ययुरसृग्मुजि पर्वतवृष्टयः	३३३
मायाविनस्तस्य रणे न रूपम्	३७०	ययुर्दत्वाऽऽशिषं देवाः	३ ६१
मिथः कराग्राहितफक्कबन्धम्	३४६	यस्य प्रसादाद्भवताऽप्रनस्य	३७६ इ७६
मीनस्त्रयीमन्वसरस्त्वमप्सु	३४९		340
मुक्तकण्ठमतिशोकरयातीं	३८ ४	यस्यानिशं दूषणमेव जाल्मो	
मुक्तमार्गणमरीचिसम्हैः	३८८	यातः कमालम्ब्य च विस्वलन्त्यौ	३ ४४
मुखाम्बुजानि व्यकसन्सुराणाम्	३७३	यान्येककालं शतशः समेत्य	३७०
मुग्धमन्दमुख सम्प्रहरन्तः	३८७	यावच्च रोषपरुषः प्रधनाय	३६७
मुण्डा जटाला विकटा वि शा लाः	३४७	युक्तस्य दो।भैरिप विंशतिभिः	३६७
मुद्मगुस्तमुदीक्ष्य वनीकसः	३३८	युगशतान्तरिताहवकर्मवित्	३३९
मुहुः समास्फोटितपुच्छदण्डम्	३७१	योग्याभिरायोधनसाधनानाम्	३५१
मूर्च्छन् सुवेलगिरिकन्दरकोटरेषु	३६५	₹	
मृगाक्षि मामानतमौलिमेनम्	३७५	रक्षांसि तेन गिरमित्यभिधाय	३६६
मृषा किमित्थं रसने ब्रवीषि	३७५	रघुपतिरपयानं तत्कपीनाम्	386
मेघनी स्वपुरायतदन्तो	३८२	रघुर्छघुतरं प्राह	३६०
मैवं मैथिलि भर्ता ते	३५९	रजनौ सावशेषायाम	३५७
म्लानां कुराां शोकनदीनिमसाम्	३७४	रणखलमवतेरुः कर्मणा तेन	३५५
य		रणाङ्गणे क्ष्मातलतूलतल्पे	306
यच्छयानमनुजं रणभूमौ	३८३	रथं वरूथं कुथमक्षमधान्	३५१
यतो यतः सम्पततः पृषत्कान्	३७०	रथस्तवायं हरयस्तवामी	३५०
यत्सस्यामिन्द्रादिष सातिरेकम्	३५१	रथस्य ताक्ष्यांदिप कामगस्वम्	३५१
यद्पराद्धमृषिष्वस क्तस् वया		राधवस्य शरधोरणिधारा	३८८
यदि ममार्यमुपैतु न कश्मलम्	३४०	राघवोऽनुजनिशतसमुत्थम्	३८३
यद्बलेन भवतो विजयेच्छा	३८६	रामः श्रुतो मन्मथमुग्धमृतिः	३८०

	યુ છ.		я в.
रामक्षुरप्रैरविषद्यवेगै:	३५३	विदारितेन्द्रद्विरदेन्द्रकुम्भाः	३७३
राम यो मम रणेऽभिमुखोऽभूत्	३८६	विदार्थ रक्षोधिपसूनुवक्षो	<i>७०५</i>
रामरोषविधुरः शरणार्थस	३८५	विद्रवद्दलमवेक्ष्य कपीनाम्	३८३
रामस्यासीद्विसिष्ठप्रमुख	३९०	विभीषणस्यानुगुणम्	३९८
रिपावपि स्वार्थकणानुबन्धात्	३५२	विभीषणेनाथ चिरं चकम्पे	३ ४७
रिपुरिप ऋतुयापितमत्सरः	३ ३८	विवृत्य दन्तैकपदं पुरस्तात्	३४६
रुरोद ताभ्यां सह मुक्तकण्ठः	३४३	विवेश हर्षाद्य संप्रणृत्यत्	३४४
रुरोध निर्गत्य कुलीनभावात्	३४१	विश्वासिताः पशवः शतसंख्यया	336
रे राम रे लक्ष्मण रे हनूमन्	३५०	विश्वत्रयव्यसनवारणकारणाय	३८९
रे रे प्रकाशीभव मुख्च मायाम्	३७१	विषमभूरिभयङ्करकोटिभिः	३३९
रोषातिरेकात्कृतसर्वरक्षः	३७२	विष्वगिलोलालकवछराभिः	३८०
रोषान्निवर्तस्व न युक्तमेतत्	३७२	विस्फुरन्वियाति तद्रथचको	३ ८८
रै।द्रं शिशुत्वेऽपि बभञ्ज चापम्	३८१	वीक्ष्यसे वदासे किं न पुरस्ताद्	३ ८४
छ		वीरः पिता ते यदि मेघनाद	३७६
लीलया नलिननालद्लानाम्	३८२	वृद्घाशिषामग्रहणादुदीर्ण	३४५
लीलाप्रचालितमहे रा निवा सरौ ल	३६३	वेगान्निपातिविशिखप्रकरेण	३६४
व		वेलां न सिन्धोर्नमुचेर्न मूलम्	३ ५४
वज्रवर्म परिधाय तदेष	३८६	वेलातटान्तांश्च दरीगिरीणाम्	३७२
व ञ्चनाय रणशृङ्ख लचारी	३८२	वैभव्यविध्वस्तवभूविलासम्	३८०
वत्स यच्छ गुरुवत्सल वाचम्	३८३	वैवस्वतो मनुरयम्	३६०
वद्तीति सुमित्रायाः	३५७	व्रज रणाजिरमास्त्व मुधा रुदन्	३३६
वदन्त्यमी सङ्गरकान्दिशीकाः	३ ६ ९	য়	
वद पितृव्य गदायुधकौशालम्	३३९	शक्तित्रिश्लहलमुद्गरभिण्डमाल	३६४
व नौक सामाहवऌक्षणानाम्	३५१	शक्तिपट्टिशगदाङ्कराहस्तैः	३८२
वरुणवह्निमरुद्यम रू पिणम्	880	राक्तिभिन्नहृदयो निपपात	३८३
विस्तिमुष्टिरनोकहसंचयात्	३४०	शक्तिभिर्विट पि भिर्गिरिकृटैः	. ३८३
वलगद्भिरुचैः प्रमदप्रकर्षात्	३७९	शक्तिशल्यमपनीय सुषेणः	₹८8
वाडवो भृगुपतिभेवता यो	३८६	राक्रवैरिणि गते रालभत्वम्	१८२
विटिपाभिः स पिषेष धुरन्धरान्	३३३	शतमल सले दुर्भार्यायाः	३५५

		1	
	पृष्ठ.		मृष्ठ.
रा त्रुसान्द्रशरसंहतिसिन्धुम्	३८३	स गतचित्तमकारि वलीमुखम्	३३४
रानैररांस न्नतिमात्रपृष्टाः	३७४	सच राचीरमणैकरिपुः कपेः	३३४
शयानेष्वेव कपिषु	३५६	सततसन्ततमर्चिति रावणः	३३८
श्चरेष्यमोघेषु रघृद्वहस्य	३५२	स तर्जितः सारथिनार्धमार्गे	398
शरोत्करेण प्रहरत्यवश्यम्	३७१	स तेन चेत्संयति शौर्यशाली	३६९
राश्राम जम्हौ विषसाद मम्हौ	३७७	सत्यं ब्र्हि वल्रत्यार्था	३५७
रास्त्रषु वैयर्थ्यमुपागतेषु	३५३	स दूरात् प्रत्यभिज्ञातः	३५६
शीलं नाम तदेतस्याः	३ ६ ०	स देवसूतः सविशेषमूर्छत्	३४९
शून्यावुभौ यत्र नरप्रवीरा	३४६्	सन्तर्प्य रक्तसुरया कपियूथपानाम्	३ ६ ४
शृणु कारणमन्तःस्थप्	३५८	सन्तु शूलपरिघासिभुशुण्डी	३८७
र्शृणुत रामकपीश्वरलक्ष्मणाः	३३६	सन्तु सुन्दरि मनोभवभावाः	३८५
शोकादिति प्रत्यहसङ्गरीत्थात्	३४ २	सन्नाहभेरीमुरजानकादि	३४४
श्रुतिमुपेयुषि लक्ष्मणसंश्रवे	३३ ६	समन्ततस्त्वच्छरजालवृष्टया	३६९
श्रुत्वा समाप्तं युधि मेघनादम्	३ ४२	समन्ततो दृष्टरघृद्धहरूय	३६९
स		स मातिलिभूतलगोचराय	३४९
संख्यानदीष्णैरपि राजपुम्भिः	388	समुत्थाप्याघातः शिरास	३५५
संपश्यतां वैरिदिदक्षया द्याम्	३७१	समुद्धृतक्षिप्तागिरीन्द्रशृङ्गैः	३७१
संभूय भेजे सह तैस्तदानीम	३४७	समुपयातु युवा बल्लवान् स वो	३३९
संभोगबाधाशायितामुरस्तः	३४६	सम्यगादिस्य दारूणि	३५६
संमृज्य भूयः स्वपटाञ्चलेन	३४५	स रावणः शत्रुरथं शरीघैः	३५३
संरुष्टिश्चिनयनदत्तमुत्रसारम्	३८९	सर्वतः कृततनुच्छदभेदैः	३८८
संवेगभिन्नप्रतिशस्त्रजालात्	३५५	सर्वत्र वक्रान्तरचञ्चदाग्ने	३८०
संशोषिते संयति मेघनाद	३७९	सर्वान्सुराञ्जयति संयति छीछयैव	३६७
संह्रादिन३छेदतरङ्गभीमा	રે છ ૪	स वच इत्याभिभाय समुख्यसत्	३३३
स एवं ब्रह्मास्त्राद्विमलविकरालांशु	३४०	स ववृषे नटनैर्ऋतयोस्तयोः	३४०
स कुम्भकुर्णः सच मेघनादः	३५०	स वीरवादानिलविप्रणुत्रो	३५५
स कृत्वा कर्तव्यं परममिति		समूतवर्मायुधवाजिकेतुः	३७५
स कोऽपि हा हेति रवस्तदानीम्	३७४	सा कण्ठहेषालहरी हरीणाम्	३५१
		•	
स क्रुरकर्मा शरपत्रदर्भान्	३७०	साम्प्रतं प्रमथराङ्करम्तेः	३८६

मकाराद्यनुक्रमणिका ।			
	पृ ष्ठ∙		વૃષ્ઠ.
सार्द्धं चतुर्द्दशसहस्रानिशाचैरर्यम्	३ ६ ६	स्वबन्धुवैरं रिपुभृत्यता च	३७६
सुग्रीवनीलरभरम्भनलाञ्जनेय	३६६	स्वयमशान शवामिषमाहितम्	३३८
सुरर्षयो हर्षविकासिवक्रा	३७५	स्वयम्भुवः क्षणे तस्मिन्	3 98
सौमित्रिरभ्राजत पावकस्य	३७८	ह	
सौमित्रिरिन्द्रारिमवेक्ष्य तद्गीः	३७७	हर इव प्रधनाभिमुखे कृते	३३९
सौमित्रिशैलप्रभवाविरासीत्	३४१	हरिजिताऽऽशु तमाऽस्त्रविसर्जनात्	३३९
सौहित्यमस्ति न जगद्रसताम्	३६३	हरिपृथुक्रथनीलनलाङ्गदा	३३ ३
स्थामैकधामभुजनिर्जितविश्वसारो	३६४	हरिरमार्गदनर्गलविक्रमान्	३३ ३
स्फारप्रणादैर्मुरवरीकृताशम्	३७६	हरीश्वरो जाम्बवताऽङ्गदेन	३७२
स्फारस्फुरत्तद्विशिखाभित्रात	३७१	हसन्नवादीच्च क एष कोपः	३५२
स्फुरच्छिखो व्योमनि सिद्धसङ्घैः	₹७ ८	हा तात हा बान्धव हा तनज	३८०
स्फूर्नच्छौर्यातिरिक्तो	२ <i>५</i> ८ ३८९	हा पुत्र हा पुत्र पुरन्दरारे	३४३
		हा मन्दोद्रि सम्राज्ञि	३५६
स्फूर्जद्बलात्मविष्यीकृतविश्व	३ ६३	हा मित्र सुग्रीव हतोऽस्यनेन	३५४
स्मरासि तात सुरेन्द्रज्यं मम	३३३	हा मुखं मुग्धिबम्बोष्ठम्	इ५९
स्मरासि यत्तद्नेन महौजसा	३३४	हा मेघनादं सुतमेकवीरम्	३ 8 २
स्मेराननस्तं वदाति स्म रामः	३५२	हा मेघनाद क गतोऽसि	389
स्यन्दने दशमुखः पदचारी	३८६	हा विभीषण न मे कथमेकम्	३८५
स्यन्दनेन जविना गरुडेन	३८६	हे देवा मम दुर्बुद्धेः	३ ६ ०
स्वपुत्रार्तिनिरासार्थम्	३ ५ ६	हेळाविहारितपुरन्दरकुम्भिकुम्भ	३६३

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES.

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published by the Oriental Institute, Baroda.

	I. BOOKS PUBLISHED.	Rs. A.
1.	Kāvyamīmāmsā: a work on poetics, by Rājasekhara (880–920 A.D.): edited by C. D. Dalal, and R. Anantakrishna Sastry, 1916. Re-issue. 1924	2-4
	This book has been set as a text-book by the Bombay and Patna Universities.	
2.	Naranārāyaṇānanda: a poem on the Paurānic story of Arjuna and Kṛṣṇa's rambles on Mount Girnar, by Vastupāla, Minister of King Vīradhavala of Dholka, composed between Samvat 1277 and 1287, i.e., A.D. 1221 and 1231: edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916 out of	print
3.	Tarkasangraha: a work on Philosophy (refutation of Vaisesika theory of atomic creation) by Anandajñāna or Anandagiri, the famous commentators on S'ankarācārya's Bhāṣyas, who flourished in the latter half of the 13th century: edited by T. M. Tripathi, 1917	2-0
4.	Pārthaparākrama: a drama describing Arjuna's recovery of the cows of King Virāṭa, by Prahlādanadeva, the founder of Pālanpur and the younger brother of the Paramāra king of Chandrāvatī (a state in Mārwār), and a feudatory of the kings of Guzerat, who was a Yuvarāja in Samvat 1220 or A.D. 1164: edited by C. D. Dalal, 1917	0-6
5.	Rāṣṭrauḍhavaṁśa: an historical poem (Mahākāvya) describing the history of the Bāgulas of Mayūragiri, from Rāṣṭrauḍha, king of Kanauj and the originator of the dynasty, to Nārāyaṇa Shāh of Mayūragiri by Rudra Kavi, composed in S'aka 1518 or A.D. 1596: edited by Pandit Embar Krishnamacharya with Introduction by C. D. Dalal, 1917	1-12
6.	Lingānuśāsana: on Grammar, by Vāmana, who lived between the last quarter of the 8th century and the first quarter of the 9th century: edited by C. D.	
7	Dalal, 1918	0-8
7.	Vasantavilāsa: an historical poem (Mahākāvya) des-	

RS. A.		
	Guzerat, by Bālachandrasūri (from Modheraka or Modhera in Kadi Prant, Baroda State), contemporary of Vastupāla, composed after his death for his son in Samvat 1296 (A.D. 1240): edited by C. D. Dalal, 1917	
2-4	Rūpakaṣaṭkam: six dramas by Vatsarāja, minister of Paramardideva of Kalinjara, who lived between the 2nd half of the 12th and the 1st quarter of 13th cen- tury: edited by C. D. Dalal, 1918	8.
2-0	Mohaparājaya: an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Guzerat, to Jainism, by Yaśahpāla, an officer of King Ajayadeva, son of Kumārapala, who reigned from A.D. 1229 to 1232: edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by C. D. Dalal, 1918	9.
	Hammīramadamardana: a drama glorifying the two brothers Vastupāla and Tejahpāla and their King Vīradhavala of Dholka, by Jayasinhasūri, pupil of Vīrasūri, and an Ācārya of the temple of Munisuvrata at Broach, composed between Samvat 1276 and 1286 or A.D. 1220 and 1239: edited by C. D. Dalal, 1920.	10.
	Udayasundarīkathā: a romance (Campū, in prose and poetry) by Soddhala, a contemporary of and patronised by the three brothers Chehittarāja, Nāgārjuna, and Mummunirāja, successive rulers of Konkan, composed between A.D. 1026 and 1050: edited by C. D. Dalal and Pandit Embar Krishnamacharya, 1920	11.
2-8	Mahāvidyāvidambana: a work on Nyāya Philosophy, by Bhatta Vadindra who lived about A.D. 1210 to 1274: edited by M. R. Telang, 1920	12.
2-4	Prācīnagurjarakāvysaṅgraha: a collection of old Guzerati poems dating from 12th to 15th centuries A.D.: edited by C. D. Dalal, 1920	13.
	Kumārapālapratibodha: a biographical work in Prākṛta, by Somaprabhāchārya, composed in Saṃvat 1241 or A.D. 1195: edited by Muni Jinavijayaji, 1920	14.
	Gaṇakārikā: a work on Philosophy (Pāśupata School) by Bhāsarvajūa who lived in the 2nd half of the 10th century: edited by C. D. Dalal, 1921	15
2-0	Sangitamakaranda: a work on Music by Narada: edited by M. R. Telang, 1920	16.
: :	Kavīndrācārya List: list of Sanskrit works in the collection of Kavīndrācārya, a Benares Pandit (1656 A.D.): edited by R. Anantakrishna Shastry, with a foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921	17.
	Vārāhagrhyasūtra: Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda: edited by Dr. R. Shamasastry, 1920	18.
	Lekhapaddhati: a collection of models of state and private documents, dating from 8th to 15th centuries	19.

Rs. A.	1	
2-0	A.D.: edited by C. D. Dalal and G. K. Shrigondekar, 1925	
6-0	Bhavişayattakahā or Pañcamīkahā: a romance in Apabhramśa language by Dhanapāla (circa 12th century): edited by C. D. Dalal, and Dr. P. D. Gune, 1923	20.
3-4	A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Important Paper MSS. in the Bhandars at Jessalmere, compiled by C. D. Dalal, and edited by Pandit L. B. Gandhi, 1923	21.
print.	Paraśurāmakalpsūtra: a work on Tantra, with commentary by Rāmeśvara: edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923 out of	22.
print.	Nityotsava: a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha: edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923 out of	23.
1-8	Tantrarahasya: a work on the Prābhākara School of Pūrvamīmāmsā, by Rāmānujācārya: edited by Dr. R. Shamasastry, 1923	24.
10-0	32. Samarāṅgaṇa: a work on architecture, town-planning and engineering, by king Bhoja of Dhara (11th century): edited by Mahamahopadhyaya T. Gaṇapati Shastri, Ph.D., 2 vols., 1924-1925	25,
14-0	41. Sādhanamālā: a Buddhist Tāntric text of rituals, dated 1165 A.D. consisting of 312 small works, composed by distinguished writers: edited by Benoytosh Bhattacharyya, M.A., Ph.D., 2 vols., 1925-1928	26,
6-0	A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library, Baroda: Vol. 1 (Veda, Vedalakṣaṇa and Upaniṣads), compiled by G. K. Shrigondekar, M.A. and K. S. Ramaswāmi Shastri, with a Preface by B. Bhattacharyya, Ph.D., 1925	27.
2-12	Mānasollāsa or Abhilasitārthacintāmaņi: an encyclopædic work divided into one hundred chapters, treating of one hundred different topics by Someśvaradeva, a Chalukya king of the 12th century: edited by G. K. Shrigondekar, M.A., 3 vols., vol. I. 1925	28.
2-4	Nalavilāsa: a drama by Rāmchandrasūri, pupil of Hemachandrasūri, describing the Paurānika story of Nala and Damayanti: edited by G. K. Shrigondekar and L. B. Gandhi, 1926	29.
	31. Tattvasangraha: a Buddhist philosophical work of the 8th century by S'āntarakṣita, a Professor at Nālandā with Panjikā (commentary) by his disciple Kamalaṣila, also a Professor at Nālandā: edited by Pandit Embar Krishnamāchārya with a Foreword in English by B. Bhattacharyya, M.A., Ph.D., 2 vols.	30,
24 –0	1926	

Rs. A.		
19-8	, 34. Mirat-i-Ahmadi: By Ali Mahammad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat: edited in the original Persian by Syed Nawabali, Professor of Persian, Baroda College, 2 vols., 1926–1928	33,
5-0	. Mānavagṛhyasūtra: a work on Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda with the Bhāsya of Aṣṭāvakra: edited with an introduction in Sanskrit by Pandit Rāmakrishna Harshaji S'āstrī, with a Preface by Prof. B. C. Lele, 1926	35. •
6-0	Nāṭyáśāstra: of Bharata with the commentary of Abhinavagupta of Kashmir: edited by M. Ramakrishna Kavi, M.A., 4 vols, vol. I, illustrated, 1926	36.
4-0	Apabhrams'akāvyatrayī: consisting of three works, the Carcarī, Upadeśarasāyana and Kālasvarūpakulaka, by Jinadatta Sūri (12th century) with commentaries: edited with an elaborate introduction in Sanskrit by L. B. Gandhi, 1927	37.
lhortly.	Logic of Dinnaga, with commentaries of Haribhadra Sūri and Pārsvadeva: edited by Principal A. B. Dhru- va, M.A., LL.B., Pro-Vice-Chancellor, Hindu Univer-	38.
1-8	Nyāyapraveśa, Part II (Tibetan Text): edited with introduction, notes, appendices, etc., by Pandit Vidhusekhara Bhattacharyya, Principal, Vidyabhavana, Visvabharati, 1927	39.
2-0	. Advayavajrasangraha: consisting of twenty short works on Buddhist philosophy by Advayavajra, a Buddhist savant belonging to the 11th century A.D., edited by Mahāmahopādhyāya Dr. Haraprasad Sastri, M.A., C.I.E., Hon. D. Litt., 1927	4 0.
10-0	. Kalpadrukośa: standard work on Sanskrit Lexico- graphy by Keśava: edited with an elaborate introduc- tion and indexes by Pandit Ramavatara Sarma, M.A., Sahityacharya of Patna. In two volumes, vol. I, 1928	42.
6-8	Mirat-i-Ahmadi Supplement: by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by Mr. C. N. Seddon, I.C.S. (retired) and Prof. Syed Nawab Ali, M.A. Corrected Re-issue 1928	43.
3-0	. Two Vajrayāna Works: comprising Prajñopāyaviniś-cayasiddhi of Anangavajra and Jūānasiddhi of Indrabhūti: two important works belonging to the little known Tantra school of Buddhism (8th century A.D.): edited by B. Bhattacharyya, Ph.D. 1929	44.
~ ~		45 .
7-0	Institute, Baroda 1929	

		Do 4
46.	Rāmacarita: of Abhinanda, Court poet of Hāravarṣa (cir. 9th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri 1929	Rs. A. 7-8
47.	Nañjarājayaśobhūṣaṇa: by Nṛsimhakavi alias Abhinava Kalidāsa, a work on Sanskrit Poetics and relates to the glorification of Nañjarāja, son of Vīrabhūpa of Mysore: edited by Pandit E. Krishnamacharya 1929	5-0
48.	Nāṭyadarpaṇa: on dramaturgy by Rāmacandra Sūri with his own commentary: edited by Pandit L. B.	
	Gandhi and G. K. Shrigondekar, M.A. 1929	5-0
	II. BOOKS IN THE PRESS.	
1.	Nātyaśāstra: Vol. II. edited by M. Ramakrishna Kavi.	
2.	Jayākhyasamhitā: an authoritative Pāŭcharātra work: edited by Pandit E. Krishnamacharyya of Vadtal.	
3.	Buddhist works on Logic: containing reconstructed texts from Chinese, Tibetan texts and English translation of Chinese texts of ancient authors like Nāgārjuna Vasubandhu, etc., by Prof. Giuseppe Tucci.	
4	Mānasollāsa or Abhilasitārthacīntāmaņi, vol. II. edited by G. K. Shrigondekar, M.A.	
5	A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda, vol. II (S'rauta, Dharma and Gṛḥya Sūtras) compiled by the Library staff.	
6.	A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan: edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal, by L. B. Gandhi, 2 vols.	
7.	Siddhāntabindu: on Vedanta philosophy by Madhusūdana Sarasvatī with commentary of Purusottama: edited by P. C. Divanji, M.A., LL.M.	
8.	Tathāgataguhyaka or Guhyasamāja: the earliest and the most authoritative work of the Tantra School of the Buddhists: edited by B. Bhattacharya, Ph.D.	
9.	Portuguese Vocables in the Asiatic Languages: Translated into English from Portuguese by Prof. A. X. Soares, M.A., Baroda College, Baroda.	
10	Ahsan-ul-Tawarikh: history of the Safvi Period of Persian History, 15th and 16th centuries, by Ahsan Ramlu: edited by C. N. Seddon, I.C.S. (retired), Reader in Persian and Marathi, University of Oxford.	
11.	Abhisamayālankārāloka: a lucid commentary on the Prajūāpāramitā, a Buddhist philosophical work, by Simhabhadra: edited by Prof. Giuseppe Tucci.	
12.	Mirat-i-Ahmadi Supplement of Ali Muhammad Khan: Persian text giving a history of Guzerat: edited by Syed Nawab Ali, M A., Principal, Bahauddin College, Junagadh	

- 13 Kalpadrukośa, Vol. II: indexes and vocabulary: edited by the late Mahamahopadhyaya Pandit Ramavatara Sarma Sahityācārya of Patna.
- 14 Padmānanda Mahākāvya: giving the life history of Risabhadeva, the first Tirthankara of the Jainas by Amarachandra Kavi of the 13th century: edited by H. R. Kapadia, M.A.
- 15. Dandaviveka; a comprehensive Penal Code of the ancient Hindus by Vardhamāna of the 12th century A.D.: edited by Mahamahopadhyaya Kamala Krishna Smrittīrtha.
- 16. Nityotsava: a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha: second edition by Swami Trivikrama Tirtha
- 17. Saktisangama Tantra: a voluminous compendium of the Hindu Tantra comprising four books on Tārā, Kāli, Sundarī and Chhinnamastā: edited by B. Bhattacharyya, Ph.D.
- 18. Pārānanda Sūtra: an ancient Tantric work of the Hindus in Sutra form giving details of many practices and rites: edited by Swami Trivikrama Tirtha.
- Udbhaţālaṅkāravivṛti: an ancient commentary on Udbhaţa's Kavyalaṅkārasārasangraha generally attributed to Mukula Bhatta (10th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri.

Write to—
The Director,
Oriental Institute,
Baroda

· DATE OF ISSUE

This book must be returned within 3, 7, 14 days of its issue. A fine of ONE ANNA per day will be charged if the book is overdue.

S81 A216 RGi Alchinadas — Ramacarila